

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ- ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ
ΥΠΟΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΤΟ ΞΕΧΕΙΜΩΝΙΑΣΜΑ ΤΩΝ ΒΛΑΧΩΝ ΤΟΥ ΜΕΤΣΟΒΟΥ: ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΒΙΟΪΣΤΟΡΙΕΣ

Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία

ΣΟΦΙΑ Δ. ΜΠΟΥΜΠΑ

A.M: 213574

Εικονογράφηση εξωφύλλου: Δημήτρης Κύρκος

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ- ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ
ΥΠΟΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΤΟ ΞΕΧΕΙΜΩΝΙΑΣΜΑ ΤΩΝ ΒΛΑΧΩΝ ΤΟΥ ΜΕΤΣΟΒΟΥ: **ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΒΙΟΪΣΤΟΡΙΕΣ**

Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία
ΣΟΦΙΑ Δ. ΜΠΟΥΜΠΑ
Α.Μ: 213574

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή:

1. Ρέα Κακάμπουρα
Επίκουρη Καθηγήτρια Λαογραφίας Π.Τ.Δ.Ε, Ε.Κ.Π.Α (επιβλέπουσα)
2. Ανδρομάχη Οικονόμου
Διευθύντρια Ερευνών Κέντρο Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας Ακαδημίας
Αθηνών
3. Χαράλαμπος Μπαμπούνης
Καθηγητής Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας Π.Τ.Δ.Ε, Ε.Κ.Π.Α

ΑΘΗΝΑ 2018

*Στους κεκοιμημένους κτηνοτρόφους...
εις μνημόσυνον αιώνιον...*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	8
ΛΕΞΕΙΣ- ΚΛΕΙΔΙΑ	8
SUMMARY.....	9
KEY WORDS.....	9
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	10
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	12
1.1. Θέματα εργασίας. Ερωτήματα έρευνας- Υποθέσεις εργασίας	12
1.2. Δομή εργασίας.....	13
2.0. Μεθοδολογία έρευνας.....	15
ΜΕΡΟΣ 1ο Ο ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ: ΟΙ ΒΛΑΧΟΙ ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΟΙ ΤΟΥ ΜΕΤΣΟΒΟΥ.....	23
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο Η ΚΥΡΙΑΡΧΗ ΕΘΝΟΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΟΜΑΔΑ: ΟΙ ΒΛΑΧΟΙ	25
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο ΜΕΤΣΟΒΟ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ	32
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο Η ΗΜΙΝΟΜΑΔΙΚΗ ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ ΩΣ ΚΥΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΒΛΑΧΩΝ ΤΟΥ ΜΕΤΣΟΒΟΥ.....	36
ΜΕΡΟΣ 2ο ΟΙ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΚΑΙ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ	44
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο ΑΓ΄ Τ΄ ΑΗ- ΔΗΜΗΤΡΗ ΩΣ Τ΄ ΑΗ- ΓΙΩΡΓΗ	46
1.1. Η προετοιμασία για το ξεχειμώνιασμα.....	46
1.2. «Ουάρα μπούνα!» Ο αποχωρισμός και η αναχώρηση προς τα χειμαδιά.....	61
1.3. Το ταξίδι προς τα χειμαδιά.....	72
1.4. Η εγκατάσταση και οι εγκαταστάσεις στον τόπο του ξεχειμωνιάσματος.....	94
1.5. Η ζωή στα χειμαδιά	107
1.6. Οι γυναίκες και τα παιδιά στο Μέτσοβο.....	152
1.7. Μικρά «διαλείμματα».....	156
1.8. Ο κούρος.....	170
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο ΑΓ΄ Τ΄ ΑΗ- ΓΙΩΡΓΗ ΩΣ Τ΄ ΑΗ- ΔΗΜΗΤΡΗ	188
2.1. Η προετοιμασία για το ταξίδι της επιστροφής	192
2.2. Το ταξίδι προς το Μέτσοβο	195
2.3. «Ashτιπτάρε». Το αντάμωμα των κτηνοτρόφων με τις οικογένειές τους.....	204
2.4. Η ζωή στο Μέτσοβο.....	212
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑΣ ΓΟΗΤΡΟ, ΠΑΡΑΚΜΗ ΚΑΙ ΣΤΑΔΙΑΚΗ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΗ	222
3.1. «Ο τσέλιγκας ήταν ο καλύτερος νοικοκύρης»	222

3.2. «Κι άρχισαν σιγά σιγά να ξηλώνονται τα πρόβατα»	230
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ- ΣΥΖΗΤΗΣΗ.....	246
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	257
ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΕΣ- ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΡΙΕΣ	265
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	267
Κεντρικοί άξονες ημι- κατευθυνόμενης συνέντευξης	267
Φωτογραφικό υλικό.....	268
Τραγούδι «Nu-ni te voi bre picurare».....	303
Σημειωματάριο «Η ζωή του πατέρα μου στα πρόβατα»	304

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα έρευνα πραγματεύεται το ξεχειμώνιασμα των Βλάχων του Μετσόβου. Το *ξεχειμώνιασμα* στην κτηνοτροφία αποτελεί ένα φαινόμενο που συνίσταται στη μετακίνηση των κτηνοτρόφων ορεινών περιοχών. Οι κτηνοτρόφοι μεταφέρουν τα κοπάδια τους το φθινόπωρο από τα ορεινά σε πιο χαμηλού υψομετρικού περιοχές προς εύρεση λιβαδιών με ευνοϊκότερες κλιματολογικές συνθήκες, στα λεγόμενα *χειμαδιά*. Τη δε άνοιξη επιστρέφουν στις πατρικές τους εστίες και στα θερινά τους λιβάδια. Η μετακίνηση αυτή προς και από τα χειμαδιά καθώς και η παραμονή κτηνοτρόφων και ζώων στον τόπο του ξεχειμωνιάσματος ως την άνοιξη προσδιορίζει το *ξεχειμώνιασμα*. Ορόσημο για τη μετακίνησή τους προς τα χειμαδιά είναι η γιορτή του Αγίου Δημητρίου (26 Οκτωβρίου) και για την επιστροφή τους στον τόπο καταγωγής η γιορτή του Αγίου Γεωργίου (23 Απριλίου). Το λαογραφικό ενδιαφέρον του φαινομένου αυτού έγκειται στο ότι αρχικά αφορά στην εθνοπολιτισμική ομάδα των Βλάχων του Μετσόβου. Έπειτα, στο ότι αναφέρεται στη χρονική περίοδο 20^{ου}- 21^{ου} αιώνα κατά την οποία η κοινωνία του Μετσόβου εμφάνιζε ακόμα έντονα στοιχεία «παραδοσιακότητας». Επίσης, στο ότι συνδέεται με ήθη και έθιμα, κυρίως κατά την αναχώρηση των κτηνοτρόφων για τα χειμαδιά και κατά την επιστροφή τους από αυτά. Ο ημινομαδικός χαρακτήρας των Βλάχικων πληθυσμών έχει άμεση συσχέτιση με το ξεχειμώνιασμα και αποτελούσε τρόπο ζωής που καθορίζει αντιλήψεις, νοοτροπίες, ήθη και έθιμα. Κατά συνέπεια, εντυφλώντας στο ξεχειμώνιασμα μπορεί να γίνει περισσότερο κατανοητό το πολιτισμικό σύστημα που ανέπτυξαν οι Βλάχοι κατά την περίοδο ενασχόλησής τους με την κτηνοτροφία. Η έρευνα συμβάλει επιπλέον στο να γίνουν πιο αντιληπτές οι δυσκολίες της ημινομαδικής κτηνοτροφίας και οι λόγοι σταδιακής εγκατάλειψής της από τις νεότερες γενιές όταν άλλαξαν τα κοινωνικο-οικονομικά δεδομένα της εποχής. Το ξεχειμώνιασμα μελετήθηκε μέσα από το υλικό που συλλέχθηκε από ημι-κατευθυνόμενες συνεντεύξεις με άνδρες και γυναίκες διαφορετικής δυναμικότητας, τσοπάνους, σμίχτες και τσέλιγκες, προκειμένου να διαπιστωθεί κατά πόσο και σε ποιο βαθμό διέφεραν οι αφηγήσεις των μεν από των δε λόγω των παραμέτρων της έμφυλης οπτικής, της διαγενεακής και της οπτικής των διαφορετικών στρωμάτων εντός της κτηνοτροφικής ιεραρχίας. Η συνεισφορά της έρευνας αυτής στην ήδη υπάρχουσα βιβλιογραφία είναι πολυδιάστατη. Κατά πρώτον, έχει να κάνει με την ιδιαιτερότητα της πληθυσμιακής ομάδας που μελετάται. Επιπλέον, η συγκεκριμένη ομάδα ερευνάται σε σαφή χωροχρονικά πλαίσια. Τέλος, το φαινόμενο προσεγγίζεται μέσα από αυτούσια αποσπάσματα συνεντεύξεων δίνοντας φωνή στα «σιωπηλά υποκείμενα». Αξίζει να σημειωθεί το γεγονός ότι οι διαφορές στα χαρακτηριστικά του δείγματος ως προς το φύλο, την ηλικία και τη θέση τους εντός της κτηνοτροφικής ιεραρχίας και ομάδας, οδήγησε σε πληθώρα αφηγήσεων και φώτισε ποικίλες πτυχές του ξεχειμωνιάσματος.

ΛΕΞΕΙΣ- ΚΛΕΙΔΙΑ

Μέτσοβο, Βλάχοι, ημι-νομαδική κτηνοτροφία, ξεχειμώνιασμα, έμφυλες ταυτότητες, τσελιγκάτο, τσέλιγκες, τσοπάνος, βιοϊστορία, αφήγηση, οικολογία, ποιμενική οικονομία, μετακινήσεις, χειμαδιά

SUMMARY

This research deals with the overwintering of the Vlachs of Metsovo. *Overwintering* in livestock farming is a phenomenon that involves the movement of mountain breeders. Breeders along with their flocks moved from the mountains to the lower altitude areas during autumn to find meadows with more favorable climatic conditions, in the so-called *heimadhia*. When spring arrived they returned to their family homes and their summer meadows. This move to and from the winter pastures, as well as the staying of livestock farmers and animals at the place of overwintering until spring determines the phenomenon of *overwintering*. The celebration of St. Dimitrius (October 26) marked the beginning of the winter period and the movement to the winter pastures, while the celebration of St. George (April 23) marked the beginning of the summer period and the return to the place of origin. The folkloric interest of this phenomenon lies in the fact that firstly, it concerns the ethnocultural group of the Vlachs of Metsovo. Also, it refers to the time of the 20th- 21st century, when the society of Metsovo still exhibited strong elements of "traditionality". Last but not least, overwintering is associated with folkways and customs, which were mainly related to the departure of the farmers from the winter pastures and their return to Metsovo. The transhumant character of the Vlach populations had a direct correlation with overwintering. It was a lifestyle that determined perceptions, attitudes, folkways and customs. Consequently, by studying in depth the phenomenon of overwintering the cultural system developed by the Vlachs during their occupation with livestock farming can be approached and understood to a greater extent. This research also tries to explain the difficulties of transhumance livestock farming and the reasons for its gradual abandonment by younger generations, when the socio-economic conditions changed. Overwintering was studied through the material collected from semi-directional interviews with men and women belonging to different subgroups of *tsopani*, or paid shepherds, *smeihtes*, shepherds that joined their sheep, *tselingathes*, the wealthiest livestock farmers, to see if and to what extent their narratives differed due to the parameters of the gender and intergenerational perspective, but also the view point of different levels within the pastoral hierarchy. This research's contribution to the already existing bibliography is multidimensional. More specifically, this study has to do with the particularity of the population group studied, Vlachs of Metsovo. Moreover, this group has been researched in a specific time frame. Finally, overwintering is approached through the interview quotes of the "silent subjects". Most interestingly, the differences in the characteristics of the research sample, gender, age, position within pastoral hierarchy, brought a quite few narratives and gave various aspects of overwintering.

KEY WORDS

Metsovo, Vlachs, semi-nomadic livestock farming, overwintering, gendered identities, *tselingato*, *tselingas*, shepherd, biohistory, narration, ecology, pastoral economy, movements, winter pastures

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τέλη Ιουλίου 2014, Μέτσοβο. Στο πλαίσιο των εορταστικών εκδηλώσεων για την εορτή της Αγίας Παρασκευής (26 Ιουλίου) διοργανώθηκε μια αναπαράσταση του «*Ashטיפтаре*» στην οποία οι συμμετέχοντες/ουσες παρουσίασαν το πώς αντάμωναν στο Μέτσοβο οι άνδρες κτηνοτρόφοι με τις οικογένειές τους μετά από μακρόχρονη απουσία των πρώτων, έξι περίπου μηνών, στα χειμαδιά. Αφού «ανταμώνανε» οι άνδρες με τις γυναίκες και τα παιδιά τους ξεκίνησαν τα τραγούδια και τον χορό, άλλοτε συνοδευόμενα από όργανα κι άλλοτε μόνο φωνές, παράλληλα με το φαγοπότι. Με το πέρας της εκδήλωσης έπιασα συζήτηση με έναν θείο μου περί της αναπαράστασης που μόλις είχαμε δει. Εκείνος φαινόταν προβληματισμένος. Μου είπε ότι δεν ήτανε έτσι το «*Ashטיפтаре*» κι ότι θα έπρεπε να ασχοληθώ εγώ με αυτό, ως μεταπτυχιακή φοιτήτρια Λαογραφίας.

Από την μία πλευρά τα προσωπικά μου βιώματα (η πληθώρα των ιστοριών που έχω ακούσει από παιδί από τον πατέρα μου, τους θείους, τις θείες για τα πρόβατα, την τότε ζωή, τις δυσκολίες, τις χαρές και τις λύπες) κι από την άλλη η αγάπη μου για το χωριό, για το Μέτσοβο, μα κυρίως για τους ανθρώπους του, μου έδωσε το έναυσμα να ασχοληθώ όχι απλώς με το «*ashטיפтаре*», αλλά γενικότερα με το ξεχειμώνιασμα των Βλάχων του Μετσόβου. Ο πολύ αγαπημένος μας θείος Σωτηράκης είχε πει αναφερόμενος στο πώς αντιμετωπίζουν τα παιδιά και τα εγγόνια του τις ιστορίες που τους αφηγείται από τη ζωή του: «*Σε λέει «Σαν παραμύθι». Σαν... Αυτά που έχουμε περάσει 'μεις τα 'χουν σαν παραμύθια.»* (ΣΥΝ.20). Με την εργασία αυτή δίνω, με το δικό μου τρόπο, τη σημασία και αξία που τους πρέπει στα «παραμύθια» αυτά.

Έτσι προέκυψε η παρούσα εργασία, στην οποία προσπάθησα να συνθέσω —κατά τα μέτρα του δυνατού— σαφή και «ολοκληρωμένη» εικόνα του ξεχειμωνιάσματος μέσα από τις αφηγήσεις και τις βιοϊστορίες¹ των πληροφορητών/τριών μου. Οι αφηγήσεις αυτές αφορούσαν άλλοτε προσωπικά τους βιώματα κι άλλοτε αφηγήσεις οικείων τους προσώπων, τις οποίες είχαν ακούσει πάμπολλες φορές, ώστε μπορούμε να πούμε ότι είχαν «γαλουχηθεί» με δαύτες.

Στις προθέσεις μου δεν ήταν ούτε «να ανυψώσω» κάποιους κτηνοτρόφους, ούτε «να χαντακώσω» κάποιους άλλους με την έρευνα αυτή, αλλά, μέσα από τις διηγήσεις που συνέλεξα, να αναδείξω τις πολλές και διαφορετικές πτυχές κι οπτικές του ξεχειμωνιάσματος μέσα από το πρίσμα/οπτική των αφηγητών/τριών μου. Στόχος μου, καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας, ήταν να κάνω τους πληροφορητές/τριές μου να νιώσουν οικεία μαζί μου, και να «ξεδιπλώσουν» —σαν όμορφο μετσοβίτικο υφαντό— ένα κομμάτι της ψυχής τους, τις αναμνήσεις τους, τις σκέψεις τους, τα συναισθήματά τους γύρω από τα χειμαδιά και την κτηνοτροφία.

---

¹ Η διαφορά των αφηγήσεων με τις βιοϊστορίες είναι ότι οι δεύτερες είναι υποκατηγορία των πρώτων. Ενώ οι βιοϊστορίες έχουν αυτοβιογραφικό χαρακτήρα, προέρχονται μέσα από τα βιώματά του/της πληροφορητή/τριας, οι αφηγήσεις συμπεριλαμβάνουν όχι μόνο τις βιοϊστορίες, αλλά και διηγήσεις που αναφέρονται σε περιστατικά που ο/η πληροφορητής/τρια έχει ακούσει —δεν έχει ζήσει ο/η ίδιος/α.

Μου 'χε κάνει πολλή εντύπωση μια παρατήρηση του ο κ. Μερρακλή αναφορικά με το ιδεολογικό μήνυμα των λαϊκών παραμυθιών. Έλεγε (στα μαθήματά του) κι έγραφε (στα βιβλία του) ότι οι ήρωες των λαϊκών παραμυθιών, όσο έξυπνοι, θαρραλέοι, δυνατοί κ.λπ. κι αν είναι, ποτέ δεν καταφέρνουν κάποιο σπουδαίο επίτευγμα μοναχοί τους. Πάντα υπάρχει κάποιο ενδιάμεσο πρόσωπο που τους βοηθάει. *«Πάντα κάποιο «κόκκινο ανθρωπάκι», «μια γυναίκα του δάσους», «μαγικά σκυλιά» ή κι άλλα ζώα, νεράιδες, γέροι, γριές, πεθαμένοι, στοιχεία της φύσης παρουσιάζονται στην κρίσιμη ώρα, απροσδόκητα, ακάλεστα και παρεμβάλλονται ανάμεσα στους ήρωες και τα έργα, που οφείλουν να διεκπεραιώσουν.»* (Μερρακλής, 1993, σ. 119). Νιώθω ότι ταυτίζομαι κατά κάποιο τρόπο με τους ήρωες των παραμυθιών. Το δικό μου «κατόρθωμα» ήταν η παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, το οποίο όμως δεν θα μπορούσα να επιτύχω αν δεν είχα την πολύ σημαντική βοήθεια, όχι μόνο ενός «ενδιαμέσου» προσώπου, αλλά πολλών και διαφόρων. Ο/ Η καθένας/ καθεμία με τον δικό του/ της τρόπο συνέβαλε καθοριστικά στο «επίτευγμα» αυτό.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τα «ενδιάμεσα» αυτά «πρόσωπα»: Την κ.Κακάμπουρα (ως επιβλέπουσα) για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε ευθύς εξαρχής όταν της εξέφρασα την επιθυμία μου να ασχοληθώ με το θέμα αυτό και τις πολύτιμες κατευθυντήριες γραμμές που έδωσε. Τα άλλα δυο μέλη της Τριμελούς Επιτροπής, την κ.Οικονόμου, για τις επισημάνσεις, τα σχόλια, τις παρατηρήσεις, τις προτάσεις της και τον κ.Μπαμπούνη. Τον κ. Νιτσιάκο για τη βοήθεια στο ξεκίνημα της έρευνας και το πλήθος των βιβλίων του που μου χάρισε, τα οποία αξιοποίησα και εξακολουθώ να μελετώ. Τους/ τις πολύ αγαπημένους/ες πληροφορητές/τριες μου γι' αυτό το «άνοιγμα» της ψυχής τους και το «σκάλισμα» της μνήμης τους, χωρίς τους οποίους δεν θα υφίστατο η παρούσα έρευνα. Ευχαριστώ επίσης όσους/ες μου πρόσφεραν φωτογραφικό —ή άλλο— υλικό: την κ. Ανθούλα Τρίτου, την θ. Ανθούλα Α. Μπούμπα [Γαλάνη], τον θ. Χρήστο Β. Δασούλα, τον θ. Γκόγκο Δ. Μπούμπα, τον θ. Κώστα Μπούμπα [Καραγιάννη], την θ. Αθηνά Β. Μπούμπα και τον Στέργιο Ταλάρη, την κ. Αθηνά Τρίχα και τις κ. Αναστασία και Γιώτα Τρίτου. Η Γιώτα μοιράστηκε μαζί μου το πολύ αξιόλογο σημειωματάριο στο οποίο είχε γράψει, όντας έφηβη, για τη ζωή του πατέρα της στα πρόβατα. Τον Εξωραϊστικό Σύλλογο Μετσόβου και τον κ.Γιώργο Πλατάρη-Τζίμα για την πληθώρα των βιβλίων αναφορικά με το Μέτσοβο που μου δώρισαν, τα οποία μου φάνηκαν πολύτιμα στην παρούσα έρευνα —κι όχι μόνο. Την αγαπημένη μου παρέα για την ηθική υποστήριξη. Τον Δημήτρη για την εξαιρετική εικονογράφηση του εξωφύλλου. Τον Βασίλη για το «σπρώξιμο», την ενθάρρυνση και τις πολύτιμες συμβουλές καθ' όλη τη διάρκεια της συγγραφής της εργασίας. Τον Λεωνίδα για την τεχνική υποστήριξη. Την θεία Ευτυχία που λειτούργησε σαν «άνθρωπος κλειδί», με κατατόπιζε σχετικά με το ποια άτομα θα μπορούσαν να μου φανούν χρήσιμα. Την θεία μου (που δεν επιθυμεί να αναφερθεί το όνομά της) για τη μείζονος σημασίας βοήθεια στη διασταύρωση πληροφοριών. Και φυσικά την οικογένειά μου. Δεν θα αναφερθώ σε ένα- ένα τα άτομα, γιατί είμαστε κάμποσοι! Μόνο που θα ήθελα, κλείνοντας, να εκφράσω ιδιαίτερες ευχαριστίες στον πατέρα μου, που μας έμαθε να αγαπάμε τον τόπο, την παράδοση και τους ανθρώπους του Μετσόβου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. Θέματα εργασίας. Ερωτήματα έρευνας- Υποθέσεις εργασίας

Η παρούσα έρευνα πραγματεύεται, μέσα από το πεδίο της *κοινωνικής λαογραφίας*, το ξεχειμώνιασμα των Βλάχων του Μετσόβου: τη μετακίνηση των κτηνοτρόφων από και προς τα χειμαδιά, τη ζωή τους στα χειμαδιά και παράλληλα τη ζωή των υπολοίπων μελών στο Μέτσοβο, την προετοιμασία για τα χειμαδιά ή για το ταξίδι της επιστροφής στο Μέτσοβο, το αντάμωμα των ανδρών με τις οικογένειές τους μετά από μακράς διάρκειας απουσία των πρώτων (συν όσων μελών της οικογενείας τούς ακολουθούσαν στα χειμαδιά).

Τα ερωτήματα της έρευνας περιστράφηκαν γύρω από την περιγραφή του ξεχειμωνιάσματος. ΠΟΥ-ΠΟΤΕ- ΠΩΣ- ΓΙΑΤΙ- ΠΟΙΟΙ/ΕΣ:

- ♣ **ΠΟΥ:** Πού ξεχειμώνιαζαν οι Μετσοβίτες; Είχαν ιδιόκτητα λιβάδια ή τα νοικιάζανε; Τι πορείες ακολουθούσαν κατά το ταξίδι τους προς τα χειμαδιά ή προς το Μέτσοβο; Πού *ρουγκιάζονταν*; Πού έβαζαν τα ζώα και πού έμεναν εκείνοι;
- ♣ **ΠΟΤΕ:** Πότε αναχωρούσαν για τα χειμαδιά και πότε επέστρεφαν στο Μέτσοβο; Πότε ξεκινούσαν οι ετοιμασίες για το ξεχειμώνιασμα; Πότε βελτιώθηκαν οι συνθήκες διαβίωσης των κτηνοτρόφων και των κοπαδιών τους; Πότε απέκτησαν τηλέφωνο, ηλεκτρικό ρεύμα, τρεχούμενο νερό, σπίτι στα χειμαδιά; Πότε διευρύνθηκε η χρήση ζωοτροφών; Πότε χρησιμοποιούνταν τα φορτηγά για τη μεταφορά των κοπαδιών και των πραγμάτων; Πότε ήταν δυσκολότερο το *διάβα*, το φθινόπωρο ή την άνοιξη;
- ♣ **ΠΩΣ:** Πώς ήταν κατανεμημένες οι δουλειές εντός της κτηνοτροφικής ομάδας; Πώς έκαναν το ταξίδι προς κι από τα χειμαδιά, με τι μεταφορικό μέσο; Πώς γιόρταζαν τις μεγάλες γιορτές πχ. του Πάσχα, των Χριστουγέννων στα χειμαδιά; Πώς ένιωθαν οι κτηνοτροφικές οικογένειες όταν χωρίζανε και πώς όταν αντάμωναν μετά από μεγάλο χρονικό διάστημα;
- ♣ **ΓΙΑΤΙ:** Γιατί πήγαιναν μόνο οι άντρες στα χειμαδιά; Γιατί άρχισαν οι κτηνοτρόφοι να εγκαταλείπουν ένας ένας την κτηνοτροφία;
- ♣ **ΠΟΙΟΙ/ΕΣ:** Ποιοι/ες πήγαιναν στα χειμαδιά για όλο το χρονικό διάστημα; Πήγαιναν μόνο άνδρες ή ακολουθούσαν κι οι γυναίκες και τα παιδιά; Ποιοι ήταν ευχαριστημένοι/ες ή δυσαρεστημένοι/ες από αυτή τη ζωή;

Εκείνο που με ενδιέφερε περισσότερο ήταν να αντιληφθώ το ξεχειμώνιασμα μέσα από «τα μάτια», «τα αυτιά», «την καρδιά», τις σκέψεις, τις αναμνήσεις, τα συναισθήματα των πληροφορητών/ τριών μου, με ενδιέφερε συνεπώς η διυποκειμενικότητα². Ήθελα να σχηματίσω μέσα από τη δική τους οπτική, μέσα από το πρίσμα της δικής τους εμπειρίας, μια πολλαπλή εικόνα του ξεχειμωνιάσματος δίδοντας έμφαση στην έμφυλη και στη διαγενεακή οπτική και σε εκείνη της

---

² «Για κάποιους ερευνητές (...) στόχος είναι η διείδυση στα προσωπικά νοήματα των συμμετεχόντων, η κατανόηση και η στήριξη του δικού τους τρόπου νοηματοδότησης ή ερμηνείας του κόσμου. Η προοπτική εδώ είναι διυποκειμενική, διαλογική και αφορά, κυρίως, μορφές έρευνας όπως είναι η αφηγηματική μέθοδος, βιογραφική/αυτοβιογραφική, ερμηνευτική-φαινομενολογική, υπαρξιακο-φαινομενολογική ανάλυση κ.ά.» (Ισαρη & Πουρκός, 2015, σ. 80).

επαγγελματικής διαστρωμάτωσης εντός της κτηνοτροφικής ομάδας³. Η υπόθεσή μου είναι ότι οι παράμετροι αυτοί παίζουν καθοριστικό ρόλο στο πως βίωσαν στο παρελθόν και πώς αντιλαμβάνονται κι ανακαλούν στο παρόν οι πληροφορητές/τριες το συγκεκριμένο θέμα.

«Το περιεχόμενο της μνήμης δεν είναι ομοίμορφο ούτε συναινετικό για όλα τα κοινωνικά υποκείμενα (άτομα ή ομάδες) και, επομένως, δε μιλάμε για μνήμη αλλά για μνήμες στο πληθυντικό συμπεριλαμβάνοντας σε αυτές όχι μόνο τη διαφορετική πρόσληψη και ερμηνεία του παρελθόντος αλλά και αυτά που αποσιωπώνται (Haas & Jodelet, 1999, Licata, Klein, & Gely, 2007, Thadden, 1999). Το περιεχόμενο αυτό εξαρτάται από την ταυτότητα των κοινωνικών υποκειμένων. Η έννοια της ταυτότητας αναφέρεται στην αναπαράσταση που έχουμε για τον εαυτό (αυτό- εικόνα) και σε αυτή που έχουν οι άλλοι για εμάς (ετερο-εικόνα)» (Μαντόγλου, 2011, σ. 199).

Η συνεισφορά της παρούσας έρευνας σε σχέση με άλλα συγγραφικά πονήματα περί του ξεχειμωνιάσματος έγκειται στο ότι α) αφορά στην περιοχή του Μετσόβου, ενώ άλλες προσπάθειες έχουν γίνει για την περιοχή των Τζουμέρκων⁴, του Συρράκου⁵, της Αετομηλίτσας⁶. β) Έπειτα, γίνεται στο πλαίσιο μιας επιστήμης, της λαογραφίας, κι ακολουθήθηκε συγκεκριμένη μεθοδολογία. Δεν αποτελεί «ρομαντική» καταγραφή του ξεχειμωνιάσματος σε μια εποχή όπου το ξεχειμώνιασμα με την «παραδοσιακή» του μορφή έχει εκλείψει. γ) Αφορά συγκεκριμένη χρονική περίοδο και συγκεκριμένη κτηνοτροφική ομάδα, τους Βλάχους του Μετσόβου. δ) Λόγω του ότι δεν αποτελεί βιβλιογραφική έρευνα, αλλά αφορά σε επιτόπια έρευνα που βασίζεται στις εμπειρίες των ερευνητικών υποκειμένων, μετά από 50 χρόνια (για παράδειγμα) δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί, γιατί κατά πάσα πιθανότητα θα έχουν «φύγει» οι άνθρωποι που βίωσαν το ξεχειμώνιασμα με την «παραδοσιακή» του τη μορφή. ε) Η παρούσα έρευνα αποτελεί ένα δημιουργικό «διάλογο» μεταξύ των λεγομένων των πληροφορητών/τριών (με αυτούσια αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις⁷), της ερευνήτριας κι όπου κρινόταν σκόπιμο και της υπάρχουσας βιβλιογραφίας. Έχοντας κατά νου την τελική εικόνα της ερευνητικής αυτής προσπάθειας μπορώ να πω με βεβαιότητα ότι η μη συμμετοχή κάποιων εκ των τριών «συνομιλητών» στο «διάλογο» θα καθιστούσε «φτωχή» την εργασία αυτή.

1.2. Δομή εργασίας

Η εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο Μέρος 1^ο «Ο τόπος και οι άνθρωποι: Οι Βλάχοι κτηνοτρόφοι του Μετσόβου» και στο Μέρος 2^ο «Οι μετακινήσεις στο χώρο και στο χρόνο. Το

³ «Η κοινωνική τάξη, η ηλικία και η εντοπιότητα μαζί με το κοινωνικό φύλο και τη συγγένεια σε διαφορετικούς συνδυασμούς συν-καθορίζουν τις διάφορες εκδοχές της ταυτότητας» (Παπαταξιάρχης, 1998, σ. 71).

⁴ Βλ. Ν. Καρατζένης, «Οι νομάδες κτηνοτρόφοι των Τζουμέρκων. Οι άνθρωποι των αετοκορφών, της αυγής, του ήλιου και των καταιγίδων», 1991.

⁵ Βλ. Δ. Γάτσιος, «Κτηνοτρόφων άνοδος και κάθοδος», 2002.

⁶ Βλ. Ο Β. Νιτσιάκος στη διδιακτορική του διατριβή "A Vlach pastoral community in Greece: The effects of its incorporation into the national economy and society" (Nitsiakos, 1985) αναφέρεται στο ξεχειμώνιασμα επιγραμματικά.

⁷ «Ο ερευνητής επιδιώκει να υιοθετήσει ένα αφηγηματικό ύφος, να περιγράψει με πιο εκφραστικούς όρους (κάνοντας χρήση εκτός του κυριολεκτικού λόγου και των ρητορικών, μεταφορικών του δυνατοτήτων του λόγου) την εμπειρία των υποκειμένων για ένα φαινόμενο και όχι να παραμείνει στην απρόσωπη, αφαιρετική γλώσσα της στατιστικής και των φορμαλιστικών μοντέλων.» (Ισαρη & Πουρκός, 2015, σ. 40).

πρώτο μέρος αφορά στη θεωρητική συζήτηση και το δεύτερο στη δική μου πρωτογενή λαογραφική έρευνα.

Το πρώτο μέρος απαρτίζεται από τρία Κεφάλαια. Στο «Κεφ.1. Η κυρίαρχη εθνοπολιτισμική ομάδα: Οι Βλάχοι» γίνεται μια πραγμάτευση γύρω από το θέμα ποιοι είναι οι Βλάχοι, ποια είναι η προέλευσή τους, ποια είναι τα «ιδιαιτέρως» τους χαρακτηριστικά και τέλος δίδονται μερικές συνοπτικές πληροφορίες περί της βλάχικης γλώσσας. Το «Κεφ.2. Μέτσοβο: Ιστορική ανασκόπηση» αναφέρεται εν συντομία η ιστορία του Μετσόβου από τους Βυζαντινούς χρόνους έως τις μέρες μας. Στο τελευταίο κεφάλαιο της θεωρητικής συζήτησης, «Κεφ.3. Η ημινομαδική κτηνοτροφία ως κύρια οικονομική δραστηριότητα των Βλάχων του Μετσόβου», επισημαίνεται η σημασία της ημινομαδικής κτηνοτροφίας ως κύριας επαγγελματικής δραστηριότητας των κατοίκων του Μετσόβου. Εξετάζεται ο θεσμός του τσελιγκάτου κατά την περίοδο της ακμής, αλλά και παρακμής του. Γίνεται ιδιαίτερη μνεία στους όρους «τσελιγκάτο», «τσελιγκας», «σμίχτης» και «τσοπάνος» και στο περιεχόμενο αυτών τόσο στο παρελθόν όσο και στο παρόν.

Το δεύτερο μέρος χωρίζεται σε τρία κεφάλαια, καθένα από τα οποία χωρίζεται σε υποκεφάλαια. Κεφάλαιο 1^ο «Απ' τ' Άη- Δημήτρη ως τ' Άη- Γιώργη», Κεφάλαιο 2^ο «Απ' τ' Άη- Γιώργη ως τ' Άη- Δημήτρη» και το Κεφάλαιο 3 «Κτηνοτροφίας γόητρο, παρακμή και σταδιακή εγκατάλειψη». Τα δυο πρώτα κεφάλαια τέμνουν τον ποιμενικό χρόνο στα δύο βάσει του συστήματος της *ρούγκας*⁸.

Το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται στη φθινοπωρινή- χειμερινή περίοδο (26 Οκτωβρίου έως 23 Απριλίου). Ξεκινάει με τη προετοιμασία για το ξεχειμώνιασμα (1.1. Η προετοιμασία για το ξεχειμώνιασμα)⁹. Συνεχίζει με τον αποχωρισμό των κτηνοτρόφων από τις οικογένειές τους που πραγματοποιούνταν στο Μέτσοβο (1.2. «Ουάρα μπούνα!») Ο αποχωρισμός και η αναχώρηση προς τα χειμαδιά) και το ταξίδι αυτών προς τα χειμαδιά, είτε με τα πόδια, είτε με αυτοκίνητο (1.3. Το ταξίδι προς τα χειμαδιά). Δίδεται έμφαση στο ταξίδι με τα πόδια, το *διάβα*. Έπειτα περιγράφονται οι εγκαταστάσεις αλλά και οι διαδικασίες εγκατάστασης στα χειμαδιά (1.4. Η εγκατάσταση και οι εγκαταστάσεις στον τόπο του ξεχειμώνιασματος). Ακολουθεί το υποκεφάλαιο «1.5. Η ζωή στα χειμαδιά» στο οποίο γίνεται προσπάθεια να σκιαγραφηθεί η ζωή των κτηνοτρόφων στα χειμαδιά όταν ήταν α) μόνο άντρες, β) άντρες και γυναίκες (τα παιδιά στο Μέτσοβο), γ) άντρες και παιδιά (οι γυναίκες στο Μέτσοβο) και δ) όλα τα μέλη της οικογενείας στα χειμαδιά. Στο επόμενο υποκεφάλαιο (1.6. Οι γυναίκες και τα παιδιά στο Μέτσοβο) περιγράφεται η ζωή όσων «έμεναν πίσω» στο Μέτσοβο. Το «1.7. Μικρά «διαλείμματα»» αναφέρεται στις επισκέψεις είτε των ανδρών στο Μέτσοβο, είτε των γυναικών και παιδιών στα χειμαδιά για μερικές μέρες. Ξεχωριστή ενότητα αποτελεί ο κούρος (1.8. Ο κούρος) λόγω της σημασίας που του προσέδωσαν οι πληροφορητές/τριες μέσα από τις αφηγήσεις τους.

⁸ Περί *ρούγκας* και *ρουγκιάσματος* βλ. «1.1. Η προετοιμασία για το ξεχειμώνιασμα».

⁹ Το παρόν υποκεφάλαιο θα έπρεπε να βρίσκεται στο Κεφ.2 «Απ' τ' Άη- Γιώργη ως τ' Άη- Δημήτρη», αν θέλουμε να είμαστε συνεπείς στο χρονικό πλαίσιο στο οποίο αναφέρεται, αφού αφορά στην χρονική περίοδο από τα μέσα του Μαΐου έως τα τέλη του Οκτωβρίου. Όμως, έκρινα πιο δόκιμο να ενταχθεί στο παρόν κεφάλαιο, γιατί θα γίνει — θεωρώ— πιο σαφές το ξεχειμώνιασμα στο σύνολό του αν προηγηθεί η περιγραφή της διαδικασίας προετοιμασίας του ταξιδιού στα χειμαδιά.

Το δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται στην εαρινή-θερινή περίοδο (23 Απριλίου έως 26 Οκτωβρίου). Όπως το πρώτο κεφάλαιο του δευτέρου μέρους ξεκινούσε με την προετοιμασία για τα χειμαδιά, έτσι και το δεύτερο κεφάλαιο αρχίζει με την περιγραφή της προετοιμασίας για το ταξίδι στο Μέτσοβο (2.1. Η προετοιμασία για το ταξίδι της επιστροφής) κι ακολούθως με την περιγραφή του ίδιου του ταξιδιού (2.2. Το ταξίδι προς το Μέτσοβο). Πολύ σημαντικό γεγονός αποτελούσε, όπως θα δούμε στο αντίστοιχο υποκεφάλαιο, το αντάμωμα των όσων ξεχείμαζαν με τις οικογένειές τους (2.3. «Ashtiptáre»). Το αντάμωμα των κτηνοτρόφων με τις οικογένειές τους). Το δεύτερο κεφάλαιο «κλείνει» με αναφορές στη ζωή των κτηνοτροφικών οικογενειών κατά τη εαρινή-θερινή περίοδο κατά την οποία βρίσκονταν στο Μέτσοβο (2.4. Η ζωή στο Μέτσοβο)¹⁰.

Το τρίτο κεφάλαιο¹¹ αναφέρεται στο γόητρο που ασκούσε κατά το παρελθόν το επάγγελμα του κτηνοτρόφου (3.1. «Ο τσέλιγκας ήταν ο καλύτερος νοικοκύρης»), στη σταδιακή παρακμή που επήλθε στο επάγγελμα αυτό έως την εγκατάλειψή του από την πλειοψηφία —των μέχρι πρότινος— κτηνοτρόφων (3.2. «Κι άρχισαν σιγά σιγά να ξηλώνονται τα πρόβατα»).

Ακολουθούν τα «ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ- ΣΥΖΗΤΗΣΗ» γύρω από την έρευνα, η βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε, ένας πίνακας που περιλαμβάνει όλους/ες τους πληροφορητές/ τρεις συν κάποια σύντομα βιογραφικά τους στοιχεία (ονοματεπώνυμο πατρός και μητέρας και ημερομηνία γέννησης των πληροφορητών/τριών) και τέλος το «ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ» όπου παρατίθενται 1) οι κεντρικοί άξονες των ημι-κατευθυνόμενων συνεντεύξεων, 2) φωτογραφικό υλικό που απεικονίζει στιγμές από τη ζωή των κτηνοτρόφων από το οικογενειακό αρχείο κάποιων εξ αυτών, οι στίχοι του τραγουδιού “Nu-ni te voi bre picurare” και τέλος το σημειωματάριο της Γιώτας Τρίτου με τίτλο «Η ζωή του πατέρα μου στα πρόβατα», το οποίο συνέγραψε όντας έφηβη λόγω του θαυμασμού και της αδυναμίας που έτρεφε, κατά τα λεγόμενά της, στον πατέρα της. Στις σελίδες του σημειωματαρίου περιγράφει τη ζωή του πατέρα της όσον αφορά στα πρόβατα και παραθέτει ανάλογο φωτογραφικό υλικό από το οικογενειακό της αρχείο.

2.0. Μεθοδολογία έρευνας

Η παρούσα έρευνα κινήθηκε στο πλαίσιο της *κοινωνικο-ιστορικής μεθόδου* σύμφωνα με την οποία τα λαογραφικά φαινόμενα θεωρούνται κοινωνικο-ιστορικές κατασκευές κι ως τέτοιες εντάσσονται σε ορισμένα χωρο-χρονικά πλαίσια. Η μέθοδος αυτή, κατά τον Μ. Μερακλή (2004), χωρίζεται σε τρεις φάσεις. Κατά την πρώτη ο/η λαογράφος προσπαθεί να περιγράψει το λαογραφικό φαινόμενο όσο λεπτομερέστερα και ακριβέστερα γίνεται. Στη δεύτερη φάση προσπαθεί να περιγράψει το χωρο-χρονικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εμφανίστηκε το λαογραφικό αυτό φαινόμενο. Στην τελευταία φάση ερευνάται το μέγεθος της αντανάκλασης των χωρο-χρονικών συνθηκών στα λαογραφικά φαινόμενα που οι ίδιες παρήγαγαν.

¹⁰ Το υποκεφάλαιο αυτό αλληλοσυμπληρώνεται με το «1.1. Η προετοιμασία για το ξεχειμώνιασμα».

¹¹ Θα ήθελα να επισημάνω ότι το κεφάλαιο αυτό δεν υπήρχε καθόλου στο σχεδιασμό της έρευνας. Προέκυψε προς το τέλος της συγγραφής εξαιτίας των πληροφοριών που είχαν συγκεντρωθεί σχετικά με το θέμα αυτό που αποτελούσαν εξαιρετικό πρωτογενές υλικό το οποίο δεν έπρεπε να «χαθεί». Κατά κάποιο τρόπο οι πληροφορητές/ τριές μου με «ανάγκασαν» να το συμπεριλάβω λόγω των συχνών αναφορών στο θέμα αυτό. Άλλος ένας λόγος που γράφτηκε και εντάχθηκε στην παρούσα έρευνα το παρόν κεφάλαιο ήταν ότι έδινε ξεκάθαρα την ιστορικο-κοινωνική διάσταση της ημινομαδικής κτηνοτροφίας, στην οποία (ημι-νομαδική κτηνοτροφία) στηρίζεται το ξεχειμώνιασμα.

Ως εργαλείο για τη συλλογή των δεδομένων μου χρησιμοποίησα τη βιογραφική μέθοδο. «Η βιογραφική μέθοδος είναι η μελετημένη συλλογή και ερευνητική χρήση τεκμηρίων ζωής, ιστοριών, απολογισμών και αφηγήσεων (Plummer, 1983, σ.13), που περιγράφουν καθοριστικές-σημαδιακές στιγμές της ζωής συγκεκριμένων ανθρώπων. Τα στοιχεία αυτά περιλαμβάνονται σε γραπτές αυτοβιογραφίες και βιογραφίες, ημερολόγια, επιστολές, νεκρολογίες, καθώς και σε αφηγήσεις ζωής και ιστορίες ζωής και αφηγήσεις προσωπικών εμπειριών, προφορικές ιστορίες και προσωπικές ιστορίες» (Κακάμπουρα, 2011, σ. 31).

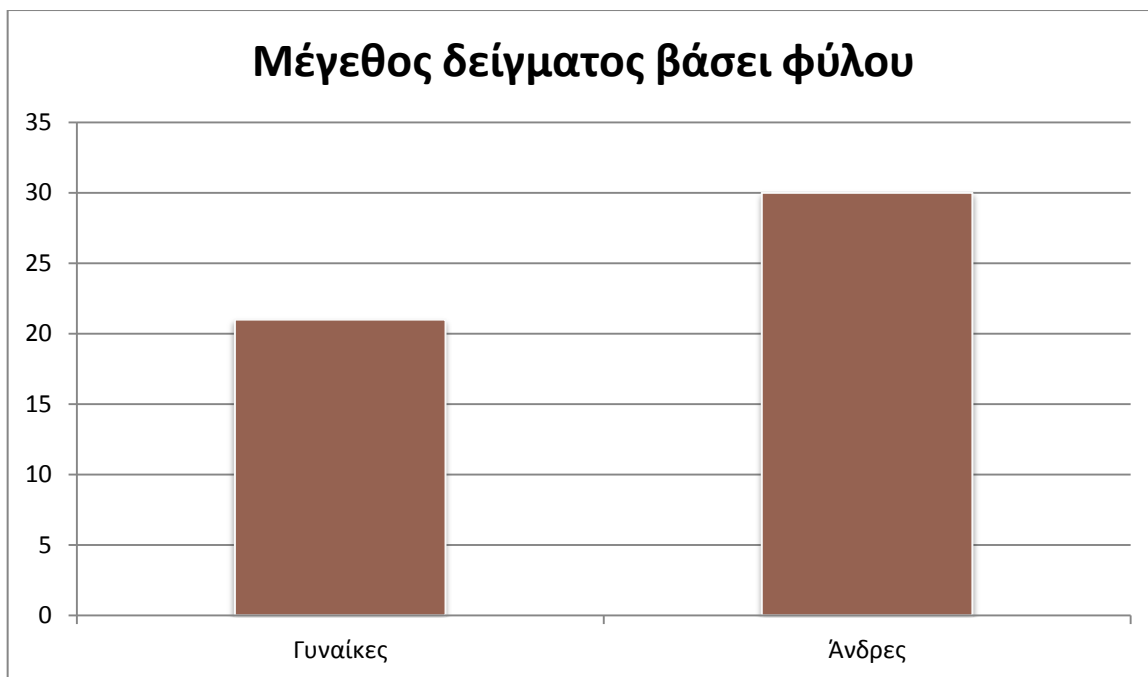
Οι Μ. Θανοπούλου και Μ. Πετρονώτη (1987, Πρβλ. Κακάμπουρα, 2011, σ.31) κατηγοριοποιούν το βιογραφικό υλικό ως εξής: σε αφηγήσεις ζωής, ιστορίες ζωής και εθνοβιογραφίες ή βιογραφίες ομάδας. 1) Αφήγηση ζωής είναι η πρωτοπρόσωπη διήγηση των ατομικών εμπειριών του/της πληροφορητή/τριας στο/στη συνεντευκτή/τρια. 2) Ιστορία ζωής ονομάζεται η διήγηση που απαρτίζεται από βιογραφικά στοιχεία προερχόμενα από προσωπικές εμπειρίες κι από άλλες πηγές. 3) Εθνογραφία ή βιογραφία ομάδας λέγεται η διήγηση εκείνη που δεν έχει ως μονάδα έρευνας το άτομο, αλλά μια πρωτογενή ομάδα, και βασίζεται στις σχέσεις και αλληλεπιδράσεις μεταξύ των μελών της ομάδας.

Η Ρ. Κακάμπουρα (2012, σ. 429) επισημαίνει ότι «οι προφορικές αφηγήσεις δεν αποτυπώνουν την Ιστορία καθεαυτή, αλλά το νόημα που αυτή προσλαμβάνει στον παρόντα χρόνο της αφήγησης στις συνειδήσεις των ανθρώπων που την έζησαν». Έτσι και στη δική μας περίπτωση οι αφηγήσεις (προφορικές και γραπτές) περί των βιωμάτων των πληροφορητών/τριών αναφορικά με το ξεχειμώνιασμα μελετώνται κυρίως για τον τρόπο με τον οποίο νοηματοδοτήθηκαν κατά το χρόνο και τη συνθήκη της συνέντευξης (όσον αφορά στις προφορικές συνεντεύξεις) ή της συγγραφής τους (όσον αφορά στις γραπτές αφηγήσεις) από τους/ τις πληροφορητές/τριες.

Μπορεί κάποιος/α να θέσει το ερώτημα για ποιο λόγο να ασχοληθούμε με μονωμένες περιπτώσεις μέσω των συνεντεύξεων αυτών. Ο Μ. Halbwachs (1994, Πρβλ. Μαντόγλου, 2011, σ.198) τονίζει ότι παρά το γεγονός ότι βιώνουμε διάφορες καταστάσεις μόνοι/ες μας, ποτέ δεν είμαστε πραγματικά μόνοι/ες. Οι αυτοβιογραφικές μνήμες που ανασυγκροτούμε κατασκευάζονται μέσα από την αλληλεπίδρασή μας με άλλους, είναι κοινωνικά κατασκευασμένες, επομένως είναι μόνο φαινομενικά «αυτοβιογραφικές». Ο Μ. Μερακλής (1993) αναφέρει ότι «ακόμα κι όταν δεν είναι διόλου στις προθέσεις του αφηγητή, μιλώντας αυτός για τον εαυτό του, για την προσωπική και την οικογενειακή του ζωή, να μιλάει, σ' ένα μεγάλο βαθμό, για τη ζωή όλων συγχρόνως». Επομένως, μέσα από τις συνεντεύξεις της παρούσας έρευνας μπορούμε να αντλήσουμε στοιχεία όχι μόνο για τα προσωπικά βιώματα των πληροφορητών/τριών, αλλά και του κοινωνικού τους περιγύρου. Με τις συνεντεύξεις αυτές, οι οποίες αποτελούν πρωτογενές υλικό, μπορούμε να μελετήσουμε το πώς διασυνδέεται η ατομική με την ευρύτερη συλλογική- πολιτισμική μνήμη και το πώς νοηματοδοτείται η οικογενειακή ιστορία στον παρόντα χρόνο, στο χρόνο της αφήγησης (Κακάμπουρα, 2013).

Ο αριθμός των συνεντεύξεων που πήρα είναι συνολικά τριάντα- επτά (37) εκ των οποίων οι τριάντα- πέντε (35) είναι μαγνητοφωνημένες (κάποιες από αυτές είναι και βιντεοσκοπημένες). Συνολικά πενήντα- ένα (51) άτομα συμμετείχαν στις συνεντεύξεις εκ των οποίων είκοσι- μία (21)

γυναίκες και τριάντα (30) άνδρες. Το δείγμα που επελέγη απαρτιζόταν από άνδρες και γυναίκες διαφόρων ηλικιών. Από τη στιγμή που οι χρονολογίες γέννησης ξεκινούν από το 1927 κι εξής επισημαίνουμε ότι οι διηγήσεις των πληροφορητών/τριών εκτείνονται σε βάθος χρόνου από τους παππούδες και γιαγιάδες τους (ως ετεροαναφορικές αφηγήσεις) έως το σήμερα. Συνεπώς, οι διηγήσεις αναφέρονται σε εμπειρίες και βιώματα του ξεχειμωνιάσματος των Βλάχων κτηνοτρόφων του Μετσόβου κατά τον 20ο-21ο αιώνα.

Η μέθοδος δειγματοληψίας που ακολουθήθηκε ήταν η δειγματοληψία «χιονοστιβάδας»/αλυσιδωτή δειγματοληψία. Ορισμένα «άτομα- κλειδιά» με βοήθησαν να εντοπίσω ανθρώπους που είχαν ασχοληθεί με την κτηνοτροφία ή ασχολούνταν ακόμα και πληρούσαν τα κριτήρια α) άνδρες- γυναίκες, β) άτομα διαφορετικών ηλικιών, γ) κτηνοτρόφοι από διαφορετικής «ισχύος»

κτηνοτροφικές οικογένειες (οικογένειες τσοπάνων, οικογένειες με μικρό αριθμό προβάτων, οικογένειες με μεγαλύτερο αριθμό κοπαδιών, οικογένειες τσελιγκάδων). Τα παραπάνω κριτήρια του φύλου, της ηλικίας και της διαστρωμάτωσης εντός της επαγγελματικής ομάδας των κτηνοτρόφων τέθηκαν για να μελετηθούν, όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα, τυχόν διαφοροποιήσεις στις πληροφορίες, στις σκέψεις και στα συναισθήματα των πληροφορητών/τριών αυτών γύρω από το ξεχειμώνασμα¹².

Μέσω της αλυσιδωτής δειγματοληψίας ευρέθησαν 51 πληροφορητές/τριες, όπως είπαμε, εκ των οποίων τα 43 άτομα πληρούσαν τα παραπάνω κριτήρια. Οι 8 δεν προέρχονταν από κτηνοτροφικές οικογένειες αλλά ερωτήθηκαν κι εκείνοι/ες ως εξωτερικοί παρατηρητές της κτηνοτροφικής ομάδας. Η αναζήτηση πληροφορητών/τριών σταμάτησε όταν έφτασα στο σημείο να ακούω κατ' επανάληψη κάποιες πληροφορίες και περιγραφές περί του ξεχειμώνασματος, ο λεγόμενος *πληροφοριακός κορεσμός*. Βέβαια, λόγω της φύσης της έρευνας και των διυποκειμενικών «αληθειών» των πληροφορητών/τριών θα μπορούσε να συνεχιστεί (θεωρητικά μιλώντας) επ' άπειρον¹³.

Η συντριπτική πλειοψηφία των συνεντεύξεων έγινε με ένα ή δύο άτομα (συνήθως όταν ήταν δυο επρόκειτο για ζευγάρι). Μόνο σε μία περίπτωση στη συνέντευξη «ΣΥΝ.23» έλαβαν μέρος ταυτόχρονα 10 πληροφορητές και το γεγονός αυτό την κατέστησε αρκετά απαιτητική. Για την πραγματοποίηση των ημι-κατευθυνόμενων συνεντεύξεων ακολουθήθηκαν κάποιοι κεντρικοί άξονες για τη διατύπωση των ερωτήσεων¹⁴.

Όσον αφορά τις δυσκολίες της παρούσας έρευνας μπορούμε να πούμε πολύ συνοπτικά ότι το γεγονός ότι επρόκειτο για ποιοτική έρευνα την καθιστούσε ευθύς εξαρχής χρονοβόρα και απαιτητική διαδικασία (Ίσαρη & Πουρκός, 2015). Οι Φ. Ίσαρη και Μ. Πουρκός (2015, σ. 99) αναφέρουν *«Είναι μια μέθοδος εξαιρετικά απαιτητική και χρονοβόρα όχι μόνο ως προς τη διεξαγωγή της αλλά και ως προς τον σχεδιασμό και την ανάλυση των δεδομένων. Απαιτεί σημαντικές ικανότητες, επικοινωνιακές δεξιότητες, εμπειρία, ευελιξία ιδιαίτερη ευαισθησία σε ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας και γνήσιο ενδιαφέρον από τους ερευνητές»*.

Η διαδικασία των συνεντεύξεων ήταν ευχάριστη αλλά ταυτόχρονα πολύ κοπιαστική για πολλούς και διαφόρους λόγους. Ένας εξ αυτών σχετίζεται με το γεγονός ότι όταν παίρνει κάποιος/α συνέντευξη πρέπει να είναι «όλος/η αυτιά» και γενικότερα οφείλει ο/η ερευνητής/τρια να βρίσκεται διαρκώς σε εγρήγορση¹⁵.

---

¹² Για περισσότερες λεπτομέρειες αναφορικά με τους/ τις πληροφορητές/τριες βλ. αντίστοιχη ενότητα «ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΕΣ- ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΡΙΕΣ».

¹³ *«Κάθε ιστορική δουλειά που χρησιμοποιεί προφορικές πηγές είναι ημιτελής λόγω της φύσης των πηγών.»* (Alessandro, 2003, σ. 72) *«που είναι κατ' αρχήν ανεξάντλητες»*. (Παπαθανασίου, 2003, σ. 310).

¹⁴ Για κεντρικούς άξονες συνέντευξης βλ. στο «ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ» την ενότητα «Κεντρικοί άξονες ημι- κατευθυνόμενης συνέντευξης».

¹⁵ Τη σημασία του να ακούει ο/η ερευνητής/τρια προσεκτικά τον/την πληροφορητή/τρια επισημαίνουν και οι Φ. Ίσαρη & Μ. Πουρκός (2015, σ. 98). *«Να ακούτε προσεκτικά —να ακούτε πραγματικά— αυτά που σας λένε οι ερωτώμενοι και να μιλάτε λιγότερο (στάση ενεργητικής ακρόασης). Είναι κάτι το οποίο χρειάζεται να κάνετε είτε μαγνητοφωνείτε τις συνεντεύξεις σας είτε όχι. Οι περισσότεροι από εμάς χρειαζόμαστε αρκετή εξάσκηση πάνω σε αυτό»*.

Η κατανόηση του ξεχειμωνιάσματος σαν φαινόμενο με τις συνέχειες και ασυνέχειές του, με τις διαφοροποιήσεις του από εποχή σε εποχή συνετέλεσε καθοριστικά στο να αφιερώσω αρκετές ερωτήσεις (και χρόνο) γύρω από την περιγραφή του. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι δεν κατάφερα να μελετήσω στο βαθμό που ήθελα τα συναισθήματα και τις αντιλήψεις των ανθρώπων αυτών γύρω από το κομμάτι αυτό της ζωής τους.

Οι Φ. Ίσαρη & Μ. Πουρκός (2015, σ. 35) επισημαίνουν ότι αντικείμενο της ποιοτικής έρευνας «δεν είναι απλώς να περιγράψει κανείς ποιοτικά τις διαφορές πτυχές μιας πραγματικότητας, αλλά η συστηματοποίησή της προκειμένου να φθάσει σε εννοιολογήσεις και συνθέσεις ανώτερου επιπέδου (π.χ σε ιδεώδεις τύπους), σε ποιοτικές γενικεύσεις (να φθάσει σε αυτό που κάποιοι ονομάζουν ερμηνεία). Οι γενικεύσεις εδώ σχετίζονται με την ανεύρεση σχέσεων ανάμεσα στις διάφορες περιπτώσεις, με την ταξινόμησή τους, τη δημιουργία τυπολογιών και ιδεωδών τύπων». Η φάση αυτή της σύνθεσης ποιοτικών γενικεύσεων ήταν άλλη μια δύσκολη πλευρά της έρευνας, γιατί η κάθε περίπτωση είχε τις δικές της ιδιαιτερότητες π.χ οι γυναίκες το έβλεπαν έτσι, τα παιδιά, που έμεναν περισσότερο χρονικό διάστημα στα χειμαδιά, το έβλεπαν διαφορετικά από εκείνα που έμεναν για μικρό χρονικό διάστημα, αλλιώς το βίωνε το ξεχειμώνιασμα ο τσοπάνος, αλλιώς ο τσέλιγκας, αλλιώς μια γυναίκα από εύπορη κι αλλιώς μια γυναίκα από οικονομικά ασθενέστερη κτηνοτροφική οικογένεια κ.ο.κ.

Άλλη απαιτητική διαδικασία ήταν η διασταύρωση των πληροφοριών και η προσπάθεια να αντιληφθώ τι κρύβεται πολλές φορές πίσω από τα λεγόμενα ή τα αποσιωπώμενα των ερευνητικών μου υποκειμένων. Η Ρ. Κακάμπουρα (2013, σσ. 551-552) αναφέρει ότι ο στόχος της ερμηνευτικής ανάλυσης των συνεντεύξεων είναι η «ανάδειξη των φανερών και λανθάνοντων νοημάτων που προσδίδει ο λόγος των αφηγητών στις αξίες, τις νοοτροπίες και τις πρακτικές των παιδικών¹⁶ βιωμάτων τους, τόσο στον ιστορικό χρόνο της δράσης όσο και στον παροντικό χρόνο της αφήγησης».

Επιχειρώντας μια αναστοχασική προσέγγιση θα ήθελα να σταθώ στη διάδραση και την επικοινωνία που αναπτύχθηκε μεταξύ των πληροφορητών/τριών κι εμού, καθώς αυτές καθορίζουν τα ερευνητικά ευρήματα (Κακάμπουρα, 2012). Οι Φ. Ίσαρη & Μ. Πουρκός (Ίσαρη & Πουρκός, 2015) αναφέρουν ότι, κατά μία άποψη, η συλλογή και ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων επηρεάζεται από τα χαρακτηριστικά του/της ερευνητή/τριας (π.χ η έμφυλη ταυτότητα, οι εμπειρίες, η κοινωνική τάξη κ.λπ.). Ποια είναι λοιπόν τα δικά μου χαρακτηριστικά που μπορεί να επηρέασαν την ερευνητική διαδικασία;

Πρωτίστως το θέμα της καταγωγής. Κατάγομαι από το Μέτσοβο από την πλευρά του πατέρα μου. Έχω βιώματα από τους Μετσοβίτες και το Μέτσοβο. Επισκέπτομαι το Μέτσοβο, κυρίως την περίοδο των διακοπών, τουλάχιστον τρεις φορές τον χρόνο. Πριν ξεκινήσει η έρευνα γνώριζα καλά τα 3/5 των πληροφορητών/τριών μου. Τους/τις υπόλοιπους/ες τους γνώρισα κατά τη διεξαγωγή της έρευνας στην έρευνα. Όμως, όλοι/ες οι πληροφορητές/τριές μου (πλην δύο καταγόμενοι/ες από τη Μηλιά Μετσόβου) γνώριζαν πολύ καλά τον παππού και τη γιαγιά μου, και η συντριπτική πλειοψηφία —αν όχι όλοι— γνώριζαν και τον πατέρα μου. Επομένως, δεν χρειαζόμουν πολλές

¹⁶ Αναφέρεται σε συνεντεύξεις με έμφαση στην παιδική ηλικία, γι' αυτό αναφέρεται σε παιδικά βιώματα.

συστάσεις. Ήμουν «η εγγονή του Ντάφου». Αυτές οι προϋπάρχουσες γνωριμίες βοήθησαν καθοριστικά στο να μου «ανοίγουν» αμέσως «οι πόρτες». Οι άνθρωποι ήταν ολοπρόθυμοι/ες να με βοηθήσουν. Έτσι καλλιεργήθηκε κλίμα οικειότητας και με τους/ τις πληροφορητές/τριές μου που δεν γνώριζα πριν την έρευνα.

Το γεγονός όμως ότι κατάγομαι από το Μέτσοβο συν το ότι ο παππούς μου ανήκε σε μια από τις γνωστές οικογένειες τσελιγκάδων λειτούργησε παράλληλα περιοριστικά στην έρευνά μου για δύο λόγους. Πρώτον, ένιωσα ότι τα δεδομένα αυτά με «περιόρισαν» κατά κάποιο τρόπο, με «ανάγκασαν» να είμαι πολύ προσεκτική στα γραφόμενά μου, προκειμένου να μην δημιουργηθεί πολύ θετική εικόνα για την οικογένειά μου ή αρνητική εντύπωση για κάποια/ες άλλη/ες οικογένεια/ες. Δεύτερον, ίσως λόγω του τσέλιγκα παππού μου οι πληροφορητές/τριές μου με μικρότερα κοπάδια δεν εξέφραζαν αρνητικά σχόλια για τους τσελιγκάδες. [Ενδεχομένως να ευθύνομαι γι' αυτό εγώ που δεν έκανα ερωτήσεις που να σχετίζονται με τις σχέσεις μεταξύ των κτηνοτρόφων].

Επιπλέον, το ότι από μικρό παιδί πήγαινα στις διακοπές μου σε ένα μαντρί και βοηθούσα μαζί με τα αδέρφια μου, ανάμεσα στις ώρες του παιχνιδιού, συνέβαλε αρκετά στο να μπορώ να αντιληφθώ με σχετική άνεση περιγραφές και όρους από την κτηνοτροφική ζωή.

Οφείλουμε να επισημάνουμε ότι η πλειοψηφία των συνεντεύξεων πραγματοποιήθηκε στο χώρο των πληροφορητών (στο σπίτι τους, στο μαγαζί τους, στο ΚΑΠΗ Μετσόβου και στο ΚΕΦΗ Μετσόβου, στα οποία περνούν ένα μέρος του χρόνου τους), επομένως ήταν χώροι με τους οποίους εκείνοι/ες ήταν άνετοι/ες και εξοικειωμένοι/ες.

Οι περιγραφές γύρω από το ξεχειμώνιασμα και την κτηνοτροφική ζωή γενικότερα μου φάνηκαν ρεαλιστικές. Διασταυρώνοντας τις πληροφορίες δεν οδηγήθηκα σε αποκλίσεις. Η πλειοψηφία μίλησε για τις δυσκολίες του παρελθόντος. Μια μικρή μειοψηφία φάνηκε να αναφέρεται σε αυτόν τον τρόπο ζωής πολύ εξιδανικευτικά: άλλη πληροφορήτρια λόγω της μεγάλης της αγάπης στην κτηνοτροφία [Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2], άλλη λόγω των ευχάριστων αναμνήσεων της παιδικής ηλικίας [Κ.Δ, ΣΥΝ.10], άλλος λόγω των δυσκολιών (οικογενειακών και οικονομικών) που βίωνε στο παρόν [Δ.Μ, ΣΥΝ.9], ενώ εκείνο το παρελθόν φάνταζε γι' αυτόν πιο αμέριμνο.

Είχαν πολύ ενδιαφέρον οι συνεντεύξεις ζευγαριών, γιατί ταυτοχρόνως για το ίδιο θέμα μπορεί να προκύπτανε διαφορετικές εκδοχές. Π.χ 1: Το ζεύγος «χ». Ο σύζυγος φαίνεται να «έκρυβε» ή εν πάσει περιπτώσει δεν αποκάλυπτε τριβές και διαμάχες εντός της πολυπυρηνικής τους οικογένειας, ενώ η σύζυγος μιλούσε γι' αυτά χωρίς διασταγμό. Μία πληροφορήτρια μου έδωσε την εξής ερμηνεία για τη συμπεριφορά αυτή του συζύγου. Είπε ότι μπορεί να είναι δείγμα «σοφίας» του, προκειμένου να μην δημιουργούνται και διαιωνίζονται πικρίες μεταξύ των οικογενειακών μελών. Άλλη πιθανή ερμηνεία είναι για να μην χαλάσει το «οικογενειακό γόητρο» της οικογένειας «ψ». Σχετικά με αυτό μια πληροφορήτρια μου είπε ότι ο ένας εκ των αδερφών υπάκουε στο μεγαλύτερό του αδερφό και στη μητέρα του όσο ζούσαν κάτω από την ίδια στέγη, για να μη δημιουργούνται εντάσεις κι ακουστούν προς τα έξω. Π.χ 2: Ο Σ.Μ (ΣΥΝ.20) φαίνεται να λέει πώς είχαν τα πράγματα «έξω από τα δόντια», χωρίς να φοβάται πώς θα τα εκλάβω εγώ. Για

παράδειγμα κατηγορεί τους Μετσοβίτες και τους Καραγκούνηδες που φάγανε τα λεφτά των επιδοτήσεων ή αναφέρεται στο θέμα της απλυσιάς πολύ παραστατικά, ενώ η γυναίκα του ήταν πιο «μετρημένη» στις κουβέντες της περί των θεμάτων αυτών. Ας πούμε σχετικά με το θέμα της απλυσιάς μου φάνηκε ότι «φοβόταν» μη σιχαθώ από αυτά που περιέγραφε ο Σ.Μ.

Αυτό που δεν κατάφερα να διακρίνω από μόνη μου μέσα από τις συνεντεύξεις ήταν οι σχέσεις που είχαν αναπτυχθεί μεταξύ των κτηνοτρόφων της εποχής εκείνης (σχέσεις αλληλεγγύης, συναγωνισμού, ανταγωνισμού, έθρας, ζήλειας). Από off the record συζητήσεις αντιλήφθηκα ότι πιθανότατα υπήρχαν μεταξύ των Μετσοβιτών αισθήματα μειονεξίας ή ζήλειας προς κτηνοτροφικές οικογένειες πιο ευκατάστατες. Αυτό το διαπίστωσα για παράδειγμα από τη διάθεση κάποιων Μετσοβιτών να συνεργαστούν στα χειμαδιά με ντόπιους παρά με συντοπίτες τους τσελιγκάδες. Μου φάνηκε σαν να ήθελαν να επισημάνουν τις κοινωνικο-οικονομικές ανισότητες που βίωναν. Οι τσελιγκάδες είχαν ιδιόκτητα χωράφια ενώ εκείνοι τα νοίκιαζαν. Οι τσελιγκάδες μπορούσαν να βγάλουν κέρδος και γι' αυτό ετοίμασαν προίκες για τις κόρες τους, ενώ οι κτηνοτρόφοι με λίγα πρόβατα ίσα- ίσα κατάφερναν να τα βγάλουν πέρα με τα «προς το ζην».

Περίμενα οι συνεντεύξεις μου να είναι πλούσιες σε συναισθήματα αναφορικά με τον αποχωρισμό και τη ζωή από απόσταση. Διαπίστωσα ότι οι πληροφορητές/τριές μου δεν το συζητούσαν πολύ το θέμα ή δεν ήταν πολύ εκφραστικοί/ές. Οι πιθανοί λόγοι για τους οποίους το έκαναν αυτό: 1) Ήταν πολύ τραυματική εμπειρία και προτιμούσαν να το αποσιωπήσουν, τα «αγκάθια της μνήμης» κατά την έκφραση του Olick (1999, Πρβλ. Μαντόγλου, 2011, σ.197)¹⁷. Όταν ρώτησα επανειλημμένως την Α.Τ πώς θυμάται τον αποχωρισμό αρνήθηκε να το συζητήσει:

«Ας το, δεν θέλεις να τα ξέρεις. Έτσι λίγο κατάθλιψη μεγάλη, πίκρα. (...) Δεν θέλω, δεν θέλω. Θα με στεναχωρέσει πολύ. Δεν θέλω. Δεν μ... κάπως δεν θυμάμαι καλά. Δεν μου άρεγε αυτό το πράγμα. Μια βαριά έτσι... (...) Όλοι μαζί φεύγανε. Άσε άσε. Το βράδυ φεύγανε τα πρόβατα, φορτώνουμε τα πράγματα απ' το σπίτι στα άλογα. Το βράδυ είχαμε τα άλογα κάτω στην αυλή. Μετά θυμάμαι το πρωί όταν έφευγε η γιαγιά μου έπαιρνε μια κανάτα με κρασί και στην ουρά του κάθε αλόγου έριχνε λίγο κρασί για να είναι δυνατά. Πω τι θυμάμαι; Εκεί να χαιρετιούνται... Πω πω πω. Μ' ανατριχιάζει. Δεν θέλω να το σκέφτομαι αυτό. Τι μου θύμησες τώρα, αυτό με το κρασί. Καθότανε στην άκρη του δρόμου και σ' όλα τα άλογα τους έριχνε από λίγο κρασί. (...) Δεν θέλω (να μιλήσω γι' αυτό). Θα με στεναχωρέσει πολύ.» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.1)¹⁸

2) Όσο οδυνηρό κι αν ήταν το είχαν συνηθίσει και το είχαν αποδεχθεί, δεν υπήρχε εξάλλου κι άλλη επιλογή. 3) Δε διατύπωσα την ερώτηση με τέτοιο τρόπο που να μπορέσω να βοηθήσω τους/τις

¹⁷ «Οι άνθρωποι μιλούν για τα θετικά προσωπικά γεγονότα, ενώ αποσιωπούν τα αρνητικά, δυσάρεστα, ή τραυματικά γεγονότα. Τα γεγονότα του παρελθόντος επιλέγονται, τροποποιούνται, παραμορφώνονται, πολλές φορές «λησμονιούνται» στη βάση των ενδιαφερόντων, των αξιών και των συνθηκών του παρόντος.» (Μαντόγλου, 2011, σ. 198).

¹⁸ Ο τρόπος παραπομπής στα αποσπάσματα των συνεντεύξεων περιλαμβάνει α) τα αρχικά του/ της πληροφορητή/τριας, π.χ «Α.Τ» β) τον κωδικό αριθμό της συνέντευξης, π.χ «ΣΥΝ.26». Τέλος, κάθε απόσπασμα φέρει άλλον έναν κωδικό (αύξων αριθμός) βάσει της σειράς με το οποίο απαντάται στην εργασία, π.χ «ΑΠ.1» για το πρώτο απόσπασμα και «ΑΠ.323» για το τριακοστό εικοστό τρίτο απόσπασμα.

πληροφορητές/τριές μου να αναπτύξουν τα συναισθήματά τους. Ίσως η άμεση ερώτηση π.χ «Πώς ένιωθες όταν έφευγες για τα χειμαδιά;» να ευθυνόταν για τις «ξερές» και σύντομές τους απαντήσεις. 4) Ίσως στο πολιτισμικό τους σύστημα να μην αναφέρονται ρητώς σε συναισθήματα (χαίρομαι, λυπάμαι κ.λπ), αλλά μέσα από εικόνες μιλούν για τα συναισθήματα αυτά της χαράς, του πόνου, του καημού.¹⁹

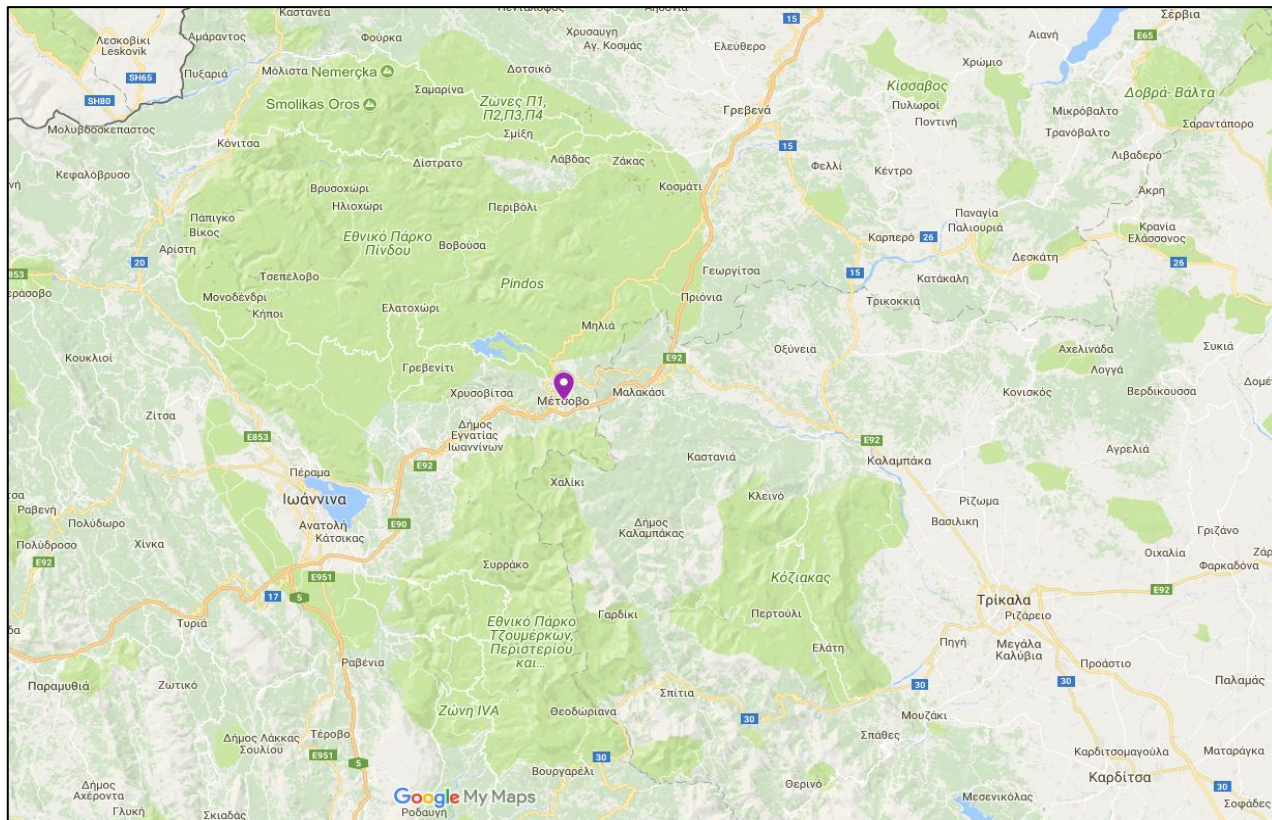
¹⁹ Π.χ δε λέει η κοπέλα στο ξενιτεμένο «Τώρα που έφυγες για τη ξενιτιά είμαι πολύ στεναχωρημένη», αλλά «Τι να σου στείλω ξένη μου ν' αυτού στα ξένα που 'σαι; Σου στέλνω μήλο σέπεται, κυδώνι μαραγκιάζει, σου στέλνω μοσχοστάφυλο στο δρόμο σταφιδιάζει. Σου στέλνω και το δάκρυ μου σ' ένα χρυσό μαντήλι». Από την εικόνα αυτή συμπεραίνουμε ότι η κοπέλα έκλαιγε για το ξενιτεμένο, άρα ήταν στεναχωρημένη.

ΜΕΡΟΣ 1ο
Ο ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ:
ΟΙ ΒΛΑΧΟΙ ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΟΙ ΤΟΥ ΜΕΤΣΟΒΟΥ

Το Μέτσοβο είναι μια ορεινή κωμόπολη κτισμένη σε υψόμετρο 1.120μ., που υπάγεται στον νομό Ιωαννίνων. Βάσει της απογραφής του 2011, οι μόνιμοι κάτοικοι του Μετσόβου ανέρχονται στους 2.503 (Απογραφή Πληθυσμού-Κατοικιών 2011) εκ των οποίων η συντριπτική πλειοψηφία είναι Βλάχικης καταγωγής, κι ως εκ τούτου αποτελεί βλαχοχώρι, του οποίου επί πολλούς αιώνες, κι ως ένα βαθμό μέχρι σήμερα, η κύρια παραγωγική δραστηριότητα στηριζόταν στην κτηνοτροφία, στα προϊόντα αυτής (πχ. τυροκομία) και στη μεταποίησή τους (πχ. υφαντουργία).

Το Μέτσοβο (νομός Ιωαννίνων) βρίσκεται σε σημείο, όπου γειτνιάζουν τα σύνορα της Ηπείρου, Θεσσαλίας (νομός Τρικάλων) και Δυτικής Μακεδονίας (νομός Γρεβενών). Η γεωγραφική του θέση σε συνδυασμό με την γεωμορφολογία του ορεινού του όγκου, κατέστη τον οικισμό αυτό, από αρχαιωτάτων χρόνων, πέρασμα γνωστό ως Εγνατία οδός, που αποτελούσε οδική αρτηρία μεταξύ Δύσης και Ανατολής. Εξαιτίας αυτής της προνομιακής γεωγραφικής θέσης, οι εκάστοτε ηγεμόνες, φρόντιζαν, ώστε η περιοχή να βρίσκεται υπό την επίβλεψή τους, προκειμένου η διάβαση από την οδική αυτή αρτηρία να γίνεται με ασφάλεια. Χωρίς δημόσια ασφάλεια, με την οποία να προστατεύονται οι ζωές των κατοίκων και οι ατομικές τους ιδιοκτησίες, επισημαίνει ο Γ. Πλατάρης- Τζίμας (2007) δεν υφίσταται οικονομική ανάπτυξη. Χάρη στο γεγονός ότι το Μέτσοβο υπήρξε «κλειδί στρατηγικό, εμπορικό και σταυροδρόμι πολιτισμών, δέχτηκε επιδράσεις και δημιούργησε το δικό του πολιτισμό, διαγράφοντας μια εξελικτική πορεία ακμάζουσας πόλης, χάρις στη δημόσια τάξη, που εξασφάλιζε τη διακίνηση του χρήματος και των αγαθών του εμπορίου» (Πλατάρης- Τζίμας Γ. , 2007, σ. 62).

Εικόνα 1- Χάρτης Μετσόβου και πέριξ περιοχών

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο Η ΚΥΡΙΑΡΧΗ ΕΘΝΟΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΟΜΑΔΑ: ΟΙ ΒΛΑΧΟΙ

Αναφορικά με το ποια είναι η ονομασία των Βλάχων και ποια η ετυμολογία της λέξης, ποια η καταγωγή τους, τι είδους ομάδα αποτελούν, ποιες είναι οι καταβολές της βλαχικής, τι είναι η βλαχική (γλώσσα, ιδίωμα, διάλεκτος) υπάρχει διχογνωμία. Φαίνεται ότι στο μόνο σημείο που δεν αντικρούονται οι απόψεις των ειδικών και μη είναι στη θέση ότι οι Βλάχοι αποτελούν λατινόφωνη πληθυσμιακή ομάδα (Μέρτζος, 2010). Επειδή το θέμα των Βλάχων είναι αρκετά περίπλοκο —γιατί εμπλέκεται και η πολιτική διάσταση— θα αναφερθώ σύντομα σε βασικές απόψεις και θέσεις που κατατίθενται στην υπάρχουσα βιβλιογραφία.

Βλάχοι απαντώνται σε διάφορες περιοχές της Βαλκανικής (στην Αλβανία, Σερβία, Βουλγαρία, Ρουμανία, Π.Γ.Δ.Μ, Τουρκία και—με τα μεγαλύτερα ποσοστά συγκέντρωσης²⁰— στην Ελλάδα). Η ακαδημαϊκή κοινότητα δεν έχει καταλήξει ομόφωνα σε κάποιο συμπέρασμα για την ετυμολογία της λέξης «Βλάχος» κι αυτό οφείλεται στις ποικίλες απόψεις που επικρατούν αναφορικά με την καταγωγή των Βλάχων. Οι κυριότερες απόψεις περί της ετυμολογίας της λέξης είναι:

1. «Η λέξη Βλάχος, σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, προέρχεται από την παλαιοσλαβική λέξη *Vlah*, που σημαίνει τον ξένο, τον αλλοεθνή, το μη Σλάβο αλλά λατινόφωνο.
2. »Κατά άλλους ερευνητές, η λέξη Βλάχος προέρχεται από τη γερμανική λέξη *Walechen*, που σημαίνει τον ξένο, το μη Γερμανό αλλά λατινόφωνο, λέξη προφανώς που δανείστηκαν οι Σλάβοι μετατρέποντάς την σε *Vlah*.» (Έξαρχος, Αυτοί είναι οι Βλάχοι, 1994, σ. 27).
3. Η προέλευσή της είναι από τη λέξη «φελάχος»²¹, σύμφωνα με την άποψη του Α. Κεραμόπουλου (1939, Πρβλ. Έξαρχος, 1994; Αρσενίου, 2005), που σημαίνει αγρότης.
4. Προέρχεται από τη λέξη «βλήχημα» που σημασιοδοτείται ως βέλασμα²².

Η λέξη «Βλάχος» αποτελεί ετεροπροσδιορισμό και σημαίνει λατινόφων. Οι ίδιοι αυτοαποκαλούνται «Αρωμόνοι» ή «Αρμάνοι» με μόνη εξαίρεση, κατά τον Γ. Έξαρχο (1994, σσ. 24-25) τους Μετσοβίτες «που εκτός από *Armanji* αυτοαποκαλούνται *Vlahianji* και *Vlahi* (Βλάχιανιοι- Βλάχοι) και που ονομάζουν τη βλάχικη γλώσσα *vlahieshti*, αντί του *armaneshti* (=βλάχικα), που χρησιμοποιεί η πλειονότητα των Βλάχων/ Αρμάνων». Ο Τ. Kahl (2009) προχωράει και σε επιπλέον κατηγοροποίηση των Βλάχων του ελλαδικού χώρου βάσει γλωσσολογικών, λαογραφικών κι άλλων διαφορών: α) στους Κουτσόβλαχους και β) στους Αρβανιτόβλαχους. Η λέξη με την οποία αυτοπροσδιορίζονται προέρχεται από τη λατινική λέξη *Romani*, που στα ελληνικά σημαίνει Ρωμαίοι (Kahl, 2009).

²⁰ Βλ. «Για την ταυτότητα των Βλάχων: Εθνοπολιτισμικές προσεγγίσεις μιας βαλκανικής πραγματικότητας» (Kahl, 2009, σσ. 280-334) για αναλυτική λίστα με τους τόπους εγκαταστάσεις βλάχικου πληθυσμού σε όλη τη Βαλκανική.

²¹ «φελάχος < τουρκική *fellah* < αραβική *فلاح* (*fallāh*)».

Βλ. <https://el.wiktionary.org/wiki/%CF%86%CE%B5%CE%BB%CE%AC%CF%87%CE%BF%CF%82>

²² Ο Γ. Έξαρχος (1994) μεταφράζει τη λέξη «φελάχος» ως «ποιμένας», αντί του «αγρότης» κι αναφέρεται μεν στην 3^η και 4^η άποψη, αλλά επισημαίνει ότι δεν θεωρούνται επιστημονικά έγκυρες.

Όπως αναφέρθηκε, έχουν υποστηριχτεί και εκφραστεί πληθώρα απόψεων αναφορικά με την καταγωγή των Βλάχων από ιστορικούς και εθνολόγους τις οποίες παρουσιάζει συνοπτικά ο Γ. Έξαρχος (1994)²³ και είναι οι εξής:

1. Οι Βλάχοι έλκουν την καταγωγή τους από Ρωμαίους κτηνοτρόφους και στρατιωτικούς αποίκους.
2. Οι Βλάχοι αποτελούν δακορουμανικό παρακλάδι.
3. Οι Βλάχοι προέρχονται είτε από το αρχαίο θρακικό φύλο των Βησσών είτε από το φύλο των Ιλυρρίων.
4. Οι Βλάχοι είναι αυτόχθονες Έλληνες, προερχόμενοι από το γένος των Μακεδόνων, των Θεσσαλών και των Ηπειρωτών, που έχουν εκλατινισθεί γλωσσικά από τους Ρωμαίους.

Ο Α. Λαζάρου (1993) υποστηρίζει ότι η προέλευση των Βλάχων ποικίλει ανάλογα με το εθνολογικό τους υπόστρωμα. Έτσι υπάρχουν βλάχικοι πληθυσμοί προερχόμενοι από τους Ιλυρριούς, τους Θράκες και τους Έλληνες.

Στο σημείο αυτό θα αναφερθούμε στην ορολογία που χρησιμοποιείται για τους βλάχικους πληθυσμούς. Ο Β. Δαλκαβούκης (2005) τους χαρακτηρίζει εθνοτική ομάδα²⁴. Ο Γ. Αγγελόπουλος (1997) αναφέρεται κι εκείνος σε εθνοτική ταυτότητα, ως απόρροια του φαινομένου του εθνισμού (ethnicity), όπου ο κοινωνικός χώρος διαιρείται σε δυο μέρη, στο «Εμείς» και οι «Άλλοι». Μέσα σε αυτό το σύστημα δημιουργούνται σχέσεις μεταξύ της μια πλευράς και της άλλης. Η εθνοτική ταυτότητα προκύπτει ως επακόλουθο του δικτύου των σχέσεων αυτών κι όχι ως επακόλουθο κάποιων ιδιόμορφων κοινωνικών γνωρισμάτων μιας πληθυσμιακής ομάδας. Την ορολογία αυτή είχε χρησιμοποιήσει η Μ. Βεργέτη (1993, σ. 18) στη διδακτορική της διατριβή. Σύμφωνα με τη δική της τοποθέτηση η εθνοτική ταυτότητα:

«εκφράζει τη διαλεκτική σχέση του συναισθήματος θετικής ψυχολογικής ταύτισης και των διαδικασιών διαρκούς αλληλεπίδρασης των μελών της ομάδας, τα μέλη της ομάδας αποτελούν ένα ενιαίο και ξεχωριστό όλο γιατί συνδέονται μεταξύ τους με αμοιβαίους δεσμούς λόγω ιστορικής μνήμης και πολιτισμικών προτύπων.»

Ο Β. Νιτσιάκος άλλοτε χρησιμοποιεί τον όρο εθνοτοπική ομάδα (2007) κι άλλοτε αναφερόμενος στους Βλάχους, Σαρακατσάνους, Κουπατσαραίους και Γύφτους της περιοχής του Ζαγορίου, τους εντάσσει σε «εθνοπολιτισμικές κατηγορίες» (1995, σ. 166).

Παρεμφερής, αν όχι συνώνυμος, πρέπει να είναι ο όρος «εθνοπολιτισμικός»²⁵ με τον «εθνοτικό». Ο Λ. Καλλιβρετάκης (1994, σ. 38) προσδιορίζει ως εθνοπολιτισμική «κάθε ομάδα του πληθυσμού που ορίζεται από ένα πλέγμα στοιχείων τα οποία τη διακρίνουν από τις άλλες, συγκροτώντας τη

²³ Για το ποιοι επιστήμονες υποστηρίζουν την κάθε θέση, πάνω σε ποιες πηγές βασίζονται για την υποστήριξη των θέσεών τους και τι κριτική ασκείται βλ. Γ. Έξαρχος (1994, σσ. 29-45).

²⁴ Ο Ε. Αλεξάκης (2006, σ. 178) επισημαίνει ότι οι επιστήμονες με βλάχικη καταγωγή «(...)δεν δέχονται τον όρο «εθνοτικός» για την ομάδα τους, επειδή δηλαδή θεωρούν ότι υποδηλώνει και διαφορετική εθνική ομάδα».

²⁵ Τον όρο «εθνοπολιτισμικός» χρησιμοποιεί κι ο Φ. Δασούλας στο «Η αποκωδικοποίηση ενός πολιτισμού μέσα από το πεδίο της γλωσσικής του έκφρασης. Το βλαχικό ιδίωμα του Μετσόβου» (2η ψηφιακή έκδοση, 2013) αναφερόμενος στην τοπική γλώσσα του Μετσόβου ως ιδιαίτερο γνώρισμα της εθνοπολιτισμικής ομάδας των Βλάχων του Μετσόβου.

δέσμη μιας αναγνωρίσιμης ιδιαιτερότητας». Η Ρ. Κακάμπουρα (2014) σε μελέτη της για τους πολιτιστικούς συλλόγους στα αστικά κέντρα χρησιμοποιεί τον όρο «εθνοπολιτισμική ομάδα» αναφερόμενη στους Σαρακατσάνους, Βλάχους και Αρβανίτες, οι οποίοι παρουσιάζουν κάποιες ιδιαιτερότητες όσον αφορά τα ήθη και τα έθιμά τους, τη διάλεκτο ή γλώσσα που χρησιμοποιούν, την ενασχόλησή τους (π.χ με μετακινούμενη κτηνοτροφία).

Στην παρούσα εργασία θα υιοθετήσουμε τον όρο «εθνοπολιτισμική ομάδα» και «εθνοπολιτισμική ταυτότητα» για την περίπτωση των Βλάχων, καθώς ότι ο όρος εθνοτική ομάδα/ ταυτότητα μοιάζει πολύ με τον όρο εθνική ομάδα/ ταυτότητα, και υπάρχει κίνδυνος σύγχυσης.

Αναφορικά με τους όρους βλάχικη ταυτότητα, βλάχικος πολιτισμός, βλάχικη παράδοση είναι έννοιες που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Ο Β. Νιτσιάκος (2007) θέτει το ερώτημα κατά πόσο είναι δόκιμο να μιλάει κάποιος για «βλάχικο πολιτισμό» ή για «βλάχικη παράδοση». Επισημαίνει ότι μόνο συμβατικά θα μπορούσε κάποιος να χρησιμοποιήσει τους όρους αυτούς. Αν υποστηρίξουμε την ύπαρξη ενός βλάχικου πολιτισμού, αυτομάτως αναιρείται το θεωρητικό μοντέλο, που αντιμετωπίζει τον πολιτισμό δυναμικά και ιστορικά μέσα σε συγκεκριμένα χωρο- χρονικά πλαίσια, κι όχι σαν σύνολο που εμφανίζει ομοιογένεια και συνοχή.

Αφού λοιπόν γίνει αυτή η «σύμβαση», μπορούμε εν συνεχεία να μιλήσουμε για κοινά γνωρίσματα των Βλάχων. Οι Βλάχοι εμφανίζονται ως λατινόφωνοι πληθυσμοί που ανέπτυξαν παραγωγική δράση κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας στον τομέα της ημινομαδικής κτηνοτροφίας, όπου την άνοιξη και το καλοκαίρι κατοικούσαν στις ορεινές κοινότητές τους και το φθινόπωρο και τον χειμώνα μετακινούνταν με τα κοπάδια τους στις κοντινότερες για εκείνους πεδιάδες και παράκτιες περιοχές, προκειμένου να ξεχειμωνιάσουν. Αργότερα, όταν στην κτηνοτροφία δημιουργήθηκε πλεόνασμα κτηνοτροφικών προϊόντων, διοχετεύτηκαν τα προϊόντα αυτά στην αγορά κι αναπτύχθηκαν παρεμφερείς με την κτηνοτροφία βιοτεχνίες κι ένα αξιοσημείωτο τμήμα των Βλάχων επιδόθηκε στο εμπόριο (Νιτσιάκος, 2007). Τα δύο χαρακτηριστικά γνωρίσματα που επικράτησαν αναφορικά με τους Βλάχους ήταν ο Βλάχος ως μετακινούμενος κτηνοτρόφος κι ο Βλάχος ως έμπορος.

Η στροφή ορισμένων Βλάχων προς τη βιοτεχνία και το εμπόριο επέφερε ανακατατάξεις τόσο στην οικονομία όσο και στις κοινωνικές δομές των βλάχικων πληθυσμών²⁶. *«Το κοινωνικό στρώμα των εμπόρων, που ξεπηδά από τους κόλπους της κτηνοτροφικής κοινότητας μέσα από συγκεκριμένους μηχανισμούς της οθωμανικής πολιτικής οικονομίας, υπερβαίνει τα όρια των τοπικών πολιτισμικών συστημάτων και των αντίστοιχων συλλογικών νοοτροπιών, ενστερνίζεται νέα πολιτισμικά πρότυπα και αξίες, διαμορφώνει μια νέα συνείδηση και εντάσσεται στους κόλπους μιας διαμορφούμενης ελίτ, που αναλαμβάνει πρωτοποριακό ρόλο και σε ό,τι αφορά τη συγκρότηση του εθνικού απελευθερωτικού κινήματος»* (Νιτσιάκος, 2007, σσ. 488-489). Η επιρροή τους στρώματος αυτού

---

²⁶ Άλλα βλαχοχώρια στράφηκαν στη βιοτεχνία και το εμπόριο, ενώ αλλά παρέμειναν στην κτηνοτροφία ως κύρια απασχόληση των κατοίκων τους. Ο Β. Νιτσιάκος (2007, σ. 488) αναφέρει *«Αυτή η κοινωνικο- οικονομική διαφοροποίηση γεννά και μια πολιτισμική διάκριση, μια διαφοροποίηση στο επίπεδο των νοοτροπιών και κατ' επέκταση του ιδεολογικού πλαισίου (...)*».

στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα ήταν καθοριστικής σημασίας αναφορικά με τη συγκρότηση μιας ελληνικής εθνικής συνείδησης (Νιτσιάκος, 2007; Δασούλας, 2013).

Η στάση της εμπορικής τάξης και των λογίων Βλάχων υπήρξε τέτοια που αφοσιώθηκαν στην ιδέα της δημιουργίας ελληνικού κράτους με ποικίλους τρόπους μερικοί από τους οποίους ήταν: α) η προβολή, ανάδειξη και διδασκαλία της ελληνικής παιδείας και ελληνικής γλώσσας (π.χ συγγραφή λεξικών ελληνικής και αρμανικής, ίδρυση εκπαιδευτικών ιδρυμάτων), πολλές φορές μάλιστα εις βάρος της μητρικής, β) η συμμετοχή και συμπαράσταση (ηθική και υλική) στο εθνικό κίνημα της ελληνικής επανάστασης για τη δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, γ) η συμβολή τους στην ανοικοδόμηση σπουδαίων δημοσίων κτιρίων ή κοινωφελών ιδρυμάτων στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος στα πλαίσια του φαινομένου του ευεργετισμού, δ) η χορήγηση χρημάτων ή υλικοτεχνικών μέσων για την ανακούφιση ευπαθών κοινωνικών ομάδων του ελληνικού κράτους κ.λπ.

Είναι αξιοσημείωτο το ότι την περίοδο της αποσύνθεσης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας ενώ οι εθνοτικές ομάδες διεκδικούσαν να μετεξελιχθούν σε εθνικές μέσω του σχηματισμού εθνών-κρατών προβάλλοντας ως στοιχείο διαφοροποίησης —κατά κύριο λόγο— την γλώσσα, οι Βλάχοι δεν επιδίωξαν μια τέτοια διαφοροποίηση (Νιτσιάκος, 2007), αλλά συμμετείχαν στο σχηματισμό εθνών-κρατών των Βαλκανικών λαών. Τα μεμονωμένα παραδείγματα που υπάρχουν για τάσεις αυτονόμησης δεν καθιστούν δόκιμο το να μιλάμε για εθνική κίνηση των Βλάχων (Kahl, 2009). *«Πρόκειται βεβαίως για ομάδες με ευδιάκριτη πολιτισμική διαφοροποίηση, ικανές να χαρακτηρισθούν ως «εθνοτικές», χωρίς ωστόσο να παρουσιάζουν πολιτική δραστηριότητα με την έννοια της επιδίωξης αυτονόμησης στο πλαίσιο του έθνους-κράτους, ώστε να μπορούν να χαρακτηρισθούν «μειονότητες»»* (Δαλκαβούκης, 2005, σ. 21)²⁷.

Πληθώρα απόψεων έχει διατυπωθεί και για τα βλάχικα/ αρμάνικα ως προς τα παρακάτω ερωτήματα: Α) Είναι γλώσσα, ιδίωμα ή διάλεκτος; Β) Τα βλάχικα υπήρξαν μητρική γλώσσα των Βλάχων ή προέκυψαν ως αποτέλεσμα εκλατινισμού των πληθυσμών αυτών από τους Ρωμαίους κατακτητές στα χρόνια της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας; Γ) Οι βλάχικοι πληθυσμοί υπήρξαν πάντοτε δίγλωσσοι; Δ) Γράφονται τα βλάχικα; Τι είδους χαρακτήρες χρησιμοποιούνται για την γραφή τους (ελληνικούς, λατινικούς); Ε) Υπάρχουν δείγματα γραφής της βλάχικης; ΣΤ) Ποια είναι η σχέση της ελληνικής γλώσσας με τα βλάχικα; Υπάρχει διαφοροποίηση στο πού χρησιμοποιείται η μεν και πού η δε; Να επισημάνουμε ότι οι απαντήσεις που δίδονται σχετίζονται άμεσα με τις απόψεις που υιοθετεί ο/η εκάστοτε μελετητής/τρια περί της καταγωγής των Βλάχων.

---

²⁷ Ο Τ. Kahl (2009, σσ. 37-38) συνοψίζει τις φάσεις προεθνικής και εθνικής εξέλιξης των Βλάχων/ Αρμάνων : «α) ως τον 16^ο αιώνα: οι Αρμάνοι αποτελούν μία κοινωνικά και επαγγελματικά προσδιορισμένη γλωσσική ομάδα εντός της κοινότητας των ορθόδοξων χριστιανών των οθωμανικών βαλκανίων, β) 17^{ος}-18^{ος} αι.: απαρχές του γλωσσικού εξελληνισμού, ιδιαίτερα του αστικού πληθυσμού, γ) αρχές του 19^{ου} αι.: αυτόνομη αρμανική κίνηση, συνείδηση λατινικότητας στη διασπορά, δ) μέσα του 19^{ου} αι.: επιρροή ρουμανικού εθνικισμού, αρμανο- ρουμανική κίνηση, ε) τέλη του 19^{ου} αι.: ελληνο- ρουμανικός ανταγωνισμός, στ) αρχές του 20^{ου} αι. κι εξής: αφομοίωση από τα σύγχρονα έθνη αλλά και έντονες αναζητήσεις σχετικά με την αρμανική ταυτότητα σε κύκλους της διασποράς, ζ) τέλη του 20^{ου} αι.: αναγέννηση της αρμανικής συνείδησης στις πρώην σοσιαλιστικές χώρες των Βαλκανίων».

Α) Άλλοι αναφέρονται στη βλάχικα ως γλώσσα, άλλοι ως ιδίωμα κι άλλοι ως διάλεκτο, ενώ υπάρχουν κι εκείνοι που εναλλάσσουν τους όρους. Άλλοτε χρησιμοποιούν τον όρο «γλώσσα» κι άλλοτε «ιδίωμα» ή «διάλεκτο». Όσοι/ες υποστηρίζουν την άποψη ότι τα βλάχικα είναι γλώσσα προερχόμενη από τη δημώδη λατινική διευκρινίζουν ότι αποτελεί παρακλάδι της λατινικής κι όχι της δακορουμανικής. Με τη τελευταία έχει απλή συγγένεια (Εξαρχος, 1994).

Β) «Γενικότερα, Έλληνες που χρησιμοποιήθηκαν από τους Ρωμαίους ως οδοφύλακες, από ανάγκη συνεργασίας και συναλλαγής μαζί τους στην καθημερινή ζωή, «ξέχασαν» την μητρική γλώσσα τους και «έμαθαν» την διαμορφωθείσα βλαχική, χωρίς όμως να τη γράφουν. (...) Και φυσικά οι κάτοικοι τους μιλούσαν παλιά μόνο την ελληνική. (...) Στους πέντε αιώνες συνεργασίας οδοφυλάκων και Ρωμαίων διαμορφώθηκε η βλαχική και από τους οδοφύλακες πέρασε και στους κτηνοτρόφους. Και όλοι αυτοί οι ελληνόφωνες πριν το 150 π.Χ βρέθηκαν βλαχόφωνες το 350 μ.Χ στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία.» (Αρσενίου, 2005, σ. 55).

Γ) Ο Α. Λαζάρου (1993) υποστηρίζει ότι η Ρωμαϊκή κατάκτηση από το 229 π.Χ κι εξής στην ελληνική χερσόνησο είχε ως αποτέλεσμα τον πλήρη εκλατινισμό των Ιλλυρικών πληθυσμών και σε μεγάλο βαθμό και των Θρακικών, ενώ για τους πληθυσμούς της Ηπείρου, Θεσσαλίας και Μακεδονίας ο εκλατινισμός ήταν μερικός με τη μορφή διγλωσσίας.

Σύμφωνα με τον Τ. Kahl η βλάχικη ήταν η μητρική γλώσσα των Βλάχων και σταδιακά εγκαταλείφθηκε χάρη στην επικράτηση της ελληνικής ως επίσημης γλώσσας. «Η ίδια η άνοδος του μορφωτικού τους επιπέδου ήταν που τους οδήγησε κατά τη γνώμη μας στην υιοθέτηση μιας χρήσιμης και καλλιεργημένης γλώσσας (κατά κανόνα της ελληνικής) και την εγκατάλειψη της μητρικής» (Kahl, 2009, σ. 38). Με την άποψη αυτή φαίνεται να συμφωνεί κι ο Φ. Δασούλας αναφερόμενος στην περίπτωση του μετσοβίτικου ιδιώματος της βλάχικης γλώσσας. Στις αρχές του 18ου αιώνα ιδρύθηκε στο Μέτσοβο σχολή για την πνευματική αναγέννηση του νέου ελληνισμού. «Νομοτελειακά αυτή η εξέλιξη συνιστά παράγοντα συρρίκνωσης της τοπικής γλώσσας. Ωστόσο αυτή παραμένει ισχυρή τόσο σε επίπεδο προφορικής επικοινωνίας όσο και σε επίπεδο πνευματικής δημιουργίας πάντα στα πλαίσια μίας λαϊκής κουλτούρας. Η θέση της στην τοπική κοινωνία δεν ανατρέπεται ούτε και μετά την καθολική συμμετοχή των κοριτσιών του οικισμού στην εκπαίδευση γεγονός που λαμβάνει χώρα στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Μπορεί η τελευταία εξέλιξη να σηματοδοτεί την εισδοχή της τοπικής κοινωνίας σε μια φάση καθολικής διγλωσσίας ωστόσο στην προφορική επικοινωνία ο ρόλος της ελληνικής γλώσσας ως της δεκαετίας του 1960-1970 παραμένει περιθωριακή.» (Δασούλας, σ. 4). Επομένως, γίνεται αντιληπτό ότι πριν τη σύσταση του σχολείου και την καθολική συμμετοχή των κοριτσιών στην εκπαίδευση στο Μέτσοβο ομιλείτο μία γλώσσα η βλάχικη. Χάρη στην εκπαίδευση ο πληθυσμός του Μετσόβου έγινε δίγλωσσος (βλάχικα και ελληνικά).

Δ) Οι πρώτες πηγές στις οποίες εμφανίζονται τα βλάχικα ήταν με ελληνικούς χαρακτήρες. Εν συνεχεία χρησιμοποιήθηκαν και λατινικοί για την γραπτή εκφορά της βλάχικης. Δεν υπάρχει σήμερα κοινώς αποδεκτός τρόπος γραφής τους.

Ε) Μέχρι τον 18^ο αιώνα δεν υπήρχαν γραπτές πηγές της βλάχικης. «Οι πηγές βέβαια δεν δικαιολογούν την αναφορά σε γραπτή αρμανική γλώσσα, παρά μόνο από τις αρχές του 18^{ου} αι. κι εξής» (Kahl, 2009, σ. 28). Μέχρι πρότινος η βλάχικη φαίνεται να ήταν γλώσσα που χρησιμοποιείτο μόνο προφορικά. Μέχρι την εμφάνιση του βλάχικου γραπτού λόγου η «βλάχικη φιλολογία» ήταν αμιγώς προφορική και απαρτιζόταν από τα παραδοσιακά τραγούδια, τα παραμύθια, τις παροιμίες. Ο Γ. Έξαρχος διατύπωσε δυο λόγους για τους οποίους δεν υπήρξε μέχρι κάποια χρονική περίοδο γραπτή «βλάχικη φιλολογία»: «Πρώτον: Οι Βλάχοι/ Αρμάνοι της Ελλάδας έγραψαν και γράφουν στη Νεοελληνική μας γλώσσα, γιατί ο πλούτος του λεξιλογίου της παρέχει απεριόριστες δυνατότητες έκφρασης. (...) Δεύτερον: Οι Βλάχοι/ Αρμάνοι της Ελλάδας ουδέποτε ένοιωσαν παλαιότερα ότι κινδυνεύει να χαθεί η βλάχικη γλώσσα τους.» (1994, σσ. 51-53).

ΣΤ) Τα Βλάχικα χρησιμοποιούνταν στον προφορικό λόγο, σε οικογενειακά, φιλικά αλλά και επαγγελματικά πλαίσια (π.χ για την ομάδα των κτηνοτρόφων). Όμως, χρησιμοποιούσαν την ελληνική ως γλώσσα του εμπορίου, της Εκκλησίας και του σχολείου και για την αποτύπωση του προφορικού σε γραπτό λόγο.

«Βλάχοι δεν ονομάζονταν όλοι οι Έλληνες γεωργοί και όλοι οι Έλληνες νομάδες, αλλά μόνο όσοι από αυτούς μιλούσαν την βλαχική γλώσσα. Επρόκειτο, δηλαδή για Έλληνες που μετείχαν στην οικονομική ζωή της τότε κοινωνίας και υποχρεώθηκαν από επαγγελματική ανάγκη να χρησιμοποιούν την διαμορφωθείσα βλαχική γλώσσα, καθώς και όσοι χρησιμοποιούνταν από τον στρατό των Ρωμαίων ως οδοφύλακες ορεινών διαβάσεων ή σε διάφορες άλλες υπηρεσίες τους. (...) Το ιδίωμα, λοιπόν, της βλαχικής γλώσσας δημιουργήθηκε από την ανάγκη των συναλλαγών στην καθημερινή ζωή κατά την διάρκεια των 500 περίπου χρόνων Ρωμαϊκής Κατοχής, η οποία είχε ως επίσημη γλώσσα την λατινική.» (Αρσενίου, 2005, σσ. 51,53).

«Στα νεότερα χρόνια, η θέση της ελληνικής ως γλώσσας συνεννόησης στις εμπορικές συναλλαγές της νότιας Βαλκανικής, το κύρος της ελληνικής παιδείας και ο ρόλος της Εκκλησίας της Κωνσταντινούπολης στην οθωμανική αυτοκρατορία, οδήγησαν ένα μεγάλο αριθμό Αρμάνων στην έκφραση ελληνικών τύπων αυτοπροσδιορισμού. Σήμερα, όλοι οι κάτοικοι των αρμανικών οικισμών της Ελλάδας μιλούν άπταιστα ελληνικά. Η αρμανική επιβιώνει εντός της οικογένειας και του οικείου περιβάλλοντος της κοινότητας. Γενικά, ακόμη και οι άνθρωποι που γνωρίζουν καλά την αρμανική γλώσσα έχουν μεγαλύτερη ευχέρεια στην επίσημη γλώσσα, τα ελληνικά.» (Kahl, 2009, σ. 21).

«Η επιρροή και το κύρος της ελληνικής γλώσσας της εποχής αποτυπώθηκε και στα πρώτα γραπτά παραδείγματα της αρμανικής. Δεν είναι μόνο η χρήση του ελληνικού αλφαβήτου που επιτρέπει αυτή τη διαπίστωση, αλλά και ο στόχος συγγραφής των συγκεκριμένων έργων» δηλαδή τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας μεταξύ των βλαχοφώνων. «Οι λόγιοι αυτοί υπέσκαπταν συνειδητά το κύρος της αρμανικής και ενθάρρυναν τη χρήση της ελληνικής ως γλώσσας της θρησκείας και του γραπτού πολιτισμού.» (Kahl, 2009, σσ. 26-27)

Είναι γεγονός ότι κάποτε η εθνοπολιτισμική ομάδα των Βλάχων διακρινόταν από τις άλλες πληθυσμιακές ομάδες λόγω της λατινοφωνίας της. Η σημερινή κατάσταση είναι διαφορετική. Οι σημερινοί/ες Βλάχοι/ες γνωρίζουν —πολλές φορές— καλύτερα την επίσημη γλώσσα του κράτους στο οποίο διαβιούν παρά την βλάχικη. *«Κοινό χαρακτηριστικό των Αρμάνων στη νοτιοανατολική Ευρώπη δεν είναι πάντοτε η γνώση και η χρήση της αρμανικής, αλλά ότι μιλούν αντίστοιχα τη γλώσσα του κράτους στο οποίο ζουν»* (Kahl, 2009, σ. 39).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο ΜΕΤΣΟΒΟ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

Βυζαντινή Αυτοκρατορία

Κατά την περίοδο της Βυζαντινής αυτοκρατορίας οι βλάχικοι πληθυσμοί αγωνίζονταν να εξασφαλίσουν τις κατάλληλες εκείνες συνθήκες για την συντήρηση κι αναπαραγωγή των κοπαδιών τους. Κατά περιόδους, συμμετείχαν σε συγκρούσεις στις περιπτώσεις όπου διακυβεύονταν τα κτηνοτροφικά τους συμφέροντα. Προκειμένου να εξασφαλίσουν κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες σύμφωνες με τον νομαδικό τρόπο ζωής τους, συμμετείχαν σε πολέμους, επιδρομές και συμμαχούσαν με άλλα κράτη, για παράδειγμα άλλοτε στο πλευρό της Βυζαντινής αυτοκρατορίας σε στρατιωτικές επιχειρήσεις ή ως συνοριοφύλακες με αντάλλαγμα την χρήση κάποιου γεωργικού κλήρου, κι άλλοτε στο πλευρό των Βουλγάρων. Μεταξύ 5ου και 14ου αιώνα παρατηρήθηκαν συχνές δημογραφικές ανακατατάξεις στην περιοχή της Μεσογείου που σχετίζονταν άμεσα με την παρουσία των Βλάχων. Την περίοδο αυτή εμφανίστηκε ιστορικά η μορφή της κτηνοτροφίας γνωστή ως νομαδισμός. Η μετάβαση από τον νομαδισμό στον ημι-νομαδισμό σχετίζεται με την σταθεροποίηση του τύπου παραμονής των Βλάχων στην λεκάνη της Μεσογείου, που πραγματοποιήθηκε μετά την οθωμανική κατάκτηση ως επακόλουθο αυτής (Nitsiakos, 1985).

Οι περισσότερες προσπάθειες της βυζαντινής αυτοκρατορίας να υποτάξει και να εκμεταλλευτεί οικονομικά τους Βλάχους ήταν επιτυχής, παρότι εκείνοι σε πολλές περιπτώσεις είχαν προβάλλει αντίσταση. Σε γενικές γραμμές, οι Βλάχοι την περίοδο αυτή, κατέβαλαν φόρους προς τον κρατικό μηχανισμό, παρείχαν στρατιωτικές υπηρεσίες περιστασιακά και παράλληλα προμήθευαν την Κωνσταντινούπολη με την κτηνοτροφική τους παραγωγή, αλλά αυτό δεν συνεπάγεται την ενσωμάτωση και αφομοίωσή τους από το πολίτευμα και την κοινωνία των Βυζαντινών. Οι Βλάχοι διατήρησαν τον διακριτό τρόπο ζωής τους και τις πολιτισμικές τους ιδιαιτερότητες (Nitsiakos, 1985).

Οθωμανική αυτοκρατορία

Την περίοδο της Οθωμανικής κατάκτησης οι Βλάχοι κατοίκησαν στην περιοχή της οροσειράς της Πίνδου και των περιχώρων αυτής. Εξαιτίας της οθωμανικής κυριαρχίας και των κλιματολογικών συνθηκών (Μικρή εποχή των παγετώνων), ο τομέας της γεωργίας υπέστη πλήγμα, κι αυτό με τη σειρά του οδήγησε στην εκκένωση των πεδινών περιοχών, όπου εγκαταστάθηκαν κατά κύριο λόγο οι Οθωμανοί κατακτητές και στην εγκατάσταση των υποδούλων στις ορεινές περιοχές, μακριά από τον κατακτητή. Σύμφωνα με την Β. Ρόκου (2007), η μόνιμη εγκατάσταση των Βλάχων επετελέστη στο μεγαλύτερο βαθμό της κατά τον 17ο αι.

Οι συνθήκες που οδήγησαν στον σχηματισμό των χωριών αυτών σχετίζονται άμεσα με τις μεθόδους κατάκτησης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και την ιδιαίτερη μεταχείριση που παρείχε στους κτηνοτρόφους λόγω της προνομιακής γεωγραφικής τους θέσης και της εξάρτησης που είχε ο κρατικός μηχανισμός από εκείνους για τον εφοδιασμό του με κτηνοτροφικά προϊόντα και κυρίως του κρέατος (Ρόκου, 2007; Nitsiakos, 1985). Η Οθωμανική επέκταση και κυριαρχία στα Βαλκάνια βασίστηκε σε έναν ισχυρό και αυστηρώς ιεραρχημένο κρατικό μηχανισμό. Αν κι οι κτηνοτροφικοί πληθυσμοί της αυτοκρατορίας ήταν ενταγμένοι κι εκείνοι στον μηχανισμό αυτό, εντούτοις οι

συνθήκες υποτελείας που εφαρμόζονταν σε εκείνους ήταν πιο προνομιακές σε σχέση με τους γεωργικούς πληθυσμούς, λόγω της οικονομικής σημασίας της κτηνοτροφίας και την στρατηγικής σημασίας θέση των χωριών των πρώτων, που βρίσκονταν σε κομβικά σημεία για την επικοινωνία και το συστήματα ελέγχου της αυτοκρατορίας (Nitsiakos, 1985).

Οι πρώτες μαρτυρίες προνομίων εντοπίζονται στα 1430 μ.Χ, ως ανταμοιβή του Σουλτάνου Μουράτ Β', προς τους Μετσοβίτες, που φύλαγαν την περιοχή του Ζυγού και διευκόλυναν το πέρασμα του ιδίου μετά των στρατευμάτων του προς τα Γιάννενα.

Σύμφωνα με τον Π. Αραβαντινό (1856, σσ. 186-187) οι βλάχικοι πληθυσμοί, το 1479, υποδουλώθηκαν εθελουσίως στους Οθωμανούς κατακτητές: *« Εν τω μεταξύ τούτω οι εν τοις μεθορίοις της Ηπείρου και Θετταλίας Βλάχοι, διατηρήσαντες την αυτονομίαν των επί ικανών διαστήματι, και θεωρούντες ήδη, ότι έμελλον, ίνα υποταχθώσιν αναποφεύκτως και καταστραφώσιν ένεκεν της περαιτέρω αντιστάσεως των απεφάσισαν αυθορμήτως την υποταγήν των υπό όρον του διοικείσασθαι απ' ευθείας εκ της κατά καιρόν Βασιλομήτορος, όπερ επιτυχόντες διετήρησαν είδος δημοκρατικού τινος πολιτεύματος, ζώντες αβλαβώς και ανεπηρρεάστως, εν ω οι γειτνιαζόντες ομόθρησκοι υπήρχον εκτεθειμένοι εις μύρια δεινά.»*

Από το 1480-1648, το Μέτσοβο μαζί με άλλες 40-50 βλάχικες κοινότητες περιήλθαν υπό την προστασία της μητέρας του Σουλτάνου, η αλλιώς Βαλιντέ Σουλτάν. Αυτό με τη σειρά του είχε σαν αποτέλεσμα να πληρώνουν αναλογικά ασήμαντους φόρους και να απολαμβάνουν κάποια ουσιώδη προνόμια: α) Δεν υποτάσσονταν σε καμία επαρχιακή διοίκηση, β) απολάμβαναν αυτονομία και αυτοδιοικούσαν από ντόπιους κυβερνήτες, οι οποίοι εκλέγονταν και ήταν υπεύθυνοι για την αστυνόμευση της περιοχής τους, για τη διευθέτηση κοινών υποθέσεων και την είσπραξη των φόρων (Nitsiakos, 1985).

Ακολούθησε μια περίοδος παρακμής μέχρι το 1659, που δόθηκαν τα σημαντικότερα προνόμια στην ιστορία του Μετσόβου από τον Σουλτάνο Μεχμέτ Δ', σύμφωνα με τα οποία το Μέτσοβο υπαγόταν πλέον *«διοικητικά στον νομό Ευβοίας, δικαστικά στη Λειβαδιά και εκκλησιαστικά στο Οικουμενικό Πατριαρχείο (...). Η περιοχή αυτή κηρύχτηκε αυτόνομη, αυτοδιοίκητη, τόπος πολιτικής ασυλίας και τελούσε υπό την εποπτεία Μποσταντζή»* (Τρίτος, 1992, σ. 19), του οποίου μέριμνα και πρόνοια ήταν η διατήρηση των προνομίων του οικισμού και η τήρηση της κυβερνητικής εντολής να μην προκληθούν ζημιές από πλευράς μουσουλμάνων προς τους Μετσοβίτες. Κατά την Β. Ρόκου (2007, σ. 75) *«Το έτος 1659 είναι για το Μέτσοβο της κτηνοτροφίας η κρίσιμη ημερομηνία νομιμοποίησης της ταυτότητάς του, η περίοδος του προσδιορισμού της φυσιογνωμίας του ως ισχυρού κέντρου της κτηνοτροφίας, που συνδέθηκε τόσο με την οθωμανική κρατική βιοτεχνία υφασμάτων όσο και με την αρχόμενη δυτική εκβιομηχάνιση»*. Μέχρι το 1795, που ίσχυαν τα προνόμια αυτά, το Μέτσοβο σημείωσε εμπορική, οικονομική, πνευματική και πολιτιστική ανάπτυξη. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια αναδείχθηκαν κάποιες δυναμικές προσωπικότητες, οι οποίες συνέβαλαν στην δημιουργία σημαντικού κτηνοτροφικού, εμπορικού και βιοτεχνικού κέντρου με συναλλαγές με το εσωτερικό και το εξωτερικό.

Το 1795 καταργήθηκαν όλα τα προνόμια από τον Αλή Πάσα, πλην της Πατριαρχικής Εξαρχίας. Επί της διακυβέρνησής του πολλές κοινότητες έχασαν την αυτονομία τους και υπάγονταν πλέον στο

τοπικό σπαχή. Όσες κοινότητες προσπάθησαν να προβάλλουν αντίσταση στην επιθετική πολιτική του Αλή Πασά κατεστράφησαν, όπως συνέβη με τη Μοσχόπολη, το Λινοτόπι και τη Νικολίτσα το 1769 (Nitsiakos, 1985). Η Β. Ρόκου (2007) ορίζει την εποχή του Αλή Πασά, στα τέλη του 18ου αιώνα, ως ορόσημο του τέλους της μεγάλης κτηνοτροφίας. Την εποχή αυτή το Μέτσοβο αποκτά και πάλι τη μορφή «δερβενικού χωριού» λόγω α) των τσιφλικοποιήσεων που λειτούργησαν εις βάρος της δραστηριότητας και β) της γεωργικής ανάπτυξης της Θεσσαλικής πεδιάδας χάρη στην οποία διοχετεύτηκε ο πλούτος στην καλλιέργεια της γης. Αυτά με τη σειρά τους είχαν ως αποτέλεσμα την αποδυνάμωση της κτηνοτροφικής ομάδας του Μετσόβου που κι αυτό οδήγησε στην παρακμή του Μετσόβου και τη μετατροπή του —και πάλι— σε χωριό.

Άλλη συνέπεια της κατάργησης των προνομίων ήταν, ένα μεγάλο τμήμα των Μετσοβιτών, να αναζητήσει καταφύγιο στο εξωτερικό και να εγκατασταθεί σε εμπορικά κέντρα της Ευρώπης (πχ. Ρουμανία, Ρωσία, Αυστρο- Ουγγαρία) και περιμετρικά της Μεσογείου (πχ. Αίγυπτος), όπου κατάφεραν να διακριθούν στις εμπορικές τους δραστηριότητες και εν συνεχεία στράφηκαν στον ευεργετισμό προς την ιδιαίτερα τους πατρίδα, στοχεύοντας στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη αυτής. Τα κληροδοτήματα της εποχής εκείνης, άλλοτε σχετιζόνταν με έργα υποδομής (κατασκευή καλντεριμιών, βρυσών, υδραγωγείων, εκκλησιών, σχολείων, δημοτικών κήπων κ.ο.κ), κι άλλοτε με έργα κοινωνικής πρόνοιας και φιλανθρωπίας (γηροκομεία, ορφανοτροφεία, δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, προικοδοτήσεις άπορων κοριτσιών, οικονομική ενίσχυση στους οικονομικά ασθενείς, χορήγηση υποτροφιών σε σπουδαστές κ.λπ) (Τσουτσοπλίδης, 1993).

Μελανή σελίδα της ιστορίας του Μετσόβου υπήρξε στις 27 Μαρτίου του 1854, «ο χαλασμός του Γρίβα», όπου, ως αντίποινα, οι οθωμανικές αρχές, προς τους επαναστάτες με αρχηγούς τους Θ. και Δ. Γρίβα, έκαψαν, βάσει του απολογισμού, 400 σπίτια , απαγχόνισαν 10 νέους στα πλατάνια της Αγίας Παρασκευής, φόνευσαν 40 Μετσοβίτες και υποχρέωσαν τους κατοίκους να καταβάλουν ως φόρο 3.000 χρυσές λίρες (Τρίτος, 1992; Πλατάρης- Τζίμας Γ. , 2007). Επακόλουθο αυτής της καταστροφής ήταν η μετανάστευση ενός μεγάλου μέρους του πληθυσμού. Η ανάκαμψη της περιοχής μετά την καταστροφή του 1854 οφείλεται κατά κύριο λόγο στα ευεργετήματα Μετσοβιτών, όχι μόνο προς την ιδιαίτερα τους πατρίδα, αλλά σε πανελλήνια κλίμακα (Τρίτος, 1992).

Η ενσωμάτωση του Μετσόβου στο Ελληνικό κράτος

«Το Μέτσοβο απελευθερώθηκε από τον τουρκικό ζυγό στις 31 Οκτωβρίου του 1912, όταν δυνάμεις του τακτικού ελληνικού στρατού, των Κρητών και Ηπειρωτών εθελοντών με τις οδηγίες του αρχιτέκτονα της μάχης Αν/χη Σταμάτη Μήτσα και την αποφασιστική συμβολή των οπλαρχηγών Στυλ. Κλειδή, Εμ. Μπαλαντίνου και Αριστ. Κριάρη, νίκησαν τους Τούρκους και σε συνδυασμό με τις μετέπειτα μάχες στα Τρία Χάνια και τον Προφήτη Ηλία τους έδιωξαν οριστικά από την πόλη και τη γύρω περιοχή. Η απελευθέρωση του Μετσόβου υπήρξε καθοριστική για τη γενικότερη έκβαση του απελευθερωτικού αγώνα, αφού η κατοχή της διαβάσεως του Μετσόβου από τον ελληνικό στρατό υπήρξε βασική προϋπόθεση για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις καταλήψεως των Ιωαννίνων.» (Τρίτος, 1992, σ. 4). Μετά την απελευθέρωση του Μετσόβου, επήλθε παρακμή για δυο βασικούς λόγους: πρώτον, μετατοπίστηκε το εμπόριο στις αγορές των Ιωαννίνων και των Τρικάλων, και

δεύτερον, τα κληροδοτήματα των ευεργετών, τα οποία είχαν συμβάλει σημαντικά στην ανάπτυξη του τόπου, με τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο απωλέσθησαν (Τρίτος, 1992).

Σε αυτήν την κρίσιμη φάση για την κοινότητα του Μετσόβου, το έτος 1936, ο Ευάγγελος Αβέρωφ επισκέφθηκε για πρώτη φορά τον τόπο καταγωγής του το Μέτσοβο. *«Δεν είναι ακόμα πολιτικός, ούτε συγγραφέας. Είναι ένας νέος που παλεύει με τη φυματίωση. Αντιμετωπίζει ένα μέλλον αβέβαιο, και διαλέγει το χωριό των προγόνων του για να αναρρώσει και να στοχαστεί. Αμέσως το Μέτσοβο τον κατακτάει –η ομορφιά, τα προβλήματα, οι ανάγκες.»* (Αβέρωφ- Ιωάννου, 1994, σ. 20). Τότε είναι που μαζί με άλλους εν Αθήναις Μετσοβίτες ίδρυσαν τον Εξωραϊστικό Σύλλογο Μετσόβου και εν συνεχεία ήρθε ο Ε. Αβέρωφ σε επαφή με τον οικονομικά ευκατάστατο Μιχαήλ Τοσίτσα, που ζούσε στο Παρίσι και δεν είχε καμία επικοινωνία με την πατρίδα του. Η επαφή αυτή απέβη καίρια για την πολυεπίπεδη ανάπτυξη του Μετσόβου. Χάριν των ευεργετών αυτών αναπτύχθηκαν τομείς όπως η οινοποιΐα (πχ. Κατώγι Αβέρωφ), η τυροκομεία (Τυροκομείο Ιδρύματος Τοσίτσα και βουστάσιο πάλι του ιδίου ιδρύματος), ξυλουργική (του Ιδρύματος Τοσίτσα), δημιουργήθηκε το Πρατήριο Λαϊκής Τέχνης, κτίσθηκε δημοτικό σχολείο, αναστηλώθηκε το μοναστήρι του Αγίου Νικολάου και το αρχοντικό της οικογενείας Τοσίτσα, όπου στεγάστηκε και Λαογραφικό Μουσείο, δημιουργήθηκε ξενώνας στο Αρχοντικό Τοσίτσα για τη δωρεάν φιλοξενία ανθρώπων από τον χώρο των επιστημών και των τεχνών, κτίστηκε το νοσοκομείο του Ιδρύματος Τοσίτσα, έγιναν δενδροφυτεύσεις και έργα αντιδιαβρωτικά, δημιουργήθηκε παιδική βιβλιοθήκη κ.ο.κ. (Αβέρωφ- Ιωάννου, 1994).

Με όλα αυτά τα έργα το Μέτσοβο δεν θα μπορούσε παρά να είναι τη σημερινή εποχή *«ένα πρότυπο ημιαστικό κέντρο με υψηλό βιοτικό επίπεδο και ικανοποιητική ποιότητα ζωής»* (ΙΣΤΟΡΙΑ: Ιστορία ανά τους αιώνες). Αν και η κτηνοτροφία μειώθηκε σημαντικά εντούτοις η τοπική αγορά τονώθηκε χάρη στον τουρισμό και τη βιοτεχνία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο Η ΗΜΙΝΟΜΑΔΙΚΗ ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ ΩΣ ΚΥΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΒΛΑΧΩΝ ΤΟΥ ΜΕΤΣΟΒΟΥ

Από το 10ο αι., που εμφανίζονται με το όνομα «Βλάχοι» στις ιστορικές πηγές²⁸, οι Βλάχοι ασχολήθηκαν με την φύλαξη των περιοχών που τους είχαν ανατεθεί από την εκάστοτε διοίκηση παράλληλα με την άσκηση της κτηνοτροφίας. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, από το 5ο μέχρι τον 14ο αι. υπήρξαν δημογραφικές ανακατατάξεις στη λεκάνη της Μεσογείου, που είχαν άμεσο συσχετισμό με την παρουσία βλάχικων πληθυσμών. Εκείνο το χρονικό διάστημα εμφανίστηκε η κτηνοτροφία με την μορφή του νομαδισμού. Με την Οθωμανική κατάκτηση κατέστη επιτακτική η ανάγκη μόνιμης εγκατάστασης των νομαδικών πληθυσμών. Τα βλαχοχώρια όπως η Σαμαρίνα, το Μέτσοβο, η Φούρκα, η Αβδέλλα, το Περιβόλι κ.λπ. δημιουργήθηκαν χάρη στην ενοποίηση βλάχικων κατούνων²⁹ —αναφερόμαστε στις θερινές εγκαταστάσεις— και στη μετατροπή τους σε μόνιμους ορεινούς οικισμούς και κοινότητες (Wace & Thompson, 1989; Πρβλ. Τσακανίκα & Ισπικούδης, 2006), δηλαδή το πέρασμα από τον νομαδικό στον ημινομαδικό τρόπο ζωής.

Τσελιγκάτο

Η βάση πάνω στην οποία στηριζόταν η κτηνοτροφία των Βλάχων κατά την οθωμανική κυριαρχία ήταν το τσελιγκάτο, μια μορφή κτηνοτροφικού συνεταιρισμού αποτελούμενου από πολλές οικογένειες, οι οποίες συμβίωναν και συνεργάζονταν στα πλαίσια της ομαδικής τους εποχιακής μετακίνησης (Γκόλιας, 2004). Τα μέλη των οικογενειών αυτών συνδέονταν άλλοτε εξ αρρεναγονίας, άλλοτε εξ αγχιστείας, άλλοτε εκ θηλυγονίας και υπήρχαν περιπτώσεις στις οποίες οι οικογένειες μεταξύ τους δεν είχαν κανένα δεσμό συγγένειας (Αλεξιάκης, 2009)³⁰. Το τσελιγκάτο απαρτιζόταν από κτηνοτρόφους διαφορετικής «ισχύος» δηλαδή με διαφορετικό αριθμό προβάτων. Φαίνεται ότι η κατηγοριοποίηση των κτηνοτρόφων σε τσοπάνους, σμίχτες και τσέλιγκες δεν ήταν μόνο ποσοτική, δηλαδή βάσει του αριθμού προβάτων που είχαν στην κατοχή τους, αλλά και ποιοτική, δηλαδή ο μόνος κτηνοτρόφος διέθετε κεφάλαιο, ο δε τσοπάνος παρείχε στο τσελιγκάτο την προσωπική του εργασία, και διαφέρει (η κατηγοριοποίηση) από περιοχή σε περιοχή. Επομένως οι αριθμοί στους οποίους θα αναφερθούμε στη συνέχεια είναι ενδεικτικοί. Σε

²⁸ Γ. Κεδρηνού «Σύνοψις ιστοριών αρχομένη από της αναιρέσεως Νικηφόρου Βασιλέως», έκδοση Iohannes Thurn, Βερολίνο, 1973, Β. 435, 11, 78, σ.329 (Πρβλ. Μέρτζος, 2010, σ.19).

²⁹ «Με τον όρο «Κατούνα» σήμερα εννοούμε κι ένα μικρό οικογενειακό οικισμό από ένα ή περισσότερα σπίτια ή καλύβες. Σε πρώτο στάδιο οι κατούνες ήταν κτηνοτροφικές, ενώ αργότερα εξελίσσονται σε γεωργοκτηνοτροφικές ομάδες και αποτελούν ένα προστάδιο της οργανωμένης κοινότητας, καθώς απαρτίζονται από περισσότερες οικογένειες.» Στο <http://gym-katoun.ait.sch.gr/index.php/plirofories> (τ.π 16/11/2015). Παρακάτω, θα δούμε τον όρο αυτό με άλλο περιεχόμενο.

³⁰ Ο Μ. Γκόλιας θέτει την πατροπλευρική συγγένεια —και μόνο αυτή— ως προαπαιτούμενο της ένωσης οικογενειών εντός του ίδιου πατριαρχικού τσελιγκάτου (αναφέρει κι άλλα δυο ήδη τσελιγκάτων 1) το διευρυμένο τσελιγκάτο και 2) άλλους συναφείς ποιμενικούς θεσμούς). «Η συγγένεια ως κοινωνικός δεσμός είναι παραδοσιακά αμφιπλευρική, από πατέρα και μητέρα. Θα πρέπει όμως να γίνεται σαφής διάκριση ανάμεσα στο σύστημα συγγένειας και σ' εκείνο της καταγωγής. Το τελευταίο αυτό έχει σπουδαία σημασία στη συγκρότηση του τσελιγκάτου ως ποιμενικού θεσμού. Η καταγωγή στα τσελιγκάτα είναι πατρογραμμική- αρρενογονική. Γι' αυτό και τονίζεται η πατροπλευρική συγγένεια περισσότερο από την μητροπλευρική. Η ένταξη των μελών στη συγγενική ομάδα του τσελιγκάτου γίνεται με βάση την καταγωγή από τον πατέρα. Από άποψη πρακτική ή κοινωνικών σχέσεων, η πατροπλευρική καταγωγή διαμορφώνει ένα ολόκληρο πολιτισμικό σύστημα.» (Γκόλιας, 2004, σ. 29).

γενικές γραμμές εκείνοι που είχαν πολλά πρόβατα ήταν τσέλιγκες, εκείνοι με λιγότερα από τους τσέλιγκες ήταν σμίχτες κι εκείνοι με τον μικρότερο αριθμό απ' όλους ήταν οι τσοπάνοι. Αναφορικά με τα χαρακτηριστικά της καθεμιάς ομάδας θα αναφερθούμε παρακάτω.

Η λέξη «τσέλιγκας» προέρχεται από τη σλάβικη «selnik» που σημαίνει «τον αρχιτοπιμένα, τον πλούσιο ιδιοκτήτη πολυάριθμων αιγοπροβάτων»³¹. (...) Επιπλέον ο όρος είναι δηλωτικός αξιώματος: σημαίνει τον ηγέτη της κοινότητας του τσελιγκάτου.» (Γκόλιας, 2004, σ. 21). Το αξίωμα του τσέλιγκα κληρονομούνταν από γενιά σε γενιά³². Στις περιπτώσεις όπου εκείνος που θα το κληρονομούσε ήταν ανάξιος για τη θέση αυτή αναλάμβανε κάποιος άλλος, συνήθως ο επόμενος με το μεγαλύτερο κοπάδι, χωρίς να αποκλείονταν και οι περιπτώσεις εκείνων που ενώ δεν είχαν τα περισσότερα πρόβατα αναλάμβαναν το ρόλο του τσέλιγκα ως οι —κατά γενική ομολογία— ικανότεροι (Αρσενίου, 2005).

Η κυριαρχία του τσέλιγκα δεν περιοριζόταν μόνο στον παραγωγικό τομέα, αλλά επεκτεινόταν και σ' όλη την κοινωνική ζωή των μελών του συνεταιρισμού (Νιτσιάκος, 1995). Ο τσέλιγκας, που είχε την κοινωνική και οικονομική δύναμη, εκπροσωπούσε το τσελιγκάτο στις συναλλαγές με τον έξω κόσμο (ενοικιαστές λιβαδιών, τυρέμποροι, προμηθευτές ζωοτροφών κ.λπ) και γι' αυτό απαλλασσόταν από τις αμιγώς κτηνοτροφικές εργασίες όπως το άρμεγμα, τη βοσκή κ.λπ (Αρσενίου, 2005). «Γενικά ο τσέλιγκας, ως «διευθυντής», διαχειριζόταν τα οικονομικά της επιχείρησης του τσελιγκάτου» (Αλεξάκης, 2009, σ. 36) και γι' αυτό έπρεπε να έχει στοιχειώδεις γνώσεις γραφής και ανάγνωσης. Επιπλέον, πηγαίνοερχόταν στις πλησιέστερες πόλεις για να διευρύνει τον κύκλο των γνωριμιών (πολιτικών, εκπροσώπων υπηρεσιών) του τσελιγκάτου και φρόντιζε να προμηθεύεται τα απαραίτητα —για την λειτουργία του τσελιγκάτου— εμπορεύματα (Αρσενίου, 2005). Συνεισέφερε στο τσελιγκάτο α) με το ζωϊκό του κεφάλαιο, β) την ενοικίαση ή αγορά χειμερινών βοσκοτόπων, γ) πιστωτικές διευκολύνσεις, ενώ οι υπόλοιποι συνέταιροι κατέβαλαν στο τσελιγκάτο την εργασία τους και το ζωϊκό τους κεφάλαιο —εφόσον υπήρχε— (Nitsiakos, 1985).

Στις περιπτώσεις όπου ο κτηνοτρόφος είχε πάνω από 20 ζώα, τότε δικαιούνταν το ανάλογο εισόδημα/μερίδιο. Εκείνοι που συνεισέφεραν πάνω από 100 ζώα ονομάζονταν *σμίχτες*³³. Αν ο αριθμός των ζώων ήταν κάτω από 20 ήταν υποχρεωμένος να εργάζεται ως βοσκός προκειμένου να λάβει μισθό και να συμπληρώσει κατ' αυτόν τον τρόπο το εισόδημά του. *Βοσκοί* ή *τσοπάνοι*,

---

³¹ Ο J. Campbell (1976) επισημαίνει ότι από το σύνολο των περιουσιακών στοιχείων των κτηνοτρόφων (βιό), εκείνο που τους προσέδιδε περισσότερο κύρος και ήταν δείγμα πλούτου ήταν ο αριθμός των αιγοπροβάτων.

³² Ο Ε. Αλεξάκης έχει άλλη γνώμη. Εκείνος υποστηρίζει ότι λόγω του ασταθούς χαρακτήρα του τσελιγκάτου (πολλοί αστάθμητοι παράγοντες π.χ ασθένειες προβάτων) δεν ήταν εύκολο να κληροδοτηθεί το τσελιγκάτο από γενιά σε γενιά. «Συχνά ένας τσέλιγκας δεν κρατούσε το αξίωμα αυτό ούτε δια βίου. Η λαϊκή αντίληψη είναι ότι «έρχεται (γυρίζει) ο τροχός για όλους» και έτσι χάθηκαν οι τσελιγκάδες, ενώ άλλοι φτωχοί είναι καλύτερα τώρα.» (Αλεξάκης, 2009, σ. 35).

³³ «Η βάση αυτού (του Τσελιγκάτου) έγκειται εις ένα πρωτόγονο, πρακτικώτατο όμως, συνεταιρισμό μεταξύ διαφόρων μεμονωμένων, μικρότερων, υπό ένα αρχιτσέλιγκαν, κτηνοτρόφων, οι οποίοι, καλούμενοι «σμίχτες», εισφέρουν εις τον συνεταιρισμόν δια την περίοδον της συμπράξεως και το ποίμνιόν τους έκαστος ως κεφάλαιον και την προσωπικήν του εργασία.» (Καραβίδας, 1991).

*ricoraru*³⁴ (στα βλάχικα) θεωρούνταν όσοι είχαν 5-6 ζώα³⁵. Εκείνοι δε θεωρούνταν κτηνοτρόφοι κι έπαιρναν μόνο μισθό (*ρούγκα/ ρόγα*³⁶). Οι σμίχτες κι οι τσοπάνοι συσπειρώνονταν γύρω από τους τσελιγκάδες «για να εξασφαλίσουν τις απαραίτητες συνθήκες επιβίωσής τους.» (Νιτσιάκος, 1995, σ. 66).

Υπήρχαν και περιπτώσεις αποκλειστικά μισθωτών βοσκών, που ήταν κατά κύριο λόγο νεαροί ανύπανδροι άνδρες. Αποτελούσαν το οικονομικά ασθενέστερο τμήμα της κτηνοτροφίας. Κατά τον Μ. Γκόλια η πλειοψηφία αυτών προερχόταν είτε από οικογένειες πολύ φτωχές είτε από οικογένειες που σε κάποια χρονική στιγμή έχασαν για κάποιο λόγο τα αιγοπρόβατά τους και πτωχεύσανε. Από τη στιγμή που α) δεν υπήρχαν άλλες επαγγελματικές διέξοδοι, αλλά και β) οι οικογένειες αυτές δεν ήξεραν κάποιο άλλο επάγγελμα πλην της κτηνοτροφίας, η μίσθωση της εργασίας τους στα τσελιγκάτα ήταν η μόνο τους επιλογή (Γκόλιας, 2004). Η κατηγορία αυτή των κτηνοτρόφων δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ως κοινωνική τάξη, γιατί «(...) η δουλειά τους ήταν, κατά κανόνα, μια μεταβατική φάση στη ζωή ενός κτηνοτρόφου» (Glatzer & Casimir, 1983, σ. 312, Πρβλ. Αλεξάκης, 2009). Οι έμμισθοι τσοπάνοι αναλάμβαναν την επίβλεψη των ζώων, για το οποίο ελάμβαναν μισθό, ένα ζευγάρι παπούτσια και σε σπάνιες περιπτώσεις φαγητό. Τα υπόλοιπα προϊόντα τα αγόραζαν από τον τσέλιγκα (Νιτσιάκος, 1995; Τσακανίκα & Ισπικούδης, 2006). Εδώ φαίνεται καθαρά η συμπληρωματικότητα που απαιτείται για την εύρυθμη λειτουργία του τσελιγκάτου, καθώς ότι οι τσοπάνοι κάλυπταν τα «κενά» των θέσεων που προέκυπταν πολλές φορές εντός των οικογενειών με μεγάλα κοπάδια όταν δεν ήταν δυνατόν να συμμετέχουν όλα τα άρρενα μέλη στις κτηνοτροφικές εργασίες λόγω ηλικίας (πολύ μικρά παιδιά ή υπερήλικες) (Αλεξάκης, 2009). Με το πέρας κάθε κτηνοτροφικής περιόδου τα μέλη του τσελιγκάτου λογαριάζονταν και τα κέρδη μοιράζονταν ανάλογα με την συνεισφορά του καθενός, αφού προηγουμένως είχαν αφαιρεθεί τα έξοδα από το ακαθάριστο εισόδημα.

Ο παραγωγικός αυτός σχηματισμός οργανωνόταν πάνω στη βάση της αρχής της συμπληρωματικότητας κεφαλαίου και εργασίας (Νιτσιάκος, 1995). Για το σχηματισμό του τσελιγκάτου απαιτούνταν κτηνοτρόφοι διαφορετικής δυναμικότητας, γιατί οι μεν τσέλιγκες διέθεταν το οικονομικό και κοινωνικό κεφάλαιο (στοιχειώδης μόρφωση, κοινωνικές σχέσεις) αλλά είχαν έλλειψη, λόγω του πλήθους των αιγοπροβάτων, εργατικού δυναμικού, ενώ οι τσοπάνοι ή οι σμίχτες διέθεταν μικρό —για τις ανάγκες επιβίωσης της οικογένειας— ζωϊκό κεφάλαιο, αλλά μπορούσαν να διαθέσουν στο τσελιγκάτο την προσωπική τους εργασία (Αρσενίου, 2005).

Για την αποτελεσματική λειτουργία του τσελιγκάτου ήταν απαραίτητος ο καταμερισμός εργασιών βάσει του φύλου και της ηλικίας των εμπλεκομένων, αλλά και την εξειδίκευση αυτών στους τομείς της μεταποίησης των κτηνοτροφικών προϊόντων (Γκόλιας, 2004). Βάσει του καταμερισμού αυτού

³⁴ «*recoráru & recuráru & ricoráru ricuráru - recoráră & recuráră & ricoráră & ricuráră*: 1) [ΕΔΩ] (αρσ.) βοσκός, τσομπάνης, 2) (συνεκδ., αρσ.) κτηνοτρόφος, 3) άνδρας- γυναίκα που ανήκει στο κοινωνικό στρώμα των κτηνοτρόφων, 4) (μτφ.) άξεστος άνδρας- άξεστη γυναίκα» (Δασούλας, 2013, σ. 174).

³⁵ Για την περίπτωση του Μετσόβου πληροφορητές/τριες μου ανέφεραν ότι οι τσοπάνοι μπορούσαν να έχουν μέχρι και 50 πρόβατα περίπου. Αν υπερέβαιναν τον αριθμό αυτό δυσκολεύονταν να βρουν αφεντικό να ρουγιαστούν για τη χειμερινή περίοδο, όπου ήταν απαραίτητη η ενοίκιαση χειμαδιών, για όσους δεν είχαν ιδιότητα λιβάδια.

³⁶ «Οι λέξεις *ρόγα* και *ρόγιασμα* διαφέρουν εννοιολογικά: η πρώτη δηλώνει τον μισθό, ενώ η δεύτερη τη συμφωνία» (Γκόλιας, 2004, σ. 144).

οι άνδρες —κυρίως— επιδίδονταν στις βαριές χειρωνακτικές εργασίες, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι γυναίκες δε συμμετείχαν σε αυτές όταν υπήρχε ανάγκη λόγω έλλειψης εργατικού δυναμικού. Δευτερεύουσας σημασίας ή βοηθητικές δουλειές αναλάμβαναν οι ηλικιωμένοι και τα ανήλικα παιδιά (Γκόλιας, 2004).

Το τσελιγκάτο ξεκίνησε ως οργανωμένη σύμπραξη κεφαλαίου και εργασίας στα πλαίσια μιας κλειστής οικονομίας. Σταδιακά, καθώς αυξάνονταν τα τσελιγκάτα, το πλεόνασμα της κτηνοτροφικής παραγωγής διοχετεύτηκε μέσω του εμπορίου στην κοινωνία. Το τσελιγκάτο *«αναγνωρίσθηκε τότε ως σημαντικός παράγοντας παραγωγής κοινωνικού πλούτου, διατηρώντας όμως, πάντα την δομή του, αμετάβλητη επί αιώνες.»* (Αρσενίου, 2005, σ. 132).

Οφείλουμε να διευκρινήσουμε ότι το τσελιγκάτο, όπως παρουσιάστηκε μέσα από τους πληροφορητές/τριες της παρούσας έρευνας, εμφανίζει κάποιες διαφορές σε σχέση με το τσελιγκάτο της εποχής της Οθωμανικής αυτοκρατορίας κι αυτό είναι αναμενόμενο. Το τσελιγκάτο την εποχή εκείνη λειτουργούσε χάρη στην αλληλοεξάρτηση και συμπληρωματικότητά του με το θεσμό του τσιφλικιού. Από το 1917 κι ύστερα με τις απαλλοτριώσεις των τσιφλικιών υπέστη κλονισμό κι ο θεσμός του τσελιγκάτου. Εντούτοις, για την περίπτωση του Μετσόβου, βλέπουμε ότι ο όρος χρησιμοποιείται μεν κατά τον 20^ο -21^ο αιώνα, αλλά με άλλο περιεχόμενο αν και εξακολουθεί να θεωρείται τίτλος κύρους και δύναμης. Τσέλιγκας είναι ο ιδιοκτήτης μεγάλου πλήθους αιγοπροβάτων. Παύει πλέον ο τσέλιγκας να έχει δικαιώματα «ζωής και θανάτου» στους «προστατευομένους» του. Περιορίζεται στο ρόλο του πετυχημένου επιχειρηματία.

Κερατζιλίκι

Συμπληρωματική δραστηριότητα της κτηνοτροφίας υπήρξε το *κερατζιλίκι* (κερατζής: αγωγιάτης), που αποτέλεσε το προστάδιο για την ανάπτυξη της εμπορικής δραστηριότητας των Βλάχων που ακολούθησε. Προέκυψε από την ανάγκη μετακινήσεων των κτηνοτρόφων και των κοπαδιών τους σε μεγάλες αποστάσεις προς εύρεση βοσκήσιμων λιβαδιών για την χειμερινή περίοδο (*χειμαδιά*) και την επιστροφή αυτών στα θερινά λιβάδια. Η δουλειά των κερατζήδων ήταν η επί πληρωμή μεταφορά εμπορευμάτων, αγαθών και ανθρώπων με τη βοήθεια μεταφορικών ζώων (άλογα, μουλάρια).

Σύμφωνα με τον V. Nitsiakos (1985) οι κερατζήδες ποτέ δεν κατάφερναν να διαφοροποιηθούν οικονομικά σε τέτοιο βαθμό ώστε να αποκτήσουν οικονομική χειραφέτηση, λόγω της άμεσης εξάρτησής τους από τον τομέα της κτηνοτροφίας. Υπήρξε επάγγελμα δευτερεύουσας σημασίας, το εισόδημα του οποίου ερχόταν να συμπληρώσει το εισόδημα από την άσκηση της κτηνοτροφίας. Βέβαια, ο ίδιος σημειώνει ότι η πρώτη αντίσταση στην κυριαρχία των τσελιγκάδων προήλθε από την επαγγελματική ομάδα των κερατζήδων, την περίοδο που η πορεία του τσελιγκάτου είχε πάρει την κατιούσα. Αυτό οφειλόταν κυρίως στην φύση της ενασχόλησης αυτής, που αφορούσε εμπόριο μικρής κλίμακας καθώς και μεταφορές. Η έκθεσή τους σε εξωτερικές επιδράσεις και σε διαφορετικές καταστάσεις λειτούργησε αφυπνιστικά στις συνειδήσεις των κερατζήδων.

Μετακινήσεις ανθρώπων και ζώων στα πλαίσια του ημι-νομαδισμού

Οι Δ. Ψυχογιός και Γ. Παπαπέτρου (1984) υποστήριξαν ότι ο «οικολογικός» καταναγκασμός καθώς και οι κοινωνικο-οικονομικο-πολιτικές συνθήκες κατά την περίοδο της οθωμανικής αυτοκρατορίας ευθύνονται για την μορφή που έλαβε η νομαδική κτηνοτροφία κατά τους πρόσφατους αιώνες. Εντόπισαν ως καθοριστικό παράγοντα μετασχηματισμού της «παραδοσιακής» κτηνοτροφίας στη μεταβατική την ύπαρξη μεγάλων κοπαδιών, τα οποία καθιστούσαν αδύνατη την εκτροφή τους σε έναν τόπο. (Την εποχή εκείνη δεν υπήρχε δυνατότητα για ενσταβλισμένη κτηνοτροφία. Δεν υπήρχαν μόνιμες σταβλικές εγκαταστάσεις και δεν υπήρχαν ζωοτροφές).

Κατά τον Ε. Αλεξάκη (2009), αναπτύχθηκαν τρεις τρόποι ημινομαδικής μετακίνησης των κτηνοτρόφων και των κοπαδιών τους:

α) *transhumance directe* ή *normale* (ευθύς ή κανονικός ημινομαδισμός)³⁷, όπου η μετακίνηση των κτηνοτρόφων γίνεται από τα πεδινό χωριό προς τα ορεινά

β) *transhumance inverse* (αντίστροφος ημινομαδισμός), όπου η μετακίνησή τους έχει αφετηρία το ορεινό χωριό με τερματισμό στα πεδινά (τα χειμαδιά)

γ) μικτός ημινομαδισμός, όταν πρόκειται για χωριό στους πρόποδες του βουνού. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι κτηνοτρόφοι να μετακινούνται και προς τα ορεινά (το καλοκαίρι) και προς τα πεδινά (το χειμώνα).

Οι μετακινήσεις των Βλάχων κτηνοτρόφων της Β. Πίνδου πραγματοποιούνταν δυο φορές τον χρόνο είτε προς τις παράκτιες περιοχές της Ηπείρου (πιο σπάνια), είτε προς την Θεσσαλία ή Μακεδονία. Οι Βλάχοι της Β. Πίνδου μετακινούνταν από τα ορεινά προς τα πεδινά (χειμαδιά) το φθινόπωρο, κι από τα πεδινά προς τα ορεινά, «τα ψηλώματα» την άνοιξη. Το μισό χρόνο έμεναν και δραστηριοποιούνταν στα ορεινά και τον άλλο μισό στα πεδινά. Στην κυριολεξία μικρός αριθμός κτηνοτρόφων ξεχειμάζει στον κάμπο. Η πλειοψηφία των μετακινούμενων κτηνοτρόφων ξεχειμάζει σε λοφοσειρές ή στους πρόποδες βουνών. «*Είναι χαρακτηριστική η απουσία ζώων από τους κάμπους της Θεσσαλίας (Λάρισα, Τρίκαλα, Καρδίτσα)*» (Ψυχογιός & Παπαπέτρου, 1984, σ. 17).

Επειδή μέχρι τη δεκαετία του 1960-1970 η μαζική αυτή μετακίνηση γινόταν αποκλειστικά με τα πόδια και διαρκούσε αρκετές μέρες, αναλόγως των καιρικών συνθηκών, ήταν απαραίτητες οι ενδιάμεσες στάσεις και η διανυκτέρευση στα *κονάκια* που ήταν προσωρινά καταλύματα³⁸.

³⁷ Οι Δ. Ψυχογιός & Γ. Παπαπέτρου (1984) πολύ εύστοχα παρατηρούν ότι η ορολογία αυτή περί της ημινομαδικής κτηνοτροφίας σαφώς έχει προέλθει από πεδινή οπτική, αφού θεωρεί ως «κανονικό» τον ημινομαδισμό που έχει ως μόνιμη βάση τον κάμπο. Υποστηρίζουν ότι για τα ελληνικά δεδομένα μόνιμη κατοικία θεωρούσαν οι ημινομάδες κτηνοτρόφοι τον ορεινό χώρο, κι όχι τον κάμπο. Περί ετυμολογίας του όρου *transhumance* βλ. «Κτηνοτρόφοι στην Κωπαΐδα: Διευθέτηση χώρων, διαχείριση κοπαδιών, συγκρότηση ταυτοτήτων» των Ακοβιτσιώτη- Hameau & Οικονόμου (2010, σσ. 10-11).

³⁸ «*Στη μεσαιωνική ελληνική η λέξη κονάκιν, γνωστή και στα τουρκικά ως konak, σημαίνει κατοικία, κατάλυμα. (...) Καταγράφεται επίσης το ρήμα κονεύω, που σημαίνει προσωρινή διαμονή ή στάθμευση σε ορισμένο μέρος (...). Με την*

Παρακμή της ημινομαδικής κτηνοτροφίας

Προκειμένου να κατανοήσουμε τους παράγοντες στους οποίους οφείλεται η ανάπτυξη της κτηνοτροφίας κι εν συνεχεία η παρακμή αυτής, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν στην περιοχή, όπου ήταν εγκατεστημένοι οι Βλάχοι. Οι συνθήκες αυτές υπήρξαν ευνοϊκές για την πληθυσμιακή αυτή ομάδα των κτηνοτρόφων από τη στιγμή που υποδουλώθηκαν στο φεουδαρχικό καθεστώς της οθωμανικής αυτοκρατορίας, το οποίο βασιζόταν στην στρατιωτική του κυριαρχία και στην άμεση οικονομική εκμετάλλευση των κατακτημένων πληθυσμών μέσα από μηχανισμούς υποτέλειας (Nitsiakos, 1985, σ. 17). Χάρη στο θεσμό του τσιφλικιού αναπτύχθηκε το τσελιγκάτο κι αντιστρόφως. Η σχέση μεταξύ των δυο υπήρξε συμπληρωματική και αλληλοεξαρτώμενη³⁹. Ο τρόπος οργάνωσης της παραγωγής του τσιφλικιού ήταν α) οι εκτατικές καλλιέργειες, β) η ενοικίαση μεγάλων εκτάσεων γης στους τσελιγκάδες για την χρήση αυτών ως βοσκοτόπων για τα κοπάδια τους (Νιτσιάκος, 1995). Το τσελιγκάτο λειτουργούσε χάρη στην ύπαρξη α) κεφαλαίου (ζωικού, χρηματικού και σε ορισμένες περιπτώσεις ύπαρξη ιδιόκτητων εκτάσεων στα πεδινά) και β) στην ύπαρξη εργατικού δυναμικού.

Τα μεγάλα προβλήματα για την ημινομαδική κτηνοτροφία εμφανίστηκαν από την ίδρυση του ελληνικού κράτους και κυρίως από το 1881 κι εξής με την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στον εθνικό κορμό της Ελλάδας. Αυτό πρακτικά σήμαινε για τους κτηνοτρόφους που μετακινούνταν από την Ήπειρο στην Θεσσαλία για το ξεχειμώνασμα, ότι ο θερινός τους οικισμός ανήκε στην Οθωμανική αυτοκρατορία, ενώ τα χειμαδιά τους ανήκαν πλέον εντός των συνόρων του ελληνικού κράτους.

Η εγκατάλειψη της ημινομαδικής κτηνοτροφίας από τα πολύ πλούσια ή τα πολύ φτωχά στρώματα των βλάχικων κοινοτήτων, ως αποτέλεσμα της αγροτικής μεταρρύθμισης του ελληνικού κράτους, ξεκίνησε το 1917. Ο κρατικός μηχανισμός στόχευε στην κατάτμηση των τσιφλικιών και την διανομή αυτών στους αγρότες και την προώθηση της εντατικής καλλιέργειας έναντι της εκτατικής που ίσχυε μέχρι πρότινος με το θεσμό των τσιφλικιών. Οι συνέπειες για την κτηνοτροφία ήταν καταστροφικές, καθώς με την απαλλοτρίωση των τσιφλικιών και με την μετατροπή τους σε μικρότερους γεωργικούς κλήρους αυτομάτως μειώνονταν τα χειμερινά βοσκοτόπια (γενικότερα) και οι μεγάλες, ενιαίες εκτάσεις γης (ειδικότερα) (Ψυχογιός & Παπαπέτρου, 1984). Αυτό πρακτικά σήμαινε: α) την άνοδο των ενοικίων των εναπομεινάντων βοσκοτόπων, β) την έλλειψη βοσκοτόπων που να καλύπτουν σε ικανοποιητικό βαθμό τις ανάγκες των κοπαδιών των ημινομαδικών κτηνοτρόφων, γ) την αδυναμία των κτηνοτρόφων να διασχίσουν με τα πολυπληθή τους κοπάδια τις καλλιεργημένες εκτάσεις γης που είχαν εξαπλωθεί κατά μήκος των μεταναστευτικών πορειών (Νιτσιάκος, 1995).

έννοια αυτή δεν κονεύουν κάπου μόνο οι άνθρωπο, αλλά και τα ποιμνιά τους προς διανυκτέρευση.» (Γκόλιας, 2004, σ. 26).

³⁹ «(...) η νομαδική κτηνοτροφία ησκήθη πάντοτε εν συνδυασμώ προς το Τσιφλίκι, το οποίον, περιορίζον την καλλιέργειαν των κολλήγων εν στενοτέρω χώρω, αφήνει ευρείας εκτάσεις βοσκησίμους εις τας πεδιάδας όπου παραχειμάζουν τα νομαδικά ποιμνία, ούτω πως δε εξασφαλίζει τους μεγαλύτερους πόρους του, οίτινες είνε συγχρόνως και πόροι ασφαλιστικοί, από τας βοσκάς κυρίως.» (Καραβίδας, 1991, σ. 35).

Οι δυσμενείς συνθήκες είχαν ως επακόλουθο να περάσει σε μια καινούρια ιστορική φάση η ημινομαδική κτηνοτροφία. Όσον αφορά στους τσελιγκάδες, άλλοι στράφηκαν στη γεωργία, άλλοι μετέτρεψαν ένα τμήμα του ζωικού τους κεφαλαίου σε έγγεια ιδιοκτησία, παρατείνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη λειτουργία των τσελιγκάτων τους. Άλλοι, στράφηκαν προς το εμπόριο κι άλλοι προς τα αστικά επαγγέλματα. Σχετικά με τις μάζες των φτωχών, η αγροτική μεταρρύθμιση συνέβαλε καθοριστικά στο να αποκτήσουν ιδιωτικό κλήρο γης. Ένα μέρος των κτηνοτρόφων εγκατέλειψε την κτηνοτροφία χάριν της γεωργίας, ενώ υπήρξαν κι εκείνοι, οι οποίοι μετανάστευσαν⁴⁰.

Το ελληνικό κράτος μπρος σ' αυτήν την κατάσταση, αγωνιώντας για την τύχη της ίδιας του της οικονομίας με την αποδυνάμωση του κτηνοτροφικού τομέα, τον οποίο είχε τόσο ανάγκη, έλαβε μια σειρά από μέτρα προκειμένου να επανακάμψει ο τομέας αυτός. Το πρώτο και το δεύτερο μέτρο αφορούσε τα βοσκοτόπια. Σύμφωνα με το πρώτο μέτρο, το διάταγμα της 9ης Μαΐου 1927 «περί θεμιτού μισθώματος», ο εκμισθωτής δεν είχε το δικαίωμα να υπερβεί τη τιμή που είχε καθορίσει το κράτος όσον αφορά στα μισθώματα των βοσκοτόπων (Καραβίδας, 1991). Το δεύτερο μέτρο σχετιζόταν με το νόμο 4818 που εξεδόθη τη 16η Ιουλίου 1930, «περί ενοικιοστασίου βοσκών», σύμφωνα με τον οποίο ο εκμισθωτής υποχρεούτο να εκμισθώσει —σε τιμή καθορισμένη από το κράτος— επί σειρά ετών το βοσκότοπό του στον ίδιο κτηνοτρόφο που το είχε εκμισθώσει την περασμένη χειμερινή ή θερινή περίοδο (Campbell, 1976).

Άλλο ένα κρατικό μέτρο ήταν η ψήφιση του διατάγματος 1223 της 3ης/4ης Μαΐου 1938 με το οποίο οι ημινομάδες κτηνοτρόφοι έπρεπε να εγγραφούν στους κοινοτικούς καταλόγους είτε των χωριών όπου ξεχειμάζαν είτε εκείνων που ξεκαλοκαίριαζαν προκειμένου να εξασφαλίσουν βοσκή στα κοινοτικά λιβάδια (Campbell, 1976, σσ. 15-16). Κατά τον Β. Νιτσιάκο (1995) ένα από τα σημαντικότερα μέτρα ήταν η χορήγηση από το κράτος προς τους κτηνοτρόφους δανείων για να μπορέσουν να δημιουργήσουν βιώσιμα κοπάδια και να αποκτήσουν τα υλικοτεχνικά μέσα που τους ήταν απαραίτητα για να κινούνται ανεξάρτητα.

Τα παραπάνω μέτρα είχαν ως αποτέλεσμα την αποδέσμευση ενός μεγάλου τμήματος κτηνοτρόφων από τον ασφυκτικό κλοιό του τσελιγκάτου. Ακολούθησε σταδιακή αντικατάσταση των τσελιγκάτων από μορφές κτηνοτροφικών συνεταιρισμών, όπου κτηνοτρόφοι ίδιου ή παρόμοιου οικονομικού υποβάθρου εκμεταλλεύονταν επί ίσοις όροις τα μέσα παραγωγής. Η φάση αυτή, που διήρκησε από την αγροτική μεταρρύθμιση ως τον εμφύλιο πόλεμο, υπήρξε μεταβατική, μεταξύ του τσελιγκάτου και της ανεξάρτητης, κατά κύριο λόγο οικογενειακής, παραγωγικής μονάδας (Νιτσιάκος, 1995).

Η σημερινή κατάσταση της ημινομαδικής κτηνοτροφίας χαρακτηρίζεται από «εσωτερική οικονομική ισότητα». Ο κρατικός σχεδιασμός για οικονομική ενίσχυση των κτηνοτρόφων σχετιζόταν με την αναγκαιότητα της αναπαραγωγής του συστήματος στο οποίο είχαν ενσωματωθεί οι παραγωγοί. Η δημογραφική αφαίμαξη των χωριών μετά την εγκατάλειψη της

---

⁴⁰ Ο Β. Νιτσιάκος (1995) επισημαίνει ότι οι κτηνοτρόφοι που αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν είχαν ως απώτερο στόχο —στην αρχή τουλάχιστον— να εξασφαλίσουν χρήματα στο εξωτερικό προκειμένου να επιστρέψουν με αυτά στον τόπο καταγωγής και να σχηματίσουν ένα δικό τους βιώσιμο κοπάδι.

υπαίθρου την περίοδο που το κράτος εφάρμοζε στον τομέα της γεωργίας προγράμματα εντατικής καλλιέργειας, υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα κοινωνικά αλλά κι εθνικά προβλήματα που καλούσαν το κράτος να αντιμετωπίσει (Nitsiakos, 1985; Νιτσιάκος, 1995).

Αν και μέσω της κρατικής παρέμβασης εξαλείφθηκε η εσωτερική ανισότητα και εκμετάλλευση μεταξύ των κτηνοτρόφων, εντούτοις αντικατεστάθη από μορφές εξάρτησης και υποταγής σε εξωτερικούς μηχανισμούς πάνω στους οποίους οι κτηνοτρόφοι δεν είχαν κανέναν έλεγχο (κυρίως τους κρατικούς πιστωτικούς οργανισμούς και την αγορά). Κατά τον Β. Νιτσιάκο (1985 και 1995) οι κτηνοτρόφοι είναι ίσοι μεταξύ τους επειδή δεν έχουν την δυνατότητα να αποκτήσουν πλούτο, ενώ όλοι μπορούν να αποκτήσουν ένα βιώσιμο κοπάδι. Μπορεί να είναι ανεξάρτητοι όσον αφορά τις μεταξύ τους επαγγελματικές σχέσεις, όμως εξαρτώνται από εξωτερικούς παράγοντες προκειμένου να λειτουργήσουν αυτόνομα. Μέσα από τον κτηνοτροφικό τομέα είναι αδύνατον να επεκτείνουν την συσσώρευση κεφαλαίου, παρά την ιδιοκτησιακή τους ανεξαρτησία. Η κτηνοτροφία ασκείται στα πλαίσια της επιβίωσης και της αναπαραγωγής τους. Το πιο τρανό παράδειγμα της δυσμενούς κατάστασης στην οποία έχει περιέλθει η κτηνοτροφία είναι το γεγονός ότι παρότι το κράτος παρέχει επιδοτήσεις προκειμένου να κρατήσει ανθρώπινο δυναμικό στον κτηνοτροφικό τομέα, εντούτοις η σημερινή γενιά δεν ανταποκρίνεται θετικά στο κάλεσμα (Nitsiakos, 1985).

Εικόνα 2- Άποψη Μετσόβου κι Ανηλίου

ΜΕΡΟΣ 2ο

ΟΙ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΚΑΙ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ

*«Οι δυο Άγιοι εμάλωναν, Άη- Γιώργης κι Άη- Δημήτρης,
— Άγιε Δημήτρη φοβερέ και σκορποφαμελίτη,
εγώ μαζώνω φαμελιές κι εσύ μου τις σκορπίζεις.
Μαζώνω μάνες με παιδιά, γυναίκες με τους άντρες,
μαζώνω και τ' αντρόγυνα τα πολυαγαπημένα.»*

Εικόνα 3- Άη- Γιώργης, Άγιος Κωνσταντίνος και Αγία Ελένη, Άη- Δημήτρης
(Αρχ. Σοφίας Δ. Μπούμπα)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο ΑΠ' Τ' ΑΗ- ΔΗΜΗΤΡΗ ΩΣ Τ' ΑΗ- ΓΙΩΡΓΗ

1.1. Η προετοιμασία για το ξεχειμώνιασμα

Οι δυο μεγάλες γιορτές του Αγίου Δημήτριου και του Αγίου Γεωργίου διαιρούσαν τον ποιμενικό χρόνο στα δυο. Η κάθε γιορτή αποτελούσε την έναρξη μιας περιόδου, κατά κάποιον τρόπο μιας «ποιμενικής πρωτοχρονιάς» (Χατζημιχάλη, 2007, σ. 181), κατά την οποία μίσθωναν (ρούγιασμα/ρούγκιασμα)⁴¹ με εξάμηνες συμβάσεις τους τσοπάνους. Οι Άγιοι αυτοί «κρατούσαν, με τις γιορτές τους, τις δυο πύλες των περασμάτων του μισόχρονου, την άνοιξη (23 Απριλίου) και το φθινόπωρο (26 Οκτωβρίου).» (Λουκάτος, 1995, σ. 79). Η χειμερινή περίοδος της κτηνοτροφίας ξεκινούσε συμβατικά από την εορτή του Αγίου Δημητρίου (26 Οκτωβρίου) έως την εορτή του Αγίου Γεωργίου (23 Απριλίου)⁴². Η περίοδος αυτή χαρακτηριζόταν από την αναχώρηση των κτηνοτρόφων για τα χειμερινά βοσκοτόπια, τα χειμαδιά, και την παραμονή τους στον τόπο αυτόν για 6 περίπου μήνες. Ο εορτασμός της μνήμης του Αγίου Δημητρίου που συνέπιπτε με τις μέρες αναχώρησης των κτηνοτρόφων για τα χειμαδιά ήταν καθοριστικής σημασίας κατά τον Δ. Λουκάτο (1995, σσ. 79-80) για τους κτηνοτρόφους, γιατί τους έδινε θάρρος για το μακρύ τους ταξίδι η παρουσία του Αγίου που ήταν νέος, αξιολύβητος και καβαλάρης .

Το ταξίδι ήταν μακρύ και το χρονικό διάστημα παραμονής των κτηνοτρόφων στη Θεσσαλία μεγάλο. Πριν από ένα τέτοιο ταξίδι έπρεπε να γίνει επομένως πολύ καλή προετοιμασία, ώστε οι κτηνοτρόφοι να έχουν τον απαραίτητο εξοπλισμό, ρουχισμό και τροφή. Ο V. Nitsiakos (1985, σ. 38) αναφέρει ότι οι ετοιμασίες ξεκινούσαν από τα τέλη του καλοκαιριού με αρχές φθινοπώρου⁴³, αλλά για την περίπτωση των Βλάχων κτηνοτρόφων του Μετσόβου φάνηκε, μέσα από τις συνεντεύξεις της παρούσας έρευνας, ότι οι ετοιμασίες αυτές ξεκινούσαν πολύ νωρίτερα. Με το που επέστρεφαν οι κτηνοτρόφοι, μετά από 6 μήνες στα χειμαδιά, έπρεπε να αρχίσουν αμέσως τις ετοιμασίες (εξασφάλιση ζωοτροφής, επεξεργασία μαλλιού και παρασκευή ενδυμάτων κ.λπ) για το επόμενο ξεχειμώνιασμα.

Μετά τις 15 Ιουλίου, βάσει κοινοτικού κανονισμού, —ώστε να έχουν μεγαλώσει 30-40 εκατοστά τα χορτάρια στο μεσοδιάστημα— μπορούσαν να θερίσουν και να βοσκήσουν τα κοπάδια τους οι κτηνοτρόφοι στα κοινοτικά λιβάδια του Μετσόβου. Τα θέριζαν με την *κόσα*⁴⁴, και πολύ αργότερα με μηχανές, τα έκαναν δεμάτια, τα οποία στέγνωναν στον ήλιο, κι ύστερα τα έβαζαν στην *κασόνα*, για να γίνει «μπάλα», ένας άντρας έμπαινε μέσα στην κασόνα και πίεζε με το βάρος του τα χορτάρια, ώστε να γίνουν συμπαγής μάζα. Έπειτα, τη μάζα των σταχυών την έδεναν, παλιότερα με πλεξούδα από χορτάρια και μετέπειτα με σύρμα. Τις μπάλες, άλλοι τις κρατούσαν για τα φορτηγά ζώα (μουλάρια, άλογα, γαϊδούρια) κι άλλοι για τα οικόσιτα ζώα τους (αγελάδες, γίδια). Για την εργασία αυτή επιστρατεύονταν άνδρες, γυναίκες και παιδιά. Κάποιοι μάλιστα προσελάμβαναν

⁴¹ «*γύγᾱ*: μισθωτή εργασία», «*γυγάρε*: πρόσληψη σε μισθωτή εργασία», «*γυγάρι - γυγάᾱ*: άνδρας- γυναίκα που παρέχει μισθωτή εργασία» (Δασούλας, 2013, σ. 189).

⁴² Η εαρινή περίοδος ξεκινούσε από του Αγίου Γεωργίου έως του Αγίου Δημητρίου. Να σημειώσουμε ότι η εορτή του Αγίου Γεωργίου (23 Απριλίου) είναι κινητή, δηλαδή μεταφέρεται άλλη μέρα, την επομένη του Πάσχα, σε περίπτωση που πέσει μες στην περίοδο της Μ. Σαρακοστής.

⁴³ Ο V. Nitsiakos αναφερόταν στους Βλάχους κτηνοτρόφους της Αετομηλίτσας.

⁴⁴ *κόσα*: μεγάλο δρεπάνι για θερισμό χορταριών

επιπλέον εργατικά χέρια από τα γύρω χωριά. Αν οι μπάλες προορίζονταν για τα χειμαδιά, ερχόταν φορτηγό το οποίο τις μετέφερε στον προορισμό τους.

«Μετά έκανε το καλοκαίρι, τον Ιούνιο κόβαμε το χόρτο στο Λιάρο, χόρτα... πως φέρνουμε εδώ τις μπάλες με το τριφύλλι... Κόβαμε χόρτο. Πηγαίναμε όλοι μαζί, το μαζεύαμε, το κάναμε μπάλες, το φορτώναμε στο φορτηγό και το πήγαινε ο παππούς Τριαντάφυλλος στο Παπαδοπούλι με το φορτηγό και το ξεφόρτωνε, για να έχουν το χειμώνα χόρτο.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.2)

«Χορτάρια για πιο πολύ επί το πλείστον για τα μουλάρια, γι' αυτά. Κατάλαβες; Ήταν το φθινόπωρο βροχές. Τα βάζαμε μέσα στον στάβλο (...). Τα κόβαμε ήταν ειδική με το χέρι, έτσι τα κόβαμε, κόσα μεγάλη έτσι, ειδική παίρναμε κάτι γι' αυτήν την δουλειά. (...) Όχι, με το χέρι. Ήταν κόσα μεγάλη, ήταν ειδική, τα μαζεύαμε τα στεγνώναμε και τα βάζαμε εδώ στην αποθήκη.(...) Εκεί στο ίδιο το μέρος εκεί. Και τα φτιάναμε (...). Κάτω, έτσι στέγνωναν απ' τον ήλιο και μετά τα βάζαμε σε κάτι κασόνια μεγάλα και τα πατούσαμε μέσα, τα φορτώναμε και τα φέρναμε εδώ.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.3)

«Πρόβλημα είχαμε το καλοκαίρι όταν κόβαμε τα χόρτα, 20 Ιουνίου, εεε Ιουλίου, τότες κόβαμε τ' αυτά. Να φανταστείς ότι ο ήλιος να καίει. Νηστικοί ήμασταν, ταλαιπωρημένοι ήμασταν, όλη μέρα στον ήλιο δεν είχαμε συνηθίσει εμείς, γιατί ένας απ' τον κάμπο έχει συνηθίσει στον κάμπο, ξέρει τι ώρα καίει ο ήλιος. Δεν υπήρχε, δεν υπήρχαν αυτές οι μηχανές, οι οποίες είναι σήμερα. Έρχεται μια μέρα, μια άλλη μέρα και τελειώνει. Έπρεπε να κάνεις σ' ένα χτήμα μία βδομάδα, δεκαπέντε μέρες να πηγαينوέρχεσαι, να σε καίει ο ήλιος. Τότες ήταν η διάλυση του ανθρώπου. Και τι να φας εκεί; Ούτε νερό δεν είχες. Και όταν ερχόταν το καλοκαίρι για τα χορτάρια ήτανε τη μεγαλύτερη ταλαιπωρία. Να φανταστείς ότι σε καίει ο ήλιος όλη μέρα, γιατί έπρεπε να βάλεις τα χόρτα (...) (στην κασόνα). (...) βάζαν τις τριχιές από κάτω έτσι... (...) και πετούσαμε το χορτάρι και τα κάναμε πώς δένεις το πακέτο, ας το πούμε. Περνούσε από κάτω, από πάνω και το δέναμε κόμπο και μεταφέραμε... Φανταστείτε δεν υπήρχε σύρμα τότες και μετά βγήκε το σύρμα, ευκολία του ανθρώπου.» (Δ.Γ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.4)

«Στην κασόνα τα δέναμε, τα κάναμε από χόρτο. Δεν είχανε ούτε σύρματα (...) για να δέσουνε τα χόρτα. (...) Κάνανε χόρτα. Τυλίγανε χόρτα, ε Τάκη; Υπάρχουν αγριόχορτα τα οποία μεγαλώνουν στους βάλτους, και τώρα είναι αυτά και είναι μακριά, μακριά και γερά και τα τυλίγαμε και τα κάναμε πώς κάνουν την κόσα. Έτσι, πλεξίδι. Παίρναμε ένα ξύλο, τα γυρίζαμε έτσι και βάζαμε, ένας κρατούσε (...) και κάναμε μια τριχιά ας πούμε 2 μέτρα που χρειαζότανε.» (Α.Γ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.5)

«Τα 'κοβαν, αυτοί ήταν κατάλληλοι τότε, δεν ήταν μηχανήματα. Ερχόταν απ' τα χωριά εδώ στο προφήτη Ηλία και καθόταν στο προφήτη Ηλία, εκεί γύρω απ' το εκκλησάκι. Καθόταν εκεί αυτοί, είχαν τα δικά τους, το παγούρι για νερό, τον ντρουβά για ψωμί και και τη σουγιά που έκοβαν το χορτάρι. (...) Ερχόταν από δω, απ' την Πέτρα, κάτι χωριά εδώ που είναι προς τα Γιάννενα, από Χρυσοβιτσινοί που τάχα ήταν... Από τα χωριά ερχόταν εδώ. (...) Απ' τα

Γιάννενα ερχόταν. Και (...) έχει λιβάδι εσύ θα τους πήγαινες, θα τους έλεγες, «Έχω ένα λιβάδι τόσο.» (...) Θυμάμαι τότε γιατί παίρναμε ωshυτζούδες⁴⁵ τα 'λεγαν στα βλάχικα. (...) Ωshυτζούδες, το χορτάρι. Και τα αδέρφια μου έκοβαν χορτάρι με τον σουγιά μέχρι που βγήκανε... (...) Μηχανές. (...) Πηγαίναμε όλες μετά φορτώνουμε τα μουλάρια εμείς καβάλα στα μουλάρια, γιατί δεν ήταν για πολλές μέρες και είχαμε χαρά γιατί θα πηγαίναμε πάνω στα λιβάδια και θα κοιμόμασταν κι εκεί το βράδυ. Κοντά στα πρόβατα ήταν κι αυτά. Και ξημέρωνε το πρωί, χαρά εμείς γιατί ήμασταν όλοι, τα αδέρφια, οι αδερφές, πηγαίναμε όλοι. Βράζαμε το φαγητό εκεί φασόλια, ό,τι είχαμε, πατάτες. Θυμάμαι ο πατέρας μου έσφαξε και μια προβατίνα που ήταν λίγο έτσι, την έσφαξε και την έβαλε, έβραζε ... Τρώγαμαν ωραία. Πώς να σου πω; Αν και τότε δεν ήμασταν και πολύ για το κρέας, αλλά την χαρά που είχαμε γιατί ήταν στα πεύκα φυσούσε ένας αέρας! Βλέπεις τα πεύκα πώς κάνουν; Σφυρίζουν σζσζσζ. Κάναμε και κούνια απ' το ξύλο με την τριχιά και δώσ' του εμείς. Βρε ήμασταν σαν ζωντόβολες. Με την ξαδερφή μου και ξημέρωνε το πρωί και παίρναμαν τις γίλες «τρικ, τρικ», απλώνουμε το χορτάρι. (...) Γίλα είναι ένα ξύλο που έχει διχάλα, διχάλας και παίρναμε κάθε μία, γιατί αυτός που τα 'κοβε, το 'κοβε έτσι, είχε γίνει σειρά το χορτάρι «φρρ, φρρ» μία σειρά, δύο, τρεις, τέσσερις. Κάθε αυτό το λέγαμε πρόγονου⁴⁶ εμείς, σειρά από χορτάρι. Όσα έκοβε το 'βαζε έτσι. «Φρρρ» και γινόταν γραμμή όλο. Εμείς μετά παίρναμε τις διχάλες, φακιόλια εδώ εμείς για να μην μας μαυρίσει ο ήλιος. Η αδερφή μου που ήταν λίγο πιο... (...) Άσπρα, φακιόλες. Και γερνούσαμε «τυκ, τυκ» ποιος μπορούσε και πιο πολύ. Δος του εμείς τα γερνούσαμε τα χορτάρια, τα 'βλεπε ο ήλιος, ξεραινόταν. Και άμα ξεραινόταν μέχρι το βράδυ και ερχόταν ωραίο, είχε στεγνώσει το μαζεύαμε με γρυτσες. Γρυτσες ήταν ένα ξύλο και είχε τέτοια πασσαλάκια, πώς το λένε; Κι είχε μεγάλη τέτοιο ξύλο και το τραβούσαν. Γρυτσα το λέγανε. Και μαζεύαμε το χορτάρι, άλλος από δω κι άλλος από κει, όλοι μαζί μαζεύαμε τα αδέρφια, πώς το λένε, είχαμε και κασόνα, είχαμε κασόνα από σανίδια. Έβαζαν τα σύρματα μέσα, ένας ένας έμπαινε μέσα, ένα σύρμα δύο, τρεις. Ήταν τόσο μεγάλα μέχρι εδώ, μία κασόνα και ρίχναμαν το χορτάρι κι αυτός το πατούσε ο μεγαλύτερος ο αδερφός, όποιος ήταν, ο πατέρας. Και έβγαινε μετά μόλις γέμιζε, δέναμε τα σύρματα κι έγινε μια μεριά, μια πώς το λένε, μεριά. Άλλη μία κι άλλη μία και συμπληρώναμε αφού ήταν το χορτάρι έτοιμο και το φόρτωναν στα μουλάρια, τρία ανθρωποι, τρεις, τρία άτομα, το φόρτωναν και το φέρναμαν εδώ στην αχυρώνα και το μαζεύαμε γιατί είχαν και αγελάδες ήθελαν για τον χειμώνα. (...) Αυτό ήταν το καλοκαίρι, το καλοκαίρι 20 Ιουλίου, τότε τα μαζεύαμε. (...) Μέσα στο καλοκαίρι. (...) Κι αν δεν έφτανε το αγοράζαμαν και λίγο.» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.6)

«Όταν έκλεινε το τυροκομείο, μετά του Αη-Λιος τα πρόβατα δεν είχαν πολύ γάλα και το τυροκομείο (...), τότε κόβαμε και το σανό, τότε περίπου, του προφήτη Ηλία, 15, πριν του

⁴⁵ Έτσι αποκαλούσαν τους εργάτες που έκοβαν τα χόρτα.

⁴⁶ «*prõgnyu*: 1) (σε χωράφι) αύλακας άρδευσης ή αποστράγγισης των υδάτων, 2) (σε κήπο) βραγιά, φυτεμένο τμήμα που περιβάλλεται από ποτιστικό αυλάκι, 3) [ΕΔΩ] (σε λιβάδι) χόρτο κομμένο και απλωμένο σε επιμήκη διάταξη, για να στεγνώσει ευκολότερα, 4) (σε αμπέλι) λακκούβα που διανοίγεται γύρω από τη ρίζα του κλήματος (αποσκοπεί στην συγκέντρωση του νερού της βροχής), 5) ελαφρό σκάμμα στην επιφάνεια του εδάφους όπου τοποθετούνται και διαφυλάσσονται (κατά την περίοδο του χειμώνα) τα βγαλμένα από τους κήπους πράσα» (Δασούλας, 2013, σ. 184)

προφήτη Ηλία, 15, 16 Ιουλίου είχαμε χορτολίβαδα στη Περιτόρα ή στο Φάγκου Σκρίπτου, τα κόβαμε, στην αρχή με την κοσσιά, ένα μεγάλο δρεπάνι και μετά ερχόταν ένα μηχάνημα που 'τανε, έκανε, που έκοβε το χόρτο, έκανε μπάλες χόρτου κι αυτές ήτανε σανό, τα 'χαμε, το σανό τα 'χαμε για τα ζώα, για τα άλογα. (...) Στο Μέτσοβο. Στη Θεσσαλία δεν τα παίρναμε. (...) (Ήταν) άγριο χόρτο ήταν σανός στα λιβάδια. Στο Μέτσοβο όλα τα λιβάδια, όσα ήταν κοντά στον προφήτη Ηλία σε απόσταση περίπου 5 χιλιόμετρα ήταν χορτολίβαδα και δεν μπορούσε να βοσκήσει κανείς μέχρι τις 15 Ιουλίου, προστατευόμενο. Στα άλλα, από... ενώ τα άλλα ήταν βοσκοτόπια, αλλά κι εκεί πες στα βοσκοτόπια υπήρχαν λιβάδια, εμείς είχαμε πολλά λιβάδια στη Περιτόρα και οι βοσκοί φύλαγαν να μην τα βοσκήσουν. Αυτά τα κόβαμε και κάναμε τον σανό, για τα ζώα ή για τα πρόβατα καμιά φορά, αν έπεφτε κανά χιόνι, είχαμε τον σανό και τα ταΐζαμε, αν έπεφτε πρόωρα. Και μετά τις 15 Ιουλίου τα κάναμε, ααα ήταν ελεύθερα τα λιβάδια και έβοσκαν τα ... το βόσκημα ήταν τότε πιο εύκολο, γιατί δεν έκανε φασαρία μην κάνουν ζημιές στα λιβάδια που δεν είχαν, που ήταν για σανό. (...) Τα προστατεύαν για να μεγαλώσουν τον σανό. Αυτό δεν το βοσκούσανε, κι απ' την άνοιξη και σε δυο μήνες, την άνοιξη που ζέσταινε ο καιρός και μεγάλωνε, από 15 Μαΐου, 15 Ιουνίου, 15 Ιουλίου, σε δυο μήνες γινόταν χόρτο μεγάλο και το κόβανε και ήταν το σανό. Γι' αυτό τα προστατεύανε, να μην τα βοσκήσουν τα πρόβατα και χαλάσουνε, κι έφθανε στο ύψος 30-40. Και είχε πολύ ωραία λουλούδια, ήταν διάφορα λουλούδια. (...) Αυτές ήτανε, τα λιβάδια ήταν ιδιωτικά, τα 'χαν αγοράσει δικοί μας. Υπήρχαν όμως και εκτάσεις του δημοσίου όπου εκεί ήταν βοσκοτόπια και τα βόσκαγε ελεύθερα όποιος ήθελε. Τα λιβάδια όμως ήταν προστατευμένα μέχρι τις 15 Ιουλίου.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.35, ΑΠ.7)

«Μαζεύαμε το χορτάρι ωραία και καλά. Μα όταν φεύγαμε και μας άφηναν μόνοι μας στα πρόβατα δεν μου άρεγε τότε, γιατί έφευγε όλη η παρέα και μ' άφηνε στα πρόβατα και δεν μου άρεγε.» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.8)

Ο θερισμός των χορταριών, όπως διαπιστώνουμε, ήταν μια επίπονη εργασία, γιατί απαιτούσε πολύ κόπο κι αντοχή κάτω από τον καυτό ήλιο του καλοκαιριού. Λόγω του συλλογικού του χαρακτήρα πολλοί ενήλικες κτηνοτρόφοι φαίνεται να τον απολάμβαναν. Άλλα παιδιά χαίρονταν, για τα κεράσματα που τους πρόσφεραν οι ενήλικες για τη βοήθειά τους. Άλλα ευχαριστιούνταν με το γεγονός ότι θα διανυκτέρευαν έξω στα λιβάδια προκειμένου να μην πηγαινοέρχονται από τα λιβάδια στο χωριό. Έτσι θα κέρδιζαν πολύτιμο χρόνο. Επειδή οι καλύβες δεν επαρκούσαν για να διανυκτερεύσουν σε αυτές όλα τα άτομα που απασχολούνταν στο θερισμό, για τον λόγο αυτόν έφτιαχναν «σπηλιές». Έπαιρναν ένα μέρος των χόρτων, από εκείνα που είχαν απλώσει σε επιμήκη διάταξη για να στεγνώσουν, και τα έκαναν στοίβα. Μέσα στη στοίβα σχημάτιζαν «σπηλιά». Μια «σπηλιά» για κάθε οικογένεια. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα προστατεύονταν από το κρύο και την υγρασία που έπιανε στο Μέτσοβο ακόμα και τους θερινούς μήνες. Στα περιστατικά που ακολουθούν αξίζει να προσεχθούν οι διαφορές στον τρόπο παρουσίασης των εργασιών και των συναισθημάτων των αφηγητών/τριών γύρω από το θερισμό και το φόρτωμα των μπαλών⁴⁷. Στην πρώτη περίπτωση η Α.Γ διηγείται μια εμπειρία της από την εργασία του κοψίματος χορταριών. Της είχε τάξει ο πατέρας της ότι θα την άφηνε να πάει στο Πανηγύρι του Προφήτη Ηλία (20 Ιουλίου)

⁴⁷ Αξίζει να σημειωθεί ότι και οι δυο αφηγήτριες αναφέρονται στην παιδική τους ηλικία.

εφόσον τελείωναν την δουλειά με τα χόρτα. Τελικά δεν την άφησε προφασιζόμενος ότι δεν είχε τελειώσει η δουλειά. Η Α.Γ το έφερε βαρέως. Τόσο της κακοφάνηκε που αποφάσισε ότι δεν επρόκειτο να παντρευτεί κτηνοτρόφο.

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Και μια ιστορία που έχω που μου έχει μείνει στα παιδικά μου χρόνια ήμασταν στο λιβάδι το καλοκαίρι πάνω που κόβαμε τα λιβάδια. (...) (Τα έκοβαν) για τον χειμώνα για να 'χουμε , μ' έπαιρναν και μένα στα λιβάδια που κόβαμε τα χορτάρια. (...) Πριν του Προφήτη Ηλία. (...) Ναι, στα χειμαδιά, εδώ στα γελάδια, για τα γελάδια πιο πολύ, για τα γελάδια. Και μου έλεγαν «Ε, αύριο ό,τι να γίνει» τα αδέρφια μου, ο πατέρας μου «θα πας στον προφήτη Ηλία». Να πάω στον προφήτη Ηλία, γιατί αυτό ήταν το πανηγύρι που είχαμε χαρά εμείς να πάμε του προφήτη Ηλία. (...) Του Άη- Λιός, 20 Ιουλίου. Μάσαμε τα λιβάδια, τα 'χαμε μάσει όλα, χαρά εγώ «Θα πάω στον προφήτη Ηλία». Έρχεται το πρωί που να φύγω το βράδυ για να πάω στο σπίτι μου να πάω στο πανηγύρι, δεν με αφήνουν Σοφία να πάω στο πανηγύρι. (...) Δεν ήταν, αφού σου λέω δεν μας καταλάβαιναν την ψυχολογία. Αυτήν η χαρά, αυτοί παίζανε με την ψυχολογία. Δεν το σκεφτότανε. (...) Δεν το σκεφτόταν πώς αισθάνεται ένα μικρό παιδί. Και δεν με άφησαν να φύγω. Εγώ την ημέρα του προφήτη Ηλία αυτή ήταν η χαρά μας να πάρουμε κανένα βραχιολάκι, να πάρουμε κανένα σφυρίχτρα, κανένα γλυκάκι, κανένα παστελάκι. Αυτή ήταν η χαρά μας, γιατί δεν είχαμε παλιά όπως είναι τώρα. Καμία σχέση με τώρα. Κείνα τα χρόνια ήταν πολύ δύσκολα για τα παιδιά. (...) Και δεν με άφησαν να πάω. Τάχα δεν είχαν τελειώσει τα χορτάρια. Και πάω σε μια ... (...) κορυφούλα και φαινόταν από κει το πανηγύρι, κι εγώ να κλαίω Σοφία. (...) Έκλαιγα. Πολύ κλάμα, γι' αυτό δεν ήθελα ΠΟΤΕ κτηνοτρόφο λέω, εγώ να παντρευτώ. (...) Κι έναν γύφτο, που λέει η παροιμία, και δεν θέλεις τίποτα άλλο.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.9)

Στο δεύτερο περιστατικό έχουμε μια πιο «θετική» στάση απέναντι στις κτηνοτροφικές δουλειές. Η Ε.Μ μαζί με τον πατέρα της, την αδερφή της κι έναν νεαρό τσοπάνο αφού φόρτωσαν σε φορτηγό —μαζί με τους άλλους συγγενείς τις μπάλες από χόρτο που είχαν φτιάξει στο Μέτσοβο— πήγαν με το φορτηγό στα χειμαδιά για να τις ξεφορτώσουν στην αποθήκη. Αφού τελείωσαν την κοπιαστική δουλειά τα ξημερώματα κεράστηκαν σε ένα μαγαζί πατσά, οι τέσσερείς τους μαζί με τον οδηγό.

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Θυμάμαι μια φορά το χόρτο το φορτώσαμε στο Λιάρο, ήταν όλες οι οικογένειες, του μπαμπα- Γκόγκο, του θείου Βασίλη. Το φορτώσαμε στο αυτοκίνητο. Ξεκινήσαμε τη νύχτα γύρω στις 21:00 τελειώσαμε το βράδυ, ο παππούς ο Τριαντάφυλλος, ένας βοσκός, ένα παιδί 14-15 χρονών από την Χρυσοβίτσα, η Ευτυχούλα κι εγώ. Φτάσαμε στο Παπαδοπούλι γύρω στη 01:00 τα μεσάνυχτα. Εντωμεταξύ έπρεπε να το βάλουμε στην αχυρώνα το χόρτο αυτό, το φορτηγό. Λάμπες δεν είχαμε και είχε μια γκαζόλαμπα⁴⁸ μικρή ο παππούς ο Τριαντάφυλλος μέσα στην αχυρώνα και την έβαζε προσεχτικά μη τυχόν και πέσει η γκαζόλαμπα και πάρει φωτιά. Τι άγχος ήταν αυτό! Να μην πέσει η γκαζόλαμπα. Και μια είχε έξω από το αυτοκίνητο. Δυο μικρές γκαζόλαμπες. Πετρέλαιο είχε μέσα κι ένα φυτίλι. Και γιατί να το κάνετε το βράδυ κι όχι το πρωί; Τότε τελείωσε το φορτηγό. Και πήγαμε εκεί που λες, η Ευτυχούλα κι εγώ πάνω στο φορτηγό και δίναμε τις μπάλες στον

⁴⁸ Εννοούσε η Ε.Μ λάμπα πετρελαίου, όπως μου διευκρίνισε αργότερα.

μπαμπά, ο παππούς ο Τριαντάφυλλος ήταν στην πόρτα του φορτηγού, του δίναμε την μπάλα και την πήγαινε μέσα κι μέσα την στοίβιαζε με το παιδί αυτό, που δεν θυμάμαι πως το λένε. Καθίσαμε μέχρι τέσσερις-πέντε η ώρα το πρωί. (...) με το φαναράκι. Και μόλις τελειώσαμε από εκεί ήμασταν ψόφιος, κατά τις πέντε η ώρα, έξι φτάσαμε στα Τρίκαλα. Λέει ο παππούς ο Τριαντάφυλλος «Κάτι τώρα να σας κεράσω». Ήθελε να μας κεράσει ο καημένος. «Πάρτε τι θέλετε. Γλειφιτζούρια...». Πήραμε γλειφιτζούρια, πήραμε καραμέλες γάλακτος με την Ευτυχούλα... σάμπως ξέραμε τι να αγοράσουμε; Και λέει «Να σας πάω...» και μου φαίνεται ότι πήγαμε και φάγαμε πατσά με τον οδηγό του φορτηγού να τον κεράσει, φάγαμε πατσά, και μας αγόρασε από το περίπτερο, «Βρε πάρτε τι θέλετε!». Εμείς πήραμε γλειφιτζούρια, καραμέλες ξέρω 'γω. (...) Κι αυτά με το χόρτο.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.10)

Όσοι είχαν ιδιόκτητα χωράφια στον τόπο του ξεχειμωνιάσματος έσπερναν κριθάρι και σιτάρι το φθινόπωρο και θέριζαν τον Ιούλιο. Τον μεν καρπό του σταριού τον άλεθαν και το αλεύρι το χρησιμοποιούσαν για την παρασκευή ψωμιού για τους ίδιους, τον δε καρπό του κριθαριού τον χρησιμοποιούσαν για να θρέψουν το κοπάδι. Τα στάχυα του σταριού και κριθαριού αξιοποιούνταν κι αυτά. Τα έκαναν μπάλες, όπως παραπάνω, τις οποίες ταχτοποιούσαν εντός της αποθήκης των χειμαδιών.

Στις 13 Σεπτεμβρίου (παραμονή της εορτής του Τιμίου Σταυρού) «άνοιγε» το Πανηγύρι των Τρικάλων. Το πανηγύρι αυτό πραγματοποιούνταν μια φορά το χρόνο και είχε διάρκεια μιας εβδομάδας. Κατά τη διάρκειά του πραγματοποιούνταν πλήθος εμπορικών συναλλαγών και πολιτιστικών γεγονότων. Μπορούσε κανείς να αγοράσει από ρούχα μέχρι γλυκά και ζώα κ.ο.κ. Στήνονταν ταβέρνες, έπαιζαν κλαρίνα. Το πανηγύρι αυτό ήταν πολύ σημαντικό για τους κτηνοτρόφους γιατί εκεί κλείνονταν συμφωνίες για α) ενοικίαση χειμερινών βοσκοτόπων, β) αγορά ζωοτροφών για τα χειμαδιά, γ) συνεργασία με εμπόρους γάλακτος⁴⁹. Πρέπει να επισημάνουμε ότι αν και οι συμφωνίες ήταν προφορικές είχαν κύρος (Γκόλιας, 2004). «Ο λόγος ήταν συμβόλαιο τότε. Δεν ήταν ό,τι να 'ναι τώρα.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.11).

«Το πανηγύρι των Τρικάλων άνοιγε 13 Δε... Σεπτεμβρίου, την ημέρα, την παραμονή του Σταυρού. (...) Που είναι της Σταυροπροσκυνησεως... (...) Άνοιγε το πανηγύρι για 8 μέρες. (...) Πηγαίνανε και βρρίσκανε αυτοί που δεν είχανε χτήματα για να ξεχειμάσουνε, για να βρουν χτήμα για να πάρουν τον χειμώνα για τα πρόβατα, τσομπάνο, το 'να, τ' άλλο, ζωοτροφές.» (Α.Ν, ΣΥΝ.30, ΑΠ.12)

«Βγαίνανε στο παζάρι στα Τρίκαλα (...) Και εδώ στο Μέτσοβο ήτανε πολλοί που πηγαίνανε (...) Και αυτοί από 'κει πηγαίνανε στα Τρίκαλα, γινόταν το παζάρι των ζώων.» (Ε.Δ, ΣΥΝ.30, ΑΠ.13)

«Τότε τα πάντα γινόταν με ένα λόγο. Ούτε συμβολαιογράφο, ούτε δικηγόρο.» (Γ.Δ.Μ, ΑΠ.14)

---

⁴⁹ Η συνεργασία αυτή είχε διάρκεια από την περίοδο έναρξης της γαλακτοπαραγωγής, μετά τον απογαλακτισμό των αρνιών (Ιανουάριο), μέχρι τα μέσα Μαΐου, όπου αναχωρούσαν οι κτηνοτρόφοι που ξεχείμαζαν στη Θεσσαλία για τα χωριά τους.

«Τότε τα πάντα γινόταν με ένα λόγο. Ούτε συμβολαιογράφος, ούτε δικηγόρος.» (Γ.Δ.Μ, ΑΠ.14)

Άλλη μια σπουδαία διαδικασία που ελάμβανε τόπο στο Πανηγύρι των Τρικάλων ήταν το *ρούγκιασμα/ ρούγισμα/ ρόγιασμα* κατά την οποία οι μεν τσελιγκάδες και σμίχτες έψαχναν για υπαλλήλους ή συνεργάτες, οι δε τσοπάνοι για εργοδότη⁵⁰. Δυστυχώς *ρουγκιάσματος* δεν είχαν όλα τα τσελιγκάτα. Τα μικρότερα τσελιγκάτα δεν μπορούσαν να αντέξουν οικονομικά υπό το βάρος των εξόδων που συνεπάγονταν οι προσλήψεις των τσοπάνων. Άλλα τσελιγκάτα μεσαίου μεγέθους αναγκάζονταν πολλές φορές να μισθώσουν υπαλλήλους ελλείψει εργατικού δυναμικού. Συνεπώς, το *ρούγκιασμα* γινόταν κυρίως από μεγάλα τσελιγκάτα, που είχαν οικονομική άνεση, τους ανήκε ένα μεγάλο ζωϊκό κεφάλαιο και ταυτόχρονα είχαν ανάγκη από εργατικά χέρια (Γκόλιας, 2004).

Ο Γ.Δ.Μ ανέφερε ότι οι τσελιγκάδες παλαιότερα ξεχώριζαν από τους τσοπάνους καθώς *«φέραν διακριτικό»* (ΑΠ.17). Οι πρώτοι κρατούσαν στο χέρι τους κλίτσα κι ένα μεγάλο κομπολόι, ενώ οι δεύτεροι μόνο κλίτσα. Έτσι γινόταν φανερό το κοινωνικό status των ανθρώπων αυτών και ήταν σαφές σε ποιόν έπρεπε να απευθυνθεί ο καθένας. Η συμφωνία έκλεινε τις περισσότερες φορές επιτόπου, με το που καθοριζόταν η *ρούγκα*. Ο εργοδότης έδινε προκαταβολή στον τσοπάνο για να τον δεσμεύσει. *«Η προκαταβολή ήταν σαν αρραβώνας.»* (Κ.Δ.Μ, ΑΠ.18). Η *ρούγκα* είχε ισχύ ένα εξάμηνο, από την εορτή του Αγίου Δημητρίου ως του Αγίου Γεωργίου. Αν ήταν ευχαριστημένες κι οι δυο πλευρές, εργοδότες και υπάλληλοι, τότε ανανέωναν την σύμβασή τους του Αγίου Γεωργίου με τους ίδιους ή διαφορετικούς όρους (Χατζημιχάλη, 2010). Οι περιπτώσεις να χαλάσει η συμφωνία κατά τη διάρκεια της σύμβασης ήταν μάλλον σπάνιες. Ούτε ο ρουγκιασμένος τσοπάνος είχε το δικαίωμα να αποχωρήσει πριν τη λήξη της σύμβασης, αλλά ούτε ο τσελιγκας είχε το

---

⁵⁰ Η εύρεση τσελιγκά δεν ήταν εύκολη υπόθεση όπως μαρτυρεί ο Β.Τ διότι υπήρχε πολύ μεγάλη προσφορά τσοπάνων πριν τη Μεταπολίτευση. Τόση ήταν η προσφορά που υπήρχαν Μεσοβίτες τσοπάνοι που ξενιτεύτηκαν στην Αττική, σε άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου και στις ΗΠΑ για να εργαστούν ως τσοπάνοι.

«Σκληρή ζωή, γιατί και αυτοί οι τσοπαναράιοι που είχαν και από λίγα πρόβατα είχαν μεγαλύτερη δυσκολία να βρουν να ξεχειμωνιάσουν, γιατί αυτός που δεν είχε καθόλου πρόβατα στο κάτω- κάτω αν έμενε και καμιά φορά δεν είχε να χάσει τίποτα, ενώ τα πρόβατα τι να τα κάνει; Εδώ πέρα ήταν αδύνατον να ξεχειμωνιάσει οπότε έπρεπε να πας στα χειμαδιά. Και κάθε φθινόπωρο πολλοί από αυτούς που είχαν λίγα πρόβατα είχαν δυσκολία ας πούμε το να βρουν που θα πάνε να περάσουν τον χειμώνα. (Πήγαιναν) με κάποιον τσελιγκά. ΄Κει ήταν το πρόβλημα, πολλοί ζορίζονταν να σου πω. Βέβαια, ο πατέρας μου, όχι για να το παινευτώ, ήταν από αυτούς που τον ζητούσαν, γιατί ήταν ευσυνείδητος, ήσυχος, ήταν γενικά καλός στην δουλειά του και τον ζητούσανε, δεν είχε τέτοιο πρόβλημα, αλλά κάποιοι δυσκολεύονταν, γιατί τσομπαναραίοι υπήρχε μεγάλη προσφορά τότε. Ήταν πάρα πολλοί, αφού πολλοί που δεν είχαν πρόβατα πήγαιναν και αλλού στον κάμπο αυτού στους Γκαραγκούνηδες και πήγαιναν ρουγκιάζονταν τσομπαναραίοι, μέχρι και στην Αττική πήγαιναν. (...) Μέχρι την Αμερική πήγαν για τσομπαναραίοι. (...) Για τσομπάνηδες πήγαν δυο στην Αμερική. Φύγαν από δω το '65. Ο ένας είναι γείτονάς σας. Ο Χρήστος ο Βαδεβούλης. (...) Ο Χρήστος με τον Τόλη του Τόδη απ' το Μέτσοβο πήγαν με σύμβαση και πήγαν στην Αμερική για να βοσκήσουν πρόβατα. Βέβαια εκεί πρόβατα πολλά, μεγάλα κοπάδια, με το άλογο καθάλα πηγαιναν. (...) Το '65 έφυγαν από δω.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.15)

«Ο Χρήστος στην αρχή κτηνοτρόφος και μετά έφυγε. Δεν του άρεγε αυτουνού. Ήταν καλός στα ζώα, τα αγαπούσε πολύ, αλλά μετά έφυγε, πήγε στην Αθήνα, στην Αττική, στη Θήβα που ήταν τσομπάνηδες τότε. Πήγε ένα χρόνο στην Θήβα. Ε τι ήμασταν; Παίρνανε εμάς οι γονείς μας στα πρόβατα και τα άλλα ήθελαν να βγάλουν μεροκάματο. Πήγε ένα χρόνο στην Θήβα που παίρνανε τσομπάνηδες για τα πρόβατα που 'χαν εκεί...» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.16)

δικαίωμα να αθετήσει το λόγο του όσον αφορά τα οφειλόμενα προς τον ρουγκιασμένο τσοπάνο (Γκόλιας, 2004).

«Κάποιος χρειάζονταν έναν τσομπάνο, εσύ ενδιαφερόσουν να πάρεις τη ρόγα και έτσι γινόταν η συμφωνία. Και αυτό γινόταν ανά εξάμηνο. Απ' τον Άγιο Δημήτριο μέχρι τον Άγιο Γιώργη κι απ' τον Άγιο Γιώργη μέχρι τον Άγιο Δημήτριο. Εκεί άμα ταίριαζες συνέχιζες στον ίδιο, ή άμα σε χρειάζονταν. Αν όχι, άλλαζες τον Άγιο Γιώργη, έφευγες και πήγαινες αλλού.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.19).

«Αλλάζανε. Δεν ήταν πάντα ο ίδιος τσομπάνος. Δεν ήθελε ο ίδιος. Άλλη φορά είχανε 3- 4 χρόνια 'μεις τσομπάνη άλλα όχι, αλλάζαμε όμως.» (Χ.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.20)

«Αυτοί δυο φορές τον χρόνο μισθωνότανε δηλαδή, κλείνανε ας πούμε του Αγ.Δημητρίου για ένα εξάμηνο μέχρι του Αγ.Γεωργίου. Του Αγ.Δημητρίου κλείναν συμφωνίες σε ποιο κοπάδι θα πηγαίνανε. (...) Και λέγανε, ας πούμε, για τον χειμώνα, ας πούμε «Θα 'ρθείς σε μένα.» για παράδειγμα. Συμφωνούσανε ας πούμε τον μισθό, και μετά ας πούμε αυτός ερχόταν του Αγ.Δημητρίου και είχε υποχρέωση να κάτσει μέχρι του Αγ.Γεωργίου. Τότε γινότανε η... Εμείς όμως είχαμε... αυτούς που είχαμε περισσότερο δηλαδή ερχότανε χρονικής. Ερχότανε χρόνια δηλαδή. Κάποιους τους είχαμε πολλά χρόνια, ας πούμε. Δηλαδή, εντάξει, γινόταν ανανέωση... (..) Όταν ενδιαφερόμασταν ας πούμε, κι αυτός ενδιαφερόταν και δεν ήθελε να πάει κάπου αλλού, ή αν ήθελε να πάει κάπου αλλού και ... για τον Α ή Β λόγο, να πήγαινε, ξέρω 'γω, ένα εξάμηνο κάπου αλλού και μετά μπορεί να ξαναερχόταν πάλι σε μας. Είχαμε και τέτοιες περιπτώσεις. (...) Τώρα τα τελευταία χρόνια, ας πούμε, δεν υπήρχαν νέοι άνθρωποι, ας πούμε και όλοι αυτοί ήταν ηλικιωμένοι. Αυτοί οι ηλικιωμένοι δεν θα βρίσκαν και πουθενά αλλού δουλειά, ας πούμε, ούτε ήταν για να κάνουν κάποια άλλη δουλειά. Δεν ξέραν άλλη. Αυτοί τώρα είχαν περισσότερο παίρναν το κοπάδι να το βοσκήσουν και αρμέγανε ας πούμε. Αυτό. Δεν είχανε... Αλλά ήταν λίγο δύσκολο τα τελευταία χρόνια, ας πούμε μέχρι που 'ρθαν οι Αλβανοί.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.8, ΑΠ.21)

«Ε, τον έπαιρνες τον άλλον και είτε τον 'ξέραν από 'κει... ό,τι σου βγει. Βγήκε καλός καλώς. Δεν βγήκε, θα περάσει ο καιρός και θα φύγει και θα πάρεις άλλους.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.7, ΑΠ.22)

«Στα μισά του όχι, όχι. Όταν τελείωνε η θητεία του τότε έφευγε. Δεν σου ήταν χρήσιμος, δεν τον ξαναέπαιρνες για το άλλο εξάμηνο. Άμα σου ήταν χρήσιμος τον κρατούσες.» (Σ.Ζ, ΣΥΝ.7, ΑΠ.23)

Η ρούγκα ποίκιλε από συμφωνία σε συμφωνία. «Από τα όσα προσφέρει κάθε σμίχτης στο τσελιγκάτο, με την προσωπική του ικανότητα, το είδος και το μέγεθος του κοπαδιού που έχει στο μοιράδι του, αλλά και ανάλογα με το συμφέρο που έχει ο τσοπάνος για να σμίξει το κοπάδι του στο τσελιγκάτο, ποικίλλουν και κανονίζονται οι συμφωνίες για τα έξοδα του κοπαδιού, τα φυλαχτικά, τη βοσκή κ.λπ.» (Χατζημιχάλη, 2010, σ. 31). Οι λεπτομέρειες ήταν εκείνες που έκαναν τις διαπραγματεύσεις αυτές, το «παζάρεμα» κατά τον Κ.Δ.Μ (ΑΠ.24), να διαφέρουν μεταξύ τους καθότι α) ο κάθε κτηνοτρόφος (τσέλιγκας, σμίχτης, τσοπάνος) προσπαθούσε να ρογιαστεί με τέτοιο τρόπο που θα εξυπηρετούνταν όσο καλύτερα τα συμφέροντά του, β) άλλες ήταν οι συνθήκες του ξεχειμωνιάσματος κι άλλες του ξεκαλοκαιριού (Χατζημιχάλη, 2010). Για παράδειγμα στην εαρινή- καλοκαιρινή περίοδο, αν οι τσελιγκάδες ρουγκιάζονταν με ένα συντοπίτη τους η συμφωνία ήταν πολλές φορές τέτοια που δεν συμπεριελάμβανε τη διατροφή του τσοπάνου, αφού

η οικογένεια του τσοπάνου φρόντιζε να του στέλνει τροφή στο μαντρί όπου εργαζόταν (Παυλίδης, 1973). Ο Κ.Δ.Μ ανέφερε ότι μέχρι το '55 περίπου η ρούγκα ήταν σε λίρες. Ακόμα παλαιότερα, που δεν κυκλοφορούσαν πολλά μετρητά οι συναλλαγές γίνονταν σε είδος. «Πριν χρόνια ήτανε, δεν το 'φτασα εγώ, ήταν σε είδος.(...) Ήτανε τώρα τελευταία, στην αρχή ήταν το '59-60, '62-63, 15.000 το εξάμηνο. (...) Απ' τον Άγιο Δημήτριο... Άγιο Γιώργιο.» (Α.Ν, ΣΥΝ.30, ΑΠ.25). Άλλα αφεντικά έδιναν στο τσοπάνο κι ένα ζευγάρι παπούτσια⁵¹. Ο Β. Παυλίδης προσθέτει ότι «Εκτός λογαριασμού και κατά πάγιον ποιμενικό δικαίωμα, δίκηνη σημερινού δώρου Πάσχα, ο τζιομπάνος έπαιρνε ένα αρνί για να σφάξη την Πασχαλιά και μια αρνάδα για μανάρα, για να κάνη σιγά- σιγά δικό του κοπάδι, είτε έστω 3- 4 δικά του γαλάρια, που να τα 'χη ως σμίχτης μαζί με το κοπάδι του αφεντικού του.» (1973, σ. 678)⁵².

«Τότε Μετσοβίτες. Μετά βρίσκαμε ξένους από τα χωριά εκεί πέρα. (...) Τους πληρώναμε. (...) Με το εξάμηνο. Δηλαδή με 80.000 μέχρι 120.000 πήγαινε το εξάμηνο.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.7, ΑΠ.27)

«Οι περισσότεροι ήταν παλιοί και τους πλήρωνε μια φορά το εξάμηνο. Θυμάμαι τότε ήταν 24.000 για το εξάμηνο, δραχμές. Τους έδινε μερικά χρήματα προκαταβολή και μετά τους εξοφλούσε στο τέλος. Έπαιρναν τυριά, μαλλί, κρέας όταν σφάζαν καμιά φορά κανένα πρόβατο, ήταν άρρωστο και το σφάζανε, παίρναν ααα, παίρναν κι αυτοί ένα κομμάτι για τις οικογένειές τους. Τους ααα, τους πλήρωνε το καλοκαίρι ή το, δυο φορές τον χρόνο. Ήταν ανά εξάμηνα. Ήταν για το χειμώνα, το καλοκαίρι.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.35, ΑΠ.28)

«Τους δίνανε και τους τσομπαναραίους ένα ζευγάρι παπούτσια» (Χ.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.29)

«Κοίταξε, ο ... οι βοσκοί έπαιρναν ό,τι είχαν συμφωνήσει, την αμοιβή που είχαν συμφωνήσει. Είχαν το φαγητό τους, αυτά. Και μπορεί να τους έδιναν, ξέρω 'γω, εκτός από

⁵¹ Ο Β. Παυλίδης υποστηρίζει ότι έδιναν ένα ζευγάρι παπούτσια, «τσαρούχια προκιαστά με φούντες» στις συμφωνίες που είχαν ισχύ δύο εξαμήνων. Επίσης επισημαίνει ότι στις συμφωνίες αυτές οι Βλάχοι τσελιγκάδες, σε αντίθεση με άλλους «δεν έδιναν κοντοκάπι στον τζομπάνο τους.» (1973, σ. 678).

⁵² Αξίζει να δούμε πώς ο πατέρας της Α.Γ, που ήταν τσοπάνος, σχημάτισε δικό του κοπάδι σταδιακά από τα αρνιά που του έδινε το αφεντικό του.

«Πριν παντρευτεί ο πατέρας μου ήταν στους Παναγιάους και τους Μπουμπαίους ήτανε τσομπάνος δηλαδή που φύλαγε τα πρόβατα. (...) Ε, του δίνανε από κανένα πρόβατο, ήταν μικρός. Στην αρχή ήταν ο πατέρας του ήταν πάλι στους ίδιους τσομπάνος, ο πατέρας του πατέρα μου, ο παππούς μου δηλαδή. Ήταν σε αυτές τις οικογένειες τσομπάνος. Πολύ καλός, έμπιστος, τον εμπιστεύονταν τον παππού μου, γιατί ήταν καλός στα ζώα. Δεν ήταν όπως κάποιοι άλλοι που σφάζανε τα ζώα και τα τρώγανε. Ήταν τίμιοι και τους θέλανε, και έτσι ήταν και ο πατέρας μου και τους ήθελαν πολύ, τους διαλέγανε, τους παίρνανε και τους διαλέγανε στα κοπάδια τους. Και μετά τους δίνανε. Ο πατέρας μου μικρός πήγαινε με τον πατέρα του, ο πατέρας μου πήγαινε με τον παππού μου κι αυτός μικρός βοηθούσε έτσι χωρίς πληρωμή, βοηθούσε τον πατέρα του, πήγαινε μαζί του, βαρούσε την στρούγκα και τ' αρμέγαν τα πρόβατα και απ' την ευχαρίστηση οι κτηνοτρόφοι, τα αφεντικά του έδιναν από μία αρνάδα, από ένα αρνί. Και τα μεγάλωνε και τα 'κανα κοπάδι σιγά σιγά, μετά ένα ένα και φτιάξαν το δικός τους κοπάδι μετά. (...) Είχε κι αυτός 10, 15, 20 τα 'βαζε κι αυτός στο κοπάδι μέσα με ... εκεί που ήταν τσομπάνος ... (...) Και σιγά σιγά έγιναν κι αυτοί μετά με πρόβατα, άντε ένα άλογο, τα φέρναν στο κοπάδι, τους τα κρατούσαν αυτοί, γιατί ήταν κι αυτοί που φύλαγαν στο ίδιο κοπάδι, που ήταν τσομπάνηδες. (...) ένα ένα τους έδιναν από ευχαρίστηση, άντε κι έδωσαν κι άλλο την άλλη χρονιά και σιγά σιγά έφυγαν με 20 πρόβατα μετά και έτσι σιγά σιγά τα 'φτιαξε μόνος του μετά ο πατέρας μου που μεγάλωσε, ο παππούς μετά 'ντάξει, ήταν παππούς, δεν μπορούσε να πάει τσομπάνος μετά και έφτιαξε δικά του ο πατέρας, μετά σιγά σιγά με αγελάδες, μετά σιγά σιγά είχε πάρει μια προίκα από τη, μια αγελάδα προίκα από την μάνα μου ο πατέρας μου. Σιγά σιγά μετά έφτιαξε δικά του, ένα ένα.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.26)

αυτά λίγο κρέας, λίγο τυρί, λίγο μαλλί... όλα αυτά τα προϊόντα (...) Λίγο τυρί, λίγο... εντάξει αυτά ήταν εκτός από την συμφωνία. Δεν ήταν στην συμφωνία. (...) Ε, κοίταξε πώς ήταν τότε. Έτσι, ρυθμίζανε κάπως ας πούμε τις... τότε το μισθό ας πούμε το καθορίζανε λίγο πολύ, λίγο παραπάνω. Μικρή διαφορά υπήρχε από τον ένα στον άλλον, γιατί και οι απολαβές ας πούμε από το ... απ' τα ζώα ήταν λίγες ας πούμε. Δεν ήταν ότι βγάζανε τα πολλά λεφτά για να... Και δεν είχανε ούτε ασφάλειες, ούτε τίποτα ας πούμε τότε. Δεν είχαν καμιά ασφάλεια. Ήταν στον ΟΓΑ.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.8, ΑΠ.30)

«Κοίταξε, τότε ... τι να σου πω τώρα, ήταν λίγα τα χρήματα τότες. Αλλά και μεις λίγα χρήματα τότε, δηλαδή ο κόσμος τότες ζούσε οικονομικά δεν ήταν θέλουμε το τηλέφωνο, θέλουμε το φως να πληρώσουμε. Δεν είχαμε τέτοια πράγματα. Και σε χρήματα (πληρώναμε τους τσοπάνους) και σε πολλές φορές με την Κατοχή που δεν ήταν σου έλεγε «Θα μου δώσεις φερ' ειπείν όλον τον χρόνο παράδειγμα 2.000, αλλά θα μου δώσεις 200 κιλά στάρι να (πάω) στο σπίτι». Και αυτό το κάναμε. (...) Πιο πολύ σε χρήμα, αλλά και σε είδος δεν ήτανε καθόλου.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.31)

Τα έξοδα της διατροφής του τσοπάνου άλλοτε βάρυναν τον τσέλιγκα αποκλειστικά και σε άλλες περιπτώσεις αφαιρούνταν από τον μισθό του τσοπάνου. «Εξαρτάται τι ανάγκη τον είχες (τον τσοπάνο)» (Κ.Δ.Μ, ΑΠ.32). «Μετά εκεί στα χειμαδιά ο τσοπάνος δεν είχε αυτός καμιά φροντίδα για το φαγητό του ή γι' αυτά. Κατάλαβες; Ήταν όλα ... το αφεντικό τα είχε. (...) Βοσκούσε τα πρόβατα, να τα αρμέξουμε, να τα ... δηλαδή κι εμείς που ήμασταν αφεντικά δουλεύαμε το ίδιο και πιο πολύ απ' τους τσομπαναραίους. Όπως είναι ένας υπάλληλος. Όχι... το αφεντικό δουλεύει.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.33).

Στις περιπτώσεις που ο τσοπάνος είχε κάποια πρόβατα στην κατοχή του μπορούσε ο τσέλιγκας να κάνει για παράδειγμα τις παρακάτω συμφωνίες μαζί του. Έστω ότι ο τσοπάνος είχε 40 πρόβατα. Α' σενάριο: Τα έξοδα διατροφής του τσοπάνου καθώς και τα έξοδα του δικού του κοπαδιού (ενοικίαση λιβαδιού, ζωοτροφές) θα βάραιναν αποκλειστικά τον τσέλιγκα. Επίσης, τα προϊόντα που θα προέρχονταν από το κοπάδι του τσοπάνου (κρέας, αρνιά, γάλα, μαλλί) θα τα έπαιρνε ο τσοπάνος. Όλα αυτά υπό τον όρο ότι δεν θα πληρωνόταν για την εργασία που θα πρόσφερε στον τσέλιγκα, κατά κάποιο τρόπο σαν «παροχή υπηρεσιών». Β' σενάριο: Ο τσέλιγκας θα πλήρωνε τον τσοπάνο για τη δουλειά του, αλλά θα παρακρατούσε από το ποσό αυτό τα έξοδα του κοπαδιού του τσοπάνου και τα έξοδα της δικής του διατροφής⁵³. «Αλλά και τους τσομπαναραίους που βάζαμε, οι πιο πολλοί τσομπαναραίοι είχαν κι από λίγα δικά τους. Άλλος είχε τριάντα, άλλος πενήντα, ο τσοπάνος και τον παίρναμε με τα πρόβατά του μαζί.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.34). Γενικώς τους συνέφερε τους τσέλιγκες να συνεργάζονται με τσοπάνους που είχαν δικά τους πρόβατα «για να 'χουν ενδιαφέρον» (ΑΠ.35)⁵⁴.

Το ρούγκιασμα δεν γινόταν υποχρεωτικά στο Πανηγύρι του Σταυρού. Υπήρχαν τσοπάνοι που ρουγκιάζονταν στο Μέτσοβο. Ο Κ.Δ.Μ (ΑΠ.36) ανέφερε ότι ρουγκιάζονταν «όπου τύχαινε. Στο

⁵³ Ο V. Nitsiakos (1985) φαίνεται να καυτηριάζει το ότι οι έμμισθοι τσοπάνοι έπαιρναν ελάχιστα από το συμφωνηθέν ποσό λόγω των παρακρατήσεων που είχαν υπολογίσει οι τσελιγκάδες.

⁵⁴ «Αποκτώντας δικό του κοπάδι ο βοσκός έχει ζωηρότερο ενδιαφέρον για ολόκληρο το τσελιγκάτο. Οι οικονομικοί δεσμοί του με αυτό γίνονται ισχυρότεροι.» (Γκόλιας, 2004, σ. 147). Ο Ε. Αλεξάκης εκφέρει άλλη γνώμη ερευνώντας τους Βλάχους του Μετζιτιέ: «Γενικά, ο τσέλιγκας θεωρούσε καλύτερο ο τσοπάνος να μην διαθέτει καθόλου δικά του ζώα, έτσι ώστε να έχει πλήρη απασχόληση στο κοπάδι.» (2009, σ. 41).

καφενείο, στο δρόμο, στο βουνό», εκεί που έβοσκε ο τσοπάνος τα πρόβατα, στη πλατεία του Μετσόβου. Παλαιότερα προτιμούσαν οι Μετσοβίτες τσέλιγκες να ρογιαστούν με συντοπίτες τους. Τους Μετσοβίτες τους γνώριζαν. Για τους «ξένους» μάθαιναν από άλλους κτηνοτρόφους.

«Η προετοιμασία του παππού Τριαντάφυλλου θυμάμαι ότι έψαχνε να βρει βοσκούς για τον χειμώνα... γιατί είδες, οι βοσκοί είναι από του Αγίου Δημητρίου και πέρα. Κι έλεγε «Πήγα σ' αυτόν και μου ζήτησε τόση ρούγκα», τόσα χρήματα. «Πήγα στον άλλο και μου ζητούσε αυτό. (...) Στο Μέτσοβο (τους έβρισκε), Μετσοβίτες. Έξω στην πλατεία και κανόνιζαν ποιον θα βρει βοσκό.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.37).

«Τον Άγιο Δημήτριο γινόταν άλλη σύμβαση, άλλο αυτό. (...) Κοίταξε, για τον χειμώνα ήταν εδώ το καλοκαίρι. Και αυτοί που 'θελαν να 'ρθούν να βοσκήσουν τα πρόβατα ήξεραν ποιος θέλει ανθρώπους και εμείς που θέλαμε ανθρώπους, τους τσομπαναραίους που λέμε, ξέραμε ποιοι ήταν. Τα βρίσκανε από γρηγορότερα 5, 10, 20.» (Κ.Μ, ΣΥΝ. 19, ΑΠ.38)

«Συνήθως έπαιρναν Μετσοβίτες παλιά.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.39)

«Παλιά, ναι. Εμείς έναν τέτοιο είχαμε πάρει, ξένο, (...) Βλάχο... Αρβανιτόβλαχος. (...) Ένας ...ήταν ένας από (...) μετά απ' το ... απ' τα Χάσια ένα παιδάκι. Έχουμε κι απ' τα Χάσια.» (Χ.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.40)

«Φαινότανε ο ένας με τον άλλο ότι ήταν... (...) Τους Μετσοβίτες τους γνώριζαν. Αλλά τους ξένους ξέρανε, να πέρυσι ήταν αυτός απ' τα Χάσια ήτανε στον Μπούμπα, μπορεί να ενδιαφερότανε ένας στον Τρίτο. Άκουγε ότι είναι καλός και πήγαινε και τον έπιανε. «Θέλεις να 'ρθεις σε μένα του χρόνου; Θα σου δώσω τόσα», ας πούμε. Κάπως έτσι.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.41)

Πέρα από το ρούγιασμα που ήταν καθαρά ανδρική υπόθεση ένα μεγάλο μέρος των ετοιμασιών για τα χειμαδιά το αναλάμβαναν οι γυναίκες και τα ανύπαντρα κορίτσια στο Μέτσοβο. Έπρεπε εκείνες να ετοιμάσουν την κατούνα⁵⁵, δηλαδή όλη την πραμάτεια που θα ήταν απαραίτητη στα χειμαδιά. Κάθε χρόνο η ίδια δουλειά, μια φορά στην προετοιμασία για τα χειμαδιά, κι άλλη μια φορά στην προετοιμασία για την επιστροφή της κατούνας στο Μέτσοβο και πάλι από την αρχή. Η Γ.Τ δεν ξεχειμάζει πλέον στη Θεσσαλία, επομένως «γλιτώνει» το συμμάζεμα της κατούνας. Παρόλα αυτά, όταν βλέπει άλλους κτηνοτρόφους να ετοιμάζονται για τα χειμαδιά «της σηκώνεται η τρίχα». Τόσο πολύ την έχει «στοιχειώσει» όλα αυτά τα χρόνια η κοπιώδης αυτή διαδικασία.

«Κατούνα τη λέγαμε στα βλάχικα. Όλοι οι άλλοι λέγανε «μαζεύουμε τα σέα μας.»» (Χ.Δ, ΣΥΝ.12, ΑΠ.42)

«Και στρώναμε σε ένα δωμάτιο κάτω ένα (...), καθαρό και δείχναμε, βάζαμε τις κάλτσες, τα παντελόνια, τι ήθελα να φύγει κάθ... για όλη την οικογένεια, ό,τι χρειαζόταν για το μαντρί. Τα βάζαμεν όλα από μέρες και γινόταν βουνό τα ρούχα όλα και μετά πηγαίναμε και τα συσκευάζαμε, τα βάζαμε σε τσουβάλια, είχαμε υφαντά τότες τσουβάλια, τα βάζαμε με τη

⁵⁵ «сăтúпă: 1) προσωρινή στρατοπέυδευση, προσωρινή κατάλυση, πρόχειρος καταυλισμός, 2) μετακινούμενος κτηνοτροφικός καταυλισμός, 3) [ΕΔΩ] (συνεκδ.) ο κινητός εξοπλισμός μίας κτηνοτροφικής εγκατάστασης, 4) η οικοσκευή, ο κινητός εξοπλισμός ενός σπιτιού» (Δασούλας, 2013, σσ. 71-72).

σειρά και γράφαμε «κάλτσες, φανέλες, παντελόνια». Να τα ήξερε που έχει το κάθε πράγμα όταν θα πήγαινε στο μαντρί για να τα ήξερε. (...) Με μολύβι γράφαμε πάνω σε ένα χαρτί και το βάζαμε στα τσουβάλια. Τα καρφισώναμε με παραμάνα για να μην, να μην φύγει το χαρτί, να ξέρουμε τι έχει (...)» (Π.Τ, ΣΥΝ.29, ΑΠ.43)

«Αυτό το μάσιμο... Βλέπουμε τώρα, αυτοί που φεύγουνε και παρόλο που αφήνουν και πράγματα κάτω, γιατί αφήναμε κι εμείς, και φεύγουν με τα... φορτηγό, που λέει ο λόγος ή και πάνε μια φορά και ξαναγυρίζουν πάλι, αλλά τώρα τα βλέπουμε αυτά και μας σηκώνεται η τρίχα. Λέμε «Τι έχουμε μάσει όλα τα χρόνια!». Εμ, τι τώρα. Αυτά τα χρόνια έχουμε και 'μεις που καθόμαστε. Οχτώ χρόνια.» (Γ.Τ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.44)

Προκειμένου να είναι έτοιμη η κατούνα έπρεπε να πλέξουν φανέλες, μπλούζες και κάλτσες για τον χειμώνα, να βάψουν νήματα, να υφάνουν στον αργαλειό μάλλινα υφάσματα για ταμπάρε (κάπα μεγάλη για τον ύπνο), ταλαγάνι/ τυλιγάνο⁵⁶ (κάπα κοντή), παντελόνια, σάσμες⁵⁷ (μάλλινα σκεπάσματα από μαλλί γίδας, για προστασία του φορτίου και των σαμαριών από τη βροχή και τα χιόνια για τον χειμώνα κι άλλα σκεπάσματα για το καλοκαίρι (για προστασία από τις μύγες και για ομορφιά), να πάνε στην νεροτριβή τα μάλλινα υφαντά για να γίνουν πιο χοντρά κι ως εκ τούτου πιο ζεστά, να ράψουν τα χαράρια⁵⁸ (μεγάλα μάλλινα σακιά για μεταφορά διαφόρων πραγμάτων από ρούχα μέχρι το μαλλί που θα έβγαζαν στο κούρεμα των προβάτων. Στα μάλλινα ενδύματα, στις σάσμες και στα χαράρια είχε ο κάθε κτηνοτρόφος κεντημένο το μονόγραμμά του, για να τα ξεχωρίζει από των υπολοίπων. Έτσι, ο Αποστόλης θα είχε κεντημένο το γράμμα «Α», ο Δημήτρης το «Δ» κ.ο.κ.

«Στην μάνα μου αρχινούσαμε από το καλοκαίρι, για να μαζέψουμε τα πράγματα για τα χειμαδιά. Η μάνα μου έπλεκε όλο κάλτσες, για το μαντρί, για το χειμαδιά. Από τέσσερα ζευγάρια μάλλινα, πέντε ζευγάρια κάλτσες τους δίνανε για το μαντρί και φανέλες και μετά αρχινούσαμε... υφαίναμε για τις κάπες. Μετά θέλαμε και για τα ζώα, για να σκεπάσουμε τα ζώα όταν φορτωνότανε. Σάσμες τα λέγαμε εμείς. Τα σκεπάζαμε όταν έβρεχε, γιατί είχαν ντορβάδες, είχαν μέσα πράγματα... και φτιάχναμε τέτοια για το καλοκαίρι. Φτιάχναμε και για το χειμώνα και ύστερα στην ντραστέλα με ...ντικάπρου πώς λέγεται, κυπρίνα στα ελληνικά; ... το τραγόμαλλο. Φτιάχναμε από τραγόμαλλο και αργαλειό και μετά στη ντραστέλα. Και μετά λέγαμε στον ράφτη να ξέρει γιατί τέτοιο καιρό θέλουμε να 'ρθείς να ράψεις την κάπα, την μικρή και το άλλο... πώς λεγότανε... ταμπάρε. Ταμπάρε η μεγάλη, για τον ύπνο η μεγάλη κάπα και η μικρή, το τυλιγάνο το είχαν στα πρόβατα, ήταν κοντό. ... Και καθόταν με την κάπα έτσι. Και ερχόταν οι ραφτάδες, κάναμε το στημόνι έτοιμο εμείς, το στημόνι για να ράψει ο ράφτης. Ο ράφτης... του δίναμε φαγητό καλό, γιατί έραβε, κι εμείς το βράδυ... τηγάνιζε η μάνα μου αυγά με λίγο βούτυρο κι εμείς κοιτούσαμε τα παιδιά

⁵⁶ «tiliǵánu: μάλλινος υπενδύτης (έφερε κουκούλα και έφτανε στο ύψος των γονάτων)» (Δασούλας, 2013, σ. 215)

⁵⁷ «sásma: 1) [ΕΔΩ] κάλυμμα αλόγου, 2) υφαντό στρωσίδι με απλή ριγωτή διακόσμηση, 3) (μτφ.) τσόλι, φθαρμένο υφαντό ή ρούχο» (Δασούλας, 2013, σ. 190)

⁵⁸ «hǵáre: μεγάλος σάκος που χρησιμοποιούνταν για τη μεταφορά (με υποζύγιο) του μαλλιού κατά την κουρά των προβάτων (χωρούσε μαλλί 50 προβάτων)» (Δασούλας, 2013, σ. 117)

μήπως μείνει λίγο φαγητό. Έτσι κάναμε. Κι ο ράφτης μας έβαζε να βάλουμε στην βελόνα το ράμμα αυτό που έραβε κι άντε «δοπ δοπ» ο ράφτης.» (Χ.Μ, ΣΥΝ.12, ΑΠ.45)

Ο ράφτης δούλευε στα σπίτια των κτηνοτρόφων. Πήγαινε εκεί το πρωί, έτρωγε, κι ύστερα ξεκινούσε τη δουλειά καθισμένος οκλαδόν στην αγκώνα⁵⁹ μέχρι να σκοτεινιάσει. «Φεύγανε το βράδυ. Δεν είχαμε και φως για να δουν.» (Χ.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.46). Αν δεν είχε τελειώσει τη δουλειά ξαναπήγαινε έως ότου την φέρει εις πέρας. Δεν έραβε μόνο καινούρια ρούχα, αλλά μπάλωνε και τα παλιά. Έκανε τα πιο απαιτητικά μπαλώματα π.χ στις κάπες, για να μη βάζουν νερό, γιατί τα άλλα τα έκαναν οι γυναίκες. Πληρωνόταν με την μέρα. Πριν το '60, σύμφωνα με τον Γ.Π (ΣΥΝ.22, ΑΠ.47) η πληρωμή γινόταν σε είδος. «Η πληρωμή γινότανε, δεν μιλάμε τώρα για την περίοδο της Κατοχής που γινόταν αποκλειστικά και μόνον με είδος. Στους κτηνοτρόφους η πληρωμή γινότανε με μαλλί, με τυρί τουλουμίshio, όχι φέτας, γιατί δεν είχε καθιερωθεί, με τυρί τουλουμίshio και με μυζήθρα και με βούτυρο.» Μετά το '60 πληρώνονταν οι ραφτάδες σε χρήμα.

Πέρα από την ένδυση ήταν πολύ σημαντική υπόθεση να έχουν οι κτηνοτρόφοι καλά υποδήματα, ειδικά μέχρι τη δεκαετία του '60, όπου έκαναν την πορεία προς τα χειμαδιά και πάλι πίσω με τα πόδια. Χαρακτηριστικά έλεγε ένας τσοπάνος σε ένα νεαρό κτηνοτρόφο «άμα έχουμε τα πόδια στεγνά μην φοβάσαι τίποτα» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.48). Για τον λόγο αυτόν φρόντιζαν να επιδιορθώσουν τα παλιά τους παπούτσια στον τσαγκάρη ή αν ήταν επιτακτική η ανάγκη του ζητούσαν να τους φτιάξει καινούρια.

«Ήταν από δέρμα. Δεν υπήρχε ούτε νάιλον ούτε πλαστικό. Δεν υπήρχαν τίποτα. (...) Αυτά ήταν τα τσαρούχια: καρφιά από κάτω κι άκουγες όλο «γκράπ γκρούπ», αλλά δεν έβαζαν νερό. Ήταν ζεστά τα παπούτσια. (...) Δεν μουσκεύαν αυτά τα παπούτσια. Δεν βάζανε νερό. Μόνο αν σ' έμπαινε από πάνω το νερό. Έτσι εξωτερικά δεν βάζανε νερό. Το γνήσιο, το καλό το δέρμα ήταν επεξεργασμένο δεν ήταν (...) ήταν δέρματα πολύ καλά, σκληρά τότες ήτανε. Αφού όλο τον χειμώνα με αυτά τα τσαρούχια ερχόσουν την άνοιξη εδώ τα 'φερνες στο τσαγκάρη παράδειγμα για επιδιόρθωση. Κατάλαβες, γιατί βάλε 6-7 μήνες που τα είχες στα πόδια.» (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.49)

Στην κατούνα έπρεπε οι γυναίκες να συμπεριλάβουν μεταξύ των πραγμάτων για τον δρόμο τρόφιμα: φασόλια, πράσα, τραχανά, πατάτες, ξύγκι, παστουρμά, ρύζι, μακαρόνια, τουρσί, σκόρδα, κρεμμύδια, τυρί, αλάτι, πιπέρι και σκεύη μαγειρικής: κουβάτες⁶⁰ και μεσούρες⁶¹ μπρούτζινες ή ξύλινες, μπαρκάτσα⁶² και καρλάμπα⁶³ ή πυροστιά. Τον παστουρμά τον έφτιαχναν κι εκείνον την

⁵⁹ «angóň: 1) (για εσωτερικούς χώρους οικοδομών) γωνία, η εσοχή που σχηματίζεται από δυο τεμνόμενες επιφάνειες, 2) (για τεμάχια γης) γωνία, η εσοχή που σχηματίζεται από δυο τεμνόμενες πλευρές, 3) (μτφ.) τεμάχιο γης ή κτίσμα μικρών διαστάσεων, 4) είδος παραλληλόγραμμου επιδαπέδιου σοφά που τοποθετείται κατά τρόπο ώστε οι δυο του πλευρές να γωνιάζουν με τους αντίστοιχους τοίχους του δωματίου (χρησιμοποιείται ως κρεβάτι, κάθισμα, και το εσωτερικό του ως χώρος αποθήκευσης ρουχισμού) (Δασούλας, 2013, σ. 41)

⁶⁰ «cunátã: 1) [ΕΔΩ] βαθύ σκεύος (συνηθ. ξύλινο) διαφόρων μεγεθών για το σερβίρισμα φαγητού, 2) βαθουλό ξύλινο σκεύος με καπάκι στο οποίο φυλάσσεται κάποιο συστατικό μαγειρικής (αλάτι, ρίγανη κ.ά), 3) φυσικό κοίλωμα που συγκρατεί νερό το οποίο πίνουν τα ζώα» (Δασούλας, 2013, σ. 86)

⁶¹ «mesúrã: βαθουλό πιάτο, σουπιέρα» (Δασούλας, 2013, σ. 152)

⁶² «bãrcãtșã: κακκάβι» (Δασούλας, 2013, σ. 58)

περίοδο αυτήν. Έκοβαν το πρόβειο κρέας σε μικρά κομμάτια και έβραζαν χώρια το καθαρό κρέας από τα κόκκαλα. Ύστερα το μαγειρεμένο κρέας με το λίπος το άπλωναν σε ταψιά ως ότου κρυώσει και στη συνέχεια το αποξηραιναν.

«... κι αυτό το τρώγαν. Δεν χαλούσε αυτό το κρέας. Και το βάζαν, το τηγάνιζαν. Θυμάμαι μας το έκανε η μαμά με αυγά. (...) Μας έκοβε από ένα τέτοιο κομμάτι που είχε κομματάκια μέσα αυτό και μπόλικο λίπος, βούτυρο όλο αυτό, το 'βαζε στο τηγάνι και έλιωνε και έβαζε και αυγά μετά από πάνω η μαμά. Γινότανε... ωωω. Αλλά ήτανε καλό για το κρύο. Το 'θέλαν οι βοσκοί που ήταν κρυωμένοι το βράδυ, να πιούμε και κανένα κρασί και τσίπουρο για να ζεσταθούν.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.50)

Λίγες μέρες πριν την αναχώρηση των κτηνοτρόφων οι γυναίκες έψηναν μεγάλες ποσότητες ψωμιού για να φτάσουν σχεδόν για όλες τις μέρες του ταξιδιού, άλλο ψωμί για τα σκυλιά (από καλαμποκίσιο αλεύρι) κι άλλο για τους ανθρώπους. Φρόντιζαν να ξεροψήνουν το ψωμί για να μην μουχλιάσει γρήγορα. Έφτιαχναν και πίτες, για να έχουν έτοιμο φαΐ οι κτηνοτρόφοι, για τις πρώτες μέρες τουλάχιστον.

Άλλη μια υποχρέωση των κτηνοτροφικών οικογενειών πριν αναχωρήσουν για τα χειμαδιά βαρύνουσας σημασίας ήταν να τιμήσουν τους αποθανόντες συγγενείς τους. *«Πρέπει εδώ να πούμε ότι ο λαός του Μετσόβου είναι ευσεβής λαός. Και θέλω να το τονίσω αυτό για τον εξής λόγο. Δεν φεύγανε ποτέ οι τσοπαναράιοι εάν προηγουμένως δεν τακτοποιούσανε το τελευταίο μνημόσυνο για τους δικούς τους ανθρώπους, για τους νεκρούς.» (Γ.Π, ΣΥΝ.22, ΑΠ.51).* Επειδή το καθιερωμένο⁶⁴ Ψυχοσάββατο τελείται το Σάββατο πριν την Απόκριω, που πάντα συνέπιπτε με την περίοδο όπου έλειπαν οι κτηνοτρόφοι στα χειμαδιά, για τον λόγο αυτόν στο Μέτσοβο, που ήταν κατεξοχήν κτηνοτροφικό χωριό, είχε καθιερωθεί και μια επιπλέον μέρα αφιερωμένη στην μνήμη των κεκοιμημένων ανήμερα της εορτής του ευαγγελιστή Λουκά, στις 18 Οκτωβρίου, το λεγόμενο «Λουτσούνου»⁶⁵.

«Το τελευταίο μνημόσυνο που εμείς το λέμε στο Μέτσοβο «Λουτσούνου». Η λέξη σημαίνει «Λουκάς», αλλά το «Λουτσούνου» σημαίνει ο φτωχός, ο φτωχός Λουκάς (...) Στις 18 Οκτωβρίου κάθε χρόνο στην... οι εκκλησίες του Μετσόβου έχουν μία τέτοια τάξη σ' αυτό το μνημόσυνο, όλοι θα κάνουν κόλλυβα. Θα πρέπει ο δίσκος της κάθε νοικοκυράς... (...) Συναγωνισμός, ποιος να κάνει το καλύτερο, το ωραιότερο, τον πιο ωραίο σταυρό να έχει και αγγελάκια από την μια μεριά και από την άλλη τ' αρχικά γράμματα των νεκρών... Έτσι λοιπόν τακτοποιούσαν και τους νεκρούς τους κατ' αυτόν τον τρόπο και ...» (Γ.Π, ΣΥΝ.22, ΑΠ.52)

⁶³ «cãrlãmbã: (παλιότερα στην κτηνοτροφία) ξύλο (σχήματος κεφαλαίου γράμματος Γ) που χρησιμοποιούνταν για να κρεμούν τη χύτραπάνω από την φωτιά (στη στάνη ή σε υπαίθριο χώρο)» (Δασούλας, 2013, σ. 70)

⁶⁴ Η Ορθόδοξη Εκκλησία ορίζει δυο Σάββατα ως κατεξοχήν Ψυχοσάββατα, δηλ. τα Σάββατα εκείνα όπου μνημονεύονται οι κεκοιμημένοι. Το ένα είναι το Σάββατο πριν την Απόκριω και το άλλο το Σάββατο πριν την Πεντηκοστή.

⁶⁵ «Lutzúnu: 1) η ημέρα της εορτής του Αγίου Λουκά, του ευαγγελιστή, 2) πάνδημο μνημόσυνο των νεκρών που τελείται την ημέρα της γιορτής του Αγίου Λουκά» (Δασούλας, 2013, σ. 144). Για το πώς καθιερώθηκε το έθιμο αυτό βλ. Γ. Πλατάρης- Τζίμας (2005, σ. 13).

«Τώρα τον φτινόπωρο φεύγουν οι τσοπαναραίοι και 'κει που φεύγουνε, γιατί δεν έμεναν εδώ οι οικογένειες έκαναν μνημόσυνο. Βάλαμαν το στάρι. Την Παρασκευή το βράδυ και το Σάββατο το πρωί. Και « Α μωρέ να κάνουμε ένα λουτσούνου, γιατί θα φύγουμε τώρα και...» (...) Βάλαμαν στάρι. Πρόσφορο δίναμαν το Σάββατο το πρωί και βάλαμαν και τα ονόματα. Ου, λουτσούνου. Έτσι το λέγαν το βλάχικο, γιατί θα φύγουν οι άντρες. (...) γιατί έρχεται τις απόκριες. Δεν έρχεται τις απόκριες; Αλλά δεν είναι οι άντρες εδώ τότες. Α, ε, έτσι το 'χανε βρει απ' τις γιαγιάδες παραγιαγιάδες. Έτσι το 'χανε βρει.» (Α.Μ, ΣΥΝ.28, ΑΠ.53)

«(...) κάναν το μνημόσυνο, το ψυχοσάββατο και μαζεύαν όλες τις ψυχές για να είναι ήσυχοι όλο τον χειμώνα. Και μετά την άνοιξη το κάναν πάλι, όποτε γίνεται το ψυχοσάββατο, που γίνεται παντού την άνοιξη. Το φτινόπωρο δεν γίνεται κάπου αλλού. Εδώ μόνο γίνεται. (...) Εδώ που έχουμε δυο ενορίες γινόταν στις δυο ενορίες. Στην Αγία Παρασκευή, στους Αγίους Αποστόλους και στον Άγιο Δημήτριο ή στον Άγιο Χαράλαμπο. (...) Εκεί, η πάνω ενορία πήγαινε στην Αγία Παρασκευή, η κάτω ενορία στην κάτω⁶⁶. Εκεί φέρναν σάρια, πρόσφορα... Το κάθε σπίτι έκανε σhtάρι και το πήγαινε στην εκκλησία και το διάβαζε. (...) Με ζάχαρη, καρύδια, κανέλλα, γαρύφαλλο, όπως κάνουν τα σhtάρια. (...) με το πρόσφορο πηγαίνουμε και τα ονόματα των... υπέρ των ψυχών και... τα διάβαζε ο παπάς στην εκκλησία. Και γινόταν πάππου προς πάππου. (...) Πριν φύγουν οι κτηνοτρόφοι.» (Α.Μ, ΣΥΝ.15, ΑΠ.55)

Έχοντας τακτοποιήσει τους ζώντες αλλά και τους αποθανόντες οι κτηνοτρόφοι ήταν έτοιμοι να αναχωρήσουν για τα χειμαδιά.

---

⁶⁶ Η Α.Μ εξηγεί ποια είναι η πάνω και η κάτω ενορία: «Με τον δρόμο ήταν παλιά, από 'δω, όπως τους χώριζε ο δρόμος, ως το δημοτικό σχολείο και πάνω, απ' το δημοτικό σχολείο και πάνω ανήκε στην πάνω ενορία. Απ' το δημοτικό σχολείο και κάτω ανήκε στην κάτω ενορία.» (ΣΥΝ. 15, ΑΠ.54).

1.2. «Ουάρα μπούνα!» Ο αποχωρισμός και η αναχώρηση προς τα χειμαδιά

«Δε στο 'πα εγώ, Χινόπωρη μ'
φέτος ν' αργήσεις να 'ρθεις,
και συ μας ήρθες γλήγορα,
για να μας ξεχωρίσεις!»⁶⁷

Ο Οκτώβριος μήνας προμηνούσε την αναχώρηση των κτηνοτρόφων για τα χειμαδιά. Με τον εκσυγχρονισμό των μέσων και δη με την έλευση των αυτοκινήτων η περίοδος της αναχώρησης για τα χειμερινά βοσκοτόπια μετατέθηκε (Nitsiakos, 1985) . Μπορούσαν να φεύγουν αργότερα, γιατί το ταξίδι διαρκούσε πλέον μερικές ώρες, εν αντιθέσει με το ταξίδι που γινόταν με τα πόδια που διαρκούσε περίπου 6-15 μέρες, αναλόγως των καιρικών συνθηκών —κυρίως— και της απόστασης των χειμαδιών από το Μέτσοβο.

Από τη δεκαετία του '60 κι ύστερα άρχισαν να χρησιμοποιούν τα φορτηγά αρχικά για να μεταφέρουν την πραμάτεια τους (ρούχα, σκεύη) και μερικά ζώα όπως κότες και γάτες. «Στα άλογα είχαν φορτώσει μόνο για το ταξίδι. Τα άλλα τα στέλναμε με το φορτηγό πριν να φτάσουν αυτοί εκεί, μόλις φτάναν αυτοί στα Τρίκαλα στέλναμε το φορτηγό το Ζαΐρα και βάζαμε εκεί όλα τα υπόλοιπα, τις κάπες τα ρούχα, τα τρόφιμα.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.56). Από τους πρώτους οδηγούς-ιδιοκτήτες φορτηγών του Μετσόβου ήταν ο Ζαΐρας και ο Βάιος Βαδεβούλης.

Μετά την Μεταπολίτευση ξεκίνησαν σταδιακά να φορτώνουν και το κοπάδι στα φορτηγά, το οποίο ήταν για εκείνους μεγάλη διευκόλυνση, καθώς ήταν ευκολότερο και συντομότερο το ταξίδι και μπορούσαν να κουβαλήσουν περισσότερα πράγματα.

«Αργότερα που τα πηγαίναμε με το φορτηγό τα πρόβατα, πηγαίναμε στον προφήτη Ηλία, τα φορτώναμε εκεί. Απέναντι ακριβώς από την εκκλησία είχε ένα ύψωμα. Βάζαμε το φορτηγό εκεί, μαζευόταν πολλοί άντρες και βάζαμε τα πρόβατα λίγα λίγα στο φορτηγό. Μας τα επιδοτούσε τότε τα ζώα, όταν τα πήγαινες με το φορτηγό το κράτος και συνέφερε.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.57)

«Μετά που άλλαξαν και ήρθαν τα φορτηγά και φορτώναμε φορτηγό, για κάτω, βάζαμε περισσότερα πράγματα. Βάζαμε και κρασιά και τουρσί και περισσότερο ψωμί. Απ' όλα. Είχαν περισσότερα πράγματα, και φασόλια και απ' όλα, πατάτες, απ' όλα είχαν τότε. Αλλά προτού, μέχρι που ήταν τα άλογα, ο καθένας άλλος είχε ένα άλογο, ένα μουλάρι.» (Σ.Ζ, ΣΥΝ.3, ΑΠ.58)

«Ε, όχι, από τότε έφευγαν οι άντρες με τα πόδια και οι γυναίκες πήγαιναν μετά. Και από όταν έφευγαν με τα αυτοκίνητα, με τα φορτηγά φεύγαμε μαζί. Οπότε ετοιμάζαμε τα πράγματα, φορτώναμε σε άλλο φορτηγό τα πράγματα και σ' άλλο φορτηγό όλα τα οικιακά, ό,τι χρειαζότανε και τα... φεύγαμε. Υπήρχαν και περιπτώσεις που μπορούσαν να φύγουνε καμιά βδομάδα, δέκα μέρες πιο γρήγορα τα πρόβατα και μετά πηγαίναμε 'μεις.» (Ε.Δ, ΣΥΝ.30, ΑΠ.59)

---

⁶⁷ (Λουκάτος, 1995, σ. 90)

Υπήρχαν κι οι περιπτώσεις εκείνων που ξεχείμαζαν κοντά στον σιδηροδρομικό σταθμό κι έκαναν ένα μέρος της διαδρομής προς τα χειμαδιά με τα πόδια και ύστερα τα φόρτωναν στο τρένο, κι αυτό συνέβαινε μετά την δεκαετία του '60.

«Και μετά δυο χρόνια αρχίσαμε και τα φορτώνουμε στο τρένο. Πηγαίναμε για έξι μέρες στην Καλαμπάκα και την 6η μέρα τα φορτώνουμε στο τρένο και τα ξεφορτώνουμε στον Σταυρό, δεν ξέρω αν το ξέρεις. Στον Σταυρό, πού γίνεται η συνάντηση στα τρένα Θεσσαλονίκης, Βόλου και Καλαμπάκας (...) Απ' το '61-62 και μετά. (...) Μέχρι το '75, '74, ύστερα ήρθαν τα φορτηγά, τα φορτώνουμε στα φορτηγά από δω κατευθείαν μες σε τρεις ώρες, απ' του προφήτη Ηλία ήμασταν στα Φάρσαλα.» (Α.Ν, ΣΥΝ.30, ΑΠ.60)

Ημερομηνία ορόσημο για την αναχώρηση ήταν η εορτή του Αγίου Δημητρίου (26 Οκτωβρίου) (Nitsiakos, 1985; Νιτσιάκος, 1995; Αρσενίου, 2005), όπως αναφέραμε στο προηγούμενο υποκεφάλαιο.

«Τον Οκτώμβριο. Ήταν τέλη Οκτωμβρίου μέχρι 10 Νοεμβρίου. Έπρεπε να φύγουμε με τα πρόβατα από 'δω, γιατί έπιανε κρύο, έπιανε χειμώνας. Φεύγαμε. (...) Τον γιορτάζαμε εδώ τον Άγιο Δημήτρη. Φεύγαμε μετά.» (Β.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.61)

Αυτό δεν σημαίνει ότι όλοι αναχωρούσαν την ίδια ημερομηνία. Άλλος λίγο νωρίτερα, άλλος λίγο αργότερα. Όπως εξυπηρετούσε καλύτερα το κάθε τσελιγκάτο. *«Την ίδια μέρα κανέναν. Την ίδια μέρα όπως κανόνιζες. Η δική μου παρέα θα φύγει αύριο. Η δική μου παρέα θα φύγει Δευτέρα. Δεν είχαμε τέτοια, να ξεκινήσουμε άντε όλοι ο ένας πίσω από τον άλλο. Δεν είχαμε τέτοια πράγματα.» (Γ.Π, ΣΥΝ. 6, ΑΠ.62).* Για παράδειγμα κάποιος άνδρας (οι γυναίκες δεν εορτάζονταν) που γιόρταζε, πρώτα θα έκανε την γιορτή του κι ύστερα θα έφευγε. Βέβαια, προτεραιότητα δεν είχαν οι γιορτές, αλλά τα πρόβατα⁶⁸. Έπρεπε να ξεκινήσουν το ταξίδι πριν τις εγκυμοσύνες των προβατινών (Νιτσιάκος, 1995) και πριν επιδεινωθεί ο καιρός. Μέχρι την εορτή «του Αγίου Μιχαήλ»⁶⁹, στις 8 Νοεμβρίου, οι κτηνοτρόφοι φρόντιζαν να έχουν φύγει, για να μην τους πιάσει ο βαρύς χειμώνας του Μετσόβου.

«Από 10 Οκτωβρίου έως 20 ήταν η ... αναλόγως πώς γεννούσανε τα πρόβατα. Εσένα παραδείγματος χάρη γεννούσανε τέλη Οκτωβρίου, θα έφευγες αρχάς Οκτωβρίου. Εγώ γεννούσανε τέλη Νοεμβρίου, θα έφευγα τέλη Οκτωβρίου» (Α.Ν, ΣΥΝ.30, ΑΠ.63)

«Οκτώμβριο με Νοέμβριο, ανάλογα με τον καιρό και πώς θα πήγαινε κι ο καιρός, ας πούμε. Αν πηγαίναν με τα πόδια φεύγαν λίγο νωρίτερα. Όταν φεύγαν με τα πόδια φεύγαν τον Οκτώμβριο. Τέλος Οκτωμβρίου. Αν ήταν με τα φορτηγά ήταν και καλός ο καιρός ας πούμε

⁶⁸ Παράδειγμα της «καλοπέρασης» των προβάτων: *«Δηλαδή εμείς στα πρόβατα τόσο πολύ... ο θείος Ντάφος ήταν παραπάνω απ' το κανονικό, δεν ήθελε... μπορούσε να κάτσει νηστικός, αλλά τα πρόβατα θα τρώγαν, θα περνούσαν καλά.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.64)*

⁶⁹ Ο φωτογράφος Κώστας Μπαλάφας που είχε ακολουθήσει κάποιο μετσοβίτικο κοπάδι στο διάβα του για τα χειμαδιά αναφέρει ότι οι Μετσοβίτες κτηνοτρόφοι κατέβαιναν στα χειμαδιά ανήμερα των Εισοδίων της Παναγίας ή αλλιώς «Μικρής Παναγιάς» την 21^η Νοεμβρίου, αλλά η πληροφορία αυτή δεν συμπίπτει με τα λεγόμενα των πληροφορητών/τριών της παρούσας έρευνας.

μπορεί να φεύγαν και αρχές Νοεμβρίου. Όχι, όχι αργότερα, γιατί φοβότανε το χιόνι, μην αποκλειστούν από τα χιόνια.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.8, ΑΠ.65)

«Γιατί αυτά τα χρόνια κορίτσι μου ερχότανε και χιόνι γρήγορα. Τώρα δεν έρχεται χιόνι. Τον Άγιο Μιχαήλ μια φορά, εδώ στο Μέτσοβο είχε δώσει 50 πόντους χιόνι κι έφυγαν όλα τα πρόβατα από πάνω και είχαν γεννήσει όλοι εδώ κάτω και είχαν βγει μέχρι στο Γενιήτσι, που έχει ο κόσμος τα αμπέλια, κι κάτω. Μέχρι να φύγουν από τόσο χιόνι, τώρα έχει χρόνια να δώσει χιόνι.» (Π.Δ, ΣΥΝ.23, ΑΠ. 66)

Τα δυο επόμενα περιστατικά σχετίζονται με αναπάντεχες κακοκαιρίες με χιόνια. Στο πρώτο περιστατικό χιόνισε μια χρονιά πρόωρα. Ο Τ.Μ πήρε το κοπάδι του και το πήγε μέχρι το Βοτονόσι, ώσπου βρήκε μέρος χωρίς χιόνι, για να μπορέσουν να επιβιώσουν τα πρόβατα. Όταν πέρασε το κύμα κακοκαιρίας επέστρεψε με το κοπάδι στο Μέτσοβο, για να φύγει και πάλι, αυτήν την φορά για τα χειμαδιά. Στο δεύτερο περιστατικό δεν είναι σαφές το πού έπιασε η χιονοθύελλα. Πάντως ενώ στο πρώτο περιστατικό ήταν αίσιο το τέλος, στο δεύτερο επέστρεψε ο άνδρας στο σπίτι του στο Μέτσοβο με «άδεια χέρια». Είχε χάσει όλα του τα πρόβατα λόγω της κακοκαιρίας⁷⁰. Αυτό συνεπαγόταν οικονομικό αδιέξοδο για την οικογένειά του.

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Μια φορά δεν είχαν φύγει 26 και χιόνισε τόσο πολύ, χιόνισε στο Λιάρο και δεν ήξεραν πώς να τα πάρουν τα πρόβατα, άλλος βοσκός είχε ξεπαγιάσει εκεί⁷¹ κ.λπ. Και τελικά έπιασε τόσο πολύ χιόνι που ο παππούς Τριαντάφυλλος έφυγε από το σπίτι άρον άρον, έβαλε μπότες, έβαλε σακούλες εδώ πέρα και τα πήραν τα πρόβατα προς το Βοτονόσι νομίζω, ένα ένα. Να δεις, λέει, πρόβατο να ξεκινάει από το Λιάρο μέχρι το Βοτονόσι, απ' τα βουνά, να περπατάει το ένα πίσω από το άλλο. Ουρά, χίλια τόσα πρόβατα! Αλλά έλεγε τότε ο παππούς Τριαντάφυλλος είχαν αντοχή τα ζώα και άντεξαν και περπάτησαν καλά. (...) Απλώς για να μην παραχωθούν τα πρόβατα στο χιόνι. Πήγαν εκεί, κάθισαν μέχρι που να λιώσει το χιόνι στο Μέτσοβο και γυρίσαν πάλι και φύγαν.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.67)

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Ένα που μου 'χε πει η γιαγιά μου, η γιαγιά μου έζησε 90 χρονών, ο πατέρας της είχε γίδια, μιλάμε για χρονολογία, πόσα χρόνια να 'χει πεθάνει η γιαγιά, Καίτη; (...) πριν σαράντα χρόνια και ήταν η γιαγιά μου 90 (...) Πριν 100 χρόνια, η γιαγιά μου 'λεγε ο πατέρας της είχε γίδια, και φτώχεια υπήρχε στην κτηνοτροφία, γιατί μετά συγχρονίστηκε ο κόσμος, κι έφυγε ένα χειμώνα λέει τότες δεν είχανε ούτε καλύβα, δεν υπήρχε τσίγκος. Μένανε κάτω απ' τα πουρνάρια, πηγαίναν κάτω στη... στη Θεσσαλία κι εκεί μπαίνανε, πώς να σου πω, σε τίποτα χόρτα από κάτω, τίποτα... έτσι ζούσε. Και τα κατσίκια τα 'χανε όσο δεν υπήρχανε σύρματα κι αυτά με τίποτα ξύλα, με τίποτα πουρνάρια κάναν την στρούγκα. Κι ένα χρόνο λέει, χιόνισε τόσο πολύ που ψοφήσαν όλα τα κατσίκια, και τα σκυλιά και τα κατσίκια. Και ήρθε ο πατέρας της ήτανε 7 παιδιά είχε, μαζί κι αυτή, αυτή μια κόρη ήτανε και είχε 6 αδέρφια. Κι όταν το βλέπουν μια μέρα λέει, χτυπάει την πόρτα «τάκα τάκα» βλέπει η μάνα

⁷⁰ Κι ο Λ. Αρσενίου (2005, σ. 137) αναφέρεται στο γεγονός της απώλειας πλήθους προβάτων εν μια νυκτί. Οι κτηνοτρόφοι σε τέτοιες περιπτώσεις έμεναν «με την γκλίτσα στο χέρι.»

⁷¹ Η αφηγήτρια συμπλήρωσε ότι ο βοσκός εκείνος είχε πιεί αρκετό τσίπουρο προκειμένου να ζεσταθεί. Τον είχαν βρει ξεπαγιασμένο και μεθυσμένο.

μου, λέει, τον πατέρα «Τι ήρθες;» λέει, «Θα σας πω.» Τον είδε εξαντλημένο, ταλαιπωρημένο...(...) Πάνε όλα τα πρόβατα... τα κατσίκια. Πόσο χιόνι, λέει, έπεσε ψοφήσανε όλα. Τι να φάνε στο σπίτι, λέει, έξι-εφτά μικρά στο σπίτι. Φαντάσου, δεν υπήρχε τίποτα. Τότες βάζαν καμιά κολοκύθα από το φθινόπωρο, κανά πράσο αν ...» (Δ.Γ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.68)

Πριν φύγουν οι άντρες κτηνοτρόφοι πήγαιναν να χαιρετίσουν το σόι τους και «να αφήσουν σνετάτε», την υγεία. Οι συγγενείς τους κερνούσαν καρύδια και μήλα. Άλλοτε πάλι πήγαιναν τα παιδιά να χαιρετήσουν εκείνους που θα έφευγαν (πατεράδες, θείους) κι οι δεύτεροι μπορεί να τους έδιναν ένα μικρό χαρτζιλίκι.

«Καρύδια είχαμε, τρώγαμε. Μήλα μας δίνανε. Γιατί τότες αποχαιρετούσαμε όλο το σόι. (...) ξαδέρφια, αδέρφια...(...) Για καλό χειμώνα μο' δονε καρύδια, μήλα, τέτοια πράγματα. Τα ξαδέρφια, στους θείους, στις θείες πηγαίναμε να αφήσουμε «σνετάτε», την υγεία δηλαδή. (...) Όλοι όταν φεύγαμε μια μέρα γληγορότερα περνούσαμε από το σόι. «Να σας βρει καλή άνοιξη και καλή αντάμωση πάλι» κι αυτό.» (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.69)

«Θα πήγαινε στην αδερφή του θα τη χαιρετούσε, κάτι θα έδινε. (...) Για να αποχαιρετίσουνε ερχόταν και σε μας. (...) «Άντε καλό χειμώνα» τους λέγαμε.» (Μ.Μ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.70)

«Α, το φθινόπωρο που φεύγαμε τα πρόβατα ερχότανε γυναίκες, πηγαίναμε μέχρι, μας βγάζανε, μας έδιναν λεφτά στα μικρά παιδιά οι πατεράδες μας, οι θείοι μου... (...) Δύο δραχμές, πέντε δραχμές. Ήταν ένας αδερφός του πατέρα μου μας έδωνε πάντα από 5 δραχμές. Ήταν πολλά. Εμείς πηγαίναμε τον χαιρετίσαμε. Έδινε από πέντε δραχμές στο κάθε παιδί και μας έδινε και ο πατέρας μου, τα πρώτα ξαδέρφια μου χαιρετιόμασταν και μας έδωναν και λεφτά και πηγαίναμε μέχρι πάνω που φεύγαμε.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.71)

Την κατούνα μαζί με τις κότες και τις γάτες, την φόρτωναν πριν το '60, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, στα φορτηγά ζώα, στα μουλάρια και στα άλογα. «Τις φορτώνανε⁷² απάνω στα άλογα. (...) Τις φορτώνανε σε τέτοιο. (...) Σαν τελάρο φτιαγμένο, σαν κάσες... (...) Μωρέ και λίγες λέω, τριάντα κότες. Και κανά πέντε γάτες. Και τις γάτες μέσα σε ένα τσουβάλι. Αυτές οι γάτες και το τσουβάλι μαζί, πακέτο πηγαίναμε. (...) Τις ανοίγαμε λίγο το βράδυ, νιαούριζαν...» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.72). Έφερναν τα μουλάρια και τα άλογα, την παραμονή του ταξιδιού, στο σπίτι κι από 'κει φορτώνανε την κατούνα την επόμενη μέρα, τα ξημερώματα. «Τα είχαν φέρει το προηγούμενο βράδυ στο σπίτι... (...) (για να πάρουνε) τα πράγματα από το σπίτι. Πέντε η ώρα, τέσσερις η ώρα φορτώναμε. Τα ξημερώματα. Φεύγαν.» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.73). Όταν αναχωρούσε το караβάνι είχαν το έθιμο να ρίχνουν στα καπούλια του αλόγου κρασί.

«Όταν φεύγαμε τα άλογα στην πόρτα τα ρίχναμε κρασί, για να είναι γερά. Για να πάνε με το κρασί. Πώς κοινωνάς. Να είναι γερά. Στην πόρτα τελειώναμε από το φόρτωμα, τα ρίχναμε από ένα ποτήρι στο τελευταίο άλογο. Όχι σε όλα. (...) Μόλις ξεκινούσαν οι άντρες και τα (...) το καπίστρι ρίχναμε το ποτήρι εμείς να πάνε ώρα καλή.» (Χ.Σ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.74)

---

⁷² Τις κότες.

Μέχρι που ήρθαν τα φορτηγά και χρησιμοποιούνταν για το φόρτωμα και τη μεταφορά των κτηνοτρόφων και του κοπαδιού τους οι γυναίκες και τα μεγαλύτερης ηλικίας παιδιά τους πήγαιναν στον Προφήτη Ηλία κι ακολουθούσαν το κοπάδι μέχρι την Κατάρα, όπου αποχωρίζονταν, για να ξεπροβοδίσουν και να αποχαιρετήσουν τους δικούς τους ανθρώπους που έφευγαν για τα χειμαδιά ευχόμενοι/ες «ουάρα μπούνα» δηλαδή «ώρα καλή» και «καλό χειμώνα», «καλή αντάμωση», χωρίς πολλούς συναισθηματισμούς, φιλιά και αγκαλιές. «Μετρημένα πράγματα».

«Φεύγανε, μέχρι εδώ στην Κατάρα πηγαίναμε και τους στέλναμε «ώρα καλή». Εδώ απέναντι, πέρα από τον προφήτη Ηλία. Εκεί πέρα που αρχινάει από πίσω ο δρόμος και δεν φαίνεται, μέχρι εκεί που φαίνεται ο δρόμος, το δημόσιο. Φεύγανε. Έπαιρναν κατηφόρα και πηγαίναμε κι εμείς και τους στέλναμε «ώρα καλή» και γυρνούσαμε κλαίγοντας, γιατί φεύγαμε, αυτοί προς τα εκεί κι εμείς προς τα 'δω» (Σ.Ζ, ΣΥΝ.3, ΑΠ.75)

«Ούτε φιλιά, ούτε τίποτα. Απ' το χέρι και «Άντε, ώρα καλή. Καλό χειμώνα. Ιάρνυ bunu», που το λέγαμε βλάχικα, «Ουάρα bunu, ιάρνυ bunu». Τίποτ' άλλο.» (Χ.Τ, ΣΥΝ.6, ΑΠ.76)

«Ο πατέρας μας δεν μας φιλούσε ποτέ στο μάγουλο. Πάντοτε μας φιλούσε στο μέτωπο. Πάντοτε.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.77)

«Αναχωρούσαμε άλλος για... κοίταξε, ξεκινούσαν από 26 Οκτωμβρίου, 26 άντε 28 μέχρι 5 Νοεμβρίου ήταν η αναχώρηση. Δηλαδή ήταν ο πάνω τσομπάνος στα πρόβατα, μετά ο άλλος ήταν εδώ ή 2-3 που θα 'ταν εδώ κι έπαιρναν μετά η μάνα, το παιδί κι έστελναν σαν να τον αποχαιρετίσουν. Να στείλουν τα πρόβατα να ξεχειμωνιάσουν, για το «Ώρα καλή». Και βγαίνουν και οι γυναίκες, οι μανάδες, αν είχαν παιδιά τα παιδιά και μας στέλναν ώρα καλή για τον χειμώνα ... μέχρι... δηλαδή φεύγανε από 'δω κανά 2-3 ώρες δρόμο. Και μετά εμείς με τα πρόβατα φεύγαμε για τα χειμαδιά, για όπου θα ξενυχτούσαμε και το επιτελείο οι γυναίκες εδώ θα γυρνούσαν στο σπίτι. Αυτό γινότανε.» (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.78)

Οι στιγμές αυτές ήταν συναισθηματικά φορτισμένες, και για εκείνους/ες που έφευγαν, αλλά και για εκείνους/ες που έμεναν πίσω, «Όταν φεύγαμε... πικραμένοι και οι μεν και οι δε.» (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.79), γιατί ο χωρισμός αυτός κρατούσε τουλάχιστον έξι μήνες. «Όταν έφευγα μερικές φορές το φθινόπωρο δεν μου άρεγε. Το φθινόπωρο δεν μου άρεγε. Το φθινόπωρο δεν μου άρεγε να φύγω απ' το σπίτι.» (Β.Γ, ΣΥΝ. 18, ΑΠ.80). Χωρίζονταν τ' αντρόγυνα, οι γονείς από τα παιδιά, η πυρηνική οικογένεια από το υπόλοιπο σόι κι από τους φίλους (για τις περιπτώσεις όπου πήγαινε όλη η οικογένεια να ξεχειμωνιάσει).

«Εγώ θυμάμαι μια φορά που κάναμε την λειτουργία, κοινώνησε ο αυτός, και θυμάμαι πόσο ζόρι ένωθε η Μούμου, η θεία Σταυρούλα που έφευγε ο Μήτρης. 13 χρονών τώρα να περπατήσει με το δρόμο, να πάει στο Παπαδοπούλι. Του δίνουν τότε καραμέλες,

κουλουράκια έτσι, για να τον παρηγορήσουν. Και της ερχόταν ζόρι της Μούμω, 13 χρονών, αλλά έπρεπε να πάει.⁷³» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.81)

«Το συναίσθημα ήταν πολλή στεναχώρια, η χαρά λιγότερη όταν ανταμώναμε, γιατί φεύγαμε για έξι μήνες να μην ιδείς την οικογένεια, να μην ιδείς τα παιδιά, να μην ξέρεις τι γίνεται.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.3, ΑΠ.82)

«Κι εγώ θυμάμαι, ειδικά την πρώτη χρονιά που έφυγα, πιάνει μια βροχή, μια κακοκαιρία και έκλαιγε η μάνα μου.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.83)

Όσο δύσκολες και στενάχωρες ήταν οι στιγμές του αποχωρισμού, άλλο τόσο συνηθισμένες ήταν και αποδεκτές (αναγκαίο κακό) από τον ποιμενικό κόσμο, γιατί ούτως ή άλλως δεν μπορούσαν να κάνουν κι αλλιώς. Δεν υπήρχε άλλη επιλογή. Τα παιδιά βέβαια αντιλαμβάνονταν διαφορετικά την κατάσταση. *«Εντάξει, ήταν λίγο συγκινητική ... εντάξει δεν καταλαβαίναμε κι εμείς και τίποτα. Τους χαιρετούσαμε και φεύγαμε. Και ξέραμε κι εμείς ότι θα πηγαίναμε τα Χριστούγεννα.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.84).*

(Η στιγμή του αποχωρισμού) *«Ε, ήταν λίγο βαριά, στεναχωριόσουν λίγο και συνηθισμένη ήτανε ... Ε, αφού ξέραμε, γιατί έρχεται ο χειμώνας, έρχεται ο Οκτώμβριος, ο Άγιο-Δημήτρης «είμαστε για φευγάλα» λέγαμε.» (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.85)*

«Ήταν συνήθεια σε όλο.(...) Δεν μπορούσε να κακοφανεί κανέναν...» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.86)

«Ήταν σε όλον τον κόσμο και δεν δώσαμε σημασία... (...) Δεν μπορούσαμε να πούμε τίποτα.» (Χ.Τ, ΣΥΝ.6, ΑΠ.87)

«Όταν φεύγαμε, ε ... φεύγαμε καλά, ε... θέλαμε για να φύγουμε να γιατί επειδή μας κυνηγούσε η δουλειά, πλησίαζε ο καιρός, να γεννήσουν τα πρόβατα, μην μας πάρει το χιόνι στον δρόμο... Θέλαμε να φύγουμε. (...) Αλλά... χωρισμός απ' τις οικογένειες» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.88)

«Είχαμε συνηθίσει σε τέτοια ζωή.» (Μ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.89)

Η Α.Τ (ΣΥΝ.26) φαίνεται να αποτελεί εξαίρεση. Εκείνη θυμόταν τον αποχωρισμό που έζησε στα παιδικά της χρόνια ως πολύ θλιβερή εμπειρία. Αυτή την εμπειρία αρνήθηκε να μοιραστεί μαζί μου όσον αφορά το κομμάτι των συναισθημάτων και της επικοινωνίας των ανθρώπων πριν τον αποχωρισμό όσο κι αν προσπάθησα να «εκμαιεύσω» πληροφορίες για το θέμα αυτό. Αρκέστηκε στη «λαογραφική» περιγραφή του αποχωρισμού, του αποχωρισμού με τα έθιμα που το συνόδευαν.

---

⁷³ Είπαν κάποιοι/ες πληροφορητές/τριες ότι μετά από δυο συνεχόμενες χρονιές που πήγε ο Μήτρης, το παιδί της Μούμω, στα χειμαδιά η μητέρα του κίνησε γη και ουρανό για να τον φέρει πιο κοντά —ενδεχομένως λόγω του νεαρού της ηλικίας του— και τα κατάφερε. Τον πήραν ύστερα στο τυροκομείο. Αναφέρω την πληροφορία αυτή για να επισημάνω το δέσιμο, τον πόνο και το πείσμα της μάνας αυτής.

«Ας το δεν θέλεις να τα ξέρεις. Έτσι λίγο κατάθλιψη μεγάλη, πίκρα. (...) Δεν θέλω, δεν θέλω. Θα με στεναχωρέσει πολύ. Δεν θέλω. Δεν μ... κάπως δεν θυμάμαι καλά. Δεν μου άρεγε αυτό το πράγμα. Μια βαριά έτσι... (...) Όλοι μαζί φεύγανε. Άσε άσε. Το βράδυ φεύγανε τα πρόβατα, φορτώνουμε τα πράγματα απ' το σπίτι στα άλογα. Το βράδυ είχαμε τα άλογα κάτω στην αυλή. Μετά θυμάμαι το πρωί όταν έφευγε η γιαγιά μου έπαιρνε μια κανάτα με κρασί και στην ουρά του κάθε αλόγου έριχνε λίγο κρασί για να είναι δυνατά. Πω τι θυμάμαι; Εκεί να χαιρετιούνται... Πω πω πω. Μ' ανατριχιάζει. Δεν θέλω να το σκέφτομαι αυτό. Τι μου θύμησες τώρα, αυτό με το κρασί. Καθότανε στην άκρη του δρόμου και σ' όλα τα άλογα τους έριχνε από λίγο κρασί. (...) Δεν θέλω (να μιλήσω γι' αυτό). Θα με στεναχωρέσει πολύ.» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.90)

Στο παρακάτω περιστατικό η Α.Γ διηγείται το πώς κρύφτηκε από τον πατέρα της την ημέρα της αναχώρησής του για τα χειμαδιά, προκειμένου να μην την πάρει μαζί του. Με την συνεργεία της μεγάλης της αδερφής και την σιωπή της μητέρας της κατάφερε να παραμείνει στο Μέτσοβο⁷⁴.

«Με πήραν μια φορά απ' το φθινόπωρο, είχα τελειώσει το σχολείο, είχα τελειώσει πρώτη χρονιά το σχολείο και ήταν αρραβωνιασμένη στον Παγκάκη, η Κίου. (...) Είχα τελειώσει το δημοτικό, την ΣΤ' τάξη και με πήρανε, ήθελαν να με πάρουνε όλον τον χειμώνα στα χειμαδιά, κι εγώ δεν ήθελα, Σοφία, καθόλου να πάω. Και μου λέει η αδερφή μου, γιατί φόρτωσαν το, τα πράγματα... (...) Ε, η Βασιλική, η Βασιλική ήταν αρραβωνιασμένη τότε και αυτή πιο πολύ με ήθελε, γιατί είχε την πεθερά της, ήταν αρραβωνιασμένη και δεν ήθελε να πάει η αδερφή μου κάθε μέρα. Έπρεπε να πάει η αδερφή μου, ήταν και λίγο άρρωστη η πεθερά μου, και πιο πολύ με ήθελε να κάτσω για να πάω κάθε μέρα το γάλα της πεθεράς της και πήγαινα και της έκανα τις δουλειές εγώ, 12 χρ... (...) εδώ στο Μέτσοβο. Και δεν ήθελε να με αφήσει και η αδερφή μου να πάω στα χειμαδιά και μου λέει «Ξέρεις Καίτη τι θα κάνουμε; Να μην πας. Ο πατέρας έχει μάθει όλο με τις γυναίκες κοντά του» λέει, «να μην πας» λέει «Θα σε κρύψω» λέει «κάτω απ' το κρεβάτι», γιατί εγώ δεν ήθελα καθόλου να φύγω! «Θα σε κρύψω» λέει «κάτω απ' το κρεβάτι όταν κάτσεις». Είχαμε ένα σιδερένιο κρεβάτι και μ' ήξερε γιατί δεν ήθελα και πιο πολύ με ήθελε να πάω στην πεθερά της αυτή, να βγάλει το δικό της... (...) «Και άμα θα σφιχτεί ο πατέρας...», γιατί φορτώνουμε τα πράγματα για τα χειμαδιά σε φορτηγό, όλα τα αυτά που είχανε, τις φλοκάτες, τις κάπες, τα τρόφιμα τα φορτώνουμε ένα φορτηγό, καρπό για τα ζώα που παίρναμε τις τροφές, τα παίρναν από δω απ' την αποθήκη, κριθάρι, καλαμπόκι, φορτώνουμε ένα φορτηγό μεγάλο και ήρθε η ώρα να φύγουνε και έψαχναν για μένα. Μου λέει η αδερφή μου, «Θα κάτσεις εκεί στο κρεβάτι από κάτω». Μ' έκρυψε με μια... και άμα θα δούμε ότι ο πατέρας θα

⁷⁴ Εν συνεχεία βέβαια, όπως θα δούμε, την Α.Γ την πήρε ο πατέρας της όταν πήγε στο Μέτσοβο για μερικές μέρες. «Αλλά δεν είναι που την γλίτωσα, ήρθε τα Χριστούγεννα ο πατέρας μου, φόβο εγώ που ήρθε ο πατέρας μου και με μάλωσε Σοφία, τιμωρία, και με πήρε, δεν την γλίτωσα, με πήρε όλο τον χειμώνα. (...) με μάλωσε, δεν μου φώναζε «Έκανες εσύ τέτοια σε μένα;» λέει. «Η Κίω μ' έβαλε» της λέω «και η μάνα μου. Να μαλώσεις την μαμά και την αδερφή μου. Αυτές μου είπαν να κάνω αυτό». Ιιιι, ο πατέρας μου ήταν πολύ δραστήριος, πολύ... τι να σου πω! Και καλά έκανε, γιατί ήμασταν τόσα παιδιά, αν δεν ήταν λίγο αυστηρός δεν θα έβγαινε καλή οικογένεια, μας είχε όλους σε επιφυλακή, (...) Μετά τα Χριστούγεννα δεν την γλίτωσα. Με πήρε. (...) Ερχόταν από μια φορά (...) ερχότανε 3-4 μέρες εδώ, να δει την οικογένεια, είχε δουλειές καμιά φορά.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.91)

σφιχτεί πολύ και θα νευριάσει που δεν θα σε βρει τότες θα σου φωνάξω να βγεις.» Και ο πατέρας ε, είχε νευριάσει λίγο «Πού είναι και πού πήγε;» την ώρα που θα 'φευγα. Εγώ από κάτω. (...) Εγώ Σοφία κριτς, κριτς άκουγα τα πάντα, τι λέγαν για μένα. Δεν κουνήθηκα από 'κει. Έφυγε το φορτηγό, βγαίνω και η μάνα μου ήμασταν συνεννοημένοι και η μάνα μαζί με την αδερφή μου και έφυγε ο πατέρας μου. (...) Τα φορτηγά τα αυτοκίνητα που ήτανε, τότε είχε ο Βάιος του Βαδεβούλη είχε τέτοιο. Φορτώναμε με τον Βάιο τον Βαδεβούλη, με τον Ζαΐρα... (...) Φορτώναμε όλα τα αυτά για το μαντρί κάτω. Όλα. (...) Την πραμάτεια, όλα. (...) Τρία-τέσσερα φορτηγά ήταν εκείνη την εποχή που ήτανε εδώ στο Μέτσοβο, είχε που φορτώνανε έτσι, που ήτανε για, φέρναν τον καρπό κάτω για τα ζώα, ήταν ο Βαδεβούλης ο Βάιος, του Τάκη του Βαδεβούλη (...). Ήταν απ' του Μπούμπα αυτοί, του μπα-Κόλα του Μπούμπα, αδερφοί του παππού. (...) Είχανε φορτηγό και τα φορτώνανε, πάντα μ' αυτούς πηγαίναμε εμείς, κι ήταν κι ένας άλλος, Ζαΐρα τον λέγανε στο όνομα, Κωστάκη. Κι αυτός. Δύο ήτανε. (...) Έφυγε ο πατέρας μου και βγαίνω εγώ Σοφία, τι χαρά είχα που έφυγε και δεν πήγα στο μαντρί.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.92)

Στο σημείο του αποχωρισμού, είχαν το εξής έθιμο, το οποίο χάθηκε σταδιακά. Αφού αναχωρούσαν οι κτηνοτρόφοι για τα χειμαδιά, όσοι/ες είχαν μείνει πίσω έκοβαν ένα κλωνάρι είτε από πυξάρι είτε από κέδρο, τζιουνάπινι στα βλάχικα, για «Να 'ρθούνε γεροί σαν το κέντρον.» (Χ.Τ, ΣΥΝ.6, ΑΠ.93) κι έπαιρναν τρεις με πέντε μικρές πέτρες για «να γυρίσουν τα ζώα και οι άντρες σαν τις πέτρες, να μην ακουμπήσει τίποτα απ' αυτούς» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.94). Αυτά τα έβαζαν στο εικονοστάσι ως φυλαχτά «για να φτάσουν καλά, να περάσουν καλά τον χειμώνα και να γυρίσουν καλά» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.95). Άμα το κλωνάρι ήταν φουντωτό έλεγαν ότι θα κάνει το κοπάδι τους πολλά αρνιά. Τα Χριστούγεννα έκαιγαν το πυξάρι στη φωτιά κι έλεγαν «Πρ πρ ντι λα όι, πρ πρ ντι λα κάπρ, πρ πρ ντι λα κάλι». (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.96) που σημαίνει «Πρρ για τα πρόβατα, πρρ για τα γίδια, πρρ για τα άλογα»⁷⁵.

«Όταν έφευγαν αυτοί πηγαίναμε εκεί πίσω εμείς, στο βουνό και παίρναμε 2-3 πέτρες και τα ρίχναμε στο νταβάνι κι όταν έπεφτε (...) τάχα από μια πέτρα το χειμώνα, 'λέγαν οι μανάδες μας «Γράμμα αύριο από το μαντρί.»» (Χ.Σ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.97)

«Πηγαίναν μέχρι την Κατάρρα, ερχόταν οι γυναίκες να στείλουν ώρα καλή τους άντρες και μαζεύαν πετραδάκια 4-10 πετραδάκια και τα ρίχναν στο νταβάνι από πάνω. (...) Όταν πέφταν τον χειμώνα και χτυπούσαν «ντανγκ», η πέτρα έπεφτε έλεγαν «γράμμα θα 'χουμε απ' το μαντρί τώρα, ειδοποιητήριο.»» (Β.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.98)

«Και 'κει που πηγαίναμε να τους χαιρετίσουμε τους άνδρες στην Κατάρρα είναι ένα πυξάρι το λέγαμε, ένα κλωνάρι. Όταν βρίσκαμε, βλέπεις γιατί τα κλωνάρια έχουν φουντωτάκια

⁷⁵ Αναφορά σε παρόμοιο έθιμο κάνει ο Β. Λαμνάτος (1987, σ. 212; 2005, σ. 193) στο οποίο εντοπίζω διαφορές ως προς το πότε κόβουνε το πουρνάρι οι κτηνοτρόφοι κι ως προς τα λόγια που λένε καθώς το κρατούν μες στη φωτιά. Το έθιμο που αναφέρει ο Β. Λαμνάτος πραγματοποιείται τη νύχτα των Χριστουγέννων. Γράφει: «Τη νύχτα, γυρίζοντας από τις λαμπαδοφώτιστες μικροκκλησιές, οι γεροτσελιγκάδες κόβουν, απ' τα πλευρά της στράτας τους, μια τούφα από χλωροπούρναρο ή ελάτι και την κοβαλάν στα χαρούμενα κονάκια τους. Εκεί την κρατάνε πάνω απ' την κιτρινοκόκκινη φλόγα της φωτιάς κι όπως σκάνε τα φύλλα του πουρναριού τους ακούς να μουρμουρίζουν ψιθυριστά και να λένε την ευχή: «να χιλιάσουν τα κατσίκια, τ' αρνιά και τα κοπάδια μας.»» (2005, σ. 193).

λέγαμε «Α, το δικό μου το κλωνάρι έχει, γιατί θα είναι πολλά αρνιά.» Όταν ήταν φουντωτό. Και το δικό σου αμ, έτυχε, έτυχε τούφα που δεν είναι. Αυτά ήταν τα παλιά.» (Χ.Σ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.99)

«Τα φέρναμε και παίρναμε και τρεις πέτρες εκεί που, μέχρι την Γκούρα απάνω πηγαίναμε, το λέγαμε εμείς, εκεί που βγάζαν τις αγελάδες, μέχρι εκεί πηγαίναμε με τ' άλογα, πηγαίναμε μέχρι εκεί με τους άντρες και έπαιρνε η μάνα μου, οι θείες μου, εμείς, οι αδερφές μου και παίρναν και τρεις πετρούλες, δηλαδή να γυρίσουν πάλι γεροί σαν τις πέτρες. Και παίρναμε τις πετρούλες, τρία χαλίκια από κάτω και πηγαίναμε στην σκεπή... Στο σπίτι και τα ρίχναμε στο σπίτι απάνω στη σκεπή τις πετρούλες. Τα παίρναμε από κει που φεύγανε τα ... οι άνθρωποι, παίρναμε πετρούλες, μας έλεγε «Πάρτε και σεις να ρίξουμε στην σκεπή, για να γυρίσουν γεροί σαν την πέτρα και τα ζώα και οι άνθρωποι. (...) Και παίρναν και κάτι στο χέρι, κάτι σαν ξύλο, έτσι. (...) Το 'παιρναν και το βάζαν στο σπίτι. Πουρνάρι, καλά που το θυμήθηκες, Σοφία. Ναι. Και το βάζανε στο σπίτι και λέγαμε «άντε να γυρίσουν καλά» έλεγε η μάνα μου τις ευχές, έκανε τον σταυρό «Παναγία, να γυρίσουν πάλι καλά Χριστέ μου τα παιδιά μου.»» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.100)

Κάποιες οικογένειες έκαναν Θεία Λειτουργία πριν την αναχώρηση των κτηνοτρόφων «για να πάει καλά η χρονιά τους, να τους προστατεύει. Ξεκίναγαν με θεία λειτουργία το κατευόδιο αυτό.» (Π.Μ, ΣΥΝ.11, ΑΠ.101).

«Μια χρονιά θυμάμαι που έφευγε και ο θείος Μήτρης, μόλις τελείωσε το Δημοτικό, 13 χρονών θα πήγαινε στα πρόβατα, δεν πήγε Γυμνάσιο ο Μήτρης του θείου Βασίλη και πήγε κατευθείαν στα πρόβατα. Πήγαμε στον προφήτη Ηλία, κάναμε την θεία Λειτουργία, κοινωνήσε, και μετά ξεκίνησε, τα πρόβατα ήταν εκεί κοντά στον προφήτη Ηλία, κοινωνήσαν όλοι και ξεκίνησαν να πάνε στο Παπαδοπούλι με τα πόδια. Τα πρόβατα, τα άλογα φορτωμένα με τα τρόφιμα για 10 μέρες.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.102)

Όταν ξεκινούσαν το διάβα (τη διαδρομή προς ή από τα χειμαδιά με τα πόδια) «κάναν τον σταυρό τους και περπατούσαν σιγά σιγά» (Α.Μ, ΣΥΝ.15, ΑΠ.103)⁷⁶, ενώ στα άλογα και στα μουλάρια είχανβάλει προηγουμένως αλογοτάστρο⁷⁷, έναν ντρουβά με κριθάρι στο στόμα τους, για να τραφούν πριν το ταξίδι.

«Τα ζώα είχαμε κριθάρι. Βάζαμε ντροβάδες κι έτρωγαν το κριθάρι. Όταν ήταν να ξεκινήσουν βάζανε μεσούρα, όπως ξέραμε εμείς και κριθάρι, για να μπορέσουν τα ζώα να περπατήσουν. Και μας έβαζε η μάνα μας και αυτό... και μετά το πρωί όταν ξεκινούσαν τα πρόβατα, τα ζώα τα ποτίζαμε και βάζαμε τα αλογοτάστρα, τα λέγαμε, αυτές τις τσάντες που

⁷⁶ «Κι αφού αποχαιρετηθούν και μ' αυτούς, γυρίζουν κατά την ανατολή, κάνουν ευλαβικά το σταυρό τους και ξεκινάνε αργοβάδιστοι. για τα χαμηλώματα. (Περπατάνε αργά, γιατί οι προβατίνες είναι γκαστρωμένες και δεν τις πολυβιάζουν στο δρόμο γιατί απορρίχνουν (=αποβάλλουν)).» (Λαμνάτος, 2005, σ. 118).

⁷⁷ «αλογοτάστρου: ο ντροβάς που κρέμεται από το κεφάλι του ζώου και που περιέχει την τροφή του» (Δασούλας, 2013, σ. 37).

βάζαμε. Και βάζαμε πρώτα το κριθάρι για να φάνε τα άλογα. Και μετά τελείωνε το κριθάρι, άντε σηκωνόταν...» (Χ.Μ, ΣΥΝ.12, ΑΠ.104)

Πρώτα αναχωρούσαν οι κτηνοτρόφοι με τα πρόβατα. Ύστερα ακολουθούσαν —με μεγαλύτερο βηματισμό— οι κτηνοτρόφοι με τα μουλάρια. Ο κτηνοτρόφος που έκανε το διάβα με τα φορτηγά ζώα αν και ξεκινούσε αργότερα, με διαφορά κάποιων ωρών από το κοπάδι, όπως έχουμε πει, εντούτοις το προσπερνούσε και φρόντιζε να προπορεύεται για να στήνει κάθε βράδυ σε άλλο τόπο το κονάκι. Στις περιπτώσεις όπου οι κτηνοτρόφοι είχαν σμίξει τα πρόβατά τους, ο καθένας φρόντιζε να φορτώσει τα απαραίτητα του ταξιδιού του για το δικό του κοπάδι και για το εργατικό του προσωπικό (μέλη οικογενείας, τσοπάνους).

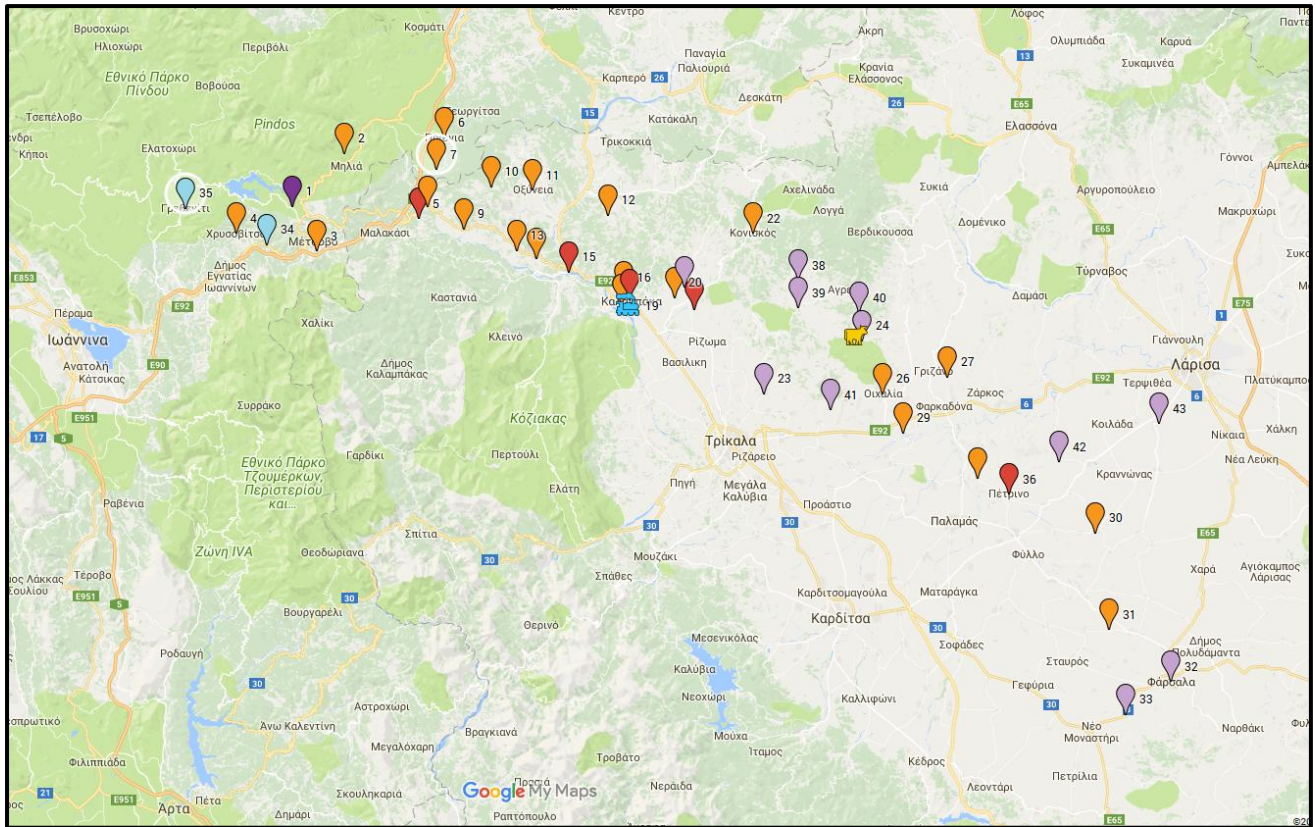
«Πηγαίνανε στα πρόβατα μια ώρα (...) μετά φορτώναμε τα υπόλοιπα πράγματα απ' τα πρόβατα και ξεκινούσαν πρώτα τα πρόβατα, τα πρόβατα μπορεί να ξεκινούσαν τον Οκτώμβριο κατά τις εφτά η ώρα που είχε ξημερώσει, που ξημέρωνε ξεκινούσαν τα πρόβατα. Τα άλλα μπορεί να φεύγανε από δω στις έντεκα η ώρα. Κάναν όμως μεγαλύτερα βήματα και όταν φτάναν τα πρόβατα στο κονάκι, πες ότι τα πρόβατα φτάναν τρεις η ώρα στο κονάκι ή στις δυο η ώρα, τέτοια ώρα φτάναν και τα άλογα, γιατί περπατούσαν πιο γρήγορα, κάναν μεγαλύτερα βήματα. Κάπως έτσι το θυμάμαι.» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.105)

Όταν έφευγαν οι άντρες για τα χειμαδιά οι γυναίκες που έμεναν πίσω γυρνούσαν στο χωριό, όπου συνέχιζαν τη ζωή τους, δηλαδή την ανατροφή των παιδιών, τη γηροκόμηση πεθερικών ή γονέων και τις δουλειές εντός κι εκτός σπιτιού. Την ημέρα του αποχωρισμού δεν έπρεπε να σκουπίσουν.

«Οι γυναίκες, όταν φεύγαμε από 'δω οι άντρες για τα χειμαδιά το φθινόπωρο είχανε ένα αυτό... αυτά ήταν έτσι, την ημέρα που φεύγανε για τα πρόβατα, που φεύγανε, η δική μου οικογένεια όλη αυτή είχαν ένα αυτό να μην σκουπίσουνε. Δεν κάνει να σκουπίσουμε το σπίτι σήμερα.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.106).

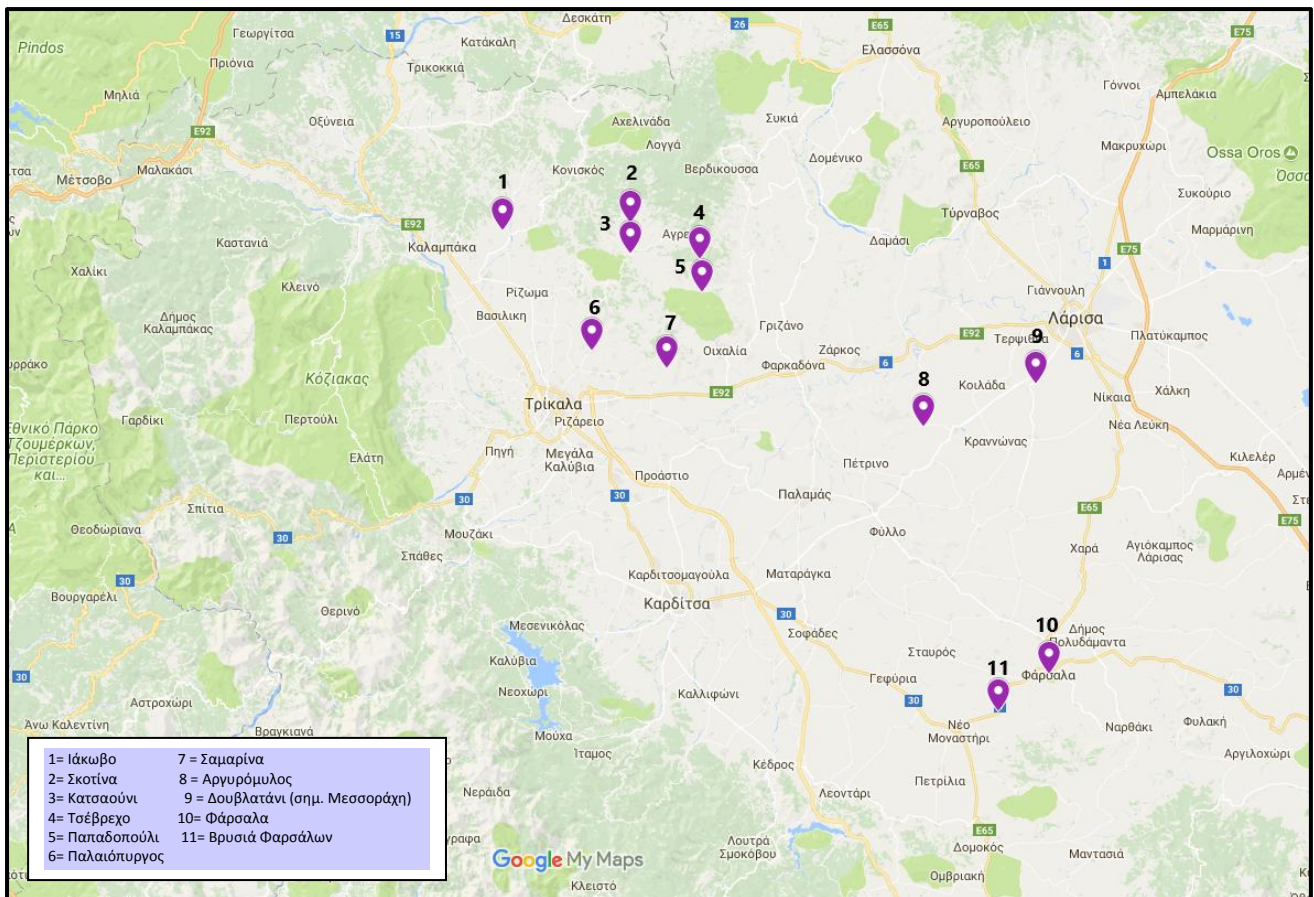
Κλείνοντας την ενότητα αυτή του αποχωρισμού αξίζει να επισημάνουμε ότι με την αναχώρηση των κτηνοτρόφων και των κοπαδιών για τον κάμπο «άδειαζαν» τα βουνά και τα υπόγεια των σπιτιών. *«Εκείνη την ώρα που σφιχταγκαλιάζεται η νύχτα με την ημέρα κι αποχωρίζεται γλυκά κι απαλά κάλλιο μη βρίσκεσαι σιμά σε τόπο που γίνεται βλαχοξεκίνημα. Το ξεγύμνωμα αυτό του τόπου αγριεύει πολύ τα βουνά. Γιατί σαν φύγουν οι τσοπάνηδες με τα ζωντανά τους, τα βουνίσια μέρη παίρνουν άλλη θωριά, γίνονται σκοτεινά κι ανυπόφορα. Έπειτα κι ο χειμώνας που έρχεται τ' αποσκοτεινιάζει, τα μαυρίζει περισσότερο και σκυθρωπά υποφέρουν το φορτίο του.» (Λαμνάτος, 2005, σ. 118).*

«Και τα φόρτωναν στα μουλάρια έτοιμα, ρίχναμε κρασί εμείς στα καπούλια(...) έθιμο, έθιμο. Φόρτωναν τα άλογα έτοιμα 'δω, κάπες απάνω, τσουβάλια λες και δεν ξέρω πώς φαινόταν ένα πράγμα, γιατί έφευγαν τα ζώα για ένα χειμώνα ολόκληρο και άδειαζαν τα υπόγεια εδώ. Πώς να σου πω, έφευγε το βιο, έφευγαν πρόβατα...» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.107)

Εικόνα 4- Μέτσοβο, πορεία διάβατος, κονάκια και σημεία εγκατάστασης στα χειμαδιά

1	βοσκότοποι Μετσόβου	25	Μαντρί Αφών Μπούμπα (B+T+Γ)
2	Μηλιά	26	Νεοχώρι (σημ. Οιχαλία)
3	Ανήλιο	27	Φαρκαδόνα
4	Χρυσοβίτσα	28	Άγιος Δημήτριος Φαρκαδόνας
5	Κουτσούφλιανη (σημ. Παναγία)	29	Κλοκοτός
6	Μπόζοβο (σημ. Πριόνια)	30	Δοξαράς
7	Πάλτινο (σημ. Καλλιθέα)	31	Ελληνικό
8	Κορυδαλλός	32	Φάρσαλα
9	Ανάληψη	33	Βρυσιά Φαρσάλων
10	Κακοπλεύρι	34	Βοτονόσι
11	Μιρίτσα (σημ. Οξύνεια)	35	Γρεβενίτι
12	Γάβρος	36	Πέτρινο
13	Ορθοβούνι	37	Ιάκωβο
14	Μεγάλη Κερασιά	38	Σκοτίνα
15	Μουργκάνη	39	Κατσαούνι
16	Καστράκι	40	Τσέβρεχο
17	Καλαμπάκα (Κέντρο Υγείας)	41	Σαμαρίνα
18	Βλαχάβα	42	Αργυρόμυλος
19	Σιδηροδρομικός Σταθμός Καλαμπάκας	43	Δουβλατάνι (σημ. Μεσορράχη)
20	Αύρα		
21	Σπαθάδες		Μόνιμη κατοικία (Μέτσοβο)
22	Κονισκός		Περιοχές όπου περνούσε το διάβα
23	Παλιόπυργος		Χωριά μέσα από τα οποία περνούσαν τα κοπάδια
24	Παπαδοπούλι		Χειμαδιά Μετσοβιτών

Εικόνα 5- Τοποθεσίες χειμαδιών Μετσοβιτών

1.3. Το ταξίδι προς τα χειμαδιά

*«Εμαραθήκαν τα κλαριά,
τα κορφοβούνι' ασπρίζουν,
κ' οι βλάχοι παν στα χειμαδιά,
πάνε να ξεχειμάσουν.»⁷⁸*

Η συντριπτική πλειοψηφία των κτηνοτρόφων του Μετσόβου πήγαινε στη Θεσσαλία για να ξεχειμωνιάσει στις περιοχές: Ιάκωβο, Σκοτίνα (Τρικάλων), Κατσαούνη, Τσέβρεχο, Παπαδοπούλη, Παλαιόπυργος, Σαμαρίνα (Τρικάλων), Αργυρόμυλος, Δουβλατάνη (σημ. Μεσορράχη), Φάρσαλα και Βρυσιά Φαρσάλων⁷⁹. Αν και οι περισσότεροι νομάδες κινούνταν είτε ανατολικά είτε δυτικά του υδροκρίτη προκειμένου να φθάσουν στον τόπο του ξεχειμωνιάσματος, δηλ. «όπως πάνε τα νερά των βουνών» εντούτοις οι Μετσοβίτες αποτελούσαν εξαίρεση. Ενώ τα νερά των ποταμών εκβάλλονται στο Ιόνιο εκείνοι μετακινούνταν προς τη Θεσσαλία (Ψυχογιός & Παπαπέτρου, 1984, σ. 17). Υπήρχε λόγος για αυτήν την ιδιομορφία. Το κλίμα στη Θεσσαλία ήταν καλύτερο σε σχέση με εκείνο των χειμαδιών της Ηπείρου που είχαν περισσότερη υγρασία και χαμηλότερες θερμοκρασίες.

⁷⁸ (Αραβαντινός, 1880, σ. 109, Πρβλ. Γκιόλιας, 2004, σ.46)

⁷⁹ Ο Α.Γ.Κ ανέφερε τρεις οικογένειες που ξεχειμάζαν προς τα Γιάννενα: η οικογένεια Μηλιώτη, Τσανάκα και Κουταβέλη. Ο Κ.Δ.Μ επισήμανε ότι πριν το '50 κάποιοι Μετσοβίτες, λίγοι στον αριθμό, ξεχειμώνιαζαν στους Φιλιάτες.

Το ταξίδι μπορούμε να το χωρίσουμε σε τρεις χρονικές περιόδους⁸⁰, στις οποίες εντοπίζουμε σημαντικές αλλαγές ως προς τον τρόπο που γινόταν. Α΄ περίοδος: αρχές 20ου αιώνα μέχρι τη δεκαετία του 1960. Β΄ περίοδος: δεκαετία 1960 μέχρι 1974-1975. Γ΄ περίοδος: 1975 μέχρι σήμερα (2018).

Κατά την πρώτη περίοδο το σύστημα των εποχικών μετακινήσεων είναι το ίδιο, σε μεγάλο βαθμό, με εκείνο των προηγούμενων αιώνων. Δεν φαίνεται να έχει υποστεί ιδιαίτερες αλλαγές (Γκόλιας, 2004). Στο σύστημα αυτό η μετακίνηση προς και από τα χειμαδιά γινόταν αποκλειστικά με τα πόδια και με τη βοήθεια των φορτηγών ζώων, αλόγων, μουλαριών, γαϊδουριών, για την μεταφορά της κατούνας. «Η κατανομή των αποσκευών σε φορτώματα, δεν είναι τυχαία. Το αφεντικό γνωρίζει τη δύναμη και την αντοχή κάθε ζώου και ανάλογο θα είναι και το «ωφέλιμο φορτίο».» (Γάτσιος, 2002, σσ. 20-21). Το μεγαλύτερο βάρος σήκωναν τα μουλάρια. Τα γαϊδούρια κουβαλούσαν ελαφρύτερο φορτίο⁸¹. Στις περιπτώσεις των κτηνοτροφικών οικογενειών όπου δεν έφταναν τα φορτηγά ζώα για να μεταφέρουν όλη την κατούνα ξεκινούσαν την πορεία για τα χειμαδιά οι κτηνοτρόφοι μαζί με τα αιγοπρόβατα, τα σκυλιά και τα φορτηγά ζώα. Τα τελευταία κουβαλούσαν τα απολύτως απαραίτητα του ταξιδιού και ό,τι άλλο μπορούσαν να κουβαλήσουν από την κατούνα. Όταν έφτανε το κοπάδι στα χειμαδιά γυρνούσε στο Μέτσοβο ένας εκ των κτηνοτρόφων με τα φορτηγά ζώα (χωρίς φορτίο). Διανυκτέρευε σε κάποιο χάνι που έβρισκε καθ' οδόν. Στο Μέτσοβο φόρτωνε την κατούνα την οποία μετέφερε στη συνέχεια στον τόπο του ξεχειμωνιάσματος χάρη στα φορτηγά ζώα.

Στη δεύτερη περίοδο έκαναν την εμφάνισή τους τα φορτηγά, τα οποία χρησιμοποιούνταν αρχικά για την μεταφορά της κατούνας (Nitsiakos, 1985) και σταδιακά χρησιμοποιούνταν και για την μεταφορά ολόκληρων κοπαδιών είτε κατά το φθινοπωρινό είτε κατά το εαρινό διάβα. Επίσης, την περίοδο αυτήν φόρτωναν στα τρένα, οι κτηνοτρόφοι που ξεχειμώνιαζαν κοντά σε σιδηροδρομικούς σταθμούς, το κοπάδι τους, με αποτέλεσμα ένα μέρος της μακράς διαδρομής τους να το κάνουν πιο ξεκούραστα. Κατά την τρίτη περίοδο καθιερώθηκε η μεταφορά προς κι από τα χειμαδιά με τα φορτηγά των ανθρώπων, των ζωντανών και της κατούνας.

Το ταξίδι με τα φορτηγά γίνονταν —πολύ συνοπτικά— ως εξής. Φόρτωναν το κοπάδι και την κατούνα στο Μέτσοβο και τα ξεφόρτωναν μετά από τέσσερις ώρες περίπου στα χειμαδιά. Κατά προσέγγιση ένα διώροφο φορτηγό μπορούσε να κουβαλήσει 120 αιγοπρόβατα. Οι κτηνοτρόφοι με πολλή επιμέλεια μετρούσαν τα πρόβατα ώστε να μην ξεπεράσουν το ανώτατο όριο και πάθουν ασφυξία τα αιγοπρόβατα. Συνέβαινε κάποιες φορές αυτή η ζημιά. Από ένα μέχρι έξι πρόβατα ήταν οι απώλειες. Επειδή το κοπάδι από μόνο του δεν έμπαινε στο φορτηγό γι' αυτό τραβούσαν ένα πρόβατο με κουδούνι από τα πόδια ως ότου μπει. Από 'κει και πέρα τα άλλα ακολουθούσαν «σαν τα πρόβατα» ενώ οι κτηνοτρόφοι τα έσπρωχναν παράλληλα. Η Ε.Τ.Μ ανέφερε ότι η οικογένειά της από το '75 είχε ξεκινήσει να φορτώνει τα ζωντανά στα φορτηγά. 12 φορτηγά φορτώνανε λόγω του

⁸⁰ Το χρονικό πλαίσιο της παρούσας έρευνας είναι ο 20ος-21ος αιώνας. Οι αφηγήσεις και βιοϊστορίες αυτό το χρονικό διάστημα καλύπτουν.

⁸¹ «Όταν στην αρμάδα των μεταγωγικών υπήρχε και γάιδαρος, και γι' αυτόν προοριζόταν ένα πιο ελαφρύ φόρτωμα. Στο τέλος, όμως, πολλές φορές συνέβαινε το «και τα ελαφριά και τα βαριά στο γάιδαρο». Ήταν, δηλαδή, ο γάιδαρος, το Datsun της εποχής.» (Γάτσιος, 2002, σ. 21).

μεγέθους του κοπαδιού. Ήθελε ιδιαίτερη προσοχή διότι κάποια φορά καθώς φόρτωναν τα πρόβατα στα διώροφο φορτηγά 2- 3 τράγοι πήδησαν από τον πάνω όροφο. Δύσκολα έμπαιναν στο φορτηγό και τα σκυλιά. Τα έπιαναν με δυσκολία οι κτηνοτρόφοι και τα έβαζαν μέσα. Μετά το '81 η μετακινούμενη κτηνοτροφία με φορτηγά επιδοτούνταν από την ΕΟΚ η οποία έβαζε ένα μέρος του συνολικού ποσού.

Εν συνεχεία θα επικεντρωθούμε στο ταξίδι των κοπαδιών με τα πόδια. Πολύ παραστατική είναι η περιγραφή του Κ. Μπαλάφα (2005, σ. 10) για το χειμερινό διάβα των Μετσοβιτών. Αναφέρει:

«Παλαιότερα κι ως πριν από λίγα χρόνια η διαδρομή αυτή γινόταν με τα πόδια. Σχηματίζονταν караβάνια ολόκληρα από φορτηγά ζώα φορτωμένα με τις αποσκευές τους και ξεκινούσαν παρέες παρέες για να 'χουν συντροφιά και περνούσαν μέρες στο δρόμο ώσπου να κατεβούν στον κάμπο. Το κατέβασμα την εποχή του φθινοπώρου πρέπει να γίνει χωρίς βιασύνη, γιατί αυτόν τον καιρό οι προβατίνες είναι γκαστρωμένες και με το βάρος τους δεν αντέχουν στις συνεχείς πορείες. Όταν ξεκινούν για τα χειμαδιά μπαίνουν στη σειρά. Μπροστά πηγαίνουν οι νιότεροι με τα στέρφα κι ανοίγουν το δρόμο. Ακολουθούν οι τσιομπαναράιοι με τα γαλάρια και ξοπίσω η οικογένεια με την οικοσκευή φορτωμένη στα μουλάρια. Βελέντζες, τέντες, κάπες, σκουτιά, τσίργκες από τραγόμαλλο για στρωσίδια, κουζινικά, ακόμα και κότες στα καπούλια και μικρά αρνιά σε κασέλες ή τρουβάδια, που γεννήθηκαν πρώιμα στο δρόμο και δεν μπορούν να περπατήσουν. Και πανωσάμαρα μισοκοιμισμένα- αλαφροξυπνημένα παιδάκια ή καμιά γριά που δεν αντέχει στο περπάτημα. Τα τσιομπανόσκυλα των Βλάχων της Πίνδου μοιρασμένα, άλλα μπροστά, άλλα στα πλάγια κι άλλα στο πίσω μέρος του τσελιγκάτου, άγρυπνοι κι ατρόμητοι φρουροί με το βλέμμα πύρινο και τ' αυτιά τους υψωμένα για να συλλάβουν και τον παραμικρό θόρυβο, φύλακες των κοπαδιών, της οικογένειας και των αφεντάδων τους, συνοδεύουν την πομπή.»

Ο Α.Ν αναφέρει ότι «50.000 πρόβατα εδώ στο Μέτσοβο όλοι με τα πόδια περνούσαν απ' τα χωριά.» (ΣΥΝ.30, ΑΠ.108). Τόσα πολλά ήταν τα κοπάδια που διάβαιναν ώστε δημιουργούσαν την εικόνα ενός ποταμού⁸². Σε γενικές γραμμές τα αιγοπρόβατα περνούσαν από ορεινά μέρη. Αν και υπήρχε συντομότερος δρόμος από τα πεδινά εντούτοις τον απέφευγαν. Αντί αυτού έκαναν μεγάλη παράκαμψη μέσα από τα βουνά προκειμένου να αποφύγουν τον καλλιεργημένο κάμπο και να βρίσκονται εκτός των συνόρων των χωριών.

«Πηγαίναμε εκεί και από 'κει παίρναμε τα άλλα τα βουνά, για να φτάσουμε στα Φάρσαλα και πηγαίναμε κυκλικώς έτσι. (...) Όχι τον κάμπο μέσα. (...) Βγαίναμε απάνω. (...) Απ' τα Χάσια, μπράβο, Κατσαούνια, Παπαδοπούλι. (...) Γιατί στον κάμπο πού να τα σταματούσαμε στον κάμπο το φθινόπωρο με κακοκαιρία εκεί με αυτό.(...) Ήταν καλλιεργημένες εκτάσεις. (...) Και πηγαίναμε από πάνω, απ' τα βουνά.» (Α.Ν, ΣΥΝ.30, ΑΠ.109)

Όταν περνούσαν κοντά από χωριά τούς είχαν παραχωρηθεί ορισμένες δημοτικές εκτάσεις από την εκάστοτε κοινότητα για το διάβα τους. Περνούσαν από την Μηλιά, στη θέση Τζινα, την

⁸² «(...) έβλεπε κανείς κατά το φθινόπωρο να διαχύνονται ως ποταμοί τα ποίμνια είτε προς την Αδριατική, είτε προς την Θεσσαλίαν είτε προς την Θεσσαλονίκη, Σέρρας και εφεξής μέχρι της Αδριανουπόλεως και της Προποντίδος.» (Καραβίδας, 1991, σ. 43).

Κουτσούφλιανη, στη θέση Περλιάνγκου, τον Κορυδαλλό, την Τρυγόνα, το Ορθοβούνι, την Κερασιά, το Γερακάρι, τον Κονισκό, τους Σπαθάδες και κατέληγαν στα Χάσια ή στο Παπαδοπούλι ανάλογα με το πού ήταν τα χειμαδιά τους, ή ακολουθούσαν την πορεία: Μηλιά, Κουτσούφλιανη, Μιρίτσα (σημερινή Οξύνεια), Τσούγκουρο, Γάβροβο, Βλαχάβα, Κονοσκό για να καταλήξουν στο Κατσαούνι. Εκείνοι που ξεχειμάζαν στα Φάρσαλα συνέχιζαν το ταξίδι τους περνώντας από Νεοχώρι, Άγιο Δημήτριο Φαρκαδόνας, Κλοκοτό, Δοξαρά και Ελληνικό⁸³. Από το '60 κι ύστερα, όπως αναφέρθηκε, κάποιοι που ξεχειμάζαν στα Φάρσαλα τα φόρτωναν τα πρόβατα στα τρένα.

«Φεύγαμε από την θέση Ρουτζέλο στο Μέτσοβο, στο Μέτσοβο, από το Μέτσοβο και πηγαίναμε ... (...) Και το πρώτο βράδυ ήμασταν στην Μηλιά στην θέση Τζίνα λέγεται. Η θέση Τζίνα. (...) Η δεύτερη πηγαίναμε στην Παναγία στο ... εις θέσιν. (...) Αλλά εις θέσιν... πώς λέγονταν εκείνο κει; Πρελιάντζα! Πρελιάνγκου. Από κει φεύγαμε και πηγαίναμε στο Μπόζοβο, Πρι... στα Πριόνια. (...) Το Μπόζοβο, το Μπόζοβο λέγεται Πριόνια τώρα το νέο. Από 'κει πηγαίναμε την Μιρίτσα. (...) Μιρίτσα, ένα χωριό. Μεριτσα. Οξύνεια λέγεται μου φαίνεται το νέο. (...) Από 'κει ριχνόμασταν πέρα στο Τσούγκουρο, Γάβροβο. (...) Από 'κει στην Μπλαχάβα. Από 'κει... από 'κει απ' την Μπλαχάβα πηγαίναμε στο ... όταν πηγαίναμε στο Κατσαούνι, πηγαίναμε Κονοσκό, ένα χωριό Κονοσκό και από 'κει πηγαίναμε στο λιθάδι. (...) Στο Κατσαούνι.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.110)

«Και μετά δυο χρόνια αρχίσαμε και τα φορτώνουμε στο τρένο. Πηγαίναμε για έξι μέρες στην Καλαμπάκα και την βη μέρα τα φορτώνουμε στο τρένο και τα ξεφορτώνουμε στον Σταυρό (...). στον Σταυρό, πού γίνεται η συνάντηση στα τρένα Θεσσαλονίκης, Βόλου και Καλαμπάκας. (...) Απ' το '61-62 και μετά (...) Μέχρι το '75, '74, ύστερα ήρθαν τα φορτηγά, τα φορτώνουμε στα φορτηγά από 'δω κατευθείαν μες σε τρεις ώρες, απ' του προφήτη Ηλία ήμασταν στα Φάρσαλα.» (Α.Ν, ΣΥΝ.30, ΑΠ.111)

Λίγες ήταν οι περιπτώσεις όπου η διέλευση των Μετσοβιτών κτηνοτρόφων και του ποιμνίου τους γινόταν υποχρεωτικά μέσα από τα χωριά. Τα χωριά αυτά ήταν η Κουτσούφλιανη (Παναγία), το Μουργκάνι, η Βλαχάβα και οι Σπαθάδες. Σε περίπτωση μεγάλης κακοκαιρίας περνούσαν από τον δημόσιο δρόμο μέσα από τα χωριά Ορθοβούνι, Ανάληψη και Κορυδαλλό.

«Μέσα κοίταξε να δεις, εδώ περνούσαμε Καλλιθέα, Μπόζοβο, Πάλτινο το λένε εδώ το πρώτο μετά τον Κορυδαλλό. Από πίσω δεν ξέρω αν έχετε περάσει. Ναι είναι ένα χωριό Πάλτινο που το λένε, λεγόταν Πάλτινο, τώρα λέγεται Καλλιθέα. Ε... περνούσαμε από μέσα σχεδόν και το φθινόπωρο και τον χειμώνα. Μετά ένα άλλο χωριό που περνούσαμε μέσα

---

83 Οι Β. Τσακανίκα και Ι. Ισπικούδης (2006, σ. 592) και αναφέρουν «Η διαδρομή που ακολουθούσαν προς την Θεσσαλία ήταν : Μέτσοβο- Άγιος Αθανάσιος Ζυγού- Κορυφή Ζυγού- Χάνι Ζυγού- Χάνι Σαϊτ Πασά (Γκιουζέλ Πασά)- Χάνι Μαλακασίου- Χάνι Μοκόσι- Στούρτζια- Χάνι Κουρέντι -Καστράκι,-Καλαμπάκα- Βοϊθόδα- Τρίκαλα-Κούρβαλι- Κλωκοτός- Τζιώτη- Ζάρκο- Κουτσόχερο- Λάρισα. Η διαδρομή προς Μακεδονία ήταν: Μέτσοβο- Προφ. Ηλίας- Τζιάν Χορταρά (Σωτηρία της Ψυχής- Μηλιά- Κρανιά- Χάνι Δερβένιστα- Κηπουριό- Χάνι Βαγιαζίτ- Γρεβενά- Σιάτιστα- Κοζάνη- Καϊλάρ (Πτολεμαΐδα)»

ήταν Βλαχάβα που περνούσαμε υποχρεωτικά στην άκρη και χειμώνα... και φθινόπωρο και άνοιξη. Περνούσαμε και μέσα απ' τους Σπαθάδες. Σπαθάδες είναι ένα χωριό 20, 15 χιλιόμετρα...» (Κ.Μ, ΣΥΝ. 19, ΑΠ.112)

«Μέσα απ' το χωριό παιδί μου! Πρόβατα, σκυλιά, γατιά, όλα μέσα απ' το χωριό τα περνούσαμε! (...) Μόνον αυτοί; Νομίζεις ήμασταν αυτοί; Μόνο σε μια βδομάδα περνούσαν 10.000 κοπάδια από αυτά τα χωριά.» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.113)

«Εκτός, περνούσαμε εκεί σε περίπτωση που ήταν μεγάλη κακοκαιρία και έκλειναν τα ρέματα και δεν μπορούσαμε να περάσουμε με τα πρόβατα και πηγαίναμε μόνο δημόσιο-δημόσιο και περνούσαμε από την μέση στο Κορυδαλλό στο δημόσιο, στην Ανάληψη και πουθενά αλλού ύστερα. Αυτά τα δυο χωριά περνούσαμε μέσα σε χωριό.» (Α.Ν, ΣΥΝ.30, ΑΠ.114)

Η Β.Γ περιγράφει μια εμπειρία της από το διάβα προς τα χειμαδιά υπό πολύ δύσκολες καιρικές συνθήκες (χιόνι). Είχε ξεκινήσει με τον πατέρα της, ο οποίος βρισκόταν για μερικές μέρες στο Μέτσοβο λόγω άδειας που είχε πάρει⁸⁴, στις αρχές Μαρτίου. Θα έπαιρναν στα χειμαδιά τις οικόσιτες αγελάδες που είχαν στο Μέτσοβο για να βόσκουν εκεί. Ενώ είχαν ξεκινήσει με ευνοϊκό καιρό, για τα δεδομένα της εποχής, τους έπιασε χιονοθύελλα καθ' οδόν. Όταν έφτασαν στο κατάλευκο από χιόνια χωριό της Κουτσούφλιανης μια οικογένεια που τους είδε να περπατούν μες στα χιόνια τους φιλοξένησε σπίτι της, τους άλλαξε τα ρούχα, τους πρόσφερε ζεστασιά και γενικότερα περιποιήθηκε την Β.Γ, τον πατέρα της αλλά και τα αγελάδια τους. Η μητέρα της αφηγήτριας από την άλλη, όταν αντιλήφθηκε την κακοκαιρία, ανησυχούσε για τις αγελάδες που τις είχε αναθρέψει με τόσο κόπο. Η Β.Γ σχολιάζει επί τούτου: «το κορίτσι⁸⁵ δεν θα το 'κλαιγε τόσο, το κορίτσι όσο έκλαιγε τα γελάδια!».

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Μια φορά εδώ ήμασταν τον χειμώνα, τώρα όταν ήμουνα μεγάλη, αλλά δεν ξέρω πόσο χρονών ήμουνα κι είχε έρθει ο πατέρας μου εδώ και ήθελε να πάρει κάτι αγελάδια κάτω, γιατί δεν είχαμε άλλο χορτάρι και να ελαφρύνει το πράγμα, να μην αγοράζουμε χορτάρια. Πήραμε τις αγελάδες να πάμε κάτω. Σοφία, ήταν πρώτη Μάρτη. Εδώ απάνω στην Κατάρρα το χιόνι ήταν έτσι και ο δρόμος περνούσε απ' την Κατάρρα και όπως τα μηχανήματα έβγαζαν το χιόνι δεξιά κι αριστερά λες και περνούσες σε γαλαρία, αλλά ήμουν μεγάλη κοτζάμ κορίτσι. Δεκατέσσερα χρονών θα ήμουνα. Ο πατέρας έκατσε τόσες μέρες εδώ γιατί ήρθε με άδεια απ' τα πρόβατα, δεν ήμουνα τότε, ήμουνα εδώ, τον Φλεβάρη είχε έρθει; Μάρτη, 1η Μαρτίου. «Θα πάρουμε τα γελάδια Κίω και θα τα φέρουμε κάτω στο μαντρί. Θα περπατήσουμε Πασχά Κονάκι θα είμαστε και οι δυο.» Παίρνουμε 'μεις πόσες αγελάδες είχαμε, πέντε, έξι, επτά. Φεύγουμε από 'δω το πρωί, συννεφιά. 1η Μαρτίου πού να πας εδώ; Χιόνια είχε. Ε, λέγαμε πίσω δεν έχει χιόνι και όπως δεν είχε πάμε μέχρι εκεί πέρα απέναντι Σοφία, απάνω 'κει, στην στρούγκα λέγεται, σαν μας άρχισε ένα χιονόνερο

⁸⁴ Σχετικά με τις άδειες των κτηνοτρόφων μέσα στο διάστημα από του Αγίου Δημητρίου ως του Αγίου Γεωργίου βλ. το αντίστοιχο κεφάλαιο «1.7. Μικρά διαλείμματα».

⁸⁵ Λέγοντας «κορίτσι» εννοεί τον εαυτό της.

αυτές οι μπαλατινές⁸⁶ έπεσαν, έπεφταν απ' το χιόνι. Τώρα τι να κάνουμε; Να γυρίσουμε; Πώς το λένε; Εμπρός ρέμα... (...) Μπρος γκρεμό και πίσω ρέμα. Όχι θα πάμε! Όσο ... όσο περπατούσαν χειρότερο το χιόνι, αλλά ήταν νοτιάς, δεν ήταν κρύο πολύ. Περάσαμε από 'κει στο Γκουσh λέγεται η Κατάρρα, μετά φύγαμε από πίσω. Α, λίγο ακόμα, λίγο ακόμα. Το χιόνι είχε γίνει πολύ. Ακόμα λίγο «Δώσε Κίω! Μη φοβάσαι!» μο' 'λεγε ο πατέρας μου. «Εδώ θα περάσουμε. Να περάσουμε τον αυχένα, να πάμε 1η Μαρτίου!» Μα ξέρεις πόσο χιονόνερο έριχνε; Χιόνι! Τα γελάδια τα καημένα έβαζαν το κεφάλι γιατί τους ερχότανε, 'κει πάνω ερχότανε αέρας. Μόλις βγήκαμε απάνω... (...) Πήραμε τα γελάδια απ' το υπόγειο εδώ απ' το Μέτσοβο για να τα φέρουμε στο μαντρί. (...) Τον είχαν αφήσει (να πάρει άδεια). Θα ερχόταν από λίγες μέρες, γιατί δεν ήμουνα τότε κάτω. Και πήραμε τ' αγελάδια από 'δω Σοφία. Τι να σου πω; Περπατούσαμε, περπατούσαμε. Φύγαμε από πίσω. Πάμε στον Κάμπο του Δεσπότη. Είχαμε γίνει μούσκεμα! Έσταζε η φούστα μου και το χιόνι έγινε κόκκινο εδώ γύρω που έσταζε η φούστα η δικιά μου. (...) Έβγαζε χρώμα γιατί ήταν βρεγμένη και έσταζε. Ήμουνα, είχα γίνει μούσκεμα! Πάμε στον Κάμπο του Δεσπότη, παίρνει ένα παγούρι τσίπουρο, ε ... κονιάκ, έρχεται ο πατέρας μου εκεί που με άφησε στην άκρη «Πιες λίγο κονιάκ να ζεσταθείς!», μου λέει. (...) Ήμουν δεκατέσσερα χρονών, ήμουνα. Δεκατέσσερα ή δεκαπέντε θα ήμουνα. Δεν θυμάμαι. Μου το 'λεγε μια φορά «Που πηγαίναμε βρε Κίω; Είχαμε μυαλό; Πού πηγαίναμε;». Κι η μάνα μου εδώ έλεγε «Οουου! Παν' τα γελάδια! Ωωω, τα είχα μεγαλώσει! Οουου, πώς τα τάιζα τόσο καιρό και τα πήρε ο Σταύρος να τα φέρει στο μαντρί τώρα που χιόνιζε.» Ωωω, το κορίτσι δεν θα το 'κλαιγε τόσο, το κορίτσι όσο έκλαιγε τα γελάδια! Πάμε φτάσαμε στην Κουτσούφλιανη, ένα χωριό, στην Παναγία. Δεν ξέρω αν έχεις περάσει. Πάμε εκεί, γιατί θυμόμασταν ήταν ένας, φίλος τον είχαμε και πήγαμε να μας βάλει τα γελάδια απάνω με αμάξι, γιατί δεν γινόταν, είχαμε μπαταριαστεί. (...) Νόμιζαν ότι θα είναι καλός καιρός, αφού όταν (...) ξεκινήσαμε εδώ το πρωί ήταν λίγο καλά. Φτάσαμε απάνω στον Προφήτη Ηλία, ερχόταν χιόνι. Όσο πηγαίναμε βάδην περισσότερο το χιόνι. Χιονόνερο, χιόνι. Μετά στην Κατάρρα εκείνη ψήλωμα, στον Αυχένα να περάσεις με χιόνι. Φυσούσε. Τέλος πάντων, «Μη φοβάσαι!» μο' 'λεγε ο πατέρας μου. Μο' δινε κουράγια για να πάμε από πίσω, γιατί έσπαγε το κρύο τότε, ήταν αλλιώς, ενώ πάνω στην Κατάρρα είναι εκεί που φυσάει πολύ. Πάμε στον Κάμπο, σου είπα, παίρνει ο πατέρας παγούρι κονιάκ μου δίνει «Πιες, πιες! Πιες» μου λέει «για να ζεσταθείς». Φέρνουμε τα γελάδια κάτω, είχε και ψωμί βάλει, κεφαλοτύρι. Τι να το κάνω; Εγώ ήμουν μούσκεμα. Πάμε Κουτσούφλιανη, εκεί οι Κουτσουφλιανιάτες στην Παναγία κοιτούσαν απ' τα παράθυρα «Πω πω πω! Αυτό το κορίτσι έχει... θα κρυώσει! Πω πω! Τι είναι εκεί;» Αφού μου έσταζε στο χιόνι κόκκινο. Τι να κάνω πάμε σε αυτόν εκεί που ξέραμε, «Να τα βάλουμε 'κει κάτω στο μοναστήρι» λέει «εδώ στην εκκλησία έχει στάβλο για να τα βάλουμε.» Πάμε εκεί ήταν γεμάτο νερό. Μετά πάει αυτός στην αχυρώνα την δικιά του, βγάζει τα χορτάρια που τα είχε μάσει από το καλοκαίρι και βάζουμε τα γελάδια τα δικά μας εκεί. Να τα βάλουμε εκεί. Μεσ στο σπίτι του μας πήρε ο καημένος αυτός. Μου βγάζει την φούστα η γυναίκα. (...) Του πατέρα του έλεγαν «Βγάλε τα ρούχα» «Όχι, είμαι καλά» έλεγε ο πατέρας. Ο πατέρας δεν

⁸⁶ «bǎlătínă: μεγάλη νιφάδα χιονιού» (Δασούλας, 2013, σ. 57).

ήταν και τόσο. Εγώ έσταζα! Μο 'βγαλε την φούστα, μο 'βγαλε τις κάλτσες, έβγαλε τις κάλτσες ο πατέρας. Βρε τι να σου πούμε αυτοί οι άνθρωποι! Ξημερώσαμε 'κει. Μας έβαλαν να φάμε, ξημέρωσε το πρωί, είχαν αμάξι αυτοί. Φορτώσαμε τ' αγελάδια, τα φορτώσαμε τα γελάδια φεύγουμε κάτω στην Καλαμπάκα. Έβρεχε! Όλη την ημέρα! Μόλις κατεβήκαμε στην Καλαμπάκα, ξεφορτώσαμε σε μια άκρη εκεί τ' αγελάδια και τα πήραμε πεζόν πάλι να τα φέρουμε στο μαντρί. Εκεί που τα πήραμε σταμάτησε η βροχή, άνοιξε ο ουρανός! Μας λέει αυτός ο οδηγός «Μη φοβάσαι Σταύρο, άνοιξε ο ουρανός! Τώρα μην φοβάσαι. Θα σταματήσει η βροχή.» Βγαίνουμε απάνω στα Μετέωρα, γιατί από 'κει ήταν ο δρόμος, ανάμεσα απ' τα Μετέωρα, μες απ' την Καλαμπάκα. (...) Εδώ απ' την Καλαμπάκα ίσια απάνω που χωρίζουν τα δυο, οι βράχοι οι μεγάλοι, Άγιος Στέφανος και άλλο από την άλλη μεριά. Και βγαίναμε απάνω. Εκεί απάνω, αααχ ... τι ήλιο είχε! Καθίσαμε λίγο «Κάτσε λίγο να ξεκουραστείς μου είπε ο πατέρας. Τον βλέπω λέω τον πήρε ο ύπνος. Τα γελάδια καθότανε έτσι στον ήλιο και κάθισαν φάγανε λίγο ψωμί και τότε είπαμε «ααχ!», αυτό που τραθήξαμε. Σαν τα παίρνουμε μετά φτάσαμε στο μαντρί.» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.115)

Μετά το '60 που βελτιώθηκε το βιοτικό επίπεδο των κτηνοτρόφων, ένα μέρος αυτών, στο διάβα προς τα χειμαδιά νοίκιαζε στην Καλαμπάκα που δεν υπήρχαν κοινοτικές εκτάσεις βοσκολίβαδα με τριφύλλι. «Υστερα πηγαίναμε έξω απ' το Καστράκι στα τριφύλλια, όχι στο χωριό μέσα. (...) Στην Καλαμπάκα, στα Μετέωρα από κάτω. (...) Βοσκούσαμε στα τριφύλλια, νοικιάζαμε τριφύλλια εκεί, γιατί δεν είχε... (...) ... κοινοτικό έδαφος για να βοσκήσουν. (...) Για εκείνη τη βραδιά. Και κοιμόμασταν ακριβώς εκεί που είναι το κέντρο υγείας, στο Καστράκι... έξω από την Καλαμπάκα. (...) 2,3 ώρες, 4 το απόγευμα, το μεσημέρι μέχρι το βράδυ (...).» (Α.Ν, ΣΥΝ.30, ΑΠ.116). Οι ντόπιοι «έβγαιναν γιατί ήξεραν γιατί έρχονται οι Βλάχοι και έβγαιναν και έχουν τριφύλλι, θέλουν να το νοικιάσεις. (...) Φρέσκο, ναι. Χλωρό.» (Α.Ν, ΣΥΝ.30, ΑΠ.117). Οι κτηνοτρόφοι τους έδιναν το συμφωνηθέν ποσό και ύστερα οι ένοικοι έφευγαν. «(...) μας το 'διναν εκεί, έφευγαν αυτοί. Εμείς καθόμασταν μέχρι τι ώρα καθόμασταν και ύστερα φεύγαμε. Πηγαίναμε στα βαγόνια, στο σταθμό, στο τρένο στην Καλαμπάκα και τα φορτώνουμε στα βαγόνια.» (Α.Ν, ΣΥΝ.30, ΑΠ.118). Αγορά ζωτροφής απαντούμε και στις περιπτώσεις όπου χιόνιζε καθ' οδόν. Αν βρίσκονταν οι κτηνοτρόφοι κοντά σε χάνι προμηθεύονταν από 'κει χορτάρι. Αν πάλι βρίσκονταν κοντά σε χωριό οι γηγενείς κάτοικοι τους πλησίαζαν προσπαθώντας να τους πουλήσουν ακριβά το χορτάρι που είχαν συγκεντρώσει στις αποθήκες τους γι' αυτόν τον σκοπό. Στις περιπτώσεις όπου τους έπιανε το χιόνι καθ' οδόν, αλλά δεν υπήρχε χωριό σε κοντινή ακτίνα για να τους προμηθεύσει χορτάρια, έμεναν τα πρόβατα νηστικά.

«Με το χιόνι αν μας έπαιρνε το χιόνι έπεφτε στα χαμηλώματα. Ή αν όμως ήταν πολύ το χιόνι και διαρκούσε μέρες, τα 'παιρνες στον δημόσιο τον δρόμο και πήγαινες στα Τρίκαλα, στα χάνια ... (...) Εκεί που , που, που ήταν για τους κερατζήδες, ήταν πανδοχεία ... Πώς τα λεν' αυτά τα ... Τα χάνια, όπως είναι τα ξενοδοχεία τότε, τότε ήταν τα χάνια. Χάνια λέγονταν. Και πήγαιναν οι κερατζήδες με τ' άλογα, γιατί τότε περνούσαν και καραβάνια από άλογα φορτωμένα. Κουβαλούσαν από τα Τρίκαλα, την Καλαμπάκα, κουβαλούσαν εδώ, από εδώ πήγαιναν κάτω με κόσμο με... Δεν ήταν λεφορεία τότε. Δεν ήταν λεφορεία. Από τότε το '39 που σου λέω εγώ μέχρι το '40 δεν ήταν λεφορεία. Ένα φορτο... φορτο... (...) Πώς

λέγεται αυτό; Με πράγματα και με κόσμο. (...) Αυτοκίνητο. Ένα αυτοκίνητο ερχόταν εδώα. Ένα απ' τα Τρίκαλα, ένα απ' τα Γιάννενα. Και εκεί πήγαινες άμα σε έπαιρνε χιόνι πολύ πήγαινες εκεί και έπαιρνες χορτάρι και τάζες στον δρόμο χορτάρι και... (...) Μπορούσες να αγοράσεις χορτάρι από τα χάνια, γιατί (...) Έβρισκες και απ' τα σπίτια, αυτοί οι γεωργοί που είχαν μάσει τριφύλλια απ' το καλοκαίρι (...). Έπαιρνες χορτάρι και τα τάζες τα πρόβατα. Ερχόταν ο άλλος από πίσω και αυτός πάλι. Αυτοί οι γεωργοί για να ξοδέψουν αυτά τα ... τέτοια εποχή ήθελαν. Γιατί αν θέλεις έπαιρναν και ... πουλούσαν ακριβά ήταν ακριβά τα χορτάρια.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.119)

«Εκεί καθόταν και νηστικά τα πρόβατα μια μέρα, δύο. Καθόταν. (...) Δεν παθαίναν και τίποτα, μια μέρα δυο.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.120)

Οι κτηνοτρόφοι του Μετσόβου είχαν δύο βασικούς λόγους για να καθυστερήσουν το ταξίδι τους, κατά το δυνατόν. Πρώτον, για να μην φαγωθεί το χορτάρι από νωρίς στα χειμερινά βοσκοτόπια, για «ν' απαντήσουν το λιβάδι να χορταριάσει καλύτερα» (Καρατζένης, 1991, σ. 174). Δεύτερος λόγος ήταν η έλλειψη τρεχούμενου νερού στα χειμαδιά, που συνεπάγονταν δυσκολίες στο πότισμα των ζώων, στο μαγείρεμα, στο πλύσιμο των ρούχων και των ανθρώπων. «Το νερό ήταν το κυριότερο.» (Α.Ν, ΣΥΝ.30, ΑΠ.121).

Το φθινοπωρινό ταξίδι διαρκούσε περισσότερες μέρες σε σχέση με το ανοιξιάτικο ταξίδι προς το Μέτσοβο, α) λόγω δύσκολων καιρικών συνθηκών (βροχή, χιόνια, ομίχλη, κρύο), β) ήταν βαριές οι προβατίνες καθώς ότι ήταν έγκυες, γ) η μέρα ήταν μικρή, το φως δεν διαρκούσε πολλές ώρες και δ) καθυστερούσαν επίτηδες, όσο τους επέτρεπαν οι καιρικές συνθήκες και οι γέννες των προβάτων, για να μην φαγωθεί το χορτάρι στα χειμαδιά ευθύς εξαρχής, όπως αναφέρθηκε πρωτύτερα.

«Ανάλογα με τις καιρικές συνθήκες και ανάλογα άμα ήταν καλός καιρός και αυτό και έβρισκε χορτάρια στο δρόμο καθυστερούσε επίτηδες για να μην πάει να φάει το χορτάρι κάτω για να το 'χει για τον χειμώνα.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.122)

«Το φθινόπωρο γιατί ήταν έγκυος τα πρόβατα και θα έπρεπε να παν ξεκούραστα, να μην τα κουράζουμε. Και τα καθυστερούσαμε, ένας λόγος ήταν αυτός, κι ο άλλος ήτανε, γιατί θα έπρεπε να καθυστερήσουν για τον λόγο που και θα βρίσκαμε χορτάρια περισσότερα και θα 'πιαναν νερό τις βροχές, θα βρίσκαμε νερό, γιατί ήταν μεγάλο κοπάδι, ήταν πολλά τα πρόβατα και για να κουβαλήσεις νερό είναι... δεν τα χόρταινες με τίποτα, έπιναν πολύ νερό τα πρόβατα (...).» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.123)

«Άμα ήταν κακοκαιρία στόχευες όσο περισσότερο. Άμα έβρισκες χορτάρι στον δρόμο και δεν είχε χορτάρι κάτω ήθελες να πας όσο πιο αργά. Υπήρχαν πολλοί παράγοντες που επηρέαζαν μια κατάσταση. Άμα σου γεννούσαν τα πρόβατα δεν είχες να τα κάνει τ' αρνιά, κάθε μέρα σου γεννούσαν από είκοσι πρόβατα, λέμε, έπρεπε να έχεις ... μαζευόταν μάνι μάνι 100 αρνιά. 100 αρνιά τι να τα 'κανες αυτά; Δεν μπορούσες να τα μεταφέρεις. Αν σου γεννούσαν... (...) Οπότε άμα ζόριζαν ας πούμε, ότι γεννούσαν τα πρόβατα, έκανες δύο

κονάκια την ημέρα. (...) Τα περπατούσες (...) το περπατούσες περισσότερο (...). Αν όμως, ας πούμε, δεν σε ζόριζε κάτι, ήταν καλός ο καιρός, είχε χορτάρι εκεί που πήγαινες και κάτω εκεί στα χειμαδιά ήξερες ότι δεν είχε χορτάρι, δεν είχε βρέξει, έλεγες «Ας χαζέψουμε». Υπάρχουν αυτοί που κάνουν και 15 μέρες στον δρόμο, ή στο ίδιο το κονάκι μπορεί να καθόταν κι άλλη μέρα αν δεν είχαν προβλήματα. Κατάλαβες; Ανάλογα τις χρονιές και ανάλογα πώς ερχόταν τα πράγματα.» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.124)

Στο διάβα ήταν τουλάχιστον 3-4 άτομα: τα δυο για το κοπάδι κι άλλο ένα ή δυο άτομο/α για τα μουλάρια και τα άλογα. «Ο ένας πήγαινε με τα πόσα ζώα είχε. Δύο- τρία άλογα, τέσσερα, πόσα έχει κι ο άλλος πήγαινε με τα πρόβατα, με το κοπάδι του.» (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.125). Την πιο απαιτητική δουλειά είχε εκείνος που ήταν με τα μουλάρια, γιατί κάθε μέρα έπρεπε να βρει το κονάκι, να ετοιμάσει ένα υποτυπώδες γρέκι (πρόχειρο περίφραγμα) για να μην φύγουν τα πρόβατα, να βρει ξύλα για να ανάψει φωτιά, να κόψει κλαδιά για να φτιάξει γιατάκι για να μην τους πάρει από κάτω το νερό μες στον ύπνο τους, να μαγειρέψει, να ξεφορτώσει από τα φορτηγά ζώα όλη την κατούνα και την επόμενη μέρα να τα ξαναφορτώσει και να επαναλάβει την ίδια διαδικασία σε κάθε κονάκι, ως ότου φτάσουν στο χειμαδιά. Εκείνοι που ήταν με το κοπάδι είχαν υπό την μέριμνά τους να μετακινηθούν με ασφάλεια —και χωρίς να υπάρξουν απώλειες— όλα τα ζωντανά από το ένα κονάκι στο άλλο και δίχως να προκαλέσουν —κατά το δυνατόν— ζημιές στα ιδιόκτητα λιβάδια ή χωράφια, έως ότου φτάσουν στον τελικό προορισμό τους, στα χειμαδιά.

«Όταν λέγαμε κονάκι, κοίταξε τι κάναμε στο κονάκι, στο κονάκι πήγαινε αυτός με τα άλογα είχε το τσεκούρι του, έκοβε δέντρα και μάζευε ξύλα, κι έκοβε τα ξύλα, έκοβε κλαδιά και έκανε κρεβάτι. Αυτό ήταν το κρεβάτι μας. Αυτά τα κλαδιά γιατί τα βάζαμε, ας ήμασταν αγράμματοι, για να αποφύγουμε την υγρασία από κάτω. Και κοιμόμασταν πάνω στα κλαδιά. Άλλα κλαδιά είχαν φύλλα, άλλα δεν είχαν φύλλα. Ανάλογα το δέντρο από τι δέντρο είχε η περιοχή. Γιατί υπήρχε περιοχή που είχε δέντρα που είχαν φύλλα και ήταν και τα φύλλα. Υπήρχε περιοχή και ήταν μόνο το ξύλο.(...) Ε, φθινόπωρο ήταν. Είχαν πέσει τα φύλλα από άλλα δέντρα. Δεν ήταν ... Και φτιάχναμε μια φωτιά πολύ ωραία όλη τη νύχτα. Αυτή η φωτιά μας ζέσταινε όλη τη νύχτα. (...) Δεν ρίχναμε δυο- τρία ξύλα. Γινόταν να... θημωνιά μέχρι απάνω. Κι έκαιγαν αυτά σιγά-σιγά. Ήταν και χλωρά τα ξύλα και γι' αυτό δεν καιγόταν γρήγορα. Δεν ήταν να πεις ότι ήταν κομμένα. Τότες κόβαμε εμείς τα δέντρα και είχαν υγρασία. Δεν καιγόταν εύκολα, γι' αυτό ρίχναμε πολλά, ούτε η βροχή να τα σβήσει, αλλά κι εμείς ζεσταινόμασταν από αυτά. Είχαμε φως όλη την νύχτα με αυτά. (...) Ήταν πολύ, ήταν δυνατή φωτιά. Ήταν δυνατή φωτιά. Δεν της έβαζες χέρι, γιατί ήταν πολλά τα ξύλα. Μπορεί να ήταν και ένα τόνο ξύλα.» (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.126)

«Κι αυτός που είχε τα άλογα έπιανε τ' άλογα, τους έβαζε τον ντρουβά με κριθάρι κι έτρωγαν το κριθάρι τ' άλογα και μετά τα φόρτωνε. Φόρτωνε τα πράγματα που είχαμε: κάπες, κριθάρι για τα ζώα —για τ' άλογα, όχι για τα πρόβατα κριθάρι— για τ' άλογα κριθάρι, το ψωμί για τους ανθρώπους, το ψωμί για τα σκυλιά, το κρασάκι, αυτά που... αυτά που είχαμε για φαγητό, και ξεκινούσε αυτός με τ' άλογα και πήγαινε και τα περίμενε τα πρόβατα στο επόμενο κονάκι που θα γινότανε. Απόψε παράδειγμα φύγαμε εμείς από 'δω,

να σου δώσω έτσι να καταλάβεις ένα παράδειγμα. Και φτάσαμε στον προφήτη Ηλία, μέχρι εκεί ήταν ο προορισμός. Εκεί στήσαμε για να κοιμηθούμε απόψε εκεί. Τώρα αύριο σαν ξημερώσει εσείς με τα πρόβατα οι δυο σας, εγώ θα πάρω τα άλογα και θα πάμε για το Μαυροβούνι, θα κάνουμε το επόμενο κονάκι. Την άλλη μέρα. Από το Μαυροβούνι φτάνουμε στο Περιβόλι, στο επόμενο, ως ότου να φτάσουμε στον προορισμό μας. (...) Ξεκινούσαν πρώτα τα πρόβατα. Μετά. Αυτός πήγαινε πιο μπροστά. Αυτός με τα μουλάρια, αυτός τραβούσε τον δρόμο. Δεν σταματούσε πουθενά να βοσκήσουν τα μουλάρια. Μόλις θα έφτανε για παράδειγμα... έφευγες από του Προφήτη Ηλία για παράδειγμα, για να φτάσεις στο Μαυροβούνι ήθελες δυο ώρες, ενώ τα πρόβατα ήθελαν έξι ώρες να φτάσουν. Κατάλαβες; Υπήρχε εκείνη η διαφορά. Στο Μαυροβούνι ξεφόρτωνε τα ζώα και τα άλογα τα άφηνε για να βοσκήσουν μετά, μέχρι την επόμενη, τ' άλλο το πρωινό, μέχρι τ' άλλο το πρωί. Κι έφτιαχνε το κονάκι, το γιατάκι. Έκοβε τα ξύλα. Έφτιαχνε την μαγειρική τι είχανε, τι είχαν κανονίσει.(...) Φασόλι, τραχανά, πατάτα. Ό,τι είχαν κανονίσει, κατάλαβες; Έτσι γινότανε.» (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.127)

«Το ταξίδι για τα χειμαδιά παίρναμε τα πρόβατα. Αυτοί με τα μουλάρια παίρναν τα μουλάρια. Πηγαίνουν αυτοί εδώ μια- δυο ώρες σταματούσαν. Ξεφόρτωναν τα μουλάρια, ανάβαν φωτιές για να παν τα πρόβατα... Πηγαίναμε εμείς με τα πρόβατα το βράδυ. Τα μαζεύαμε εκεί. Κοιμόνταν τα πρόβατα κι εμείς τρώγαμε 'κει και φέρναμε γύρα και ξεκινούσαμε πάλι πιο πέρα. Ήμασταν δύο, ένας μπροστά. Ακολουθούσαν τα πρόβατα. Ερχόταν από πίσω. Άμα έβλεπαν άνθρωπο ερχόταν από πίσω. Κι ο άλλος από κοντά, μη μείνει κανένα πρόβατο ... αυτό από πίσω. Δυο νοματαίοι.» (Β.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.128)

«Ο καθένας είχε τη δουλειά του. Εκείνος που είχε να μετακινήσει τα πρόβατα, μπορεί να ήταν δυο να μετακινήσουν τα πρόβατα. Σκαρνούσαν τα πρόβατα και πήγαιναν και οι δυο, ο ένας μπροστά κι ο άλλος από πίσω, για να μην μείνει καμιά προβατίνα ή από κανένα λύκο. Έτσι ήταν η συνήθεια. Και φεύγαν αυτοί οι δύο με τα πρόβατα, με το κοπάδι.» (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.129)

Όταν τα πρόβατα δεν ακολουθούσαν τον βοσκό, έδιναν στο μανάρι, το πρόβατο δηλαδή που είναι εξοικειωμένο με τον άνθρωπο, ένα κομμάτι ψωμί για να ακολουθήσει και το υπόλοιπο κοπάδι. «Το μανάρι είναι αυτό που ζυγώνει τον άνθρωπο, του δίνει μια μπουκιά ψωμί «Ε, προύς προύς!», έρχεται αυτό και ακολουθούν και τ' άλλα.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.130).

Αν και οι κτηνοτρόφοι επιδίωκαν τα πρόβατα να γεννήσουν στα χειμαδιά εντούτοις συνέβαινε συχνά να γεννούν οι προβατίνες καθ' οδόν. Τότε, επειδή τα νεογέννητα αρνιά δυσκολεύονταν να περπατήσουν τα φόρτωναν πάνω στα μουλάρια μέσα σε μάλλινα ταγάρια. Οι γέννες αυτές αποτελούσαν μια παραπάνω έγνοια για τους βοσκούς.

«Κοίταξε να δεις, αν γεννήσουν στον δρόμο τι τα κάνεις τα αρνιά; Κάπου καμιά φορά μπορεί. (...) Στον ντρουβά και κρέμασμα στο μουλάρι. Μικρό, ώσπου να το πάρει λίγο απάνω του. Ε, και μετά ξεκινούσε με τη μάνα του κει.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.131)

«Ανάλογα πότε τους γεννούσαν τα πρόβατα φεύγανε. Δηλαδή αν τους γεννούσαν τα πρόβατα 20 νοε... Άντε κι αυτό! Τι να σου πω τώρα! Είχαμε και γαϊδούρια εμείς και πάντοτε γεννούσαν (τα πρόβατα) στον δρόμο. Και μια φωτογραφία δεν ξέρω πού την ... είναι αυτή η φωτογραφία, είναι ένα γαϊδούρι και είναι φορτωμένο με 15 ντρουβαδάκια μικρά μικρά και προέχουνε αρνάκια, κεφάλια, κεφάλια. (...) Χαμός. Γι' αυτό και θέλαν εμάς τα παιδιά, γιατί ας πούμε περπατούσαν τα πρόβατα, ήμασταν από πίσω εμείς, είχαμε τον θείο μου τον Μήτσο, ο οποίος πήγαινε με τα πρόβατα. Αυτός είχε έναν γάιδαρο μπροστά. Εγώ από πίσω είχα άλλον έναν γάιδαρο και ήταν όλο ντρουβαδάκια ντρουβαδάκια μικρά πολύ μικρά που να χωράνε τα αρνιά μέσα. Και όταν βρίσκαμε τα πρόβατα τα γεννάνε και όταν γεννούσαν τα πρόβατα τα 'φερνε γύρω γύρω ο Μήτσος, τα 'φερνε γύρω γύρω έτσι για να μην φύγει το μεγάλο κοπάδι για να ξεγεννήσει. Παίρναμε τα αρνιά τα βάζαμε μέσα στο ντρουβαδάκι. Και το βράδυ όταν πηγαίναμε ήξερε ο θείος μου ο Μήτσος ότι είχε γεννήσει αυτή η προβατίνα αυτό το αρνί. Κατάλαβες; Το κρατούσαμε λίγο εκεί να το μυρίσει η προβατίνα για να το αναγνωρίσει μετά.» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.132)

Κάθε βράδυ διανυκτέρευαν σε άλλο κονάκι, γιατί απαγορευόταν να παραμείνουν περισσότερο⁸⁷ (Καρατζένης, 1991). «Άμα βρίσκαμε χορτάρια καθόμασταν και τα κονάκια τα φτιάχναμε πιο κοντινά, γιατί δεν σ' επέτρεπαν και να καθίσεις δυο μέρες σ' ένα κονάκι.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.133)⁸⁸. Έρχονταν οι δραγάτες (αγροφύλακες), ο ρόλος των οποίων ήταν να ενημερώνουν τους κτηνοτρόφους πού θα μπορούσαν να διανυκτερεύσουν ή για τυχόν ζημιές που θα συναντούσαν καθ' οδόν. «Ήταν υποχρεωμένοι να σε (...) να σου δείξουν τον δρόμο να πεις... να σου πουν πού θα κοιμηθείς το βράδυ, πού θα πας, εκεί υπάρχει ζημιά, εκεί υπάρχει...» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.134). Επίσης ήταν καθήκον τους να φροντίζουν να μην καταπατούν οι κτηνοτρόφοι με τα ζώα τους στο πέρασμά τους τα ιδιωτικά χωράφια, καλλιεργημένα ή βοσκολίβαδα.

Κάποιοι κτηνοτρόφοι προκειμένου να αποφύγουν τους αγροφύλακες περπατούσαν με τα κοπάδια τους και τη νύχτα. Έπρεπε να προσέχουν ιδιαίτερα, γιατί υπήρχαν σε κάποια μέρη παγίδες, τις οποίες τις είχαν στήσει οι ιδιοκτήτες των εκτάσεων αυτών. Με τις παγίδες αυτές κάποιοι κτηνοτρόφοι είχαν χάσει πρόβατα.

«Συνεχίζαμε και την νύχτα, γιατί σε πολλές περιοχές, σε πολλά μέρη ήταν ιδιωτικό το δάσος, ήταν κάποιος Δεπανόπουλος, είχε ξυλείες αυτός, είχε ... πολύ οικονομημένος (...) και μας απαγόρευε να περνάμε την ημέρα. (...) Και την νύχτα πηγαίναμε λαθραία. Δίναμε κάτω απ' το χέρι στο δασ... στον δασικό, σ' αυτόν πώς τον λένε τώρα, ή στον δασικό ή σ' αυτόν που το φύλαγε...» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.135)

⁸⁷ Ο Β. Παυλίδης (1973, σ. 680) αναφέρει ότι υπήρχαν περιοχές στις οποίες ήταν αυστηρή η απαγόρευση βόσκησης από βλάχικα και περαστικά χωριάτικα κοπάδια. Κατά τη γνώμη του ήταν σωστή η απαγόρευση αυτή καθώς τα ντόπια πρόβατα ήταν «μαθημένα σε καθαρό τόπο, μόλις έπεφταν σε μέρος βοσκημένο από βλάχικα έχαναν την όρεξη δια βοσκήν. Η απαγόρευσις κατεδεικνύετο δι' ειδικού σήματος και ως τοιοῦτο εχρησιμοποιεῖτο μια σειρά από θηλειές, φτειαγμένες σε θάμνους, με άχυρο βρίζας κατά προτίμησιν». [Έχει τηρηθεί η ορθογραφία του Β.Π].

⁸⁸ «Είκοσι- τέσσερες ώρες έχουμε δικαίωμα εμείς οι Βλάχοι να μείνουμε στο ίδιο μέρος, όταν περνούμε τη στράτα για να πάμε. Περνώντας οι είκοσι- τέσσερες φορτώνουμε και φεύγουμε. Έτσι μας διατάζουν οι αγροφυλάκοι από τα χωριά.» (Λουκόπουλος, 1930, σ. 90).

«Και σε πολλά σημεία κάναν και παγίδες αυτοί εκεί πέρα. (...) Κάνανε, έσκαβαν μέσα, έβαζαν χορτάρια, ξέραν που περνάν τα πρόβατα οι διάβες, έπεφταν μέσα και πήγαιναν την άλλη μέρα να πούμε και τα πιάνανε, παίρνανε στα χωριά.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.136)

Λόγω του ότι τα χωράφια δεν ήταν περιφραγμένα κι ως εκ τούτου ήταν δύσκολο για τους κτηνοτρόφους να κρατήσουν το κοπάδι τους μακριά από τα ιδιωτικά χωράφια, και επιπλέον επειδή κάποιοι κτηνοτρόφοι πάνω στην προσπάθειά τους να εξασφαλίσουν την καλύτερη δυνατή τροφή για το κοπάδι τους —αδιαφορώντας παράλληλα για τις απαγορεύσεις και αρνούμενοι να δωροδοκήσουν τους αγροφύλακες— κατέληγαν σε τσακωμούς, μηνύσεις, δικαστήρια είτε με τους αγροφύλακες είτε με τους ντόπιους κατοίκους⁸⁹. Οι κτηνοτρόφοι το θεωρούσαν προσβολή να τους κυνηγήσουν ή να τους χτυπήσουν τα πρόβατα (Campbell, 1976).

«Δικαστήριο είχα πάει μια φορά στην Καλαμπάκα... Είχα πάει στην Καλαμπάκα μια φορά... (...) Αδίκως με έφερε αυτός, Έτσι ήθελε αυτός ο αγροφύλακας. Δεν του 'δωσα κανά τάλιρο. Τότες, άμα έδινες 5 δραχμές σ' ένα αγροφύλακα ήταν πολλά τα λεφτά. (...) Κι έτσι μου 'φυγαν λίγο τα πρόβατα έτσι, γιατί πέρασε ένα αυτοκίνητο, φοβήθηκαν τα πρόβατα, έφυγαν... γιατί δεν είχε ούτε χορτάρι, κι έτσι θέλησε αυτός με έφερε στη Καλαμπάκα. Αθώωθηκα εν πάση περιπτώσει, αλλά... μ' έφερε στο δικαστήριο.» (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.137)

«Ε, χαλνούσες τον τόπο που ήθελαν να ξεχειμάσουν αυτοί με τα πρόβατα (...) Που ήταν χωριό, που ήταν χωριό και είχαν τα χωριανικά πρόβατα. Φασαρίες, δεν σ' άφηναν τα πρόβατα «Πού τα πας Βλάχε τα πρόβατα!; Μας κατέστρεψες.» Μαλώματα. (...) σου κυνηγούσαν τα πρόβατα ερχόταν 'κει (...). Το 'χαμε για προσβολή να μας κυνηγήσουν, να κυνηγηθούν τα πρόβατα. (...) Τα κυνηγούσαν, μπαίνουν μες στα πρόβατα, τα κυνηγούσαν. Σκυλιά, με ανθρώπους εκεί και με αυτό γίνονταν της κακομοίρας. (...) Πήγαιναν πολύ στα δικαστήρια.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.138)

«Έχει και ξυλοδαρμό έχει πέσει ... (...) Προπαντός ετούτα τα χωριά ήταν πολύ... και 'μείς οι Μετσοβίτες, είμαστε, ήμασταν λίγο αγρόσκυλοι, το ξέρεις. Το λέω λίγο έτσι, αγρόσκυλοι είμαστε εμείς, αλλά εδώεα ξεκινάς από την Παναγία, Τρυγόνα, Ορθοβούνι (...) Κορυδαλλό. Αυτοί ήταν... άμα μας κοιτούσαν, ώσπου να περάσουμε, ενώ ήταν κι αυτοί από το Περιβόλι, αλλά αυτοί όμως καλή ταχτική είχαν, είχανε πολιτική απάνω τους, περνούσαν μια χαρά και φτάνανε, γιατί αυτοί ξεχειμάζανε στο Βόλο, είχαν εκεί μαντριά, στον Βόλο.⁹⁰» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.139)

«Εμείς, δεν μας ένοιαζε για το χωριό. Μας ένοιαζε να βρούμε λίγο μέρος να βοσκήσουμε τα πρόβατα, να μαζευτούνε, να περάσει η νύχτα για να προχωρέσουμε για να πάμε εκεί που

⁸⁹ «Σε κάποια σημεία ο πρατάρης που πήγαινε μπροστά από το κοπάδι, αν έβλεπε προκλητική χλωρασιά, «αναμέραγε επίτηδες» τα πρόβατα ν' αρπάξουν καμιά χαιψιά, ώσπου να καταφτάσει ο δραγάτης ή να βάλουν τις φωνές οι ντόπιοι χωριάτες που υπερασπίζονταν την ιδιοκτησία τους.» (Καρατζένης, 1991, σ. 164) και «Οι διαφορές ανάμεσα στους ποιμένες και τους χωρικούς δεν είναι σπάνιες, κατά τις μετακινήσεις των κοπαδιών από τα βουνά προς τα χειμαδιά και αντιστρόφως.» (Γκόλιας, 2004, σ. 40).

⁹⁰ «Στο Περιβόλι παραθέριζαν τσελιγκάτα. Το 1700 κτίσθηκε από τους ποιμένες και από άλλους Βλάχους νομάδες. Τον χειμώνα μετανάστευαν όλοι οι κάτοικοι. Τα τσελιγκάτα τους διαχείμαζαν στην Θεσσαλία.» (Αρσενίου, 2005, σ. 59).

έπρεπε να πάμε, δεν είχαμε άλλο. Αλλά 'κει τώρα φωνάζανε, γιατί τους παίρναμε το χορτάρι που είχαν τα μανάρια, πώς το λένε.» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.140)

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Ε, και πηγαίναμε με αυτούς μια φορά και ήρθαν εκεί, ήρθαν... ήρθε το χωριό ολόκληρο και μας κυνήγησε τα πρόβατα, ήρθε αστυνομία την νύχτα, πήραν τηλέφωνο, μας χτύπησαν και κάνα δυο πρόβατα. Πήραμε εμείς τηλέφωνο γιατί μας χτύπησαν τα πρόβατα. (...) Ε, ήταν χωριό εκεί. Πήγε ένας στο χωριό και πήρε τηλέφωνο την αστυνομία και ήρθε η αστυνομία την νύχτα μας τι... είχαν δώσει και κάνα δυο, κανά δυο με την κλίτσα σε έναν από μας, όχι σε μένα, αυτόν που βρήκαν με τα πρόβατα που ήταν εκεί του έδωσαν. «Μας χτύπησαν» είπε αυτός, «Μου χτύπησαν και δύο πρόβατα». Τα συμβιβαστήκαμε ύστερα. (...) Σε ποιο χωριό ήμασταν; Εις την Κερασηιά. Εδώ στην Κερασηιά. (...) Κερασηιά Καλαμπάκας. Αλλά μας συμβιβαστήκαμε τότε δεν μας... δεν έκαναν μήνυση, γιατί αυτοί χω... γιατί βοσκήσαμε το χωράφι και γι' αυτό επιτήθηκαν. Τώρα, «ούτε εμείς ζητήσαμε απ' τα πρόβατα, ούτε 'σεις απ' τα χωράφια» είπαμε και συμβιβαστήκαμε. Ναι, είχαμε φασαρίες.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.141)

Υπήρχαν βέβαια κι οι κτηνοτρόφοι οι οποίοι χρημάτιζαν τους αγροφύλακες σε λεφτά, το λεγόμενο ουτουλάκι⁹¹, ή σε είδος (κρέας, τυριά την άνοιξη), το λεγόμενο πεσκέσι, προκειμένου να κάνουν «τα στραβά μάτια» και να αφήσουν τα κοπάδια να βοσκήσουν σε εκτάσεις που δεν επιτρεπόταν (Nitsiakos, 1985) ή να παραμείνουν σε κοινοτικά λιβάδια πάνω από ένα εικοσιτετράωρο (Χατζημιχάλη, 2010). Άλλοι πάλι δίνανε για «διπλωματικούς» λόγους, για να τα έχουν καλά με τις «αρχές», ώστε να μην τους βγάλουν προβλήματα —δικαίως ή αδικώς. «Άμα τους δίναμε... κατάλαβες, δηλαδή με χαρτζιλίκι, «Ωπ, για περάστε φευγάστε»» (Β.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.142). Ο Β. Παυλίδης (1973, σ. 682) χαρακτηρίζει το «φιλοδώρημα» αυτό ως φόρο των κτηνοτρόφων προς τον αγροφύλακα ή τον πρόεδρο του χωριού για να μην τους επιβάλουν τις συνέπειες του νόμου λόγω των ζημιών που προκαλούσαν στους αγρούς. Συμπληρώνει επίσης «Σημειωτέον ότι οι κτηνοτρόφοι παλαιότερον ελυμαίνοντο κυριολεκτικά τα ξένα σπαρτά, πληρώνοντας κάπου- κάπου γελοίες αποκοπές».

Κατά γενική ομολογία των πληροφορητών/τριων οι αγροφύλακες, τον καιρό εκείνο, δεν πληρώνονταν καλά, ως δημόσιοι υπάλληλοι, οπότε με τις παραπάνω «συναλλαγές» έκαναν και οι μεν κτηνοτρόφοι την δουλειά τους και οι δε αγροφύλακες συμπλήρωναν το πενιχρό τους εισόδημα. Ο Ν. Καρατζένης (1991, σ.169) αναφέρει ότι φτώχεια, μιζέρια και παραμέληση από τους κρατικούς μηχανισμούς χαρακτήριζε την ελληνική ύπαιθρο κι αυτό περνούσε στη νοοτροπία των αγροφυλάκων, οι οποίοι «περίμεναν με λαχτάρα τα κοπάδια των νομάδων φθινόπωρο κι άνοιξη «ν' αρπάξουν» ό,τι μπορέσουν: τσαρούχια, κάπες, αρνιά, τυριά, χρήματα.»

«Τότες, άμα ερχόταν κανάς αγροφύλακας εκεί στο κονάκι το βράδυ και —παράδειγμα— είχαμε σφάξει επειδή ήταν λίγο άρρωστο ή αδιάθετο μια προβατίνα και τη σφάγαμε και έβλεπε, γιατί είχαμε το κακάβι... μπαρκάς, το κακάβι το λέγαμε, κι έβραζε το κρέας και το μύριζε, άμα δεν καθόταν ωστόσο να τελειώσει το βράσιμο να φάει κι αυτός δεν έφευγε,

⁹¹ Ουτουλάκι: Το φιλοδώρημα του αγροφύλακα. Ο Φ. Δασούλας το αναφέρει ως «*utuláche*: τέλος δικαιώματος βόσκησης» (σ. 229).

γιατί είχε φτώχεια. Δεν είχε κρέας στο σπίτι ο άνθρωπος. Δεν είχε κι αυτός κρέας. Κατάλαβες; Και δεν έφευγε. Κι ένα τάλιρο ήταν 5 δραχμές, όχι... ήταν πολλά τα λεφτά, γιατί δεν έπαιρνε... μήπως τι μισθό παίρναν; Δεν παίρναν τίποτα, δεν παίρναν.» (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.143)

«Τα χωριά; Παντού είχαν, όχι ένας και δύο αγροφύλακες τότε. (...) Εκεί ήταν όλοι τότε. (...) Οι αγροφύλακες ή εδώ ή εκεί φυλάγανε το μέρος του κάθε χωριού, τα λιβάδια όλα, τα βοσκότοπα όλα. Ο καθένας είχε το δικό του μερίδιο να πούμε και φύλαγε (...) προβλήματα υπήρχαν. Μπορεί να σου κάναν και καμιά μήνυση οι άνθρωποι, ε... Άνθρωποι ήταν κι αυτοί. Ήθελαν κι αυτοί να υποστηρίξουν και το χωριό τους. Ναι, βοηθούσαν κι αυτοί όσο ήταν δυνατόν να περάσουμε κι εμείς λίγο την βραδιά που λέμε. Πιο κάτω, πιο πάνω να βοσκήσουμε και λίγο τα πρόβατα. (...) Κοίταξε, μπορεί να του δίνες κι ένα κιλό τυρί, ή ξέρω 'γω τι... Εντάξει, φιλικά. (...) Στην Ελλάδα, ήταν και είναι αυτά. (...) Υπήρχε, υπήρχε και φτώχεια τότες, και ο άλλος ήθελε και να ζήσει» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.144)

Οι πληροφορητές/τριες επίσης συμφωνούν, ότι και οι ντόπιοι είχαν το δικό τους. Από την άλλη βέβαια υπερασπίζονται και το δικό τους δίκιο. Τα κοινοτικά εδάφη που είχαν παραχωρηθεί για το διάβα δεν επαρκούσαν για να θρέψουν τα πλήθη των προβάτων και φορτηγών ζώων που περνούσαν δυο φορές τον χρόνο, μια το φθινόπωρο και μια την άνοιξη. Ο Β. Λαμνάτος από τη μία δικαιολογεί τους βλάχους⁹², αλλά από την άλλη αναφέρει ότι οι ντόπιοι των χωριών, που αποτελούσαν πέρασμα για τα χειμαδιά, σε συζητήσεις τους στα καφενεία αναφέρονταν στο πέρασμα των βλάχων από τα μέρη τους και στις καταστροφές που προκαλούσαν. «Έπεσε η βλαχουριά κι έγδαρε τον τόπο μας.» (2005, σ. 121).

«Απ' έξω μας μαλώναν, γιατί είχαν κι αυτοί πρόβατα και ήθελαν να ξεχειμάσουν κι αυτοί. Και είχαν δίκιο κι αυτοί οι άνθρωποι, γιατί αυτοί κοιτούσαν να μην τα αφήσουμε εμείς τα πρόβατα δεξιά κι αριστερά να βοσκήσουν, γιατί θα τρώγαμε τα χορτάρια τα δικά τους που ήθελαν να ξεχειμάσουν κι αυτοί. Δίκιο το 'χαν αυτοί οι άνθρωποι, αλλά κι εμείς το είχαμε δίκιο. Έπρεπε κι εμείς να περάσουμε, αλλά κι αυτοί...» (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.145)

«Μπορεί να 'μασταν και παρέα 2-3 άλλοι από 'δω απ' το Μέτσοβο, μπορεί να συναντούσες κι άλλους εκεί, αλλά είχαμε πρόβλημα... πρόβλημα δηλαδή με τα χωριά. Εκεί που μετακινόμασταν, γιατί είχαν δίκιο ο κόσμος, εμείς θέλαμε να βοσκήσουν τα πρόβατα πιο ελεύθερα, πιο αυτά, ε... δεν μας άφηναν τόσο, φώναζαν γιατί αυτοί ήθελαν να κάτσουν τον χειμώνα εκεί. Εμείς περνούσαμε και φεύγαμε.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.146)

«Ήταν πρόβλημα όταν κινούσες. (...) Και 'μεις... κι αυτοί το 'χαν δίκιο, αλλά και 'μεις έπρεπε να περάσουμε. (...) Μέχρι το βράδυ πρέπει να έχεις μέρος να βοσκήσουν τα πρόβατα, πώς θα πας; Να περάσεις και να τα πας στο λιβάδι κάτω; Πώς θα φτάσουν; (...) Είχε παραχωρήσει το χωριό όμως κάπου... είχε, έπρεπε, υποχρεόταν το χωριό να αφήσει για διάβα, για να περάσει η διάβα, να αφήσει ένα μέρος, αλλά δεν έφτανε αυτό το μέρος. Και

⁹² Ο συγγραφέας το γράφει με μικρό «β». Δεν έγινε κατανοητό από μέρους μας πώς εννοεί τη λέξη «βλάχος», με τη διακριτή εθνοπολιτισμική ομάδα ή με τη γενικότερη έννοια του μετακινούμενου κτηνοτρόφου.

ξέρεις. Πηγαίναμε λίγο παραπάνω αυτοί επιτίθονταν εκεί απάνω μας... (...) Αυτοί που φεύγανε πρώτοι περνούσαν καλύτερα. Ναι, γιατί ήταν... δεν ήταν φαγωμένος ο τόπος, δεν ήταν... Ε... άμα έφευγες γληγορότερα κάπως περνούσες καλύτερα. Αλλά όταν (...) ήταν πρόβατα πολλά τότε. Θα ήταν 40.000 πρόβατα εδώ στο Μέτσοβο, περνούσαν ... το 'κοβαν το μέρος. (...) Ναι, μόλις δεν έβρισκες εκεί, «Α να πάμε παραπάνω να βοσκήσουν λίγο τα πρόβατα.»» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.147)

Μερικοί κτηνοτρόφοι φρόντιζαν να μην έχουν προβλήματα, «Δηλαδή δεν δίναμε δικαίωμα» (Α.Ν, ΣΥΝ.30, ΑΠ.148) ούτε με τους αγροφύλακες, ούτε με τους ντόπιους. «(...) Με τους χωριανούς άμα θα ήσουν ζαβός εσύ θα είχες, άμα δεν ήσουν ζαβός... (...) Ερχόταν, ερχόταν πχ. ο αγροφύλακας σου έλεγε «Σοφία, θα αφήσεις τα πρόβατα μέχρι εδώ, γιατί από πάνω είναι οι χωριανοί φωνάζουνε. Άμα δεν άκουγες εσύ και τ' άφηνες ερχότανε ύστερα οι χωριανοί και σ' έδιωχναν κι από 'κει που ήσουν.» (...) Από πού περνούσαμε ρωτούσανε οι αγροφυλάκοι, γιατί μας ήξεραν, ήμασταν άνθρωποι καλοί. (...) Παραδείγματος χάρη, κι εμείς δεν τους αφήναμε έτσι τους αγροφυλάκους. Τους δίναμε τότε, παραδείγματος χάρη (...) Λεφτά, ναι.» (Α.Ν, ΣΥΝ.30, ΑΠ.149).

Κατά την πορεία των κοπαδιών στα χειμαδιά με τα πόδια έκαναν στάσεις, τα λεγόμενα κονάκια, στα οποία έχουμε ήδη αναφερθεί. Εκεί έφτιαχναν ένα υποτυπώδες γιατάκι, «(...) για να στρώσεις κάτω θα πρέπει να πεις ότι θα κάτσεις τρεις- τέσσερις μέρες, να κόψεις κλαριά, να στρώσεις κάτω, να στρώσεις... όχι να στρώσεις, απλά να κάτσεις με την κάπα έτσι να μην περάσει το νερό από κάτω.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.150). «Ήταν μια στάση να ξημερώσουμε. Αλλά ήταν και βρεγμένο το μέρος και βρίσκαμε κλαδιά, κόβαμε κλαδιά απ' τα δέντρα και φτιάναμε το λεγόμενο γιατάκι, στρώναμε κλαδιά κάτω, ανάβαμε φωτιά.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.151). Εκεί ξεκουράζονταν και τρέφονταν τα ζώα κι οι άνθρωποι. Για να μην τους φύγουν τα πρόβατα έφτιαχναν μια πρόχειρη περίφραξη με αγκαθωτούς θάμνους.

«Από θάμνους, έτσι. (...) Και ήταν από άλλα, από άλλα χρόνια και το φτιάχνουνε λίγο παίρνουνε με κλωνάρια (...) Το φράζαν έτσι για να μην φύγουν την νύχτα και το βράδυ πού να κοιμηθείς;» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.152)

«Στην ύπαιθρο να κοιμηθούμε και να ψιλοκοιμηθούμε, στο χέρι που λέμε, γιατί είχες και τα πρόβατα μην σου φύγουν. (...) Κοίταξε να δεις, ελεύθερα ήτανε, ούτε φραγμένα με τίποτα 'κει που μέναμε στα κονάκια, τίποτα. Μπορεί να φεύγανε για να βοσκήσουν, μπορεί από κάτι να φοβήθηκαν και σκορπούσαν. Έπρεπε να 'χουμε και την ώρα που κοιμόμασταν κλέφτικα που λέμε έπρεπε να 'μασταν άγρυπνοι, δηλαδή ανά πάσα στιγμή να κοιτάζουμε.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.153)

Όπως μπορεί να γίνει αντιληπτό, οι κτηνοτρόφοι δεν ξεκουράζονταν ουσιαστικά τα βράδια γιατί είχαν διαρκώς την έγνοια του κοπαδιού, ώστε να μην εμφανιστεί κανένα ζουλάπι και τους κάνει ζημιά στα πρόβατα και να μην απομακρυνθεί κάποιο ζώο από το κοπάδι. «Περνούν τη βραδιά τους πλάι στα κοπάδια τους με μάτια που δεν τ' αφήνει η έγνοια και συλλοή να κλείσουν» (Λαμνάτος, 2005, σ. 121). Τα αιγοπρόβατα χρειαζόταν να τραφούν και μες στη νύχτα οπότε οι κτηνοτρόφοι

έπρεπε να τα βοσκήσουν και τότε. Η βραδινή βοσκή λεγόταν *σκάρος*⁹³. Το *σκάρισμα* ήταν δύσκολη δουλειά, γιατί πέρα από την συσσωρευμένη κούραση όλης της μέρας του βοσκού, το σκοτάδι δυσκόλευε την φύλαξη του κοπαδιού. Όταν έβρεχε, είχε ομίχλη ή δεν είχε φεγγάρι δοκιμάζονταν η δεξιοτεχνία και τα νεύρα του βοσκού, γιατί το *σκάρισμα* γινόταν ακόμα πιο δύσκολο (Campbell, 1976, σ. 27).

*«Γλυκό είν' το γάλα, το τυρί, πικρό το νυχτοσκάρι»
«Πιδιά, σ(κ)ωθείτε. Ήρθε ο σκάρος, ήρθ' ο χάρος.»⁹⁴*

Επειδή κανένας δεν ήθελε, έβαζαν κλήρο για να ορίσουν ποιος θα σκαρνούσε τα πρόβατα. Δυο ώρες διαρκούσε η βραδινή βοσκή.

«Την νύχτα έπρεπε τα πρόβατα, γιατί ήταν απ' τον δρόμο έπρεπε να βοσκήσουν κανά δυο ώρες την νύχτα, οι τσοπαναράιοι τα παίρναν και βοσκούσανε, αν είχε μέρος, γιατί ανάλογα δεν μας αφήνανε οι χωριάτες. Είχαμε ταλαιπωρία! Σου είπα, από οχτώ μέχρι δεκαπέντε μέρες.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.154)

«Και βοσκούσαν και περπατούσαν. Και δεν ήταν γιατί βοσκούσαν και τη μέρα, μόλις πήγαινε 11 ή ώρα τη νύχτα, το βράδυ τα σκαρνούσαμε, τα βοσκούσαμε και τότες. Και τη νύχτα, τότες, όχι τώρα. Τώρα τα φορτώνουν με τα αυτοκίνητα. Τότε σκαρνούσαμε δυο ώρες την νύχτα. Πήγαινε 11-1, 10-12, 12-2. Δυο ώρες. Τη νύχτα τα σκαρνούσαμε για να βοσκήσουν τα πρόβατα, γιατί ήταν νηστικά. Είχαν πορεία. Έκαναν χιλιόμετρα κάθε μέρα ως ότου φτάσουμε στα χειμαδιά, που ξεχειμάζαμε.» (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.155)

«Μαζευόμασταν το βράδυ, αν ήταν φαγωμένα, βοσκημένα καλά τα πρόβατα πλάιζαν, δεν ... κοιμόταν. Αν ήταν νηστικά έφευγαν. Έπρεπε με κλήρο να ρίξεις να τα φυλάξεις. Ήμασταν τέσσερις- πέντε που ήμασταν εκεί. «Εσύ θα κοιμηθείς πρώτος. Εσύ θα φυλάξεις πρώτος νούμερο. Ο άλλος δεύτερος.»» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.156)

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: *«Μια φορά κοιμηθήκαμε όλοι. Κοιμήθηκε κι ο σκοπός. Κοιμήθηκε κι ο σκοπός και μας έφυγαν τα πρόβατα. «Σήκω Γιώργο, Γιώργο! Παν τα πρόβατα! Έι!» Τα πρόβατα βοσκούσαν απάνω. Τα κουδούνια απάνω 'κει. Εμείς στο γιατάκι όλοι κουρασμένοι απ' τον δρόμο.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.157)*

Τα μουλάρια και τα άλογα τα τάζαν κριθάρι και τα σκυλιά καλαμποκίσιο ψωμί.

«Κοίταξε τα ζώα τα βοσκούσαμε. Τα πρόβατα εννοείς. (...) Τα μουλάρια κοίταξε τους δίναμε λίγο κριθάρι, ένα κιλό κριθάρι, κι αν τους δίναμε, και βοσκούσαν εκεί στα κονάκια που μέναμε. (...) Τα σκυλιά τα τάζαμε αυτά τα ψωμόσκυλα που τα λέγαμε εμείς, πίσηου τα λέγαμε στα βλάχικα. (...) Με συγχωρείς, ένα τέτοια σαν μια μυζήθρα σκληρή αν έχεις υπόψιν σου και από καλαμπόκι συνήθως.(...) Βράδυ και πρωί πάντα τα σκυλιά τα τάζαμε

⁹³ «Τα νυχτοσκαρίζουν όλη την χρονιά, ακόμα και στα ταξίδια.» (Χατζημιχάλη, 2010, σ. 77).

⁹⁴ Σαρακατσάνικες παροιμίες στις οποίες αντανακλάται η δυσκολία της εργασίας αυτής (Χατζημιχάλη, 2010, σ. 77).

τέτοιο. Αν ήταν τίποτα τυρόγαλο μετά και τέτοια υπήρχε όσο υπήρχε το πίνανε.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.158)

Οι βοσκοί έτρωγαν είτε φαγητά που τους είχαν ετοιμάσει οι γυναίκες (κεφτέδες, πίτες, ψωμί), είτε μαγείρευαν κάτι πρόχειρο πχ. τραχανά, φασόλια στο κατσαρολάκι που κουβαλούσαν και το έβαζαν σε ξύλινα μπολάκια. Άμα καμιά φορά αρρώσταινε κάποιο πρόβατο ή φαρμακωνόταν από τα χορτάρια το μαγείρευαν και το έτρωγαν με πολλή ευχαρίστηση.

«Είχαμε... είχαμε καρδάρι που λέμε μικρό. Μπαρκάς το λέγαμε εμείς τότε. Το βάζαμε στην φωτιά, ανάθαμε φωτιές τα βράδια εκεί που μέναμε (...) Είχαμε ένα ξύλο που 'χε κάτι αυτό να πούμε και κρεμούσε την... αυτό το μπρακάς που λέμε ναι. Το κρεμούσε από 'κει ... (...) πάνω φωτιά με ξύλα και έβραζε και το φαγητό όταν κάναμε. (...) Και φασόλια μπορεί να μαγειρεύαμε. Εξαρτάται που βρισκόμασταν και τέτοια.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.159)

«Θα είχαμε ψωμί για μας, ψωμί όταν λέμε ζυμωτό. Μιλάμε για ψωμί τώρα να αντέξει από το Μέτσοβο δεκαπέντε μέρες στο δρόμο. Και στο τέλος να πούμε της διαδρομής μούχλιαζε απ' έξω και το καθαρίζαμε ας πούμε 'κει και το ρίχναμε στα σκυλιά. Και είχαμε δηλαδή όλο το δρόμο είχαμε ψωμί ζυμωτό με προζύμι.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.160)

«Άμα είχες κανά πρόβατο, γιατί ψοφούσε και κανά πρόβατο, δηλαδή ψοφούσε, γιατί ήταν... (...) από τον τόπο φαρμακώνονταν κανένα δηλητηριάζονταν απ' το... (...) Από το χορτάρι. (...) Οι αλλαγές, οι αλλαγές στο δρόμο απ' το χορτάρι έχει να κάνει πέφτουν τα πρόβατα. (...) Ψέναμε κιόλας εκεί, ψέναμε 'κει στον δρόμο.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.161)

«Έψηναν 'κει όταν είχαν κανά τέτοιο πρόβατο (...) Έτρωγαν και σένα μαζί! (...) Ήταν νηστικοί στον δρόμο.» (Γ.Τ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.162)

Για κάθε κοπάδι τα κονάκια ήταν συγκεκριμένα και τα υποδείκνυαν οι παλαιότεροι στους νεότερους. «Ο τρόπος της πορείας είναι καθορισμένος και οι σταθμοί της μεσημβρινής ανάπαυλας και διανυκτέρευσης, επίσης προγραμματισμένοι. Μια σειρά από παράγοντες έχουν καθιερώσει από πολύ παλιά τους σταθμούς αυτούς. Μια ικανοποιητική ημερήσια πορεία (περίπου 20-25 χιλ.), η ύπαρξη νερού και λίγης πεδινής έκτασης για το στήσιμο του κονακίου —έτσι λέγεται και ο καταυλισμός— και η εξασφάλιση βοσκής για τα ζωντανά, όχι πάντα χωρίς προβλήματα, είναι οι βασικότεροι από αυτούς.» (Γάτσιος, 2002, σ. 19). Αν το κονάκι το είχε πιάσει άλλο κοπάδι, αναγκαζόταν το κοπάδι που ήρθε δεύτερο να διανυκτερεύσει παραπέρα.

«Κοίτα, αυτό ήταν συγκεκριμένο στο μέρος από μπαμ παρανταμ. Ήξερα, ο πατέρας μου ήξερε από τον πατέρα του. Εγώ έμαθα από τον πατέρα μου πού θα κάνω κονάκι. Το παιδί μου —παράδειγμα— μάθαινε από μένα πού έπρεπε να κάνω. Ξέραμε ότι τώρα, μου έλεγε ο Γιώργος τότε, απόψε πού πάτε; Από 'δω του έλεγα —παράδειγμα— πάμε στη Μηλιά. Από τη Μηλιά πάμε στην Κουτσοφλιανη, από την Κουτσοφλιανη πάμε ένα χωριό Πάλτινα. Από το Πάλτινο πάμε σε ένα χωριό στο Κακοπλεύρι. Του έλεγα όλα τα χωριά. Κι έτσι ήταν.» (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.163)

«Ας πούμε άμα θα ξεχειμωνιάζανε στο ένα κονάκι την μία χρονιά θα κάνανε σ' αυτό, πες σ' αυτό το μαγαζί, την άλλη χρονιά μπορεί να το κάναν στο δίπλα. Ανάλογα ποιος. Γιατί, τότε εκείνα τα χρόνια φεύγανε όλοι μαζί. Δηλαδή την ίδια μέρα που φεύγαν οι δικοί μου μπορεί να έφευγε κι άλλο γκρουπ κι άλλο κοπάδι. Οπότε η διαδρομή ήτανε ... Αυτά ήταν τα κονάκια σε όλους. Αν είχε πιάσει άλλος αυτό το κονάκι που είχαμε εμείς εμείς θα έπρεπε να πηγαίναμε λίγο παρακάτω.» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.164)

«Πιο 'κει ο άλλος πιο κει. Τα άλογα, τα σκυλιά ήξεραν ποιος ήταν τ' αφεντικό, ποια ήταν τα πρόβατά τους.» (Χ.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.165)

Το ταξίδι με τα πόδια ενείχε πολλές δυσκολίες, «ήταν μια πραγματική οδύσσεια, για όλα τα μέλη του τσελιγκάτου» (Γκόλιας, 2004, σ. 48). Ήδη αναφερθήκαμε στους αγροφύλακες που ζητούσαν δωροδοκία και στα προβλήματα με τους ντόπιους για την καταπάτηση των λιβαδιών ή χωραφιών τους απ' τους μετακινούμενους κτηνοτρόφους. Προβλήματα κάποιες φορές προξενούσαν οι λύκοι. Οι συνηθέστερες δυσκολίες προκαλούνταν από τον καιρό. Όσο είχε ηλιοφάνεια τα πράγματα ήταν πιο απλά. Όταν όμως ξεκινούσε το κρύο, η ομίχλη, οι βροχές ή τα χιόνια το ταξίδι ήταν ταλαιπωρία, κι ένας λόγος που το καθιστούσε τόσο δύσκολο ήταν το γεγονός ότι ήταν όλοι – ζωντανά και άνθρωποι– άμεσα εκτεθειμένοι στα καιρικά αυτά φαινόμενα. Για τους κτηνοτρόφους το μόνο προστατευτικό ήταν τα μάλλινα ρούχα και η κάπα που κουβαλούσαν μαζί τους απαραίτητως. Για να αντέξουν το βράδυ από το κρύο στήνανε μια πολύ μεγάλη φωτιά με ξύλα που βρισκανε εκεί τριγύρω. Αν ο καιρός ήταν βροχερός τα ξύλα άναβαν με δυσκολία γιατί είχαν κρατήσει υγρασία.

«Το ταξίδι ήταν ταλαιπωρία, γιατί είχαμε και το φθινόπωρο συνήθως να κάνουμε και με τις συνθήκες του καιρού. Ή χιόνι θα ήταν, ή βροχή θα ήταν. Τίποτα δεν είχαμε. Ούτε κανένα στέγαστρο, ούτε κανένα νάιλον. Τότε δεν υπήρχαν τέτοια πράγματα. Τι είχαμε; Την κάπα μόνο είχαμε. (...) Μπορεί παράδειγμα να ξεκινούσαμε από 'δω και φεύγαμε για 10-12 μέρες και να μην βλέπαμε μια μέρα με ήλιο, νύχτα- μέρα να έβρεχε.» (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.166)

«Κι όλο αυτό ήταν η μεγαλύτερη ταλαιπωρία ήτανε το φθινόπωρο. Το φθινόπωρο ήτανε, είχε ομίχλες, είχε... δεν έβλεπες μπροστά σου καθόλου, άγρια φύση. Κατάλαβες; Και πού να τον βρεις τώρα τον τσομπάνο και πού να ... Ταλαιπωρία, να. Να περπατάς τόσες ώρες και να πας να τον βρεις πού είναι, πού τα 'χει τα πρόβατα. Και 'μεις σκεφτόμασταν πώς και πώς να σηκωθούμε να φύγουμε. Ήτανε ταλαιπωρία.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.167)

«Μο' 'χει τύχει περίπτωση, Σοφία, μια βδομάδα, να φύγω εδώ απ' το Μέτσοβο με είχαν κι άλλους να πούμε, και φτάσαμε πάνω απ' το μοναστήρι Σαγιά, δεν ξέρω αν το ξέρεις στην Καλαμπάκα εδώ στα Μετέωρα. Μια βδομάδα συνέχεια να βρέχει, να ψιλοβρέχει και να 'χει ομίχλη. Μια βδομάδα συνέχεια.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.168)

«Θυμάμαι έτσι άλογα φορτωμένα, πότε ήταν βροχερός ο καιρός, πότε ήταν άσχημος. Θυμάμαι κάποιες σκηνές. Μεγάλη ταλαιπωρία, μεγάλη ταλαιπωρία. Τη λάσπη μέχρι το γόνατο.» (Π.Μ, ΣΥΝ.11, ΑΠ.169)

«Ταλαιπωρία. Ήταν. Έτσι ήταν. Ή ήτανε πολλά τα χρόνια αμέσως μια χρονιά μπορεί να σου καθότανε ένας καιρός να ήτανε καλοκαίρι και ήταν όμορφα κι ωραία και ίσως να μην χρειαζότανε να ανάψεις φωτιά. Ήταν όμως άλλες χρονιές που έβρεχε, όπως και άλλες φορές που ερχόμασταν από εκεί, ήταν άνοιξη ... τότε δεν ήταν το ίντερνετ να καθίσεις να σκεφτείς ότι αυτήν την εβδομάδα θα 'χει βροχή, να 'κούσεις ότι ακούγαμε εμείς στο ράδιο ότι αύ... ο καιρός τότε ήταν μόνο για δύο μέρες σου 'λεγαν. Δεν σου 'λεγαν περιθώριο πέντε...» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.170)

«80% βρεγμένος και μία στεγνός. (...) Η γλώσσα στεγνή μόνο. Τα παπούτσια είχαν μέχρι απάνω «χλουπ χλουπ».» (Α.Ν, ΣΥΝ.30, ΑΠ.171)

«Για να μην βραχούμε. Εμείς ξάπλωμα με την κάπα κι αν είχε υγρασία όπως σας λέω και όχι πάντα όπου βρίσκαμε κλαριά από κάτω για να μην μας πάρει τα νερά σβάρνα που λέμε. Να μην βραχούμε. Η κάπα μέρα νύχτα. Αν έβρεχε μέρα νύχτα. Αν δεν έβρεχε την ρίχναμε και στα ζώα που λέμε.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.172)

Στις ακόλουθες διηγήσεις έχουμε πέντε περιστατικά που σχετίζονται με τις καιρικές συνθήκες που αντιμετώπισαν σε κάποιο από τα κονάκια όπου διανυκτέρευαν. Στο πρώτο και στο δεύτερο περιστατικό έπιασε τους κτηνοτρόφους πολλή βροχή. Στο τρίτο, είχαν βραχεί πολύ κατά το διάβα. Πάνω στην προσπάθειά τους να στεγνώσουν τα ρούχα τους στη φωτιά που είχαν ανάψει πήραν φωτιά τα ρούχα τους. Στο τέταρτο και πέμπτο περιστατικό τούς έπιασε χιόνι. Στο μεν τέταρτο οι ενήλικες ήταν ανήσυχοι γιατί χιόνιζε, ενώ ο αφηγητής που ήταν τότε παιδί κοιμόταν ήσυχος και δεν είχε καταλάβει ότι τον είχε σκεπάσει ένα στρώμα χιονιού. Στο δε πέμπτο περιστατικό η Α.Μ διηγείται την δύσκολη κατάσταση στην οποία βρέθηκε ο σύζυγός της. Τόσο ανάγκη είχε από καύσιμη ύλη προκειμένου να μην παγώσει εκείνος και οι σύντροφοί του το βράδυ που αναγκάστηκε να κάψει τους σταυρούς από τα μνήματα που βρίσκονταν εκεί κοντά.

1ο ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Ένα βράδυ, την άνοιξη όμως, ερχόμασταν στον δρόμο, έβρεχε, έπιασε βροχή και ήταν ίσχωμα εκεί που είχαμε καθίσει για κονάκι και το νερό έπλεε. Μπα, σηκωνόμαστε, βραχήκαμε όλοι εκεί και οι άντρες μας έλεγαν «Μας πήρε το νερό σβάρνα.». Παίρνω 'γω την κάπα μου που σκεπαζόμουν την νύχτα και πάω σε ένα μικρό θαμνάκι χαπ! ρίχνομαι 'κει και κοιμάμαι και ξύπνησα το πρωί, για να μην με πάρει το νερό, είχα τ' αρνάκι έτσι, στερεωμένο (...) και τυλίχτηκα από πάνω με την κάπα (...)» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.173)

2ο ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Θυμάμαι τότε το βράδυ το κονάκι το κάναμε στην Μηλιά στο Τζινα, το λέγανε. Στα βλάχικα το λέγανε Ασκούμτα, στο Ασκούμτα... (...) (που σημαίνει) κρυφό μέρος. Κι εκεί το βράδυ πήρε μια βροχή, είχαμε πάει αφού τα βάλαμε τα πρόβατα μέσα... (...) Κουάλντα, έτσι με κάτι τα μαζεύουν έτσι, είχαν κάτι από... (...) Έβρεχε, και πήγαμε από κάτω από το πεύκο να κοιμηθούμε με τον αδερφό μου, τα δύο αδέρφια μου, ενώ δεν ήταν εκείνη την χρονιά να πάρει εμένα. (..) Και πήγαμε να κοιμηθούμε, βάλαμε τα πρόβατα μέσα, ανοίξαν αυτά, πού να κοιμηθείς; Πήρα 'γω την κάπα μου να κοιμηθώ, δεν ήταν ούτε, δεν είχαμε ούτε ένα νάιλον τότε να βάλουμε ένα νάιλον στο κεφάλι μας να μην μας (...). Πάω εγώ να κοιμηθώ, έστρωσα τι να στρώσεις, φτέρες κάτω Σοφία, πήρα και την κάπα μου στο

κεφάλι, πού να κοιμηθώ, ερχόταν κάτι σταλαματιές από πάνω γιατί τα μαζεύει το έλατο, μάζευε... (...) «...μάζευε, μαζεύανε όλη τη βροχή και πέφτανε (...) Έβρεχε! Αλλά κρατιότανε από τα, το πεύκο απ' τα κλαδιά δεν μας έπεφτε η βροχή, αλλά πέφταν κάτω σταλαματιές μεγάλες. (...) Πακ! Πω πω πω! Λαχτάριζα μόλις έπεφταν! Πού να με πιάσει ο ύπνος όλη την νύχτα; Δεν μ' έπιασε καθόλου. Άσε που μου μουδιάζανε τα πόδια από το κρύο. Ήταν κρύο, φθινόπωρο. Κρύο. Πότε να ξημερώσει να φύγουμε, να φύγουμε να πάμε παρακάτω. (...) Ο αδερφός μου με πείραζε ο μεγάλος «Αχ, Καιτούλα, πώς θα ξημερώσεις απόψε εδώ;» μου έλεγε. Με λυπόταν, ο Μιχάλης, ο δεύτερος. Καμιά φορά ξημέρωσε, εγώ μου ερχόταν από μια σταλαματιά μεγάλη «τακ» στο σώμα μου. Κρύωνα ολόκληρη με τις σταλαματιές. (...) Και πήγαμε την άλλη μέρα το πρωί, ξημέρωσε αρχίσαμε... (...) Μετά πήγαμε κάπου στην Μηρίτσα το λέγανε, παρακάτω... (...) Προς τα κει παρακάτω. Κάναμε τέσσερις βραδιές που κοιμηθήκαμε έξω. Εκεί όμως ήταν λίγο πιο καλά, δεν ήταν όπως εδώ είχε κρύο τόσο πολύ και το βουνό στην Κατάρρα...» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.174)

3ο ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: Ε.Δ: «Καιγόταν στην φωτιά, γιατί βγάζαν τα ρούχα να τα στεγνώσουν, τ'ς έπαιρναν και φωτιά.» Α.Ν: «Τα βάζαμε μισοκαμένα.» Ε.Δ: «Μέχρι να φτάσουν στον προορισμό τους ν' αλλάξουν. (...) Είχανε (άλλα ρούχα), αλλά ήταν φορτωμένα στα σακιά στα άλογα, στα άλογα στα σακιά. Ποιος να κάτσει κει πέρα να βγάλει σακιά και να βρει ρούχα και να... (...) Κρύωνες δεν κρύωνες ήταν τέτοια η ταλαιπωρία τους που ήταν δύσκολα τα χρόνια.» (ΣΥΝ.30, ΑΠ.175)

4ο ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Την πρώτη χρονιά θυμάμαι εκεί στην Μπλαχάβα είχαμε κοιμηθεί αποβραδής, έριξε χιόνι, καμιά πιθαμή χιόνι. Ε, οι πιο μεγάλοι δεν τους κόλλαγε ο ύπνος, είδαν το χιόνι εκεί, ασχολούνταν με την φωτιά, καμιά φορά ξημερώνει. Εγώ δεν είχα κουνηθεί καθόλου. Το χιόνι από πάνω δεν είχε κουνηθεί καθόλου και είχα ξυπνήσει κάποια στιγμή και λέει κάποιος από αυτούς «Αυτό το παιδί δεν κουνήθηκε καθόλου. Ζει; Τι κάνει;» Αλλά και το χιόνι άμα σε πλακώσει δεν κρυώνεις, άμα έχεις καλή κάπα. Είχαμε και μάλλινα ρούχα.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.176)

5ο ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Ο άντρας μου πότε πήγαινε στο μαντρί έπιασε... έπιασε χιόνι και 'κει που έπιασε χιόνι δεν ήξεραν τι να βάλουν ν' ανάψουν φωτιά και πήγανε και βγάλανε τα ξύλα απ' το, απ' το μνήμα. (...) Και βάλαν στην φωτιά, γιατί δεν είχανε ξύλα να ζεσταθούν το βράδυ, γιατί κάναν δέκα μέρες, οχτώ μέρες απαραίτητο. Αυτού στον κάμπο που πήγανε. (...) Σε χωριό, σε χωριό. (...) Αλλά μου 'λεγε ο άντρας μου γιατί πήγαμαν εκεί και κάναμαν, δεν είχαμαν ξύλα και ήμασταν κρυωμένοι και πήγαμε και βγάλαμε απ' το μνήμα και βγάλαμαν και ανάψαμε φωτιά. Τραβούσαν πολλά οι χτηνοτόχοι αυτά τα χρόνια, ενώ τώρα είναι πασάδες. Οι χτηνοτόχοι είναι πασάδες, με τ' αμάξια, με όλα τα καλά. Τι στο σπίτι, τι στα πρόβατα τώρα. Ενώ αυτά τα χρόνια δέκα... δέκα μέρες απαραίτητο θα φύγαινε τώρα το φθινόπωρο...» (Α.Μ, ΣΥΝ.28, ΑΠ.177)

Για προστασία των πραγμάτων από τη βροχή είχαν μάλλινα σκεπάσματα, τις σάσμες. Ωστόσο δεν ήταν λίγες οι φορές που βρέχονταν τα πράγματα. «Το ψωμί βρεγμένο.» (Α.Ν, ΣΥΝ.30, ΑΠ.178). Πολύ αργότερα (μεταπολεμικά) ήρθε το νάιλον, ο λεγόμενος μουσαμάς.

«Τα σκεπάσαμε. Όσο μπορούσαμε. (...) είχαμε σκεπάσματα αυτά που λέγαμε 'μεις, που σκεπάζανε και τα σαμάρια απ' τα μουλάρια, τα οποία ήταν μεγάλα και μόλις τα φόρτωνες στο ... να πούμε στο μουλάρι το σκέπαζες μ' αυτό από πάνω. (...) Μάλλινο. Τώρα τελευταία υπήρχαν και κάτι μουσαμάδες. Και όταν τα ξεφορτώνουμε 'κει ύστερα στα κονάκια το βράδυ τα πράματα, τα ξεφορτώνουμε, βάζαμε τίποτα ξύλα από κάτω για να μην έχουν υγρασία και από πάνω πάλι τα σκεπάζαμε (...).» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.179)

«Ένα νάιλον είχαμε για να ρίχνουμε απάνω στο σαμάρι κι όταν έβρεχε θα πηγαίναμε κάτω από κανά δέντρο και θα καθόμασταν μαζεμένοι 'κει πέρα και θα κοιμόμασταν έτσι. Όταν έβρεχε. (...) Τι να στρώνουμε; (...) Κοίταξε, για να 'χεις βελόντζες και να 'χεις κουβέρτες και να 'χεις τέτοια πράγματα θα έπρεπε να 'χεις πολλά ζώα.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.180)

Μια ακόμα δυσκολία ήταν η διάσχιση ποταμών. Ειδικά όταν κατέβαζαν πολύ νερό τα ποτάμια οι κτηνοτρόφοι έπρεπε να βρούνε το σημείο όπου άνοιγε το ποτάμι και γινόταν πιο ρηχό, την ντίρα, για να μπορέσουν να περάσουν από μέσα τα ζώα και οι άνθρωποι.

«Από καιρό είχαμε, άμα ήταν και μας έπιανε χιόνι στο δρόμο, βροχές αυτό, βρεμένοι, ποτάμια. Ήθελες να περάσεις και ποτάμια. (...) Άμα δεν περνούσε το ποτάμι καθόσαν, καθόσαν εκεί και το άλλο βράδυ μέχρι να ξεκόψει ο καιρός. Καθόσαν μέχρι να ξεκόψει. Ήταν το Μουργκάνι αυτό, ήταν τα, τα ποτάμια που ερχόταν απ' την Μακεδονία απάνω. (...) Ύστερα βρίσκαμε κει καμιά ντίρα και περνούσαμε. (...) Η ντίρα είναι ... πού βρίσκεις ντίρα να περάσεις το ποτάμι. Που είναι... γιατί το ποτάμι έχει και κάπου ανοίγει, κάπου θα ανοίγει. Στο άνοιγμα αυτό θα περάσεις, θα περνούσες τα πρόβατα, γιατί δεν έχει τόσο πολύ νερό. Δεν έχει πολύ νερό στην ντίρα. Στην ντίρα δεν έχει πολύ νερό. Ενώ παραπάνω έρχεται όλο μαζί και μπορείς να πνιγείς. Ενώ πηγαίναμε και βρίσκαμε ντίρα, λέγαμε. «Βρήκαμε την ντίρα να περάσουμε το ποτάμι;».» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.181)

Παρά τις προαναφερθείσες δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι κτηνοτρόφοι το φθινοπωρινό διάβα είχε τις δικές του «ευκολίες» σε σχέση με το ανοιξιάτικο, γιατί στην δεύτερη περίπτωση έπρεπε να αρμέξουν τα πρόβατα, να ζεστάνουν το γάλα, να το βάλουν σε τσαντίλες για να γίνει τυρί κ.λπ.⁹⁵.

«Το «πήγαινε» ήταν πολύ εύκολη υπόθεση. (...) Γιατί δεν είχαν αρμέγματα. Γιατί τα πρόβατα ήταν έγκυος και δεν είχαν αρμέγματα. Δεν θέλαμε να κάνουμε στρούγκες να αρμέγουμε το πρωί και το βράδυ. Ήταν εύκολη υπόθεση. Πήγαιναν, βοσκούσαν τα πρόβατα, έβαζαν μια στρούγκα για να τα βάλουν το βράδυ, ένα τσαρδάκι όπως το λέγανε και μετά ας πούμε ασχολιόσουν με παιχνίδι εμείς τα παιδιά, με φο... Ήταν πολύ εύκολο. (...) Ενώ όλη την ημέρα το καλοκαίρι ξεκινάς από το πρωί και θες να φτάσεις στις δυο η ώρα στο κονάκι για να μπορέσεις να τα αρμέξεις τα πρόβατα, να πήξεις το τυρί, να κάνεις όλη αυτή τη διαδικασία, το φθινόπωρο δεν σε πειράζει να φτάσεις και πέντε στο κονάκι, γιατί δεν έχεις να κάνεις άλλη δουλειά. Δηλαδή προσπαθείς όσο πιο αργά. Να μην σε πιάσει μόνο η νύχτα. Δηλαδή να πας και να πάνε τα πρόβατα να κοιμηθούνε, γι' αυτό και πας αργά αργά

⁹⁵ Βλ. αναλυτικά το ανοιξιάτικο διάβα στο «Κεφ. 2.2. Το ταξίδι προς το Μέτσοβο.»

για να μην χάσεις, όταν γεννούσαν τα πρόβατα, να βοσκήσουν με την ηρεμία τους, να βρεις το αρνί, να κάνεις άλλη διαδικασία αυτή στο πήγαινε. Αυτή ήταν πιο εύκολη. Είχες ευθύνη μόνο μην χάσεις τα αρνιά. Αυτό.» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.182)

Κάποιες φορές είχαν και τα «τυχερά» τους οι κτηνοτρόφοι κατά το διάβα.

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Θυμάμαι μια φορά, εκεί που είχαν κοιμηθεί αυτοί του Τσουμπίκου, του Τσουμπίκου εδώ, πήγαμε μεις το άλλο βράδυ. Βρήκαμε το βαρέλι δικό τους. Το είχαν ξεχάσει. Βαρέλι μεγάλο 40 κιλά κρασί. (...) Το 'χανε, πώς το ... το 'χανε σε κάτι κέδρα. Κέδρα, ξέρεις ποιο είναι το κέδρο; (...) Το κέδρο που είναι το ... που έχει τα μικρά εκείνα, τις βελόνες, τα βελονάκια αυτά, όχι το πεύκο. Δεν μεγαλώνει πολύ αυτό, αυτά τα ... (...) Σε κάτι κέδρα το 'χαν. Πώς το 'χαν αυτό το βαρέλι εκεί; Μου λέει ο σύντροφος «Εδώ βαρέλες. Α, το ξέχασε ο Πέτρος.» (...) μόλις βρήκαμε το βαρέλι αυτοί ήταν οι Ψαίοι εδώ. Ήταν οι Ψαίοι εδώ μας είπαν και οι αγροφυλάκοι, γιατί έβγαιναν και αγροφυλάκοι στον δρόμο και σε οδηγούσαν.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, 183)

Μπορούμε να πάρουμε μια ιδέα από μια «τυπική μέρα» σε κονάκι στις παρακάτω περιγραφές.

«Και στον δρόμο εκεί που πηγαίναμε, αυτοί που πηγαίναμε με τα ζώα πήγαιναν πριν, τα πρόβατα πηγαίναμε το βράδυ. Και πηγαίναμε στο κονάκι το λεγόμενο. Εκεί πηγαίναμε με τα ζώα, μαζεύαμε ξύλα, ανάθαμε φωτιά και αν είχαμε ώρα βράζαμε και κανένα φαγητό, αν είχαν τελειώσει τα δικά μας από 'δω που είχαμε απ' το σπίτι. Και σιγά σιγά φτάναμε 'κει, φτάναμε 'κει να κάνουμε ετοιμασία για τον χειμώνα... (...) Κάθε μέρα, φεύγαμε σήμερα από 'δω, φτάναμε παράδειγμα στον κάμπο του Δεσπότη που το λέγαμε ή παρά ... πιο πέρα. Ανάλογα. Ήταν όμως και οι καιρικές συνθήκες. Όταν έβρεχε πολύ και είχε λάσπες και αυτά ήταν πιο δύσκολα. Με καλό καιρό ήταν πιο καλά, και για τα πρόβατα, αλλά και για μας, γιατί πηγαίναμε εκεί που πηγαίναμε να ξημερώσουμε, ανάθαμε φωτιά, μαγειρεύαμε ξέρω 'γω και αυτά (...).» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.184)

«Και μετά περνούσε το βράδυ εκεί, ξημέρωνε το πρωί. Ξανά πάλι, φόρτωνε τα ζώα, αυτός που έπαιρνε τα πρόβατα έφευγε με το κοπάδι του σ' άλλο κονάκι, κάθε μέρα ως ότου φτάσεις στον προορισμό σου κάναν' αυτή τη δουλειά. Κάθε μέρα, κάθε πρωί ξεκινούσες κι έφευγες.» (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.185)

1.4. Η εγκατάσταση και οι εγκαταστάσεις στον τόπο του ξεχειμωνιάσματος

*«Και μετά μόλις φτάναμε εκεί πέρα ,
εκεί έπρεπε να αρχίσουμε άλλο νοικοκυριό.»
(Χ.Δ, ΣΥΝ.13)*

Οι αλλαγές που επήλθαν μετά το 1950, στις οικονομικές δραστηριότητες της ελληνικής κοινωνίας είχαν αντίκτυπο και στον κοινωνικό και πολιτισμικό τομέα της χώρας επισημαίνει η Α. Οικονόμου (2008). Μέχρι την δεκαετία 1950-1960 η κατάσταση στα χειμαδιά ήταν «πρωτόγονη». Δεν υπήρχε ηλεκτρικό ρεύμα, ούτε τρεχούμενο νερό σε βρύση. Μάζευαν το νερό στις στέρνες. *«(...) γιατί το νερό είναι μεγάλο πράγμα να μην έχεις νερό και για πλύμα και για σιδήποτε.»* (Γ.Τ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.186). Δεν υπήρχε τουαλέτα, σταθερό τηλέφωνο, Ι.Χ, τρακτέρ κι άλλες ανέσεις. *«Κοίταξε, σχεδόν μετά το '60, μετά. Μετά το '60. (...) Ε, ήταν κάπως, ειδικά εκεί στο Παπαδοπούλι, μετά άρχισε να και πήγαινε αυτοκίνητο, δηλαδή αυτό από το '50 και μέχρι το '60 λίγοι, αλλά μετά '60 άλλαξαν τα πράγματα και αλλάζανε συνέχεια μέχρι τώρα. Μετά έγιναν εγκαταστάσεις στα πρόβατα, ποιμνιοστάσια, στάβλους, αυτοκίνητα οι κτηνοτρόφοι. Δεν ήταν τέτοια πράγματα τότε.»* (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.187). Ακόμα και η τροφή των προβάτων ήταν αποκλειστικά από τα χόρτα που έβρισκαν στα λιβάδια⁹⁶. Πέρα από το γεγονός ότι δεν είχαν διαδοθεί οι ζωοτροφές (τριφύλλι, άχυρο, φύραμα), δεν υπήρχε η οικονομική άνεση για την αγορά τους.

Μέχρι τον εμφύλιο πόλεμο δεν υπήρχαν σταθερά χειμερινά βοσκοτόπια⁹⁷ και γι' αυτόν τον λόγο δεν υπήρχαν μόνιμες εγκαταστάσεις⁹⁸ (Nitsiakos, 1985; Νιτσιάκος, 1995). Έχουμε ήδη αναφέρει ότι

⁹⁶ *«(...) η επιτυχία της επιχειρήσεως εξαρτάται εκ της φυσικής μόνον του χόρτου βλαστήσεως, επειδή εις το νομαδικόν σύστημα δεν υπάρχει καμία πρόβλεψις ούτε δια τεχνητούς λειμώνες ούτε δι' αποθήκευσιν τροφής δια τα ζώα.»* (Καραβίδας, 1991, σ. 38).

⁹⁷ Σε αντίθεση με άλλους κτηνοτροφικούς πληθυσμούς, οι Βλάχοι του Μετσόβου αγόραζαν λιβάδια, εφόσον είχαν την οικονομική ικανότητα να προβούν σε μια τέτοια κίνηση, χωρίς να φοβούνται ως πιθανό κίνδυνο να «ριζώσουν» στα πεδινά. Μάλιστα υπάρχουν περιπτώσεις Μετσοβιτών που έφτιαξαν πολύ εξελιγμένες εγκαταστάσεις στα χειμαδιά κι εγκαταστάθηκαν εκεί μόνιμα. Ο Κ.Δ.Μ επεσήμανε ότι *«ήταν νοικοκύρης όποιος είχε χτήμα στα χειμαδιά»* (ΑΠ.188). Ο Ν. Καρατζένης (1991) αναφερόμενος στους Τζουμερικιώτες ημι- νομάδες κτηνοτρόφους αναφέρει ότι εκείνοι προτιμούσαν την ταλαιπωρία της συνεχούς αλλαγής χειμαδιού, παρά την αγορά λιβαδιών στα «κατώμερα» με την πώληση μικρού πλήθους προβάτων. *«Τόσο μεγάλο ήταν το δέσιμο των βουνίσσιων αυτών ανθρώπων με τα χωριά τους και τόσο βαθιά ήταν ριζωμένη η αντίληψη πως θα «χαθούν» αν μείνουν στον κάμπο ώστε η «δυστυχισμένη» κόρη του τραγουδιού ρίχνει τ' ανάθεμα στην οικογένειά της που την «έδωκε» στους κάμπους: «Μάνα με κακοπάντρεψες και μ' έδωκες στους κάμπους/ εγώ το κάμα δε βαστώ, ζεστό νερό δεν πίνω/ το πίνω και θερμαίνομαι, το πίνω κι αρρωσταίνω/ εδώ τρυγόνα δε λαλεί, ο κούκος δεν το λέει...»* (Καρατζένης, 1991, σ. 300).

⁹⁸ *«Με τον όρο εγκαταστάσεις εννοούμε τα κτίρια, τα μηχανήματα και γενικά όλη την πάγια περιουσία μιας αγροτικής εκμετάλλευσης.»* (Αράπογλου, 2008, σ. 185). Ο Μ. Γκόλιας (2004) αναφέρει ότι η λέξη «κατοικία» κατά τη νομική της έννοια απαρτίζεται από δυο κύρια συστατικά, το υλικό (corpus) και το βουλητικό (animus). Κατοικία υφίσταται εφόσον συντρέχουν ταυτόχρονα και τα δυο συστατικά αφού το ένα συμπληρώνει αλλά και τεκμηριώνει το άλλο. Κάνει ειδική μνεία στα χειμαδιά. Επισημαίνει ότι στις περιπτώσεις επαγγελματικής ή εποχιακής διαμονής των κτηνοτρόφων στα χειμερινά λιβάδια συμβαίνει το εξής, η προσωρινή αυτή διαμονή χαρακτηρίζεται από corpus κι όχι από animus. Οι κτηνοτρόφοι διαβιούν το χρονικό αυτό διάστημα στα μέρη εκείνα λόγω ανάγκης, χάριν των ποιμνίων τους. Για τον λόγο αυτό δε χρησιμοποιούν το ρήμα «κατοικώ», όσον αφορά στην παραμονή τους στον κάμπο, αλλά το ρήμα «ξεχειμάζω», δηλώνοντας τοιουτοτρόπως την προσωρινή διάσταση της επαγγελματικής διαμονής. Τι γίνεται όμως όταν —για παράδειγμα για τη δική μας περίπτωση, των κτηνοτρόφων του Μετσόβου— αγοράσουν χειμερινά βοσκοτόπια και φτιάξουν σε αυτά σύγχρονες εγκαταστάσεις πολύ καλύτερες από αυτές που έχουν στο Μέτσοβο και

η πλειοψηφία των κτηνοτρόφων του Μετσόβου ξεχείμαζε στη Θεσσαλία (Κατσαούνη, Φάρσαλα, Φαρκαδόνα, Παπαδοπούλη, Λάρισα, Καρδίτσα κ.λπ.). Όσο δεν υπήρχαν μόνιμες εγκαταστάσεις, πρώτη μέριμνα των κτηνοτρόφων, μόλις έφταναν στον τελικό τους προορισμό, ήταν να περιφράξουν έναν χώρο, το λεγόμενο γρέκι, στον οποίο θα έβαζαν εν συνεχεία το κοπάδι, για να είναι κατά το δυνατόν προστατευμένο από τον αέρα, ασφαλές από άγρια σαρκοβόρα ζώα και περιφραγμένο για να μην τους φεύγουν τα πρόβατα (Χατζημιχάλη, 2010).

«Πηγαίνοντας για τα χειμαδιά μόλις φτάναμε εκεί φτιάχναμε την καλύβα, φτιάχναμε το μαντρί, όχι στάβλο. Δεν υπήρχαν στάβλοι τότε. (...) Ήταν οι λισιές που λέμε, κάτι... σ' αυτό το σχήμα μεγάλα με άχυρα. Λισιές τις λέγανε και το κάναν γύρω γύρω περίφραξη το μαντρί. Τα πρόβατα ήταν μέσα, από πάνω ανοιχτό. Τ' αρνιά πολλές φορές γεννιούνται πάνω στο χιόνι.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.189)

«Τα κλαδιά τα φτιάχναμε γύρω γύρω και κλείναμε τα πρόβατα την νύχτα. Τα βάζαμε μέσα εκεί. Για να μην μπορούν να φύγουν τα πρόβατα. (...) Μήπως είχαμε τότε στάβλους για να τα βάλουμε μέσα; Έξω. (...) Όλοι τον χειμώνα βροχή, τα πρόβατα έξω.» (Β.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.190)

«Γιατί να μην φύγουν. Γιατί φύλαγαν το λιβάδι τότες. (...) Δεν έπρεπε να το βοσκήσουν μια μέρα. Από λίγο λίγο, λίγο λίγο μέχρι να γεννήσουν τα πρόβατα.» (Χ.Σ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.191)

Αυτόν τον υποτυπώδη στάβλο, το γρέκι, τον έφτιαχναν από λισιές (Χατζημιχάλη, 2010, σσ. 73-77; Campbell, 1976, σ. 20). Οι λισιές ήταν πλαίσια από βέργες πλεγμένα με άχυρα ή βρίζα, χρησιμοποιώντας σύρμα ή σπάγκο. Με τις λισιές, που έμοιαζαν με πλάκες, σχημάτιζαν έναν κύκλο που στηριζόταν σε ξύλα σχήματος «Υ», τις λεγόμενες φούρκες. Οροφή δεν υπήρχε.

«Δεν τα 'χαμε ούτε στάβλους. Ξέρεις τι θα πει στάβλους, να βάλουμε τα πρόβατα. Έτσι τα βάζαμε τα πρόβατα σε λισιές γύρω γύρω. Κάτι λισιές φτιάχναμε με άχυρο να μην μας φύγουν και τα χτυπούσε όλο το χειμώνα το χιόνι αυτό, μέσα τα πρόβατα. Αλλά ήταν ... είχαν αντοχή εκείνα τα πρόβατα. Ήταν σκληρά. Όπως ήμασταν εμείς ήταν κι αυτά. Εκεί γεννούσαν τα πρόβατα. Τα αφήναμε ενάμιση μήνα τα αρνιά. (...) Καθόμασταν εκεί μέχρι 20 Μαΐου.» (Β.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.192)

«Είχαμε λισιές που τα λέγαμε εμείς είτε από τσίγκια είτε από χορτάρια, συνήθως ήταν από χορτάρια από βρώμη ήταν κάτι αυτά πλάτες που λεγόταν ήταν κάπου 1,5- 2 μέτρα ψηλά, τα βάζαμε στα πλάγια και φτιάχναμε το μαντρί γύρω γύρω που λέγανε. Και τα βάζαμε εκεί τα πρόβατα όσα ήταν αδύνατα τα βάζαμε λίγο πλαϊνά έτσι, πήγαιναν κάτω από 'κει, αλλά τα περισσότερα ήταν έξω. Εκεί προφυλάγονταν από τον αέρα περισσότερο με το ... που 'ταν αυτό.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.193)

Όταν δημιουργούνταν λάσπη, όταν μαζευόταν πολλή κοπριά και όταν γέμιζε το γρέκι με χιόνι το μετακινούσαν σε άλλο σημείο. Στην τελευταία περίπτωση το μετακινούσαν σε μέρος που προηγουμένως είχαν αφαιρέσει το χιόνι.

μάλιστα εγκατασταθούν στα χειμαδιά μόνιμα; Στις περιπτώσεις αυτές δεν μπορούμε να μιλήσουμε ταυτόχρονα για «corpus» και «animus»;

«Αν ήταν μια βραδιά και χιόνιζε πολύ και έβρεχε, την άλλη μέρα ποιος καθόταν στην καλύβα, έπρεπε να τ' αλλάξουν μέρος, σε πιο στραγγιστό. Πιο πέρα μέχρι που να στραγγίσει ο τόπος. Και τ' άλλαζαν πώς αλλάζεις το δωμάτιο.» (Χ.Σ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.194)

Είναι απορίας άξιον για ποιο λόγο έφτιαχναν τα μαντριά ξέσκεπα, από τη στιγμή που λασπώνανε και κρύωναν οι προβατίνες με συνέπεια να ελαττωθεί το γάλα τους. Ο Ν. Καρατζένης (1991, σ. 186) έδωσε τις παρακάτω απαντήσεις: *«Κάποιοι τσελιγκάδες ισχυρίστηκαν πως «η πρατίνα είχε τα μαλλιά, δεν είχε ανάγκη». Άλλοι είπαν πως χρειάζονταν πολλά υλικά να φτιαχτεί μαντριά σκεπασμένο, οι πιο αντικειμενικοί απέδωσαν το φαινόμενο στην στενοκεφαλιά, στην κακομοιριά των παλιών τζιοπαναραίων που δεν είχαν διάθεση ν' αλλάξουν «τη σειρά» που κληρονόμησαν από τους παλιότερους».*

Η μεταπολεμική περίοδος, και ιδίως το 1953, θεωρείται η αρχή μιας πορείας πολιτικής και οικονομικής σταθεροποίησης *«(...) όχι απλώς του κοινωνικού καθεστώτος, μέσα από την έκβαση του εμφυλίου πολέμου, αλλά και των ρυθμών οικονομικής μεγέθυνσης. Η οικονομική στρατηγική στοχεύει στην ουσιαστικότερη ενσωμάτωση του ελληνικού καπιταλισμού στην παγκόσμια αγορά (υποτίμηση της δραχμής σε σχέση με το δολάριο, μέτρα φιλελευθεροποίησης του εξωτερικού εμπορίου, προσπάθεια προσέλκυσης ξένου κεφαλαίου). Ο κρατικός παρεμβατισμός διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο, καθόσον πραγματοποιούνται έργα υποδομής και κρατικές επενδύσεις σε βιομηχανίες εθνικής σημασίας, όπως ο ηλεκτρισμός, η ζάχαρη και τα λιπάσματα.» (Σιούτα, 2010).* Κατά την περίοδο αυτή η ελληνική οικονομία σημείωσε αλματώδεις ρυθμούς ανάπτυξης.

Το 1950-1951 ιδρύθηκε στο Μέτσοβο ηλεκτρική εταιρεία με ομολογιακό δάνειο. Τέλη της δεκαετίας του '60 ολοκληρώθηκε η διάνοιξη της οδικής αρτηρίας Ιωαννίνων-Τρικάλων. Από τη δεκαετία του 1950 άρχισαν να χρησιμοποιούνται τα φορτηγά αρχικά για την μεταφορά της κατούνας κι εν συνεχεία, για τη μεταφορά των κοπαδιών. Μέχρι την δεκαετία του '60 η συντριπτική πλειοψηφία των γυναικών δεν πήγαινε στα χειμαδιά. Με τη έλευση των Ι.Χ αυτοκινήτων, λεωφορείων και φορτηγών ήταν ευκολότερη η μετακίνηση των γυναικών από και προς τα χειμαδιά. Από τη δεκαετία αυτήν και εξής μετέφεραν με τρένο το κοπάδι τους οι κτηνοτρόφοι που ξεχειμώνιαζαν κοντά σε σιδηροδρομικό σταθμό. Σταδιακά άρχισαν να αγοράζουν χειμερινά λιβάδια⁹⁹ και να κάνουν σε αυτά στάβλους, πρώτα οι πιο ευκατάστατοι κτηνοτρόφοι κι ύστερα ακολούθησαν κι οι άλλοι. Ο Κ.Μ (ΣΥΝ.19) αναφέρει ότι έφτιαξε στάβλο το 1963-'64.

---

⁹⁹ Από το 1957 σταθεροποιούνται τα (καλοκαιρινά) λιβάδια στο Μέτσοβο. Μέχρι πρότινος *«Οι ορεινοί ήταν δημόσιοι ή κοινοτικοί και δεν πωλούνταν.»* (Αρσενίου, 2005, σ. 142).

«Εκεί που θα έκανε την εγκατάσταση, είχε την εγκατάσταση το κοπάδι. Αυτό κάποτε εκείνα τα χρόνια τα παλιά μέχρι το '57 δεν ήταν αποκλειστικά να πας στο ίδιο μέρος. Το μοιράζαμε το μέρος εμείς εδώ οι κτηνοτρόφοι, γινότανε μερίδια, μερίδια, ρίχναμε κλήρο ήταν εννιά τοποθεσίες σε κάθε τοποθεσία πηγαίνανε 4-5 τσελιγκάτα, αναλόγως με τα πόσα πρόβατα είχε ο καθένας, ρίχναμε κλήρο, κληρώναμε ήμασταν εμείς πέντε, πέντε τσελιγκάτα. Κάποιος αντιπροσώπευε ένα εκεί και πήγαινε και τραβούσε τον κλήρο. Μπορεί να μας έπεφτε φέτος εδώ, του χρόνου αλλού. (...) Αυτό μέχρι το 1957 ήταν η τελευταία χρόνια. (...) Την καλύβα την έφτιαχνες πρόχειρα. (...) Δεν είχες καμία σοβαρή εγκατάσταση.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.195)

Άλλες εξελίξεις που σημειώθηκαν την περίοδο αυτήν στα χειμαδιά ήταν η αγορά ζωοτροφών, τις οποίες έδιναν στο κοπάδι μέχρι τέλος Μαρτίου. Μετά βοσκούσαν τα πρόβατα χλωρό χορτάρι στα λιβάδια. Με την εμφάνιση ζωοτροφών τα πρόβατα δεν τα έβγαζαν για βοσκή όταν ο καιρός δεν ήταν καλός (βροχή, χιόνι), τα τάζαν με ζωοτροφές εντός του στάβλου. Τότε είχαν και στάβλους. Κάποια μαντριά έκαναν γεώτρηση, άλλοι έβαλαν μοτέρ για να έχουν τρεχούμενο νερό. Σταδιακά έφεραν ηλεκτρικό ρεύμα και τηλεφωνική γραμμή στα χειμαδιά, προκειμένου να μπορούν να επικοινωνούν με τον «έξω» κόσμο.

Τα υλικά κατασκευής των χειμερινών μαντριών ήταν: τσίγκος, ξύλα, άχυρα, βρίζα, τσιμεντόλιθα, πέτρες και λάσπη. Βρίζα και άχυρα αγόραζαν από τα κοντινά τους χωριά (πχ. Γερακάρι, Λογγά, Μαυρέλι, Γκριζάνο). Με λισιές, αλλά και με τσίγκο έφτιαχναν και την καλύβα στην οποία θα έμεναν εκείνοι.

«Τα μαζεύαν οι χωριάτες εκεί. Μαζεύαν άχυρα και λέγαμε «Φέρτε 100-200 μπάλες άχυρο για στρώσιμο.» (...) Τα αγοράζαμε.» (Β.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.196)

«Τ' αγοράζαμε απ' τους Χασιώτες. Οι Χασιώτες κάτω είναι μια φυλή που λέγεται Χασιώτες. Αυτοί έβγαζαν πολύ άχυρα. Το Γερακάρι, το Μαυρέλι, το Λογγά αυτά τα χωριά είχαν όλο θρίζα.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.197)

«Την καλύβα. Από πάνω βάζαμε τσίγκια. (...) Γύρω- γύρω, όταν δεν είχαμε, στην αρχή- στην αρχή βάζαμε κλαριά. Κλαριά γύρω- γύρω. Αλλά είχαμε το κεφάλι... (...) Μετά που βγήκαν τ' άχυρα βάζαμε άχυρα γύρω. Ήμασταν πιο καλά. Μετά βγήκαν τσίγκια, μπήκαν τσίγκια... (...) Τσιμεντόλιθα μετά, κι έχουν γίνει και σπίτια με τσιμεντόλιθα τώρα, με τέτοια πράγματα. Σχεδόν όλοι έχουν τέτοια πράγματα.» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.198)

«Η καλύβα ήτανε με πλεγμένη με κάτι βέργες τα πλέκανε και μετά τα ... (...) βέργες από τα δέντρα. Τα πλέκανε, έκαναν ένα πράμα έτσι πλεγμένα και μετά με χώμα κόκκινο. Το κάνανε χώμα κόκκινο και το ίσιωναν μέσα με χώμα κόκκινο κι από έξω κι από μέσα, λάσπη κόκκινη (...) ήταν πολύ γερό αυτό (...)» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.199)

«Η ζωή ήταν πολύ ...εντάξει, απλή και ... Σε ένα δωμάτιο να φανταστείς ότι κοιμόμασταν 4 άτομα, δηλαδή...4. Οι άλλοι ας πούμε ...άλλος πήγαινε στην αποθήκη με το καλαμπόκι και κοιμότανε, άλλος πήγαινε ...μαζευόμασταν και πολλοί και κοιμότανε ... πώς να σου πω. Ο σωρός με το καλαμπόκι ήταν εκεί, ήταν στα τελειώματα, γιατί θα φεύγαν τα πρόβατα... κοιμότανε ένα ζευγάρι 'κει πέρα. Άλλος κοιμόταν σε άλλη αποθήκη. Όπως να 'ναι. Είμαστε ... γι' αυτό σου λέω είμαστε... Δεν μας πειράζει τίποτα. Πώς να σου πω; Όπου να 'ναι εμείς μπορούμε. Και στο πουθενά να βρεθούμε να επιζηήσουμε.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.200)

«Είχαμε καλύβα, φτιάχναμε καλύβα. (...) Από τσίγκια. 'Ντάξει... Τσίγκος και τσιμέντο, ψάθες στρωμένες κάτω, φωτιά όμως μπόλικη. (...) Είχαμε την μεγάλη καλύβα που έπαιρνε μέσα 4-5 άτομα, είχαμε και μικρές καλύβες κοντά στα πρόβατα που κοιμόταν κανένας τσομπάνος, γιατί κι απ' τους λύκους κι αυτά έπρεπε να είναι κοντά.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.201)

Κατασκεύαζαν άλλη μια μικρή καλύβα κοντά στα πρόβατα, για να διανυκτερεύει ο βοσκός μαζί με το κοπάδι και να 'χει το νου του σε περίπτωση που εμφανιζόταν λύκος. «Για να μην μας τα φάνε οι λύκοι. Το φτιάναμε με πουρνάρια και τα βάζαμε μέσα και φτιάναμε και μια καλύβα δι... του τσομπάνου από κάτω απ' το... από την κόρδα και εκεί μέχρι που γεννούσαν. Όταν γεννούσαν σου είπα, τα βάζαμε σ' αυτές τις λισιές που φτιάναμε.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.202)

Το αποχωρητήριο ήταν στην ύπαιθρο. Δεν υπήρχε τουαλέτα ούτε τρεχούμενο νερό. Έπαιρναν νερό είτε από ποτάμια είτε από στέρνες.

«Στην ύπαιθρο. (...) Ύπαιθρο τουαλέτα. (...) Πού μπάνιο, μπάνιο;! Με νερό κρύο τα μούτρα μόνο.» (...) Γιατί εκείνα τα χρόνια μπάνια, δεν είχαμε και στο Μέτσοβο. Μήπως εδώ είχαμε μπάνια; (...) Δεν είχαμε μπάνια! Πού μπάνια; Έτσι ήμασταν πρόχειρα, πρόχειρα πλενόμασταν μπορεί πρόσωπο, πόδια, έτσι ε... Καμιά φορά ... Πού μπάνιο; Δεν κάναμε μπάνιο. Τι να λέμε ψέματα; Ούτε 'δω¹⁰⁰ δεν έκανε μπάνιο ο κόσμος. Είχαν κάτι σκάφη ξύλινη, σε τέτοια πλενόμασταν. Δεν είχαμε μπάνιο. Και 'γω όταν παντρεύτηκα μπάνιο ούτε στην πεθερά μου απάνω είχανε μπάνιο, απλώς μια πρόχειρη τουαλέτα.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.203)

Όσο για θέρμανση αρχικά είχαν φωτιά, την οποία άναβαν μες στην καλύβα. Αργότερα φτιάξαν αυτοσχέδια τζάκια. Δυο σοβαρά ελαττώματα της φωτιάς και του τζακιού ήταν ότι κάπνιζαν κι ότι δεν ζεστάνονταν παρά μόνο όσους προλάβαιναν να καθίσουν κοντά. Η πιο «σύγχρονη» πηγή θερμότητας και παράλληλα η πιο αποδοτική ήταν η σόμπα. Το μαγείρεμα γινόταν αρχικά στην φωτιά και στη γάστρα και έπειτα στη μασίνα.

«Πριν παντρευτούμε εκείνα τα χρόνια είχε, δεν είχαμε σόμπα στο ... στο πατρικό να πω, που ήμασταν, που ήμουν κοπέλα. Δεν είχαμε σόμπα ακόμα. Δεν είχαν βγει να βάλουνε σόμπα. Είχαν όλο τζάκια και το καπνό ερχόταν στα μάτια. Μας έτσουζαν τα μάτια στο χιόνι. Όταν γινόταν καλός ο καιρός και θέλαμε να βγούμε έξω είχε χιόνι, δυο μέρες που έφυγε το χιόνι, γιατί εκεί κάτω στα χειμαδιά δεν κρατάει πολύ το χιόνι. Φεύγαμαν από εδώ και χειμωνιάζαμε σε καλύβα με τα μικρά. Φαντάσου. Μπορεί να κάτσεις εδώ σε μια καλύβα στο βουνό να ξεχειμωνιάσεις όλον τον χειμώνα; Ενώ εκεί έχει άλλο, άλλη ατμόσφαιρα. Πώς το λένε; Ζέστη. Το χιόνι αν κάτσει δυο μέρες και μετά φεύγει, δεν κάθεται κάτω το χιόνι, γιατί έχει ζέστη. Είναι το μέρος έτσι. Αλλά εδώ όταν παντρεύτηκα είχαμε σόμπα. Έβραζες στην σόμπα το φαγητό. Ήταν αλλιώς.» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.204)

«Αυτό, αλλά ήτανε ωραία. Και τσίγκο από πάνω κι είχαμε, είχαμε χώρισμα που βάζαμε τα πράγματα στο ένα κι είχαμε το τζάκι και αργότερα πήραμε και σόμπα μετά. Είχαμε και σόμπα μεγάλη και ζεστάνομασταν πιο καλά. (...) Τζάκι, καπνοδόχο από φτιαγμένα από τον πατέρα μου όχι τζάκι από κτίστη. Τα πλέκαν αυτοί με βέργες, πάλι με χύμα. Θυμάμαι το πρώτο βράδυ που κοιμηθήκαμε είχε, φυσούσε τέτοιος αέρας, είχαμε ανάψει το τζάκι, καπνό... Παναγίτσα μου όλη την νύχτα δεν μπορούσαμε από καπνό, γιατί είχε και κρύο και το ανάβαμε το τζάκι. Καπνό, με πονούσαν την άλλη μέρα βγήκε ο ήλιος. Εμένα τα μάτια μου

---

¹⁰⁰ Στο Μέτσοβο.

είχαν γίνει τσούξιμο απ' τον ήλιο. Πω πω λέω, πώς άντεχα; Δεν ξέρεις τι καπνό είχε όλη την νύχτα μέσα. Καπνό; Τα μάτια μετά την άλλη μέρα μόλις γινη... πω πω με πονούσανε και μου δάκρυζαν συνέχεια τα μάτια.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.205)

«Είχαμε μια βάτρα¹⁰¹ το λέγαμε και βάζαμε τα ξύλα 'κει, άναβε φωτιά, και 'μεις γύρω γύρω απ' τη φωτιά. (...) Μεσ στο σπιτάκι αυτό(...) Άλλο, από καπνό άλλο πράμα. Είχε τρύπες και έφευγε. Μετά το 1965 φτιάξαμε σπιτάκια. (...) Απ' όταν φτιάσαμε όλοι σπίτια ήταν σόμπα.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.206)

«Μαγειρεύαμε. Είχαμε μια σαν κουζίνα απ' έξω, με τσίγκια... πέτρες τώρα τελευταία, αλλά με φωτιά πάντα έτσι. (...) Ε, είχαμε πυροστιές, είχαμε αυτό, μετά δίπλα ήταν και ο φούρνος που φτιάναμε, που ζυμώναμε, που ψέναμε το ψωμί αφού ζυμώναμε. (Τον φούρνο) το φτιάναμε 'μεις τεχνικά. Ε, ξέραμε απ' όλα τα χρόνια, ο ένας πίσω απ' τον άλλον, με πέτρες, με λάσπη και με τέτοια γινόταν μια χαρά.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.207)

Στον φούρνο, που έφτιαχναν με λάσπη, βέργες και πλάκες —και κρατούσε για χρόνια— έψηναν σε εβδομαδιαία βάση πολλά καρβέλια ψωμί, άλλα για τους κτηνοτρόφους κι άλλα για τα σκυλιά, και μπορεί να έψηναν καμιά φορά κανένα αρνί. Ο φούρνος ήταν σε κατάλληλη θερμοκρασία να ψήσει όταν ασπρίζανε οι πλάκες.

«(...) Στο φούρνο. Έτσι με χώμα κόκκινο το φτιάχνανε οι ίδιοι οι δικοί μας σαν πηλό. Και το καίγανε... (...) Τον είχαμε 'κει απ' έξω. Κάνανε μία, σαν κουζινάκι, παράγκα με τσίγκο... (...) Σαν λοφάκι και χωρούσε 15 καρβέλια κάναμε και σκυλόψωμα. (...) Ο πατέρας μου, τα αδέρφια μου μαζί. Το κάνανε από χώμα και μετά το καίγανε και γινότανε φούρνος. Και πλάκες, βάζαν και πέτρες, πλάκες από κάτω αλλά γινόταν ένα ωραίο ψωμί.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.208)

«Αυτός ο φούρνος τώρα... ο γαμπρός μου ο Περιστερής το είχε φτιάξει, ο Κώστας. Ήταν από πέτρα... όχι από τούβλο. Πέτρα και λάσπη από χώμα. Αυτό ήταν για να μην πάρει αέρα τίποτα. Πέτρα και μετά ξύλα. Βάζεις ξύλα και ... φωτιά μέσα κάργα, ως ότου να ασπρίσουν οι πέτρες. Όταν άσπριζαν οι πέτρες τότες ήταν για να βάλεις το ψωμί, για να στο ψήσει το ψωμί. (...) Τραβούσαμε το κάρβουνο. Την στάχτη τη τραβούσαμε. Μετά είχαμε σαν την μάπα —παράδειγμα— ένα πράμα σαν την μάπα (...) πατσαούρα ήτανε, σαν την μάπα να σου δώσω να καταλάβεις. Την βουτάγαμε σε ένα ντενεκέ με νερό και καθαρίζαμε τον φούρνο. Κατάλαβες;... τον φούρνο, για να μην έχει στάχτη από κάτω. Και θα έκαιγε πολύ, αλλά και να μην έχει στάχτη. Να βγει η εικόνα από κάτω καθαρή, γι' αυτό το πράγμα. (...) Δεν υπήρχαν, δεν τα βάζαμε σε ταψιά το ψωμί. Όχι. Το καρβέλι, έτσι πάνω στην πλάκα, πάνω στην πλάκα το καρβέλι. Αλλά αυτό ήταν σαν μάπα, αυτό το πανί. Το βουτούσαμε και φρουπ- φρουπ και το καθαρούσαμε τον φούρνο εκεί μέσα. Δεν αφήναμε τίποτα, ούτε κάρβουνο, ούτε στάχτη. Και γινόταν το ψωμί κάτι άλλο. Πολύ νόστιμο. Πολύ ωραίο.» (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.2010)

¹⁰¹ «νάτρά: 1) [ΕΔΩ] τζάκι, εστία, 2) σπορείο, μικρό φυτώριο» (Δασούλας, 2013, σ. 230).

Άλλη σημαντική δουλειά που έπρεπε να γίνει από την αρχή ήταν ο χωρισμός του κοπαδιού στα γαλάρια, στις προβατίνες που είχαν κυοφορήσει ή πλησίαζε ο καιρός της κυοφορίας τους, από την μια και τα στέρφα ή στείρα¹⁰² και τα κριάρια από την άλλη (Νιτσιάκος, 1995, σ. 41), γιατί θα είχαν άλλη φροντίδα τα πρώτα: καλύτερη τροφή, περισσότερη περιποίηση αφού αποτελούσαν το πιο παραγωγικό τμήμα του κοπαδιού (Campbell, 1976; Γκόλιας, 2004).

«Μόλις πηγαίναμε 'κει, η πρώτη δουλειά που κάναμε τα βάζαμε στον στάβλο όλα και τα ψάχναμε ένα-ένα. (...) Όποιο είχε κατεβάσει γάλα, γιατί όταν είναι έτοιμα για να γεννήσουν τα πρόβατα κατεβάζουν μαστάρι, όπως είναι ο άνθρωπος. Λοιπόν, τα ψάχναμε και όσα ήταν έτοιμα για να γεννήσουν τα βάλουμε χώρια. Όσα ήτανε και θ' αργούσανε τα στέλναμε πάνω στα χει... στα πώς τα λέγανε, στα στείρα. Το ίδιο γινότανε μετά και στα στείρα, όταν ήταν για να ξεχωρίσουμε άλλα.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.210)

Τα αρνιά που γεννιούνταν, αρχικά τα έβαζαν στο κοπάδι με τις μάνες τους, αλλά μετά από ένα χρονικό διάστημα 30 ημερών για τα αρσενικά και περίπου 2 μηνών για τα θηλυκά, τα αποκόβανε από εκείνες, «για να μην βυζαίνουν και ξαδυνατούν τις προτίνες» (Χατζημιχάλη, 2010, σ. 99) και για να το εκμεταλλευτούν οι κτηνοτρόφοι το γάλα πουλώντας το σε τυροκόμο.

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: *«Θυμάμαι μια χρονιά είχαμε 400 αρνιά από δω, 300 αρνιά από 'κει και μας... είχαμε αφήσει ένα πορτάκι ανοιχτό κατά λάθος και μπερδεύτηκαν, γιατί, τα αρνάκια τα μεγάλα μπερδεύτηκαν με τα μικρά. Οι μαμάδες από τα μεγάλα αρνάκια και οι μαμάδες από τα μικρά αρνάκια ήταν χωριστά και ξεχάσαμε το πορτάκι ανοιχτό, μικρά τότε ο Γάκης, ο Μπίμπης και ανακατεύτηκαν τα αρνιά και πώς να τα ξεχωρίσουμε τόσα αρνιά. Ο παππούς Τριαντάφυλλος φώναζε, έκανε, έρανε κι ένα ένα πως τα ξεχώρισε ο παππούς Τριαντάφυλλος! Κι έλεγε τώρα «Χάσαμε γάλα.» έλεγε. Γιατί από το στρες που πάθανε οι μάνες και τα αρνιά, χάσανε τις μανάδες τους, είχαν στρεσαριστεί, και ψάχναμε όλη τη νύχτα ποιο αρνάκι βελάζει να το βάλουμε στην μάνα του.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.211)*

Τα βοσκοτόπια τα χώριζαν α) στο φθινοπωρινό λιβάδι και β) στο γεννολίβαδο¹⁰³. Στο γεννολίβαδο, το λιβάδι όπου έβαζαν τον χειμώνα τα πρόβατα που είτε είχαν γεννήσει, είτε πλησίαζε ο καιρός τους να γεννήσουν, έφτιαχναν καλύβα για να μπορεί να τα παρακολουθεί από 'κει ο βοσκός μέρα και νύχτα.

«Μόλις φθάνουμε εκεί όμως, εκεί γιατί ήτανε πολύ το μέρος αλλού τα είχαμε το φθινόπωρο, το φθινοπωρινό λιβάδι, και αλλού το λιβάδι, το γεννολίβαδο. Πηγαίναμε εκεί πέρα, αφήναμε τα πρόβατα εκεί που ήταν για το φθινόπωρο πριν γεννήσουνε και ορισμένοι

¹⁰² Στείρα ή στέρφα θεωρούνται τα θηλυκά πρόβατα:

1. οι αρνάδες (έως ενός έτους)
2. οι μηλιόρες (από ενός έτους και άνω, ως ότου ζευγαρώσουν)

¹⁰³ Η Α. Χατζημιχάλη (2010) κάνει τον εξής διαχωρισμό στα λιβάδια:

Α) Γαλαροτόπι: Λιβάδι με καλύτερο και αφθονότερο χορτάρι για τα γαλάρια.

Β) Στερφοτόπι: Χωρίζεται κι αυτό με την σειρά του σε 1) ζυγουρολίβαδο: Λιβάδι που προορίζεται για τα ζυγούρια και είναι καλύτερο από το στερφολίβαδο, 2) στερφολίβαδο: Λιβάδι που προορίζεται για τα στέρφα και τα κριάρια και είναι λιγότερο καλό από το ζυγουρολίβαδο, 3) αρνολίβαδο: Λιβάδι που προορίζεται για απογαλακτισμένα αρνιά.

πηγαίναμε κάτω στο γεννολίβαδο να φτιάσουμε την καλύβα, φτιάναμε φούρνο...» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.212)

«Σαράντα μέρες ήταν απάνω στα φθινοπώρια που λέγαμε, γιατί καθόμασταν. Σαράντα μέρες κι ύστερα τα κατεβάζαμε κάτω, γιατί γεννούσαν. Μετά σαράντα μέρες γεννούσαν τα πρόβατα.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.213)

Κάποιοι κτηνοτρόφοι που είχαν δασώδεις και επίπεδες εκτάσεις γης τις ξεχέρσωσαν για να δημιουργήσουν χωράφια, στα οποία έσπερναν στάρι και κριθάρι. Το σιτάρι και κριθάρι το θέριζαν και το άλεθαν, το μεν πρώτο για μαγειρική χρήση (παρασκευή ψωμιού, πιτών), το δε δεύτερο για τα πρόβατα. Τα στάχυα του σιταριού και κριθαριού, όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο¹⁰⁴ τα έκαναν μπάλες. Με αυτά έστρωναν το χώμα στο γρέκι ή στους στάβλους. Λειτουργούσαν σαν μόνωση λόγω της υγρασίας από τις κοπριές και τις λάσπες.

Με την πάροδο του χρόνου και την γενικότερη οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδος μετά το '60 κάποιοι κτηνοτρόφοι βελτίωσαν σημαντικά το βιοτικό τους επίπεδο και το εργασιακό τους περιβάλλον. Παράδειγμα αποτελεί το μαντρί της Ε.Μ (ΣΥΝ.13), η οποία μαζί με τον σύζυγό της έκαναν γεώτρηση για να έχουν τρεχούμενο νερό, έφεραν στο μαντρί τους ηλεκτρικό ρεύμα, αγόρασαν πλυντήριο ρούχων το 1965¹⁰⁵.

«... μετά εμείς εκεί βγάλαμε νερό, είχαμε φως, είχαμε και πλυντήριο, είχαμε και ... (...) Εμείς βγάλαμε δικό μας νερό, γεώτρηση και φέραμε και ρεύμα και ήμασταν καλά. Είχαμε ένα σπιτάκι, δύο δωμάτια, μία κουζίνα και μία 'ποθήκη, αυτό είχαμε εκεί. Και ... καλά τον στάβλο και τα πρόβατα και τα άλλα εκεί που είχαμε σκιάσει σπίτι καινούργιο όπως εδώ, με νταβάνι με όλα... (...) Η ΔΕΗ. Φέραμε κολώνες απ' το... από το χωριό. Μέχρι εκεί πληρώσαμε 800.000 τότε. Χιλιάρικα όχι... για να φέρουμε το ρεύμα. Και φέραμε το ρεύμα. Είχαμε ρεύμα παντού, στο στάβλο και ήμασταν καλά. Περνούσαμε καλά. Δόξα τω Θεώ!» (Ε.Μ, ΣΥΝ.16, ΑΠ.214)

Το μαντρί των αφών Μπούμπα (Βασιλείου, Τριανταφύλλου και Γεωργίου) επίσης, φάνηκε να αποτελεί από πολύ νωρίς πρότυπο κτηνοτροφικής μονάδας για τα δεδομένα της εποχής του¹⁰⁶.

¹⁰⁴ Κεφ. «1.1.Προετοιμασία για το ξεχειμώνιασμα»

¹⁰⁵ Πρέπει να επισημάνουμε ότι το μαντρί αυτό βρισκόταν σε ακτίνα 10 χλμ. (περίπου) από το χωριό Βρυσιά των Φαρσάλων. Λόγω της κοντινής του απόστασης ήταν πιο προνομιούχο σε σχέση με άλλα χειμαδιά που βρίσκονταν πιο μακριά από άλλα χωριά και ήταν απομονωμένα.

¹⁰⁶ Αξίζει να σημειωθεί ότι την βελτίωση αυτή των συνθηκών της κτηνοτροφικής τους μονάδας την κατάφεραν σταδιακά μέσα από πολλή δουλειά και πολλές στερήσεις αν και προέρχονταν από οικογένεια τσελιγκάδων. Δεν ήταν μόνο οι υψηλοί τόκοι που βάραιναν την οικογένεια αυτή, αλλά και μια σειρά από «άτυχες» καταστάσεις (βίαιοι θάνατοι και οι συνέπειες αυτών για την οικογένεια) που τους είχαν στιγματίσει όπως αναφέρει ο Δ.Μ (ΣΥΝ.35). Οι άνθρωποι της οικογένειας του δούλευαν διαρκώς, αλλά οι απολαβές ήταν λίγες. «Πάντα δουλεύανε και (...) πάντα δύσκολα ήτανε». Ότι οικονομίες είχαν τις κρατούσαν για να επενδύσουν σε λιβάδια. «Η κρίση του επαγγέλματος επεκτείνεται στα αφεντικά. Και αυτοί δεν μπορούν να έχουν χρήμα, γιατί ό,τι υπάρχει είναι επενδυμένο στο κοπάδι.» (Ρόκου, 2007, σ. 172).

«Υπήρχε ένα, μια έτσι, υπήρχε μια, μια μελαγχολία γενικά (...) για το αυτό που, η ζωή μας ενώ φαίνεται ότι είναι χαρούμενη έχει και μια, πώς το λένε μια... έτσι μια... μελαγχολία. Κι ήτανε φιλοσοφημένοι, ήτανε άνθρωποι που δεν είχανε, είχανε χάσει ανθρώπους, είχανε με τον πόλεμο. Οι παππούδες τους είχαν σκοτώσει

Πρώτον, ήταν από τα πρώτα χειμαδιά που είχαν αγοραστεί. Ήδη από «(...) το 1928 αποφασίσανε οι δικοί μας για να κάνουν μια αγορά, να εξασφαλίσουν για τα πρόβατα τη χειμερινή βοσκή, αν και μεγάλη απόφαση κάνανε, ταλαιπωρηθήκανε πολύ, απ' το 1926 ως το 1937 χρεωμένοι με τόκους τότε 18%. Ήταν τότε ελληνικό.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.3, ΑΠ.215). Έπειτα τα χειμαδιά τους βρίσκονταν σε προνομιακή θέση γιατί ήταν σε πιο προσβάσιμα και επίπεδα μέρη. Δεν ήταν άγονη γραμμή, όπως συνέβαινε με τα χειμαδιά άλλων κτηνοτρόφων.

Στο παρελθόν οι σταβλικές τους εγκαταστάσεις ήταν πρόχειρες, όπως αυτές που περιγράφηκαν παραπάνω, με βρίζα και βέργες. Όταν ανέλαβαν τα τρία αδέρφια (το έτος 1962) σιγά-σιγά εκσυγχρονίσανε το μαντρί. Έχτισαν μόνιμο στάβλο και καλύβια με τσίγκο και τσιμεντόλιθα.

«Παλιά ήμασταν... τα πρόβατα τα 'χαμε στην ύπαιθρο. Φτιάχναμε από άχυρο, βρίζα από άχυρο, άχυρο από βρίζα... (...) και τα δέναμε έτσι, και γινόταν ένα πράγμα σαν να είναι λαμαρίνα. Το πλάτος ήταν 1.80- 2.00 μέτρα και... (...) Και το ύψος αυτό. Το πιάναμε γύρω γύρω, το στερεώναμε... το στερεώναμε με φούρκες και αυτό ήταν. Μετά προχωρέσαμε και κάναμε κτίρια με λαμαρίνες και μ' αυτό και σταβλίζονταν στάβλο. Σταβλίζονταν μέσα. Τ' αρμέγαμε, τα ταΐζαμε 'κεί μέσα. Ήμασταν καλά.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.7, ΑΠ.217)

του πατέρα μου οι Γερμανοί, της μητέρας μου οι Αντάρτες τους είχαν σφάξει τον πατέρα κι αυτά και υπήρχε μια μελαγχολία, δηλαδή μια θλίψη, μια αδιο... μια αυτή, μια λεπτή έτσι θλίψη. Μέσα στην χαρά ήτανε, υπήρχε και αυτή η αίσθηση, μια μελαγχολική διάθεση, του προσωρινού, στο τι μας ξημερώνει αύριο. (...) Γιατί ήταν και απρόβλεπτα τα πράγματα πώς θα πάνε, τι θα κάνουμε και είχαν περάσει οι οικογένειες πολλά πράγματα. Όταν γεννήθηκα εγώ οι δικοί μου τον παππού τον σφάξανε το '44, ήτανε 15 χρόνια μετά ας πούμε, 6 και 7, 15 χρόνια μετά το, μετά... με διάφορα πράγματα και η γιαγιά, και η μία και η άλλη ήτανε χήρα, δυσκολίες ήτανε από το σόι της μάνας μου ήταν πολλές αδερφές, ποιος, ποια να πρωτοπαντρέψει, θέλαν προίκα. Οι Αντάρτες είχαν σφάξει τον παππού και είχαν πάρει όλη την περιουσία, τα πρόβατα, μείναν στην ουσία με τίποτα, ααα βρήκαν ξαφνικά χωρίς τίποτα και μες στο πόλεμο, ήταν τα πράγματα... Δεν είχαν τίποτα και πάντα δουλεύανε και πάντα είχανε, δύσκολα ήτανε. Έτσι μεγαλώσαμε εμείς. Γλυκά, σοκολάτες δεν είχαμε δηλαδή. Σοκολάτα εγώ δεν θυμάμαι καμιά φορά. Μόνο κάτι, μας έδινε η γιαγιά η Αθηνά μερικές πεντάρες αυτές με τρύπα, με τα λεφτά και πηγαίναμε, είχαμε έναν θείο περιπτερά τον Γιάννη τον Νάκα και του δίναμε μια πεντάρα κι αυτός έδινε δυο μέντες ή τις κόκκινες ή τις άλλες αυτές που λένε οι τρικαλινές... αλλά αυτό ήτανε. Άλλη... ζάχαρη με αυτό. Ο πατέρας μου, η μάνα μου έκανε για σοκολάτα, ήτανε άλλα παιδιά που είχανε χρήματα. Εμείς δεν βλέπαμε, δεν βλέπαμε ρευστό, έκανε αυγά φρέσκα, τους έβαλε λίγο ζάχαρη κι έλεγε αυτό είναι σοκολάτα. Ήταν πολύ σφιχτοί, δεν είχαν και χρήματα. (...) Όλα τα λεφτά τα παίρνανε και τα βάζανε μέσα σ' αυτό, αγοράζαν λιβάδια, τα επενδύανε. Ήταν πολύ ολιγαρκείς. Και πηγαίνανε απ' το μπακάλικο και ψωνίζανε απ' το, απ' το Μπαλαμπέκο και τα γράφανε τι παίρνουνε και τα πλήρωνε μετά η επιχείρηση, αλλά ήτανε πολύ ολιγαρκείς, πολύ φτωχικά μεγαλώσαμε, πάρα πολύ. Ήταν όλα δικά μας. Λίγα πράγματα παίρναμε απ' το μπακάλη. Λίγο ζάχαρη, λίγο αλάτι, αυτό. Δεν παίρναμε τίποτα άλλο. Όλα τ' άλλα ήταν δικά μας. Κρέατα είχαμε τον... τον χειμώνα που δεν ήταν τα πρόβατα αν σφάξεις ένα αυτό, ένα πρόβατο και το κάναμε παστοურμά, το ζαστραμά. Παίρνανε, το βάζαν σε μια μεγάλη χύτρα, μετά το βάζαν σε κομματάκια, μετά το βάζανε μέσα, λίγο μισομαγειρευόταν, μετά έβγαζε το λίπος και έπηζε με το λίπος κι έτσι το κρατούσαμε στο υπόγειο. Ήτανε, είχανε κάνει πράσα η μάνα μου, πήγαινε έπαιρνε τέτοιο, έπαιρνε ένα κομματάκι τόσο, είχε το λίπος είχε και 3, 4 κομματάκια κρέας, τόσο κομματάκι κρέας για τον καθένα, με τα πράσα, με τις πατάτες ό,τι ήταν για να νοστιμίνει το φαγητό. Μετά άρχισε, μόλις είχαμε λίγα λεφτά παραπάνω πήγαινε καμιά φορά στο (...) και έπαιρνε κιμά και μας έκανε μακαρόνια με κιμά. Και στο Ευαγγελισμό έπαιρνε μπακαλιάρo και και τρώγαμε μπακαλιάρo. (...) Ήταν μπακαλιάρo, παστός ή πλακί. Ήταν ένας κρεοπώλης ή πλακί. Αυτό θυμάμαι μέχρι το γυμνάσιο. Μετά το γυμνάσιο τα πράγματα φτιάξανε λίγο.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.35, ΑΠ.214)

Μες στον στάβλο είχαν τοποθετήσει ταΐστρες για να τρέφεται από 'κει το κοπάδι. Έχτισαν ειδικό κτίριο για να στεγάσουν το τυροκομείο τους «Είχαν και το τυροκομείο. Αυτοί ήταν διαφορετικά. Ήταν πιο προχωρημένοι, ενώ εμείς, οι δικοί μας δεν μπορούσαν να κάνουν τέτοια.» (Κ.Δ, ΣΥΝ.10). Είχαν επίσης μύλο, όπου άλεθαν στάρι, κριθάρι και καλαμπόκι, για να δίνουν αλεσμένη τροφή και να μην καταπονούνται πολύ τα πρόβατα στη μάζηση.

«Αφού είχαμε φτάσει σε σημείο που όλοι δίνανε τότε καλαμπόκι και κριθάρι ανάμεικτο έτσι ολόκληρο κι εμείς άσε που είχαμε μύλο και τ' αλέθαμε όλα, αλλά είχαμε φτάσει να τα ταΐζουμε φύραμα, φύραμα έτοιμο, όπως ταΐζουν τα κοτόπουλα...» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.218)

Οι κτηνοτρόφοι της περιοχής μπορούσαν να προμηθευτούν αλεσμένο καλαμπόκι ή στάρι —το οποίο αποθήκευαν σε ειδική σιταποθήκη— ανταλλάσσοντάς το με το γάλα που έβγαζαν, γιατί οι αφοί Μπούμπα είχαν τυροκομείο, επομένως τους ήταν απαραίτητες μεγάλες ποσότητες γάλακτος.

«Υστερα, είχαμε κάνει, επειδή είχαμε πολλά πρόβατα, είχαμε κάνει σιταποθήκη μεγάλη και εξυπηρετούσαμε όλους τους κτηνοτρόφους της περιοχής εκείνης. (...) Και ερχόταν και τους λέγαμε, επειδή ο παππούς ήταν απασχολημένος, ο θείος Γιώργος ήταν απασχολημένος, ερχόταν, ας πούμε με τα ζώα τους και λέγανε «Θέλουμε καλαμπόκι ή στάρι.» ξέρω 'γω. Και τους λέγαμε «Πηγαίντε εκεί, ζυγίστε το.» Το ζυγίζανε μόνοι τους και μας λέγαν πόσο είναι. Αυτό το κλείνανε με το γάλα όμως. (...) Μας φέραν το γάλα... (...) τους δίνανε ζωοτροφή, όταν κάνανε λογαριασμό λέγαμε το γάλα κάνει τόσο, τόσο έκανε η ζωοτροφή, κάνε να πάρεις τόσο, τη διαφορά, ας πούμε. Και ύστερα, είχαμε ... 'ντάξει... εξυπηρετούσαμε δηλαδή, επειδή σε μας ερχότανε, ήτανε σαν κέντρο, εμάς... εκεί πέρα, τα χειμαδιά τα δικά μας, εκεί πέρα. Ήταν κέντρο, δηλαδή οι άλλοι το βλέπανε σαν πόλη, ας πούμε, αυτό, την εγκατάσταση που είχαμε εμείς.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.8, ΑΠ.219)

«Αλλά εκεί είχαμε δημιουργήσει κι άλλο ένα αυτό για να εξυπηρετήσουμε τους κτηνοτρόφους που μας έφεραν το γάλα πέρα, τις ζωοτροφές, υπόγραφαν αυτήν την διατακτική από την αγροτική τράπεζα τότε και ερχότανε στην αποθήκη που αποθηκεύαμε εμείς μέχρι 400 τόνους καλαμπόκι, να πούμε, είτε σιτάρι, είτε κριθάρι, είτε αυτό και αυτοί το παίρνανε όποτε 'θέλαν.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.7, ΑΠ.220)

«Μετά 'παίρναν και διατακτικές να πούμε όλοι οι κτηνοτρόφοι οι άλλοι που 'ταν γύρω... και 'παιρναν, επειδή είχαμε φτιάξει μία αποθήκη εμείς εκεί πέρα, την Αγροτική Τράπεζα, να συγκεντρώνουμε, επειδή ήταν το τυροκομείο εκεί και θα 'φερναν το γάλα, έρχονταν με το γάλα και φεύγανε φορτωμένοι με καλαμπόκι, κριθάρι... Κατάλαβες; Έπαιρναν τροφές. Βάσει δηλαδή τις διατακτικές που παίρναν από την Τράπεζα, που δικαιούνταν ο καθένας. Δήλωνε ο άλλος «Έχω 500 πρόβατα, χρειάζομαι τόσο στο καλαμπόκι, ένα τόνο, δύο». Με κατάλαβες; Και αφού είχε φέρει τα χαρτιά εκεί, του 'χαμε βάλει εμείς το καλαμπόκι από γληγορότερα, απ' το φθινόπωρο, μιλάμε τι φθινόπωρο... το καλοκαίρι όταν έβγαίνε το καλαμπόκι.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.221)

Κατόπιν αιτήσεως στις αρμόδιες αρχές κατάφεραν να φέρουν οδική αρτηρία κοντά στο μαντρί τους, για να διευκολυνθούν οι μεταφορές με φορτηγά και τρακτέρ του γάλακτος, των τυριών, της

ζωοτροφής, των ζώων και των ανθρώπων. Φρόντιζαν να έχουν καλές σχέσεις με τις αρχές, προκειμένου να μπορούν να εισακουστούν τα αιτήματά τους που ήταν εις όφελος όχι μόνο του δικού τους μαντριού, αλλά και των μαντριών της γύρω περιοχής.

«Όταν ερχόταν στο Παπαδοπούλι κανένας νομάρχης, ο παππούς Τριαντάφυλλος το πρώτο που έκανε πήγαινε εκείνη την ώρα και έσφαζε το αρνί, γιατί δεν ήξερε ότι θα 'ρθούν. Έσφαζε αρνί, άναβε φωτιά και τους το έψηνε. Νομάρχης, δικαστής έτσι για να δούνε εκεί. Ζητούσε ο παππούς Τριαντάφυλλος να κάνουν τον δρόμο, ερχόταν αυτοί να δούνε τον δρόμο, να ελέγξουν κ.τ.λ. Τους έσφαζε αρνί εκείνη την ώρα. Η γιαγιά Ματίνα μαγείρευε, τους έκανε πίτες εκείνη την ώρα και τους έδινε να φάνε ψητό αρνί εκείνη την ώρα. Πάντοτε το θυμούνται αυτό. Και κάθε φορά που πήγαινε ο παππούς Τριαντάφυλλος στα Τρίκαλα για να ζητήσει κάτι από τον νομάρχη, για τον δρόμο, γιατί μας χαλούσε από τις βροχές, ή για κάτι άλλο που ζητούσε, δηλαδή ήταν αντιπρόσωπος απ' όλους, πήγαινε πάντοτε τυριά. Κι έλεγε η γιαγιά Ματίνα, μου έλεγε «Πρέπει να δίνεις. Ο πατέρας σου πάντοτε με το τυρί στο χέρι πήγαινε στον νομάρχη, στον δήμαρχο.» Ό,τι ήθελε πάντοτε έδινε.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.222)

Εγκατέστησαν γεννήτρια για να έχουν ηλεκτρικό ρεύμα. «Ε, εξελίχθηκαν τα πράγματα και μετά εμείς επειδή είχαμε το τυροκομείο πήραμε γεννήτρια και μας αυτό του ηλεκτρισμού... είχαμε εξασφαλίσει το φως και είχαμε και δέκα- είκοσι ιπποδύναμη και συνδέαμε μοτεράκι κει πέρα (...) λόγω του τυροκομείου. Δούλευε με το μοτέρ.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.7, ΑΠ.223). Γύρω στο 1967- 1969 αιτήθηκαν στις Αρχές την εγκατάσταση τηλεφωνικής γραμμής, προκειμένου να μπορούν να επικοινωνούν οι κτηνοτρόφοι της περιοχής με τις οικογένειές τους, το οποίο και πέτυχαν.

«Ύστερα χρειάστηκε να βάλουμε τηλέφωνο. Ήμασταν οι μοναδικοί που είχαμε τηλέφωνο. Δεν είχε κανείς τηλέφωνο. Εκεί που... στα χειμαδιά. Είχαμε τηλέφωνο που δεν είχε κανένας. (...) Από όταν κυκλοφόρησαν τα πρώτα τηλέφωνα πήραμε τηλέφωνο εμείς εκεί πέρα, ας πούμε και εξυπηρετούσαμε εκεί όλους τους κτηνοτρόφους της περιοχής. Όχι μόνο αυτό, αλλά αφήναμε και τη δουλειά μας ας πούμε για να τους ενημερώσουμε. Παράδειγμα, έπαιρνε ο άλλος τηλέφωνο και έλεγε «Πέθανε ο πατέρας του τάδε». Θα έπρεπε να πάμε με το ζώο, να πάμε στο εκεί που έμενε αυτός που είχε τα πρόβατά του να πάμε να τον ενημερώσουμε, ότι πέθανε κάποιος παππούς, παράδειγμα. Ή γέννησε η νύφη του παράδειγμα. Θα 'πρεπε να πηγαίνουμε. Και ήταν πολύ δύσκολο αυτό, πώς να σου πω, γιατί καλά όταν είναι χαρμόσυνη είδηση, όταν είναι δυσάρεστη, ας πούμε ...» (Γ.Μ, ΣΥΝ.8, ΑΠ.224)

«Και ήτανε με κουρδιστήρι. «Έλα Φαρκαδόνα» φωνάζανε. «Έλα κέντρο Φαρκαδόνα». Έπρεπε δηλαδή να καλέσεις για να σου πει μετά από όσην ώρα να πούμε να σου πει «Έλα, τι, ναι. Τι θέλεις; Να ετούτο, κείνο, τ' άλλο», ξέρω 'γω τι. «Σύνδεσέ με με τον τάδε.» Και είχαμε πίνακα με βύσματα ας πούμε και συνέδεε με τα Τρίκαλα, με Γκριζάνο με το ξέρω 'γω τι. Υπήρχανε χωριά. Αλλά με την Φαρκαδόνα είχαμε σαν κέντρο. Και παίρνουμε τηλέφωνο απ' το Μέτσοβο και λένε «Έτσι κι έτσι, τάδε, του Τρίτου τώρα...» δεν θυμάμαι, ο θείος Γιώργος το θυμάται αυτό, ε... γέννησε. Ε, έρχεται ο θείος ο Γιώργος, μου λέει «παρ' το

Ντάσχο και σύρε στον Τρίτο, κάτω» λέει «για να δώσεις, να πάρεις τα συγχαρίκια, να τους πεις ότι γέννησε κορίτσι» και ξέρω 'γω τι... «Αν ήταν αγόρι θα 'παιρνες καλό συγχαρίκι. Τώρα είναι κοπέλα, εντάξει, κάτι θα πάρεις. (...) Ξεκινάω με τον Ντάσχο εγώ πάω (...) φωνάζω εκεί πέρα τον Τρίτο. «Ε, τι βογγάς;» «Κουάλα λα φιάτα» του λέω. «Ε, ρε γκίνε!», μου λέει. Από μακριά, ούτε περίμενε να 'ρθω, ούτε έλα 'δω, ξέρω 'γω. Λοιπόν, σηκώθηκαν κι «έφυγα πάνω με το ίδιο εισιτήριο», δηλαδή του κακοφάνηκε... που 'ταν κοπέλα¹⁰⁷. Δεν ήξεραν τότε από γρήγορα αν ήταν κοπέλα ή αγόρι.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.225)

Αγόρασαν τρακτέρ για την καλλιέργεια χωραφιών, για τις μεταφορές βαρύ φορτίου και για κάποιες μετακινήσεις τους.

«...και ερχόταν, άμα πήγαινε η γιαγιά σου έβγαινε με τα ζώα ο παππούς να την πάρει. Άμα πήγαινα εγώ ερχόταν ο Γιώργος με τα ζώα να με πάρει. Αλλά μετά που αγοράσαμε το τρακτέρ πάντα ερχόταν ή η γιαγιά σου πήγαινε ή εγώ πήγαινα ερχόταν ο Γιώργος με το τρακτέρ και μας έπαιρνε αυτά τα 7-8 χιλιόμετρα που ήταν χωματόδρομος και δεν ... Έχουμε πάει και με τα πόδια φορτωμένες, γιατί δεν ήταν το τηλέφωνο να συνεννοηθούμε. Μετά που βάλαμε το τηλέφωνο είχαμε ευκολία μετά, συνεννοούμασταν.» (Σ.Ζ, ΣΥΝ.7, ΑΠ.226)

Προκειμένου να αποφύγουν ζημιές με λύκους είχαν προμηθευτεί ένα κανόνι που έκανε κρότο και τρόμαζε τους λύκους.

«Είχαμε όμως για τους λύκους ένα κανόνι. (...) . Όταν λέω κανόνι τι έκανε αυτό το κανόνι; Αυτό δούλευε με ασετιλίνη και ήταν κρότου, μόνο κρότος δηλαδή. Και έτσι οι λύκοι φοβόταν και έφευγαν. Δεν είχαμε ζημιές δηλαδή. (...) Το βάζαμε κάθε μέρα, το βάζαμε και αυτό κάθε... το ρυθμίζαμε, δούλευε με ασετιλίνη. Ρυθμίζαμε την ποσότητα του νερού που έπεφτε μέσα σε έναν κουβά, που είχε ασετιλίνη, και αυτό έσταζε. Μετά με το αέριο που έβγαζε η πέτρα, η χημική αντίδραση που γινόταν το νερό με την ασετιλίνη έβγαζε το αέριο ας πούμε. Αυτό το αέριο κάποια στιγμή ας πούμε, μόλις πιεζόταν απελευθερωνόταν και με έναν σπινθήρα, ας πούμε έβγαζε τον κρότο.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.8, ΑΠ.227)

Η διαφορά σε σχέση με τα άλλα μαντριά της περιοχής ήταν αισθητή. Οι άλλοι το βλέπανε σαν πόλη, σαν πρωτεύουσα, «μικρό Παρίσι» το αποκαλούσαν.

«Και όταν ερχόταν ας πούμε το καταυλισμό τον δικό μας, ας τον πούμε καταυλισμό, εκεί που ήμασταν εγκαταστημένοι, αυτοί νομίζανε ότι πηγαίνανε στην πρωτεύουσα. Πώς νιώθει ένας απ' το χωριό και πάει στην Αθήνα, έτσι ένοιωθαν αυτοί όταν ερχότανε στις εγκαταστάσεις τις δικές μας. Γιατί είχαμε και τηλέφωνο και το ρεύμα. Μην φανταστείς τίποτα σπουδαία πράγματα, αλλά για 'κείνη την εποχή ένας που ήτανε στο ύπαιθρο και δεν είχε ούτε κτίρια, ούτε μόνιμες εγκαταστάσεις του φαινότανε ότι ήμασταν... ήταν πολύ καλά, ας πούμε.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.8, ΑΠ.228)

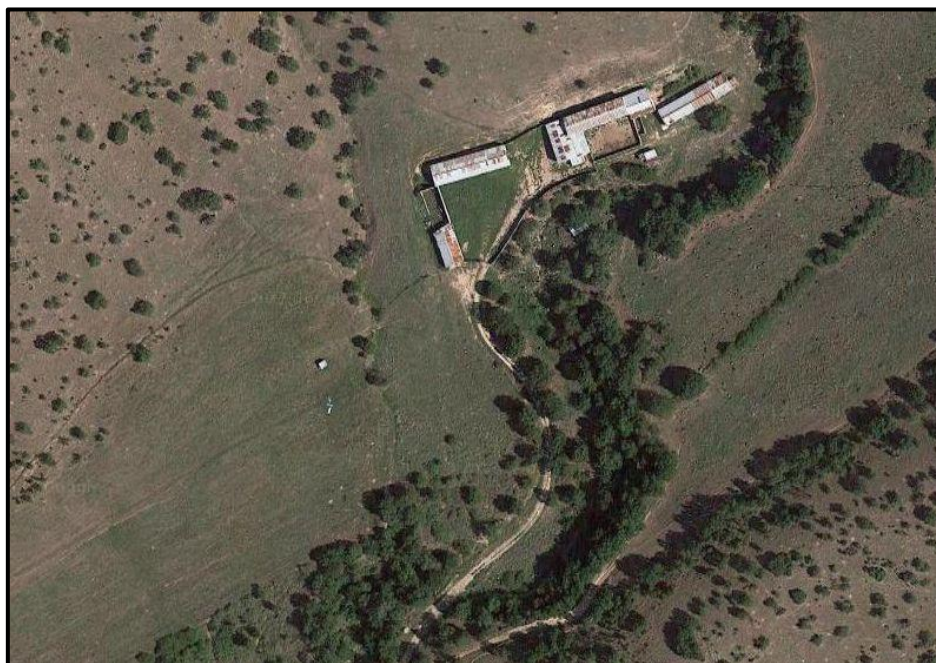
---

¹⁰⁷ Ο Μ. Γκόλιας (2004) επισημαίνει ότι η επιθυμία των κτηνοτροφικών οικογενειών να κάνουν αγόρια οφειλόταν κυρίως στην ανάγκη της διαδοχής των κτηνοτρόφων από τα αρσενικά παιδιά τους (πατροπλευρική- αρρενογονική διαδοχή). Εξάλλου τα κορίτσια, αφού παντρεύονταν, εγκατέλειπαν την πατρική τους εστία για να ενσωματωθούν στην οικογένεια του συζύγου τους.

Ο Κ. Καραβίδας είχε προτείνει το 1931 για ένα τσελιγκάτο στο Κυκλίκες πέντε μέτρα βελτίωσης του τσελιγκάτου αυτού: «α) Η κατασκευή μονίμων ποιμνιοστασίων, β) Η καλή και τακτική διατροφή των γαλακτοφόρων προβάτων κατά το διάστημα του χειμῶνος¹⁰⁸, γ) Η διεξαγωγή της τυροκομίας και του τυρεμπορίου από το ίδιον τσελιγκάτον, δ) Η βαθμιαία ελλάτωση των μετακινουμένων εις τας ορεινάς βοσκὰς προβάτων και ως εκ τούτου η βαθμιαία επιλογή τούτων, ε) Δια το αγρόκτημα: Η κατασκευή αντιπλημμυρικού χάνδακος προς ἔγγειον βελτίωσιν των 2.500 πλημμυριζόμενων βοσκήσιμων στρεμμάτων.» (Καραβίδας, 1991, σ. 93). Αναφερόμαστε στα προτεινόμενα μέτρα του Κ. Καραβίδα γιατί εντοπίζουμε την εφαρμογή τριῶν —εκ των πέντε— προτεινόμενων μέτρων στο μαντρί των αφῶν Μπούμπα. Ίσως η εφαρμογή αυτῶν, σε συνδυασμό και με ἄλλους παράγοντες, να λειτούργησε ευνοϊκά για το τσελιγκάτο αυτό.

Για να συνοψίσουμε τις διάφορες φάσεις ἢ «μόδες» των σταβλικῶν εγκαταστάσεων στα χειμαδιά παραθέτουμε την ἀκόλουθη συνομιλία του Γ.Π με τη Χ.Τ.

Χ.Τ: «(...) Τα κάναμε ἔτσι σαν πλάκα και το βάζανε στρογγυλό και καθόταν τα πρόβατα. Μέσα.» Γ.Π: «Μετά βγήκε ἄλλη μόδα με ξύλα, βέργες, για να καταλάβεις. Βέργες τώρα, ἐδῶ, ἐδῶ, ἐδῶ, ἐδῶ βέργα κι ἀπό πάνω βάζαμε ἄχυρο ἀπό ...» Χ.Τ: «Σικάρι¹⁰⁹» Γ.Π: «...Σικάρι ναι, ἀλλά ... ἀπό βρώμη. Ξέρεις ποια εἶναι η βρώμη; Ἀπό βρώμη. Τη βάζαμε ἀπό πάνω, περνούσε πάλι ἀπό βέργα και εἶχαμε ἕνα τέτοιο τα βάζαμε, ὅλο το μαντρί...» Χ.Τ: «(...) στρογγυλό...» Γ.Π: «Ἀλλά βάζαμε φούρκες ἀνάμεσα. (Ἦτανε στο πλάι) και κάθονταν τα πρόβατα και εἶχαν ζέστη μέσα. Κατηργήθηκε κι αὐτό. Βγήκαν ἄλλα καινούρια. Φτιάξαμε στάβλους μετά, με σκεπή, τσίγκια, το 'να, τ' ἄλλο... Τώρα φτιάξανε σπίτια.» (ΣΥΝ.6, ΑΠ.229)

Εικόνα 6- Σταβλικές εγκαταστάσεις των Αφῶν Μπούμπα (Παπαδοπούλι)

¹⁰⁸ Ο ἴδιος (Καραβίδας, 1991) ἐπισημαίνει ὅτι μεγάλη αὐξηση στην ἀπόδοση του γάλακτος ἐπιτυγχάνεται με την προστασία ἀπό το κρύο του χειμῶνα και την καλή διατροφή του ποιμνίου.

¹⁰⁹ «sicář: βρίζα» (Δασούλας, 2013, σ. 198)

1.5. Η ζωή στα χειμαδιά

Με τις γέννες ξεκινούσε η δύσκολη περίοδος της γαλακτοπαραγωγής, αλλά και πιο κερδοφόρα για τους κτηνοτρόφους (Nitsiakos, 1985). Ο Ε. Αυδίκος (2012) εικάζει ότι ο γέννος ήταν η πιο καθοριστική περίοδος για τους μετακινούμενους κτηνοτρόφους, καθώς από αυτήν κρινόταν η επιβίωση και ανάπτυξη της κτηνοτροφικής μονάδας όχι μόνο από οικονομικής αλλά και από κοινωνικής πλευράς. Από τη στιγμή που άρχιζε ο γέννος κατέβαζαν τις προβατίνες στο γεννολίβαδο, για να έχουν καλύτερη τροφή και περισσότερη φροντίδα από τους κτηνοτρόφους. Τις προβατίνες που δεν βύζαιναν τα αρνιά τους τις έβαζαν στο «πειθαρχείο»¹¹⁰.

«Ναι, αλλά είχαμε και κι άλλα, διότι όταν γεννούσαν τα πρόβατα τα κανονικά τον χειμώνα, αυτή η προβατίνα που δεν το γεννούσε την βάζαμε στο πειθαρχείο. (...) Με το... την κλείναμε σε ένα, φτιάχναμε ένα μικρό κλουβί, έτσι ψηλό και ... τώρα θα γελάσετε και βάζαμε τ' αρνί, να πάει να βυζιάξει. Κι άμα δεν το άφηνε αυτή την χτυπούσαμε κι από λίγο. Ακόμα είχαμε βάλει στο Κατσαούνη και γάτα ακόμα τη νύχτα, μόλις πήγαινε να βυζιάξει τ' αρνί της βάζαμε και την γάτα εκεί, γενικά φοβότανε, τακ το χάιδευε αμέσως τ' αρνί, το 'παιρνε. (...) Αλλά ξύλο έτρωγαν. Ξύλο έτρωγαν, όχι ξύλο να τα σκοτώσουμε.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.25, ΑΠ.230)

Αφού μεγάλωναν λίγο τα αρνιά ξεχώριζαν τα καλύτερα αρσενικά και θηλυκά¹¹¹. Φρόντιζαν οι αρνάδες και τα λίγα αρσενικά¹¹² που κρατούσαν να είναι υγιή και καλαίσθητα. Πολλή σημασία έδιναν στους γονείς του αρνιού. Αν το αρνί προερχόταν από πατέρα γερό που έδινε πολλά και καλά σπέρματα κι από μάνα επίσης υγιή και μακροβύζικη —για να διευκολύνονται οι αρμεχτές στο άρμεγμα— τότε το κρατούσαν. Για την επιλογή των αρνιών (θηλυκών και αρσενικών) είπε ο Γ.Δ.Μ «Πρώτα την κληματαριά (θα κοιτάξεις) κι ύστερα θα βρεις σταφύλι να φας.» (ΑΠ.231) επισημαίνοντας με αυτήν την εικόνα τη σημασία πόσο σημαντικό είναι να προέρχεται το αρνί από καλή μάνα και καλό πατέρα.

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι με την επιλογή που έκαναν στα αρνιά του κοπαδιού επιδίωκαν να αποκτήσουν κι άλλους γερούς και καλαίσθητους απογόνους. Τα αρσενικά τα πουλούσαν σε έμπορο που ερχόταν στο μαντρί. Εκείνος με τη σειρά του τα προμήθευε αλλού. Τα δε θηλυκά, τα αποκόβανε απ' τις μανάδες τους όταν ήταν περίπου δυο μηνών. Τα αρνιά που κρατούσαν ήταν για να ανανεωθεί το κοπάδι, κατά την έκφραση των κτηνοτρόφων, τα κρατούσαν «για έχος».

«Πάντα κρατούσαμε αρνάδες είπαμε. Κάθε χρόνο αλλάζαμε πρόβατα βγάζαμε τις παλιές, τις πουλούσαμε. (...) (Αρνάδες είναι) τα αρνιά που κρατάμε για έχος, για την επόμενη

¹¹⁰ Η Α. Χατζημιχάλη (2010, σ. 42) το αναφέρει ως «μπετούλι».

¹¹¹ Σύμφωνα με τον κανόνα οργάνωσης του κοπαδιού για οικονομική εκμετάλλευση οι κτηνοτρόφοι κρατούσαν τα θηλυκά αρνιά για αναπαραγωγή και γαλακτοφορία κι ορισμένα αρσενικά, άλλα για ζευγάρωμα (βαρβάτα) κι άλλα για να γίνουν αρχηγοί του κοπαδιού (γκισέμια) (Αλεξάκης, 2009).

¹¹² Δεν κρατούσαν πολλά αρσενικά για δυο λόγους: 1) δεν τους χρειαζόνταν πολλά. Στα εκατό (100) πρόβατα ήθελαν τέσσερα (4) κριάρια για τον μάρκαλο, δηλαδή την γονιμοποίησή των προβατίνων. 2) Αγόραζαν από αλλού (π.χ άλλα μαντριά) αρσενικά για να αποφύγουν τις αιμομιξίες.

χρονιά. Για να ανανεώσουν το κοπάδι δεν είπαμε; (...) Λέγαμε ότι θα βγάλουμε 100 παλιές ή 200 παλιές και θα βάλουμε άλλες 200...» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.232)

«Να σου πω. Όταν ήμουν νέος, παιδί 15 χρονών, άμα έβρισκα ότι πήγαιναν καλά τα πρόβατα, να 'ναι καλά, να 'χουν αυτά όταν γεννούσαν τα πρόβατα όταν ήμουν μικρός, αμέσως μόλις γεννούσε το αρνάκι, αμέσως το κοι... να δω τι είναι αρσενικό ή θηλυκό, γιατί είχα χαρά. Ήθελα να 'ναι θηλυκά για να φτιάσουμε πολλά. Είχα χαρά. Και μου έλεγε ο μακαρίτης ο πατέρας μου «Βρε υγεία να έχουν, μην τα κοιτάς» λέει. «Και το αρσενικό μπορεί να γίνει θηλυκό. Θα πουλήσουμε το αρσενικό» μο 'λεγε μένα «θα πάρουμε θηλυκό.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.233)

Τα αρνιά που κρατούσαν τα σημάδευαν κάνοντάς τους ένα κόψιμο χαρακτηριστικό για κάθε κτηνοτρόφο, άλλοτε στο ένα αυτί του καθενός προβάτου, άλλοτε και στα δυο, που δήλωνε την κυριότητα του ζώου (Γκόλιας, 2004). Το σημάδι κληροδοτούνταν από γενιά σε γενιά στο μεγαλύτερο γιο της κάθε οικογενείας¹¹³. Όσο ανήκαν τα πρόβατα στην ίδια οικογένεια είχαν το ίδιο σημάδι (Χατζημιχάλη, 2010; Campbell, 1976). Όταν τα άλλα αδέρφια (αρσενικά) χώριζαν από το κοπάδι του πρωτότοκου γιου, για να φτιάξουν το δικό τους, έπρεπε να βρούνε άλλο διακριτικό σημάδι (Παππάς, 2008). Μερικές ονομασίες σημαδιών ήταν: *κούακι* (είχε το σχήμα του πάνω μέρους του βελονακίου), *τσουπάτα* (έμοιαζε με τσεκούρι), *κουτσιαύτα*, *φουρκαύτκα*, *ντισκάτα*¹¹⁴. Το σημάδεμα αυτό εξυπηρετούσε στο να αποδεικνύεται ανά πάσα στιγμή ο ιδιοκτήτης του ζωντανού (σε περιπτώσεις που μπερδεύονταν πρόβατα διαφορετικών κτηνοτρόφων, ή σε περιπτώσεις κλοπής), στο να ξεχωρίζουν τα αιγοπρόβατα που θα παραμείνουν στο κοπάδι για έχος με αυτά που θα πωληθούν στον έμπορο και στο να κατανέμονται αναλογικά τα αγαθά και οι φόροι του κοπαδιού (Γκόλιας, 2004; Τσιαμήτρος, 2015).

Άλλοι σημάδευαν τα ζώα τους μόλις γεννιούνταν. «Μόλις γεννούσε η προβατίνα, γιατί ήτανε πολύ αδύνατο τ' αυτί, την ίδια ώρα είχανε κάτι ψαλιδάκια μικρά, το σημαδεύαμε στ' αυτί, στα δύο αυτιά, όχι στο ένα. Καθένας είχε το δικό του σημάδι.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.25, ΑΠ.234). Ίσως εκείνοι που τα σημάδευαν από τόσο νωρίς ήταν περιπτώσεις κτηνοτρόφων που έσμιγαν τα πρόβατά τους με άλλους, για να μπορούν να ξεχωρίσουν του μεν από του δε. Άλλοι πάλι τα σημάδευαν μετά από κάποιες μέρες, για να έχουν δυναμώσει τα αρνιά και να έχουν περάσει από την διαλογή (αυτά που θα μείνουν κι αυτά που θα πουληθούν). Αυτό ενδεχομένως συνέβαινε στις περιπτώσεις όπου είχαν το κοπάδι οικογενειακά και δεν είχαν άλλους συνεταίρους.

Αν προλάβαιναν να πουλήσουν τα αρνιά μέχρι τα Χριστούγεννα το κέρδος ήταν μεγαλύτερο, γιατί είχαν περισσότερη ζήτηση: 1) λόγω της εορτής των Χριστουγέννων (Nitsiakos, 1985), όπου καταναλώνεται ευρέως το πρόβειο κρέας, 2) δεν υπήρχαν πολλά αρνιά διαθέσιμα στην αγορά εκείνη την περίοδο. Το Πάσχα ήταν πιο φτηνά γιατί υπήρχε μεγάλη προσφορά.

¹¹³ Ουμίζουμε ότι η διαδοχή στην κτηνοτροφική μονάδα είναι πατροπλευρική και αρρενογονική.

¹¹⁴ Η Α. Χατζημιχάλη (2010, σ. 42) και ο Ν. Καρατζένης (1991, σ. 231) αναφέρουν κάποιες ονομασίες σημαδιών «γκριμπαύτικο ή βαγιάφ(ι)κο», «κουτσάφ(ι)κο», «φουρκάφ(ι)κο», «σχιζάφ(ι)κο», «μπροστοκλειδικο», «πισωκλειδικο», «τρουπάφ(ι)κο», «σταυράφ(ι)κο» κ.λπ οι οποίες ωστόσο δεν φαίνονται να ανταποκρίνονται στα δεδομένα του Μετσόβου.

Οι κυριότερες καθημερινές εργασίες την περίοδο της γαλακτοπαραγωγής ήταν η σίτιση των ζώων και το άρμεγμα. Από τον Δεκέμβριο μέχρι τον Μάρτιο το άρμεγμα γινόταν τρεις φορές¹¹⁵ το 24ωρο, ανά οχτώ ώρες (04:00, 12:00, 20:00). Απ' τον Απρίλιο μέχρι τον Ιούνιο δυο φορές (04:00 και 16:00), τον Ιούλιο μία φορά και τον Αύγουστο μέρα παρά μέρα ώσπου «στείφουν». Τα πρόβατα αρμέγονταν οπωσδήποτε ακόμα και κάτω από τις πιο δύσκολες καιρικές συνθήκες. «Άρμεγαν με την κάπα στο κεφάλι, βροχή έριχνε.» (Γ.Τ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.235). Η μέρα ξεκινούσε με άρμεγμα.

«Να σου πω τώρα, μόλις σηκωνόμασταν το πρωί κατευθείαν διπλώνεις τη φλοκάτη, τη βάζεις είχαμε ένα ντουλάπι μέσα. Ούτε να νιφτείς ούτε τίποτα. Φοράς τις γαλότσες κατευθείαν μες στον στάβλο, ξεκινάς το άρμεγμα.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.236)

Το άρμεγμα αναλάμβαναν οι μεγαλύτεροι σε ηλικία που ήταν πιο πεπειραμένοι, και μάλιστα το αφεντικό, γιατί τα γαλάρια ήταν το πιο παραγωγικό τμήμα του κοπαδιού και έχρηζε ιδιαίτερης προσοχής και φροντίδας. Θεωρείτο μάλιστα, το φύλαγμα των γαλαριών, η πιο τιμητική δουλειά στην στάνη (Χατζημιχάλη, 2010; Campbell, 1976; Καρατζένης, 1991). «Ανάμεσα στους προβαταραίους, οι πρώτοι απ' όλους, οι πιο διαλεχτοί τσοπάνοι, είναι οι γαλαριάρηδες ή οι γκαστριάρηδες. Οι πιο άξιοι, οι πιο τίμιοι, οι πρώτοι στην παλληκαριά, πρώτοι στο περπάτημα, στο σαλάγημα, στο σιούρημα, στο βόσκημα, στο σκάρο, στ' άρμεγμα. Αυτοί κρατούν στα χέρια τους το γέννος και τα γάλατα, την ύπαρξη και το βιός όλης της στάνης.» (Χατζημιχάλη, 2010, σ. 42). Οι νεότεροι σε ηλικία ή πιο αρχάριοι κτηνοτρόφοι ή οι τσομπάνηδες αναλάμβαναν τα στέρφα (Γκόλιας, 2004).

«Το αφεντικό ήταν εκεί στα γαλάρια. Στα στέρφα πήγαιναν και πιο νεαροί αλλά και τσομπαναραίοι. Όχι. Το αφεντικό δεν πήγαινε στα στέρφα.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.237)

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: *«Την πρώτη φορά που πήγα το φθινόπωρο και είχαν χωρίσει τα στείρα, τα άλλα που ήτανε για να γεννήσουνε της έγκυες προβατίνες χωριστά. Οι άλλες που ήταν για αργότερα τρία κοπάδια. Το ένα κοπάδι το πήρε ο αδερφός μου, το άλλο το πήρε ο άλλος αδερφός μου και μένα μο' δωσαν κάτι στείρα να βοσκήσω. Ήξερα 'γω να βοσκήσω μικρό κορίτσι; Μου τα 'δωσαν τα στείρα να τα βοσκήσω, πώς να τα βοσκήσω, θα τα κάνω «θα τα φέρεις εκεί» έλεγε ο αδερφός μου. Είχε χιονίσει και λίγο το φθινόπωρο, τα παίρνω εγώ το βράδυ να φέρω τα πρόβατα πίσω το βράδυ, μου έλειπαν, τα 'χα χάσει τα μισά. Μου λέει ο αδερφός μου «Πού τα 'χεις τα ζώα Καίτη;» «Εδώ. Πού τα 'χω;» λέω. «Τα πρόβατα λείπουνε τα μισά.» Ψάχνουν τα αδέρφια μου, ήταν και νύχτα, έτσι με το σούρουπο, ψάχνουν τα αδέρφια μου βρήκαν. Μου 'χαν κοπεί τα μισά κι εγώ τα μισά έφερα κάτω στην στάνη. Δεν το 'χα (καταλάβει), γιατί ήξερα (...) και τόσο πολύ; Μικρό κορίτσι, 12 χρονών, ούτε 12, 11 θα ήμουν. Και ευτυχώς που δεν με μάλωσε ο αδερφός μου, γιατί ήξερε, γιατί ήμουνα μικρό κορίτσι δεν ήξερα να τα κάνω. Πρώτη φορά, πού να τα 'ξερα να τα βοσκήσω τα πρόβατα, δεν ήξερα.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.238)*

¹¹⁵ Ο Χ.Β.Δ τόνισε ότι τρεις φορές αρμέγονταν τα πρόβατα που τρέφονταν καλά με άφθονο χορτάρι και ζωοτροφές. Οι οικογένειες που δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα ν' αγοράσουν ζωοτροφές είχαν μικρότερη απόδοση σε γάλα. Άρμεγαν το πολύ δυο φορές ανά ημέρα.

Ο/η μικρότερος/η σε ηλικία βαρούσε στρούγκα, δηλαδή ήταν υπεύθυνος/η να περάσουν όλες οι προβατίνες με ηρεμία μπροστά από εκείνους που άρμεγαν, για να τις αρμέξουν. Σε περίπτωση που ξέφευγαν οι προβατίνες ή οι κασίκες κι έμεναν χωρίς να έχουν αρμεχτεί υπήρχε κίνδυνος να δημιουργηθεί πρόβλημα στον μαστό τους. Τις πιο «άτακτες» τις σημάδευαν στην ράχη είτε με κοπριά, είτε με κόκκινο χρώμα. Όταν πλησίαζε τους αρμεχτάδες κάποια από τις σημαδεμένες προβατίνες/ κασίκες ο στρουγκάρης είχε υποχρέωση να τους προειδοποιήσει προκειμένου να μην τους ξεφύγει ή τους κάνει ζημιά χύνοντας το καρδάρι με το γάλα. Στο τέλος του αρμέγματος τις έπιαναν από το πόδι με την πάνω άκρη της γκλίτσας για να τις αρμέξουν κι εκείνες.

«Ο πιο μικρός πάντα βαράει τα πρόβατα στην στρούγκα και οι άλλοι αρμέγουν τα πρόβατα μπροστά. Εκεί είχαμε δύο απ' την μια μεριά και άρμεγαν δύο από την άλλη. Και 'γω στην στρούγκα (...). Στη αρχή όμως, πάντα, όλα τα κοπάδια επειδή είναι και λίγο στριμωγμένα τα πρώτα πρόβατα περνάνε έτσι. Μπορώ να σου πω στα 500 πρόβατα που θ' αρμέγαμε 'κείνη την ώρα τα 200 μπορεί να περνούσαν έτσι. Μόνα τους.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.239)

«Αλλά ήταν ορισμένα πρόβατα που ήταν κάτι πονηρά. Κοιτούσαν, μόλις έβρισκαν ευκαιρία για να πηδήσουν. Αλλά τι... τα σημαδεύαμε με κοπριές και με τέτοια. Και ήταν υπεύθυνος για αυτό αυτός που βάραγε στην στρούγκα. (...) Παίρναμε κοπριά, λεπτή κοπριά και τραβούσαμε εδώ πάνω στην ράχη για να ξεχωρίζουν ή τα βάφαμε κόκκινο χρώμα παράδειγμα, κάτι διακριτικό για να μην πηδήξουν, γιατί η προβατίνα άμα πηδήξει μια δυο φορές να πω έτσι, γίνεται σειρά μετά. Άμα μείνει χωνεύει το γάλα και σειρεύει η προβατίνα. Αυτά πηδάνε τα καλύτερα πρόβατα που 'χουν το περισσότερο γάλα. Και θα 'πρεπε να πει υπεύθυνα ο στρουγκάρης να πει «Τρέξτε έρχεται η τάδε προβατίνα. (...) Και σαν στρουγκάρης εγώ αφού ήξερα ότι θα περάσουν πολλά πρόβατα έτσι ήμουν με την κάπα εκεί πέρα να πούμε, ξάπλωνα και σε μια γωνιά και με 'παιρνε ο ύπνος. Μου φώναζαν «Μπε!», μου φω... με μάλωναν, «Βάρα!». Είχαν σταματήσει τα πρόβατα, δεν περνούσαν. Μπαπ σηκωνόμουνα εγώ «Βρρρ, ψιτ, (...)». «Σιγά» λέγανε. Τρόμαζαν τα πρόβατα.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.240)

Καθημερινά το γάλα, είτε το πήγαιναν σε έμπορα, ή σε άλλον κτηνοτρόφο με τυροκομική μονάδα, είτε ερχόταν ο έμπορος¹¹⁶ ή κτηνοτρόφος και φόρτωνε το γάλα και το πήγαινε σε τυροκομείο, στην περίπτωση που το μαντρί δεν είχε δικό του. Μέχρι το 1965 (περίπου) δεν υπήρχαν τυροκομεία σε κοντινή ακτίνα στις πιο απομακρυσμένες περιοχές όπως ήταν το Παπαδοπούλι. Ο έμπορος, που είχε κλείσει συμφωνία με τους κτηνοτρόφους της εκάστοτε περιοχής στο Πανηγύρι των Τρικάλων¹¹⁷, πήγαινε στο κτήμα ενός εκ των κτηνοτρόφων κι έστηνε ένα μπατζαριό (Campbell, 1976), δηλαδή πρόχειρο τυροκομείο φτιαγμένο από άχυρα και τσίγκια. Με τα υλικά αυτά έφτιαχνε

¹¹⁶ «(...) η τυροκομία δηλαδή κ.λπ. δεν γίνεται από τους ίδους νομάδας, οίτινες πωλούν το γάλα ευθύς άμα αμελχθέν, αλλά από άλληνη επιχειρήσιν την οποία κάμνουν οι παρακολουθούντες τα ποιμνία τυρέμποροι.» (Καραβίδας, 1991, σ. 41). Παρατηρώντας την κατάσταση αυτή είχε προτείνει (το 1931), ως ένα τρόπο βελτίωσης της νομαδικής κτηνοτροφίας, την παρασκευή τυριών από τους ίδιους τους κτηνοτρόφους. Κατά αυτόν τον τρόπο θα αυξάνονταν τα κέρδη των κτηνοτρόφων. Επισήμανε ότι ένα μέρος των κερδών αυτών θα μπορούσαν να το χρησιμοποιήσουν για άλλες τεχνικές βελτιώσεις, κάτι που θα είχε θετικές συνέπειες στην οικονομία σε ιδιωτικό, αλλά και σε εθνικό επίπεδο.

¹¹⁷ Βλ. Κεφ. «1.1. Η προετοιμασία για το ξεχειμώνιασμα».

και μια πρόχειρη αποθήκη όπου έβαζε τα τυριά της βδομάδας. Κάθε μέρα (από τον Ιανουάριο ως τα μέσα Μαΐου που αναχωρούσαν οι Μετσοβίτες για το Μέτσοβο) συγκέντρωνε το γάλα της ημέρας στο σημείο αυτό κι έφτιαχνε επιτόπου τυρί (μόνο σκληρά τυριά, όχι φέτα, ούτε βούτυρο ή γιαούρτι). Αφού στράγγιζαν τα τυριά τα έπαιρνε από 'κει με μουλάρια —αργότερα με φορτηγά— για να τα πουλήσει. Από τη διαδικασία αυτή έβγαζαν καθαρό κέρδος οι τυροκόμοι, ενώ οι άμεσοι παραγωγοί είχαν σοβαρές απώλειες (Γκόλιας, 2004).

«Το δίναμε (...) Το 'παιρνε αυτοκίνητο και το φέρναν στα Τρίκαλα και έκαναν τυρί με γάλα.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.241)

«Κάθε μέρα φέρναμε το γάλα στον έμπορα στο τυροκομείο και το τυροκομούσε ο έμπορας.» (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.242)

«Όπως ο θείος Γιώργος πήγαινε με το τρακτέρ και μάζευε το γάλα απ' όλα, απ' τις κοντινές τις στάνες. (...) Μερικοί το φέρνανε, μερικοί δεν είχανε, δεν μπορούσανε και το 'παιρνε αυτός με το τρακτέρ. Αλλά ήταν πολλοί που ερχότανε.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.243)

«Ερχόταν εκεί έμπορας, έκαμνε τυροκομείο. Είχαμε κάνει τυροκομείο. Το μάζευε 'κει όλο. Το τυροκομούσε. Ύστερα με τα ζώα στα Τρίκαλα μπασηκί, το 'φτιανε μπασηκί και το πήγαινε στο ... Μπασηκί το λέγουν. Το 'φτιανε ίσηαμε το τραπέζι σε σακούλες μέσα. Το 'βαζα στην σακούλα ή το φόρνετες... το φόρτωνες στα ζώα και στα Τρίκαλα.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.244)

Μετά το πρωινό άρμεγμα έπρεπε να φάνε τα πρόβατα. Όταν δεν υπήρχαν ζωοτροφές έβγαζαν οι βοσκοί το κοπάδι στα λιβάδια. Έπρεπε να βοσκήσουν ακόμα και με χιόνι. Έσκαβαν τα αιγοπρόβατα με τα πόδια τους για να βρουνε χορτάρι¹¹⁸.

«Για να ταΐσουμε δεν είχαμε τίποτα, κορίτσι μου. Ό,τι ζούσανε με το χορτάρι που είχε αυτή η βλοημένη γη. (...) αλλά δεν αρμέγαμε και γάλα.» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.245).

«(...) τα πρώτα πρώτα χρόνια δεν υπήρχε, δεν τα ταΐζαμε κιόλας τα πρόβατα, μόνο με τα χορτάρια.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.246).

«Γιατί τα παλιά τα χρόνια δεν είχαν λεφτά οι κτηνοτρόφοι να βάλουν τροφές απ' το φθινόπωρο και έβγαζαν... την έβγαζαν έτσι. Αν δεν χιόνιζε τίποτα τα 'βγαζαν έξω τα πρόβατα και βοσκούσαν κι έτσι.» (Γ.Τ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.247)

«Κοίταξε να δεις, μέχρι τα παλιά εκείνα και μέχρι το 1950, '40 θα σου πω, ειδικά εδώ στα μέρη τα δικά μας, ό,τι τρώγανε τρώγαν το χορτάρι, το χορτάρι της φύσεως, τίποτα σε ξερό, ούτε κριθάρια, ούτε καλαμπόκια, ούτε τίποτα ζωοτροφές που λέμε. Απ' το '40 και μετά άρχισαν σιγά σιγά και βγαίνουν οι ζωοτροφές, βγήκαν τα τριφύλλια που τα μαζεύουν το

¹¹⁸ Οι ζωοτροφές κατά τον Ε. Αλεξάκη (2009, σ. 61) εμφανίζονται μετά το 1950. «Σήμερα ένα μεγάλο μέρος της κτηνοτροφίας ενισχύεται με τις ζωοτροφές. Παλαιότερα αυτό δε γινόταν και όπως λένε οι παλαιοί κτηνοτρόφοι, τότε ψοφούσαν τα ζώα και δεν ήξεραν γιατί. Μετά το 1950 χρησιμοποιούν το καλαμπόκι τα τρέφουν με τριφύλλι. Οι απαιτήσεις των κοπαδιών είναι μεγάλες αν υπολογίσουμε ότι μια προβατίνα έχει ανάγκη από ένα κιλό δημητριακών και ένα κιλό σανό, τριφύλλι ή κλαδί την ημέρα.» (Πρβλ. Chang, 1993, σ. 695).

καλοκαίρι τα αποθηκεύαμε για το, για το χειμώνα και ταΐζαμε τα πρόβατα. (...) Εκείνα τα χρόνια, πριν να 'ναι οι ζωοτροφές οι πολλές και ήταν με την φύση και 70 πόντους να 'χει, όσο να 'χει τα 'βγαζες έξω στο λιβάδι, είχε χορτάρι φυσικά και μες στο χιόνι έβγαζαν την τροφή τα πρόβατα. Ήταν μαθημένα δηλαδή. Τώρα μετέπειτα αλλάξανε τα πράγματα.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.248)

Όσο τα πρόβατα έτρωγαν χορτάρι (όχι ζωοτροφές) δεν είχαν ανάγκη από νερό. «Δεν έτρωγαν καρπούς τα πρόβατα. Δεν είχαν ανάγκη από νερό, γιατί βοσκούσαν έξω.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.249). Αργότερα, λόγω των ζωοτροφών που ήταν ξηρά τροφή, χρειάζονταν πολύ νερό για να τα ξεδιψάσουν «γιατί ήταν μεγάλο κοπάδι, ήταν πολλά τα πρόβατα και για να κουβαλήσεις νερό είναι... δεν τα χόρταινες με τίποτα, έπιναν πολύ νερό τα πρόβατα» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.250). Με τις ζωοτροφές έπρεπε να «στρώσουν τραπέζι» (Γ.Μ, ΣΥΝ.7, ΑΠ.251), να βάλουν στις ταΐστρες τριφύλλι και καρπό (αλεσμένο καλαμπόκι, στάρι ή κριθάρι) και νερό στις κοπάνες. «... όλοι οι Μετσοβίτες στα χειμαδιά είχαμε κάνει, ταΐστρες τα λέγαμε, σανιδάκια έτσι σταυρωτά, κι έβαζαν τα κεφάλια τα πρόβατα μέσα απ' τα σανιδάκια και τραβούσαν το τριφύλλι, σκορπίζαμε τριφύλλια, είχαμε κανονίσει ας πούμε ...» (Σ.Ζ, ΣΥΝ.7, ΑΠ.252). Όταν ο καιρός έφτιαχνε σταματούσαν τις ζωοτροφές.

«Ήταν ο διάδρομος. Πώς να σου πω τώρα; Πες πως είναι ο διάδρομος αυτός εδώ που στραγγίζουν τα πρόβατα και που αερίζονται, είναι ανοιχτό μπροστά. (...) Είναι σκεπαστό. Λοιπόν, κάθονται εκεί πέρα στεγνώνουν. Πόρτες που περνάνε μετά και μπαίνουν μέσα στον στάβλο, το κυρίως στάβλο. Και από πάνω ήταν τα τριφύλλια. Ήταν ξύλινο όλο με ταβάνι και ήταν τριφύλλι. Από κει παίρναμε τριφύλλι, μπαίναμε μέσα, σκορπούσαμε γύρω γύρω από το στάβλο. (...) στις ταΐστρες. (...) Εκεί που είναι οι ταΐστρες πηγαίναμε και τα θγάζαμε τα πρόβατα το πρωί και τα φέρναμε εδώ στο υπόστεγο. Κάθονταν 4 άτομα εκεί πέρα κοντά στην πόρτα, δυο από την μία, δυο από την άλλη, λοιπόν... και 'γω θάραγα τα πρόβατα και πήγαιναν τα πρόβατα στο στάβλο. Τα θγάζαμε από το στάβλο. Κατάλαβες; (...) Ήταν έξω στο υπόστεγο. (...) περνούσαν ένα ένα. Τ' αρμέγαμε εκεί... (...) Το φαγητό έμπαινε όταν ήταν όλα μέσα. (...) Εμένα ήταν η δουλειά μου να βαράω 'κει για να περάσουν και να τα αρμέξουν, να πάρουνε το γάλα. Και μόλις τελειώναμε από αυτά κλείναμε την πόρτα 'κει πέρα είχαμε μία λιάσα ξύλινη, λιάσα είναι... ξέρεις, αυτής που λες εσύ ότι ήταν στρογγυλή το καλοκαίρι. (...) Τέτοιου είδους πουριά λέγεται, λοιπόν και μετά ρίχναμε το ... μετά το άρμεγμα το τριφύλλι, θα τους ρίχναμε και λίγο καρπό έξω, πρώτα τους ρίχναμε καρπό να βγούνε έξω στις ταΐστρες, είχαμε ταΐστρες... (...) Στο υπόστεγο. (...) Θα βγαίνουν έξω, όλη όλη η δουλειά μετά θα έπρεπε να γίνεται χωρίς να είναι τα πρόβατα. Κατάλαβες; (...) Αφού τ' αρμέγαμε και πήγαιναν μέσα τα κλείναμε 'κει. Είχαμε τις ποτίστρες... τις ταΐστρες. Ρίχναμε τον ντενεκέ με τον καρπό (...) βγαίνουν για να φάνε τον καρπό, ρίχναμε... (...) Κλείναμε την πόρτα, ρίχναμε το τριφύλλι μέσα... Κατάλαβες; (...) Και μετά τρώγαν το τριφύλλι ανοίγαμε την μοριά και τρώγαν το τριφύλλι.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.253)

«Μετά, τώρα στα μισά τ' Απρίλη, αν ήταν καλός ο καιρός, κόβαμε αυτά τις ταΐστρες και αυτά, και έτρωγαν μόνο έξω.» (Σ.Ζ, ΣΥΝ.7, ΑΠ.254)

«Εκεί στα χειμαδιά μέχρι τέλος Μαρτίου τάζε. Μετά τον Απρίλη σταματούσε δηλαδή το τάισμα το έτοιμο στα πρόβατα. Θα βοσκούσαν έξω. Δεν υπήρχε ξανά. Του χρόνου ξανά! Του χρόνου τον Δεκέμβριο που θα γεννούσαν τότες θα έβλεπαν ξανά ζωοτροφές. Μετά έτρωγαν όλο απ' έξω.» (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.255)

Η βόσκηση των προβάτων δεν γινόταν μόνο μες στη μέρα. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, έπρεπε το κοπάδι να βοσκήσει και το βράδυ, στο σκάρο. *«Έβαζαν τα πρόβατα, σκάρο λέγεται αυτό που βγάζουνε τα πρόβατα την νύχτα να τα βοσκάνε δυο ώρες και μετά τα βάζουν πάλι στο γρέκι.» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.256).* Η βοσκή αυτή ήταν δυσάρεστη λόγω των δυσκολιών της, της μοναξιάς και της νύχτας¹¹⁹. Όποτε την «γλίτωναν» οι τσοπάνοι, λόγω καιρού, ήταν πολύ ευχαριστημένοι.

«Και αυτοί που ήταν στα στέρφα τα 'βγαζαν και την νύχτα να βοσκήσουν. 12 με 2 την νύχτα τα βάζανε να βοσκήσουν. Αυτό το λέγανε σκάρο. Και να 'σαι παιδί 12 χρονών, 13 χρονών να σηκώνεσαι 12 η ώρα τη νύχτα για δύο ώρες να βοσκήσεις τα στέρφα. Μόνο όταν έβρεχε δεν τα βγάζανε τη νύχτα. Και ακούγαμε τότε η βροχή να χτυπάει στον τσίγκο ερχόταν μια ευχαρίστηση, ότι δεν θα σηκωθούμε να σκαρίσουμε τα πρόβατα. Χαρά μεγάλη! Και από τότε μου έχει μείνει, άμα ακούω βροχή στον τσίγκο 'φχαριστιέμαι. Κοιμάμαι πιο καλά, πώς το λένε.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.257)

Πέρα από την αρμεγή και τη σίτιση των προβάτων οι κτηνοτρόφοι έπρεπε να μεριμνήσουν για τη δική τους διατροφή. Το μαγείρεμα και ζύμωμα το αναλάμβανε, όταν ήταν μόνο άντρες στα χειμαδιά, ένας εξ αυτών, κι όταν ήταν οι άνδρες με τις γυναίκες τους το αναλάμβαναν εκείνες.

«Στη δικιά μας, τα Χριστούγεννα και το Πάσχα που πηγαίναμε εμείς με την γιαγιά Ματίνα μαγείρευε η γιαγιά. Όταν δε μαγείρευε... και ζύμωνε και ψωμί ας πούμε κι αυτά... Όταν έλειπε η γιαγιά μαγείρευε ή ο θείος ο Γιώργος που έμενε στο τυροκομείο ή ο μπαμπάς. Ο μπαμπάς ζύμωνε σε μεγάλη σκαφίδα πολλά καρβέλια ψωμί. (...) Ξεχωριστό ψωμί για τα ζώα, και ξεχωριστό με καλαμποκίσιο αλεύρι για τα ζώα. Τα κάναν έτσι μικρά. Μπαλίτσες. (...) Για να δίνει ένα στο καθένα και για μας τους ανθρώπους έκανε καρβέλια ψωμιά, αλλά πολλά όμως, για να μην θέλει να ζυμώνει συνέχεια. Το είχαν δέκα μέρες.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.258)

Τα φαγητά τους ήταν λιτά και απέριττα¹²⁰. Τραχανάς, μακαρόνια, πατάτες στην κατσαρόλα (φούρνος για πολλά χρόνια δεν υπήρχε), φασολάδα, «δυο κουταλιές λαδάκι, λιγάκι πιπέρι κόκκινο και όρεξη» (Β.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.259).

«Στα φασόλια ήτανε, ήθελες τουλάχιστον δίκανο για να βρεις φασόλι. Δέκα φασόλια σε δυο οκάδες νερό. (...) Όταν πρωτοείδαμε πεντάκιλο λάδι στη καλύβα... είπαμε εδώ ήρθε ο πλούτος!» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.260)

¹¹⁹ Βλ. Κεφ. «1.3. Το ταξίδι προς τα χειμαδιά» για πιο αναλυτική περιγραφή του σκάρου και των δυσκολιών του.

¹²⁰ «Η διαίτα των είνε απλουστάτη, κάμουν δε σχετικώς πολύ μικροτέραν ή όσον θα εμφαντάζετο τις χρήσιν κρέατος και γαλακτερών προϊόντων.» (Καραβίδας, 1991, σ. 41).

«Στο σπίτι εκείνα τα χρόνια ήταν φτώχεια. Είχες μονάχα καλαμποκίσιο ψωμί έφερνες λιγάκι γκίζα¹²¹ ... ξέρεις από γκίζα; Μυζήθρα. Στο σπίτι αυτά ήταν. Κανένα πράσο, κανένα λάχανο. Αυτό ήταν το φαγητά εκείνα τα χρόνια που ήμασταν εμείς μικροί εδώ.» (Β.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.261)

Αν και ασχολούνταν με την κτηνοτροφία, εντούτοις μέχρι τη δεκαετία του '70 δεν απολάμβαναν ποιοτικά κτηνοτροφικά προϊόντα (γάλα, κρέας, τυρί)¹²². Για να φάνε κρέας έπρεπε να αρρωστήσει κάποια προβατίνα ή να είναι μεγάλη γιορτή (Χριστούγεννα, Πάσχα). *«Το κρέας δεν το έτρωγαν συχνά παρά το γεγονός ότι είχαν στάνες πρόβατα. Ακόμα και στα τσελιγκοκόνακα το φαγητό αυτό σπάνιζε.(...) Αρνί στο σουφλί έβαναν μόνο στον κούρο και το Πάσχα. Αν αρρώσταινε κανένα από τον τόπο, το έσφαζαν και το έτρωγαν. Ποτέ δε «μάλαζαν» ψόφιο. Στεναχωριούνταν, αν δεν προλάβαιναν να σφάξουν κάποιο πρόβατο που αρρώσταινε ξαφνικά, «δεν προσπήσαμε και πήγε θράσιο» έλεγαν χαρακτηριστικά και τάζαν με το θρασίμι τα σκυλιά των κοπαδιών τους.» (Καρατζένης, 1991, σ. 260). Αντί του εύγευστου και ποιοτικού τυριού (κεφαλοτύρι, κεφαλογραβιέρα, φέτα κ.λπ) έτρωγαν γκίζα, ένα είδος μυζήθρας, δεύτερης κατηγορίας. *«(...) λίγο τυράκι, δεν είχαμε τυρί, γκίζα, μυζήθρα. Δύσκολα, οι πιο πλούσιοι έτρωγαν τυρί ακριβώς. Εμείς οι πιο φτωχοί μυζήθρα.» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.262). Γάλα δεν έπιναν ούτε τα αφεντικά.**

« (...) άμα τους ψοφήσει κανά πρόβατο στον δρόμο, άμα αρρωστήσει κανένα παίρναν και το σφάζανε, για να μην πάει χαμένο και ψοφήσει. Μόλις έβλεπαν ότι είναι ετοιμοθάνατο το σφάζανε για να 'χουν να τρώνε κρέας.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.263)

«Τρώγανε, αλλά προσπαθούσαν να μην σφάξουν απ' τα καλά. Όταν αρρώσταινε κάποιο. Δεν... Το χειρότερο έτρωγαν αυτοί πάντα! Το καλύτερο το πουλούσανε. (...) Λέγανε τότε ότι έπρεπε να το σφάξουν αμέσως μόλις ψοφούσε το πρόβατο, να το σφάξουν για να φύγει το αίμα θυμάμαι. Όταν έφευγε ήταν καλό μετά το ... Δεν είχε πρόβλημα. (...) Είχαν κάποια αρρώστια και ήταν κίτρινο το λίπος, αλλά το τρώγαμε.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.264)

«Και ξέρεις τι περιμέναν; Αυτοί για να φάνε κάτι έπρεπε να αρρωστήσει κανένα πρόβατο για να φάνε το αρρωστημένο που ήταν για να το σφάξουν. Που θα πέθαινε δηλαδή. Δεν κρατούσαν για τους εαυτούς τους τίποτα το καλύτερο. Καταλαβαίνεις τι τρώγανε.» (Κ.Δ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.265)

«Κοιτούσες, πουλάς το γάλα, αυτοί που πουλούσαν γάλα δεν έπιναν ποτέ γάλα, γιατί θέλανε χρήμα και τρώγανε ψωμί με ψωμί. Αυτά τα 'χω ζήσει. Και ήμασταν υποχρεωμένοι σαν παιδιά να... υπήρχε φτώχεια δηλαδή, όταν λέμε φτώχεια... (...) ο ίδιος ο κτηνοτρόφος που σε είχε δεν σο' 'δινε ένα κυπελλάκι γάλα. Έπρεπε να πας από 'δω να φέρεις το ψωμί

¹²¹ Ο Φ. Δασούλας (2013, σ. 112) αναφέρει ότι «*ghízà: μυζήθρα*». Οι πληροφορητές/τριές μου επεσήμαναν ότι διαφέρει η γκίζα από τη μυζήθρα. Όταν βράζουν τον ορό του γάλακτος βγαίνει στην επιφάνεια η μυζήθρα και στον πάτο της κατσαρόλας δημιουργείται η γκίζα που είναι πολύ χαμηλότερης ποιότητας γαλακτοκομικό προϊόν. Την κρατούσαν όμως τη γκίζα για λόγους οικονομίας για να την καταναλώσουν εντός του νοικοκυριού τους. Ο Β.Α.Τ είχε εκφράσει την αποστροφή του προς τη γκίζα. Η κακή της ποιότητα σε συνδυασμό με το ότι την έχει φάει επανειλημμένως έχουν σα συνέπεια να μη θέλει ούτε να τη βλέπει, ούτε να τη μυρίζει.

¹²² Ο Β. Νιτσιάκος (1985, σ. 62) αναφέρει ότι οι κτηνοτρόφοι χρησιμοποιούσαν κατά την τελευταία περίοδο γαλακτοπαραγωγής το λιγότερο ποιοτικό γάλα για την παρασκευή τυριού για οικογενειακή κατανάλωση.

στην Μουτσάρα κάτω, να βαρέσεις τα πρόβατα στην στρούγκα την νύχτα, να αρμέξεις τα πρόβατα, γιατί από 'κει ερχότανε φορτωμένα να πάνε στο ... κι όταν πήγαινες, τελειώνες έλεγες «λίγο γάλα να φάω» το βράδυ, «Σου 'χα ένα ποτήρι γάλα». Τι ποτήρι, δηλαδή τενεκέδες υπήρχανε, δεν υπήρχανε ποτήρια τότε να φανταστείς. Το 'πιε η αλεπού τάχα. Δήθεν το είχε βάλει εκεί. Πόσες φορές πήγαινε; Κάθε βράδυ σο' 'πινε το γάλα; Φανταστείτε ότι ένα ποτήρι γάλα δεν στο 'δινε. Και να δουλεύεις όλη μέρα σαν το σκυλί. Έχεις περπατήσει στον ήλιο, να πας το καλοκαίρι από δω στην Μουτσάρα; (...) όλοι οι κτηνοτρόφοι έτσι ήταν περίπου. Περίπου ήταν πολύ... ούτε αυτοί οι ίδιοι δεν τρώγανε. Ούτε αυτοί οι ίδιοι δεν τρώγανε. (...) Ήτανε πολλή, πολλή οικονομία.» (Δ.Γ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.266)¹²³

«Ποιο γάλα; Αυτοί προσπαθούσαν να το πουλήσουν για να βγάλουν και κάτι. Και πολλές φορές δεν τους έφτανε κιόλας, έμπαιναν και μέσα. Δεν έβγαζαν τίποτε.» (Κ.Δ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.267)

Αν και λιτοδίαιτοι εντούτοις δεν πείνασαν οι κτηνοτρόφοι, όπως οι ίδιοι ομολογούν (Αλεξάκης, 2009), όπως συνέβη την περίοδο της κατοχής του '40 και μερικά χρόνια μετά με εκείνους που δεν ασχολούνταν με την κτηνοτροφία.¹²⁴

---

¹²³ Το παρόν συμβάν εκτυλίσσεται στο Μέτσοβο.

¹²⁴ Παρακάτω ακολουθεί ένα περιστατικό που αναφέρεται στην πείνα την περίοδο της Κατοχής και είναι ενδεικτικό της κατάστασης που επικρατούσε.

«(...) Όταν πήγαινα στο, πήγαινα τώρα, πρέπει να 'μωνα Β' δημοτικού το 1942 με την πείνα, εμείς δεν πεινούσαμε. Ο κόσμος πεινούσε, γιατί ξέρεις γιατί; Ήταν οι Γερμανοί και δεν άφηναν απ' τον έναν νομό στον άλλον... (...) να μετακινήσουν τρόφιμα ο κόσμος, ενώ οι δικοί μας, οι γονείς μας όλο νύχτα πήγαιναν απ' την Βέροια να φορτώσουν πάνω στην Μακεδονία, όλο νύχτα περπατούσαν γιατί την ημέρα τους έπιαναν οι Γερμανοί, κι εμείς είχαμε και μια φορά πήγα στο μο' 'λεγε η μάνα μου, πήγαινα στο... ήταν ένα δημοτικό σχολείο κοντά στην γειτονιά μου, πο' 'χω το σπίτι από πάνω εκεί, όταν πήγαινα για να φάω εκεί πέρα στο διάλειμμα πήγαινα, μο' 'λεγε η μάνα μου «Φάε και μη βγαίνεις με το ψωμί έξω.», γιατί πεινούσε ο κόσμος. (...) Και μια φορά πήγα, η μάνα μου έφτιανε ήταν στο υπόγειο... στο ... μια κουζίνα με τσίγκια από κάτω που είχαμε έφτιανε ψωμί για τα σκυλιά, γιατί σε λίγες μέρες θα φεύγαν τα πρόβατα, ετοιμασίες για τον δρόμο. Ήμουν μικρός και πήγα εκεί για να πάρω, να φάω ψωμί. Μου λέει η μάνα μου «Πήγαινε, φάε, πάρε ψωμί και τυρί και μην βγεις με το ψωμί στον δρόμο.» Παίρνω το ψωμί εγώ στο χέρι, η μάνα μου δεν ήτανε. Ψιλοέβρεχε. Όταν πάω στο σχολείο ήταν διάλειμμα τα παιδιά και μπήκαν μέσα. Στην πόρτα, στην εξώπορτα ήταν εκεί που είχε το σπίτι ο μπαμπα-Τζάμας από κάτω, κάθονταν ο δάσκαλος. Πήγα εγώ με το ψωμί. Μόλις πάω εγώ μου το αρπάζει το ψωμί ο δάσκαλος, να τόσο ψωμάκι εκεί, το 'φαγε αμέσως. Πεινούσε ο άνθρωπος. Πήγαμε στο σχολείο. Την ώρα που τελειώσαμε το μεσημέρι, γιατί τελειώναμε 12 η ώρα, γιατί είχαμε απόγευμα πάλι σχολείο. Μόλις τελείωσε (...) το σχολείο να φύγουμε με πιάνει εμένα και με κράτησε ο δάσκαλος. Μου λέει «Έλα δω παιδί μου. Σου πήρα το ψωμί απ' το χέρι, αλλά πεινάω» λέει. «Θα πεις στην μάνα σου και τον πατέρα σου, άμα μπορεί κάθε μέρα, δεν θέλω τυρί» λέει, «μου φτάνει ψωμί, να μου φέρεις κάθε μέρα από λίγο ψωμί». Πήγα εγώ είπα στην μάνα μου έτσι κι έτσι, παιδάκι εγώ «Τι λες τώρα;» λέει και κάθε μέρα, δεν είχαμε τσάντες τέτοιες εμείς, είχαμε ταγάρια. (...) Τέτοια αυτά... Μετά μάλλινες. Μο' 'βαζε κάθε μέρα η μάνα μου λίγο ψωμί και λίγο τυρί το 'χα στην τσάντα μου. Είπα στον δάσκαλο και μόλις βγαίναμε διάλειμμα πήγαινε ο δάσκαλος και το 'παιρνε απ' την τσάντα κι έτρωγε.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.268)

«Όσοι είχαν πρόβατα εκείνα τα χρόνια ήταν λιγάκι καλύτερα. Όσοι δεν είχαν πρόβατα είχαν φτώχεια μεγάλη. (...) Ήμασταν καλύτερα εμείς. Με την πείνα του '42-'43 όσοι δεν είχαν πρόβατα, νηστικοί. Τρώγαν τσουκνίδια. Μαζεύαν τα τσουκνίδια και τρώγαν. Εμείς είχαμε πρόβατα, γάλα, τυριά, κρέας. Αυτά τα είχαμε όλα εμείς.» (Β.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.269)

«Ήταν δύσκολα, αλλά ήταν και ο καιρός δύσκολος. Να σου πω, δεν σου 'πα ότι εμείς οι κτηνοτρόφοι εκείνα τα χρόνια από τις υπόλοιπες εδώ οικογένειες που ασχολούνταν με την κτηνοτροφία ζούσαμε καλύτερα όχι προς την καθημερινή ζωή, αλλά προς το ζην. Με το φαγητό κι αυτά εμείς τα είχαμε όλα τα σπίτια τα δικά μας που φεύγαμε αφήναμε το σπίτι γεμάτο για τον χειμώνα, από τυρί, από λάδι, από βούτυρο, από αυτά. Ενώ οι υπόλοιποι δεν είχαν τίποτα. (...) και του πολέμου ακόμα χειρότερα, μετά άρχισε η ζωή να αλλάξει, μετά το '65... μετά το '50 σιγά σιγά, γιατί σταμάτησε ο πόλεμος. Σιγά σιγά. Αλλά δεν ήταν αυτοκίνητα, δεν ήταν τέτοια πράγματα. Γι' αυτό σου λέω, εμείς οι κτηνοτρόφοι εκείνα τα χρόνια, εκείνα τα χρόνια δηλαδή ήμασταν ως προς την ζωή, ήμασταν, ζούσαμε καλύτερα, είχαμε, είχαμε για να φάμε... (...) Ή ξύλα για τον χειμώνα φέρναμε το καλοκαίρι ξύλα για τον χειμώνα, ξύλα γιομίζαμε τα σπίτια με ξύλα... (...) Δεν είχαμε πρόβλημα, γιατί ήταν φτώχεια.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.270)

«Βρισκόμασταν από οικονομική κατάσταση ήμασταν καλά, δεν πεινούσαμε, είχαμε... βρισκόμασταν καλά με λεφτά και με φαγητό, ενώ άλλοι πεινούσανε εκείνα τα χρόνια. Εμείς ήμασταν πολύ καλά, γιατί είχαμε και αγελάδια (...) είχαμε άλογα, πηγαίναμε για ξύλα το καλοκαίρι. Ο αδερφός μου δούλευε και με τα άλογα.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.271)

«Μετά τον μπόλεμο και με τον μπόλεμο και μετά τον μπόλεμο οι κτηνοτρόφοι πάντα ήταν καλύτερα. Δεν πεινού... Δεν πείνασαν αυτοί. (...) Ενώ οι άλλοι δεν είχαν τι να φάνε. (...) Είχαν γάλα, είχανε... (...) Είχανε τυρί, τρώγανε λίγο γάλα...» (Δ.Γ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.272)

Τις μεγάλες γιορτές της φθινοπωρινής, χειμερινής και ανοιξιάτικης περιόδου (Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά, Φώτα, Ευαγγελισμός, Πάσχα και του Αγίου Γεωργίου) τις γιόρταζαν οι κτηνοτρόφοι στα χειμαδιά. Έχουμε επισημάνει πολλές φορές ότι μετά τη δεκαετία του 1960 άρχισαν να πηγαίνουν και γυναίκες στα χειμαδιά. Άλλες έμεναν όλο το χρονικό διάστημα, άλλες πηγαينوέρχονταν μεταξύ χειμαδιών- Μετσόβου, γιατί είχαν αφήσει τα παιδιά στο Μέτσοβο κι άλλες πάλι που είχαν πολλά παιδιά, κι αυτά βρίσκονταν σε κατάλληλη ηλικία για τα χειμαδιά (μετά το δημοτικό), έστελναν τα παιδιά τους να βοηθήσουν στο ξεχειμώνιασμα, κι εκείνες έμεναν στο Μέτσοβο, γιατί κι εκεί οι δουλειές ήταν πολυάριθμες.

Οι γιορτές αυτές στα χειμαδιά δεν είχαν καμία σχέση με τις αντίστοιχες στα χωριά ή στις πόλεις. Δυνατότητα εκκλησιασμού δεν υπήρχε για την πλειοψηφία των κτηνοτρόφων, γιατί τα μαντριά των περισσότερων βρίσκονταν σε μεγάλη απόσταση από άλλα χωριά. Μην ξεχνάμε ότι και το οδικό δίκτυο δεν ήταν αναπτυγμένο και δεν υπήρχαν πολλά Ι.Χ.

«Ποια εκκλησία; Τίποτα!» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.273)

«Δεν είχαμε παπά. Μόνο μία χρονιά που την εξέρεις την ιστορία αυτή που πήγαμε και μας ήρθαν οι λύκοι μετά. Και από το ράδιο ό,τι ακούγαμε. Καμιά είδηση, καμιά αυτό. Ή εκκλησία προσπαθούσαμε από το ράδιο να ακούσουμε. (...) Την ακούγαμε εκεί στο... στο σπίτι.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.274)

Ας πάρουμε τις μεγάλες γιορτές χωριστά, για να περιγράψουμε τι συνέβαινε τις μέρες εκείνες. Προηγουμένως πρέπει να τονίσουμε, ότι οι γιορτινές μέρες δεν ήταν αργίες για τους κτηνοτρόφους¹²⁵. Οι δουλειές δεν έπαυαν ποτέ, και μάλιστα τις μέρες εκείνες, λόγω της (σύντομης) διακοπής για το γιορτινό τραπέζι οι δουλειές συσσωρεύονταν¹²⁶.

«Οι δουλειές ήτανε ίσως περισσότερες εκείνη την μέρα, γιατί σε βγάζαν απ' το πρόγραμμα, γιατί είχες αρνί να ψήσεις (...)» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.276)

«Ούτε που καταλαβαίναμε (τις γιορτές). Και δεν καθόμασταν. (...) Το βράδυ όταν δεν πηγαίναμε στην... μόνο την χρονιά εκείνη που πήγαμε στην εκκλησία ακούσαμε το «Χριστός ανέστη». Τις άλλες φορές δεν καθόμασταν αργά για ν' ακούσουμε το «Χριστός ανέστη» ή την Πρωτοχρονιά κοιμόμασταν, γιατί έπρεπε να ξυπνήσουμε την άλλη μέρα το πρωί.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.276)

«Δύσκολη η ζωή στους κτηνοτρόφους, ειδικά στους νέους. Καλά οι παππούδες ήταν αυτό, αλλά... στους νέους ήταν δύσκολη η ζωή. Δεν ξέραμε από τίποτα. Δηλαδή ό,τι ξέραμε απού'μασταν μικρά και ήμασταν εδώ με τους γονείς και ξέραμε ερχόταν Χριστούγεννα, ερχόταν Πάσχα, γιορτές αυτό. Μετά, ύστερα τα ξεχάσαμε όλα. Αυτό και τελείωσε η δουλειά. (...) Σάμπως τι... μπορούσαμε να φύγουμε και να αυτό... στον δρόμο να πας πού; Όχι δεν είχαμε. (...) Είχαμε μεγάλη ταλαιπωρία. (...) Κακοριζικιά μεγάλη. Έτσι όμως ήταν τότες.» (Γ.Τ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.278)

Αυτό που διαφοροποιούσε τις γιορτινές αυτές μέρες σε σχέση με τις υπόλοιπες ήταν το φαγητό. Ήταν πιο περιποιημένο, πιο καλό, μαγείρευαν αρνί (στη σούβλα ή στο φούρνο). Σε γενικές γραμμές δεν καταλάβαιναν, ότι ήταν γιορτινή μέρα, γιατί δεν ξεχώριζε ιδιαίτερος από τις άλλες.

«Ε, μπορεί κάτι να φτιάναμε, ένα καλύτερο φαγητό.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.279)

---

¹²⁵ Η έλλειψη αργιών και σταθερού ωραρίου («Τα πρόβατα δεν ξέρουνε» από γιορτές και αργίες) ήταν κάποιο παράγοντες που καθόρισαν τη σταδιακή «έξοδο» των Μετσοβιτών από το κτηνοτροφικό επάγγελμα κυρίως κατά τη δεκαετία του '70 που άνοιξαν κι άλλα επαγγέλματα — αρχικά στο χώρο της λαϊκής τέχνης κι έπειτα στον τουρισμό. Βλ. πιο αναλυτικά στο Κεφ. 3.

¹²⁶ Εκείνοι που δούλευαν αποκλειστικά σε τυροκομείο και δεν είχαν κοπάδι να φυλάξουνε δεν εργάζονταν μία ημέρα, την ημέρα του Πάσχα, όπως αναφέρει ο Χ.Δ.

«Η δουλειά μέχρι τώρα που ήμασταν στο τυροκομείο μόνο μία μέρα το Πάσχα καθόμασταν με την Μιχάλη εδώ. Μία μέρα του Πάσχα δεν παίρναμε γάλα. Δουλειά. Τα πρόβατα ήθελαν... τα Χριστούγεννα και να τα ταΐσεις και να τα βοσκήσεις, μετά όταν ήταν το γάλα να τα αρμέξεις, δεν μπορείς να τα αφήσεις. Ήταν επαγγέλματα που δεν μπορούσες, τα τυροκομεία παράδειγμα, δεν κλείνουν. Σας φαίνεται λίγο παράξενο, αλλά...» (ΣΥΝ.13, ΑΠ.275)

«Ε, ήταν λίγο καλύτερο το φαγητό. Έτσι καταλαβαίναμε, ότι ήτανε γιορτή, δεν είχαμε κάτι άλλο.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.280)

«Ούτε που καταλαβαίναμε. Και δεν καθόμασταν. (...) Δεν καθο... Έβαφαν οι γυναίκες αυγά. Ναι. Αυγά και κουλουράκια έκαναν το Πάσχα. (...) Το βράδυ όταν δεν πηγαίναμε στην ... μόνο την χρονιά εκείνη που πήγαμε στην εκκλησία ακούσαμε το «Χριστός ανέστη». Τις άλλες φορές δεν καθόμασταν αργά για ν' ακούσουμε το «Χριστός ανέστη» ή την Πρωτοχρονιά κοιμόμασταν, γιατί έπρεπε να ξυπνήσουμε την άλλη μέρα το πρωί.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.281)

Α) Χριστούγεννα: «Τα Χριστούγεννα δεν πηγαίναμε ποτέ εκκλησία. Δεν ήξερα τι γινόταν εκκλησία.» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.282). Τα παιδιά των οικογενειών που έμεναν κοντά σε χωριά παραμονή των Χριστουγέννων (24 Δεκεμβρίου) πήγαιναν για κάλαντα στα σπίτια του χωριού. Ανήμερα έτρωγαν το γιορτινό φαΐ κι από 'κει και πέρα, ο/η καθένας/καθεμιά στην δουλειά του/της.

«Τι κάναμαν; Κόβαμε το... Χριστούγεννα κόβαμε τ' αρνί, το ψήναμε, τρώγαμε και στην δουλειά μας.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.16, ΑΠ.283)

«Τα Χριστούγεννα, ανήμερα των Χριστουγέννων... κάλαντα πού να πούμε; Όταν ήμασταν πολύ μικρά μας έπαιρνε ο παππούς Τριαντάφυλλος και πηγαίναμε και λέγαμε τα κάλαντα , και πηγαίναμε εκεί κοντά στα χειμαδιά με τα άλλα τα παιδιά του τατα-Νίκου, με τη Διονυσία του Μπ... του τατα-Νίκου, στα ανίψια της Κατίνας της Μπούμπα, την Ελένη του Κασσάρου. Μαζευόμασταν μερικά παιδιά και πηγαίναμε από 'δω κι από 'κει με τους άνδρες, για να μην μας δαγκώσουν τα σκυλιά και λέγαμε κάλαντα. Θυμάμαι μια- δυο, τρεις φορές έτσι. Θυμάμαι 2-3 μαντριά.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.284)

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Τα Χριστούγεννα δεν είχαμε ούτε χριστουγεννιάτικα δέντρα, ούτε ... Μια φορά μόνο με την θεία Ευεργετινή θέλαμε Χριστουγεννιάτικο δέντρο, πήραμε ένα κλωνάρι από ένα δέντρο και πήραμε ντενεκεδάκια από κονσέρβες, ντενεκεδάκια από κονσέρβες και κάτι κουκου... σαν... τι βρήκαμε έξω, σαν ξυλαράκια περιέργα, κάτι τέτοια και τάχα τα κρεμάσαμε, τα δέσαμε και τα κρεμάσαμε και τάχα ήταν το πρώτο χριστουγεννιάτικο δέντρο.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.285)

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Συγκεκριμένα θυμάμαι τα Χριστούγεννα παίρναμε ένα κλαδί σκέτο, το βάζαμε στο παράθυρο και μας έλεγε η γιαγιά Ματίνα τραγουδήστε τραγουδήστε, ψάλετε το χριστουγεννιάτικο δέντρο... πως το λένε; (...) Και μας έλεγε «Τραγουδήστε να 'ρθει ο Άγιος Βασίλης να σας φέρει δώρα.» Σίγα τα δώρα.(...) «Αχ το δέντρο στολισμένο», ένα τραγούδι. Και παίρναμε ένα κλαδί σκέτο, άδειο. Βάζαμε βαμβάκι και τα χαρτάκια από τις караμέλες, τα δέναμε με σκοινάκι και τα βάζαμε στο δέντρο για στολίδια. Και παίρναμε και βελανίδια, μικρά κομματάκια βελανίδια, και τα κρεμούσαμε, τα τυλίγαμε με χαρτάκια ή σκέτα και τα βάζαμε για στολίδια.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.286)

Β) Πρωτοχρονιά: Την Πρωτοχρονιά έφτιαχναν πίτα και μέσα έβαζαν το φλουρί για να δούνε ποιος/α θα ήταν ο/η τυχερός/η της χρονιάς. Η Ε.Τ.Μ ανέφερε ότι όταν μοίραζαν τα κομμάτια της

βασιλόπιτας έκοβαν πάντα κι ένα κομμάτι για τα πρόβατα. Τα θεωρούσαν μέλη της οικογένειας γιατί χάριν αυτών επιβίωναν. Επεσήμανε ότι για τα άλλα ζώα (κατσίκια, άλογα, μουλάρια, γαϊδούρια, σκυλιά, κότες, γάτες) δεν γινόταν κάτι αντίστοιχο.

«(...) την πρωτοχρονιά θυμάμαι κάναμε την πίτα, την βασιλόπιτα. (...) Ήταν γαλατόπιτα, την έκανε η μάνα μου συνήθως και βάζαμε ένα εικοσάρικο, το εικοσάρικο παλιά είχε τον Άη-Γιώργη και ήταν ασημένιο ή ήταν επάργυρο μάλλον, και βάζαμε ένα εικοσάρικο. (...) Μ' ένα εικοσάρικο επάργυρο. 20 δραχμές. Αυτό ήταν το φλουρί μας.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.35, ΑΠ.287)

Γ) Φώτα: *«Και στο 'κει, των Φωτών ο πεθερός μου πήγαινε και έπαιρνε νερό απ' το ποτάμι, απ' το ρέμα, ήταν καθαρό και έβαζε την μπυρ..., έπαιρνε την κατσαρολικά, μπυρκάτσα την λέγαμε εμείς, μικρή, δεν την έχουμε 'δω, και την έπαιρνε και έβαζε το νερό και ερχόταν στην καλύβα και μας έδινε νερό και πίναμε, νερό καθαρό, αμίλητο έλεγε, των Φωτών.» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.288)*

Δ) Σάββατο του Λαζάρου: Το Σάββατο του Λαζάρου ήταν άλλη μια ευκαιρία να πούνε τα παιδιά τα κάλαντα κι ως ανταπόδοση να πάρουν λευκά, άβραστα αυγά. (Αναφερόμαστε στις οικογένειες που έμεναν σε πολύ κοντινή ακτίνα με κάποιο χωριό).

«Ε... και τον Λάζαρο πήγαιναν, γιατί (...) Λάζαρο. Εμείς πηγαίναμε Χριστός ανέστη εδώ στο Μέτσοβο, δεν πηγαίναμε Λάζαρο, εδώ στο Μέτσοβο. Εκεί είχαν τον Λάζαρο. «Ήρθε ο Λάζαρος, ήρθαν τα θάγια» και Κυριακή... (...) «Ήρθε ο Λάζαρος, ήρθαν τα θάγια, ήρθε κι η Κυριακή, τρώμε τα ψάρια.» Αυτό τραγουδούσαν τον Λάζαρο. (...) Και... ήταν από 'κει αυτό, ήταν απ' το... (...) Απ' τα Φάρσαλα αυτό. Και τους έδωσαν άσπρα αυγά τον Λάζαρο. Μάζευαν αυγά τα παιδιά με το καλαθάκι. (...) Άβραστα με το καλαθάκι το στόλεζαν με λουλούδια και τους έβαζαν οι νεκοκυρές αυγά. «Ήρθε ο Λάζαρος.»» (Ε.Μ, ΣΥΝ.16, ΑΠ.289)

Ε) Μεγάλη Παρασκευή: Μερικές οικογένειες που ξεχείμαζαν στο Παπαδοπούλι, την ημέρα της Μεγάλης Παρασκευής, μαζεύονταν οι γυναίκες και τα παιδιά και πήγαιναν στο εκκλησάκι της Αγίας Παρασκευής, για να στολίσουν τον σταυρωμένο Χριστό. Κάποιες γυναίκες συνήθιζαν να κοιμούνται το βράδυ με τα παιδιά τους στην εκκλησία.

«Απλώς, την Μεγάλη Παρασκευή πηγαίναμε, μαζευόμασταν η δικιά μου οικογένεια και η άλλη οικογένεια των Τριταίων, είχαμε σύνολο έξι, εφτά γαϊδούρια, ήμασταν 15 παιδιά και 7 γυναίκες, 7 διαφορετικές οικογένειες και μαζευόμασταν, κανονίζαμε την Μεγάλη Παρασκευή δίναμε ραντεβού δέκα ή ώρα, έντεκα αφού μας είχε βγει —μετά συγχωρήσεως ο κώλος— να βγάλουμε όλη την δουλειά για να πάμε στην Αγία Παρασκευή, εκεί κάτω στο Παπαδοπούλι... (...) Μαζευόμασταν εμείς με τα γαϊδούρια περνούσαμε από τους άλλους παίρναμε αυτούς, μετά πηγαίναμε παρακάτω παίρναμε τους άλλους, μαζευόταν μια χρονιά 30-40 άτομα στην Αγία Παρασκευή. (...) Μμμ, και σκυλιά και παίρναμε ψωμί με ελιές και με ρίγανη και καρύδια μέσα και με πιπέρι κι όλα αυτά και πηγαίναμε, ψάλαμε λίγο το «Η ζωή εν τάφω», το «Αι γέναι πάσαι»¹²⁷... (...) Οι γυναίκες το ξέραν από το κατηχητικό και έτσι, από χρονιά σε χρονιά μαθαίναμε κι εμείς και ξανά. Εμείς παίρναμε μόνο τα εύκολα. Δεν

¹²⁷ Εννοεί το «Αι γενεαί πάσαι».

πηγαίναμε στα πολύ δύσκολα από κάτω. Στο «Αι γέναι πάσαι» τα πέντε πρώτα, ξανά το «Αι γέναι πάσαι». Ή μετά πάλι το «Άξιον εστί». Όλα όλα τα παίρναμε. Αυτά εκεί. Μετά καθόμασταν και τρώγαμε... (...) Τον Χριστό βγάζαμε και ένα στεφάνι κάναμε στον Χριστό. Δεν είχαμε επιτάφιο. Τρώγαμε εκεί και μετά μέχρι τις δύο η ώρα έπρεπε να γυρίσουμε πάλι πίσω.» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.290)

«Τώρα την Μεγάλη Παρασκευή, ο μπαμπάς θα θυμάται καλύτερα, πηγαίναμε και κοιμόμασταν το βράδυ εκεί, στο εκκλησάκι της Αγίας Παρασκευής, η Κατίνα η Μπούμπα — θυμάμαι την Κατίνα την Μπούμπα— κι εμείς. Αυτοί το μαντρί το είχαν κοντά στο εκκλησάκι, γιατί δικό τους ήταν το εκκλησάκι, στο χωράφι το δικό τους ήτανε. (...) Ο μπαμπάς η Κατίνα κι εγώ ψέλναμε στο εκκλησάκι και μετά κοιμόμασταν εκεί. Είχαμε πάρει κουβέρτα. (...) Η Κατίνα με τον μπαμπά σου κάτι ήξεραν να ψέλνουνε. (...) Ε, ο μπαμπάς σου ήξερε από πάντοτε. Ο μπαμπάς σου είχε τη Σύνοψη, την έχω ακόμα, αυτήν που είχε στο Παπαδοπούλι... το Συνέκδημο και λέω... Οπότε που λες έψελνε πολύ ο μπαμπάς με κασέτες, και κοιμόμασταν εκεί το βράδυ. Κοιμόμασταν εκεί το βράδυ με την Κατίνα για να είμαστε μαζί με τον Χριστό. Κι εμείς κοιμόμασταν εκεί, η Κατίνα... δεν θυμάμαι η γιαγιά Ματίνα στο εκκλησάκι... Μεγάλη Παρασκευή.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.291)

ΣΤ) Πάσχα: Η πλειοψηφία των κτηνοτρόφων, επειδή έμεναν μακριά από χωριά, δεν πήγαιναν εκκλησία, ακόμα και στην μεγάλη θρησκευτική εορτή του Πάσχα. «Νόμιζα γιατί το Πάσχα είναι όπως εδώ στο σπίτι, να πας στην εκκλησία. Εκεί (στα χειμαδιά) το Πάσχα ήτανε ερημιά, ζώα...» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.292). «Την Ανάσταση ποτέ δεν πηγαίναμε στην εκκλησία εκτός τότε, το '74, δεν θυμάμαι, που πήγαμε και μπήκαν οι λύκοι στα πρόβατα.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.293). Τότε είχαν «κάνει Πάσχα», μερικές οικογένειες, στο ξωκκλήσι της Αγίας Παρασκευής, χωρίς ιερέα, βάζοντας το ραδιόφωνο που μετέδιδε ζωντανά την Αναστάσιμη ακολουθία.

«Ράδιο. Ραδιόφωνο. Και πηγαίναμε νύχτα πότε να τελειώσουμε τις δουλειές όλες εμείς εκεί πέρα πηγαίναμε πάντα τελευταίοι εμείς στην εκκλησία. Όλοι κάθονταν προσοχή εκεί πέρα και περίμεναν εμάς να πάμε εμείς. (...) Στην Αγία Παρασκευή. Πήγαιναν εκεί, άναβαν κεριά και κάθονταν έτσι στην εκκλησία. Φύλαγαν... αυτό. Και πηγαίναμε και εμείς με το ραδιόφωνο, βάλαμε το ραδιόφωνο και ακούγαμε την Ανάσταση ξέρω 'γω απ' την Λάρισα, πιάναμε Λάρισα τότε. Και ακούγαμε εκκλησία. Και θυμάμαι συγκεκριμένα τότε, είχε τελειώσει η Ανάσταση απ' την Λάρισα και γύρισαν αμέσως να πούμε το κουμπί στον άλλο σταθμό, ακούσαμε πάλι την Ανάσταση. (...) Και μετά ξανά, νομίζω, τρεις φορές ακούσαμε την Ανάσταση. (...) Μετά, μόλις τελειώναμε δίναμε ευχές όλοι μαζί εκεί πέρα ο ένας με τον άλλον...» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.294)

«Εκεί πρώτα δεν είχαμε ιερέα ας πούμε, για να κάνουμε λειτουργία. Ε, την λειτουργία την κάναμε μόνοι μας ας πούμε. Πηγαίναμε, είχε ένα εκκλησάκι εκεί πέρα, ας πούμε, την Αγία Παρασκευή, πρέπει να το ξέρεις το εκκλησάκι αυτό, πηγαίναμε εκεί πέρα, βάζαμε το ράδιο στο Άγιο Βήμα και ακούγαμε την λειτουργία μέσα στην εκκλησία απ' το ράδιο. Και μετά πηγαίναμε ας πούμε το φως στα πρόβατα, μέσα στην ερημιά ξέρω 'γω και τρώγαμε την

μαγειρίτσα. (...) Η δουλειά, δουλειά και ο χορός γαϊτάνι, ας πούμε. Πρώτα αρμέγαμε, μετά γυρνούσαμε, βάζαμε να ψήσουμε τα αρνιά και αυτά, εντάξει. Αυτά.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.295)

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ¹²⁸: «Χειμαδιά είναι ο τόπος που πηγαίνουν οι βοσκοί τα κοπάδια τους τον χειμώνα. Π.χ Στο Μέτσοβο, επειδή χιονίζει, τα πρόβατα τον χειμώνα δεν μπορούν να βοσκήσουν και τα πηγαίναμε στα Τρίκαλα. Είχαν αγοράσει από πολύ παλιά οι παππούδες εκτάσεις μεγάλες. Εμείς ήμασταν στο Παπαδοπούλι. Λοιπόν, εκεί ήταν πολλά μαντριά, μεγάλες εκτάσεις και είχαν κάνει οι βοσκοί μία εκκλησία μικρή της Αγίας Παρασκευής. Φυσικά γινόταν Θ. Λειτουργία σχεδόν μία φορά τον χρόνο. Λοιπόν, τις διακοπές Πάσχα και Χριστούγεννα, δηλαδή όταν δεν πηγαίναμε σχολείο, πηγαίναμε από το Μέτσοβο στα χειμαδιά στον πατέρα μας να κάνουμε μαζί γιορτές. Έτσι δεν είχα πάει ποτέ Χριστούγεννα και Πάσχα στην εκκλησία με Ακολουθίες. Ήμουν στην Δ' δημοτικού και μας έβαλε η δασκάλα μας έκθεση πώς γιορτάζουμε το Πάσχα. Δεν ήξερα τι να γράψω. Πότε παραδείγματος χάρη σταυρώνεται ο Χριστός, πότε βάφουμε τα αυγά, πότε γίνεται ο Μυστικός Δείπνος, πώς γίνεται η Ανάσταση κ.λπ. Έτσι έδωσα κόλλα λευκή. Όταν πήγα στο Μαντρί και έμαθε ο πατέρας ότι έδωσα κόλλα λευκή, μας υποσχέθηκε ότι θα πηγαίναμε να κάνουμε Ανάσταση στην εκκλησία. Χαρά που κάναμε δεν περιγράφεται. Ντυθήκαμε με τα καλά μας πήραμε και λαμπάδες στα χέρια μας. Μικροί- μεγάλοι πετούσαμε από χαρά που πρώτη φορά θα κάναμε Ανάσταση στην εκκλησία και ας μην είχαμε ιερέα. Μόλις φτάσαμε στο εκκλησάκι ανοίξαμε το τρανζίστορ και θα ακούγαμε Μητροπολιτικό Ναό Αθηνών. Ανακοίνωσε η εκφωνήτρια ότι θα μετέδιδε την Ανάσταση. Ήμασταν γύρω στα 20 άτομα. Εμείς τα παιδάκια παρακολουθούσαμε τι γινόταν. Πριν να ακουστεί το «Δεύτε λάβετε φως» σβήσαμε όλα τα κεριά και τα καντήλια και αφήσαμε μόνον ένα καντηλάκι στο ιερό αναμμένο. Βάλανε ένα ξαδελφάκι μου τον Γιώργο μέσα στο ιερό και μόλις είπε το ραδιόφωνο «Δεύτε λάβετε φως» άναψε εκείνος την λαμπάδα από το καντηλάκι, βγήκε στην Ωραία Πύλη και πλησιάσαμε κοντά του να ανάψουμε τις λαμπάδες μας. Με το «Χριστός ανέστη» που ακούσαμε ψέλναμε όλοι μαζί. Τα σκυλιά απ' έξω γαύγιζαν. Νομίζαμε ότι όλη η φύσις, όλα τα Μαντριά έψελναν το Χριστός ανέστη. Όντως ότι κάτι «μεγάλο» έγινε! Στην Θεία Λειτουργία δεν καθίσαμε, γιατί θα σηκωνόμασταν στις τέσσερις να αρμέξουμε. Έτσι μέσα στην εκκλησία τσουγκρίσαμε τα αυγά και φεύγαμε προς τα Μαντριά μας ο καθένας με αναμμένες τις λαμπάδες για να πάμε το Άγιο φως στο Μαντρί και να σταυρώσουμε τους στάβλους. Ψέλναμε στο δρόμο το «Χριστός ανέστη» συνέχεια μικροί και μεγάλοι. Μια στιγμή που εμείς πλησιάζαμε προς το Μαντρί μας ακούσαμε φασαρία, τα πρόβατα βέλαζαν, τα σκυλιά γάβγιζαν άγρια, ο τσοπάνος που έμεινε πίσω με τα 1.400 πρόβατα φώναζε. Ο πατέρας μου είπε κάτι κακό έγινε και έτρεξε προς τα εκεί. Τον ακολούθησαν κι οι άλλοι άνδρες. Τι είχε γίνει; Στις δώδεκα που έγινε η Ανάσταση μπήκαν στα πρόβατα τέσσερις- πέντε λύκοι. Τα σκυλιά πάλευαν μαζί τους αλλά ήταν πολύ άγριοι. Μόλις που πρόλαβαν να τους διώξουν οι άνδρες και τα σκυλιά άλλα ήδη είχαν πνίξει οχτώ πρόβατα.

¹²⁸ Από τις χειρόγραφες σημειώσεις της Ε.Τ.Μ (σσ.5-10) από την ανέκδοτη συλλογή «Ιστορίες από το μαντρί». Ο τίτλος της παρούσας ιστορίας είναι «Ανάσταση στα χειμαδιά». Θα συμπεριλάβουμε ολόκληρη την ιστορία, γιατί έχει τη δική της ενδιαφέρον ως προς 1) τον τρόπο γραφής, 2) το περιστατικό που εξιστορεί και 3) την ερμηνεία που δίνουν τα πρόσωπα της αφήγησης για τη ζημιά που προκλήθη.

Ζημιά μεγάλη. Λοιπόν, οι γυναίκες και εμείς τα παιδιά μαζευτήκαμε στην καλύβα και περιμέναμε τον πατέρα μας να τον δούμε στεναχωρημένο και να μας πει ότι εξαιτίας μας που πήγαμε στην Ανάσταση έγινε η ζημιά. Αλλά μόλις άνοιξε την πόρτα και μπήκε από εκεί που είχαμε εμείς παγώσει, μπαίνει μέσα και μας λέει: «Δεν στεναχωριέμαι για τη ζημιά που πάθαμε. Ζήλεψε ο σατανάς που πήγαμε κι εμείς μια φορά στην Ανάσταση και μας πήρε τα πρόβατα». Έτσι ησυχάσαμε όλοι μας και φάγαμε τη μαγειρίτσα. Μετά από πολλή ώρα ξαναεπέστρεψαν οι λύκοι, αλλά ήταν τα σκυλιά φρουρά, όλη νύχτα γάβγιζαν και δεν μπόρεσαν να μπουν στα πρόβατα. Λοιπόν, την επομένη ψήσαμε δυο αρνάκια στην σούβλα και ήμασταν χαρούμενοι σαν να μην έγινε τίποτα. Τηλεφωνήσαμε και στον Γέροντα, ο οποίος ήταν στα Μετέωρα, και του είπαμε το περιστατικό. Τότε μας είπε ότι όντως το βράδυ της Αναστάσεως τόσο πολύ ζηλεύει ο Σατανάς και σκάζει, που προσπαθεί να κάνει κακό στους ανθρώπους για να τους στεναχωρήσει.» (Ε.Τ.Μ, ΑΠ.296)

Μια άλλη φορά η οικογένεια της Ε.Μ πήγε στην εκκλησία του πιο κοντινού, στα χειμαδιά τους, χωριού για την αναστάσιμη ακολουθία, αλλά ανέφερε η πληροφορήτρια, ότι το Πάσχα αυτό δεν συγκρινόταν με το Πάσχα που έκαναν στο ξωκκλήσι της Αγίας Παρασκευής με το ραδιόφωνο. Το Πάσχα με το ραδιόφωνο το θυμάται με μεγαλύτερη νοσταλγία.

«Εγώ Πάσχα στο Μέτσοβο δεν θυμάμαι καμιά φορά. Καμιά φορά. Μόνο ξέρεις πότε πήγαμε άλλη μια φορά και κάναμε Πάσχα; μετά που έγινε το περιστατικό αυτό, ο μπαμπάς σου ήταν στο πανεπιστήμιο και λέει ο μπαμπά-Γκόγκος «Να σας πάω στην εκκλησία», στο Διάσελο, στο χωριό πάνω από το Παπαδοπούλι, που σου είπα, που είχαμε κοιμηθεί εκεί το βράδυ. Και πήγαμε εκεί με το τρακτέρ, όταν είχαμε πάρει το τρακτέρ, μετά πολύ αργά, και πήγαμε στην εκκλησία και κάναμε Ανάσταση εκεί: ο μπαμπά- Γκόγκος, ο Μπίμπης, εγώ και η Ευτυχούλα, έτσι για να κάνουμε Ανάσταση. Και πήγαμε. Δεν μας φάνηκε τίποτα μπροστά στην Ανάσταση που κάναμε στο Παπαδοπούλι. Δεν είχαμε κάνει Πάσχα. Εγώ δεν θυμάμαι ποτέ Πάσχα στο Μέτσοβο, εγώ τουλάχιστον. Και ήταν η χαρά μας πότε να πάμε στα χειμαδιά. Κι ας μην είχαμε εκκλησίες. Εμείς το γιορτάζαμε διαφορετικά. Βάζαμε ραδιόφωνο με την γιαγιά την Ματίνα, νηστεύαμε, αυτά. Δουλειά, δηλαδή και την ημέρα του Πάσχα δουλεύαμε. Αυγά κόκκινα βάφαμε, λαμπάδες έπαιρνε πάντοτε η γιαγιά Ματίνα. (...) Στην Αγία Παρασκευή πηγαίναμε και τις ανάβαμε εκεί. Πήγαινε κάποιος τις άναβε. Τσουρέκια, όχι, δεν κάναμε εκεί. Και κουλουράκια. Δεν ξέρω αν έκανε η γιαγιά Ματίνα, γιατί είχαμε φούρνο τεράστιο. Και ανήμερα έσφαζε ο παππούς Τριαντάφυλλος το αρνί.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.297)

Μετά τον εκκλησιασμό, όποτε και όπου υπήρχε η δυνατότητα, οι κτηνοτρόφοι ετοιμάζαν τον οβελία, έσφαζαν το αρνί και ύστερα το σούβλιζαν. Κάποιες οικογένειες έφτιαχναν μαγειρίτσα και κοκορέτσι. Όταν έφτανε η ώρα του φαγητού γινόταν η μοιρασιά του κρέατος. Σε άλλα μαντριά γινόταν συγκεκριμένη διαδικασία, προκειμένου να μην ευνοηθεί κάποιος/α εις βάρος των άλλων. Έκοβαν το αρνί σε μερίδες. Έβαζαν ένα μικρό παιδί να πει σε ποιον πάει η κάθε μερίδα, χωρίς εκείνο να βλέπει σε ποιο κομμάτι εκείνοι αναφέρονταν. Στο μαντρί των αφών Μπούμπα είχαν άλλη «σειρά». Έδιναν το καλύτερο κομμάτι στον τσοπάνο που θα περνούσε την πασχαλινή μέρα

μακριά από όλους τους άλλους βοσκούς βόσκοντας τα πρόβατα, στο στερφά. Οι κτηνοτρόφοι ακόμα και τις γιορτινές μέρες δεν προλάβαιναν να φάνε με την ησυχία τους στο οικογενειακό τραπέζι. Οι δουλειές «έτρεχαν», τα ζώα πεινούσαν και ήθελαν τη δική τους περιποίηση.

«Ανήμερα αρμέγαμε όλοι. Έσφαζε ο παππούς Τριαντάφυλλος το αρνί, το σούβλιζε, ανάβαμε την φωτιά... (...) Και το ψήνε. Δεν είχαμε ψυγεία. Και το σούβλιζε εκείνη την ώρα και το έβαζε κατευθείαν να το ψήσει. Εκείνη την ώρα.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.298)

«Το Πάσχα μετά που ήταν καλύτερος ο καιρός ψέναμε αρνιά, βέβαια, την ημέρα του Πάσχα, ψέναμε αρνιά, αγοράζαμε κρασί...» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.299)

«Στο ποτάμι πλέναμε τώρα το Πάσχα τα έντερα με το μπρίκι. Βάζαμε νερό στο μπρίκι και πλέναμε τα έντερα.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.300).

«Εκεί στην Ανάσταση οι βοσκοί έλεγαν όλο ιστορίες, γιατί τι να έκαναν; Βάζαν το ραδιόφωνο... Όλο ιστορίες λέγαν εκεί. Πώς περνούσαν με τους λύκους, με τους Αγίους, με το ένα με το άλλο, όλο ιστορίες. Ακούγαμε τις ιστορίες των βοσκών. Είχαμε και μια κούνια στο Παπαδοπούλι απ' έξω σε ένα δέντρο. Μας είχε κάνει εκεί μια κούνια και κάναμε κούνια, όταν ήμασταν μικρά. Μωρά όταν ήταν η Στεφανίδα και ο Τόλης μικρά, θυμάμαι ότι τους έκανα κούνια. Μας έκανε και μαγειρίτσα η γιαγιά Ματίνα, πίτες κάναν εκεί, μαγειρίτσες...» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.301)

«(...) εκεί γινόταν δίκαιη μοιρασιά. Το Πάσχα ψήνανε αρνί, 1-2 ανάλογα με το πόσο προσωπικό είχε η κάθε, η κάθε στάνη. Όταν τεμαχίζονταν το αρνί το κάνανε μερίδες, πόσα άτομα ήταν, μερίδια χωριστά έτσι κι όποιος ήταν ο πιο μικρός γύρναγε την πλάτη, κοιτούσε από κει ο μικρός λέγανε «Αυτό τίνος είναι;» «Του Βασίλη.» «Αυτό τίνος είναι;» «Της Σοφίας». Δηλαδή γινόταν δίκαιη η μοιρασιά.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.302)

«Δηλαδή ... κι ο καημένος ο παππούς ο Τόλης που ήταν στο βουνό, εκείνος του πήγαινε το φαγητό ο αυτός... και του διάλεγε ο μπαμπάς σου του διάλεγε το καλύτερο μερίδιο από το αρνί για να του δώσει.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.303)

«Πάσχα κάναμε με την οικογένειά μας κι αυτό ούτε καλά, γιατί είχαμε και τα ζώα, πηγαίναμε να στρώσουμε το τραπέζι εμείς τα πιο μικρά, έφευγαν τα γελάδια, γιατί την άνοιξη έχει και μύγα και κυνηγάν τις, είναι κάτι μύγες που τα ζώα, οι αγελάδες δεν κάθονται, τους τρων οι μύγες και σαν αρχίζουν να τρέχουν σαν τρελές.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.304)

Τα παιδιά για να διασκεδάσουνε στόλιζαν τα αρνιά με πολύχρωμες φούντες που έφτιαχναν από μαλλί.

«Και κάναμε φούντες στα αρνάκια. Παίρναμε σκοινιά μάλλινα και κάναμε φούντες στα αρνάκια το Πάσχα.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.305)

Όπως έχει προλεχθεί, από τις μεγαλύτερες δυσκολίες που αντιμετώπιζαν στα χειμαδιά ήταν η έλλειψη (τρεχούμενου) νερού. Το νερό που έβρισκαν το χρησιμοποιούσαν πρωτίστως για το πότισμα των ζώων και τη μαγειρική και δευτερευόντως για την καθαριότητα (πλυσίματα ρούχων, μπάνιο). Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα οι κτηνοτρόφοι και τα ρούχα αυτών να είναι άπλυτα και γεμάτα ψείρες και ψώρα. Η συνομιλία μεταξύ Σ.Μ και Γ.Τ (ΣΥΝ.20) είναι πολύ περιγραφική της κατάστασης που επικρατούσε αναφορικά με την απλυσιά και τις ψείρες. Ήταν, λένε, τόσες πολλές οι ψείρες που τα βράδια καθώς κάθονταν δίπλα στη φωτιά για να ζεσταθούν, σε κάποια αναμμένα, αλλά χωρίς φωτιά, ξύλα ακουμπούσαν για λίγο τα ρούχα τους ώστε να καούν οι ψείρες. Στο περιστατικό που έπεται, αφηγείται και πάλι ο Σ.Μ. Από λάθος κατά την παραπάνω διαδικασία του «ξεψειρίσματος» κήκαν τα παντελόνια τους. Επειδή βρισκόταν μακριά από την καλύβα, στην οποία είχαν οι κτηνοτρόφοι κι άλλα ρούχα, περίμενε ώσπου να νυχτώσει, για να πάει να φέρει —χωρίς να φοράει παντελόνι, αφού ήταν καμένο— άλλα παντελόνια.

Σ.Μ: «(...) μια φανέλα την βγάσαμε μετά έξι μήνες. Είχε πιάσει τέτοια κουρεά. Δεν περνούσε ούτε κρύο, ούτε τίποτα. (...) δεν γινόταν πληγές, γιατί άργαζε το κορμί. Δεν άλλαζες καθόλου. (...) Ψείρα να δεις... να δεις ψείρα!» Γ.Τ: «Καμιά φορά ναι. Έτσι ήτανε. Και ο παππούς, και ο δικός σας... οι παππούδες. Έτσι ήτανε όλοι. Έτσι. Τέτοια κακοριζικιά ήτανε.» Σ.Μ: «Να 'βλεπες ψείρα! Να σηκωθείς την νύχτα να τιναχτείς στην φωτιά, θράκα, φτιάναμε θράκα βγάσαμε την φανέλα, ένας την βαστούσε από τα μανίκια κι ο άλλος από κάτω και τη βάζαμε στην θράκα πάνω και την τινάζαμε έτσι κι έπεφταν οι ψείρες. Κρακ, κρακ, κρακ (...) Ήταν κανάς μικρός, δώδεκα χρόνια, τον λέγανε «Σήκω, σήκω βγάλ' τα ρούχα να σε τινάξουμε, γιατί θα σε γκρεμίσουνε, θα σε γκρεμίσει η ψείρα. Σηκώνανε (...) παίρνανε τα ρούχα φρουπ, πρ, πρ, πρ κάνανε...(...) Βάζαμε φωτιά...» Γ.Τ: «... πέτρες και κάναμε λίγο, λίγο έτσι, φτιάναμαν την φωτιά πάνω στις πέτρες.» Σ.Μ: «Πρέπει να μην έχεις φλόγα. Η θράκα πρέπει να μην έχει φλόγα, για να μην κάψεις τα ρούχα. Γιατί γίνονταν μόνο κάρβουνο.» (...) Γ.Τ: «Όταν έπεφταν τα ξύλα και γινόταν το κάρβουνο τα 'καναν αυτά τα πράγματα. Όταν είχαν ξύλα απάνω έβγαζε φλόγα και δεν μπορούσε να...» (...) Σ.Μ: «Ανάβαμε, ανάβαμε την φωτιά το βράδυ, τρώγαμε ψωμί και γίνονταν η θράκα αυτή. Και σηκωνόμασταν από ένας ένας και λέγαμε «Έγινε η φωτιά. Θέλει κανένας να τιναχτεί από ψείρα;» «Άι θέλω εγώ.» «Άιντε με την αράδα.» (ΣΥΝ.20, ΑΠ.306)

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Γιατί μια φορά καη... κάψαμε τα παντελόνια και δεν ξέραμε που να ... Δεν είχαμε κι άλλες... Δεν είχαμε κι άλλα παντελόνια. (...) Καθίσαμε μέχρι τη... νύχτωσε, νύχτωσε και πήγα εγώ με τα πόδια, πήγα κάτω, κάτω... δηλαδή δύο ώρες εκεί που θα πηγαίναμε τον χειμώνα, με κατάλαβες; Γιατί 'δω που κάψαμε τα παντελόνια ήμασταν το φθινόπωρο απάνω...» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.307)

«Σαπίζανε τα ρούχα πάνω μας» (Γ.Μ, ΣΥΝ.3, ΑΠ.308)

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Εδώ σου λέω τώρα, πόσο ήταν, έξι μήνες; Ήρθε η μάνα μου το Πάσχα μαζί με την Ταμούσση για να κάνουν Πάσχα 'κει και για να μου πλύνει τα ρούχα. Δηλαδή μιλάμε ρούχα δηλαδή... τότε πλύθηκαν τα ρούχα. Εντωμεταξύ είχαμε 'κει κάτι γουρούνια να πούμε

και είχα πιάσει απ' τα γουρούνια ψώρα εδώ στ' αυτιά, εδώ πέρα κάπως το λέγανε αυτό... τα γουρούνια. Μόλις μ' είδε η μάνα μου «Πώς είσαι έτσι;» μου λέει.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.309)

«Σκόνη; Και δεν υπήρχε και αυτό που έχουμε σήμερα το να πλύνεσαι, να ντύνεσαι. Α, το πλύσιμο ήταν κάθε βδομάδα λέρα πάνω. Όχι εγώ, όλος ο κόσμος. Δεν υπήρχε. Ούτε σαπούνη υπήρχε. Πιάναμε πουρί που λένε. Και κάθε είκοσι μέρες και κάθε... Ήταν αυτά τα δύσκολα τα χρόνια, πολύ δύσκολα.» (Δ.Γ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.310)

Μπορεί οι κτηνοτρόφοι να μην ήταν «τυπικοί» σε θέματα προσωπικής υγιεινής, όμως τα πρόβατα φρόντιζαν να τα έχουν όσο πιο καθαρά και περιποιημένα γινόταν, κατά το μέτρο του δυνατού, καθώς από αυτά συντηρούνταν και ήταν για εκείνους —ιδίως τους τσέλιγκες— το καύχημά τους. Στα πλαίσια της υγιεινής του κοπαδιού, στα τέλη Μαρτίου με αρχές Απριλίου, έσκαβαν την κοπριά που είχε μαζευτεί όλον τον χειμώνα. Εργασία κοπιαστική και μείζονος σημασίας για την υγιεινή του κοπαδιού.

«Αλλά ήτανε τότε το Πάσχα ήτανε πολλή δουλειά. Θυμάμαι τώρα είχανε η κοπριά στον στάβλο τόσο. Άντε να κάτσεις τώρα με τον κασμά, με το τσαπί...(…) να βγει κοπριά γιατί θα βγουν απ' τον χειμώνα πατημένη και με άχυρα και με τέτοια να βγει όλη η κοπριά, να σκάψουνε με το τσαπί (...) τέτοιες μεγάλες, και με την πιρούνα να την βγάλω έξω. Ήταν πολύ κουραστικό, πολλή ταλαιπωρία.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.311)

«Μετά τον Μάρτιο που έφτιαχνε ο καιρός κοιμόταν έξω σε γκρέκια και τότε έπρεπε... πηγαίναμε το Πάσχα, πήγαμε το Πάσχα επειδή μπορεί να είχε 10, 15 τόνους κοπριά, γιατί κάναν τις κοπριές τους τα πρόβατα και μετά ρίχναμε, για να μην λασπώσουν, επειδή είχε ούρα άχυρα. Άχυρα και κοπριά κάναμε στρώμα 10-15 εκατοστά. Και το σκάβαμε και αδειάζαμε τους στάβλους με το καρότσι, να βγάλουμε την κοπριά έξω και τις κοπριές μετά στα χωράφια. Αυτή ήταν η πιο επίπονη δουλειά, γιατί είχε πολύ σκάψιμο. Θυμάμαι τα χέρια μας γινότανε, βγάζανε ρόζους και φούσκες (...).» (Δ.Μ, ΣΥΝ.35, ΑΠ.312)

«(...) στο τέλος που σκάβαμε το στάβλο, για να βγάλουμε την κοπριά, να το βρούμε το φθινόπωρο καθαρό.» (Ε.Δ, ΣΥΝ.30, ΑΠ.313)

«Το Πάσχα βγάζαμε την κοπριά εμείς τα παιδιά. Είχαμε το μεγάλο το ... θα κοιτάξεις στους στάβλους όλους να δεις τι κοπριά βγάζαμε το Πάσχα. Το κάρο το οδηγούσε ο μπαμπάς σου. Ο θείος ο Γιώργος. (...) Με τον Ντάσιο, οδηγούσε, ήταν το άλογο, και είχαμε ένα κάρο, ξύλινο στην αρχή και το φορτώναμε κοπριά και το πετούσε, γεμίζαμε, το πετούσε στα χωράφια και το ξεφόρτωνε ο μπαμπάς σας. Έχουμε και φωτογραφίες από αυτό. Θα δεις και τις φωτογραφίες σε αυτά. Οπότε ερχόταν ο παππούς Τριαντάφυλλος, έσκαβε με τον κασμά την κοπριά. Έφευγε ο παππούς Τριαντάφυλλος. (...) Οπότε, έσκαβε την κοπριά κι εμείς, ο Γάκης, ο θείος ο Γιώργος, η Ναούτσω, η Μαρούλα, εγώ και η θεία Ευτυχούλα φορτώναμε την κοπριά. Με τις πιρούνες και φορτώναμε την κοπριά στο κάρο, κι ο μπαμπάς σας την έπαιρνε και την πετούσε στα χωράφια.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.314)

Για να περάσει όσο το δυνατόν πιο γρήγορα και ευχάριστα η κοπιαστική αυτή δουλειά εφευρίσκανε διαφόρους τρόπους «διασκέδασης» εν ώρα εργασίας. Οι δε ενήλικες μπορεί να έταζαν στα παιδιά κάποιο κέρασμα π.χ αναψυκτικό «Κλιάφα»¹²⁹ για να τους δώσουν κίνητρο να δουλέψουν.

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Θυμάμαι μια φορά που είχαμε βγάλει την κοπριά πάνω από το Παπαδοπούλι, τα στείρα που σου λέω, που ήταν ο μπάρμπα- Τόλης. Πού να βγει η κοπριά από 'κει; Και ήμασταν μόνο τα παιδιά. Δεν ήταν ο παππούς Τριαντάφυλλος. Οπότε ο καημένος ο Γάκης, πώς να περάσει η ώρα, μας έλεγε «Θα σας πω ιστορίες.» Κι άρχιζε ο Γάκης, κρατούσε το καροτσάκι και 'μεις τα κορίτσια —ο Μπίμπης δεν ήταν, έβοσκε τα πρόβατα ο μπαμπάς σου—, οπότε κρατούσε το καροτσάκι, το φορτώναμε εμείς και μας έλεγε ιστορία, παραμύθια. Μόλις το γεμίσαμε «Η συνέχεια στο επόμενο.» έλεγε ο Γάκης. Έφευγε. Ξεφόρτωνε την κοπριά πέρα ο Γάκης με το καροτσάκι. Μας έλεγε την ιστορία, για να περάσει η ώρα. Ασήκωτη. Να κουβαλάς κοπριά όλη μέρα και το πρωί να θέλεις να σηκωθείς για να αρμέξεις τα πρόβατα τέσσερις η ώρα.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.315)

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Μία χρονιά λέει ο παππούς Τριαντάφυλλος θα σας πάρω πορτοκαλάδες. Και μας πήρε ένα κιβώτιο πορτοκαλάδες κι ένα κιβώτιο λεμονάδες, νομίζω. Τις έβαλε η γιαγιά Ματίνα στην ποτίστρα (...) που είχε νερό για να είναι δροσερές. Οπότε μας έδινε η γιαγιά Ματίνα μία πορτοκαλάδα, δύο πορτοκαλάδες. Μετά πάμε να ανοίξουμε νερό μέσα η μία, νερό μέσα η άλλη. Ο Γιώργος —ο θείος ο Γιώργος— με τον μπαμπά σας τις έπιναν και τις κλείναν. Για μια πορτοκαλάδα, για 2-3 κλούβες πορτοκαλάδα Κλιάφα βγάζαμε την κοπριά. Τι απογοήτευση όταν βλέπαμε ότι έχει μέσα νερό! Περιμέναμε πώς και πώς!» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.316)

Στα χειμαδιά, πέραν των καθημερινών δυσκολιών γίνονταν ζημιές, που, όπως είναι φυσικό, προκαλούσαν στεναχώρια στους κτηνοτρόφους, γιατί έμοιαζαν οι κόποι τους να πηγαίνουν χαμένοι. Οι ζημιές ξεκινούσαν ήδη από το ταξίδι για τα χειμαδιά, όταν εκείνο γινόταν με τα αυτοκίνητα. Κάποιοι οδηγοί των φορτηγών που μετέφεραν το κοπάδι ήταν απρόσεκτοι στην οδήγησή τους με αποτέλεσμα να καταπλακώνονται τα πρόβατα. Πηγαίνοντας στα χειμαδιά οι προβατίνες ήταν έγκυες, επομένως καταλαβαίνουμε τι λαχτάρα τραβούσαν οι κτηνοτρόφοι μην πάθουν κακό ιδιαιτέρως οι προβατίνες εκείνες.

«Ύστερα στην μεταφορά, όταν μεταφέραμε τα πρόβατα με τα φορτηγά ήταν κάποιοι απρόσεκτοι και ασυνείδητοι οδηγοί. Δηλαδή, ξεκινούσαν ... δεν είχαν υπομονή να ... Τα πρόβατα στο φρενάρισμα φεύγανε μπροστά. Στο ξεκίνημα... (...) πίσω. Μερικά πέφτανε κάτω. Τα άλλα από πάνω τα πατούσανε. Και είχαμε πάλι απώλειες από πρόβατα. (...) Τα μεγάλα καταπλακώνονταν από τα άλλα ζώα και είχαμε απώλειες πολλές. Πολλές ζημιές τέτοιες. Πάρα πολλές. (...) Ε, τι κάναμε, τι κάναμε στεναχώριες. Στεναχώριες. (...) Όλοι στεναχωριόμασταν, γιατί και οι μεγάλοι και εμείς που ήμασταν παιδιά ας πούμε και τα

¹²⁹ Ακολουθεί ένα παρόμοιο περιστατικό στο Κεφ. «1.7. Μικρά «διαλείμματα» > Γ. Οι γυναίκες και τα παιδιά στα χειμαδιά.»

βλέπαμε, ας πούμε. Εμείς ίσως και περισσότερο, γιατί το νιώθαμε που βλέπαμε και τους μεγάλους έτσι μερικές φορές μία παιδική ψυχή το αντιμετωπίζει διαφορετικά, ας πούμε. Ένας μεγάλος, ας πούμε, μπορεί να έχει εξοικειωθεί με αυτό και να πει «Εντάξει. Μεσ στο πρόγραμμα είναι κι αυτά. Θα συμβεί κι αυτό»» (Γ.Μ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.317)

Οι κτηνοτρόφοι έπρεπε να βρίσκονται διαρκώς σε εγρήγορση για να μην τους «κοπεί» το κοπάδι, δηλαδή να μην τους αποκοπούν ορισμένα πρόβατα, γιατί πέρα από το ότι θα τα έχαναν, οι λύκοι παραμόνευαν να τα φάνε. Το κυνηγητό με τους λύκους ήταν απαιτητικό. Οι βοσκοί έπρεπε διαρκώς να έχουν στον νου τους μη τυχόν τους αρπάξουν οι λύκοι κανένα πρόβατο. «Για τον τσοπάνο ήταν όχι μόνο ζήτημα ζωής (=επιβίωσης) αλλά κυρίως τιμής η απώλεια κάποιου ζωντανού. Δεν άντεχε την προσβολή να του το «φάνε» μέσα από τα χέρια.» (Γάτσιος, 2002, σσ. 29-30).

«Η περιπέτεια Σοφία ήταν κάθε μέρα μαλώναμε με τους λύκους. (...) Πολλούς λύκους. Κάθε μέρα μαλώναμε με τους λύκους. Άμα ήταν καμιά μέρα με αντάρα, με καταχνιά βραχνιάζαμε, φωνάζαμε συνέχεια από το πρωί ως το βράδυ. (...) Ο λύκος βλέπει που είσαι εσύ πού είναι ο τσομπάνος, βλέπει την ώρα που φωνάζουμε, γιατί φωνάζαμε σαν να τον βλέπαμε, αλλά καταλαβαίνει αυτό. Ο λύκος έχει μεγάλη στρατηγική. Σημασία έχει να έχεις καλά σκυλιά γιατί αλλιώς θα στα φάει όλα. (...) με τους λύκους μαλώναμε και κάπου-κάπου μας έπαιρνε κι από κανένα. (...) Δεν γίνεται (να μην πάθεις ζημιά). Το 'λέγαν κιόλα «Πού θα πάει ο λύκος, στον χασάπη;» Κάπου κάπου θα παίρνει κι από κανένα. Αλλά όταν είσαι μικρό παιδί ή λίγο μεγαλύτερο και είσαι σε ξένα πρόβατα και φάει ένα πρόβατο ή μια γίδα ο λύκος, πώς να γυρίσεις το βράδυ και πώς να το πεις; (...) δεν σου 'καναν και τίποτα, αλλά είναι πολύ βαρύ αυτό. (...) Αλλά αισθάνεσαι άσχημα να γυρίσεις το βράδυ και να πεις «Μου 'φαγε ο λύκος ένα πρόβατο σήμερα.» Είναι ντροπή. Πώς να σου πω; Όχι δεν σε κατηγοράει κανένας, γιατί αυτά συμβαίνουν, είναι στο πρόγραμμα. Όπως σου είπα το λέγανε «Στο χασάπη θα πάει;». Αλλά γι' αυτόν που το παθαίνει αυτό το πράγμα είναι δύσκολο. (...) Κι άμα έχεις λίγο φιλότιμο, ακόμα περισσότερο. Διότι άμα είναι δικό σου μπορεί να στεναχωρηθείς, για το ξένο πρέπει να δώσεις και απολογία, γιατί μπορεί να είναι κάποιος ... να σου πει «Δεν έτρωγε εσένα;». Έχουν ακουστεί και τέτοια. Γιατί του είπε «Σήμερα μου έφαγε μια γίδα.» «Δεν μπορούσε να φάει εσένα;» λέει το αφεντικό. Όχι γιατί το πίστευε αυτό, αλλά την κουβέντα την είπε. Αλλά τι να κάνεις; Ο λύκος ούτε κουδούνι έχει να τον ακούσεις ... Ε το κοπάδι σκορπάει.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.318)

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Για άλλες περιπτώσεις είχα ακούσει, ήταν ένας... που ήμασταν κι εμείς, φθινόπωρο, ήταν του Κώστα του Μέτσιου ο πατέρας που ήταν κτην... που ήτανε βοσκός στους Μπουμπάιους και... του Τσέλιγκα ο μπαμπάς, ήτανε στους Μπουμπάιους εδώ, ήτανε τσομπάνος όλα τα χρόνια και θυμάμαι ένα βράδυ που κοιμηθήκαμε το βράδυ, που ήμασταν εδώ που μας πήρε η βροχή, του είχε κοπεί το κοπάδι, είχαν φύγει τα μισά τα πρόβατα. (...) Και σαν άρχισε ο καημένος το πρωί να φωνάζει «Έχασα τα πρόβατααα απάνω! Μιχάλη, ελάτε δω! Μου 'φυγαν τα πρόβατα.» Και πήγαν τα αδέρφια μου, πήγαν τα βρήκαν. Είχαν κοπεί, τα μισά τα πρόβατα τα 'χε χάσει και να κλαίει ο καημένος, γιατί βρέθηκε μόνος του. Πώς βρέθηκε μόνος του εκείνη την μέρα; Και πήγαν τα βρήκαν. Έψαξαν

και τα αδέρφια μου και τον βοήθησαν και τα βρήκανε. Και σαν άρχισε ο καημένος να κλαίει, γιατί δεν τα βρήκε τα μισά τα πρόβατα, τα μισά τα πρόβατα βρήκε το πρωί και έκλαιγε. Το λυπήθηκα. (...) Τι να παραδώσει; Πω πω... (...) δεν ήταν δικά του, ήτανε βοσκός στο κοπάδι του Μπούμπα. Γιατί είχανε δύο, τρία κοπάδια. Δεν ήταν μόνο ένα κοπάδι. Κι αυτός θα είχε ποιος ξέρει, τα στείρα θα είχε. Γιατί ήταν τρία κοπάδια. Οι Μπουμπάιοι είχαν και πολλά πρόβατα κι άλλος ήταν στα στείρα, άλλος στα γαλάρια που είχανε, είχανε τρία κοπάδια. Ήταν πολλά τα πρόβατα. Τα είχανε χωρίσει. Δεν πηγαίνουν μαζί. Αυτός μάλλον θα είχε τα στείρα και του κόπηκαν τα μισά και έβαλε τα κλάματα. Έβαλε τις φωνές το πρωί. Τα βρήκαν όμως, ευτυχώς.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.319)

Στα επόμενα τρία περιστατικά έχουμε αφηγήσεις αναφορικά με λύκους. Το πρώτο περιστατικό (εκτυλίσσεται στο Μέτσοβο) είναι ενδεικτικό του τι ζημιά μπορεί να συμβεί αν σπάσει η ενότητα του κοπαδιού. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ο Δ.Μ ήταν μικρό παιδί κι έβοσκε τα πρόβατα. Του είχε δώσει η μητέρα του τσίπουρο για να το δώσει στον πατέρα του, αλλά εκείνος θέλησε πρώτα να το δοκιμάσει. Τελικά ήπια τέτοια ποσότητα ώστε άθελά του μέθυσε. Αυτό είχε σα συνέπεια να μη φυλάξει σωστά το κοπάδι και τελικά να του κοπεί. Κάποια πρόβατα τα βρήκε, άλλα τα δάγκωσε λύκος. Στο δεύτερο περιστατικό μπήκε λύκος στο μαντρί την ώρα που η οικογένεια είχε πάει στο ξωκκλήσι για Ανάσταση. Στο τρίτο περιστατικό την ώρα που ήταν ο Δ.Μ ως παιδί με τον πατέρα του και έβοσκαν τα πρόβατα εμφανίστηκε ένας λύκος. Ο πατέρας του Δ.Μ τον έδιωξε με φωνές. Συμπέρανε ότι ήταν λυκόπουλο από τον τρόπο που προσπάθησε να επιτεθεί στο κοπάδι.

1ο ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Και μετά, που λες, ήτανε μια χρονιά, είχανε φύγει ο πατέρας μου, κι εγώ δεν ήθελα να πάω στο Μαυροβούνι και μου λέει να μείνεις εδώ κάτω με τα γίδια σου, εκεί που είναι η λίμνη, γιατί είχε δάσος και βόσκανε τα γίδια και ... και οι άλλοι φύγανε πάνω. Κι έμεινα εγώ, πήραν όλα τα σκυλιά, εγώ έμεινα μόνος μου. Και πήγα μια μέρα, είχε στείλει η μαμά, η αυτή, ένα τσίπουρο που είχε βάλει και ζάχαρη μέσα, γιατί του πατέρα μου δεν του άρεσε το τσίπουρο έτσι, το 'θελε γλυκό. Το πήρα, μ' άρεσε λίγο αυτό, ήταν και γλυκό «γκλουπ» το πρώτο ποτηράκι μ' άρεσε, άρχισα να γίνομαι χαρούμενος κι αυτό και να τραγουδάω και «γκλού-γκλού» το ήπια όλο το αυτό που ήτανε. (...) Και ακούς; Ήμουν σαν τον Νίκο. (...) Ή δευτέρα (γυμνασίου). Όχι ήμουν τρίτη, συγγνώμη, τρίτη. Λοιπόν, μετά ενώ τραγουδούσα τραγουδούσα ξελαρυγγίστηκα, δυο- τρεις ώρες τραγουδούσα (...) μετά κουράστηκα, ζαλίστηκα κιόλας κι έπεσα να πέσω. Ήταν απόγευμα και είχαν έρθει κάθε μεσημέρι φέρνανε με ντρουβά με τα ζώα το φαγητό κάποιος μου το άφησε και θα το παίρνανε την άλλη μέρα κατεβαίνουν απ' το Μαυροβούνι να το πάρουν. Είχε στείλει η μάνα μου το τσίπουρο το πήρα εγώ και το περιποιήθηκα. Και που λες μετά ήταν τέσσερις η ώρα και κοιμήθηκα 2-3 ώρες και όταν ξυπνάω ήτανε βράδυ. (...) Και λέω τώρα βράδυ είναι, δεν είχε και φεγγάρι φοβόμουνα. Πού να τα βρω τα γίδια; Βγαίνω λίγο πιο έξω δεν ακουγότανε, λίγα γίδια γυρίσανε. Τα υπόλοιπα είχανε μείνει. Λέω τώρα που να πάω, πού να τα βρω; Φοβόμουνα κιόλας αυτό. Πήγα όσο μπορούσα εκεί κοντά, δεν πήγα πολύ μακριά κι έπεσα να κοιμηθώ. (...) Και να κοιμηθώ πάλι. Και κατά τις 11, 12 το βράδυ ακούω κάτι γίδια, ακούω κάτι, τα κουδούνια από αυτά, τα κυπριά. Αλλά άλλα είναι τα κουδούνια, άλλα τα κυπριά. Τα κυπριά είναι τ' αυτά που γίνονται από χαλκό. Τα κουδούνια γίνονται από

ντενεκέ και από γίδια. Και τρέχανε, τρέχανε. Βγαίνω έξω, τ' άκουσα και τότε βλέπω... (...) κοιμόμουν στο τυροκομείο και τα γίδια είχαμε ένα, μια στρούγκα δίπλα στο τυροκομείο. Και βγαίνω έξω και βλέπω γίδια που ερχότανε τρομαγμένα. Αρχίζω και φωνάζω. Στο μεταξύ γαβγίζανε και τα σκυλιά γύρω γύρω από μακριά, από μαντρί αλλά ήτανε μακριά. Να μην στα πολυλογώ ήρθανε και τ' άλλα. Τι είχε γίνει με τα γίδια; Τα γίδια τα άλλα ήρθαν τα μισά και τα πιο ζωηρά σαν κι εσένα¹³⁰ είπανε γιατί να πάω στο μαντρί, να πάω πιο έξω, να 'χω την ελευθερία μου, για να βγαίνω να βοσκάω το βράδυ όποτε θέλω ή να κάνω ό,τι θέλω. Και είχαμε πάει λίγο πιο πέρα δεν φυ... βγήκαν απ' το δάσος, πήγα εγώ στις άκρες του δάσους, αλλά ήτανε στο δάσος μέσα, βγήκανε το βράδυ, γιατί φοβηθήκανε και μένανε... α, ήταν μόνα τους κι έπεσε ο λύκος και μου 'φαγε τρία κατσίκια, τρία κατσίκια, αλλά το 'πα... αυτό δεν το μαρτύρησα στον παππού... (...) Ότι είχα μεθύσει, κι ότι έκανα το αυτό και μου 'φαγε τρία κατσίκια. Το ένα μου το 'κανε 'δω, είχε, το 'πιασε από 'δω. Μόλις άκουσα τις φωνές φοβήθηκε ίσως ο λύκος και το άφησε, αλλά είχε αυτό και ψόφησε σε δυο, τρεις μέρες. Ο λύκος πάει και τα πιάνει εδώ, απ' το λαιμό, έχει τη σφαγίδα μια φλέβα που 'χει πολύ αίμα, τη σκίζει και πεθαίνουν τα... ρουφάει το αίμα και πεθαίνουνε τ' αυτά από... (...) Δεν είπα, δεν είπα τίποτα. Και που λες, έτσι την πλήρωσα με το αυτό.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.34, ΑΠ.320)

2ο ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Και πάλι μια φορά, το Πάσχα, θα στο 'χει πει και η θεία Ευεργετινή αυτό, που γυρίσαμε από το Πάσχα και οι λύκοι μας ε χάλασαν κάποια πρόβατα, ας πούμε. Γυρίσαμε, είχαμε πάει στην εκκλησία και όταν γυρίσαμε πάθαμε ζημιά, απ' τους λύκους. (...) Ήταν λίγο δύσκολο, αλλά εντάξει. Όλα στο πρόγραμμα είναι. Μπορεί να συμβεί κι αυτό.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.321)

3ο ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Μια άλλη φορά είχα πάει, ήμουνα σαν τον, ήμουνα την τελευταία τάξη του, του λυκείου και πήγα, πήγαμε Χριστούγεννα με την μαμά μου στην... πώς το λένε, πήγαμε στην Θεσσαλία για να περάσουμε το Πάσχα, το Πάσχα πηγαίναμε εκεί. (...) Και πήγα με τον πατέρα μου, και πήγα να δω τον πατέρα μου, μας έφερε κάποιο αυτοκίνητο, κι ο πατέρας μου ήταν λίγο πιο πέρα με τα πρόβατα, δεν είχε... είχανε σκαρίσει, τα αρμέξαμε στις τέσσερις η ώρα, πέντε είχαμε τελειώσει και μετά ξαναβγήκανε για να βοσκήσουνε. Εμείς φτάσαμε κατά τις έξι η ώρα. Νύχτωνε κατά τις οχτώ, το απόγευμα. (...) Και που λες εκεί βοσκούσαμε, με ρωτούσε ο πατέρας μου τι γίνεται με το σχολείο, με τα αυτά, με ρωτούσε πώς τα πάω κ.τ.λ. Ξαφνικά βλέπει, βλέπει τα πρόβατα κοιτούσανε έτσι, με γουρλωμένα τα μάτια και είχανε σηκώσει και τα αυτιά. Μόλις το είδε ο πατέρας μου αυτό κατάλαβε, «Λύκος!», λέει. Και ήταν σε μια λακκούβα, είχε έρθει από μια λακκούβα, από μία κοιλάδα ερχόταν σιγά σιγά και ήρθε 'κει, «Λύκος!» λέει. Πάμε, πάμε, σηκωνόμαστε και βλέπουμε έναν λύκο, αλλά ήταν λυκόπουλο. Δεν ήταν πολύ μεγάλο. (...) Κι έβαλε τις φωνές κι έφυγε και φοβήθηκε. Και μου 'πε ο πατέρας μου ότι λέει ότι έτσι όπως ήτανε, συνήθως είναι πιο προσεκτικοί. Αυτός ήρθε στο φως και ήρθε έτσι με πολύ θάρρος και το ... για να πάρει πρόβατο. Λέει πρέπει να 'ταν άπειρο, δεν ήξερε, ενώ ο λύκος ξέρει, ο παλιός ο λύκος ξέρει πώς να κρυφτεί, πώς να πάει, πότε να επιτεθεί και να κάνει. Είδα τον λύκο, όπως είναι

¹³⁰ Αναφέρεται στον μικρότερό του γιο.

τα λυκόσκυλα, τα γερμανικά, αλλά μικρότερο, ήταν μικρό αυτό, δεν ήταν τόσο μεγάλο. Είναι σαν της Ευεργετινής στο μέγεθος, μόνο που μοιάζουνε σαν... σαν... πώς το λένε... (...) Σαν λύκο, σαν λυκάκι. Τα αυτιά του δεν είναι τόσο μεγάλα σαν τα λυκόσκυλα τα γερμανικά, είναι πιο μικρά.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.34, ΑΠ.322)

Τα χειμαδιά μπορεί να ήταν πιο χαμηλά υψομετρικά από το Μέτσοβο και πιο ζεστά, αλλά αυτό δεν σήμαινε, ότι δεν έπιαναν χιόνι και κρύο. Με το χιόνι οι προβατίνες δεν κατέβαζαν γάλα, είτε επειδή δεν έβρισκαν τροφή, είτε λόγω των χαμηλών θερμοκρασιών που επηρεάζουν καταλυτικά την απόδοση του γάλακτος. Αυτό είχε σαν συνέπεια να μην τρέφονται σωστά τα αρνιά και να ψοφάνε. Αυτή η ζημιά ήταν πολύ μεγάλη, καθώς οι κτηνοτρόφοι περίμεναν από την εκτροφή των αρνιών και την πώλησή τους να βγάλουν τα έξοδά τους. Οι κτηνοτρόφοι όταν απέκτησαν ζωτροφές μπορούσαν να ταΐζουν το κοπάδι τους από αυτές στις περιπτώσεις όπου το χιόνι ήταν πολύ και δεν υποχωρούσε για μεγάλο χρονικό διάστημα. Το χιόνι προκαλούσε πολλές δυσκολίες στο να ανοίξουν δρόμο για να μπορούν να μετακινούνται οι άνθρωποι και τα ζώα, δυσκολία στην μεταφορά της ζωτροφής και στην ύδρευση με ντενεκέδες από το ποτάμι.

ΠΕΡΙΣΤΑΣΤΙΚΟ: *«Φτάναμαν στο μαντρί όμως και μια φορά που λες Σοφία, ήταν καθαρός ουρανός θέλαμε να φτάναμαν στην θέση μας. Την νύχτα καθαρός ουρανός. Εκεί καθόμασταν όλοι. Όταν ξημερώνει συννέφιασε. Ήμασταν πίσω απ' τα Μετέωρα, ήμασταν απάνω στα βουνά, εκεί πίσω. Μα σαν αρχίζει το χιόνι πω, πω! Ο πατέρας μου είχε πάει στην Καλαμπάκα για την τράπεζα για να πάρουνε, για να βάλουνε οι ...χαρτιά δεν ξέρω πώς να τους δώσουν τα τρόφιμα που ήθελαν για τα πρόβατα, στάρι... γιατί ήθελαν απ' την τράπεζα, αποθήκη τράπεζα απ' την Καλαμπάκα το 'παιρναν αυτό. Και μέχρι που να γυρίσει ο πατέρας μου είχε ασπρίσει. Πω, πω χιόνι πο' 'ριχνε. Φεύγω πιο μακριά εγώ βάζω λίγο τα κλάματα τι θα κάνω εγώ, είχα μείνει μόνη μου εκεί στο κονάκι. Να έρχεται ο αδερφός μου απ' τα πρόβατα, είχε και τα πρόβατα. «Γιώργο μην φοβάσαι γιατί θα φύγουμε θα πάμε στο μαντρί, θα πάμε στην καλύβα, θα σωθούμε.» Φεύγουν καμιά φορά τα πρόβατα, α και 'μεις από πίσω γιατί γύρισε ο πατέρας μου και φτάνουμε στην καλύβα. Στην καλύβα στο μαντρί το δικό μας είχαν περάσει και κυνηγοί και είχαν και φωτιά ανάψει και ζεσταινόταν αυτοί, γιατί ακόμα δεν είχε πιάσει το χιόνι εκεί. Πήγαμε στην καλύβα αλλά το χιόνι συνέχιζε. Μαζέψαμε τα πρόβατα, τα γελάδια, όλα τ' άλλα. Δυο μέρες, τρεις χιόνιζε. Δεν είχαμε σόμπα τότε. Ήταν τζάκι κάτω. Ανάβαμε 'κει το τζάκι. Ο καπνός από πού να έφευγε; Γέμιζα πρώτα η καλύβα και μετά έφευγε που είχε λίγο παράθυρο. Και τα μάτια μας τσούζανε όταν βγαίναμε στον ήλιο, όταν σταμάτιζε το χιόνι μας τσούζανε απ' τον καπνό που είχε η καλύβα. Οι άλλοι που ήμασταν μαζί εκεί αυτοί έμεναν άλλο ένα βράδυ εκεί στο κονάκι που μας άφησε το χιόνι και όταν ήρθαν την άλλη μέρα ήρθαν σε μας γιατί δεν είχαν καλύβα. Από το πολύ κρύο που είχε γίνει η κάπα του είχε μείνει έτσι ανοιχτή. Στα σαμάρια απ' τ' άλογα είχαν μείνει έτσι απλωμένες που είχανε τα σκεπάσματα αυτά. Από τόσο πολύ. Εδώ απ' τα γένια κρεμότανε, ήταν και λίγο ηλικιωμένος, κρεμόταν κρύσταλλα. Δεν έχω δει άλλη φορά τέτοιο πράγμα. Ήρθαν 'κει βγάλαν, τον πήρε εκεί ο αδερφός μου, ο ξαδερφός μου, ο πατέρας μου. Του έβγαλαν την κάπα, τον πήραν, τον ζέσταναν, ε... συνήλθε, γιατί ήταν και*

λίγο περασμένη ηλικία. Και μετά τι το θέλεις; Βγήκε ξανά ο ήλιος, έφυγε το χιόνι και όλα καλά.» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.323)

«Αλλά αν ήταν ο καιρός, αν έκανε πολύ κρύο κι ήταν εποχή την άνοιξη που βγάζουν πολύ το γάλα μπορεί να μειωνόταν η παραγωγή 70%, ας πούμε τότε που χιόνισε στο Μαυροβούνι τα πρόβατα κρυώνανε, δεν βοσκούσανε, έπεσε... μετά βίας βγάξαμε λίγο γάλα.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.35, ΑΠ.324)

«Δύσκολη στιγμή, πρώτα απ' όλα η πιο δύσκολη στιγμή ήταν όταν ο χειμώνας ήταν κακός, και να γεννήσουν τα πρόβατα. (...) Και 'κει χιόνιζε, όχι όπως εδώ¹³¹. Να γεννήσουν τα πρόβατα. Άμα είχε πολύ συνέχεια χειμώνα γεννούσαν τα πρόβατα, οι μανάδες άμα ήταν από δυστυχία δεν έβρισκαν να φάνε καλά, να 'χει κρύο, να 'χει πάγο, δεν είχαν γάλα να δώσουν στα αρνάκια. Γεννούσαν στο χιόνι έξω. Αυτά ήταν δυσκ... στεναχώρια μεγάλη και ζημιά είχαμε. (...) Α, ψοφούσανε τ' αρνάκια, τα πρόβατα.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.325)

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Καθίσαμε, βαρύς χειμώνας, γιατί είχε χιονίσει τόσο πολύ κάτω στα που δεν, δεν είχαμε επικοινωνία σπίτι 'δω. Είχαμε αποκλειστεί εκεί με πολύ χιόνι. Δεν μπορούσαμε να πάμε ούτε τροφές, να δώσουμε στα ζώα νερό, κουβαλούσαμε νερό από κάτω απ' το ποτάμι για να πιουν τα ζώα. Κουβαλούσαμε με τον αδερφό μου στο χιόνι είχαμε το φτυάρι για να φτάσουμε στο ποτάμι κάτω και κουβαλούσαμε το ... (νερό) στους τενεκέδες. (...) Χιόνιζε γιατί ήταν ορεινό. Θυμάμαι δεν είχαμε για την μικρή γάλα. Είχαμε μείνει από γάλα για την μικρούλα, γιατί ήτανε μικρούλα η Πόπη, μήνες ήταν. Την είχαν πάρει μήνες ο αδερφός μου τότε. (...) Δεν είχαμε γάλα και μετά της δώσαμε από γίδινο, είχαμε γίδες, το 'βραζε δυο φορές και της έβραζε και τραχανά, με τραχανά και έκατσε το αυτό, έκατσε και μπορώ να σου πω και σαράντα μέρες το χιόνι, δεν έφευγε. Πολύ χιόνι! Όταν λέμε χιόνι... (...) Πάγωσε και είχε γίνει βουνά, αφού η καλύβα μας, τα ζώα που πηγαίνανε το ρίχναμε με φτυάρι σαν τούνελ μέσα. Τόσο πολύ χιόνι που είχε. (...) (Για) τα πρόβατα... είχαμε, είχαμε τροφές. (...) Βάζαμε. Στην αποθήκη και τους ρίχναμε. Αποθήκη και κουβαλούσαμε νερό γιατί δεν μπορούσαν τα ζώα να πάνε. Είχε πολύ χιόνι. (...) Ήταν πολλά τα ζώα. Ήταν 300 πρόβατα πού να ... Και πηγαίναμε με τον αδερφό μου τον Αποστόλη και γεμούσαμε από το ποτάμι κάτω, αφού πώς δεν κουραζόμασταν; Πολύ νερό! Όλη μέρα, αφού το λέει, το 'λεγε ο αδερφός μου «Πω πω. Τι είχατε πάθει τότε; Τι έχετε κουβαλήσει;». Γιατί κι ο αδερφός μου είχε άλλες δουλειές πάλι. Έβγαζε, έκανε τους δρόμους για να περάσουν τα πρόβατα να πάνε για να περάσουν τα πρόβατα να πάνε για... γιατί ήταν πιο μακριά εκεί που τα ταΐζαμε τα ζώα. Είχαμε κάνει άλλες ταΐστρες που τις είχαμε πιο ... από τον στάβλο ήταν χαμηλά και έπρεπε να κάνουν δρόμους για να βγούνε.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.326)

Υπήρχαν οι ζημιές που ήταν «μες στο πρόγραμμα», ήταν αναμενόμενες, αλλά υπήρχαν κι εκείνες που δεν τις είχαν προβλέψει. «Άλλες φορές το γάλα, το τυρί, το γάλα δεν είχε τιμή. Ε καλά, το γάλα το κάναμε 'μεις, το τυρί δεν είχε... το κρέας ήταν χαμηλές οι τιμές, δηλαδή ήταν πολλή ταλαιπωρία και μπορεί καμιά φορά να μην έβγαζες ή να σου ψόφαγαν πρόβατα και να μην έβγαζες τα έξοδα

---

¹³¹ Στο Μέτσοβο.

σου.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.35, ΑΠ.327). Παράδειγμα «μη απρόβλεπτης» ζημιάς είναι το ακόλουθο. Το κοπάδι όταν αντιλήφθηκε ότι οι κτηνοτρόφοι είχαν απλώσει στις πλάκες αλάτι¹³² όρμησαν καταπάνω στο αλάτι με συνέπεια να καταπλακωθούν και να υπάρξουν απώλειες.

«Κοίταξε, περισσότερο αυτά που μένουν είναι τα δυσάρεστα, ας πούμε, από ζημιές που παθαίναμε από λύκους, από πρόβατα που τα χάναμε ας πούμε, γιατί μια χρονιά είχαμε βάλει... Τα πρόβατα κάθε ... είχαμε ένα σύστημα που τους δίναμε αλάτι. Εντωμεταξύ, αλάτι με καρπό μαζί, γιατί έπρεπε να πάρουν το αλάτι αυτό. Έπρεπε να το πάρουν τα πρόβατα. Και είχαμε κάτι πλάκες, πέτρες δηλαδή και πάνω στις πέτρες ρίχναμε αυτό αλάτι με καρπό μαζί. Και ερχότανε μόλις βλέπανε ας πούμε γινόταν αυτή η διαδικασία, ας πούμε, και το βλέπαν τα πρόβατα από μακριά, κι ένα χιλιόμετρο να 'ταν μακριά ερχόταν σωρηδόν, τρέχοντας. Ερχότανε και πέφτανε εκεί πάνω και το ένα έσπρωχνε το άλλο ποιο θα προλάβει για να γλείψει... Και γλείφανε τις πέτρες, γιατί το ζητούσε ο οργανισμός αυτό του ζώου. Και μια χρονιά πήραμε, είχανε βγει κάτι πλάκες που είχανε όλα αλάτι και ό,τι άλλο ιχνοστοιχείο χρειάζεται, ας πούμε, το ζώο για να ... και μας είπε κάποιος, ας πούμε, «Πάρτε τα και κρεμάστε τα στο στάβλο και όποτε θέλει το κάθε ζώο να πηγαίνει να γλείψει από αυτές τις πέτρες.» Ήταν σαν τούβλο αυτό, το κρέμαγες ας πούμε. Έτσι κάναμε εμείς, αλλά τις πρώτες μέρες ας πούμε τα πρόβατα πέσανε όλα μαζί, κατάλαβες και εκεί πέρα που τα βάλαμε πήγανε όλα εκεί πέρα και πλακώθηκαν και χάσαμε δεν ξέρω πόσα πρόβατα. (...) Είχαμε πολλές απώλειες τέτοιες.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.328)

Στις «αναμενόμενες» ζημιές ήταν οι ασθένειες, οι οποίες ποτέ δεν έλειπαν. Δυο εξ αυτών ήταν η βουρλαμάρα και η παλμάρα¹³³. Στην πρώτη, τα πρόβατα συμπεριφέρονταν σαν να είχαν τρελαθεί. Κάποιοι κτηνοτρόφοι εγχειρίζανε τα πρόβατα που έπασχαν από την ασθένεια αυτή προκειμένου να τα γιατρέψουν. Άλλοτε ήταν επιτυχείς οι επεμβάσεις αυτές, κι άλλοτε όχι. Στη δε παλμάρα, παθογόνα μικρόβια ερέθιζαν τον μαστό των προβατινών, κι αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να μην παράγουν γάλα, πράγμα πολύ καταστροφικό για τους κτηνοτρόφους.

«(...) καλά βουρλαμάρα ο θείος ο Ντάφος είχε μάθει να κάνει εγχειρίσεις τότε. Είχε μάθει από έναν απ' το Περιβόλι, κάποιον Σόμπορο, Τέλης και Βαγγέλης λέγονταν. (...) Είχαν βουρλαμάρα στο κεφάλι. Είχαν μία φούσκα. Αυτή η φούσκα είχε σαν αυγά και μέσα είχε νερό. Αυτό μεγάλωνε, πίεζε το μυαλό και έκανε τρελά πράγματα. Επειδή είχε ενόχληση στο κεφάλι και έκανε πώς να σου πω τρελά πράγματα και αυτήν θα 'πρεπε ή να την σφάζεις, αν είναι καλή προβατίνα κοιτάς με κάθε τρόπο αν μπορέσεις να την γλιτώσεις. (...) Κι ότι μπορεί να θρέψει αρνιά, ας πούμε. Είναι αποδοτικό ζώο ας πούμε. Και το 'παιρνε να πούμε, κούρευε πρώτα εδώ το κεφάλι, και στο σημείο αυτό (...). Και το πίεζε εδώ στο κεφάλι που είχε ευαισθησία και πόναγε, πετάγονταν από τον πόνο, λοιπόν, σ' αυτό το σημείο κούρευε

¹³² Ο Ε. Αλεξάκης (2009) αναφέρει ότι η παροχή αλατιού στα πρόβατα γινόταν ανά 8 ημέρες από τα μισά της άνοιξης ως το φθινόπωρο γιατί με αυτό τον τρόπο μπορούσαν να οργανώσουν το ζευγάρωμα και κατ' επέκταση τη περίοδο του γέννου. Τα αιγοπρόβατα νιώθοντας την ανάγκη για αλάτι, μόλις το έβρισκαν, το καταλάωναν με μεγάλη ευχαρίστηση, κι αυτό τους «άνοιγε την όρεξη» για να πιουν νερό, να τραφούν και να ζευγαρώσουν τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Οι πέτρες όπου έριχναν το αλάτι ονομάζονταν «αλατησιές».

¹³³ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με αυτές κι άλλες ασθένειες βλ. Ν. Καρατζένης (1991, σσ. 421-432).

το μαλλί, το ξύριζε, έκανε ένα δέλτα, το έγδερνε το τομάρι εκεί πέρα το δέρμα, το δίπλωνε και έβγαине το ... (...) Το κόκκαλο! Πώς θες να σου πω; Το κρανίο. (...) Μετά το 'κοβε σ' αυτό ένα κομματάκι απ' το κρανίο, ένα κομματάκι, μία τρυπούλα και έπαιρνε τσιμπιδάκι με βαμπάκι και το 'βαζες δεξιά- αριστερά ξέρω 'γω 'κει. Και όπου έβλεπες ότι πίεζε προς τα πάνω είχε φούσκα αυτό το σημείο. Μετά σιγά- σιγά το 'κανες λίγο έτσι, το πίεζες σιγά σιγά, μόλις έβγαζε ένα κομματάκι λίγο θα έπρεπε πολύ προσεχτικά θα έπρεπε να την τραβήξεις αυτήν την φούσκα έτσι μη τυχόν και μείνει κανένα αυγό εκεί, γιατί ξαναδημιουργείται. Είναι σαν σπόρος, πώς θες να σου πω; Λοιπόν, θα έπρεπε προσεχτικά και με το βαμπάκι συνέχεια και με οινόπνευμα να μην πάει αίμα μες στο κεφάλι. (...) Εγκεφαλικό μετά. Είναι όπως σπάει το αγγείο στο κεφάλι, έτσι κι αυτό. Και κοιτούσαμε με κάθε τρόπο γύρω γύρω να 'χει βαμπάκι και να μην πάει ούτε μια σταγόνα αίμα. (...) Ζωντανό. Τι αναισθησία τώρα; Αυτά είναι πολυτέλειες. (...) Τέλος πάντων, εγώ θα 'λεγα αυτού του είδους τα πρόβατα θα ήταν καλύτερα να σφάζονται παρά να τυραννιούνται ας πούμε, ήτανε κρίμα. Γιατί του κάνεις μία, τέλειωσε. (...) Άλλες φορές πετύχαινε, άλλες φορές όχι.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.329)

«Χειρουργείο. Βάζανε, έκοβε το κόκκαλο εδώ... (...) Στο σπίτι και κάτω είχε κάνει. (...) Και άμα ήταν έξω η φούσκα, φούσκα με υγρά, στο μυαλό μέσα, βέβαια, την έβγαζε κι άμα δεν έσπαζε με προσοχή και την πείραζε τίποτα νεύρα έβαζε ξανά το κόκκαλο εδώ, το έβαζε γύρω γύρω κερύ για να μην πάρει αέρα...» (Χ.Δ, ΣΥΝ.25, ΑΠ.330)

«Η ζωή ήτανε δύσκολη, ήταν απρόβλεπτη, υπήρχαν... μπορεί να κουραζόταν πάρα πολύ οι δικοί μας, αλλά ...μπορεί να είχαν καμιά φορά αυτό που λένε την παλμάρα, ένα μικρόβιο το με γαλάκτια ήτανε έκανε ερεθισμό του μαστού και μπορεί όλη την χρονιά να στερειύανε τα πρόβατα, να μην βγάζαν γάλα καθόλου και ήταν καταστροφή, δηλαδή ήτανε... Όταν γινόταν αυτό ο πατέρας μου όταν τον νευριάζανε τα, τα πρόβατα παλμάρικα τα 'λεγε. Ήταν ένα μικρόβιο, βακτηρίδιο της αγαλαξίας που πήγαινε και στερεύανε. Ήταν μεγάλη καταστροφή.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.35, ΑΠ.331)

Υπήρξαν περιπτώσεις κτηνοτρόφων που ετελεύτησαν στα χειμαδιά. Την σωρό τους την πήγαιναν στο Μέτσοβο για να ταφεί στο κοιμητήριο. Παλαιότερα, που δεν υπήρχαν ή δεν ήταν διαδεδομένα τα αυτοκίνητα, η μεταφορά της σωρού γινόταν με το μουλάρι. Στην περίπτωση των Μετσοβιτών φαίνεται να μην ίσχυε η παρομοιώδης φράση «ούθε γης κι ο τάφος»¹³⁴. Εκείνοι προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να φέρουν τη σωρό στον τόπο καταγωγής.

«Τους φέρανε στο μουλάρι, στο μουλάρι φορτωμένους. (...) Και σαν πάγωνε τι να 'κανε;» (Α.Μ, ΣΥΝ.28, ΑΠ.332)

«(...) έτυχε μια φορά την άνοιξη, ένας του Φάφαλη πέθανε στον δρόμο από καρδιά. (...) Τον κάνανε, τον βάλανε, τον φορτώσανε στο άλογο και το φέραν στο σπίτι. (...) Ένα για τον Φάφαλη εδώ, ένας πατέρας, που είχε πολλά παιδιά, κι αυτός ήταν πολύτεκνος έμεινε από την καρδιά στον δρόμο που ερχόταν, την άνοιξη. Και τι να του κάνουν τα παιδιά, ήταν και η

¹³⁴ Με τη φράση αυτή αποδίδεται η κατά ανάγκη ταφή των νεκρών στο πλησιέστερο σε αυτούς κοιμητήριο, είτε στα χειμερινά, είτε στα θερινά βοσκοτόπια (Ψυχογιού, 2008).

Χαιδούλα τότες του Ζούβγια, ήταν και η Χαιδούλα με τον πατέρα της που ερχόταν μαζί με τα πρόβατα, γιατί πήγαιναν κι άλλες κοπέλες, όχι μόνο η Καίτη, είχαν πάρει και την Χαιδούλα και πέθανε ο πατέρας τους απ' την καρδιά, ο Τάκης του Φάφαλη, του Κόλα του Φάφαλη ο πατέρας. Πέθανε και ο Κόλας απ' την καρδιά σαν τον πατέρα του. (...) τον φορτώσανε στο άλογο και τον φέρανε μάλλον στα Τρίκαλα, γιατί αυτοί δεν ξέρω που τα 'χαν τα πρόβατα. Και το φέραν στα Τρίκαλα νομίζω. Μετά το βγάλαν στο δρόμο, τον είχαν φορτώσει στο άλογο και τον φέρνανε, μου φαίνεται τον φέρανε στα Τρίκαλα και μετά τον έφεραν εδώ με (αυτοκίνητο) (...) πέθανε στον δρόμο.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.333)

Όσα έχουμε περιγράψει παραπάνω αφορούν στην ζωή στα χειμαδιά γενικά. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, υπήρχαν περιπτώσεις όπου στα χειμαδιά έμεναν αυτούς τους 6-7 μήνες α) μόνο άντρες, β) οι άντρες με τις γυναίκες τους, χωρίς τα παιδιά τους, γ) οι άντρες με τα παιδιά τους, χωρίς τις γυναίκες τους και δ) όλη η οικογένεια (άλλοτε πυρηνική κι άλλοτε διευρυμένη) μαζί. Θα εξετάσουμε χωριστά κάθε περίπτωση, γιατί υπάρχουν ιδιαιτερότητες¹³⁵.

A. Μόνο άντρες στα χειμαδιά

Μέχρι το 1960 δεν πήγαιναν οι γυναίκες στα χειμαδιά. «Γυναίκες εμείς, το Μέτσοβο, αποκλειστικά το Μέτσοβο, οι Σαρακατσαναίοι είχαν κι αυτοί αυτή την κίνηση, όπου πηγαίνουν ή καλοκαίρι ή χειμώνα με όλη την οικογένεια που φτιάχναν δίπλα καλύβες κ.λπ. Εμείς οι Μετσοβίτες, μέχρι το 1960 τόσο δεν ξέραμε γυναίκα στο μαντρί. Φεύγαμε από 'δω τέλη Οκτωβρίου, μετά τον Μιχαήλ 10 Νοεμβρίου και ερχόμασταν 20 Μαΐου. Τώρα, αν ερχόμασταν από κανένα, καμιά άδεια έτσι όταν βγήκαν κανένα λεωφορείο ερχόμασταν. Κατά τ' άλλα ...» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.334). Όσο δεν υπήρχαν γυναίκες στα χειμαδιά, τις «γυναικείες» δουλειές, δηλαδή το νοικοκυριό, το αναλάμβανε κάποιος απ' τους άντρες, « «η γυναίκα» της καλύβας» (Β.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.335). Μεταξύ των εργασιών που έπρεπε να κάνει ήταν το ζύμωμα και ψήσιμο μεγάλης ποσότητας ψωμιού, η μαγειρική, η τακτοποίηση της καλύβας, η μεταφορά νερού στην καλύβα, ενώ οι υπόλοιποι κτηνοτρόφοι πήγαιναν ο καθένας με το κοπάδι του για βοσκή.

Προκειμένου να γίνουν όλες οι δουλειές υπήρχε καταμερισμός εργασιών: α) «ψωμάς» και «νοικοκυρά», β) κοπάδι με στέρφα, γ) κοπάδι με γαλάρια, δ) μουλάρια, ε) κοπάδι με γίδια (χωριστό κοπάδι απ' τα πρόβατα αν ήταν πολλά, δηλ. πάνω από 20, γιατί ήταν επιθετικά προς τα πρόβατα), ε) εξωτερικές δουλειές στα Τρίκαλα, στα Φάρσαλα κ.λπ. Οι κτηνοτρόφοι που είχαν υπό την ευθύνη τους κάποιο κοπάδι βρίσκονταν όλη μέρα έξω βόσκοντας τα πρόβατα, εφόσον βέβαια το επέτρεπαν οι καιρικές συνθήκες. Φαγητό έτρωγαν το πρωί και το βράδυ που μαζεύονταν στην καλύβα.

«Το βράδυ αν γυρνούσαμε στην καλύβα, για να ανταμωθείς. Αυτό ήταν το μεσημβριανό, αντί να φας το μεσημέρι τρώγαμε το βράδυ. Και τι τρώγαμε, τέτοια ωραία φαγητά; Τραχανά, φακή, φασόλια, πατάτες με πράσα και ζουμί, πλιγούρι και τι όρεξη. Φφφ,

¹³⁵ Πολλές φορές βέβαια κάποια στοιχεία που απαντώνται στην μια περίπτωση απαντώνται και σε άλλη/ες.

παίρναμε και από κανένα κεφαλοτύρι μετά μεγάλο από τον Μπούμπα κάτω απ' τους δικούς σας (...), έφερναν και κρασί, παίρναμε και κρασί ...» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.336)

Οι παλιότεροι μετά το φαγητό έλεγαν κανέναν παραμύθι κι έπαιρναν κι από κανένα τραγούδι και ύστερα έπεφταν να κοιμηθούν, όταν δεν υπήρχαν άλλα μέσα επικοινωνίας ή ψυχαγωγίας (ραδιόφωνο, τηλεόραση, τηλέφωνο).

«Οι παλιοί παίρναν και τραγούδι το βράδυ. Τρώγαν φασολάδα, παίρναν και κανα- δυο τραγούδια και μετά κοιμόταν.» (Β.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.337)

«Αυτά ήταν. Ούτε τηλέφωνα, ούτε τηλεόραση, ούτε γραμμόφωνο, ούτε τίποτε... (...) Πώς να περάσεις την ημέρα. Ήταν ωραία.» (Χ.Σ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.338)

Κοιμόντουσαν με τα ρούχα και έπαιρναν και μια φλοκάτη. Το πρωί που ξυπνούσαν πήγαιναν κατευθείαν στη δουλειά χωρίς να νιφτούνε στο πρόσωπο. Όσο δεν πήγαιναν οι γυναίκες στα χειμαδιά *«(...) υπήρχε κακοριζικιά οι άντρες στα πρόβατα. Ούτε πλενόμασταν, ούτε ρούχα, τίποτα.»* (Β.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.339). Πού και πού, όταν ο καιρός ήταν καλός μπορεί και να έπλεναν τις κάλτσες τους.

«Αν ήταν καμιά καλή μέρα βγάζαμε τις κάλτσες τις πλέναμε λίγο.» (Α.Ν, ΣΥΝ.30, ΑΠ.340)

Πριν εγκατασταθεί τηλεφωνική γραμμή στα χειμαδιά ο μοναδικός τρόπος επικοινωνίας με την οικογένεια ήταν η αλληλογραφία. Εξαιτίας της αποστάσεως και των «πρωτόγονων» μεταφορικών μέσων, *«Το γράμμα πήγαινε περπατώντας.»* (Γ.Μ, ΣΥΝ.3, ΑΠ.341), και του γεγονότος ότι δεν υπήρχε πάντα εμπιστοσύνη στο πρόσωπο εκείνου που θα μετέφερε το γράμμα, η αλληλογραφία ήταν σπάνια και περιορίζονταν τα γραφόμενα στα βασικά νέα, κυρίως περί υγείας των κτηνοτρόφων και της πορείας των εργασιών στα χειμαδιά (πόσα πρόβατα γεννήσανε, πώς πήγαν οι πωλήσεις αρνιών κ.λπ.). Φαίνεται ότι όσο «μετρημένες» ήταν οι κουβέντες των αντρογύνων κατά τον αποχωρισμό ή το αντάμωμά τους¹³⁶ στο δημόσιο —τουλάχιστον— χώρο, άλλο τόσο «μετρημένα» ήταν τα λόγια που έγραφαν στα γράμματά τους. Ο Τ.Μ φαίνεται, ότι αποτελούσε ιδιαίτερη περίπτωση καθώς ότι είχε οδηγό επιστολογραφίας. Σημειωτέον είναι το γεγονός ότι οι Μετσοβίτες αν και βλαχόφωνοι, εντούτοις η αλληλογραφία γινόταν στα ελληνικά¹³⁷.

«Ο πατέρας μου ήταν ουσιαστικά τσοπάνος όλη του τη ζωή. (...) Έξι μήνες φευγάτος από το σπίτι λες και ήταν, όχι στην Αμερική, αλλά στην άκρη του κόσμου. Ε, άμα ερχόταν κανένας από 'κει έστελναν και κανένα γράμμα για να μάθουμε τι κάνουν.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.342)

«Ούτε γράμμα δεν ξέραμε, το μαντρί άμα θα ερχότανε κανένας καλώς. Δεν ερχόταν; Μέχρι την άνοιξη.» (Χ.Τ, ΣΥΝ.6, ΑΠ.343)

¹³⁶ Βλ. Κεφ. «2.3. «Αshτιπτάρε». Το αντάμωμα των κτηνοτρόφων με τις οικογένειές τους».

¹³⁷ «Ανεξάρτητα από την έκταση της διγλωσσίας στις βλάχικες κοινωνίες του παρελθόντος οι εκπαιδευτικές και εκκλησιαστικές ανάγκες τους καθώς και ο γραπτός λόγος πραγματώνονταν μέσω της ελληνικής γλώσσας.» (Δασούλας, 2013, σ. 11).

«Αυτό το γράμμα ήταν από τον Δεκέμβρη και το παίρναμε το Φλεβάρη και λέγαμε «Μάθαμε από κάτω. Είναι όλοι καλά. Είναι όλοι καλά.» Έτσι ήταν. Τι να πεις;» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.344)

«Το στέλνανε αυτοί όταν κατέβαινε στο χωριό ένας βοσκός, ας πούμε, θα κατέβαινε στο κοντινό χωριό και θα 'στελνε ένα γράμμα να τους πει «Είμαστε καλά». Μετά από μήνες. Μετά από μήνες, μετά από πόσο καιρό.» (...) «Πολυαγαπημένη μου Ματίνα», εγώ θυμάμαι τον μπαμπά που έγραφε. «Ελπίζω να είσαι καλά εσύ και τα παιδιά. Σας φιλώ πολύ. Σας φιλώ.» Και μετά έλεγε ότι είναι καλά... Αυτά. Τι άλλο;» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.345)

«Χαρτί σε ένα, σε δύο μήνες το χαρτί. Το 'στελναν στο ταχυδρομείο και ερχόταν ο Μιχάλης του Πισκουράρου, τον ξέρεις, ο ψάλτης... (...) Ο ψάλτης, ο πατέρας του ψάλτη ήταν ταχυδρόμος και μας έφεραν τα χαρτιά στο σπίτι. Σε ένα μήνα, σε δύο μήνες. (...) Τι γράφανε, ποιος ήξερε. «Είμαστε καλά» και από 'κει και πέρα τι να... «Είμαστε καλά». Τι να γράφουν; (...) Τι να 'γραφε; Σ' αγαπώ και μ' αγαπάς; Α μωρ' τώρα τι να πεις;» (Α.Μ, ΣΥΝ.28, ΑΠ.346)

«Ο πατέρας μου έγραφε έτσι. «Πολυαγαπημένη μου» ααα, πώς το 'λεγε; «Σύζυγέ μου Ματίνα, πολυαγαπημένα μου παιδιά. Πρώτον έρχομαι να ρωτήσω δια την καλή σας υγεία. Δεύτερον, μάθετε κι από μένα ότι είμαι καλά.» Ήταν φαίνεται, είχε έναν οδηγό επιστολογραφίας ο πατέρας μου κι ακολουθούσε αυτό κι αυτό ακολουθούσε (...).» (Δ.Μ, ΣΥΝ.35, ΑΠ.347)

Όσες γυναίκες δεν ήξεραν γραφή και ανάγνωση ή δεν μπορούσαν να επικοινωνήσουν στην ελληνική γλώσσα (επικοινωνούσαν μόνο στη βλαχική)¹³⁸ ζητούσαν από κάποια άλλη πιο μορφωμένη γυναίκα να τους γράψει στα ελληνικά την αλληλογραφία, ενώ οι πρώτες υπαγόρευαν στη μητρική τους γλώσσα. Οι γυναίκες ενημέρωναν τους άντρες τους για τα νέα του Μετσόβου, για την υγεία της οικογενείας, τυχόν γεννήσεις, θανάτους, ασθένειες και για την πρόοδο των παιδιών.

«Ποιος ήξερε, ήξερε γράμματα, ποιος δεν ήξερε πήγαινε στην άλλη και έλεγε «Μου γράφεις ...», «Να σου πω, μου γράφεις ένα χαρτί για τον άντρα μου;». (...) Να ερχόμουν σε σένα να μου γράψεις ένα γράμμα, να σου πω να μου γράψεις ένα γράμμα για τον άντρα μου. (...) Στα ελληνικά. Ήξερες εσύ και έγραφες. Ενώ εγώ στα έλεγα στα βλάχικα εσύ τα 'λεγες ελληνικά. (...) «Είμαστε καλά και...» (...) Γράφαν για το σπίτι, γιατί είχες οικογένεια, τι ήτανε; (...) «πέθανε αυτός;». (Α.Μ, ΣΥΝ.28, ΑΠ.348)

«Κι άμα ήταν καλό ή αχαμνό, γράφαμε κανένα γράμμα, άμα έφευγε κανένας από 'δω ή κανένας από κει για να μας στείλουν. Έγραφε γράμμα. Μέχρι να φύγει το γράμμα πέθαινες, τότε να μάθεις. (...) Εγώ δεν ήξερα και πολλά γράμματα, αλλά δεν γράφαμε και

¹³⁸ Ο Φ. Δασούλας (2013, σσ. 1-2) αναφέρει ότι διασώζονται στη μνήμη των κατοίκων του Μετσόβου περιπτώσεις Μετσοβιτών που αδυνατούσαν μερικώς ή ολικώς να επικοινωνήσουν σε οποιαδήποτε άλλη γλώσσα πλην της βλαχικής.

πολλά, γιατί, κοίτα να δεις, αν ήταν τίποτα πιο περιέργοι σου άνοιγαν λίγο το φάκελο, στο διάβαζαν. Και τι θα γράφαμε; Λίγες κουβέντες για την υγεία, ή «Αρρώστησε αυτός», «πέθανε αυτός», ή «έχω το παιδί καλά». Αυτό ήταν το γράμμα. Δεν γράφαμε πολλές κουβέντες. Ούτε «Μ' αγαπάς», ούτε «Σ' αγαπώ». Τίποτα αυτά. Αυτά ήταν περιορισμένο.» (Σ.Ζ, ΣΥΝ.3, ΑΠ.349)

«Η γιαγιά έστειλε στον παππού και έλεγε τα νέα ας πούμε για τα παιδιά ότι «Τα παιδιά είναι καλά, διαβάζουνε» ξέρω 'γω.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.350)

«Αλλά εμείς τους στέλναμε γράμματα. Αλλά πώς ήταν τα γράμματα τα δικά μας... (...) «Σεβαστέ μου μπαμπά σου φιλώ στο δεξί χέρι.» Πάντα έτσι γράφαμε. «Σου φιλώ το δεξί χέρι.» Κι όταν δεν ξέραμε γράμματα, μας έβαζε η γιαγιά Ματίνα, βάζαμε το χέρι μας επάνω 'δω και ζωγραφίζαμε έτσι. (...) Και ζωγραφίζαμε πάνω το χέρι και γράφαμε «Αθηνά Μπούμπα». Και πάντοτε στα γράμματα στέλναμε η καθεμία... για να δει πόσο μεγαλώσαμε; Για να δει... Δεν ξέρω τι συνήθεια. (...) Και όταν ξέραμε να γράφουμε, πάλι το κάναμε αυτό. Και η γιαγιά Ματίνα πάντοτε έγραφε γράμμα, όποτε διαβάζαμε, γιατί στέλναμε γράμματα από το Μέτσοβο, όταν έφευγε κάποιος έστειλε γράμματα πριν να βγουν τα τηλέφωνα. «Σύζυγέ μου Τριαντάφυλλε.» Πάντοτε αυτό το θυμάμαι. «Σύζυγέ μου Τριαντάφυλλε.» «Σε φιλώ...» Όχι. Δεν το θυμάμαι. «Σύζυγέ μου Τριαντάφυλλε.» Πάντοτε αυτό έγραφε. Ε, και του 'γραφε τα νέα τα διάφορα με μας, με το σχολείο, με το ένα και το άλλο.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.351)

«Η ίδια (η μητέρα μου), η ίδια ήτανε (που έγραφε τα γράμματα στον σύζυγό της). Θυμάμαι «Σύζυγέ μου Τριαντάφυλλε και αγαπημένα μας πατέρα...» (...) Μπορεί να γράφαμε κι εμείς αργότερα. Μας έβαζε η μάνα μου; Δεν θυμάμαι, πάνω στο ίδιο γράμμα. (...) Τα τυπικά και λίγα πράγματα τι γίνεται, έγραφε με τ' άλλα. Πολύ τυπικά. Ήτανε κοινό γράμμα παιδιών και μητέρας. Δεν ήτανε άλλο γράμμα το ένα, άλλο το άλλο.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.35, ΑΠ.352)

Όταν μπήκε τηλεφωνική γραμμή στα χειμαδιά η επικοινωνία έγινε αμεσότερη. Όπως είπε χαρακτηριστικά ο Γ.Μ (ΣΥΝ.7, ΑΠ.353) «Μετά, το τηλέφωνο ήταν το τελειότερο μέσο. Έ, έπαψε πια να έχουμε αυτό το χωρισμό...». Αρχικά στο Μέτσοβο υπήρχε τηλεφωνείο. Αργότερα εγκατέστησαν στα σπίτια τηλεφωνική γραμμή.

«Μετά πηγαίναμε στον ΟΤΕ. (...) Ήταν στην πλατεία. Και ειδοποιούσαν ... άμα ήθελε ο παππούς να μιλήσει με την γιαγιά έπαιρνε τηλέφωνο, θα ειδοποιούσε την Μπούμπα Ματίνα στις τρεις, στις δυο το πρωί, τι ώρα. Θα ερχόταν εδώ ειδοποιητήριο, μας ειδοποιούσαν ο υπάλληλος του ΟΤΕ και πηγαίναμε και μιλούσαμε. Μετά δώσανε τηλέφωνα και βάλαμε κι εμείς στα σπίτια. (...) Από τότε μετά δεν είχαμε άγχος τι θα συνεννοηθούμε, πώς θα φύγουμε. (...) Ό,τι ώρα θέλαμε παίρναμε τηλέφωνο «Είμαι καλά.» ή «Δεν είμαι καλά.» «Κάτι θέλω, κάτι θέλεις. Θα 'ρθώ, θα 'ρθείς...» διάφορα. (...) Και αυτά με το τηλέφωνο δηλαδή... είχαμε... σαν να ήμασταν μαζί.» (Σ.Ζ, ΣΥΝ.7, ΑΠ.354)

«Μετά που βγήκαν τα τηλέφωνα πηγαίναμε στο τηλεφωνείο, στον ΟΤΕ στο Μέτσοβο και παίρναμε τηλέφωνο. Και μετά που βάλαμε τηλέφωνο κι εμείς ...» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.355)

B. Οι άντρες με τις γυναίκες τους στα χειμαδιά

Μετά το '50-60 που άρχισαν σταδιακά να πηγαίνουν και οι γυναίκες στα χειμαδιά, η ζωή των αντρών βελτιώθηκε κατά πολύ όπως οι ίδιοι αναφέρουν. Είχαν κάποιον να τους πλύνει τα ρούχα, να τους μαγειρέψει, να τους φροντίσει, ενώ εκείνοι ήταν όλη μέρα με τα ζώα.

«Μετά ύστερα από το '60, όταν ήρθαν οι γυναίκες, μάθαμε με τις γυναίκες ύστερα δεν μας έβγαине καλά άμα δεν ερχόταν οι γυναίκες. Γιατί, οι γυναίκες μας έπλεναν, μας έφερναν φαγητό, έφτιαναν το ψωμί, όλα τα πράγματα τα φτιάχναν οι γυναίκες τότε. Εμείς μονάχα τα πρόβατα.» (B.K, ΣΥΝ.4, ΑΠ.356)

«Απ' το '70, άρχισαν απ' το '68 και ερχόταν γυναίκες περνούσαμε καλά. Ξέρεις ποιο είναι το καλά; Γιατί τουλάχιστον έφευγε η λέρα από πάνω μας. Γιατί η φανέλα ήταν βρώμικη... πόσο καιρό...» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.357)

Οι γυναίκες αναλάμβαναν τον «παραδοσιακό» τους ρόλο, αλλά βοηθούσαν και στις δουλειές με τα ζώα, στο να βαρέσουν στρούγκα, να ρίξουν στις ταΐστρες ζωοτροφές και όπου αλλού υπήρχε ανάγκη¹³⁹. Στις περιπτώσεις αυτές, όπου το αντρόγυνο περνούσε τον χειμώνα στα χειμαδιά, τα παιδιά τους βρίσκονταν στο Μέτσοβο με συγγενείς (παππούδες, γιαγιάδες, θείες) προκειμένου να πηγαίνουν σχολείο. Κάποιες γυναίκες πηγαίνονταν μεταξύ χειμαδιών και Μετσόβου, στα μεν χειμαδιά για να βοηθήσουν την εκεί κατάσταση, στο δε Μέτσοβο για να φροντίσουν το σπίτι, τα παιδιά τους και τα οικόσιτα ζώα. Η Β.Γ δηλώνει ότι ως νιόπαντρη χάρηκε που θα πήγαινε στα χειμαδιά με το σύζυγό της γιατί δεν ήθελε να μείνει μόνη της στο Μέτσοβο¹⁴⁰.

«Μετά παντρεύτηκα. Πάμε σε άλλο παντρί. Η πρώτη χρονιά μου άρεγε, γιατί ήμουν στα νιάτα. Μου άρεγε γιατί ήμουν παντρεμένη. Δεν ήθελα να κάτσω μόνη μου ή με ... ήθελα να πάω κι εγώ κάτω. Πήγαμε κάτω, ωραία ήταν.» (B.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.359)

Η παρουσία των γυναικών ήταν απολύτως απαραίτητη κατά την περίοδο του *κούρου*. Να πούμε εν συντομία¹⁴¹, ότι όσο οι γυναίκες δεν πήγαιναν στα χειμαδιά, ο κούρος γινόταν στο Μέτσοβο, ενώ όταν άρχισαν να πηγαίνουν, είτε για μεγάλο χρονικό διάστημα, είτε για μικρό, ο κούρος γινόταν πλέον στον τόπο του ξεχειμωνιάσματος. Οι γυναίκες που πήγαιναν στα χειμαδιά δεν έκαναν το ταξίδι αυτό με τα πόδια ή τα μεταφορικά ζώα, αλλά με τα λεωφορεία ή άλλες με το φορτηγό που μετέφερε όλο το βίος τους για το ξεχειμώνιασμα.

¹³⁹ Ο Ε. Αλεξάκης (2009, σ. 49) υποστηρίζει ότι η συμμετοχή των γυναικών στις καθαρά κτηνοτροφικές εργασίες (άρμεγμα, «τσίγκλισμα ζώων») συμβαίνει τα τελευταία χρόνια λόγω έλλειψης εργατικού δυναμικού, που κι αυτό με τη σειρά του είναι συνέπεια της «διάσπασης και αποδιοργάνωσης της πολυπυρηνικής οικογένειας». Ο Κ. Καραβίδας όμως αναφέρει ότι οι γυναίκες συμμετείχαν «εις καθαρώς ανδρικές εργασίας, όπως είναι το στήσιμον των σκηνών, το άρμεγμα.» στη μελέτη του τη δεκαετία του 1930. Για τα δεδομένα του Μετσόβου, μάλλον, ισχύει η θέση του Ε. Αλεξάκη. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις συμμετείχαν οι γυναίκες στις καθαρά «ανδρικές» δουλειές. Εκείνες είχαν το νοικοκυριό υπό την επίβλεψή τους. Δεν ισχύει το ίδιο για τα κορίτσια. Εκείνα, ανάλογα με τις ανάγκες της οικογένειας τους άλλοτε ασχολούνταν με το νοικοκυριό, κι άλλοτε με τις κτηνοτροφικές εργασίες. Συνήθως με την κτηνοτροφία ασχολούνται τα κορίτσια πολυμελών οικογενειών, ή των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων.

¹⁴⁰ Βέβαια, όπως θα δούμε στην ενότητα «Δ. Όλη η οικογένεια στα χειμαδιά» του παρόντος υποκεφαλαίου μετά από μερικά χρόνια άλλαξε γνώμη. Πρώτον διότι «μετά από δυο -τρία παιδιά σου φεύγει το μεράκι» (ΑΠ.358) και δεύτερον γιατί «καλόμαθε» στο Μέτσοβο και δεν ήθελε να πάει στα χειμαδιά.

¹⁴¹ Για αναλυτική περιγραφή του *κούρου* βλ. αντίστοιχο Κεφ. «1.8. Ο κούρος».

Γ. Οι άντρες με τα παιδιά στα χειμαδιά (οι γυναίκες στο Μέτσοβο)

Υπήρχαν οικογένειες στις οποίες, ενώ τα παιδιά ήταν σε ηλικία για να πάνε σχολείο, παρά ταύτα οι πατεράδες τα έπαιρναν μαζί τους στα χειμαδιά ελλείψει εργατικού δυναμικού. Αυτό συνέβαινε στις πολυμελείς οικογένειες και πιθανότατα και στις οικονομικά ασθενείς¹⁴². Από μια πολυμελή οικογένεια τα παντρεμένα παιδιά δεν ήταν υποχρεωμένα να βοηθήσουν, γιατί είχαν δικές τους οικογένειες να φροντίσουν. Ο «κλήρος έπεφτε» στα ανύπανδρα παιδιά.

«Γ' αυτό ασχολιζόμασταν με τα ζώα όλοι, γιατί ήμασταν πολλή οικογένεια. (...) Μ' έπαιρνε ο πατέρας μου, γιατί μ' είχε κοπέλα δικιά του και ήθελε να τον βοηθήσω, να βοηθή... πώς να σου πω; Μας έπαιρνε ο πατέρας μου.» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.360)

«Ήταν από τις δύσκολες οικογένειες. Πηγαίναν και οι γυναίκες. Πολλή ταλαιπωρία. (...) Ήταν η πιο μικρή και ήταν πολύ ταλαιπωρημένη. (...) Αλλά δεν μπορούσαν να πάνε οι άλλες, γιατί ας πούμε ποιος θα πήγαινε; Οι γυναίκες οι άλλες ήταν άλλες ήταν παντρεμένες, είχαν φύγει οι αδερφές της. Τα αδέρφια της τα παντρεμένα είχαν παιδιά, οι νύφες ας πούμε δεν φεύγανε.» (Μ.Γ, ΣΥΝ.25, ΑΠ.361)

Στα παιδιά ανέθεταν τις πιο «εύκολες» δουλειές: να βαρέσουν στρούγκα, να φυλάξουν κάποιο κοπάδι (στέρφα ή αρνάδες. Τα γαλάρια τα αναλάμβανε, όπως επισημάναμε σε προηγούμενο κεφάλαιο οι πιο ικανοί και έμπειροι άντρες.), να παχίσουν, να ανάψουν την φωτιά στην καλύβα για να την βρουν έτοιμη οι άντρες που θα είχαν ξεπαγιάσει από το κρύο, να μαγειρέψουν κ.λπ. Λόγω του νεαρού της ηλικίας και της μη επαρκούς εμπειρίας των παιδιών, γίνονταν κάποιες φορές λάθη τα οποία κάποιες φορές ήταν ζημιογόνα για το κτηνοτροφικό νοικοκυριό. Παρά ταύτα, επειδή υπήρχε ανάγκη από εργατικά χέρια, γ' αυτό εξακολουθούσαν να αναθέτουν στα παιδιά πλήθος εργασιών. Έτσι τα παιδιά μάθαιναν σταδιακά το επάγγελμα του κτηνοτρόφου κι όλα τα «μυστικά» γύρω από αυτό.

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: *«Μια φορά βρε Σοφία, τι να σου πω τώρα, μου είχανε δώσει, γιατί εγώ πήγαινα περισσότερο, πολλές φορές στο μαντρί. Μου είχανε δώσει τα σουκάρια¹⁴³ τα πρόβατα, τα πρόβατα που ήταν γεννημένα πρόωρα και ήταν 15, 20 πρόβατα που ήταν τ' αρνάκια μικρά. Και αυτά δεν τα 'βαζα στο κοπάδι το μεγάλο. Τα 'βαζαν χώρια γιατί είχα μικρά, να αρνάκια και να τα μεγαλώσω, να βοσκήσουν, να τα ταΐσεις καλύτερα για να μπορούν να αναπτυχθούν τα αρνάκια γρήγορα να πούμε, να μεγαλώσουν. (...) Και σ' αυτά τα σουκάρια τα λέγανε, τα 20 πρόβατα αυτά μου έβαζαν και τα κατσικάκια. Ήταν 7-8 κατσικάκια γιατί τα είχαν αποκόψει από τις μάνες τους κι αυτά τα έπαιρναν μέχρι ενός σημείου και μου κρυβότανε και έφευγα. Ήταν ρέμα μεγάλο και είχε έτσι όλο πισταρέτα τα λέγαμε εμείς αυτά, πώς τα λένε στα ελληνικά; Βράχια, έτσι. Και όπως ξέρεις, γιατί τα κατσικάκια ή οι γίδες ψοφάνε να πάνε στις πέτρες απάνω. Κοιτούσε εγώ όταν... βρισκόμουνα χωρίς κατσικάκια. Πώς να γυρίσω εγώ στην καλύβα να πω γιατί έχασα τα*

¹⁴² Σε παρόμοια συμπεράσματα καταλήγει και η Μ. Παπαθανασίου (2003) στην έρευνά της για το ορεινό χωριό Κροκύλειο Δωρίδος κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα.

¹⁴³ «*sugáru- sugářa*: 1) [ΕΔΩ] βυζανιάρικο αρσενικό- θηλυκό θρέφος ανθρώπου ή ζώου που βρίσκεται σε ηλικία θηλασμού, 2) (σκωπτ.) άνδρας- γυναίκα μικρής ηλικίας, άπειρος- άπειρη» (Δασούλας, 2013, σ. 206)

κατσικάκια!; Είχαμε και ευθύνη μωρέ, δεν ήταν έτσι. (...) «Πω πω!», έλεγα, αναθυμιόμουνα κι έλεγα «τρικ, τρικ» προχωρούσα προς τα κάτω μέχρι που ‘ταν τα έβρισκα και αυτοί τι έκαναν, τα κατσικάκια, πέτρες, πέτρες, πέτρες, πέτρες και έφταναν κάτω στον λάκκο. Άντε τα μάζευα. Την άλλη μέρα τα πρόσεχα μέχρι ένα σημείο τα κοιτούσα να μην μου φύγουν. Πώς μου γινόταν, πώς μου έκαναν μου κλεβόταν κι έφευγαν. Πάλι το ίδιο εγώ. Είχα αγανακτήσει τότε. Τα πρόβατα είναι ωραία δεν τα ... δεν φεύγουν έτσι. Οι κασίκες ή τα κατσικάκια αυτά και μετά και τα αρνάκια όταν τα ‘χουν αποκόψει θέλουν βόσκημα. Είναι πολύ αυτό, γιατί όταν ήταν και συννεφιά πέντε εκεί δεκαπέντε εκεί είκοσι έπρεπε να ‘χεις τον νου σου που τα ‘χεις. Τα ‘χεις όλα; Τόσο... έχει ευθύνη, γιατί τι θα φέρεις στο γρέκι; Τι θα μάσεις μετά; Και όλο είχα το άγχος αυτό για να τα συμμαζέψω όλην την ώρα.» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.362)

«Μια χρονιά με είχαν κρατήσει θυμάμαι, είχα πάει Πάσχα στα χειμαδιά με πήραν, γιατί είχαν δουλειές και να βαρούσα την στρούγκα, πώς το λένε, βαρούσα, έδινα τα πρόβατα για να τα αρμέξουν. Βαρούσα την στρούγκα λέγαν, λεγόταν, έτσι το λέγανε και με χρειαζόταν εκεί, πήγα το Πάσχα και με κράτησε, εγώ κλάματα, γιατί ήθελα να πάω στο σχολείο, «Πώς θα πάω εγώ στο σχολείο που πήρα τόσες απουσίες;». Ο πατέρας μου και η μάνα μου τίποτα.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.363)

Τα περισσότερα παιδιά φαίνεται να τα έπαιρναν στα χειμαδιά παρά τη θέλησή τους. Ελάχιστα παιδιά χαίρονταν που θα πήγαιναν στα χειμαδιά, γιατί θα «γλιτώναν» το σχολείο. Βέβαια τα συναισθήματά τους ήταν ανάμεικτα. Από την μία χαίρονταν που δεν θα πήγαιναν σχολείο, από την άλλη στεναχωριούνταν που θα άφηναν τη μητέρα τους. Επιγραμματικά οι βασικοί λόγοι για τους οποίους τα παιδιά δεν επιθυμούσαν να πάνε στα χειμαδιά με τους πατεράδες τους ή οικογενειακώς (όλη η οικογένεια) ήταν γιατί αυτό σήμαινε ότι θα έπρεπε να δουλέψουν αρκετές ώρες, άλλοτε μέσα στο κρύο, άλλοτε μες στη βροχή, στην ομίχλη, στο χιόνι. Άλλα παιδιά στεναχωριούνταν που θα έχαναν το σχολείο το οποίο εκείνα αγαπούσαν. Κάποια άλλα λυπόυνταν που θα αποχωρίζονταν τη μητέρα τους, το σπίτι και τους συγγενείς τους. Οι πατεράδες, ορισμένες φορές, για να καλοπιιάσουν τα παιδιά τους τούς έδιναν από κάτι.

«Σου είπα με τον αδερφό μου όταν έφυγα χαρά που είχα, γιατί φεύγαμε στο μαντρί το Πάσχα. Σου είπα την μεγαλύτερη χαρά γιατί πηγαίναμε στα πρόβατα. (...) Ήταν καλά. Ήταν ζεστά, αλλά θέλαμε να βοσκήσουμε πρόβατα όλη την ημέρα, έπρεπε να καθόμαστε έξω. (...) Τότε ήμασταν μικρές και δεν μας είχαν βάλει ακόμα σε αργαλειό. (...) Γλιτώναμε το σχολείο και θέλαμε. Ήταν κι αυτό. Μην το ξεχνάς. Γλιτώναμε και το σχολείο και θέλαμε κάτω, αλλά καλύτερα θέλαμε με την μάνα μας. Όταν ήμασταν μεγάλοι και έφευγε η μάνα μας, έφευγε για κανά μήνα, άμα έφευγε δεν μας ήταν καλά εδώ. Εδώ γινότανε γιατί έλειπε η γάτα χόρευαν τα ποντίκια. (...) Τον θέλαμε και τον πατέρα πολύ. Όταν ερχόταν από τα Τρίκαλα μας έπαιρνε πράγματα, τι μας έπαιρνε, τον ντρουβά γεμάτο τάχα, απ’ τα Τρίκαλα και την Καλαμπάκα. Και χαιρόμασταν, αλλά στο μαντρί δεν θέλαμε, γιατί μας κρατούσαν.» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.364)

«Εγώ σπίτι δεν ξέρω, δεν ένιωσα σπίτι τα παιδικά μου χρόνια. Ήμουν α όλο άνω κάτω στα πρόβατα το καλοκαίρι με παίρνανε και στα λιβάδια, κόβαμε τα χορτάρια, με παίρναν από την άνοιξη που ερχόταν τα πρόβατα με παίρνανε κάθε μεσημέρι πήγαινα με τ' άλογο στο, στα πρόβατα. Ερχόμουν το πρωί, παίρναμε το φαγητό και με τ' άλογο στα πρόβατα πάλι, καθάλα στην φοράδα. (...) Μετά δεν ήθελα ούτε κτηνοτρόφο να πάρω να παντρευτώ, δηλαδή ήμουν πολύ απογοητευμένη από αυτό το επάγγελμα.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.365)

«Εγώ άκουγα πολλές ιστορίες απ' την μαμά απ' τα πρόβατα. Αλλά ήταν πονεμένες οι περισσότερες. (...) Γενικά έκανε πολλές δουλειές, ζύμωνε κι αυτή εκεί και κάναν πολλά, και σκυλόψωμα κάνανε και ψωμί, μαγείρευε, αλλά περισσότερο της κακοφαινόταν που άφηνε το σχολείο, που δεν μπορούσε να ακολουθήσει. Ντρεπόταν όταν γυρνούσε, γιατί έχανε τα μαθήματά της. (...) Η μαμά άμα ακούει για πρόβατα αγρι... αγριεύει, της σηκώνεται η τρίχα. Δεν τα ήθελε ποτέ, ειδικά εκεί κάτω...» (Μ.Γ, ΣΥΝ.25, ΑΠ.366)

«Και ο πατέρας μου μού 'παιρνε από λίγα μήλα, τάχα μου έδινε από ένα να με γελάσει τις μέρες που ήμουν εκεί μού 'δινε από ένα μήλο, από δυο καραμέλες. (...) για να με έχει ... Έπαιρνα τα πρόβατα, βοσκούσα όλη την ημέρα. Όταν ήταν καλός ο καιρός δεν μας πείραζε, γιατί πώς είπες «τι καλά που είναι ήλιος». Όταν έβρεχε πώς να περάσει η μέρα; Πού να πάει το βράδυ για να γυρίσεις να πας στην καλύβα γιατί εκεί ξεχνιόσουν. Έβαζαν τα πρόβατα μέσα στο γρέκι και ήσουν ήσυχη ή τα γελάδια, γιατί είχαμε και λίγα αγελάδια.» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.367)

Ακολούθως θα δούμε την περίπτωση της Α.Γ, η οποία δυσφορούσε κάθε φορά που την έπαιρνε ο πατέρας της —εν μέσω σχολικής περιόδου— στα χειμαδιά. Ένας απ' τους λόγους που την στεναχωρούσε ήταν ότι θα έχανε το σχολείο και που της άρεσε και τις ακολουθίες στην εκκλησία τις μεγάλες γιορτές (Χριστούγεννα, Πάσχα). Μεταξύ 11 και 12 χρονών ήταν η Α.Γ όταν την πήρε πρώτη φορά στα χειμαδιά ο πατέρας της. Σταμάτησε να πηγαίνει —προς μεγάλη της χαρά— όταν την αρραβώνιασαν.

«Ήμουν εγώ τότες 11 χρονών...(...) πρώτη φορά. 12, 13 εκεί, 14, 15, 16, μετά δεν ξαναπήγα απ' τα 16, μετά με αρραβώνιασαν στα 17... (...) Και την γλίτωσα!» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.368)

Στο πρώτο περιστατικό που ακολουθεί ο πατέρας της κατάφερε να την πείσει να τον ακολουθήσει στα χειμαδιά, επειδή της υποσχέθηκε ότι θα την κρατήσει για μερικές μόνο μέρες κι ύστερα θα την άφηνε να γυρίσει στο Μέτσοβο. Τελικά, όπως αποδείχτηκε, αθέτησε την υπόσχεσή του και η Α.Γ παρέμεινε παρά τη θέλησή της στα χειμαδιά. Στο δεύτερο περιστατικό η Α.Γ χάρηκε προσωρινά όταν πήγε στα χειμαδιά γιατί είδε την μητέρα της που της είχε λείψει. Η μητέρα της είχε πάει στα χειμαδιά για να βοηθήσει το σύζυγό της όλο το χειμώνα. Αφού είδε την μητέρα της και «την χόρτασε» σαν βράδιασε την έπιασε την Α.Γ το παράπονο. Ήθελε να γυρίσει πάλι στο Μέτσοβο. Τα δυο αυτά συμβάντα μαζί με πολλά άλλα αποτελούσαν για την Α.Γ παιδικά τραύματα, κι όπως η ίδια ανέφερε, την έχουν στιγματίσει.

1ο ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Εγώ θυμάμαι μια φορά ήτανε πριν το Πάσχα και είχαμε πάει μετά που είχα τελειώσει το δημοτικό με μια φίλη και μου είπαν «Θα φύγεις αύριο. Θα σε στείλουμε στο Μέτσοβο», γιατί ήξεραν γιατί δεν ήθελα, έκλαιγα και εγώ όταν ερχόταν το βράδυ (...) μ' έπιανε κατάθλιψη, δεν μπορούσα καθόλου. Μ' έπιανε το παράπονο και μου είπαν «άντε αύριο θα φύγεις με την Γλυκερία του Σταχούλη». Είχα μια φίλη μου που βρισκόμασταν με τα πρόβατα και θα φύγεις. (...) Στην βοσκή ήμασταν σύνορο και έβοσκε κι αυτή έβοσκα κι εγώ τα πρόβατα και βρισκόταν και μου είπαν «Θα φύγεις κι εσύ». Θα έφευγε και αυτή η φίλη, είχαμε συνεννοηθεί να πάμε στην Καλαμπάκα, να πάμε στο παζάρι, να ψωνίσουμε και μου είπαν «Θα φύγετε αύριο. Αύριο θα φύγετε μαζί με την Γλυκερία». Το βράδυ αλλάζει γνώμη ο πατέρας μου. Δεν μ' αφήνει να φύγω Σοφία με τον αδερφό μου με τον μεγάλο. «Και πού θα πάει; Τώρα έχουμε δουλειές;». Είχα ετοιμαστεί, είχα πλυθεί, είχα γίνει... Ήμουν και περήφανη! Ήθελα να ήμουν και ωραία! Γιατί είχαμε... Μου το γυρίζει «Δεν θα φύγεις αύριο.». Εγώ όλη την νύχτα στεναχώρια, έχω κλάψει. Ξέρεις να σου χαλάσει το όνειρο που είχες να φύγεις; Είχες μάσει τα λεφτουδάκια σου, να ψωνίσεις. Κλάμα όλη τη νύχτα. Κι αυτοί να με πειράζουνε από πάνω. Να μην καταλαβαίνουν την ψυχολογία μου, εγώ τι περνούσα; Αυτοί το δικό τους. Ο πατέρας μου και ένας ... ο ένας με λυπόταν ο Μιχάλης. Αυτοί... ξημέρωσε το πρωί, φώναζε η Γλυκερία από απέναντι «Καίτη, Καίτη!» (...) και να φωνάζει το πρωί «Καίτη!» από απέναντι, «Καίτη», γιατί θα 'φευγα με την μάνα της και με την Γλυκερία μου είχαν πει θα φύγω κι εγώ. Και δεν με άφησαν Σοφία μου. Και άντε τώρα να συνεχίσεις εσύ που θέλεις να φύγεις... (...) Στεναχώρια εγώ, έχω κλάψει. Δεν ήθελα καθόλου Σοφία. Μου 'χανε μείνει αυτά στίγματα από μικρή. Δεν ήθελα.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.369)

2ο ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Τότε ήμουνα, θα ήμουνα Δ' δημοτικού, θα ήμουνα. Και πήγα το Πάσχα, γιατί θα ήταν και η μάνα μου εκεί. Πήγα με χαρά με μια πρώτη ξαδέρφη μου μεγαλύτερη, γιατί ήταν κι αυτή παντρεμένη εκεί, έφυγα από 'δω Πάσχα, διακοπές απ' το σχολείο, έφυγα εγώ με χαρά να πάω κάτω στα χειμαδιά. Μόλις πήγα εκεί ήταν κι η μάνα μου και ο πατέρας μου που είχε φύγει η μάνα μου όλον τον χειμώνα, πιο πολύ ήθελα να πάω να δω την μάνα μου, γιατί μου είχε λείψει όλον τον χειμώνα, ήμουνα με τις αδερφές μου στο σπίτι. (...) Τ' αγόρια, ο ένας αδερφός μου ήταν στο σχολείο κι αυτός που ήτανε λίγο μεγαλύτερος από εμένα δυο χρόνια. Ο άλλος θα είχε τελειώσει, γιατί ήταν κι αυτός κάτω και είχε φύγει και η μάνα μου απ' τα Χριστούγεννα και 'γω ήθελα την μάνα μου, γιατί της είχα πολύ αδυναμία της μάνας μου. Την αγαπούσα πάρα πολύ, δηλαδή ξεχώριζα απ' όλα τα αδέρφια. Είχα αδυναμία στην μάνα μου πολύ. Και ήθελα πιο πολύ να πάω να δω την μάνα μου, να δω, γιατί μου 'χαν πει ότι είναι πολύ ωραία την άνοιξη. Μόλις πήγα εκεί είδα την μάνα μου, την χόρτασα. Μετά μόλις ήρθε το βράδυ Σοφία, με έπιανε το παράπονο. Δεν ήθελα να κάτσω εκεί. Νόμιζα γιατί το Πάσχα είναι όπως εδώ στο σπίτι, να πας στην εκκλησία. Εκεί το Πάσχα ήτανε ερημιά, ζώα...» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.370)

Δ. Όλη η οικογένεια στα χειμαδιά

Μετά την δεκαετία του '50-60 άρχισαν να ξεχειμάζουν στην Θεσσαλία ολόκληρες οικογένειες¹⁴⁴. Η αλλαγή αυτή συνέβαλε καθοριστικά στο να βελτιωθεί η ποιότητα ζωής της κτηνοτροφικής οικογένειας ως προς τον υλικό τομέα (οι άνδρες έβισκαν έτοιμο φαγητό, ρούχα πλυμένα), και παράλληλα βελτιώθηκε ως προς τον συναισθηματικό/ ψυχολογικό τομέα. Δεν υφίστατο πλέον τον χωρισμό και την έλλειψη επικοινωνίας τα μέλη της οικογένειας. Όσοι κτηνοτρόφοι δεν προέβησαν για τους δικούς τους λόγους στην αλλαγή αυτή (δεν το σκέφτηκαν, το μαντρί τους ήταν πολύ μακριά από κάποιο χωριό, δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα για επιπλέον ενοίκιο κ.λπ) ομολόγησαν ότι «*Ήμασταν καθυστερημένοι. Δεν είχαμε την οικογένεια μαζί.*» (Κ.Δ.Μ και Γ.Δ.Μ, ΑΠ. 371).

«Αλλά και γενικά τότε και στ' άλλα τα επαγγέλματα ήταν δύσκολα. Αλλά η κτηνοτροφία ειδικά με τον τρόπο... οι Μετσοβίτες, οι Ανηλιώτες, οι Μηλιώτες είχαν αυτό που πήγαιναν μόνοι τους. Δεν είχαν τις οικογένειες μαζί. Ενώ άλλες... άλλα χωριά, εγώ έβλεπα οι Σαρακατσαναίοι εκεί στο Παπαδοπούλι που ήμασταν στο σύνορο με το Νιχώρι, εκεί ήταν διάβα, περνούσαν τα πρόβατα, περνούσανε κι από άλλα χωριά και πολλοί Σαρακατσαναίοι. Όλοι μαζί αυτοί! Οι Σαρακατσαναίοι δεν ακουμπούσανε... είχανε μόνο την κλίτσα στο χέρι και το κοπάδι. Όλες τις άλλες δουλειές οι γυναίκες. Τα ζώα να τα φορτώνουν, να τα ξεφορτώνουν. Αυτοί κάναν και σκηνές. Είχαν σκηνές από υφαντά. Εκεί που φτάνανε στήναν την σκηνή οι γυναίκες, τις έβλεπες στήναν την σκηνή, άναβαν φωτιά, να κάναν το γιατάκι που λέμε. Κι άλλα χωριά. Εδώ στον Ασπροπόταμο πήγαιναν και οικογένειες. Εκεί κάτω είχαν κάνει άλλα χωριά. Ένα χωριό που είναι Αγ.Δημήτριος εκεί κάτω στην Καρδίτσα, στην Φαρκαδόνα λίγο πιο πέρα, είναι από 'δω απ' τη Τζούρτζια, Αγ.Παρασκευή, ένα χωριό του Ασπροποτάμου εδώ πέρα. Εκεί ήταν τα χειμαδιά. Είχαν κάνει άλλο χωριό εκεί πέρα για το χειμώνα.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.372)

Κάποιες οικογένειες είχαν παιδιά που δεν ήταν σε ηλικία για να πάνε σχολείο, και γι' αυτό τα έπαιρναν μαζί τους οι γονείς. Ακολουθεί περιστατικό με την Β.Γ, λίγες μέρες αφού είχε σαραντίσει, πήγε στα χειμαδιά με την πεθερά και το μωρό με «*τα μούτρα κατεβασμένα μέχρι κάτω*» (ΑΠ.373), γιατί ο άνδρας κι ο πεθερός της τις αναζητήσανε. Όπως είπε χαρακτηριστικά, «*την άλλη μέρα (μετά το σαραντισμό) διαταγή*» (ΑΠ.374) από τον άντρα της. Ήθελαν κι εκείνοι συντροφιά και περιποίηση, ένα πιάτο φαγητό, μια νοικοκυρεμένη καλύβα, πλυμένα ρούχα. Εκείνη (η Β.Γ) από την άλλη δεν ήθελε να χάσει το ζεστό και νοικοκυρεμένο σπίτι του Μετσόβου, ήταν «*καλομαθημένη*» άλλωστε, κατά τα λεγόμενά της, αλλά τελικά πήγε στα χειμαδιά¹⁴⁵. Βλέπουμε εδώ μια «*παράβαση*» του εθιμικού κανόνα που αναφέρει ο Μ. Γκόλιας (2004) σύμφωνα με τον οποίο οι γυναίκες που είναι ετοιμόγεννες ή θηλάζουν το βρέφος τους δεν συμμετέχουν στις κτηνοτροφικές εργασίες ακόμα κι αν υπάρχει έλλειψη εργατικού δυναμικού ή συντρέχουν άλλες αντικειμενικές ανάγκες.

¹⁴⁴ Στο ταξίδι προς τα χειμαδιά πήγαιναν οι άντρες μοναχοί τους, όταν κάναν το διάβα με τα πόδια, και οι γυναίκες με τα παιδιά ταξίδευαν με την συγκοινωνία.

¹⁴⁵ Και οι δυο αφηγήσεις περιγράφουν το ίδιο γεγονός από την ίδια αφηγήτρια. Λόγω της παραστατικότητας του λόγου της Β.Γ συμπεριελήφθησαν κι οι δύο.

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Τα μικρά, την Άννα γέννησα παραμονή απ' τα κάλαντα, παραμονή Δεκέμβρη και πήρα ευχή της Υπαπαντής, όπως ήταν η Παναγία, να σου πω. Και την άλλη μέρα μου στέλνουνε από κάτω. (...) Και την άλλη μέρα σαν πήρα ευχή, σαράντα μέρες που τα 'κλεισα παίρνουν τηλέφωνο, «Να 'ρθείτε εδώ γιατί εμείς δεν μπορούμε να κάτσουμε μόνοι μας!». Ήταν ο άντρας μου και ο πεθερός μου. Ουουου σαν τ' άκουσα εγώ πάλι «Λέλε, ποιος φεύγει πάλι από δω;» Εγώ δεν ήθελα να φύγω, γιατί ήμουν καλομαθημένη. Τα πρόβατα δεν τα είχαμε, εγώ και η πεθερά μου ήμασταν, είχαμε και τον Τριαντάφυλλο, γέννησα και την Άννα, μου άρεγε, γιατί ήμουνα σε σπίτι ωραίο. Πώς να το πούμε. Γιατί είναι αλλιώς. Θέλαμε δεν θέλαμε, ε... παίρνουμε τα μικρά, η αδερφή μου, η κουινιάδα μου μετά ζούσε στην Αγία Τριάδα, γιατί τότε δεν ερχόταν το λεωφορείο από 'δω να βγεις. Έπρεπε να περπατήσεις να βγεις στις μπαράγκες. (...) Και πήγαμε μαζί με την πεθερά μου και τα δυο μικρούτσικα, το μικρούτσικο τυλιγμένο το είχε πάρει η αδερφή μου και βγήκαμε... Χιόνι να είχε εδώ, αλλά ήταν καλή μέρα αυτήν την ώρα μου φαίνεται. (...) (Πήγαμε) με το λεωφορείο που περνούσε απ' τα Γιάννενα μέχρι την Κα... μέχρι τα Τρίκαλα. (...) Απ' τα Τρίκαλα μέχρι το Νιχώρι άλλο λεωφορείο, κι απ' το Νιχώρι ήταν τα άλογα που μας περίμεναν, τα είχε βάλει σε χάνι, πώς το λένε, σε υπόγειο, καθαλικέψαμε στα μουλάρια τρεις ώρες και το μωρό αγκαλιά! (...) Τώρα να είσαι από το σπίτι σου Σοφία ωραία εδώ στο σπίτι με τα μικρά και να πας στην καλύβα πού να βρεις; Την βρύση θα βρεις, το νερό θα βρεις; Πώς περνούσαμε; (...) ο άντρας μου ήθελε την Κίω εκεί να την έχει, «Α, εγώ δεν ήθελα να 'ρθεις», λέει, «ο πατέρας μου δεν μπορούσε να κάτσει γιατί θέλει φαγητό να του κάνετε καλό.» Μο 'λεγε και έτσι, γιατί ήθελε την πεθερά μου. Αυτοί ήταν να ανταμώσουμε να είμαστε μια οικογένεια εκεί όλοι μαζί, ούτε έξοδα εδώ, ούτε τίποτα. Δεν σκεφτόταν το μικρό, αλλά πώς δεν πάθαιναν τίποτα βρε Σοφία; (...) Λεχώνα! Α, σαράντα μέρες. Αλλά ούτε πάθαιναν τίποτα τα μικρά Σοφία, ούτε αρρώστησαν μια φορά, τίποτα. (...)» (Β.Γ. ΣΥΝ.18, ΑΠ.375)

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Όταν πήγαινα Σοφία από 'δω, όταν έφυγα στα σαράντα που είχα γεννήσει, τότε ήρθε, πώς να σου πω, ε να φύγεις απ' το σπίτι όταν έχεις τα μικρά και να πας πού να κάτσεις; Σε μια καλύβα. Εδώ έξω και 'δω μπαίνεις μέσα στο δωμάτιο να κάτσεις. Τι είχε; Βρύση; Δεν είχαμε τότε. Δεν ξέρω. Είχαμε βάλει και νερό; Γιατί δεν είχαν τα σπίτια νερό, ήταν έξω με τις τρόμπες αυτές. Και μετά έβαλαν νερό εδώ στο Μέτσοβο. Αλλά, και μια βρυσούλα να είχα... πού; Νεροχύτη ίσα που κάναμε 'κει τα πιάτα. Μας έκανε μετά το Τουλίκας σαν πάτο και πλέναμε τα πιάτα, μας πήρε μια βρυσούλα, μετά βάζαμαν νερό, αλλά την πρώτη μέρα όταν πήγαινα δυο- πέντε με... «Ιιι τώρα ποιος σ' ακούει!» έλεγε ο Τουλίκας «Τώρα είναι να μην σου φωνάξω 3-5 μέρες μέχρι να συνηθίσεις.» «Δεν είναι έτσι ρε Τουλίκα;» το 'λεγα «Να φύγεις απ' το σπίτι για να 'ρθεις να κάτσεις πού;» (Β.Γ. ΣΥΝ.18, ΑΠ.376)

Υπήρχαν επίσης οικογένειες που είτε το χειμαδιό τους ήταν κοντά σε χωριό, είτε νοίκιαζαν ένα επιπλέον (πέραν της καλύβας που είχαν στα χειμαδιά) σπίτι στο χωριό για να μένει η σύζυγος (κι ορισμένες φορές και η πεθερά) με τα παιδιά, ώστε να πηγαίνουν τα τελευταία στο σχολείο.

«Οι γυναίκες του Μετσόβου δεν πήγαιναν στα χειμαδιά εκείνα τα χρόνια. (...) Μέχρι το '60 δεν πήγαιναν. Δεν πήγαιναν, γιατί κρατούσαν το σπίτι εδώ, την οικογένεια, τα παιδιά

ήθελαν σχολείο. Στα χειμαδιά δεν υπήρχε τίποτα. (...) Μετά άρχισαν να πηγαίνουν οι γυναίκες. Αλλά πάντα η οικογένεια ήταν εδώ, εκτός από κάποιους που ήταν κοντά σε χωριά, ας πούμε, και πηγαίναν τα παιδιά σχολείο εκεί.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.377)

«Υπήρχε δυνατότητα και τότε δεν είχαν βγει οι επιδοτήσεις κι αυτά, αλλά κάναμε το κουμάντο μας και ήταν πολύ φθηνά τότε τα ενοίκια. Και τότε το χωριό ήταν δηλαδή, ζούσε, εκτός με τη γεωργία και μ' αυτά και με τους χτηνοτρόφους, αλλά ήταν πολύ φθηνά τα ενοίκια τότε. Και νοικιάζαμε παλιά σπίτια, αν και όλο τον χωριό παλιά σπίτια... (...) Ήταν πολύ φθηνά τα ενοίκια.¹⁴⁶» (Ε.Δ, ΣΥΝ.30, ΑΠ.379)

«Φύγαμε από 'κει πάνω απ' τα Κατσαούνια. Φύγαμε γιατί φέραμε τα παιδιά σχολείο. Κατάλαβες; Γιατί τον Γιώργο τον κρατούσε η πεθερά μου κανά δυο χρόνια μέχρι που πήγε τρίτη, τρίτη δημοτικού και μου λέει στην τρίτη Δημοτικού «Δεν μπορώ να το κρατήσω το παιδί.» (...) Εγώ πήγαινα μαζί. Ναι, και 'κει πάνω στα Κατσαούνια πήγαινα. (...) Ήταν μικρά τα παιδιά. (...) Σχεδόν όλο τον χειμώνα. Απ' όταν αρχούσαν τα πρόβατα να γεννήσουν...» (Γ.Τ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.380)

«Ε, στο σχολείο καθόμουν στο χωριό, στο σχολείο και τους (...) έμενα στο χωριό εγώ και τα παιδιά. (...) Είχαμε νοικιάσει ένα σπίτι και καθόμασταν και ο θείος Στέργιος ερχόταν κάθε βράδυ με τ' άλογα. Δεν ήταν αυτοκίνητα, δεν ήτανε τέτοια μέσα.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.16, ΑΠ.381)

Στην περίπτωση όπου τα παιδιά πήγαιναν στο σχολείο του χωριού¹⁴⁷, έπαιρναν ειδική άδεια απ' το σχολείο στο Μέτσοβο για να φύγουν για τα χειμαδιά το φθινόπωρο, κι άλλη άδεια απ' το σχολείο στα χειμαδιά, για να φύγουν την άνοιξη από 'κει και να παρακολουθήσουν τα υπόλοιπα μαθήματα στο Μέτσοβο. Τα παιδιά αυτά εγγράφονταν (κι αυτό συμβαίνει και στις μέρες μας) στους σχολικούς καταλόγους ως «παρεπιδημούντες».

«Ε, μας έδωσαν άδεια λόγω του επαγγέλματος, και μας έδωσαν άδεια, έδωσαν τους βαθμούς, έδωσαν αυτά τα σχετικά και τότε δεν ήταν όπως είναι τώρα στα γράμματα και στα κλάματα.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.16, ΑΠ.382)

«Πήγαμε στα Φάρσαλα καθίσαμε 4 χρόνια εκεί. Ο Γιώργος εκεί τελείωσε το δημοτικό. (...) 20 Μαΐου φεύγαμε. (...) Ερχόμασταν εδώ (στο Μέτσοβο) μας ... γι' αυτό ήμασταν μετακινούμενοι μας έλεγαν. Γι' αυτό είχαμε αυτό, γιατί μας έδιναν άδεια από το σχολείο και φεύγαμε το φθινόπωρο, άρχιζαν εδώ πριν πριν φύγουμε και την άνοιξη.» (Γ.Τ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.383)

Σε κάποιες οικογένειες που ξεχειμάζαν κοντά σε χωριό οι άντρες είχαν την δυνατότητα να βρεθούνε στο χωριό με συντοπίτες τους. Η Γ.Τ αναφέρει ότι για εκείνην δεν υπήρχε αυτή η δυνατότητα. Έπρεπε να μείνει με τα παιδιά. «Ε, καλά, αλλά εγώ σου λέω δεν πήγαινα, δεν έβγαινα

¹⁴⁶ «Διακόσιες δραχμές όλο τον χρόνο. (...) Με ένα ευρώ όπως σήμερα περνούσε όλον τον χρόνο σε ένα σπίτι άνετα» (Α.Ν, ΣΥΝ.30, ΑΠ.378)

¹⁴⁷ Γιατί μην ξεχνάμε ότι υπήρχαν παιδιά που δεν είχαν τελειώσει το σχολείο κι οι γονείς τους τα είχαν πάρει στα πρόβατα.

πουθενά ντιπ εγώ. Αλλά ο παππούς πήγαινε. Μέρα παρά μέρα έβρισκε και Μετσοβίτες εκεί ...» (ΣΥΝ.20, ΑΠ.384). Οι άντρες είχαν επίσης χρόνο για ξεκούραση. Δεν συνέβαινε το ίδιο με τις γυναίκες, οι οποίες πάντα καταπιάνονταν με κάτι, είτε κτηνοτροφικές δουλειές, είτε με το νοικοκυριό, είτε με την ανατροφή των παιδιών¹⁴⁸. Οι ίδιες οι γυναίκες παραδέχτηκαν ότι «Οι ταλαιπωρίες όμως ήταν μεγάλες στις γυναίκες, ειδικά. Ήταν πολλή μεγάλη.» (Γ.Τ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.386). Οι κύριες ασχολίες των γυναικών ήταν «να φέρεις γύρα. (...) Να τους πλύνεις, να ζυμώσεις ψωμί, να τους κάνεις φαγητό.» (Α.Μ, ΣΥΝ.28, ΑΠ.387)

«Είχανε δουλειές πάντα. Οι γυναίκες δεν σταματούσαν ποτέ. Δηλαδή, και... αν είχαν λίγο ελεύθερο χρόνο, πώς τώρα εμείς που κουβεντιάζουμε στο τζάκι, θα είχαν ένα εργόχειρο, κάτι θα πλέκανε. (...) Ή ρόκα ή πλέκανε. (...) Κάλτσες, φανέλες, μπλούζες...» (Γ.Μ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.388)

«Ε, το μεσημέρι εεε... Άμα έτρωγες, οι άντρες μπορεί να καθόταν λίγο. Εγώ... να πλύνεις τα πιάτα, να φτιάξεις... γιατί είχα και δουλειές.(...) Αλλά δεν κουράζομαν. Δεν κουράζομαν καθόλου... Συνέχεια δουλειά! (...) Ποιά ξεκούραση; (...) Το βράδυ πόσην ώρα είναι... από τις ... και τρώγαμαν... ήθελες να πλύνεις και τα πιάτα γιατί το πρωί από τι θα πιαστείς; (...) Οι άντρες ξεκουράζονταν. Οι άντρες ερχόταν, ξεκουράζονταν. Η γυναίκα ήταν που ήταν ο χουζμικιάρης. (...) Σημαίνει γύρα... στο σπίτι, δούλα. Πώς το λέει «Δούλα είσαι;» (...) Συνέχεια στην δουλειά. Αλλά ήμουν πολύ... αδύνατη ήμουν, αλλά δουλειά με ... αυτά τα γκιούμια από 50, 60 κιλά πόσο ήταν με το βάρος ,απ' την μια μεριά ο Στέργιος, απ' την άλλη εγώ φορτώναμε στα ... στα άλογα. Λέμε για αντρικές δουλειές όχι για γυναικείες.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.16, ΑΠ.389)

«Τον καιρό που είχα που ήμουνα δεν είχαμε τσομπάνο, ήμασταν εμείς οικογενειακά, δεν ήρθανε και τα αδέρφια του, εεε κι απλώς η ταλαιπωρία μου ήταν γιατί αυτός έπαιρνε τα πρόβατα και έφευγε το ένα κοπάδι κι εγώ είχα υπ' ευθύνη μου άλλο κοπάδι, εντωμεταξύ είχα και τα δύο παιδιά και θα 'πρεπε να βάλω τις τροφές, να 'ρθούν τα πρόβατα να τα βρούνε τις ταΐστρες έτοιμα, να ρίξω το καρπό στις κοπάνες που, να βάλω το νερό έτοιμο και ταλαιπωρία που ήτανε στο τέλος... (...) Να στρώσω το μαντρί με άχυρο για να 'ρθούν τα πρόβατα να βρούνε στεγνό το δάπεδο και στο τέλος που σκάβαμε το στάβλο, για να βγάλουμε την κοπριά, να το βρούμε το φθινόπωρο καθαρό.» (Ε.Δ, ΣΥΝ.30, ΑΠ.390)

Κατά διαστήματα οι κτηνοτροφικές οικογένειες κατέβαιναν στο παζάρι για να αγοράσουν αλεύρι, χαλβά, φρούτα, πιπέρι, αλάτι, σύκα, «κανένα φραντζολάκι ψωμί απ' το μαλακό» (Α.Γ, ΣΥΝ.27,

¹⁴⁸ Και στο Μέτσοβο δεν άλλαζε πολύ η κατάσταση, πάλι πολυάσχολες ήταν κι εκεί. Η μόνη διαφορά ήταν ότι στο Μέτσοβο οι γυναίκες δεν ασχολούνταν με τις «αμιγώς» κτηνοτροφικές δουλειές, το άρμεγμα, το να βαρέσουν στρούγκα, το πάχνισμα, το βόσκημα κ.λπ. στις περιπτώσεις όπου είτε η οικογένεια είχε την οικονομική δυνατότητα να ρουγιάσει τσοπάνους, είτε οι άντρες της οικογένειας επαρκούσαν για τις κτηνοτροφικές εργασίες, Αναλάμβαναν τις «γυναικείες» δουλειές: το μαγείρεμα για την οικογένεια του Μετσόβου και τους βοσκούς, το νοικοκυριό, ανατροφή παιδιών, προετοιμασία για το επόμενο ξεχειμώνιασμα κ.λπ.

«Εμείς ειδικά που πηγαίναμε τακτικά δεν βλέπαμε τίποτα, ντιπ. Ερχόμασταν εδώ την άνοιξη μέχρι να ετοιμαστούνε, να θάψουμε τα σπίτια, γιατί άμα φεύγεις όλον τον χειμώνα θέλεις δουλειές να κάνεις, θέλαμε να κάνουμε και τα υφαντά για τον χειμώνα πάλι για τους άντρες, για τα άλογα κάναμε υφαντά όλο αργαλειό βάζαμε... Δεν είχαμε... Είχαμε μεγάλη ταλαιπωρία.» (Γ.Τ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.385)

ΑΠ.391). Σε άλλες οικογένειες πήγαιναν μόνο οι άντρες στα Τρίκαλα, ενώ σε άλλες πήγαιναν και οι γυναίκες.

«(...) ο πατέρας μου, ο αδερφός μου πήγαινε με τα ζώα, φόρτωναν αλεύρι. Παίρναν κάθε Σάββατο είχε παζάρι και πηγαίνανε και παίρνανε φρούτα, ό,τι χρειαζότανε, αλεύρι, φρούτα, χαλβά, όλα αυτά, πιπέρι, αλάτι. Όταν τελειώναν πήγαιναν κάθε Σάββατο στο παζάρι και ψωνίζανε. Μας φέρνανε πράγματα απ' την Καλαμπάκα, σύκα... (...) Σύκα, χαλβά, αυτά ήταν τότε τα πιο ωραία. Κανένα φραντζολάκι ψωμί απ' το μαλακό... Αυτά.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.392)

«Πηγαίναμε, τελειώναμε απ' τις δουλειές και πηγαίναμε με τ' αυτοκίνητο του θείου Στέργιου. (...) Στις δέκα η ώρα το πρωί και πηγαίναμε μέχρι στις δώδεκα, δύο ώρες στέλναμε γύρα, ψωνίζαμε, γυρνούσαμε. (...) Κάθε Τρίτη ήταν το παζάρι. Καλά, δόξα τω Θεώ. Περάσαμε καλά.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.16, ΑΠ.393)

Το γεγονός ότι τα παιδιά ήταν μικρά σε ηλικία δεν τα απάλλασε από τις δουλειές, είτε του νοικοκυριού (για τα κορίτσια), είτε τις κτηνοτροφικές (για τα αγόρια και τα κορίτσια). Μέχρι κι ένα δίχρονο παιδί συμμετείχε με το δικό του τρόπο —όπως θα δούμε παρακάτω— στις κτηνοτροφικές δουλειές.

«Εγώ θυμάμαι ότι μου 'λεγαν ότι ήμουν πολύ μικρή, να 'μουν δύο χρονών όσο που περπατούσα, και μ' είχανε βάλει και έδινα την στρούγκα. Μου 'χαν ένα σαμάρι, έβγαζαν ένα σαμάρι απ' το γαϊδούρι, μου 'διναν και κάτι σαν ντενεκέδες, πώς έβλεπα εγώ τον πατέρα μου που φόρτωνε, κι ασχολιόμουν εγώ εκεί γύρω γύρω μέσα στην στρούγκα, φοβόταν τα πρόβατα και περνούσανε. (...) Την έκανα την δουλειά μου. Εγώ βέβαια δεν το θυμάμαι, αλλά θυμάμαι που μου το 'λεγε ο μπαμπάς και θυμάμαι, ότι το έλεγε ο μπαμπάς και η μαμά μου ότι σου βγάξαμε το σαμάρι και κουνιόσουν γύρω γύρω γύρω γύρω, τα πρόβατα ... και θα μου φώναζαν τίποτα «Κατερίνα! Κάνε λίγο προς τα έτσι.» Θα πήγαινα εγώ λίγο προς τα πάνω, θα φοβόταν τα πρόβατα και θα περνούσαν ...» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.394)

«Όταν ήταν μικρά όλα τα παιδιά δουλεύανε στα ζώα. (...) Και τα κορίτσια. Κι η αδερφή μου. Όλοι σχεδόν! (...) Παρόλο που είχαν και αργαλ... Η μητέρα μου ήταν πρώτη- πρώτη. Στην πρώτη γραμμή με τα ζώα. (...) Ε, βέβαια. Ζώα και δουλειές.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.395)

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: *«Την πρώτη φορά που πήγα το φθινόπωρο και είχαν χωρίσει τα στείρα, τα άλλα που ήτανε για να γεννήσουνε τις έγκυες προβατίνες χωριστά. Οι άλλες που ήταν για αργότερα τρία κοπάδια. Το ένα κοπάδι το πήρε ο αδερφός μου, το άλλο το πήρε ο άλλος αδερφός μου και μένα μω' δώσαν κάτι στείρα να βοσκήσω. Ήξερα 'γω να βοσκήσω μικρό κορίτσι; Μου τα 'δωσαν τα στείρα να τα βοσκήσω, πώς να τα βοσκήσω, θα τα κάνω «θα τα φέρεις εκεί» έλεγε ο αδερφός μου. Είχε χιονίσει και λίγο το φθινόπωρο, τα παίρνω εγώ το βράδυ να φέρω τα πρόβατα πίσω το βράδυ, μου έλειπαν, τα 'χα χάσει τα μισά. Μου λέει ο αδερφός μου «Πού τα 'χεις τα ζώα Καίτη;» «Εδώ. Πού τα 'χω;» λέω. «Τα πρόβατα λείπουνε*

τα μισά.» Ψάχνουν τα αδέρφια μου, ήταν και νύχτα, έτσι με το σούρουπο, ψάχνουν τα αδέρφια μου βρήκαν. Μου 'χαν κοπεί τα μισά κι εγώ τα μισά έφερα κάτω στην στάνη. (...) Μικρό κορίτσι, 12 χρονών, ούτε 12, 11 θα ήμουν. Και ευτυχώς που δεν με μάλωσε ο αδερφός μου, γιατί ήξερε, γιατί ήμουν μικρό κορίτσι δεν ήξερα να τα κάνω. Πρώτη φορά, πού να τα 'ξερα να τα βοσκήσω τα πρόβατα, δεν ήξερα.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.396)

«Εγώ ήμουν μικρό έτσι στα χειμαδιά, να σου πω Σοφία τι δουλειά κάναμε 14 χρονών. 14, 15. Έφτιαχνα πίτα, την ζύμωνα, την άπλωνα τα χόρτα και την έψηνα στην γάστρα, 14 χρονών Σοφία. Το πιστεύεις; Και ζυμώναμε και ψωμί, 14, 15 χρονών 15 καρβέλια ζύμωνα. Το ζύμωνα. (...) Ρούχα έπλενα (...) βάζαμε καζάνι. Είχαμε ένα καζάνι έξω, είχαμε σκαφίδα, είχαμε μια βρυσούλα έτσι απ' τις παλιές με ... που είχαμε, που βάζαμε νερό μέσα (...) που την γεμίζεις και αυτό... 'Κει πλενόμασταν. Την γεμίζαμε με νερό ζεστό, λουζόμασταν με την βρύση στα μαλλιά, με αυτή τη βρυσούλα. (...) Και πηγαίναμε, την ημέρα πηγαίναμε στα ζώα, τα αρμέγαμε, ό,τι δουλειές χρειαζότανε και το βράδυ ερχόμουνα έκανα και την πίτα, το απόγευμα. (...) Όταν ήμουν εγώ στην καλύβα το έκανα εγώ (το νοικοκυριό). Όταν ήταν ο πατέρας και είχε καμιά φασολάδα, τα 'βαζε και ο πατέρας μου όταν ήμουν στα ζώα και δεν ήμουν στην καλύβα. (...) Όταν ήταν η μάνα μου έκανε η μάνα μου, δεν μας άφηνε μας. Οι νύφες κάνανε το φαγητό όταν δεν, όταν ήμασταν εμείς στα ζώα και ήταν οι νύφες, η μία νύφη έκανε το φαγητό, μπορεί να 'κανε και ψωμί και αυτήν με τον αδερφό μου και βοηθούσε ο αδερφός μου.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.397)

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ¹⁴⁹: «Όταν ήμουν μικρή, τις διακοπές που δεν είχαμε σχολείο πήγαινα στο Μαντρί και βοηθούσα τον πατέρα μου. Μου έδινε ένα κοπάδι πρόβατα 100, 200, 300 και τα έβοσκα ολομόναχη μέσα στα βουνά από το πρωί μέχρι το βράδυ, χωρίς να συναντάω κανένα άνθρωπο. Είχα πάντα μαζί μου μέσα στον ντρουβά το Ευαγγέλιο, μια Σύνοψη δηλαδή προσευχητάριο, ψωμί με τυρί και ελιές. Επίσης την κάπα, την κλίτσα και ένα κομπολόγι στο χέρι που το χρησιμοποιούσα για κομποσχοίни, γιατί είχα διαβάσει ότι οι μοναχοί έχουν κομποσχοίни με κόμπους και εγώ νόμιζα ότι ήταν κομπολόγι με ενωμένες τις χάντρες του. Έψελνα δε από το πρωί μέχρι το βράδυ και από την ψαλμωδία ένιωθα να αντιλαλούν τα βουνά και τα λαγκάδια από το «Άξιον εστί», το «Άγιος ο Θεός» και όλη η κτίσις να συμμετέχει μαζί μου στην δοξολογία προς τον Θεό. Λοιπόν, ένα πρωινό, πριν ξεκινήσω για το βουνό, μου έδειξε ο πατέρας μου ένα μαύρο πρόβατο να το προσέχω στον δρόμο, γιατί το έβλεπε λίγο αδιάθετο. «Εντάξει» του είπα και ξεκίνησα. Στην αρχή όντως το πρόσεχα αλλά μετά το ξέχασα, γιατί όπως προχωρούσα με τα πρόβατα, έκανα σε συγκεκριμένο τόπο εκκλησίες. Οπότε στην πρώτη εκκλησία διάβαζα το Μεσονυκτικό. Στην επόμενη την Παράκληση. Στην άλλη το Απόδειπνο, Εσπερινό κ.λπ. Εκτός από τα εκκλησάκια είχα ονομάσει διάφορους τόπους με ονόματα από την Αγία Γραφή π.χ καθόμουν σ' ένα μέρος και ανοίγοντας τυχαία την Αγία Γραφή έπεφτα στο κεφάλαιο περί Μεταμορφώσεως. Έτσι εκείνο το μέρος το ονόμαζα «Μεταμόρφωση», άλλο «Ιερουσαλήμ», «Όρος Ελαιών», «Δαμασκός», «πέτρα των Μακαρισμών» κ.λπ. Κάθε μέρα που περνούσα από εκείνα τα

¹⁴⁹ Από τις χειρόγραφες σημειώσεις της Ε.Τ.Μ (σσ.13-21) από την ανέκδοτη συλλογή «Ιστορίες από το μαντρί». Ο τίτλος της παρούσας ιστορίας είναι «Το χαμένο πρόβατο» κι αποτελεί τη 2η ιστορία της συλλογής αυτής.

μέρη διάβαζα και το αντίστοιχο κεφάλαιο. Λοιπόν, κάνοντας όλα αυτά ξέχασα το μαύρο πρόβατο. Όταν το βράδυ επέστρεψα στο Μαντρί, βλέποντας ο πατέρας ότι δεν υπήρχε με ρώτησε τι έγινε και του είπα ότι ξεχάστηκα και δεν το πρόσεξα. «Να πας να το βρεις» μου είπε. Ξεκινώντας με την μικρότερη αδελφή μου να το βρούμε μας πήρε η νύχτα. Είχαμε φτάσει σ' ένα ψηλό βουνό. Οι λύκοι κοντά μας φώναζαν. Ο ουρανός συννεφιασμένος. Μαυρίλα παντού, βουνά, δένδρα. Μαύρο και το πρόβατο. Φυσικά δεν βλέπαμε μπροστά μας όχι και να βρίσκαμε και το πρόβατο. Είχαμε πιαστεί αγκαζέ με την αδελφή μου, η οποία για μια στιγμή μου λέει φοβισμένη «Πω, πω κόλαση. Όλα μαύρο γύρω μας. Όμως δεν τολμούσαμε και να κατεβούμε χωρίς το πρόβατο. Μια στιγμή είδαμε κάτω στους πρόποδες του βουνού φως. Αναμμένα δαδιά. Ήταν ο πατέρας μας με τον αδελφό μας. Μαζί έψαχναν και φώναζαν να κατεβούμε στο Μαντρί. Χαρά που κάναμε!!! Πήραμε τον κατήφορο και φτάσαμε κοντά τους με οδηγό το φως τους. Ο πατέρας μου στεναχωρημένος με ρώτησε σε ποιο μέρος έβοσκα την ημέρα τα πρόβατα και όταν του είπα που είπε θα μας τα φάνε οι λύκοι, γιατί ήδη σ' εκείνο το μέρος φώναζαν οι λύκοι. Στεναχωρημένη ξάπλωσα στο ίδιο κρεβάτι με την αδελφή μου. Μόλις εκείνη αποκοιμήθηκε, κάτω από την κουβέρτα μας είχα προσευχητάρι και ένα πολύ μικρό φακό. Το χρησιμοποιούσα να κάνω την νύχτα τις ακολουθίες μου κάτω από την κουβέρτα, γιατί κοιμόμασταν όλοι μαζί στο δωμάτιο. Έκανα αγρυπνία λοιπόν, για να μη φάνε οι λύκοι το μαύρο πρόβατο. Όλες τις ακολουθίες έκανα. Λοιπόν, ξημέρωσε και ο πατέρας μου μου είπε να πήγαινα τα πρόβατα στην βοσκή, εκεί που είχα πάει την προηγούμενη μέρα μήπως και το έβρισκα, αλλά ήδη με προετοίμασε λέγοντας ότι «τα κόκκαλα θα βρεις». Ξεκινώντας πρόσεξα ότι ήταν όλα τα σκυλιά μαζί μου αλλά το καλύτερο, ο Καψάλης δεν ήταν, ενώ πάντα ακολουθούσε το κοπάδι. Σφύριξα, φώναξα «Καψάλ, Καψάλ», αλλά πουθενά ο Καψάλης. Άρχισα να ανησυχώ και γι' αυτόν. Μάλιστα σκέφτηκα ότι αφού δεν εμφανίστηκε κάτι κακό του συνέβηκε. Προχωρώντας με τα πρόβατα βόσκοντας τα μάτια μου τα είχα τετρακόσια να βρω και τα δύο, πρόβατο και Καψάλη. Με το νου μου προσευχόμουν. Ώσπου μια στιγμή είδα από μακριά τον Καψάλη να κάθεται κάτω. «Καψάλη, Καψάλη» φώναζα αλλά εκείνος δεν σηκωνόταν. Άλλες φορές όταν τον φώναζα τροχάδην ερχόταν. Πάγωσα, ανέβηκε το αίμα μου στο κεφάλι, γιατί μου πήγε στο μυαλό ότι σίγουρα ή αρρώστησε ή τον φάγανε οι λύκοι. Πετάω κάτω την κλίτσα, την κάπα και τον ντρουβά και έτρεξα γρήγορα κοντά του. Μόλις πλησίασα λίγο βλέπω δίπλα του κάτω από μία πέτρα το μαύρο πρόβατο. Σήκωσα τα χέρια μου ψηλά και είπα χαρούμενη «Α!!! Να το πρόβατο!!!». Όμως με το που είδα το πρόβατο το κατάλαβε ο Καψάλης (γιατί πριν δεν το είχα δει) και έτρεξε εκείνος κοντά μου. Έπεσε στην αγκαλιά μου και μετά γαυγίζοντας με οδηγούσε κουνώντας την ουρά του προς το πρόβατο. Μπροστά εκείνος, πίσω εγώ και φτάσαμε στο πρόβατο. Αλλά τι να δω;!!! Και το πρόβατο ζωντανό και δίπλα του ένα μικρό αρνάκι!!! Το καημενάκι το πρόβατο γέννησε το αρνάκι πάνω. Όμως το αρνάκι δεν μπορούσε να περπατήσει και κάθησε εκεί. Αναγκαστικά έμεινε και η μητέρα του, έμεινε και ο Καψάλης όλη τη νύχτα να το φυλάει, γιατί και την νύχτα δεν ήταν στο Μαντρί. Συγκινήθηκα και αφήνοντας τον Καψάλη με τα πρόβατα στο βουνό παίρνω το αρνάκι στην αγκαλιά μου, ακολούθησε και η μητέρα του και φτάσαμε στο Μαντρί. Μόλις με είδε ο πατέρας μου του είπα «Πατέρα κοίταξε!!!». Του έφερα και το πρόβατο κι ένα

αρνάκι δηλαδή σαν να του έλεγα «Είδες, μη στεναχωριέσαι». Εκείνος όμως με ρώτησε ανήσυχα «Πού τα έχεις τα πρόβατα; Θα σου τα φάνε οι λύκοι. Τρέξε». Αφήνω κάτω το αρνάκι και τροχάδην επέστρεψα στο κοπάδι, το οποίο έβοσκε ήσυχα με «τσομπάνο» τον Καψάλη.» (Ε.Τ.Μ, ΑΠ.398)

Τα πολύ μικρά παιδιά τα αφήναν μόνα μες στο σπίτι, γιατί οι γυναίκες ήταν πολύ απασχολημένες με πλήθος εργασιών. Όσες μανάδες είχαν πάρκο τα έβαζαν εκεί, ενώ εκείνες που δεν είχαν, τα έβαζαν όπου έβρισκαν προκειμένου να μη φύγουν.

«Είχαμε τ' αρνιά, τα τάζα, έκλεινα δηλαδή τα παιδιά μέσα στο δωμάτιο, τα 'βαζα στο κρεβατάκι, το άλλο στο πάρκο και κοιτούσαν απ' το παράθυρο έξω τον κάμπο. Τι να δούνε; Κανένα σκυλί και κανένα τρακτέρ στον κάμπο, για να πάω εγώ να ετοιμάσω τις άλλες δουλειές και να τρέξω να δω τα πρόβατα μην πάνε σε ζημιές, γιατί ήταν και βαμβάκι, ήταν χτήματα με βαμβάκι εκεί.» (Ε.Δ, ΣΥΝ.30, ΑΠ.399)

«Θυμάμαι ας πούμε ήμασταν μωρά, η Ευτυχούλα ήταν μωρό, και την βάζανε σε περπατούρα, αντί για περπατούρα είχαμε ένα καζάνι, σκουριασμένο κ.λπ, κι έμπαινε εκεί στην περπατούρα. Για κρεβατάκι μας για το μωρό είχαμε την σκάφη, σκάφη ξύλινη. Δηλαδή κάτι τέτοια πράγματα. Και παίζαμε εκεί με τα κατσικάκια, με τα αρνάκια. Αυτά ήταν τα παιχνίδια μας, εμείς τα παιδιά που παίζαμε.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.400)

Για τα παιδιά, πέρα από τις ώρες της δουλειάς, υπήρχε ελεύθερος χρόνος για παιχνίδι. Το παιχνίδι στα χειμαδιά τα απολάμβαναν καθώς ότι ο καιρός ήταν καλύτερος σε σχέση με του Μετσόβου, ήταν πιο ζεστό το κλίμα, είχε άπλα και μπορούσαν να παίξουν ελεύθερα μες στη φύση, αντί να κλειστούνε μέσα, όπως θα συνέβαινε στο Μέτσοβο, λόγω του πολύ κρύου ή του χιονιού. Μια ευχάριστη ενασχόληση ήταν η επίσκεψη στο ξωκκλήσι της Αγίας Παρασκευής όπου περιποιούνταν τον χώρο.

«Εγώ τρία χρόνια εκεί πέρα, αλλά έχω πολλές σκηνές στο μυαλό μου από εκεί. Θυμάμαι είχαμε πιάσει μια αλεπού και την είχαν δέσει σε ένα δέντρο. Και πηγαίναμε με ένα ξύλο και την χτυπούσαμε όλοι, με τη σειρά. Και η γιαγιά μου φώναζε. «Θα μας φάνε τις κότες! Τι την φέρατε εδώ την αλεπού;!» Κάτι χελώνες που τις παίρναμε και τις χτυπούσαμε με το ... (...) το τσαπί, με το τσαπί και της είχαμε σπάσει το καθούκι. Της λέγαμε «Περπατάς ή δε...;» και αυτή η καημένη μόλις μας έβλεπε μάζευε τα πόδια και το κεφάλι της και 'μείς δεν καταλαβαίναμε... Πού να ξέρουμε; «Περπατάς ή δεν περπατάς;» Την χτυπούσαμε με το τσαπί. Εμ, την καημένη την χελώνα, πάει το καθούκι της. 'Ημασταν και λίγο σκληρά παιδιά, μη νομίζεις.» (Κ.Δ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.401)

«Τσάντες ο αδερφός μας έφτιαχνε από ντενεκέδες, τους παλιοντενεκέδες που πετούσανε, τους έφτιαχνε κάτι τσάντες, τις τετραγώνιζε κάπως και μετά μας έβαζε κι ένα σύρμα. Και παίρναμε από μία τσάντα και ήμασταν κυρίες. (...) Τέτοια μας έκανε ο αδερφός μου.» (Κ.Δ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.402)

«Αλλά εγώ θυμάμαι σκηνές με την γιαγιά την Αθηνά, που πηγαίναμε στην εκκλησία, που ανάβαμε τα καντήλια στην Αγία Παρασκευή στο εξωκλήσι. Ανάβαμε τα καντήλια, πλέναμε τα καντήλια εκεί, μαζεύαμε λουλουδάκια, τα πηγαίναμε στην εκκλησία.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.403)

1.6. Οι γυναίκες και τα παιδιά στο Μέτσοβο¹⁵⁰

Αναφερθήκαμε στην αρχή του κεφαλαίου στον αποχωρισμό των κτηνοτρόφων από τις οικογένειές τους. Οι γυναίκες που έμεναν πίσω, μόλις αποχαιρετούσαν τους άντρες στην Κατάρρα, ή αργότερα, που χρησιμοποιούσαν τα φορτηγά για την μεταφορά των ζώων, στον Προφήτη Ηλία, γυρνούσαν στο Μέτσοβο και συνέχιζαν τις δουλειές, που δεν είχαν τελειωμό. «Οι γυναίκες όμως δουλεύανε πολύ τότες.» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.404).

«Μέναμε εδώ εμείς όταν έφευγαν οι άντρες. Καθαρίζαμε το σπίτι. Το ασβεστώναμε για τα Χριστούγεννα, μάζαμε τα καζάνια που θέλαμε για να υφαίνουμε και η δουλειά μας ήταν να βάλουμε αργαλειούς, να βάλουμε ρόκα, το τσικρίκι κι αυτά που λαναρίζαμε. Δεν υπήρχε λαναρεία να παίρνουμε τα μαλλιά στο λαναρείο. Τα κάναμε εμείς. Μόνες οι γυναίκες στο σπίτι. Και υφαίναμε ύστερα και προικιά, για το σπίτι ό,τι χρειαζόταν, ήταν απαραίτητο.» (Χ.Σ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.405)

Οι γυναίκες είχαν, πέραν των οικιακών εργασιών, και την ανατροφή των παιδιών τους, την περιποίηση των κηπαρίων, τη φροντίδα των ηλικιωμένων γονιών ή πεθερικών, την μέριμνα των οικόσιτων ζώων (γίδες, αγελάδες), την πληρωμή λογαριασμών. Αναλάμβαναν και τις «γυναικείες», αλλά και τις «ανδρικές» δουλειές, που είχαν αφήσει οι άντρες τους, λόγω του ξεχειμωνιάσματος. Για παράδειγμα, όταν οι σκεπές των σπιτιών γέμιζαν από χιόνι, οι γυναίκες έπρεπε με φτυάρια να το ρίξουν, για να μην πέσει η σκεπή από το βάρος. Εν ολίγοις, οι γυναίκες ήταν υπεύθυνες για όλες τις δουλειές εντός Μετσόβου, κατά τη διάρκεια της απουσίας των αντρών¹⁵¹.

«Η μαμά ήταν ο μπαμπάς κι ... ο άντρας και η γυναίκα στο σπίτι¹⁵². Μας μάλωνε, μας έκανε, μας έρανε. Η μαμά ήταν όλα, για όλα. Απ' τον ΟΤΕ μέχρι τη ΔΕΗ, τα πάντα όλα. (...) Βασικά άνδρας και γυναίκα στο σπίτι ήταν η γυναίκα τότε. Όλα εκείνη τα αναλάμβανε. Όλα. Αλλά, το ευχάριστο ήταν ότι στο Μέτσοβο, οι Βλάχοι γενικά, γιατί και στα Τρίκαλα στα χωριά βάζαν τις γυναίκες στις δουλειές, δεν αφήναν τις γυναίκες να πάνε στα πρόβατα, να δουλεύουν, να αρμέγουν. Σπανίως να έβλεπες γυναίκα να αρμέξει. Τις είχαν τις γυναίκες κυρίες στο σπίτι. Αυτό ήταν πολύ καλό (...) Δεν ταλαιπωριόταν η γυναίκα. Ήταν στην οικογένεια μέσα. Δεν πήγαινε στα πρόβατα να... σπανίως οι γυναίκες να πάν' να βοηθήσουν τους άντρες τους. Και ήταν απασχολημένη μόνο με μας. Μόνο με τα παιδιά. Ενώ σε άλλα μέρη, στα Τρίκαλα στα χωριά, στην Ήπειρο πήγαιναν και οι γυναίκες και βοηθούσαν. (...) Όλες τις δουλειές στο Μέτσοβο τις έκανε η γυναίκα. Πού να ευκαιρήσει;» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.406)

¹⁵⁰ Η ύπαρξη του παρόντος υποκεφαλαίου έχει το εξής νόημα, να παρουσιάσει κάποια βασικά σημεία της καθημερινότητας των ανθρώπων «που έμεναν πίσω», των μελών της κτηνοτροφικής οικογένειας που δεν πήγαιναν στο ξεχειμώνιασμα (ή πήγαιναν για μικρότερο χρονικό διάστημα). Σαφώς συνέβαιναν πολλά περισσότερο πράγματα στο Μέτσοβο μέσα στο χρονικό διάστημα των 6 μηνών. Έκρινα όμως ότι η περιγραφή της ζωής στο Μέτσοβο, στο σύνολό της —αν θα μπορούσε να περιγραφεί— ξεφεύγει από το αντικείμενο της παρούσας έρευνας.

¹⁵¹ Οι άντρες ασχολούνταν συνήθως με οικοδομικές εργασίες ή μαστορέματα όσον αφορά τις δουλειές του σπιτιού.

¹⁵² Όταν έλειπε ο πατέρας για μεγάλο χρονικό διάστημα η μητέρα ήταν υποχρεωμένη να αναλάβει και τον δικό του ρόλο (Κατάκη, 1984; Αλεξάκης, 2009).

«Αυτές που μένανε εδώ, ορισμένες πάλι που μέναν εδώ γυναίκες είχανε τόση οικογένεια και τόση δουλειά, τους άφηναν οι άντρες ζώα, να κοιτάξουν ζώα, αγελάδες, 2-3 αγελάδες, πρόβατα να κοιτάξουνε. (...) Έπρεπε σαν γυναίκα να αναλάβεις εσύ αυτά που είχε ο άνδρας στο σπίτι. Και ερχότανε χαρτιά, ερχότανε, και τότε ερχότανε όχι σαν σήμερα, αλλά υπήρχαν. Τα παιδιά στο σχολείο...» (Δ.Γ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.407)

Όσο διαρκούσε ο χειμώνας, το κρύο, τα χιόνια και η κακοκαιρία, οι οικογένειες κρατούσαν τα οικόσιτα ζώα στον στάβλο, κάτω απ' το σπίτι τους. Τα τάιζαν με ξηρά τροφή. Την άνοιξη που έφτιαχνε ο καιρός, εφόσον είχαν πολλά ζώα ειδικά τα κρατούσαν στο Μέτσοβο, τα πήγαιναν κι αυτά στα χειμαδιά, για να μην τους είναι ένα επιπλέον έξοδο¹⁵³.

«Τον χειμώνα εδώ τα είχαμε τότες, γιατί τα κράταγαν οι γυναίκες στο σπίτι τις αγελάδες, ήτανε, ήτανε οι γυναίκες που τα πρόσεχαν τις αγελάδες, που τα περιποιούνταν τότε. Και μετά τα στέλναμε κάτω στα χειμαδιά γιατί δεν... έβοσκαν έξω μετά και δεν είχαν τόσα έξοδα, όπως είχανε στον στάβλο.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.408)

Η Σ.Ζ είχε επιπλέον δουλειά. Εκείνη μαζί με τις συννυφάδες της είχαν αποθήκη, όπου συντηρούσαν τα τυριά που έφτιαχναν οι άντρες.

«Είχαμε και την αποθήκη εδώ, το τυροκομείο. Που είναι το «Αστέρι»; Ήταν η αποθήκη εκεί. Είχαμε μέχρι 10.000 κεφάλια, και τα συντηρούσαμε εμείς οι γυναίκες. Εγώ, η πεθερά σου, η θεία Σταυρούλα, η θεία Κούλα, ο θείος Τέλης κι ο θείος Βασίλης. Ήμασταν εμείς εκεί. Και να θέλαμε να φύγουμε δεν μπορούσαμε. (...) Μισή μέρα ήμασταν στο τυροκομείο, στα τυριά και παραπάνω και λιγότερο από μισή ήμασταν στο σπίτι. Είχαμε πολλές δουλειές.» (Σ.Ζ, ΣΥΝ.3, ΑΠ.409)

«Ο πατέρας μου ήταν κάτω, αλλά ερχότανε γιατί έφερνε τυριά στο Μέτσοβο. Τα τυριά απ' το Πιτάλι¹⁵⁴ τα 'φερνε στο Μέτσοβο. (...) Εκεί είχαμε αποθήκη. Εκεί τα συντηρούσαν οι γυναίκες, τα φτιάχνανε. (...) Τα φέρναν έτοιμα, αλλά εδώ πέρα ας πούμε τα αλατιζανε, τα ωριμάζανε εδώ στο Μέτσοβο. Και μετά μόλις τα κρατούσαμε εδώ λίγο καιρό στην αποθήκη στο Μέτσοβο που 'χαμε αποθήκη, τα φορτώνουμε ας πούμε με το φορτηγό και τα στέλναμε στην Αθήνα. (...) Από πάνω είχαμε σπίτι που μέναμε εμείς κι από κάτω ήταν η αποθήκη.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.8, ΑΠ.410)

Για να έχουν μετρητά και να μπορούν να καλύψουν τις τρέχουσες ανάγκες του σπιτιού και της οικογενείας τους, κάποιες γυναίκες επεξεργάζονταν και πουλούσαν μαλλί.

«Αλλά συνήθως στο σπίτι εγώ απ' ό,τι θυμάμαι τα βόλευε η μαμά, πουλούσε το μαλλί και είχε κάποια χρήματα να μας συντηρήσει.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.411)

Όταν κάποιος πήγαινε από τα χειμαδιά στο Μέτσοβο κι αντιστρόφως, πολλές φορές τον φόρτωναν με διάφορα πράγματα. Οι μεν άντρες από τα χειμαδιά τον φόρτωναν με κρέας για να το πάει στην

¹⁵³ Στο Κεφ. «1.3. Το ταξίδι προς τα χειμαδιά» αναφέρεται ένα περιστατικό που σχετίζεται με τη μετακίνηση των οικόσιτων αγελάδων στα χειμαδιά με τα πόδια στις αρχές Μαρτίου.

¹⁵⁴ Εννοεί Περτσάλη.

οικογένεια, κι αν ήταν άνθρωπος εμπιστοσύνης του έδιναν λεφτά για να τα δώσει στη σύζυγο. Οι δε γυναίκες έστελναν με τον άνθρωπο αυτόν, όταν θα επέστρεφε στα χειμαδιά, δέματα αποτελούμενα κυρίως από πίτες.

«Ή μετά όταν έσφαζαν εκεί κανά πρόβατο (...) τους στέλναν και ερχόταν κάποιος άλλος, μάθαιναν ότι θα 'ρθει κάποιος στο Μέτσοβο, έσφαζαν κάτι οι άλλοι και να στείλουμε, να μας στείλουμε κρέας. (...) Για να 'χουμε να φάμε. Ή επίσης όταν έφευγε αυτός και γύριζε πίσω δεν ετοιμάζαν; Ετοιμάζαν κάτι να του δώσουνε ένα δέμα, ας πούμε, καμιά πίτα, καμιά...» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.412)

Όπως ήταν φυσικό, δεν μπορούσαν να ανταπεξέλθουν οι γυναίκες σε όλες αυτές τις δουλειές μοναχές τους. *«Και πηγαίναμε το μεσημέρι, τάχα πηγαίναμε να φάμε στο σπίτι. Πότε να το κάνει η μάνα το φαγητό, αφού όλη μέρα ήταν στην δουλειά. Πηγαίναμε στο σπίτι, τι να φας Σοφία; Τότε ερχόταν η μάνα μου να φτιάξει κανένα φαΐ.» (Α.Γ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.413).* Για τον λόγο αυτό «επιστράτευαν» και τα παιδιά τους. Οι εργασίες που αναλάμβαναν τα παιδιά είχαν κυρίως σχέση με την φροντίδα των οικόσιτων ζώων και του κήπου (π.χ σκάψιμο, ξεχορτάριασμα)¹⁵⁵. Στην περίπτωση της Ε.Μ η μητέρα της προκειμένου να πείσει τα παιδιά της να την βοηθήσουν, τους έταζε γλυκό ή ένα μικρό χαρτζιλίκι. Οι κοπέλες βοηθούσαν επιπλέον στο νοικοκυριό και είχαν μια παραπάνω μέριμνα, να ετοιμάσουν την προίκα τους.

«Στον κήπο πηγαίναμε όλοι μαζί και σκάβαμε, ο μπαμπάς σου. Έταζε η γιαγιά Ματίνα γλυκά, μας έταζε η γιαγιά Ματίνα γλυκά από το ζαχαροπλαστείο μία πάστα ο καθένας και σκάβαμε τους κήπους. Ή μας πλήρωνε. «Αμα θα σου σκάψω τον κήπο θα μου δώσεις...». Εγώ τα μάζευα τα λεφτά πενηνταράκι πενηνταράκι (...). Ο μπαμπάς (τα μάζευε) για να αγοράζει βιβλία...» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.414)

«Εμείς γνέθαμε στο χέρι 20 κλά στημόνι για τους άντρες και για τα ζώα και για τα και για την οικογένεια ύστερα τα κάναμε τον χειμώνα, θέλεις για τα κορίτσια για παντρεία, θέλεις για τα στρωσίδια για το σπίτι, θέλεις για τέτοια γιατί άμα ήσουν τέτοια ζανάτη¹⁵⁶, έχεις ζώα πηγαίναμε στα μαντριά έπρεπε να κάνεις πρώτα για τα ζώα και για τους άντρες που φεύγανε για τα μαντριά. Ύστερα γυρνούσαμε και κάναμε τα κορίτσια, θυμάμαι έβαφαν λουλάκι, κι έκαναν αυτά τα πράγματα στο τσακρίκι να κάνουνε αργαλειό τα κορίτσια για το σπίτι και για προίκα.» (Π.Δ, ΣΥΝ.32, ΑΠ.415)

Η δυσκολία με το νερό έπρεπε να αντιμετωπίζεται και στο Μέτσοβο, γιατί δεν υπήρχε τρεχούμενο νερό μες στα σπίτια, αλλά χρειαζόταν να το κουβαλήσουν με βαρέλια στο σπίτι οι γυναίκες. Η έλλειψη τρεχούμενου νερού σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες, όπως το γεγονός ότι δεν υπήρχε θερμοσίφωνα για να ζεστάνει το νερό, οι θερμοκρασίες στο Μέτσοβο από το φθινόπωρο μέχρι την άνοιξη ήταν χαμηλές, τα σπίτια δύσκολα ζεσταίνονταν, δεν υπήρχε μανιέρα ή

¹⁵⁵ Την άνοιξη όταν γυρνούσαν οι άντρες με τα πρόβατα από τα χειμαδιά, τα παιδιά βοηθούσαν και στα πρόβατα (π.χ. πήγαιναν το φαγητό που προοριζόταν για τους βοσκούς από το Μέτσοβο στα λιβάδια, όπου έβοσκαν).

¹⁵⁶ «zǎhǎte: 1) τέχνη, χειρωνακτικό επάγγελμα που απαιτεί κάποια τεχνική εξειδίκευση, 2) τέχνη, δεξιότητα, μαστοριά» (Δασούλας, 2013, σ. 241)

ντουζιέρα κλπ, είχαν ως αποτέλεσμα ακόμα και οι άνθρωποι που ζούσαν στο Μέτσοβο να μην πλένονται ανά τακτά χρονικά διαστήματα.

«Τρεχούμενο όχι! Μόνο που είχαμε πολλές βρύσες. Είχαμε πολλές βρύσες. Παράδειγμα πώς είναι στην πλατεία εδώ, όπως εμείς, εδώ στο σπίτι μου. Δεν ήταν αυτό το σπίτι τότε, παραπάνω. Το πατρικό το σπίτι το 'χει ο Αποστόλης με την Ερασμία. Από πάνω εκεί. Πάνω απ' το δικό μου εκεί. Εκεί ήταν το πατρικό. Οι γυναίκες κουβαλούσαν νερό απ' τις βρύσες. Είχαν κάτι βαρέλια και τα φορτώναν με τριχιά στις πλάτες. Εδώ η Χάιδω εδώ κουβαλούσε νερό, η μάνα μου. (...) Έτσι ήμασταν πρόχειρα, πρόχειρα πλενόμασταν μπορεί πρόσωπο, πόδια, έτσι ε... Καμιά φορά ... Πού μπάνιο; Δεν κάναμε μπάνιο. Τι να λέμε ψέματα; Ούτε 'δω (στο Μέτσοβο) δεν έκανε μπάνιο ο κόσμος. Είχαν κάτι σκάφη ξύλινη, σε τέτοια πλενόμασταν. Δεν είχαμε μπάνιο. Και 'γω όταν παντρεύτηκα μπάνιο ούτε στην πεθερά μου απάνω είχανε μπάνιο, απλώς μια πρόχειρη τουαλέτα.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.416)

«Νερό δεν μπορούσες να πάρεις, γιατί δεν υπήρχε στο σπίτι μέσα. Είχες ένα βαρέλι την φτσέλα που λέγαμε, που φορτώνανε οι γυναίκες, αυτή παίρναμε και πίναμε από 'κει, αλλά κι αυτή πάγωνε. (...) Στο σπίτι δεν υπήρχε πουθενά (τρεχούμενο νερό).» (Δ.Γ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.417)

Όσο δεν υπήρχαν οι λαϊκές αγορές ή τα εμπόριο- καταστήματα οι οικογένειες ήταν σε μεγάλο βαθμό αυτοσυντηρούμενες και είχαν στα σπίτια τους τα απολύτως απαραίτητα. «Δεν υπήρχε τίποτα τότε. Δεν ξέραμε φρούτα τον χειμώνα, πορτοκάλια τι θέλεις τώρα να βρεις. Δεν υπήρχε τίποτε τότε.» (Β.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.418). Τα είδη όπως ζάχαρη, καφές, μπακαλιάρος κ.λπ. τα αγόραζαν απ' τον μπακάλη. Τότε τύλιγαν τα φαγητά ή άλλου είδους αντικείμενα σε εφημερίδες ή σε φύλλα χαρτιού από τετράδια.

«Κόβαμε ένα φύλλο απ' το τετράδιο και βάζαμε λίγο τυράκι μέσα κι αυτό μουσκευόταν, άφηνε τα γράμματα. (...) Η χαρτοσακούλα του μπακάλη... ό,τι καλύτερη τσάντα υπήρχε. (...) Ό,τι απέμεινε από τις εφημερίδες τις πουλούσαν στους μπακάληδες, ό,τι στοκ είχανε. Παίρνανε αυτοί και τυλίγανε διάφορα πράγματα. Πόσο άργησε να 'ρθει η εξέλιξη του ανθρώπου. Φανταστείτε πόσα χρόνια.» (Δ.Γ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.419)

1.7. Μικρά «διαλείμματα»

Κατά το διάστημα των 6-7 μηνών που βρίσκονταν οι κτηνοτρόφοι στα χειμαδιά με τα κοπάδια τους, όποτε ήταν εφικτό, είτε οι άνδρες, είτε οι γυναίκες (μετά το '50- '60), είτε οι γυναίκες με τα παιδιά, πήγαιναν οι μεν στους δε¹⁵⁷, για μικρό χρονικό διάστημα, για ένα «διάλειμμα» θα μπορούσαμε να πούμε από τον ξεχωρισμό, ως ότου ανταμώσει ξανά ολόκληρη η οικογένεια την άνοιξη, του Αγίου Κωνσταντίνου και της Αγίας Ελένης (21 Μαΐου). Τα παιδιά σε άλλες περιπτώσεις πήγαιναν στα χειμαδιά, και σε άλλες όχι. Για παράδειγμα, οι κόρες της Σ.Ζ δεν μπορούσαν να ακολουθήσουν την μητέρα τους στα χειμαδιά, γιατί έπρεπε να μείνουν πίσω με τους παππούδες τους.

«Ερχόμουν, πήγαινα εγώ μόνον (τις αποκριές), αλλά τα κορίτσια δεν μπορούσαν να τα πάρω, γιατί είχα τους παππούδες εδώ, που με είχαν πάρει ψυχοπαίδα και τα κορίτσια έπρεπε να κάτσουν με τους παππούδες.» (Σ.Ζ, ΣΥΝ.7, ΑΠ.420)

«Αλλά ερχόταν τα παιδιά και βοηθούσαν τον θείο Βασίλη ο θείος Δημήτρης και ο θείος Γιώργος στα πρόβατα. Να τα κορίτσια, ας πούμε, η θεία Ουρανία, η θεία Βούλα κι αυτές δεν ερχόταν στα πρόβατα, γιατί δεν ήταν οι γονείς τους εκεί. Δεν ερχόταν στα χειμαδιά.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.421)

Για τους μεν άνδρες ήταν «διάλειμμα» από τις κτηνοτροφικές εργασίες, αφού τα πρόβατα ήταν στα χειμαδιά. Για τις γυναίκες ήταν επιπλέον μέριμνα, γιατί μπορεί να άφηναν μεν το νοικοκυριό του Μετσόβου (κι ό,τι άλλο είχαν υπό την επίβλεψή τους εκεί) έπρεπε όμως να αναλάβουν το νοικοκυριό στα χειμαδιά και επιπλέον να δώσουν μία χείρα βοήθειας και στις κτηνοτροφικές δουλειές. Για τα δε παιδιά ήταν μια αλλαγή, περίοδος διακοπών από το σχολείο, άρα περίοδος μεγαλύτερης ελευθερίας. Ήταν όμως απαραίτητο κι εκείνα να συμβάλουν στις δουλειές του μαντριού.

Όσον αφορά στο ταξίδι προς ή από τα χειμαδιά, οι πληροφορητές/τριες αναφέρουν, ότι δεν υπήρχαν βαλίτσες, και για το λόγο αυτό φόρτωναν τα ρούχα τους σε τσουβάλια. *«Χριστούγεννα τα θυμάμαι που βάζαμε τα πράματά μας σε τσουβάλια με το λεωφορείο. (...) Ήτανε μάλλινα τσουβάλια και βάζαμε τα ρούχα μας. Δεν είχαμε βαλίτσες.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.35).* Πέρα από τα ρούχα έφερναν και φλοκάτη μαζί, γιατί είχε τύχει κάποιες φορές να αποκλειστεί το λεωφορείο λόγω χιονιού στην Κατάρρα.

«Για να πάμε στο Παπαδοπούλι η γιαγιά Ματίνα είχε ένα τσουβάλι τόσο κι έβαζε μέσα τα ρούχα μας και κάτω- κάτω από τα ρούχα μας έβαζε μια φλοκάτη τον χειμώνα, γιατί είχαμε μείνει στην Κατάρρα μερικές φορές, γιατί είχε πολύ χιόνι και κοιμόμασταν στην Κατάρρα στο λεωφορείο. Και για να μην παγώσουμε, η γιαγιά Ματίνα έπαιρνε μια φλοκάτη ... Στον κάμπο του Δεσπότη καθόμασταν εκεί γιατί απ' το πολύ το χιόνι δεν κυκλοφορούσε το λεωφορείο. Και είχε πάντοτε τη βελέντζα. Μια φορά που θυμάμαι, έβγαλε η γιαγιά Ματίνα

---

¹⁵⁷ Δηλαδή όποιος/α από την κτηνοτροφική οικογένεια ήταν στα χειμαδιά πήγαινε στο Μέτσοβο για μερικές μέρες και αντιστρόφως.

τη φλοκάτη και μες στο αυτοκίνητο σκεπαστήκαμε όλοι και κοιμηθήκαμε εκεί.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.422)

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Και μια άλλη χρονιά θυμάμαι που είχαμε χάσει το λεωφορείο, είχε χιόνια και αργήσαμε ... νομίζω χιόνιζε τα Χριστούγεννα και δεν μπορέσαμε να φτάσουμε τελικά στο λεωφορείο, δεν είχαμε τηλέφωνο τότε, παλιά, πολύ παλιά. Και τι κάναμε, είχαμε πει στον παππού Τριαντάφυλλο γραπτώς, στέλναμε γράμματα με όποιον έφευγε ότι τάδε μέρα θα είμαστε στο Διάσελο, στην διασταύρωση... και στο εκκλησάκι είχαμε κλείσει ραντεβού —πάντοτε εκεί— είχε γράψει η γιαγιά Ματίνα στον παππού Τριαντάφυλλο «Θα είμαστε εκεί. Θα πάρουμε το λεωφορείο από το Μέτσοβο ...» Εντωμεταξύ κάτι έγινε με το λεωφορείο και φτάσαμε νύχτα εκεί, στη διασταύρωση στο εκκλησάκι. Βγαίνει ο οδηγός λέει «Που να σας αφήσω τώρα εδώ κερά μου;» ήμασταν στο λεωφορείο τώρα εμείς τρία παιδιά, η γιαγιά Ματίνα. Λέει «έχουμε κανονίσει με τον άντρα μου να είναι εδώ.» Βγαίνουμε έξω από το φορτηγό. Φωνάζει η γιαγιά Ματίνα «Τραντάφυλλε, Τραντάφυλλε!» από το λεωφορείο. Τσιμουδιά, τίποτα. Λέει «πώς να σας αφήσω;» ο οδηγός. Λέει η γιαγιά Ματίνα, «Πάμε στο χωριό τουλάχιστον να μείνουμε το βράδυ. Ευτυχώς εκεί δεν ξέρω ποιος γνωστός ήταν του παππού Τριαντάφυλλου και κοιμηθήκαμε εκεί. Είχαμε και τη φλοκάτη τη δικιά μας. Και κοιμηθήκαμε στο σπίτι εκείνο. Την άλλη μέρα το πρωί, δεν ξέρω τι ώρα πήγαμε και πήγαμε στο εκκλησάκι και ήρθε ο παππούς Τριαντάφυλλος. Ο παππούς Τριαντάφυλλος ήδη είχε ξεκινήσει να πάει κατά το μεσημέρι στη διασταύρωση. Περίμενε περίμενε, πέρασε το λεωφορείο. Δεν ήμασταν εμείς, έφυγε. Δεν ήξερε εμείς με το άλλο. Είδες όταν δεν υπάρχουν τηλέφωνα; Είχε πάει στο Παπαδοπούλι πάλι και ξαναγύρισε την άλλη μέρα ... Πως τα θυμάμαι αυτά, γιατί μες στη νύχτα φώναζε η γιαγιά «Τραντάφυλλε, Τραντάφυλλε!». Δεν σκεφτήκαμε μήπως γράφαμε ένα σημείωμα και το αφήναμε στο εκκλησάκι. Που να σκεφτούμε; Τέλος πάντων κοιμηθήκαμε το βράδυ εκεί σε αυτόν τον κύριο τον καημένο και πήγαμε την άλλη μέρα. Και μας έπαιρνε ο παππούς Τριαντάφυλλος από τη διασταύρωση αυτή, περίπου 2 ώρες με τα άλογα και πηγαίναμε στο Παπαδοπούλι, στο μαντρί. Αργότερα είχε κάρο κι ερχόταν με το κάρο να μας πάρει.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.423)

Η μετακίνηση προς ή από τα χειμαδιά γινόταν, για τους μεν άνδρες, είτε με τα πόδια, είτε με κανένα μουλάρι, είτε με αυτοκίνητο. Το ταξίδι δε γινόταν πάντα υπό τις καλύτερες καιρικές συνθήκες. Στο παρακάτω απόσπασμα, ενώ πήγαινε ο πατέρας της Α.Γ στο Μέτσοβο, τον έπιασε χιόνι καθ' οδόν.

« (...) ο πατέρας μου μια φορά που είχε πολύ χιόνι στην Κατάρρα και ήταν η μάνα μου νεοπαντρεμένη εκείνη την χρονιά και είχε έρθει ο πατέρας μου χειμώνα για να δει την γυναίκα του, δεν είχε παιδιά ακόμα. Η μάνα μου ήταν έγκυος και καθόμασταν, λέει η μάνα μου με την πεθερά μου και λέγαμε «Πω, πω, τι μέρα είναι σήμερα!» (...) Πω πω, αν είναι κανένας στην Τσουγκουτου», το λέγαν στα βλάχικα, στο βουνό απάνω στην Κατάρρα, γιατί ερχόταν «πάει» λέει «θα χαθεί. Δεν πρόκειται σήμερα», γιατί δεν είχαν συγκοινωνία τότε. Και πού να ξερε, λέει η μάνα μου, γιατί ήταν ο πατέρας σου που ερχόταν από 'κει. Και το

πήρε τόσο για κακοκαιρία, μέχρι την Κατάρρα ήρθε καλά, γιατί ήταν πιο χαμηλά, λέει. Και μόλις βγήκε στην Κατάρρα, λέει η μάνα μου, σαν τον παίρνει λέει ανεμοθύελλα, δεν έβρισκε πουθενά, λέει, για να περπατήσει. Είχε χιόνι. Θα είχε χαθεί, αλλά για μια στιγμή βρήκε ο πατέρας μου τον ταχυδρόμο, τον τορό¹⁵⁸ του ταχυδρόμου, λέει, και βρήκε, ερχόταν με τα τηλεγραφόξυλα, τα σύρματα, λέει και είδε τον τόρο απ' την Μηλιά, του ταχυδρόμου. Αν δεν ήταν τα πατήματα αυτά του ταχυδρόμου θα είχα χαθεί, λέει, θα είχα πεθάνει στο βουνό απάνω, λέει ο πατέρας μου. Και τον βλέπω λέει η μάνα μου με την μάνα μου, με την πεθερά μου «Σήμερα» λέει «άμα θα 'ρθεί κανένας από κάτω από Θεσσαλία θα χαθεί στην Κατάρρα» κι όταν βλέπω, λέει η μάνα μου μετά από δύο ώρες, όταν βλέπω τον Σταύρο, λέει στην πόρτα, έμεινα, λέει. «Καλά πώς ήρθες; Πώς πέρασες;» «Άσε, θα είχα χαθεί. Το τι έχω περάσει σήμερα. Έχω από τόση ώρα» λέει «και με τον ταχυδρόμο» λέει «και μετά έπιασα τα τηλεγραφόξυλα, τα σύρματα. Με το σύρμα» λέει «πήγα μετά προς τα κάτω.» Θα είχε χαθεί στο, στην Κατάρρα. (...) Πολύ χιόνι, λέει η μάνα μου.» (Α.Γ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.424)

Οι δε γυναίκες και τα παιδιά ταξίδευαν είτε με λεωφορείο είτε με φορτηγό και μπορεί να χρησιμοποιούσαν και μουλάρια για ένα μέρος της διαδρομής, όσο δεν υπήρχαν αυτοκίνητα.

«Το ταξίδι αυτό θυμάμαι που ήμασταν σε ένα φορτηγό γεμάτο τσουβάλια και πάνω στα τσουβάλια ταξιδεύαμε για να 'ρθούμε να γυρίσουμε στο Μέτσοβο. Μια εικόνα έχω. Μέσα εκεί ήμασταν πάρα πολλά άτομα εκεί. Μας άφησαν πάνω εκεί στην Αγία Τριάδα και τότε κοιμηθήκαμε στη θεία που ήταν στο Μέτσοβο, γιατί το σπίτι ήταν τότε κλειστό σε μας. Έτσι μια εικόνα αυτή. Κατεβήκαμε εκεί και πήγαμε στη θεία μου. Αλλά πάνω στα τσουβάλια πολλά άτομα θυμάμαι. Τώρα ποιοι ήταν ποιοι δεν ήταν δεν ξέρω.» (Κ.Δ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.425)

«Και... περνούσε το ΚΤΕΛ, κατεβαίναμε στα Τρίκαλα και απ' τα Τρίκαλα πηγαίναμε, παίρναμε το λεωφορείο για την, για το Αχλαδοχώρι ή για την Πεάνισσα, με την... για το Διάσελο και μας άφηνε ενδιάμεσα. Ερχόταν ο πατέρας μου με τα άλογα ή στην αρχή, αργότερα είχαμε κι ένα κάρο κι ερχότανε με το κάρο και μας έπαιρνε με το κάρο περίπου μια ώρα από το χτήμα που είχαμε στο Παπαδοπούλι. Το Παπαδοπούλι είναι στα όρια Νεοχωρίου, Αχλαδοχωρίου και Διασέλου στα Τρίκαλα.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.35, ΑΠ.426)

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Μια φορά που φεύγαμε... εντωμεταξύ επειδή τα Χριστούγεννα έβρεχε συνέχεια, πλημμύριζε το ποτάμι, γέμιζε, που λέγαμε, φούσκωνε. Και ήμασταν φορτωμένοι ο παππούς Τριαντάφυλλος στο ένα άλογο, η γιαγιά Ματίνα στο άλλο, στη Λάφα κι εμείς ήμασταν στον Ντάσσιο, ο Μπίμπης ο μπαμπάς, η Ευτυχούλα κι εγώ. Ήμασταν δεμένοι στο σαμάρι. Το ποτάμι είχε φουσκώσει πολύ. Μπαίνουμε μες στο νερό να περάσουμε και το άλογο, ο Ντάσσιος που ήμασταν εμείς, περδικλώθηκε και πάει να πέσει μέσα. Και γυρίζει το σαμάρι και 'μεις και τα τρία... Να τα νερά. Ο παππούς Τριαντάφυλλος πετάγεται, σηκώνει το σαμάρι, σηκώθηκε όρθιο και το άλογο γιατί πήγε να λυγίσει και περάσαμε. Από τότε το νερό το φοβάμαι.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.427)

¹⁵⁸ «τόρο: χνάρι, πατημασιά» βλ. (Δασούλας, 2013, σ. 216)

Η στάση στα Τρίκαλα είχε το δικό της ενδιαφέρον για τους κτηνοτρόφους, καθώς εκείνοι, μαθημένοι σε ορεινό χωριό, εντυπωσιάζονταν από την διαφορά του τρόπου ζωής των κατοίκων των Τρικάλων, μιας πεδινής πόλης.

«Εμείς κοίτα, κι όταν πηγαίναμε τα Χριστούγεννα παίρναμε το λεωφορείο από το Μέτσοβο και φτάναμε στα Τρίκαλα. Μόλις φτάναμε στα Τρίκαλα η χαρά μας ήταν να πάμε στα Τρίκαλα απέναντι από το ΚΤΕΛ, ήταν το ποτάμι και πηγαίναμε όλοι οι Βλάχοι, που ήμασταν στο αυτοκίνητο και πηγαίναμε στα χειμαδιά, πηγαίναμε στο ποτάμι. Είχα γκαζόν κάτω. Καθόμασταν εκεί. Η χαρά μας ήταν, ο μπαμπάς σου κρατούσε τα χρήματα και η χαρά του ήταν να πάρει «Κλασικά εικονογραφημένα», να τα διαβάσει εκεί κάτω στο ποτάμι και στο Παπαδοπούλι μετά, κι εμάς με την Ευτυχούλα να αγοράσουμε κορνέ και κοκ. Αυτά ήταν η χαρά μας, μέχρι που βγήκε μετά η Κλιάφα και παίρναμε. Οπότε πηγαίναμε στο Παπαδοπούλι.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.428)

«Θυμάμαι την Θεσσαλία, ήταν για μας μεγάλη... δηλαδή στο Μέτσοβο δεν είχε... είχε ανηφόρες, δεν είχε επίπεδες επιφάνειες κι έκανε κρύο. Και πόσο μας άρεσε έξω στην Θεσσαλία που ήτανε ίσιωμα και ήταν κάμπος, ήταν πιο ζεστό, αλλά το καλοκαίρι έκανε εκεί πολλή ζέστη, αλλά ήτανε μεγάλη χαρά το, το ταξίδι. Πηγαίναμε στα Τρίκαλα, άλλο να δεις μια πόλη. Τότε δεν πηγαίναμε στα Γιάννενα πηγαίναμε συνέχεια στα Τρίκαλα. Μετά μόλις μεγαλώσαμε πήγαμε στα Γιάννενα, μετά το γυμνάσιο. Αλλά στην αρχή όλες οι αναφορές ήτανε Τρίκαλα. Βλέπαμε ποδήλατα στα Τρίκαλα, εμείς δεν είχαμε, στο Μέτσοβο δεν είναι και για ποδήλατα και βλέπαμε και τέτοια πράγματα.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.35, ΑΠ.429)

Το ταξίδι με το λεωφορείο προς τα χειμαδιά ξεκινούσε από την πλατεία του Μετσόβου. Επειδή τις μέρες εκείνες οι θέσεις στο λεωφορείο ήταν περιζήτητες, ήταν απαραίτητη η κράτηση θέσης. Το ταξίδι ήταν όλο περιπέτειες, γιατί τα άτομα και τα πράγματα ήταν πολλά, άλλος κάπνιζε, άλλος/η ανακατευότανε από τις στροφές του δρόμου.

«Όταν τα Χριστούγεννα που θα πηγαίναμε με το λεωφορείο, ήταν γεμάτο το λεωφορείο και γινόταν πανικός. Δηλαδή, φασαρία για να μπούμε, όρθιοι ήμασταν, ό,τι... τσουβάλια. Πώς ήταν τότε ο κόσμος. Δεν υπήρχαν ούτε βαλίτσες και παίρναμε ας πούμε από 'δω φαγητά, πίτες πηγαίναμε...(...) Το λεωφορείο το παίρναμε απ' την πλατεία. (...) Και έβγαινε αυτός ο Φάης που ήταν υπεύθυνος εκεί πέρα, εισπράκτορας ας πούμε, έπρεπε να 'χεις κάνει και κράτηση πριν τα Χριστούγεννα ας πούμε, μόλις τελείωναν τα σχολεία δηλαδή, έπρεπε να κάνεις κράτηση, γιατί ήταν πολύ δύσκολο να βρεις θέση εκείνη την ημέρα, γιατί ήταν όλοι που πηγαίναν για τα ... και ήταν πολλοί κτηνοτρόφοι τότε. (...) Έλεγε, φώναζε ας πούμε «Μπούμπας. Δέκα!» ξέρω 'γω, άτομα είχε δηλώσει. Αν ήταν κανένας παραπάνω τσακωμός εκεί πέρα, γιατί ήταν παραπάνω ας πούμε. Και φαντάσου τώρα, όρθιοι. Γινόταν εκεί μέσα... Άλλος έκανε εμετό εκεί μέσα. Ήταν μια δύσκολη κατάσταση. Άλλος κάπνιζε μέσα, γιατί επιτρεπόταν και το κάπνισμα τότε.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.8, ΑΠ.430)

«Και μαζευόμασταν στο ΚΤΕΛ του Μετσόβου, μαζευόμασταν εκεί. Ήταν ένας Φάης Δημήτριος εισπράκτορας και μας φώναζε, γιατί μαζευόμασταν όλοι που πηγαίναμε στα

χειμαδιά. Οπότε, πηγαίναμε εκεί, βγάζαμε τα εισιτήρια κ.λπ. Εντωμεταξύ «Χαρτοσακούλες χαρτοσακούλες!», φώναζε ο Φάης ο Δημήτρης. Εμείς όλο κάναμε εμετό. «Ρε τραχανά έδωσες ρε Ματίνα στα παιδιά;» «Ρε τραχανά φάγατε όλοι;», έλεγε. «Χαρτοσακούλες!» φωνάζαμε όλοι τώρα. Πού ξέραμε εμείς από αυτοκίνητα. Οπότε πηγαίναμε, φεύγαμε σχεδόν όλοι από το σχολείο και πηγαίναμε στα χειμαδιά. Ήταν γεμάτο το λεωφορείο, για ΚΤΕΛ παραμονές για Θεσσαλονίκη. Όλοι πηγαίναμε.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.431)

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Να 'βλεπες το φθινόπωρο μια φορά έτυχε φεύγαν εδώ οι γυναίκες όλες, αυτές από το Παπαδοπούλι, η Ουρανία του Πανάγιου, η Βούλα η Γκρόσα, πόσοι να σου θυμηθώ απ' το Τρυτυ, εγώ, η πεθερά μου είχαμε γεμίσει το λεωφορείο από Βλάχισσες εδώ. Μπήκαμε απ' την πλατεία και μέχρι να πάμε απάνω στην Αγία Τριάδα παραπέρα στου Προφήτη Ηλία παραπέρα άρχισαν οι γυναίκες, κάτι Αηλιώτισσες, ήμασταν όλοι μαζί σε μια συνοικία παντρεμένοι και άρχισαν Σοφία «Ωχ, ωχ ζαλίζομαι». Ε ρε είχε μια πλάκα! Εγώ έλεγα να μην φτάσει καμιά φορά το λεωφορείο, όλο να περπατήσει, να μην φτάσω να κατέβω και άκουγα την μία, άκουγα την άλλη, έσκαγα πλάκα. Αλλά μετά φώναζε η Ουρανία του Πανάγιου «Κώτσο» ήταν ένας του (...) «άμα θα 'ρθω αυτού (...) θα σου πάρω το (...) και θα στο πετάξω έξω! Μην καπνίζεις!!!». Ρε τι πλάκα είχε. Η αυτή η Βούλα είμαστε μαζί σε ηλικία του Μπούμπα «Αχ αχ μωρ' μούμιανη, πεθαίνω μάνα μου!». Τι να σου πω!» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.431)

Ο Γ.Μ διηγείται ότι μια φορά μες στο λεωφορείο είχε πάρει ένα αρνάκι σε έναν σάκο, αλλά έγινε ένα «ατύχημα».

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Και μια φορά που είχα πάει εκεί πέρα ας πούμε το αυτό, είπα στον θείο μου, τον θείο Γιώργο του λέω «Θέλω να μου δώσεις ένα αρνί.», μου λέει «Πάρε ποιο θέλεις.». Διάλεξα εγώ ένα ωραίο αρνί, το 'βαλα μέσα σε ένα σακβουαγιαζ και το πήρα μαζί μου μέσα στο. Είχα βγάλει το κεφάλι μέσα. Είχα κλείσει το φερμουάρ και είχε το κεφάλι το αρνί μόνο. Τώρα στην διαδρομή αυτό, ξέρεις τώρα... (...) κατούρησε εκεί μέσα ξέρω 'γω, εντάξει, ε είχε (...), αλλά τότε εντάξει, ποιος έδινε σημασία; Όταν κατεθήκαμε στην Κατάρρα για να βάλει τις αλυσίδες ο οδηγός κατέβηκα κι 'γω και επειδή τα άρβυλα που είχα από τα πρόβατα όπως έφυγα είχαν κοπριές από κάτω και αφήναν στάμπες όπου πατούσα πάνω στο χιόνι αφήνανε στάμπες από ... πράσινες (κοπριές).» (ΣΥΝ.8, ΑΠ.432)

A. Οι άντρες στο Μέτσοβο

Πρώτα οι άνδρες άρχισαν να πηγαίνουν στο Μέτσοβο για «διάλειμμα» και μετά από χρόνια και οι γυναίκες πήγαιναν στα χειμαδιά. Οι άνδρες, όπως αναφέραμε, ταξίδευαν στο παρελθόν για το Μέτσοβο με τα πόδια. Ύστερα όταν εξελίχθηκαν τα μεταφορικά μέσα άρχισαν να χρησιμοποιούν το λεωφορείο.

«Τώρα, αν ερχόμασταν από κανέναν, καμιά άδεια έτσι όταν βγήκαν κανένα λεωφορείο ερχόμασταν.» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.433)

«Τώρα τελευταία τελευταία, ε, λασκάρουμε, λασκάρουμε για λίγο από καμιά εβδομάδα και ερχόμασταν από μια φορά στο εξάμηνο, για να δούμε τα παιδιά μας, την οικογένεια.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.3, ΑΠ.434)

«Κοίταξε, απ' όταν πήγα, τον χειμώνα ερχόμουν, αλλά δύσκολα. (...) Με αυτοκίνητο. Απ' όταν ... εγώ που παντρεύτηκα το 1965 υπήρχαν απ' το '50 και (...) κατεβαίναμε Νεοχώρι. (...) Δύο ώρες και... ή ήταν άλλη μία περιοχή στο Διάσελο, στη διασταύρωση που λέμε εμείς ήταν κάπου μία ώρα με τα πόδια. (...) Το λεωφορείο Τρίκαλα, είχε συγκοινωνία από 'κει για Τρίκαλα και από Τρίκαλα παίρναμε το Γιαννιώτικο και ερχόμασταν εδώ. (...) Το ίδιο και όταν γυρίζαμε.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.435)

«Ερχόταν κάπου, μπορεί σ' όλο τον χειμώνα δύο, το πολύ τρεις, αλλά δυο ναι. Έτσι είναι (...) τα δικά μας τα χρόνια. Ήταν πέτρινα τα δικά μας τα χρόνια.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.436)

Ο Δ.Μ αναφέρει: *«Οι τσομπάνοι φεύγανε για 6 μήνες και παίρνανε μια βδομάδα, δέκα μέρες στο ενδιάμεσα, ανάμεσα στις αποκριές ή μετά τις γιορτές που σφάζαμε τα αρνιά στα Φώτα, εκεί τις αποκριές πηγαίνανε και βλέπανε τις οικογένειές τους. Μερικοί δεν φεύγανε και καθόλου.» (ΣΥΝ.35, ΑΠ.437).* Από τα παρακάτω αποσπάσματα όμως, φάνηκε ότι ο «κανόνας» ήταν ότι στο ξεχειμώνιασμα δεν πήγαιναν στο Μέτσοβο οι βοσκοί, για «διάλειμμα». Μόνο σε πολύ εξαιρετικές περιπτώσεις συνέβαινε αυτό, για παράδειγμα σε κηδείες πολύ κοντινών τους προσώπων. Αυτήν την δυνατότητα του «διαλείμματος» δεν την είχαν όλες οι οικογένειες. Οι οικογένειες των τσομπάνων, είτε δεν τους έβλεπαν καθόλου το χρονικό διάστημα που βρίσκονταν στα χειμαδιά, είτε τους έβλεπαν σπάνια. Στις περιπτώσεις όπου μπορούσαν «να ξεφύγουν» οι τσομπάνοι, την θέση τους την αντικαθιστούσαν οι γυναίκες των άλλων κτηνοτρόφων. Ο Β.Τ, γιος τσοπάνου, αναφέρει:

«Αυτοί (οι τσέλιγκες) είχαν την δυνατότητα να φεύγουν περισσότερο. Πιο πολύ όταν ήταν νιόπαντροι και τέτοια, δηλαδή οι μεγαλύτεροι καθόλου δεν ερχόταν. (...) Έξι μήνες δεν τον βλέπαμε καθόλου. Δηλαδή όταν ήταν μικρά μπορεί και να τον ξεχνούσαν κιόλα. (...) Έξι μήνες καθόλου.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.438)

«Κανένας (δεν ερχότανε στο Μέτσοβο). Όταν... έφευγαν τον Οκτώμβριο και τους βλέπαμε τον Μάιο. Ποτέ. Αν δεν πηγαίναμε εμείς θα τους βλέπαμε τότε. Απ' τον Οκτώβριο που φεύγανε θα ερχόταν τον Μάιο. (...) (Οι άντρες έφευγαν απ' τα χειμαδιά) μόνο αν υπήρχε σοβαρός λόγος.» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.439)

«Οι τσοπαναράιοι τους... Στέλναμε κι αυτωνών. Ή εγώ θα πήγαινα ή η γιαγιά Ματίνα πηγαίναμε μια εβδομάδα, άλλος τρεις μέρες, άλλος πέντε μέρες, άλλος ... Τους έστελναν προτού αρχίσουν να αρμέξουν (...)» (Σ.Ζ, ΣΥΝ.7, ΑΠ.440)

Γενικά ίσχυε ότι για να φύγει οποιοσδήποτε κτηνοτρόφος έπρεπε να βρεθεί αντικαταστάτης γιατί στα χειμαδιά το πόστο του καθενός ήταν καθορισμένο. Η απουσία ενός κτηνοτρόφου δημιουργούσε κενό το οποίο έπρεπε επειγόντως να καλυφθεί. Φαίνεται, ότι υπήρχε «σειρά προτεραιότητας» για το ποιος κτηνοτρόφος θα φύγει για το Μέτσοβο με κριτήρια την ηλικία, το

«κοινωνικό status» εντός της κτηνοτροφικής ομάδας και την οικογενειακή κατάσταση του κτηνοτρόφου. Προηγούνταν οι τσελιγκάδες, ως εργοδότες/αφεντικά που ήτανε. Επίσης, έδειχναν κατανόηση και τους άφηναν να πάνε στο Μέτσοβο, στους νιόπαντρους, καθώς και στους ανύπανδρους νέους, προκειμένου οι μεν πρώτοι να ανταμώσουν με τις γυναίκες τους, κι ενδεχομένως με αυτόν τον τρόπο η κτηνοτροφική κοινωνία έδινε τη δυνατότητα στα αντρόγυνα να τεκνοποιήσουν, και οι δε δεύτεροι να μπορέσουν να βρουν σύζυγο¹⁵⁹.

«Αποκριές ερχόταν κανένα παιδί ελεύθερο ή κανέναν αρραβωνιασμένος. Πού να 'ρθούν οι άλλοι, οι παντρεμένοι. Τίποτα. (...) τα 'λεύθερα παιδιά τα στέλναν για να δούνε, να ξεσκάσουν, να δούνε καμιά κοπέλα, ξέρω 'γω.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.441)

«Όσα ζευγάρια ήταν νιόγαμπρα, Χριστούγεννα και γιορτές, έτσι μεγάλες, στους νιόγαμπρους τους επέτρεπαν να φεύγουν από την χειμερινή διαμονή τους στους κάμπους και να ανεβαίνουν στο Μέτσοβο.» (Γ.Π, ΣΥΝ.22, ΑΠ.442)

«Τώρα θα σου πω το έθιμο, έτσι; Εκείνα τα χρόνια όσοι παντρεύονταν ερχόταν τις απόκριες 10, 8, 10, 15 μέρες. Αυτή (η περίπτωση) ήταν μόνο οι (...) οι νεοπαντρεμένοι και μπορεί να ερχόταν κι άλλοι, αλλά τις απόκριες που ήταν έτσι προτιμούνταν να πάνε οι νεοπαντρεμένοι, έτσι ήταν το έθιμο. Και μετά μπορεί να μετακινούνταν λόγω χάρη 8, 10 μέρες. (...) Η άλλη (περίπτωση) κοίταξε, γυρνούσε αυτός από τις αποκριές, όπως είπες ο παππούς ο Τριαντάφυλλος ότι αυτό, γιατί δεν μπορούσαν να φύγουν όλοι τις απόκριες ήθελε και δουλειές, ποιος θα τις έκανε; Γύριζε αυτός έφευγε κάποιος άλλος 5, 10 μέρες και ούτω καθ' εξής. Έτσι γινόταν. Και να σου πω και το άλλο, εκείνα τα χρόνια προ πολέμου που λέμε, βέβαια εγώ δεν τα πρόλαβα, ερχόταν πεζοί απ' το Παπαδοπούλι εδώ στις απόκριες. (...) Χωρίς μουλάρια.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.443)

«Εγώ 23 Οκτωβρίου του '59 παντρεύτηκα, ααα 3 Οκτωβρίου, 17 Οκτωβρίου έφυγα και ήρθα, μου 'δωσαν μια άδεια και ήρθα μια φορά...» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.444)

«Αλλά η ζωή ήτανε δύσκολη, πολύ δύσκολη. Εδώ τα νέα παιδιά που παντρεύονταν το καλοκαίρι 'δω, συνήθως τον Σεπτέμβριο μήνα αφήναν την γυναίκα εδώ κι αυτοί εκεί. Ερχότανε μια ή το πολύ δύο φορές τον χειμώνα εδώ. Νεοπαντρεμένοι.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.445)

«Ερχόταν (οι νιόπαντροι) τις απόκριες εδώ πέρα, φορούσανε τα ρούχα τα ντόπια με κάτι κάπες, με μαύρη κάπα και από κάτω είχε σχέδιο άσπρο. (...) Κι άλλοι πάλι που φορούσαν τελείως άσπρη. Άσπρη τελείως.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.25, ΑΠ.446)

---

¹⁵⁹ Κατά τον Β. Νιτσιάκο (1999) μέλημα των «παραδοσιακών» κοινωνιών ήταν η αναπαραγωγή των μελών τους, για να διασφαλιστεί με αυτόν τον τρόπο η συνέχεια των κοινωνιών αυτών. Η προτροπή της «παραδοσιακής» κοινωνίας προς τους νέους ανθρώπους, που εκφραζόταν και μέσω των τραγουδιών, ήταν να αγαπηθούνε τα «αγόρια» με τα «κορίτσια», που σήμαινε να παντρευτούνε, ακόμα κι αν η λέξη «γάμος» δεν αναφερόταν πουθενά, που κι αυτό με τη σειρά του συνεπαγόταν τη τεκνοποιία και ανατροφή παιδιών.

*«Εβγάτε αγόρια στο χορό, κοράσια στα τραγούδια (...)
να ιδείτε και να μάθετε πως πιάνεται η αγάπη.»*

Οι κτηνοτρόφοι πήγαιναν στο Μέτσοβο εναλλάξ, άλλοτε ο ένας, άλλοτε ο άλλος. Άλλος πήγαινε τα Χριστούγεννα, άλλος τις αποκριές, άλλος το Πάσχα, αναλόγως των παραπάνω κριτηρίων «προτεραιότητας» και των υποχρεώσεών τους στο μαντρί. Ο Γ.Μ, για παράδειγμα, ως τυροκόμος, έπρεπε να φύγει πριν ξεκινήσει η μεγάλη παραγωγή γάλακτος. Την θέση του κτηνοτρόφου που πήγαινε στο Μέτσοβο αναπλήρωνε η γυναίκα του κτηνοτρόφου που είχε μείνει στα χειμαδιά (με ή χωρίς τα παιδιά της). Γίνονταν κατά κάποιον τρόπο «ανταλλαγές».

«Οι άντρες μπορεί να ερχόμασταν εμείς. Οι άντρες. (...) Με τη σειρά. Ήταν απόκριες; Θα ερχόταν ένας. Γύριζε αυτός στα πρόβατα, έφευγε ο άλλος. Οι γυναίκες όχι. Οι άντρες ερχόμασταν. Για δέκα μέρες, και φεύγαμε πάλι.» (Β.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.447)

«Ο παππούς έπαιρνε άδεια. Κάναν με τη σειρά. Ο παππούς έπαιρνε άδεια τις απόκριες, ερχόταν δυο- τρεις μέρες, μετά το Πάσχα συνηθώς ερχόταν ο θείος Γιώργος, εδώ έπαιρνε άδεια ο θείος Γιώργος. Κάπως έτσι γινόταν.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.448)

«Ο πατέρας μου έφευγε το καλο... το χειμώνα, έφευγε του Αγ. Δημητρίου, πηγαίναμε 'μεις το Πάσχα, τα Χριστούγεννα και το Πάσχα και ερχόταν μια φορά τις αποκριές, ερχόταν μια βδομάδα πριν τις αποκριές και θυμάμαι μερικές αποκριές με τον πατέρα μου.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.35, ΑΠ.449)

«Τα Χριστούγεννα ερχόμουν (στο Μέτσοβο) εγώ (...) επειδή άμα πιανόμουνα με το τυροκομείο δεν μπορούσα να φύγω. Δεν ήταν άλλος να με αντικαταστήσει.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.7, ΑΠ.450)

«Έφευγε (ο Γ.Μ για το Μέτσοβο) (...) τότε πριν αρχίσουν τα τυροκομεία (...) τα Χριστούγεννα, ενώ μόλις πουλούσαμε τα αρνιά αρχινούσε το τυροκομείο ο Γιώργος μέχρι εφτά- οχτώ, πρώτη Ιανουαρίου, τρεις, πέντε.» (Σ.Ζ, ΣΥΝ.3, ΑΠ.451)

«Τα Χριστούγεννα, ο μπαμπάς, ο παππούς Τριαντάφυλλος, έστελνε τον θείο Γιώργο τα Χριστούγεννα στο Μέτσοβο, νομίζω... ναι. Και το Πάσχα που είχε πολύ γάλα τον κρατούσε εκεί. Ήταν εκεί ο παππούς Τριαντάφυλλος με τον μπαμπα- Γκόγκο στο τυροκομείο. Ο παππούς Τριαντάφυλλος έπαιρνε άδεια τις απόκριες και ο θείος Γιώργος έπαιρνε άδεια τα Χριστούγεννα, που δεν είχαν πολύ γάλα στο τυροκομείο. Όχι πάντοτε, εξαρτάται.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.452)

«Και τα Χριστούγεννα πήγαινε η γιαγιά σου με τον μπαμπά σου και τα δυο κορίτσια στο Παπαδοπούλι κι ερχόταν ο Γιώργος εδώ (στο Μέτσοβο) για μια βδομάδα.» (Σ.Ζ, ΣΥΝ.3, ΑΠ.453)

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η οπτική γωνία των παιδιών των κτηνοτρόφων όσον αφορά στην έλευση και παραμονή του πατέρα τους για σύντομο χρονικό διάστημα την περίοδο αυτή στο Μέτσοβο. Φαίνεται, ότι τα παιδιά είχαν συνηθίσει στην απουσία του πατέρα τους, κι όταν εκείνος ερχόταν στο σπίτι τους στο Μέτσοβο τους «χαλούσε την σειρά».

«Εμάς μας φαινόταν λίγο παράξενο... χαιρόμασταν που θα 'ρθεί ο παππούς Τριαντάφυλλος, αλλά μας φαινόταν κάτι παράξενο, που ήταν ο μπαμπάς μας στο σπίτι. (...) Μας ήταν λίγο κάτι παράξενο. Η μαμά ήταν ο μπαμπάς κι ... ο άντρας και η γυναίκα στο σπίτι. Μας μάλωνε, μας έκανε, μας έρανε. Η μαμά ήταν όλα, για όλα. Απ' τον ΟΤΕ μέχρι τη ΔΕΗ, τα πάντα όλα. Όταν ερχόταν ο παππούς Τριαντάφυλλος χαιρόμασταν, αλλά μας φαινόταν κάτι παράξενο. Δεν είχαμε συνηθίσει τον μπαμπά στο σπίτι τον χειμώνα ας πούμε. Το καλοκαίρι τον είχαμε συνηθίσει. Το χειμώνα δεν δούλευε. Καθόταν στο σπίτι. Βέβαια πήγαινε και βοηθούσε.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.454)

«Για μας ήτανε ανάμεικτα (τα συναισθήματα), και χαιρόμασταν που τον βλέπαμε και απ' την άλλη μας έβαζε σε δουλειές, μας φώναζε. Με την μάνα είχαμε πιο ελευθερία. Ερχόταν εκεί και δεν καθότανε, κάναμε δουλειές στο σπίτι και μας έβαζε κι εμάς, καθαρίζαμε. Δεν μας άρεσε πολύ. (...) Αυτός είχε δουλειές στο σπίτι και καθάριζε... Μερεμέτια. Τα υπόγεια, κάρφωνα, έκανε ό,τι χρειαζότανε στο σπίτι, στους κήπους, στα αυτά. (...) Πάντα δουλειά. (...) Ο πατέρας μου ποτέ δεν καθότανε.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.35, ΑΠ.455)

Η Ε.Μ από την άλλη εκφράζει το παράπονο ότι δεν «έζησε» τον πατέρα της λόγω της απουσίας του. Άλλοτε στα χειμαδιά για 7 μήνες κι άλλοτε στο μαντρί στο Μέτσοβο. Από εκεί ερχόταν στο σπίτι για λίγες μέρες ανά 22 ημέρες κι ύστερα ξαναγυρνούσε στο μαντρί. [Η Ε.Μ έχασε τον πατέρα της όσο ήταν εκείνη σε σχολική ηλικία].

«Να σου πω, αλλά αυτό που έχω τον πόνο που 'χω για τον πατέρα μου γιατί δεν τον γνώρισα. Τότε έφευγαν από 7 μήνες (...) ερχόταν στις 22 μέρες απ' τα πρόβατα και δεν έπαιρναν τα παιδιά πως τα μαζεύουν τώρα στην αγκαλιά και να κάνουν και να φτιάξουν και η εικόνα που τον είδα στο φέρετρο, στο σπίτι θυμάμαι και μ' αυτή την εικόνα, αυτή την εικόνα θυμάμαι απ' τον πατέρα μου. Και όταν τον βλέπω στον ύπνο, αυτήν την εικόνα βλέπω. Και μου 'χει μείνει αυτό απ' τον πατέρα μου, μου 'χει μείνει τώρα που είμαι γέρασα το έχω αυτό. Δεν μου 'χει φύγει. Είναι πλήγμα.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.16. ΑΠ.456)

Β. Οι γυναίκες στα χειμαδιά (τα παιδιά στο Μέτσοβο)

Όταν έβρισκαν ευκαιρία, οι γυναίκες πήγαιναν στα χειμαδιά για να βοηθήσουν τους άντρες κάνοντας το νοικοκυριό κι ένα μέρος των κτηνοτροφικών εργασιών. Δύσκολες περίοδοι για τους κτηνοτρόφους, από άποψη φόρτου εργασίας, ήταν οι γέννες των προβατινών κι ο κούρος, ο οποίος δεν μπορούσε να γίνει, όπως έχουμε ήδη επισημάνει, χωρίς την παρουσία και τη συμβολή των γυναικών.

«(Οι γυναίκες) θα βοηθήσουν στο τυροκομείο, να πλύνουν τα μαντήλια, να πλύνουν κεφαλοτύρια, να καθαρίσουν εκεί μέσα, να πλύνουν τα ρούχα. Υπήρχαν δουλειές πολλές. Να πλύνουν. Ε, τι τώρα. Ρούχα ξέρεις τι είναι; Τι είναι άιντε βάζουμε στο πλυντήριο (...), εντάξει. Με σαπούνι πράσινο και τέτοια. Και Tide καμιά φορά είχε και...» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.457)

«Αλλά μην ξεχάσω, όταν φεύγανε τα πρόβατα τον Οκτώβριο, το Νοέμβριο γεννούσαν τα πρόβατα. Μερικές φορές πήγαινε η γιαγιά Ματίνα τον Νοέμβριο στα πρόβατα με τη θεία Σταυρούλα και τη θεία... για να βοηθήσουν στις γέννες. (...) (Μας άφηνε) μόνοι μας. (...) Παππούδες εμείς δεν είχαμε τότε. Εμείς με την θεία Ευτυχούλα μόνες μας ήμασταν, τότε όταν ήμασταν λίγο μεγάλα, στο δημοτικό. Μας άφηνε η γιαγιά Ματίνα λίγο διάστημα, μένανε μόνες μας και τον Μπίμπη, και πήγαινε και βοηθούσε στις γέννες, μερικές χρονιές.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.458)

«Όταν ήμουνα πολύ μικρός η μάνα μου με άφηνε στο... με τη γιαγιά μου την Ευτυχία, στο σπίτι το πατρικό του Γαλάνη και περνούσα τα Χριστούγεννα εκεί, γιατί έκανε κρύο και η μητέρα μου πήγαινε με τον... εγώ ήμουνα πολύ μικρός, πήγαινα, πήγαινε με τον πατέρα μου και τον έβλεπε στην Θεσσαλία τα Χριστούγεννα.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.35, ΑΠ.459)

«Εγώ πήγαινα (στα χειμαδιά) στις αποκριές μια εβδομάδα, κι ερχόταν εδώ (δηλ. στο Μέτσοβο) ο παππούς σου, περνούσαν τις αποκριές, ερχόταν την Παρασκευή ή το Σάββατο, Μεγάλη Δευτέρα, Τρίτη, Τετάρτη γυρνούσε. Γυρνούσα εγώ πάλι. Γιατί ήμασταν δεμένες.» (Σ.Ζ, ΣΥΝ.3, ΑΠ.460)

Γ. Οι γυναίκες και τα παιδιά στα χειμαδιά

Τα παιδιά, μαζί με τις μητέρες τους, πήγαιναν στα χειμαδιά την περίοδο των χριστουγεννιάτικων και πασχαλινών διακοπών. Αυτό γινόταν μετά το '50- '60. Παλαιότερα δεν υπήρχε η δυνατότητα αυτή.

«Τώρα αργότερα έγινε αυτό. Όταν ήταν το Πάσχα τώρα αργότερα ερχόταν αγγονάκια, γυναίκες ερχόταν το Πάσχα για μια εβδομάδα— δέκα μέρες και φεύγανε ξανά. Ερχόταν. Κάναμε εκεί Πάσχα. Ερχόταν 5- 6 αγγόνια, παραγγόνια, ερχόταν. (...) Ήταν ωραία όταν ανταμώναμε για δέκα μέρες φεύγανε πάλι.» (Β.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.461)

«Εμείς συνήθως τα παιδιά πηγαίναμε τα Χριστούγεννα, τις απόκριες και το Πάσχα, όταν είχαμε μέρες πολλές.» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.462)

«Πάντοτε Χριστούγεννα- Πάσχα πηγαίναμε. Εκτός αν συνέβαινε κάτι. Πάντα πηγαίναμε. (...) Τα Χριστούγεννα πηγαίναμε πάντοτε πάνω, γιατί γεννούσαν τα πρόβατα.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.463)

«Και τον χειμώνα πηγαίναμε και βοηθούσαμε εκεί εμείς. Α, η θεία Ευεργετινή που πήγαινε και βοσκούσε έπαιρνε κοπάδι, ας πούμε, για να ... γιατί τον χειμώνα έπαιρναν άδεια κάποιοι βοσκοί που... από αυτούς που είχαμε σαν μισθωτούς, τους ... ερχόταν στο Μέτσοβο και βοηθούσαμε και έμενε ο πατέρας μας με τον θείο τον Γιώργο μέναν μόνοι τους εκεί... (...) Στο Παπαδοπούλι κι έτσι βοηθούσε ο μπαμπάς που ήταν μεγαλύτερος και η θεία Ευεργετινή έπαιρναν από ένα κοπάδι πρόβατα και πήγαιναν να το ... στην βοσκή.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.464)

«(...) πηγαίναμε τα Χριστούγεννα, όταν μεγάλωσα λίγο, μεγαλώσαμε. Θυμάμαι το κρύο, την παγωνιά, την ταλαιπωρία, αλλά στα χειμαδιά ήταν λίγο πιο ζεστά. Καμιά φορά εβ... χιόνιζε και 'κει. Στα χειμαδιά είχε 300 μέτρα. Στο Μέτσοβο είχε 1.100, 1.200 εκεί που μέναμε. Και μετά ερχόταν (στο Μέτσοβο) ο πατέρας τις αποκριές ερχότανε κι έφευγε μετά την Καθαρά Δευτέρα.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.35, ΑΠ.465)

«Πηγαίναμε στις 20 Δεκεμβρίου καθόμασταν ως τις 10 Γενάρη που αρχίζουν τα σχολεία. Ποτέ δεν πηγαίναμε του Αη- Γιαννιού, γιατί παλιά του Αη- Γιαννιού είχαμε σχολείο. Μην κοιτάς τώρα που είναι (...) αργία. Ποτέ δεν πηγαίναμε του Αη- Γιαννιού σχολείο. (...) Το θεωρούσαμε, ότι ήταν αργία για μας. Κοίτα να δεις. Αν του Αη- Γιαννιού ήταν Δευτέρα, την Δευτέρα την παίρναμε άδεια, πηγαίναμε Τρίτη στο σχολείο. Όσες περισσότερες μέρες γινότανε να καθίσουμε εκεί για να βοηθήσουμε στην κατάσταση. Ας πούμε καθόμασταν 20 μέρες τα Χριστούγεννα, ανέβαινε μετά η μαμά μου. Καθόταν εδώ καμιά δεκαπενταριά μέρες μετά αν έκοβαν τίποτα αρνιά τότε που κόβανε¹⁶⁰ άλλη μια φορά μια δόση αρνιά του Αγίου Αθανασίου...» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.466)

«Όταν δεν είχαμε σχολείο. Και είπαμε. Τα αρμέγαμε δυο φορές. Τα πρόβατα όταν γεννούσαν, ακούς; Όταν πηγαίναμε τα Χριστούγεννα ήταν τα αρνιά, είχαν γεννήσει όλα. Γεννάνε συνήθως τον Νοέμβριο, και τότε τα Χριστούγεννα ήταν γύρω στα 40 ημερών. Τότε τα σφάζανε και... τώρα τι κάνανε; Επειδή τ' αρνιά, τ' αφήναμε τα πρόβατα, τα 'χαμε στο... στο στάβλο το βράδυ, τον χειμώνα και μετά αφήναμε τις μανάδες να βγούνε έξω και κρατούσαμε τ' αρνιά. Φεύγαν οι μανάδες, πηγαίναν βοσκούσαν όλη την ημέρα, τρεις-τέσσερεις ώρες έξω και μετά γυρνούσανε και μετά τότε αφήναμε έξω μόλις πλησιάζανε εκεί στον στάβλο, αφήναμε τ' αρνιά και βγαίναν έξω, και να δεις τι γινότανε! Βελάζαν τα πρόβατα, να βελάζουν 400, 500 πρόβατα κι άλλα τόσα αρνιά, ήτανε 'κει χάβρα. Και πώς έβρισκε το ένα το άλλο, το πατέρα, την μάνα του. Ακούς; «Μπε, μπε, μπε» φωνάζανε τ' αρνιά, φωνάζαν αυτά και μέσα σε 15, 20 λεπτά είχαμε βρει τ' αυτά και πηγαίναν και θηλάζανε τ' αρνιά. Εκεί τότε όταν γεννούσανε, μετά που σφάζανε τ' αρνιά σε 45 μέρες, ερχόταν έμπορος και τα 'παιρνε, μετά τα πρόβατα ήταν... βελάζανε όλη την μέρα, δυο-τρεις μέρες ήταν πολύ στεναχωρημένα, μετά τα ξεχνούσαν. Και μόλις σφάζαμε τα αρνιά μετά τα αρμέγαμε τρεις φορές την ημέρα. Πηγαίναμε 7, 8 η ώρα, 7 το πρωί, πηγαίναμε το μεσημέρι κατά τις τρεις, το βράδυ κατά τις 9. (...) Όταν ήταν τα Χριστούγεννα. Και μόλις, στις 9 η ώρα, μόλις τελειώναμε την αρμεγή, 9 τελειώναμε, τότε πηγαίναμε και τρώγαμε και μας έλεγε η κυρά-Ματίνα, μας καθάριζε τα μήλα.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.34, ΑΠ.467)

Την περίοδο εκείνη, πέρα από το γεγονός ότι αντάμωνε η οικογένεια, ήταν πολύ καθοριστική η βοήθεια των γυναικόπαιδων. Τα μεν Χριστούγεννα ήταν οι γέννες¹⁶¹ κι ο απογαλακτισμός των αρνιών, το δε Πάσχα οι προβατίνες είχαν πολύ γάλα κι έπρεπε να αρμεχτούν δύο ή τρεις φορές την ημέρα, αναλόγως του πόσο καλά τρέφονταν.

«Βοηθούσαμε πάρα πολύ.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.468)

¹⁶⁰ «Κόβω τα αρνιά» εννοεί τον απογαλακτισμό τους.

¹⁶¹ «Ο γέννος στα πρότα έχει το μεγάλο σεβδά για τον τσοπάνη.» (Χατζημιχάλη, 2010, σ. 97)

«Φτάναν και δε φτάναν (τα άτομα) δουλεύαν υπεράνθρωπα. Όταν έχει δικά σου πρόβατα δουλεύεις υπεράνθρωπα. Κάνεις πολλές δουλειές. (...) Και όταν πηγαίναμε εμείς τα παιδιά δουλεύαμε και 'μεις σαν τα σκυλιά στις γιορτές.» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.469)

«Όταν μεγαλώσαμε κι εμείς, πήγαμε στο δημοτικό, άρχισα να πηγαίνω κι εγώ στο δημοτικό πηγαίναμε Χριστούγεννα και Πάσχα με τις αδερφές μου στη Θεσσαλία. (...) εκεί πηγαίναμε τα Χριστούγεννα, τα Χριστούγεννα καμιά φορά θυμάμαι τα χιόνια, θυμάμαι την εποχή όταν πηγαίναμε είχαν γεννήσει. Εμείς πηγαίναμε περίπου 24, 23, 24 Δεκεμβρίου, είχαν γεννήσει τ' αρνιά και θυμάμαι ότι τότε ήταν, τα σφάζανε, ήταν 40 ημερών, τα σφάζανε για να τα πουλήσουνε στον έμπορα, ερχόταν και τα σφάζανε εκεί και τα παίρναμε μετά με το φορτηγό και τα πουλούσανε για τις μέρες των Χριστουγέννων. Και θυμάμαι για το ... δυο-τρεις μέρες τα πρόβατα πόσο ήταν αναστατωμένα, βελάζαν συνέχεια δυο-τρεις μέρες και μετά ξεχνούσαν τ' αρνιά και αρχίζαμε και τ' αρμέγαμε. Τα αρμέγαμε στην αρχή τρεις φορές την ημέρα, πρώτη φορά στις 5 η ώρα το πρωί, την δεύτερη ήταν κατά τις 2-3 το μεσημέρι και μετά κατά τις 9 το βράδυ και μετά κατά τις 10 που τελειώναμε πηγαίναμε, μαζευόμασταν και τρώγαμε σε μια, σε ένα σπίτι που είχαμε στη Θεσσαλία, στο αγρόκτημα, στη θέση Παπαδοπούλι και εκεί τρώγαμε όλοι μαζί και καθόμασταν, μια σόμπα που είχαμε και καθόταν, ήταν όλοι, ήταν ο πατέρας μου, η μητέρα μου και η οικογένειά μας, η οικογένεια του θείου Γιώργου και ήταν και οι βοσκοί, δεν είχαμε σμίχτες, όσο θυμάμαι εγώ, ήτανε οι βοσκοί που είχαμε ήτανε δυο με τρεις βοσκοί που είχαμε. Ένας είχαμε για τα στείρα κι ένα για τα γαλάρια κι ένα βοηθό για το τυροκομείο και θυμάμαι όταν καθόμασταν τρώγαμε, μετά πίναμε κρασί και καθάριζε η μάνα μου, μήλα, φιρίκια που μας φέρνανε απ' τον Βόλο.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.35, ΑΠ.470)

«Το Πάσχα πηγαίναμε μετά, όταν πηγαίναμε το Πάσχα υπήρχανε τ' αρνιά, είχανε τα πρόβατα... γεννούσαν δυο φορές, μια φορά γεννούσαν Νοέμβριο και μερικά που μένανε γεννούσαν αργότερα και είχαμε μερικά αρνιά τα οποία τα πουλούσαμε, λιγότερα, τα οποία τα πουλούσαμε το Πάσχα, πριν το Πάσχα και τότε αρμέγαμε δυο φορές. Το Πάσχα, φυσικά τα πράγματα ήταν πιο εύκολα, γιατί κοιμόταν έξω τα πρόβατα, ήτανε άνοιξη, στη Θεσσαλία σε αντίθεση με το Μέτσοβο που έχει χιόνια ήτανε το Πάσχα τον Απρίλιο στο Μέτσοβο χιόνιζε καμιά φορά, ενώ στην Θεσσαλία ο καιρός ήταν ανοιξιάτικος. Ήταν πολύ πιο εύκολα, πιο... και για τα πρόβατα και για τους, και για μας και για τα παιδιά που φεύγαμε από το Μέτσοβο που είχε χιόνια και πολύ κρύο και πηγαίναμε κάτω στην Θεσσαλία τον Απρίλιο κι ήτανε και είχε έρθει η άνοιξη. Στο Μέτσοβο η άνοιξη έρχεται μετά την 1η Μαΐου, παλιά ερχότανε, 7, 10. Και οι οξιές ανοίγανε τότε, γύρω 15 Μαΐου.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.35, ΑΠ.471)

Αν έπεφτε αργά το Πάσχα ορισμένες οικογένειες δεν ξαναγυρνούσαν αμέσως μετά τις σχολικές διακοπές στο Μέτσοβο, αλλά παρέμεναν στα χειμαδιά έως ότου έρθει η μέρα της επιστροφής του κοπαδιού στο Μέτσοβο, το Μάιο.

«Και αν το Πάσχα ερχότανε αργά δεν γυρνούσαμε μετά στο σχολείο, ερχόμασταν... ερχόμασταν με τα πρόβατα εμείς τα παιδιά. Όσο ήμουνα εγώ δημοτικό αν ας πούμε θυμάμαι κάτι χρονιές που το Πάσχα ήταν 5 Μαΐου, 8 Μαΐου, 13... ήταν πολύ αργά, δεν

ξανηθήραμε σχολείο. Ήρθαμε μετά με τα πρόβατα στις 17... 15 πότε Μαΐου και ήρθαμε με τα πόδια τότε. Κάναμε τα κονάκια. Δεν τα φορτώναμε τα πρόβατα. Κάναμε κονάκια.» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.472)

Στην περίπτωση της οικογενείας της Α.Τ η μάνα της με εκείνην και τα αδέρφια της δεν πήγαιναν στα χειμαδιά την 25η Μαρτίου, λόγω του ότι παρήλαυναν τα παιδιά. Πήγαιναν, πέρα από τα Χριστούγεννα και το Πάσχα, το τριήμερο της Καθαράς Δευτέρας.

«Μετά 25η Μαρτίου δεν πηγαίναμε θυμάμαι ποτέ, γιατί είχαμε την παρέλαση. Ερχότανε το Πάσχα μετά. Ερχότανε οι απόκριες. Είχαμε ένα τριήμερο τότε, η Καθαρά Δευτέρα. Λοιπόν, φεύγαμε εμείς από Πέμπτη, δεν πηγαίναμε Παρασκευή σχολείο. Πέμπτη, Παρασκευή ήταν 5 μέρες ήταν το περισσότερο που πηγαίναμε. Αυτό, πήγαινε και η μαμά μου πάλι τότε. Και μετά ήταν το Πάσχα που πηγαίναμε 20 μέρες.» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.473)

Όταν μαζευόταν όλη η οικογένεια στα χειμαδιά, έπρεπε να τακτοποιηθούν όλα τα «καινούρια μέλη» στην καλύβα που όπως έχουμε πει είχε μέχρι το '50, τα πολύ στοιχειώδη δηλαδή τέσσερις τοίχους, μια σκεπή, μια πηγή θερμότητας (φωτιά, τζάκι) και κουβέρτες από τραγόμαλλο για στρώματα. Όσοι «περίσσευαν» έπρεπε να βρούνε «πού την κεφαλήν κλίνη».

«Και θυμάμαι Σοφία εκεί δεν είχαν πολυτέλεια. Η θεία μου δεν είχε πολυτέλεια, ήταν μια μικρή καλύβα, όχι τίποτα σπουδαίο και (...). Δέκα άτομα μαζευόμασταν εκεί, μικροί-μεγάλοι. Τον θείο μου τον στέλναμε, είχε ένα σαν αντίσκηνο παραπάνω και πρόσεχε τα στείρα, το κοπάδι με τα στείρα, τον διώχναμε του λέγαμε «Άντε φύγε, δεν χωράμε.» Πήγαινε ο καημένος ο θείος Γάκης και κοιμόταν σε αντίσκηνο, είχε και την κάπα, ήταν πολύ σκληραγωγημένος όμως, και ακόμα δουλεύει στα πρόβατα. Και πήγαινε και μας άφηνε τον χώρο για να κοιμηθούμε εμείς πιο άνετα (...)» (Μ.Γ, ΣΥΝ.25, ΑΠ.474)

Φαίνεται ότι τα παιδιά που πήγαιναν για σύντομο χρονικό διάστημα στον τόπο του ξεχειμωνιάσματος το απολάμβαναν, σε αντίθεση με εκείνα που έμεναν για μήνες στα χειμαδιά προκειμένου να βοηθήσουν για πολύ καιρό, όπως φάνηκε από τις αφηγήσεις τους¹⁶². Τα πρώτα, φαίνεται, θεωρούσαν την παραμονή τους στα χειμαδιά σαν «διακοπές».

«Πάρα πολύ μου άρεσε (στα χειμαδιά). (...) Δηλαδή, όταν θέλω να σκεφτώ κάτι χαρούμενο αυτό σκέφτομαι. Το θυμάμαι και μου φεύγουν όλα. Δηλαδή οι εικόνες αυτές λες και ήμουν στο παράδεισο. Όλα αυτά, η φύση.. (...) Ήμουν μικρή. Κατάλαβες; Στο ποτάμι, στη ράχη, στο στάβλο. Αυτές τις εικόνες έχω. Δεν ξέρω τι εποχή ήταν για να μπορώ να σου πω. Εγώ το μόνο όταν μου 'ρχονται αυτές οι εικόνες έχω, νιώθω μια χαρά μέσα μου, μια αγαλλίαση, πώς να στο πω; Ότι είμαι στον παράδεισο. Έτσι νιώθω. Δηλαδή αν είμαι στεναχωρημένη σκέφτομαι εκείνο το μέρος και μου φεύγουν όλα. Πώς να στο πω; Αυτό. Οι καλύτερες εικόνες από την ζωή μου έχω. Δεν θυμάμαι κάτι άλλο μεγαλώνοντας κάποια άλλη καλύτερη εικόνα από κείνη. Αυτό. ...γιατί εμείς δεν καταλαβαίναμε την ταλαιπωρία των γονιών μας. Αυτοί μπορεί να ταλαιπωρούνταν. Εμείς δεν καταλαβαίναμε. Εμείς παίζαμε, το παιχνίδι μας

¹⁶² Βλ. Κεφ. «1.5. Η ζωή στα χειμαδιά.> Γ. Οι άντρες με τα παιδιά στα χειμαδιά (οι γυναίκες στο Μέτσοβο)»

το είχαμε. Δεν μας έλειπε κάτι. Δεν μπορούσαμε να καταλάβουμε ότι μας λείπει, ότι άλλοι ήταν καλύτεροι από μας. Ούτε καν. Δεν...»» (Κ.Δ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.475)

«Χαρά μας ήταν να πάμε εκεί τα Χριστούγεννα στον ήλιο, διακοπές ήτανε. (...) Η χαρά η δικιά μας ήταν ότι θα πηγαίναμε στα χειμαδιά. Δηλαδή περισσότερο αγαπούσαμε τα χειμαδιά παρά το Μέτσοβο, γιατί στα χειμαδιά είχε καλό καιρό, δεν χιόνιζε και είχε ήλιο. Και λέγαμε πότε να φύγουμε τα Χριστούγεννα από το Μέτσοβο, απ' τα χιόνια για να πάμε στα χειμαδιά. Δηλαδή τα ωραιότερα βιώματα τα είχαμε στα χειμαδιά. Ήταν διακοπές, σχολείο δεν είχαμε και είχε καλύτερο καιρό. Εγώ επειδή αγαπούσα τα πρόβατα ήμουν όλο με τα πρόβατα. Ο μπαμπάς σου όλο με τα πρόβατα. Ένα κοπάδι είχε ο μπαμπάς σου, ένα ο Γάκης, ένα εγώ κοπάδι με πρόβατα και βόσκαμε, γιατί έστελνε ο πατέρας μου με άδεια δυο βοσκούς, να πάνε στα σπίτια τους. Αρμέγματα είχαμε, γεννούσαν τα πρόβατα, γινόταν ο χαμός τότε που πηγαίναμε τα Χριστούγεννα.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.476)

Τόσο πολύ τους άρεσε που η Ε.Μ αναφέρει ότι όταν πλησίαζε η μέρα της αναχώρησης για το Μέτσοβο εύχονταν να μην μπορέσουν να φύγουν λόγω καιρού.

«Εμείς κάθε φορά που φεύγαμε από το Παπαδοπούλι τα Χριστούγεννα, λέγαμε να βρέξει, να φουσκώσει το ποτάμι για να μην φύγουμε, γιατί δεν θέλαμε.» (ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.477)

1.8. Ο κούρος

Ένα σημαντικό κεφάλαιο στην ζωή των κτηνοτρόφων ήταν ο κούρος¹⁶³, δηλαδή το κούρεμα των προβάτων. «(...) ήταν μέγα γεγονός.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.478). Η σημασία της εργασίας αυτής φάνηκε μέσα από τις διηγήσεις των πληροφορητών/τριών της παρούσας έρευνας. Ο κούρος είχε πολλαπλά οφέλη. Πρώτον, με το κούρεμα ελάφρυναν τα πρόβατα και ανέπνεε το δέρμα τους καλύτερα όταν άρχιζαν οι ζέστες, «οι ανοιξιάδες».

«Όσο γληγορότερα κουρεύονταν, άλλο τόσο καλύτερα θα βόσκαγαν και δεν θα καταλάβαιναν τίποτα, δεν θα ταλαιπωρούνταν.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.479)

Δεύτερον, το μάζεμα του μαλλιού ήταν απαραίτητο για την κατασκευή ενδυμάτων, σκεπασμάτων, τσουβαλιών, ταγαριών, ειδών προικός κ.ά. στα πλαίσια της αυτοκατανάλωσης του νοικοκυριού. Τρίτον, η πώληση του καλύτερης ποιότητας μαλλιού ήταν ένα επιπλέον έσοδο για το νοικοκυριό. Το ποιοτικό μαλλί φρόντιζαν να το πουλήσουν, για να μπορούν να τα «φέρουν γύρα», δηλαδή να έχουν κάποια οικονομική άνεση. Το κτηνοτροφικό νοικοκυριό κρατούσε για δική του χρήση το δεύτερης ποιότητας μαλλί.

«Το μαλλί ήτανε... πώς είναι το... το καλύτερο... μοντέρνα αρκεί το πουλήσαμεν το καλό, του πουλη... το πουλούσαν οι μανάδε μας και το άσχημο δουλεύαμαν εμείς. Γιατί με το μαλλί φέραμαν γύρα, με το τυρί φέραμαν τυρί, για να πουλήσουμε τυρί, το μανούρι να μπορέσουμε να φέρουμε γύρα, το γιαούρτι που κάναμαν να πουλήσουμε, την γκίζα να πουλήσουμε να φέρουμε γύρα...» (Α.Μ, ΣΥΝ.28, ΑΠ.480)

Επιπλέον, το σμίξιμο των αντρογύνων (και πολλές φορές και των παιδιών αυτών), ενδυνάμωνε τους συναισθηματικούς δεσμούς μεταξύ των μελών της οικογενείας. Η συμμετοχή των γυναικών και των παιδιών τους συνέβαλε καθοριστικά στο να μπορεί να πραγματοποιηθεί ο κούρος, γιατί ήταν πολλά τα «μέτωπα». Οι άντρες ασχολούνταν αποκλειστικά με το κούρεμα, ενώ οι γυναίκες και τα παιδιά ασχολούνταν με τις υπόλοιπες εργασίες (διαλογή μαλλιού, τακτοποίηση του μαλλιού στα χαράρια, μαγείρεμα, κεράσματα κ.λπ.). Όπως ανέφεραν οι κτηνοτρόφοι, ήταν αδύνατον για τους άντρες να κουρέψουν τα πρόβατα χωρίς την βοήθεια των γυναικών.

«(...) χωρίς γυναίκες δεν γινόταν ο κούρος, το κούρεμα εκεί. (...) Έπρεπε να είναι οι γυναίκες (...) για εργατικά χέρια. Καλά για το νταβαντούρι. Πρώτα ... Ποιός κοιτούσε νταβαντούρι; Να μαγειρέψουνε, να κάνουν τις πίτες, να ... είχαν τ' αρνιά. (...) Να μαζεύουν τα μαλλιά μετά γιατί κούρευαν (οι άνδρες) (...).» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.481)

Ακόμη, ήταν μια ευκαιρία συνεργασίας (Αλεξάκης, 2009; Αυδίκος, 2012) μεταξύ των κτηνοτρόφων των κοντινών μαντριών προκειμένου να φέρουν εις πέρας το κοπιαστικό εγχείρημα του κούρου και ήταν ευκαιρία κοινωνικοποίησης των κτηνοτρόφων, που υπό τις συνθήκες της καθημερινής βιοπάλης δεν ήταν εύκολο να ανταμώσουν με άλλους κτηνοτρόφους, λόγω απόστασης και φόρτου εργασίας. Όταν ο Γ.Δ.Μ «έχασε» τον αδελφό του από βίαιο και ξαφνικό θάνατο δεν είχε διάθεση

¹⁶³ Βλ. Ν.Καρατζένης (1991, σσ. 288-293) για αναλυτική περιγραφή του κούρου.

να καλέσει άλλον κόσμο για να βοηθήσουν στον κούρο γιατί είχε πένθος κι ο κούρος με πολλά άτομα ήταν πανηγύρι.

«(...) εκεί ήταν ερημιά στο Κατσαούνη απάνω.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.482)

«Γιατί, οι άνθρωποι ήτανε μόνοι τους ας πούμε εκεί στα ζώα τους. Εκεί που ζούσε ο καθένας ας πούμε και δεν είχε επικοινωνία ας πούμε ή να βρει κάποιον ας πούμε. Ήτανε πανηγύρι αυτό. Ήταν σαν να πας σε ένα πανηγύρι και να βλέπεις κόσμο, φαγητά, πιωτά και περνούσαν καλά ας πούμε.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.483)

Για να καταλάβουμε πόσο σημαντικό ήταν το σμίξιμο αυτό των ανθρώπων, αρκούν οι παρακάτω μαρτυρίες που αναφέρονται στην κατάσταση της απομόνωσης, που βίωναν πολλές οικογένειες (όχι όλες) στα χειμαδιά.

«Μαθαίναμε σαν τους αγριάνθρωπους. Μετά βλέπαμε άνθρωπο και φοβόμασταν να πάμε να τον βρούμε να του μιλήσουμε, γιατί όλον τον χειμώνα δεν είχαμε. Ποιόν να δεις;» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.484)

«Εμείς δεν ζούσαμε κοντά σε χωριό. Ζούσαμε πάνω σε βουνό και δεν είχαμε πολλές επαφές. Εμείς δεν είχαμε πολλή επαφή. Ο πατέρας μου όταν κατέβαινε κάτω στην αγορά είχε. Εγώ σαν παιδί δεν είχα, δεν έχω κάνει φιλίες από 'κει με άλλα παι... κορίτσια της εποχής. Δεν είχαμε. Ήμασταν αποκλεισμένα ορεινά.» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.485)

Ο κούρος ήταν και μια μορφή ψυχαγωγίας, σαν πανηγύρι, γιατί η σκληρή δουλειά συνδυαζόταν με καλό φαγητό, κρασί, τσίπουρο, τραγούδι, χορό και αστεία (Campbell, 1976, σ. 30). Υπήρχαν φορές που η οιοποσία κατέληγε σε μεθύσι από ορισμένους κτηνοτρόφους.

«Το κούρεμα ήταν κάτι σαν πανηγύρι, γιατί μαζεύοτανε όλοι οι κτηνοτρόφοι ας πούμε, γιατί γινότανε με τα ψαλίδια, ας πούμε, και εκεί πέρα, ας πούμε αυτός που φιλοξενούσε, ας πούμε τόσο κόσμο, έσφαζε κάποια αρνιά, έψηνε αρνιά, φαγητά, πίτες οι γυναίκες εκεί και περνούσαν και καλά.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.486)

« (...) κι ένας πανηγυρισμός τότε, κι ένας πανηγυρισμός γινόταν με την κτηνοτροφία, όταν κουρεύαμε τα πρόβατα και μαζεύομασταν εκεί πέρα πολλοί... κουρεύαμε τα μαλλιά, καθαρίζαμε τα πρόβατα.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.3, ΑΠ.487)

«Την άνοιξη το Πάσχα αν ήσουν εκεί στον κούρο έρχονταν στον κούρο, μαζεύονταν γυναίκες, άντρες εκεί πέρα. (...) Πάντα στον κούρο γίνεται πανηγύρι.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.488)

«Και εκεί πάντα ψήνανε αρνιά, κάνανε πίτες, κασιδιάτες οι γυναίκες. (...) Το είχαν σαν γλέντι. Μετά κουβέντες εκεί, αστεία ο ένας, ο άλλος... (...) Και μαγειρίτσα.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.489)

«Κόβαμε πολλά αρνιά και τα 'ψηνε ο θεός μου ο Μήτσος στα κάρβουνα, στην σουβλα. Τρώγαμε πίτες, κρασί, μεθύσι, χορός, αυτά.» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.490)

«Χορός και τραγούδι. (...) Κοίταξε, τραγούδια είχανε μία σειρά τραγούδια. Και ήξεραν όλοι τραγούδια. Έπαιρναν του τραπεζιού, έπαιρναν ξέρω 'γω τι και τα 'παιρναν με την σειρά. Ήξεραν όλοι να τα τραγουδάνε αυτά τα τραγούδια. Και όταν συμμετείχανε σε μία εκδήλωση όλοι μαζί γίνεται ένα τέλειο γλέντι, ας πούμε.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.491)

«Ψήναμε αρνιά, απαραίτητα, τα 'χα απαραίτητα, κρασάκι, τσιπουράκι κανά γλυκό, λουκούμι. (...) Ερχόνταν και γυναίκες και βοηθούσαν, μάζευαν τα μαλλιά. (...) Και γλέντι γινόταν. (...) Μπορεί και κλαρίνα παίρναμε μερικές φορές, όχι πάντα φυσικά. Αλλά χορό, με το τραγούδι και μ' αυτά γινότανε επί το πλείστον. (...) Αλλά έτσι τραγουδώντας και αφού τελειώναμε το κούρεμα στρωνόμασταν στο φαγητό, κρασάκι και τέτοια έμπαινε και το κέφι. Άλλος μεθύσε και από κανέναν.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.492)

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Είχα μεθύσει μια φορά ήμουν 13-14 χρονών να πούμε και παίρνω μια καρδάρια, ήταν ένας δικός μας εδώ, χωρίς να πούμε, είχε μεθύσει κι αυτός και είχε κουραστεί και είχε ξαπλώσει πάω εγώ από πάνω και τον χτυπούσα με την καρδάρια. Όλα συνέβαιναν.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.493)

Ακολουθεί ένα περιστατικό που έχει χαραχθεί στην μνήμη των ανθρώπων που το έζησαν, όπως μαρτυρούν οι πληροφορητές/τριες, και σχετίζεται με τον πανηγυρικό χαρακτήρα του κούρου. Ο Βασίλειος Μπούμπας, δήμαρχος τότε του Μετσόβου, είχε φέρει μαζί του στα χειμαδιά, όπου ξεχείμαζαν τα πρόβατα και της δικής του οικογενείας, τον Γιάννη Μπάο, ταξιτζή και βιολιστή, για να ψυχαγωγήσει όσους/ες κούρευαν τα πρόβατά τους στο Παπαδοπούλι.

«Αφού μια χρονιά είχε φύγει ο πατέρας μου απ' την Πετσάλη, πήρε τον Γιάννη τον Μπάο με ένα βάκχαλ ταξί που είχε, μιλάμε παλιό ταξί απ' τα παλιά μακριά, λεμουζίνες και τον πήρε αγκαζέ τότε, ήταν τότε δήμαρχος στο Μέτσοβο ο πατέρας μου, νομίζω, και τον παίρνει τον Γιάννη τον Μπάο με το βιολί και πήγανε στο Παπαδοπούλι στον κούρο. Ε, αυτό έμεινε στην ιστορία. Το τι γλέντι έχουν κάνει όλοι εκεί πέρα οι... όλοι εκεί δεν λέγεται. Κρασιά, αρνιά... τι να σου πω;» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.494)

«Και μια φορά είχαμε πάει με τον θείο μου τον Βασίλη, ο οποίος ο θείος ο Βασίλης ήτανε, ήτανε δήμαρχος, με την Χούντα τον είχαν διορίσει δήμαρχο, μετά τον καθαιρέσανε, και είχαμε πάει με το ταξί για να βοηθήσουμε, πήρε, νοίκιασε ένα ταξί, το Γιάννη τον Μπάο με το βιολί, που 'ταν και ταξιτζής και πήγαμε πρωί, ήταν και η Ερασμία, ήταν η Ερασμία, Αθηνά, η Αθηνά εδώ του Ταλάρη, η Αθηνίτσα δύο, ήμουνα εγώ και ο θείος ο Βασίλης και πήγαμε εκεί που λες αυτά, πρωί, κάναμε ό,τι κάναμε τα κουρέψαμε τα αυτά, μετά φάγαμε με το αρνί, είχαμε μπόλικο, αγοράζαμε απ' τον Τύρναβο (κρασί). (...) Πηγαίναν που λες, ήταν τους κάναμε το αρνί, (...) και μετά άρχισαν να τραγουδάνε, να χορεύουν και πάει και παίρνει ο Μπάος το βιολί, τη γυνγκα¹⁶⁴, και με το ... και μόνο με το βιολί και με το τραγούδι πιάσανε ένα χορό δυο- τρεις ώρες, έβγαλε ένα σωρό λεφτά ο Μπάος.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.34, ΑΠ.495)

¹⁶⁴ «gî'ngă: βιολί» (Δασούλας, 2013, σ. 120).

Ο κούρος χωριζόταν σε δυο περιόδους. Στην πρώτη περίοδο, ο κούρος γινόταν από αρχές Μαρτίου με Απρίλιο, το λεγόμενο *σουιλιάρε*¹⁶⁵ στα βλάχικα (κωλοκούρεμα στα ελληνικά), όπου κούρευαν τα πρόβατα μερικώς, στην κοιλιά, στην ουρά, στα πόδια και τα μαστάρια των προβάτων. Γινότανε πάντοτε στα χειμαδιά και δεν προϋπέθετε την παρουσία των γυναικών. Ο κούρος αυτός είχε την εξής σημασία. Αρχικά «αλάφρωναν» τα πρόβατα, ανέπνεε καλύτερα το δέρμα τους. Έπειτα, με το κούρεμα αυτό δεν κολλούσαν πλέον τόσο εύκολα κοπριές πάνω στο μαλλί τους. Και τέλος, με το κωλοκούρεμα πέφτανε τα τσιμπούρια που έπιναν το αίμα των προβάτων¹⁶⁶.

«Το κωλοκούρεμα γινόταν πάντα στο μαντρί το κωλοκούρεμα. (...) Αυτό είναι που τα κουρεύουνε στην αρχή τον Μάρτη μήνα με Απρίλη τα κουρεύουνε από κάτω, στην κοιλιά και στην ουρά. Για να μην ζεσταίνονται τα πρόβατα όταν αρχίζουν οι ζέστες. (...) Τα κουρεύανε εδώ, στην κοιλιά για να πάρουν αέρα και στην ουρά πίσω. (...) Αυτό το λέγανε κωλοκούρεμα, κάπως έτσι το λέγανε. Κωλοκούρεμα. (...) Στα ελληνικά το λένε κωλοκούρεμα. (...) Σουιλιάρε στα βλάχικα. Σουιλιάρε.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.496)

Στη δεύτερη περίοδο κουρεμάτων, όπου κούρευαν τα πρόβατα πλήρως, έχουμε την εξής διαφοροποίηση, πριν το '50- '60 και μετά από τη δεκαετία αυτή. Μέχρι το '50-'60 ο κούρος γινόταν αποκλειστικά στο Μέτσοβο, γύρω στα τέλη Ιουνίου με αρχές Ιουλίου. Στο Μέτσοβο αργούσε να πιάσει η ζέστη και πολλές φορές είχε συμβεί να τα κουρέψουν κι ύστερα να ρίξει χαλάζι με αποτέλεσμα να κρυώσουν τα πρόβατα. Επομένως από τη μία δεν έπρεπε να επισπεύσουν τον κούρο. Από την άλλη βέβαια δεν έπρεπε να καθυστερήσουν πολύ, γιατί έπρεπε να έχει μακρύνει το μαλλί των προβάτων μέχρι τα πρώτα κρύα και τις βροχές του φθινοπώρου¹⁶⁷.

«(...) εμείς πάντα τα κουρεύαμε εδώ και τα κουρεύαμε μετά τον Άγιο Απόστολο. (...) 30 Ιου... Ιουνίου. Γιατί έριχνε χαλάζι. Κρυώνανε. Δεν είχαμε και στάβλους. (...) τότες... ιι... άμα κουρεύαμε. Έριχνε βροχές, πού να τα βάλεις και μαζευότανε κάτω από τα πεύκα και στα πεύκα πάλι φοβόσουν γιατί πέφταν κεραυνούς. Χάλια, χάλια, χάλια.» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.497)

«Τον Ιούνιο μήνα και Ιούλιο, συνήθως γύρω των Αγίων Αποστόλων, εκεί γινόταν το κούρεμα, μη σου πω και 10 Ιουλίου. Και πάλι τα βιάζαμε γιατί μετά τον Αύγουστο άρχιζε πάλι το φθινόπωρο εδώ. Άλλες βροχές, τα πρωτοβρόχια.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.498)

«Το κούρεμα, καταρχήν τα κουρεύανε εδώ τα πρόβατα, όχι όπως τα κουρεύουν τώρα στα χειμαδιά. (...) Μετά από πολύ καιρό, τέλη Ιουνίου. (...) Των Αγίων Αποστόλων. Τόσο αργά γιατί τους έχουν κρυώσει πρόβατα εδώ πέρα. Τα κουρεύαν και μετά έπιανε ένα χαλάζι και χάνανε πρόβατα, κρύωναν. Φαντάσου τώρα, να έχεις μάθει ντυμένος και να βρεθείς γυμνός και να σου ρίχνει και χαλάζι από πάνω. Ναι. Τα κουρεύαν αργά.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.499)

¹⁶⁵ «*sueiáre*: μερικό κούρεμα του προβάτου (στην κοιλιά, τα οπίσθια, την ουρά και το λαιμό)» (Δασούλας, 2013, σ. 206)

¹⁶⁶ Για «κωλοκούρεμα» βλ. (Χατζημιχάλη, 2010, σ. 31; Καρατζένης, 1991, σ. 265).

¹⁶⁷ «Πρέπει να μεγαλώσει λίγο το τρίχωμά τους, να «πάρουν σάρκα» θα τους ακούς να λένε, γιατί οι καιρικές συνθήκες της βουνίσιας άνοιξης δεν αστειεύονται.» (Γάτσιος, 2002, σ. 14).

Ο κούρος, όταν γινόταν στο Μέτσοβο, ήταν χαρμόσυνο γεγονός και για τους γείτονες των κτηνοτρόφων, γιατί πολλές φορές συμμετείχαν κι εκείνοι όχι μόνο στη δουλειά, αλλά και στο φαγοπότι, στον χορό και στα τραγούδια. Τα παιδιά χαιρόνταν που θα διανυκτέρευαν έξω στα λιβάδια με άλλα παιδιά. Ο λόγος που κούρευαν τα ζώα στο Μέτσοβο ήταν πρακτικός. Ήταν δύσκολη η μεταφορά του μαλλιού από τα χειμαδιά στο Μέτσοβο τα χρόνια εκείνα.

«Τα φέρναμε εδώ απάνω. Ετοιμαζόταν εδώ τσουβάλια, τέτοιες χαράρες τα 'λεγαν αυτά τα μεγάλα που μάζευαν τα μαλλιά και τα γέμιζαν. Κούρευαν, ρύζι, σούπα, αρνιά ψημένα, πηγαίναμαν απάνω όλη η οικογένεια. Χαρά που κάναμε γιατί θα κοιμόμασταν έξω, ο πατέρας μας έβαζε στα τσουβάλια, για να μην κρυώσουμε, στα μεγάλα αυτά για να κοιμηθούμε πάνω. Οι άλλες αδερφές που ερχόταν, τα μικρά —καλά εγώ ήμουν μαθημένη— και δεν με πείραζε και τόσο, αλλά οι άλλες τις τύλιγε στα χαράρια μέσα. Ερχόταν και κανένας που έπαιρνε εδώ απ' το σπίτι που ήμασταν γειτονιά, ερχόταν για κούρεμα, πώς να σου πω; Το είχαν μεγάλο αυτό, γιατί κούρευαν οι τσομπαναραίοι έχουνε μαλλιά, έχουνε τέτοια (...）」 (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.500)

«(...) τα κουρεύαμε εδώ (στο Μέτσοβο), γιατί με τί μεταφορικό να τα φέρναμε; Και είχαμε και πολλά πρόβατα.» (Σ.Ζ, ΣΥΝ.3, ΑΠ.501)

Μετά το '60, που διαδόθηκε η χρήση του αυτοκινήτου και διευκολύνθηκαν οι μεταφορές και μετακινήσεις εμπορευμάτων, ζώων και ανθρώπων, βγήκε «άλλη μόδα». Ο κούρος μπορούσε να γίνει στον τόπο ξεχειμωνιάσματος χάρη στην δυνατότητα μετακίνησης των γυναικών και μεταφοράς του μαλλιού.

«Τώρα μετά τα κουρεύαμε στο Παπαδοπούλι, απ' όταν άρχισαν τα αυτοκίνητα και πηγαίνοερχόταν και φορτώναμε τα μαλλιά στα αυτοκίνητα και τα φέρναμε εδώ. Τα αρχίζαμε και τα κουρεύαμε κάτω.» (Σ.Ζ, ΣΥΝ.3, ΑΠ.502)

«Και μετά άρχισαν και τα κούρευαν κάτω μετά όλοι οι τσομπαναραίοι. Τα κούρευαν μετά, όταν ήμουν παντρεμένη¹⁶⁸ τα κούρευαν μετά, τα κουρεύαμε κάτω, αλλά τότε δεν τα κούρευε κανένας.» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.503)

«Απ' όταν έγινε το κούρεμα εκεί (στα χειμαδιά) ερχόταν οι γυναίκες.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.504)

Το κούρεμα πραγματοποιούνταν μες στον Απρίλιο¹⁶⁹. Όσοι κτηνοτρόφοι δεν είχαν την οικογένειά τους στα χειμαδιά, ή σε κοντινό —στα χειμαδιά— χωριό, φρόντιζαν να γίνει ο κούρος μες στις πασχαλινές διακοπές, ώστε να είναι διαθέσιμες οι γυναίκες και τα παιδιά τους, απαλλαγμένες/α από τις σχολικές μέριμνες.

¹⁶⁸ Το έτος 1967.

¹⁶⁹ Τα αρνιά τα κούρευαν αργότερα στο Μέτσοβο, γιατί είχαν περισσότερη ανάγκη ζεστασιάς. «Νίτσα» αποκαλούσαν το μαλλί των αρνιών. «(...) τ' αρνιά δεν τα κούρευαν το Πάσχα στο Παπαδοπούλι. Τα κούρευαν εδώ, πάνω στο Λιάρο, γιατί ... για να ... επειδή είδες τα μικρά θέλουν συνήθως πιο πολλή ζέστη για να μην κρυώσουνε... τα αρνιά. Και τα άφηναν λίγο μέχρι να 'ρθούνε εδώ.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.505).

«Κάθε άνοιξη τα κουρεύαμε στη Θεσσαλία λίγο πριν φύγουμε. Δηλαδή του Αγίου Γεωργίου κοντά, φεύγαν του Αγίου Κωνσταντίνου. Του Αγίου Γεωργίου στις 23 Απριλίου τα κουρεύαμε περίπου και μαζευόταν όλοι οι γείτονες εκεί, όλα τα κοπάδια, ψήνανε κι ένα αρνί, τα βάζανε κάτω και τα κουρεύανε. (...) Το ψήναμε αυτό από την προηγούμενη μέρα και είχαν αυτό και μπόλικο αρνί.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.34, ΑΠ.506)

«Τότε το Πάσχα εγώ θυμάμαι (γινόταν ο κούρος). Κανόνιζαν τότε... που είμαστε και 'μεις και ερχόταν κι κάποιος απ' το Μέτσοβο η θεία Σταματία και οι άλλες. (...) στην διάρκεια του δεκαπενθήμερου... (...) Μετά (την Ανάσταση). Όχι Μεγάλη Εβδομάδα. Μετά το Πάσχα. Μετά για να φάνε κρέας. (...) Δεν τρώγανε κρέας (την Μεγάλη Βδομάδα). Μπορεί να τρώγαν τυρί κι αυτά, αλλά δεν τρώγανε κρέας. (...) Επειδή είχαν τα σχολεία τα παιδιά κανόνιζαν αυτοί τότε το Πάσχα, όποτε και να έπεφτε. (...) Για πρακτικούς λόγους μετά, γιατί δεν μπορούσαν μετά οι γυναίκες, αφού είχαν τα παιδιά εδώ στο σχολείο δεν μπορούσαν να πάνε (...)» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.507)

Αυτό το σύστημα, του κούρου στα χειμαδιά, φάνηκε πιο αποτελεσματικό γιατί από τότε που τα κούρευαν στα ζεστά χειμαδιά, μέχρι τότε που έφταναν στο κρύο ακόμα Μέτσοβο, είχε προλάβει να μακρύνει λίγο το μαλλί των προβάτων, κι έτσι δεν ήταν εντελώς απροστάτευτα απέναντι στο χιόνι, στη βροχή, στο χαλάζι που τους έβρισκε πολλές φορές στο Μέτσοβο¹⁷⁰. Επίσης, πολλοί κτηνοτρόφοι είχαν καλύτερες σταβλικές εγκαταστάσεις στα χειμαδιά, κι επομένως εκεί το κοπάδι ήταν πιο προστατευμένο από τις καιρικές συνθήκες που προαναφέραμε.

«Μετά 'βγάλαν άλλη μόδα. Τα κουρεύουν κάτω, (...) στη Θεσσαλία τώρα έχει ζέστη. Δεν έχει ζέστη; (...) Κι όταν έρθουν εδώ έχουν τόσο μαλλί και δεν έχουν ανάγκη. Και πάλι στάβλο έχουν και δω. Τα κουρεύουν κάτω. Καμιά δυσκολία...» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.508)

«Τον Ιούνιο μήνα, τον Ιούνιο μήνα. Μετά αλλάξανε τα πράγματα γιατί τα κουρεύαμε 'κει γύρω στις 10, 15 Απριλίου. Μέχρι να 'ρθουμε εδώ 20 Μαΐου είχαν ένα περιθώριο που λέμε εμείς να μακρύνει λίγο το μαλλί, γιατί εδώ ερχόσουν στα κρύα πάλι και στις βροχές. Άλλη θερμοκρασία εδώ και άλλη εκεί (...) Γιατί εκεί είχαμε τον στάβλο που λέγαμε και αν έβρεχε όταν ήταν κουρεμένα, φρέσκα που λέγαμε, τα βάζαμε στον στάβλο. Εδώ δεν υπήρχαν τέτοια μέσα τότε. Δεν υπήρχαν στάβλοι και τέτοια. (...) Απ' το '65 δεν θυμάμαι κάπου εκεί (...) σιγά σιγά άρχισαν και τα κουρεύαμε κάτω. (...) Τα κουρεύαμε εκεί, γιατί όταν ερχόταν εδώ εδώ είχε κάνει κρύο και βροχές και αν ήταν φρέσκα κουρεμένα τα πρόβατα μπορεί και να κρύωναν.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.509)

«Αυτό κυρίως γινότανε πριν φύγουν τα πρόβατα από την Θεσσαλία, πριν έρθουν στο Μέτσοβο τα κουρεύανε. Επειδή είχε κρύο και βροχές να 'χουνε ... να 'χει μεγαλώσει λίγο το μαλλί τους. Εδώ πέρα ας πούμε, αργάνε να τα κουρέψουν, ας πούμε. Ενώ εκεί πέρα, ας πούμε, ήταν και το κλίμα διαφορετικό τα κουρεύαμε νωρίτερα τα πρόβατα πριν έρθουν στο

¹⁷⁰ «Άμα στράτευε για τα καλά ο καιρός, έμπαινε στη στράτα του, δεν είχε δηλ. παιγνιδίσματα με βροχές και ήλιο, οι στάνες κούρευαν τα γιδοπρόβατα, ένα μήνα πριν φύγουν για τα ξεκαλοκαιριά για να προλάβουν να μαλλιιάσουν πάλι, να «πουχώσουν», να θαρρέψει δηλαδή το κορμί τους στο κρύο και στη βροχή, γιατί στα βουνά που θα έβγαίνουν, τα καρτερούσαν χαλάζια και κρυαδερές καλοκαιριάτικες μπόρες.» (Καρατζένης, 1991, σ. 289).

Μέτσοβο, να 'χει μεγαλώσει λίγο το μαλλί τους να μην κρυώνουνε τα πρόβατα, γιατί ήτανε στο ύπαιθρο, στο Μέτσοβο. Είχαμε καλύτερες εγκαταστάσεις στο Παπαδοπούλι απ' ό,τι στο Μέτσοβο. Και 'δω στο Μέτσοβο είχαμε κάνει έναν στάβλο, αλλά δεν έφτανε για τα πρόβατα όλα. Είχαμε μεγάλο στάβλο, αλλά ... Να φανταστείς για πάνω από 1.000 πρόβατα εγκαταστάσεις, σταβλικές εγκαταστάσεις.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.510)

«Πριν το Πάσχα γινότανε, γιατί θα έπρεπε να βγάλουν λίγο μαλλί για να 'χουν για το Μέτσοβο, γιατί στο Μέτσοβο μόλις πάνε τα πρόβατα την άνοιξη έχει χαλάζι. Τα πιάνει χαλάζι. (...) Να μεγαλώσει λίγο το μαλλί. Κατάλαβες, για να μην κρυώνουν. Γιατί οργανισμός είναι και τα πρόβατα.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.511)

«Τον Απρίλη. Τον Απρίλη τα κουρεύαμαν. Να ερχόντουσαν εδώ στο Μέτσοβο με λίγο μαλλί. Λίγο να είναι μεγαλωμένο, να είναι μεγαλωμένο λίγο το μαλλί, να μην είναι ... να κρυώσουν τα πρόβατα.» (Α.Μ, ΣΥΝ.28, ΑΠ.512)

Για να πραγματοποιηθεί ο κούρος γρήγορα κι αποτελεσματικά ήταν απαραίτητα πολλά εργατικά χέρια και καλός καταμερισμός εργασιών. Μαζεύονταν πολλά άτομα από την τριγύρω περιοχή (Μετσοβίτες και ντόπιοι) και κούρευαν με την σειρά το κοπάδι του ενός κι έπειτα του άλλου, για όσες μέρες χρειαζόταν μέχρι να κουρέψουν όλων τα πρόβατα. Μια μέρα στον έναν, δυο μέρες στον άλλον, αναλόγως με το μέγεθος του κοπαδιού. Σε κοπάδια όπου είχαν σμίξει τα πρόβατά τους οι κτηνοτρόφοι παρατηρούσαν και το εξής: *«Ο κάθε σμίχτης κούρευε το δικό του σημάδι κι σαν απόσωνε βοηθούσε και τους άλλους.»* (Καρατζένης, 1991, σ. 289).

«Αυτοί (που είχαν λίγα πρόβατα) τελείωναν αμέσως ενώ εμάς μπορεί να χρειαζόταν και δυο φορές. Δυο μέρες, τρεις. (...) (Αυτοί που είχαν τα λίγα) το κάναν έτσι σαν βοήθεια αυτοί όμως.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.513)

«Εμείς του Μπούμπα ήμασταν πέντε αδέρφια και είχαμαν τόσα πρόβατα και κάναμε μία βδομάδα... (...) Ήμασταν 22 νοματαίοι με την ψαλίδα. (...) Τα πέντε αδέρφια. (...) Του πατέρα μου. Πέντε μέρες κάναμαν εκεί με τα φαγητά στο καλντάρι.» (Α.Μ, ΣΥΝ.28, ΑΠ.514)

«Πολλή δουλειά θυμάμαι. Φωνάζαμε άντρες από άλλα κονάκια που ξέραν να κουρεύουνε, αυτό εκεί.» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.515)

«Αλλά ερχόταν, μου 'κανε εντύπωση που ερχόταν και πολλοί ντόπιοι και βοηθήσουνε εκεί στο κούρεμα, Γκαραγκούνηδες που λέγαμε, ερχόταν και βοηθούσαν.» (Μ.Γ, ΣΥΝ.25, ΑΠ.516)

«Αλλά τότε μαζεύονταν πολύς κόσμος στο κούρεμα... για να βοηθήσουν δηλαδή. Σήμερα θα κουρέψουμε του ενός, αύριο του αλλουνού, μεθαύριο το άλλο κοπάδι.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.517)

Τόσα πολλά άτομα μαζεύονταν που ο Δ.Μ αναφέρει *«Αφού τη χρονιά που ήμουν εγώ τα ψαλίδια ξέρεις πώς ακούγονταν; Πώς ακούς τον τσίγκο να πούμε, το χαλάζι, έτσι.»* (ΣΥΝ.9). Υπήρχαν βέβαια και οικογένειες που είχαν μικρότερα κοπάδια και δεν καλούσαν άλλους για βοήθεια, γιατί τους

επαρκούσαν τα άτομα που είχαν. Πολλοί για οικονομικούς λόγους έπαιρναν λιγότερα άτομα ή τα κούρευαν μόνοι τους λίγα- λίγα, γιατί ο κούρος είχε πολλά έξοδα, τα έξοδα των κερασμάτων.

«(...) στο κούρεμα μαζευότανε πολλοί άντρες. Μαζευότανε διάφοροι βοσκοί. Δηλαδή κανόνιζαν σήμερα θα κουρέψουνε στον Μπούμπα, πήγαιναν όλοι οι βοσκοί που ήταν στα γειτονικά και βοηθούσανε στους δικούς μας. Αύριο θα κούρευαν τα πρόβατα του Τρίτου. Θα πήγαιναν πάλι όλοι εκεί.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.518)

«Το κούρεμα ήταν, μαζευόμασταν εκεί να πούμε, εμείς εκεί φίλος δεξιά αριστερά, οι γειτονιές εκεί και βοηθιόμασταν ο ένας τον άλλον. Σήμερα κούρευα εγώ, αύριο ο άλλος την άλλη ... εκεί ήμασταν 5, 10 εμείς οι Μπουμπαίοι εκεί και έτσι γινότανε.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.519)

«Ήταν, κοίταξε, ο πατέρας μου είχε άλλα τρία αδέρφια κατάλαβες και ήταν και τα ξαδέρφια. Όπως ήμουν εγώ είχα άλλα δυο ξαδέρφια από ένα αδερφό του πατέρα μου, από την αδερφή του πατέρα μου, πάλι άλλα τρία ξαδέρφια, από τον άλλο αδερφό είχε τον γαμπρό από την κόρη της κατά 'κει ήμασταν εκεί πέρα συγγένεια ήμασταν εμείς εκεί (...) (και βοηθούσε ο ένας τον άλλον) όχι στο κούρεμα μόνο, αλλά όταν ήταν ανάγκη και στην αρμεγή, όπου υπήρχε ανάγκη. (...) Παράδειγμα σήμερα θα κουρεύαμε τα δικά μας. Μετά από δυο μέρες θα κούρευε ο άλλος ξάδερφος. (...) Μετά από δυο μέρες θα κούρευε ο άλλος με τη σειρά. Κανονίζαμε έτσι πότε θα κουρέψουμε; Τότες. Τότες εσύ, τότες εγώ. Βάζαμε σειρά. Κατάλαβες; Και τελειώναμε. Αυτό ήτανε.» (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.520)

«Ερχόταν οι γυναίκες εκεί κουρεύαμε... (...) Πολλές φορές και το Πάσχα γινότανε. Και το Πάσχα γινότανε και μαζεύονταν μετά το Πάσχα δηλαδή. Και μαζεύονταν πολλά ψαλίδια. Μιλάμε τώρα για κούρεμα, στον καθένα που πηγαίναμε, και 'μεις πηγαίναμε σε άλλους και άλλοι ερχόταν σε μας, γιατί θα έπρεπε το κοπάδι να τελειώσουν όσο γρηγορότερα γίνεται στο κούρεμα» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.521)

«Θυμάμαι εγώ έλεγε ο πατέρας μου «Αύριο θα κουρέψουμε». Αν δεν τα κουρέψουμε όλα μια μέρα θα τα κουρέψουμε δυο. (...) Έλεγε της μάνας μου «Αύριο να περάσουμε να κουρέψουμε τα πρόβατα, δεν θα τα τελειώσουμε όλα, αλλά είμαστε δυο ψαλίδια.» Εγώ, ο ένας αδερφός κι ο άλλος. Φεύγει το πρόβατο, το πιάνει απ' το πόδι και σηκωνόμασταν έλεγε η μάνα μου να ετοιμαστούμε. Τώρα... κι έλεγε καμιά φορά έχουμε κανένα αρνί μικρό να το ψήσουμε, να κάνουμε και καμιά καshiάτα, καshiάτα, άντε και λίγο κρασί, τυρί και πήγαινε... μαζευότανε, εμείς ήμασταν ανθρωποι δεν θέλαμε κανέναν να έρθει να βοηθήσει τους άντρες, καταλαβαίνεις; Δεν θα τα τελειώσεις την μία μέρα θα τα τελειώσεις την άλλη. (...) Και πήγαιναν και η μάνα μου και η αδερφή μου η μεγάλη να μαζέψουν το μαλλί να το βάλουν στην σακούλα και αύριο πάλι ξανά, τα φέρνανε στο σπίτι και δεν είχαμε άλλο τίποτα εμείς. (...) Ήταν τα παιδιά, ήταν τα παιδιά που ξέρανε, κι ο πατέρας μου δεν έπρεπε

να το μάσει με άλλους. Και ήμασταν κι εμείς οικογένεια μεγάλη, να ήμασταν λίγοι.» (Π.Δ, ΣΥΝ.32, ΑΠ.522)¹⁷¹

Ο ρόλος των αντρών, λόγω σωματικής δύναμης και αντοχής, ήταν να κουρεύουν, μια πολύωρη και επίπονη διαδικασία. Το κούρεμα γινόταν με συγκεκριμένο τρόπο. Άλλοι ξεκινούσαν από τα πόδια και σιγά σιγά ανέβαιναν προς τα πάνω κι άλλοι αντιστρόφως. «Το κούρεμα αρχίζει από το κεφάλι. Έπαιρναν τα μαλλιά της τραχηλιάς του ζώου, το ξετραχήλιζαν και προχωρούσαν στο κορμί του από τη μια μεριά, ύστερα το γύριζαν από την άλλη ώσπου το ψαλίδι να καταλήξει στην ουρά που ήταν ήδη κουρεμένη από το κωλοκούρεμα.» (Καρατζένης, 1991, σ. 290). Οι πιο μερακλήδες κουρευτές άφηναν κάποιες φούντες μαλλιού (Χατζημιχάλη, 2010) στα πιο περήφανα πρόβατα. «Αφήνανε κάτι μαλλάκια εδώ να είναι σαν φουντίτσες. (...) Και στην πλάτη για να είναι ωραία έτσι.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.523).

«Οι άντρες ήταν έτσι, μια μικρή απόσταση ο καθένας, ένας έπιανε... κάποιοι πιάνανε τα πρόβατα και του το πήγαιναν αυτουνού. Ένας να το κρατάει, ένας να κουρεύει. (...) Το 'βαζε κάτω (...) το πόδι στην κοιλιά, έτσι μου φαίνεται, και το ξεκινούσε από το πόδι, μου φαίνεται (...) Απ' το πόδι. Το είχε ξάπλα το αυτό και το 'πιασε απ' το πόδι. Γιατί έπρεπε να έχει και κάποιο τρόπο. Δεν μπορούσες να το κόψεις έτσι όπως το κόβουμε όπως να 'ναι το μαλλί. Το κούρευαν απ' το πόδι και το πήγαιναν σιγά σιγά σιγά σιγά ούτως ώστε αυτό να είναι σαν ταπάκι να φανταστείς.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.524)

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Και του λέω του μιανού γείτονα εκεί, της Μαρούλας του Γιωργίτση του Καραγιάννη, του Κώτσου του Καραγιάννη, όπως κράταγα την προβατίνα και την κούρευε «Κόψε και τούτο 'δω» του λέω «το κομματάκι που 'χει εδώ» και μου κάνει μία εδώ... το βλέπεις «γκαπ» μία εδώ μου παίρνει το δάχτυλο με το ψαλίδι εδώ, γιατί δεν κοίταξε να πούμε πού είναι το μαλλί εδώ κάτω. Αυτός κοιτούσε αλλού. «Βρε! Μ' έκοψες!» «Όρε τι σου 'χω κάνει!»». (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.525)

Οι γυναίκες και τα παιδιά μάζευαν τα *πουκάρια*¹⁷², κι έδεναν το μαλλί με έναν ειδικό τρόπο, για εξοικονόμηση χώρου και για να μην μπερδευτεί το καθαρό —εσωτερικό μαλλί με το βρώμικο— εξωτερικό. Έκαναν το μαλλί σαν ρολό/ κουβάρι προσπαθώντας να κρατήσουν το καθαρό μαλλί από την μέσα πλευρά, και με το βρώμικο, που ήταν σαν φλοκάτη, έπιαναν τέσσερεις άκρες και τις έδεναν μεταξύ τους.

«(...) ο καθένας είχε το πρόβατό του και μετά πήγαινε κάποια γυναίκα, οι γυναίκες πήγαιναν πίσω τους και έπαιρναν το μαλλί απ' το ένα πρόβατο, το μάζευε έτσι, το έδενε κάπως και το 'βαζε μες στο τσουβάλι. (...) Το έδεναν Σοφία σαν... πως είναι το φιλέτο κοτόπουλο που το κάνουν έτσι; Και το μαζεύαν κάπως έτσι με το ίδιο το μαλλί. Το δένανε κάπως να μην πιάνει πολύ χώρο. Να συνδυαστεί λίγο και μαζεύαμε πολλά τέτοια και τα βάζαμε μετά στα μεγάλα τα σακιά. Την δουλειά αυτήν την κάνανε οι γυναίκες, γιατί όλοι οι

¹⁷¹ Το παρόν περιστατικό αφορά στο κούρεμα της οικογένειας της Π.Δ (ΣΥΝ.32) που γινόταν στο Μέτσοβο.

¹⁷² *πουκάρι/ποκάρι*: «Το σύνολο του μαλλιού ενός προβάτου μετά την κουρά» (Γκόλιας, 2004, σ. 158).

άντρες ήταν απασχολημένοι με το κούρεμα. Δεν έπρεπε να χάσουν χέρια. Γιατί το πιο δύσκολο ήταν αυτό. Με το ψαλίδι να τα κουρέψουνε. (...) «Τα παιδιά βοηθούσαν στα μαλλιά. (...) Εμείς μαζεύαμε τα μαλλιά.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.526)

«Μαζεύαμε τα μαλλιά, τις προβιές, τις βάζαμε να βοηθήσουμε κι εμείς δήθεν κι εμείς και τις μαζεύαμε από... πώς έχει το λίπος το, το... η προβιά δεν έχει λίπος¹⁷³, σαν λίπος στο (...) και σου κάνει τα χέρια μαλακά. Τι ωραία κρέμα είναι αυτή για τα χέρια!» (Μ.Γ, ΣΥΝ.25, ΑΠ.527)

«Στο κούρεμα μαζευόμασταν, κουρεύαμε τα πρόβατα, ψέναμε τ' αρνιά, μαγείρευαν οι γυναίκες, μάζευαν τα μαλλιά οι γυναίκες και τα 'φτιαχναν πουκάρια και τα βάζανε στα σακιά για να τα 'χουν να τα δουλέψουν το καλοκαίρι.» (Α.Ν, ΣΥΝ.30, ΑΠ.528)

«Από πώς κουρεύετε έτσι, το μαζεύεις έτσι και μετά το δένεις. Δηλαδή τετράγωνο (...) αυτό που έχει σαν φλοκάτη απ' έξω.(...) Το βρώμικο απ' έξω και το άλλο το ψαλίδι από μέσα το μαζεύεις, γιατί δεν δένεται μετά. (...) Έχει με το φλόκο απ' έξω και μετά πιάνεις το φλόκο και το δένεις κόμπους, τέσσερα, δυο φορές. (...) Το ίδιο το μαλλί παίρνεις τις γωνίες και δένεις. Όποιο ήταν πιο κοντό αυτό το κάνανε, το γυρίζανε σαν, το κάνανε σαν, το γυρίζανε ρολό και το μαζεύαν κάπως, αλλά πιο πολύ μαζεύονταν έτσι.» (Α.Γ, ΣΥΝ.25, ΑΠ.529)

Αφού ξεχώριζαν οι γυναίκες τις διαφορετικές ποιότητες μαλλιού με βάση το αν ήταν γίδινο- πρόβειο, το μήκος (κοντό- μακρύ) και τα χρώματα (άσπρο, μαύρο, κανούτο: παρδαλό)¹⁷⁴ έβαζαν τα πουκάρια μες στα μάλλινα τσουβάλια, στα χαράρια. Ο διαχωρισμός αυτός γινόταν επειδή άλλη χρηστική αξία είχε πχ. το γίδινο μαλλί, άλλη το μακρύ πρόβειο, άλλη το κοντό πρόβειο, άλλη το παρδαλό (πολύχρωμο) κι άλλη το λευκό. Το καλύτερο μαλλί το ξεχώριζαν προς πώληση. Το μαλλί που συγκέντρωναν άλλοι το πουλούσαν στα Τρίκαλα κι άλλοι στο Μέτσοβο, και σε άλλες περιπτώσεις πήγαινε ο έμπορας και το έπαιρνε από το μαντρί.

«Και μαζεύονταν, μαζεύανε τα μαλλιά, μάζευαν οι γυναίκες τα μαλλιά, οι άντρες κούρευαν. Με κατάλαβες; Είχαν τσουβάλια μάλλινα μεγάλα να πούμε και έμπαιναν τα μαλλιά μέσα. (...) Αυτό το μαλλί το βάζαν μόνο στα τσουβάλια. Και αν ήθελαν να κάνουν ρούχα και τέτοια διάλεγαν απ' τα ρούντα, απ' τα καλά τα πρόβατα. Όποια είχαν καλό μαλλί, γιατί δεν έχουν το ίδιο μαλλί... εσύ έχεις... αυτό θα γίνονταν τέτοιο, θα γινόταν ωραίο υφαντό τι να σου πω, απ' το ρούντο. Ενώ το άγριο το μάζευαν αυτό μες στο τσουβάλι και ερχόμασταν εδώ στο πάζαρο και το δίνανε εδώ στον Λαγό.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.530)

«Οι γυναίκες που μάζευαν το μαλλί, αυτές που το διπλώνανε, ξέρανε να ξεχωρίζουνε ποιό μαλλί, αυτές που τα μαζεύανε, είναι καλό, αφράτο και το μαζεύανε ειδικά για νήματα που θέλαν αυτές (...) Άλλοι κρατούσαν άσπρα από άσπρες προβατίνες ήταν καλύτερης ποιότητας, τα χρησιμοποιούσαν για υφαντά. Τα άλλα που ήταν πιο σκούρα τα

¹⁷³ Η λεγόμενη σαγιά/σαριά, σούκω στα βλάχικα.

¹⁷⁴ «Προτού τα σακιάσουν, χωρίζουν τα ποκάρια σε τέσσερα χρώματα: α) σε φλώρα, β) σε λάγια και λαγιοφλώρα, ασπρόμαυρα, γ) σε σίβα, γκριζα, και δ) σε γρίβα, καφέ-σταχτιά!» (Χατζημιχάλη, 2010, σ. 134).

χρησιμοποιούσαν για άλλες δουλειές, έτσι πιο ... άλλα ρούχα που φτιάχνανε.» (Μ.Γ, ΣΥΝ.25, ΑΠ.531)

«Τα ξεχωρίζανε, αυτό είναι μακρύ για στημόνι, αυτό είναι ρούντο για άσπρα, για φανέλες, τα βάζαν διαφορετικά και (...) Ρούντο ήταν το μαλακό, το ωραίο. Το αυτό, που ήταν το πιο (...) Που ήταν σαν (...) Είναι όπως είναι οι κουβέρτες οι... (...) Πώς τα λένε αυτές οι μάλλινες οι ωραίες που κάνουνε, έχουν μια ονομασία, τέλος πάντων. (...) Κάπως τα λένε. Σαν αγκουρά. Πώς είναι το αγκουρά απ' το ρούντο. (...) Σ' άλλη κατηγορία. Το μαύρο χωριστά. Το κανούτο που ήταν παρδαλό μαύρο πάλι χωριστά. Και γράφανε στην σακούλα μ' ένα μολύβι, με μελάνι, αυτό είναι μαύρο.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.532)

«Τότες το πουλούσαν, είχε πέραση το μαλλί. Τώρα, δε το αγοράζει κανένας. Εκείνη την εποχή, το μαλλί... εγώ με έστελνε ο πατέρας μου, το φόρτωνε στα ζώα και το 'φερνε στα Τρίκαλα στο παζάρι και τότες αυτήν την εποχή το παίρνανε, ήταν γυναίκες από το Περιβόλι που μένανε στα Τρίκαλα.(...) Αυτές κατοικούσαν στα Τρίκαλα και φτιάχνανε απ' το μαλλί φτιάχνανε τα προικιά των κοριτσιών των εγγονών. (...) Αυτές δεν είχαν πρόβατα, δεν είχαν σχέση με τη κτηνοτροφία. (...) Ζούσαν στα Τρίκαλα αυτές και φτιάχναν πολύ. (...) Το δούλευαν πολύ το μαλλί αυτές οι γυναίκες εκεί. Και τότες 20 δρχ. το κιλό πουλούσαμε το μαλλί. (...) Τώρα δεν το παίρνει κανένας.» (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.533)

«Κουρεύαμε κι εκεί. Ναι, ναι. Στο Κατσαούνι. (...) Το μαλλί το φορτώναμε σε άλογα και το (...) ήταν μακριά το αυτοκίνητο. Πηγαίναμε κάτω, περνούσε ένα αυτοκίνητο και πήγαινε στα χωριά, πήγαμε μια ώρα δρόμο. (...) Το φέρναμε εδώ το μαλλί. Το πουλούσαμε εδώ. Γιατί εδώ το τραβούσαν το μαλλί, γιατί κάνανε όλος ο κόσμος μάλλινα. Ενώ εκεί ποιος να το πάρει; Δεν ήτανε εκεί ο κόσμος... (...) Εμείς και τον χειμώνα μάλλινα και το καλοκαίρι μάλλινα. Αυτό ήταν. Μη κοιτάς τώρα γιατί τα βγάλανε και φοράνε ρόμπες. Όλο φούστες μάλλινες φορούσαμε. Και 'μεις και οι άντρες μάλλινα ρούχα.» (Γ.Τ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.534)

«Και μετά θυμάμαι ότι ερχόταν κι έμπορας και αγόραζε τα μαλλιά και πολλές φορές σε κάτι μεγάλα χαράρια (...) μεγάλες σακούλες...» (Μ.Γ, ΣΥΝ.25, ΑΠ.535)

Το κάθε τσελιγκάτο, ή όπου δεν υπήρχε τσελιγκάτο, ο κάθε κτηνοτρόφος, είχε τα δικά του χαράρια, που ξεχωρίζαν από των άλλων ως προς το μονόγραμμα του κτηνοτρόφου και το σχέδιο ύφανσης (χρώματα και μοτίβο) . Τα χαράρια είχαν χωρητικότητα γύρω στα 40 με 50 κιλά μαλλί. Η οικογένεια της Ε.Μ (ΣΥΝ.17) που είχε πολλά πρόβατα είχε γύρω στα 50 χαράρια. Ιδιαίτερη προσοχή ήθελε να μην μπερδευτεί το μαλλί του κοπαδιού του ενός κτηνοτρόφου στα χαράρια ενός άλλου.

«Χαράρια λεγότανε στα βλάχικα, που ήταν τεράστια και 'κει μέσα βάζαν τα μαλλιά όταν κούρευαν. Τα μαλλιά απ' τα πρόβατα. Κι αυτά ήταν ου, τεράστια! Χωρούσαν (...) 40-50 κιλά; (...) Πολλά, εμάς είχανε πολλά. (...) Πόσα είχαμε; Είχαμε και 50 εμείς τέτοια θεία Χάιδω στα δικά μας τα πρόβατα; Ήταν, γιατί θυμάμαι εγώ ήταν πολλά. (...) Αφού γέμιζαν αυτοκίνητο μετά για να το φέρουνε στο Μέτσοβο μαζί με άλλα πράγματα. (...) Τα παίρναμε

(από το Μέτσοβο) άδεια, και μετά τα γεμίζαμε με το, το, το μαλλί το Πάσχα...» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.536)

«... ήταν ειδικά μάλλινα τσουβάλια (...) που έπρεπε να χωρέσουνε σαράντα ποκάρια μέσα. Σαράντα πρόβατα. Αλλά δεν ήταν όλα τα ίδια. Τα καλά τα πρόβατα που ήταν καλά ταϊσμένα και λίγο προκομμένα ήταν πιο βαριά.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.25, ΑΠ.537)

«Εάν ήταν (...) και σμίχτες καθέννας η μια παρέα κούρευε απ' τον έναν, απ'... καθέννας τα δικά του αν ήταν σμίχτης ή τζοπαναράιοι και για να είναι σίγουροι μην γίνει κανά λάθος, γι' αυτό σε κάθε τσουβάλι μεγάλο έπαιρνε, χωρούσε 40, από 40 πρόβατα, 40 ποκάρια. (...) Κι αν έλειπε καμιά φορά έλλειμμα, έλεγε ο άλλος «Εμένα μου λείπουνε δύο. Πού τα έχω;», γιατί εεε, κανένα μπέρδεμα. Μπορεί ένας να έπιανε άλλη προβατίνα.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.25, ΑΠ.538)

Επιπλέον μέριμνα των γυναικών ήταν να μαγειρέψουν μαγειρίτσα, κασιδιά κ.λπ. Τα παιδιά πρόσφεραν κεράσματα στους αποκαμωμένους από την κούραση του κούρου κτηνοτρόφους. Μεταξύ εκείνων που προσέφεραν ήταν συκωτάκια τηγανητά, κουραμπιέδες (τους έφερναν έτοιμους οι γυναίκες από το Μέτσοβο), τυριά, τσίπουρο και κρασί. Οι άντρες είχαν υπό την ευθύνη τους το σφάξιμο των αρνιών και τη τοποθέτησή τους στις σούβλες. Τα παιδιά αναλάμβαναν το γύρισμα της σούβλας. Επιβεβαιώνεται, κατά τη γνώμη μου, η αλληλοεξάρτηση και αλληλοσυμπλήρωση των διαφορετικών κτηνοτροφικών εργασιών για την πραγματοποίηση του κούρου —κι όχι μόνο αυτού. Εξάλλου το λέει και η παροιμία «το 'να χέρι νίβει τ' άλλο και τα δυο το πρόσωπο» τονίζοντας τη σημασία της συνεργασίας για την επίτευξη ενός κοινού στόχου.

«Η θεία μου είχε ένα φούρνο πέτρινο χτιστό κι έψηνε μέσα έψηνε τ' αρνιά για το τραπέζι για το κούρεμα. Τα 'ψηνε μέσα αυτή.» (Μ.Γ, ΣΥΝ.25, ΑΠ.539)

«Τους πηγαίναμε νερό όποιος ήθελε, γιατί έπρεπε να πας να βάλεις νερό από μακριά. (...) Να τους κεράσεις τσίπουρο (...) λουκούμι για να περάσει... Κάθε λίγο και λιγάκι κάτι παίρνανε σαν διασκε... για να περάσει... (...) Για να περάσει και η ώρα.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.540)

«Αυτό, μεζεδάκια, συκωταριές, σαλάτες, μαρούλι απ' το κήπο δίνανε σε όλους εκεί που κουρεύανε. Με ένα κουτάλι όλοι τρώγανε. Φιλικά όλοι. Δεν είχαν ούτε «σιχαινόμαι.»» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.541)

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ¹⁷⁵: «Μια φορά πηγαίναμε για το κούρεμα κι εγώ μαζί με όλο το επιτελείο, ο πατέρας η μάνα μου, είναι και παραμύθι αυτό. Να σου πω κι ένα παραμύθι που πηγαίναμε για το κούρεμα; Φτάνω καμιά φορά στον μισό τον δρόμο. Ξέχασαν το ρύζι εδώ, γιατί έπρεπε να κάνουν μαγειρίτσα εδώ όταν κούρευαν τα πρόβατα και το αρνί ψημένο και πίτες, όλα αυτά, μεζέδια, συκωτάκια, όλα. Έλα την σούπα όμως πως θα τη έκαναν «Ωωω ξεχάσαμε το ρύζι!» Ποιος πάει, ποιος δεν πάει, πού θα πέσει το λαχείο ... στην Κίω. «Γύρισε» έλεγε ο πατέρας «θα σου κάνω θα σου ράνω». Γυρνάω με τα πόδια από τον μισό

¹⁷⁵ Αφορά στο κούρεμα που γινόταν στο Μέτσοβο.

τον δρόμο. Ήρθα κοιμήθηκα εδώ και το πρωί νωρίς νωρίς παίρνω το ρύζι και με τα πόδια και έφτασαν στην λίμνη κάτω, απ' το δάσος μέσα που ήταν το μονοπάτι για να κόψω δρόμο. Πώς δεν φοβόμασταν τότε; Στείλε ένα κορίτσι τώρα, έτσι να πάει μόνο του.» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.542)

Οι πληροφορητές/τριες ανέφεραν ένα περιστατικό από τον κούρο στα λιβάδια του Μετσόβου, στις 22 Ιουνίου του 1944, την περίοδο της γερμανικής κατοχής, όπου ο κούρος μετετρέπη από πανηγύρι σε τραγωδία¹⁷⁶. Αξίζει να παραθέσουμε το γεγονός, μέσα από τις διηγήσεις των πληροφορητών/τριών της παρούσας έρευνας, όχι τόσο λόγω της ιστορικότητάς του γεγονότος, όσο για τη σημασία που φαίνεται να διαδραματίζει στη συλλογική μνήμη των παλαιότερων (κυρίως) Μετσοβιτών.

«Σ' αυτό το σπίτι κάναν μεγάλη ζημιά οι Γερμανοί. Θέλεις να σου πω γιατί κάναν μεγάλη ζημιά; (...) Εδώ απάνω, στον προφήτη Ηλία ήτανε Γερμανοί. Και στα λιβάδια αυτά που βλέπεις στον προφήτη Ηλία είχαν αφήσει οι Γερμανοί κάμποσα άλογα. Βγαίνουν κάτι αντάρτες απ' το Βάλντι Λιόσανι που το λέμε, ξέρεις πού το λέμε Βάλντι Λιόσανι, επάνω στις Πολιτσιές, βγαίνουν κανά δυο αντάρτες και αρπάζουν κανά δυο ζώα. Βάζουν οι Γερμανοί μπαρ- μπουρ, αφήσανε τα ζώα, φύγανε. Αρχίσαν οι Γερμανοί και κάναν επιδρομή. Την επιδρομή που κάνανε, ετούτοι οι Μπουμπαίοι που σου λέω εγώ που τους σκότωσαν κουρεύανε τα πρόβατα. Και τους βρήκαν όλους εκεί. Τους μάσαν ετούτοι ήταν. Και τους μάσαν. Τους πήρε η μπόρα. Τους πήραν εδώ για να εκτελεστούνε, τους βγάλανε απάνω, για να τους εκτελέσουν. Γλίτωσαν μονάχα τρεις. Ο Γιώργος του Δασούλα του Ρότσα που τον λέμε, ο Γκόγκος του Τάμα και ο Νίκος του Ζούβγια (...). Αυτοί γλίτωσαν. Την ώρα που άρχισαν οι αρυπές... (...) Φύγανε μες στο δάσος εκεί τους χάσανε. Οι άλλοι Μπουμπαίοι πέσανε όλοι. Γι' αυτό πάθανε τόσο. Ήταν αθώοι. Και ο πατέρας του παππού σου του Ντάφου τραυματίστηκαν κι αυτός, έφυγε. Αλλά ήταν τραυματίας και μόλις έφτασε, προτού να φτάσει στο —πώς το είπαμε που πηγαίνουν οι Μπουμπαίοι, γιατί δεν μου 'ρχεται στο νου

¹⁷⁶ Η «επίσημη ιστορία» του Μετσόβου υπό του Β. Σκαφιδά (2016, σσ. 116-117) αναφέρει περι τούτου:

«Οι Γερμανοί παρέμειναν εν Μετσόβω επί εν ολόκληρον έτος και κατά το διάστημα αυτό διέπραξαν σωρείαν εγλημάτων κατά του αμάχου πληθυσμού, αποκορύφωμα των οποίων υπήρξεν η ομαδική εκτέλεσις ένδεκα αθώνων κτηνοτρόφων την 22αν Ιουνίου του 1944 εις τη θέσιν -Χέντι- Πολιτσιών της περιφερείας Μετσόβου. Το έγκλημα αυτό διέπραξαν οι Γερμανοί εκδικούμενοι μία δολιοφθοράν, την οποίαν υπέστησαν από μίαν κουμμουνιστικήν συμμορίαν από Μετσοβίτας ιθύνοντας και καθοδηγητάς. Οι ένδεκα αυτοί Μετσοβίται κτηνοτρόφοι είναι οι ακόλουθοι: 1) Μπούμπας Χρήστος- πατήρ, 2) Μπούμπας Θεόδωρος- υιός του- έγγαμος, 3) Μπούμπας Απόστολος- », 4) Μπούμπας Κωνσταντίνος- » άγαμος, 5) Μπούμπας Γεώργιος- » άγαμος, 6) Σταχούλης Νικόλαος, 7) Ζούβγιας Γεώργιος, 8) Ζούβγιας Τριαντάφυλλος, 9) Ντόλιος Αδάμος, 10) Μπούμπας Δημήτριος, 11) Νάκας Θεόδωρος. Υπήρχε και δωδέκατος μελλοθάνατος, ο Νικόλαος Ζούβγιας, ο οποίος εσώθη τραπείς τότε με ταχύτητα εις φυγήν από την γραμμήν. Οι ως άνω εκτελεσθέντες την ημέραν της κατά των Γερμανών δολιοφθοράς 21ην Ιουνίου 1944 εκούρευαν τα ποιμίνα των και κατά επικρατούν έθιμον είχαν ψήσει αρνιά δια να φάγουν μετά των οικογενειών των το μεσημέρι. Οι Γερμανοί υποπτευθέντες ότι τα ψημένα αρνιά προωρίζοντο δια τους άνδρας της κομμουνιστικής συμμορίας, η οποία ελυμαίνετο τους κτηνοτρόφους του Μετσόβου, Αηλίου και Μηλιάς, προέβησαν ανεξετάστως εις την σύλληψιν των ανωτέρω κτηνοτρόφων και καταδίκην των εις θάνατον!! Την σκληροτέραν δοκιμασίαν εις την περίστασιν αυτήν υπέστη η οικογένεια του Χρήστου Γκόγκου Μπούμπα, η οποία έχασε τον αρχηγόν της και τέσσερα παιδιά, εκ των οποίων δύο έγγαμα και επι πλέον έκτον πρόσωπον, τον Βασίλειον Χρ. Μπούμπα, πέμπτον τέκνον του Χρ. Μπούμπα, φονευθέντα εις τον Ελληνοϊταλικόν πόλεμον τον Νοέμβριον του 1940. Είναι η μοναδική οικογένεια εν Μετσόβω, που θρήνησε εξ άτομα!!»

τώρα;— (...) Και μόλις έφτασε, προτού να φτάσει στο Λιάρο απ' το τραυματίσμα που είχε ο καημένος βρήκε μια μπάρα (...) νερό ήπια, ήπια νερό και έμεινε εκεί. Έτσι πέθανε. Αν δεν είχε πει νερό θα την είχε γλιτώσει, δεν θα τον είχε πάρει η ρυπή, δεν θα τον είχε χαλάσει πολλά πράγματα μέσα. Δεν είχε γίνει εσωτερική αιμορραγία μέσα, αλλά την πλήρωσαν αυτοί, 5- 6 του Μπούμπα πήγανε, νέοι, πατέρας, παιδιά: ο Τόλης, ο Κώστας... ιι... μακελιό.» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.543)

«Από τον πόλεμο του '41 με τα πρόβατα ασχολιόμαστε. Οι πατεράδες μας, οι παππούδες μας όλο με πρόβατα ασχολιόμαστε. (...) Και μες στον πόλεμο με τους Γερμανούς τον πόλεμο. Με τους Γερμανούς οι Μπουμπαίοι κούρευαν τα πρόβατα. Το ξέρεις αυτό; Οι Μπουμπαίοι κούρευαν τα πρόβατα εκεί απάνω στις Πολιτισιές και οι αντάρτες εδώ στον προφήτη Ηλία χτύπησαν τους Γερμανούς. Οι Γερμανοί κάναν τον κατήφορο, που φύγαν οι αντάρτες. Πάνω στους Μπουμπαίους ένας δικός μας λέει «Έρχονται οι Γερμανοί.» «Και τι να κάνουμε εμείς; Κουρεύουμε τα πρόβατα.» Πήγαν εκεί και τους πιάσαν, τους φέραν εδώ στο ... και τους σκότωσαν απάνω στις Πολιτισιές. Ήταν ο πατέρας του... ο πάραπαπούς ο δικός σου, ο Δημήτρης Μπούμπας. Αυτός τραυματίστηκε κι έμεινε σε ένα λάκκο εκεί. Τον βρήκε ένας τσομπάνος, αλλά ήταν πολύ τραυματισμένος. Πέθανε. Του χτυπήσαν τη καρδιά. Πέντε νοματαίοι τους σκοτώσανε οι Γερμανοί εκεί απάνω. Τρεις μονάχα γλιτώσανε και φύγαν τρεις. Κι άλλοι φύγαν, αλλά ρίξαν πιο κάτω και τους χτύπησαν.» (Β.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.544)

«Όπως σου είπα σκοτωθ... σκότωσαν τον πατέρα μου οι Γερμανοί. Μμμ, ήταν στον κούρο, κούρευαν τα πρόβατα και τους πήραν οι Γερμανοί, γιατί πήγαν αντάρτες και πήραν άλογα από τον Προφήτη Ηλία (...) και μετά ήταν στον κούρο και όσοι ήταν έξω στα βουνά τους πήρανε, «γιατί εσείς ήσαστε με τους αντάρτες» και τους σκότωσαν απάνω στο, στην... στο Προφήτη Ηλία, στην ράχη απέναντι. (...) Και ο πατέρας μου, ο παππ... ο παππούς σου τώρα, ο παππούς του μπαμπά εεε... δεν είχε πεθάνει και ένας Γερμανός ήταν, είχε καλή καρδιά, έριξε έναν άλλον, ήταν τραυματισμένος, έναν άλλον άνθρωπο, τάχα είχε πεθάνει αυτός, κι αυτός τραβήχτηκε και πήγε στο ρέμα ο πατέρας μου. Και πήγε στο ρέμα και ήπια νερό και ... εδώ τον είχε και εδώ, ύστερα από 'δω είχε βγει εδώ και εεε πώς ... και τραβήχτηκε στο ρέμα αφού άκουσε τα κουδούνια, ήξερα τίνος πρόβατα ήταν και τον πήγανε στο πού, πού έγινε... δεν ξέρεις, που 'χαμε τα πρόβατα, και τον πήγε εκεί και ήρθε εδώ ο θείος ο Γκόγκος και είπε στην μάνα μου κι αυτή γέμισε τα... έβαλε κιλότα μάλλινη, όπως έβαζαν παλιά οι άντρες και έδεσε εδώ κάτω τ' απομεινάρια, να σου πω, γιατί μισά βλάχικα, μισά ελληνικά. (...) Και γέμισε από γάζες, από φάρμακα, τα 'βαλε στο... για να μην την πιάσουν οι ... (...) Γκερμανοί και όταν πήγε εκεί είχε πεθάνει ο... ήταν με τον θείο Βασίλη. (...) Δεν τον πρόλαβε και βρήκε. Κι είχε γράψει ένα με το αριστερό το χέρι, γιατί ήταν λαβωμένος στο δεξί και είχε γράψει ένα γράμμα «Αγαπημένα μου αδέρφια», γιατί ήταν πέντε αδέρφια και τρεις αδελφές, ο παππού, ο πατέρας μου. Και έγραφε «Αγαπημένα μου αδέρφια, να μου κοιτάξετε τα παιδιά» στα αδέρφια. Ε, μετά είπε «Αγαπημένη μου γυναίκα, να μου κοιτάξεις τα κορίτσια» και «Αγαπημένη μου μάνα, στον άλλον κόσμο θα ανταμωθούμε.» Κι αυτό το μπλοκάκι εγώ ήμουν μικρή, πήγαινε, το 'χε στο μπαούλο η μάνα μου και (...) φορές πήγαινε και γράμματα δεν ήξερε, το διάβαζε και το ξαναδιάβαζε και τραβούσε τα μαλλιά απ' το

κεφάλι της κι έσκουζε. Δεν ξέρω, δεν ήξερα τι πάει να πει. Όταν μεγάλωσα πιο πολύ το είδαμε αυτό το δεφτεράκι που 'χε εδώ στο... Και αυτά.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.16, ΑΠ.545)

«Να σου πω Σοφία, η ζωή εμείς η ... εμείς περάσαμε δυσ... δύστυχα χρόνια πολύ γιατί πιάστηκε ο πόλεμος το '47, πιάστηκε ο πόλεμος. Μένα με βρήκε το '40 δώδεκα χρονών ο πόλεμος, ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Ε, είχαμε ταλαιπωρίες μεγάλες. Αντάρτες... Πρώτα 'κείνη είχαμε, η πρώτη επιστράτευση που έγινε του '39. Ύστερα πιάστηκε ο πόλεμος με τους Ιταλούς, ήρθαν οι Ιταλοί, ήρθαν οι Ιταλοί, ύστερα ήρθαν οι Γερμανοί, ύστερα σηκώθηκαν οι αντάρτες. Είχαμε προβλήματα. Δεν ήξερες πώς να φερθείς. Ήμασταν έξω με τα πρόβατα ή ... ερχόταν οι αντάρτες, δεν ήξερες τι ήτανε. Δεν ήξερες τι ήταν. Δεν ήξερες πώς να τους μιλήσεις. (...) Έφευγαν οι αντάρτες και ερχόταν ο ... ο στρατός ο δικός μας, ερχόταν ο στρατός. Τι μπορούσες να πεις; Πέρασαν αντάρτες; Πέρασαν αντάρτες; Πώς να πεις; Πέρασαν; Ε; Τι θα έλεγες εσύ άμα; Βλέπεις οι Μπουμπαίοι που τους σκότωσαν κι απάνω το '43 έτσι πε... έτσι είπαν. Ήταν την ημέρα που κούρευαν τα πρόβατα. Και πέρασαν, ήρθαν οι αντάρτες εδώ στην Πολιτισά, στις Πολιτισιές που το λεν' στον... στον Προφήτη Ηλία και χτύπησαν... ήταν κάτι Γερμανοί εκεί που βοσκούσαν τ' άλογα. Πήραν και τ' άλογα και σκότωσαν κανά δυο Γερμανούς μου φαίνεται. Έναν- δύο. Κι οι Γερμανοί κίνησαν απ' τον Προφήτη Ηλία και πήγαν στην στάνη, στην στάνη του Μπούμπα. Κούρευαν τα πρόβατα εκείνη, εκείνη την ημέρα. Τους είπαν «Πέρασαν αντάρτες εδώ;» «Όχι» λέει αυτοί, ενώ είχαν περάσει τορός απ' τ' άλογα πήγαινε στο μαντρί μέσα. «Δεν πέρασαν, δεν πέρασαν, δεν πέρασαν.» Τους πήραν είδηση. Σκότωσαν 13, πόσους σκότωσαν. (...) Οι Γερμανοί. Τους πήραν, τους έφεραν εδώ, τους πήραν ανακρίσεις. Αυτοί το 'χαν πιάσει, ότι δεν πέρασαν οι Γερμανοί, δεν πέρασαν αντάρτες, ενώ οι αντάρτες είχαν περάσει μέσα εκεί. Τους σκότωσαν. Τι μπορούσε να... τι μπορούσαν να πουν; (...) Ήταν και ο παππούς σου. (...) Ο Δημήτρης ήταν και ο παππούς, γιατί κούρευαν τα πρόβατα, είχα πάει να βοηθήσει (...). Αυτός... αυτός μου φαίνεται όταν τους έδωσαν την χαριστική βολή ήταν ζωντανός ο παππούς σας και δεν θέλησε τώρα να τον δώσει χαριστική βολή ο... ο Γερμανός, του λεν γιατί κατάλαβε, γιατί... γιατί σώθηκε σώθηκε ζωντανός και είπε ότι έριξε έναν άλλον απάνω ο Γερμανός κι αυτός έκατσε κάτω μέχρι (...). Έφυγαν οι Γερμανοί και ύστερα έφυγε αυτός, έφυγε και έπεσε κάτω στο δρόμο και πάει στο μαντρί, αλλά ήταν ... είχε... είχε μώρε ... είχε κάνει 'μορραγία και πέθανε.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.546)

«Το '43. Αυτοί ξέρεις τι έγινε; Οι Γερμανοί είχανε 'δω στον προφήτη Ηλία είχανε τα μουλάρια που είχε, είχε ο στρατός ο γερμανικός και τα βοσκούσαν στα λιβάδια, και βγήκανε τότες δυο αντάρτες απ' το δάσος εκεί και σκοτώσανε δύο- τρία μουλάρια γερμανικά. Οι Γερμανοί για να τους πιάσουνε έφτασαν κάτω 'κει που... στα δικά σας τα ... (...) Του Λιάρου. Μόλις έφτασαν εκεί είδανε πρόβατα που κουρεύαν τα πρόβατα, ψέναν αρνιά ο κόσμος εκεί, όλοι συγγενείς και τους λέει «Να, αυτοί ταΐζουν τους αντάρτες» οι Γερμανοί. Τους πιάνουν όλους από 'κει και τους φέρουν εδώ στο Μέτσοβο, από πάνω απ' το δημαρχείο, δίπλα απ' το σπίτι του Γούλη του Πλατάρη, εκεί. Εκεί τους κλείσανε μέσα, τους κρατήσανε δύο μέρες κι από 'κει τους πήραν και τους πήγαν στο Πάντσα Μάρε, που λέμε εμείς. (...) Στου Σηόποτο, στου Σηόποτο ακριβώς, απάνω αριστερά έχει ένα ίσιωμα

εκεί πέρα. Κι εκεί τους έφεραν κι εκεί τους αυτό... (...) Κι εκεί που τους φέρανε όλους τρεις γλίτωσαν. (...) Αυτοί που γλίτωσαν γλίτωσαν επειδής ήταν κοντά στο δάσος (...) κι λέγαν ο ένας με τον άλλον, πήδησαν στο δάσος οι τρεις αυτοί, ο Νίκος του Ζούβγια, τον Γκιντυπι τον λέμε, ο Γκόγκος του Τάμπα, ο Γιώργος του Τάμπα και ο Γιώργος του Δασούλα του Ρότσα, τον λέγαμε. Αυτοί οι τρεις. Και αυτοί καθόταν στα βουνά κρυμμένοι ώσπου έφυγαν οι Γερμανοί, και τους άλλους εκεί. (...) Από μια οικογένεια απ' την Ασπασία πόσοι ήταν, τέσσερεις, πέντε απ' την Ασπασία, ο πατέρας και τρία παιδιά. Ο πατέρας του παππού σου, ο Δημήτρης. (...) Από την Ασπασία του Μπούμπα τώρα ο πατέρας και τρία παιδιά ή τέσσερα;» (Χ.Δ, ΣΥΝ.25, ΑΠ.547)

«Με τους Γερμανούς ήταν και ο πατέρας μου, είχε τα ζώα και ήταν και ένας θείος που τον σκοτώσανε 'κει οι Γερμανοί. Ένας άντρας της θείας μου, αδερφή της μάνας μου, ο άντρας της, τον είχαν σκοτώσει τότε οι Γερμανοί, γιατί ήταν στο κούρεμα και ο παππούς του Μπούμπα ο Δημήτρης γλίτωσε, τι γλίτωσε, ήταν τραυματισμένος και είχε πάρει το τσαρούχι του ο καημένος, γιατί μας τα 'λεγε πάντα ο πατέρας τα... (...) Κι ο πατέρας μου μας τα 'λεγε πάντα, μετά εκεί ακούει κάτι ... άκουσε ο πατέρας μου γιατί σκοτώσανε στο κούρεμα, δεν ήτανε ο πατέρας μου, ήτανε με τα ζώα και βγαίνει λέει ο πατέρας μου «Άκουσα ωχ, ωχ να φωνάζει ο παππούς του Μπούμπα, ο Δημήτρης. Πάω εκεί» λέει ο πατέρας μου, «τι να δω; Τον Δημήτρη τον Μπούμπα είχε μια πληγή εδώ που το 'κανα... χρχρ ακούγονταν» λέει «η πληγή εδώ. Τι;» λέει «Άσε Σταύρο, σκότωσαν όλα τα παιδιά εδώ» λέει του πατέρα μου. «Πω πω» λέει ο πατέρας μου «Τι να σου κάνω;». Είχε μια πετσέτα ο πατέρας μου που 'χε απ' το ψωμί, γιατί έφευγε αιμορραγία αίμα του παππού, και πάει ο πατέρας μου βγάζει την πετσέτα απ' το ψωμί, γιατί αυτήν είχε, όχι, την πετσέτα που είχε δεμένη εδώ λέει, στο ... «και το 'πλυνα λίγο με νερό, γιατί στο ποτάμι είχε φτάσει», λέει, «έτσι σβάρνα και κρατούσε το τσαρούχι στο χέρι ο καημένος», λέει ο παππούς «Αχ, ρε Σταύρο τι έπαθα;» λέει, «άμα θα γλιτώσω ρε Σταύρο» κι έκλαιγε «θα στο χρωστάω». «Μωρέ άσε τώρα θα μου χρωστάς» λέει ο πατέρας μου. «Για κάτσε τώρα να φωνάξω» λέει ο πατέρας μου, «κάτσε εδώ». «Του έδεσα την πληγή» λέει ο πατέρας μου, «την έδεσα», λέει «και μετά πήγα και φώναξα», λέει, «και τον παίρνουμε, τον πήραμε γκυρκα και τον έβγαλα, για να τον πάρουνε μετά, αλλά δεν έζησε όμως.» Δεν ξέρω πόσες μέρες έζησε ο παππούς, αλλά πω πω πω. Του 'χε μείνει του πατέρα μου αυτό, πολύ έτσι άσχημη εμπειρία με τον παππού τον Μπούμπα τον Δημήτρη, γιατί τον ήξεραν, είχε κάνει στους Μπουμπαίους.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.548)

«Πέθανε στο... τον σκότωσαν οι Γερμανοί. Ήταν δεκαέξι νοματαίοι. (...) Οι Μπουμπάδες, ο πατέρας μου τέσσερα παιδιά και ο παππούς σου ο Μήτρης ήταν 18, τα τρία φύγανε, ο παππούς Μήτρης έκανε γιατί πέθανε με το που έριξαν οι Γερμανοί και οι άλλοι όλοι κάτω. Και (...) φύγαν οι Γερμανοί και σηκώθηκε ο παππούς σου ο Μήτρης και τράβηξαν σβάρνα σβάρνα και μπήκε σ' ένα κι έβαλε φιάρικα που τον σκότωσαν. (...) Φιάρικα... πώς το λένε; Πράσινο πράγμα του 'βαλαν. Και πήγε σ' ένα νερό και ήπια νερό και 'δω σκούζει όλο το Μέτσοβο εδώ, γιατί φύγαν 18 νοματαίοι. Κι από 'κει σόρα¹⁷⁷, να φέρουμε εμείς το ψωμί

¹⁷⁷ «sõrã: 1) αδελφή, 2) [ΕΔΩ] η γυναίκα με την οποία συνδέεται κανείς με μία βαθιά σχέση φιλίας» (Δασούλας, 2013, σ. 199).

στο ... στα πρόβατα, εκεί που είναι η λίμνη φορτωμένες με τα πόδια κι όχι μπότες και καλτσούνια πως έχουμε τώρα 500 ζευγάρια. Πήγα 'γω στο στο που κάνουμε τα τυριά που την βλέπουμε ζούσε ο παππούς ο Μήτρης. Τον είχα δει εγώ. Πάω εγώ, έρχομαι πάλι με τα πόδια. Της λέω της γιαγιάς Νάως. «Ω Νάω μπάμπα νάτζα Μήτρη» «Ζει ο άντρας σου», το 'λεγα θείο εγώ. Σηκώθηκε ο μπαμπα- Γκόγκος, πήρε μουλάρι απ' εδώ γεμάτο και πήγαμε εκεί που είναι η λίμνη που κάναν τα τυριά εκεί και τον βρήκαν πεθαμένο! Τον φορτώσαμε ύστερα και τον φέραμε εδώ, απ' την μια μεριά πέτα και στην άλλη πέθανε ο Μήτρος. Τον έφεραν εδώ. Μαρτύρησαν γιατί πέθανε; Χωρίς καμπάνε. Να το ξέρετε αυτό!!! Το '40. Με τον πόλεμο! Χωρίς καμπάνα γιατί πεθαίνει, πέθανε ο Μήτρης, τον σκότωσαν οι Γερμανοί. Χωρίς καμπάνα. (...) Να μην ακούσουν οι Γερμανοί γιατί τον φέραν εδώ πεθαμένο και ...Καθόλου! Χωρίς καμπάνα! Αλλά με το '40, με τον πόλεμο. Έχει σημασία εκείνο.» (Α.Μ, ΣΥΝ.28, ΑΠ.549)

Το παραπάνω περιστατικό ίσως αποτελεί τη μοναδική άσχημη ανάμνηση των Μετσοβιτών από τον κούρο. Κατά τα άλλα, μέσα από τις αφηγήσεις γίνεται σαφές, ότι ο κούρος, παρά τον κοπιαστικό του χαρακτήρα, ήταν από τις πιο ευχάριστες στιγμές της κτηνοτροφικής ζωής, όχι μόνο για τις κτηνοτροφικές οικογένειες, αλλά και για τους συγγενείς και φίλους αυτών, που δεν είχαν πρόβατα, αλλά παρόλα αυτά βοηθούσαν και απολάμβαναν το «πανηγύρι», κατόπιν προσκλήσεως των πρώτων.

«Ερχόταν ας πούμε το Πάσχα που κουρεύαμε τα πρόβατα ερχότανε για να βοηθήσουνε όλοι, γιατί ήταν κάπως σαν γλέντι το κούρεμα. Ερχόταν από το Μέτσοβο και η θεία Σταυρούλα...» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.550)

« (...) ήταν έτσι πανηγυρικά και κάνανε και κούρεμα πολλές φορές εκεί. Μαζευόταν για κούρεμα και είχα κι εγώ λίγες εμπειρίες, μ' άρεσε.» (Μ.Γ, ΣΥΝ.25, ΑΠ.551)

«Ερχόταν και γειτόνισσες, φίλες, γιατί είχαν χαρά για το κούρεμα, αρκεί να τους φωνάξεις.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.552)

«Το όταν πηγαίναμε στον κούρο πη... μαζευόμασταν, ήμασταν πόσο ξαδέρφια, ξαδέρφες εκεί, πηγαίναμε στον κούρο με τις ξαδέρφες, με τους θείους, εεε .... περνούσαμε μια χαρά. Τέσσερις μέρες έκαναν; Γιατί είχαν πολλά πρόβατα και σαν παιδιά, πηγαίναμε στο ποτάμι, τάχα ψαρεύαμε, παίζαμε, εεε... αυτά τα πράγματα κάναμαν. Τότε δεν ήτανε ούτε τηλεόραση, ούτε τίποτε, αυτά ήτανε στην κοινωνία, με τα παραμύθια, με τις ιστορίες (...).» (Ε.Μ, ΣΥΝ.16, ΑΠ.553)

Η Α.Γ (ΣΥΝ.27) αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα, που επιβεβαιώνει την παραπάνω διαπίστωση. Παρότι περιέγραφε την ζωή της στα χειμαδιά και γενικότερα την —χωρίς την θέλησή της— ενασχόλησή της, στα παιδικά της χρόνια, με την κτηνοτροφία με τα πιο «μελανά χρώματα», παρά ταύτα, ο κούρος για εκείνη αποτελούσε μια πολύ όμορφη ανάμνηση. Ίσως η μοναδική της ευχάριστη ανάμνηση από την κτηνοτροφία.

«Το θυμάμαι πολύ ωραίο το κούρεμα. Είχαμε πολύ χαρά, γιατί είχα τα ξαδέρφια μου, πρώτα ξαδέρφια, ήμασταν σαν αδέρφια, του Δασούλα. (...) Μαζευόμασταν ήταν τρία τα πρώτα ξαδέρφια και ήμασταν στην ίδια ηλικία και χαρά που είχαμε να κουρέψουμε τα πρόβατα, θα πάμε στο κούρεμα. Και κάνανε πίτες οι γον... η μάνα μου με την θεία μου. Κάναμε πίτες κασιδιάτα, Σοφία. Κάναν την προετοιμασία μια μέρα νωρίτερα. Κάνανε πίτες κασσάτες, δύο, τρεις πίτες. Κάνανε γλυκά, κουραμπιέδες και ετοιμαζόμασταν να πάμε με τ' άλογα στο κούρεμα. Παίρνανε πολλά, κρασιά (...) Ήταν δύο ώρες (απ' το Μέτσοβο). Εμείς τα είχαμε στο... (...) Πώς το λέγανε, Βάλεα Μένγκουλη το λέγαν στα βλάχικα. (...) Και πηγαίναμε παίρναμε τα ζώα τα άλογα, βάζαμε φλοκοτίνες απάνω Σοφία, ωραίες φλοκιαστές. Φλοκάτες, γιατί κοιμόμασταν εκεί το βράδυ. Πηγαίναμε μια μέρα νωρίτερα. Και κάναμε την προετοιμασία, σφάζανε αρνιά, τέσσερα αρνιά, πέντε αρνιά σφάζανε, γιατί παίρναν και (...) άλλους ανθρώπους. (...) με ψαλίδια, πολλά. Δεκαπέντε ψαλίδια. Δεκαπέντε άτομα στο κούρεμα, ξένοι. Ξένοι δηλαδή φίλοι, συγγενείς. (...) Κτηνοτρόφοι και βοηθούσαν αναμεταξύ τους, σήμερα στο ένα κούρεμα, αύριο στο άλλο. Και 'μεις ψήναμε τα αρνιά τα μικρά με τον έναν αδερφό μου. (...) Στη σούβλα. Και 'μεις χαρές! Αυτό ήταν μόνο το πιο ωραίο Σοφία που είχαμε, η πιο μεγάλη χαρά. Με τα ξαδέρφια μου τι κούνιες κάναμε!» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.554)

Η δε Ε.Δ (ΣΥΝ.30, ΑΠ.555) όταν ρωτήθηκε ποιά/ες ήταν η αγαπημένη/ες της στιγμή/ες από την ζωή της ως κτηνοτρόφου απάντησε «Στο κούρεμα με τις διασκεδάσεις.». Για να μην δοθεί λανθασμένη εντύπωση οφείλουμε να επισημάνουμε, ότι ο κούρος ήταν πολύ κουραστική εργασία, γιατί είχε διάρκεια κάποιων ημερών, απαιτούσε — εκ μέρους των ανδρών— χειρωνακτική δύναμη κι αντοχή (ένας καλός κουρευτής μπορούσε να κουρέψει την ημέρα 50- 60 πρόβατα), οι γυναίκες και τα παιδιά έπρεπε να βρίσκονται διαρκώς σε εγρήγορση για να κερνούν τους άνδρες που ήταν απορροφημένοι στον κούρο. Επίσης, οι γυναίκες είχαν την μέριμνα του φαγητού και της συλλογής και ταξινόμησης τους μαλλιού. «Ο μεγάλος κούρος του Μάη είναι δουλειά βαριά (...) Πολύ δυσκολότερος από το άρμεγμα (...)» (Χατζημιχάλη, 2010, σσ. 132-133). Ήταν η πιο κοπιαστική κτηνοτροφική δουλειά (Καρατζένης, 1991). Παρόλα αυτά ήταν παράλληλα και γιορτή (Χατζημιχάλη, 2010), πανηγύρι για τους λόγους που προαναφέραμε (επικοινωνία μεταξύ κτηνοτρόφων, συνεργασία, φαγοπότι, τραγούδι και χορός). Ίσως ο πανηγυρικός χαρακτήρας να οφειλόταν και στο γεγονός ότι είχε μπει η άνοιξη, ο μεν καιρός είχε μαλακώσει, η δε φύση ήταν αναγεννημένη, κι όλα αυτά προμηνοούσαν ότι πλησίαζε η πολυπόθητη επιστροφή των κτηνοτρόφων στο σπίτι τους, στη γενέτειρά τους.

«Τώρα 'ναι Μάης κι άνοιξη, τώρα 'ν' το καλοκαίρι,
τώρα κι ο ξένος βούλεται να πάει στην καλή του¹⁷⁸.»

¹⁷⁸ Στίχοι από παραδοσιακό τραγούδι της Ηπείρου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο ΑΠ' Τ' ΑΗ- ΓΙΩΡΓΗ ΩΣ Τ' ΑΗ- ΔΗΜΗΤΡΗ

*«Πήρεν Απρίλης δώδεκα και Μάης δεκαπέντε,
να βγουν οι Βλάχοι στα βουνά, να βγουν κι οι Βλαχοπούλες,
να βγουν τα λάια πρόβατα με τ' αργυρά κουδούνια.
Και τα κοπάδια κίνησαν, όλα τα τσελινικάτα.»¹⁷⁹*

Η γιορτή του Αγίου Γεωργίου (23 Απριλίου)¹⁸⁰ προμηνούσε το τέλος του χειμώνα με την έλευση της άνοιξης, την τακτοποίηση των λογαριασμών της χειμερινής ρούγκας (χρωστούμενα ή οφειλόμενα προς τον τσοπάνο ή τον τσέλιγκα βάσει της συμφωνίας που είχε γίνει το φθινόπωρο)¹⁸¹, «κλείσιμο» νέας συμφωνίας με άλλον τσοπάνο/ τσέλιγκα ή ανανέωση της ήδη υπάρχουσας φθινοπωρινής¹⁸², κι επιπλέον σήμανε την πολυπόθητη επιστροφή των κτηνοτρόφων στις πατρικές τους εστίες (Αυδίκος, 2012)¹⁸³. Η εαρινή ρούγκα (με ισχύ από του Αγίου Γεωργίου ως του Αγίου Δημητρίου) κανονιζόταν στο Νιο Παζάρι των Τρικάλων, το οποίο πραγματοποιούνταν μία φορά το χρόνο, τη Δευτέρα μετά την Κυριακή του Θωμά¹⁸⁴ και διαρκούσε μία ημέρα. Οι κτηνοτρόφοι ρουγκιάζονταν στο παζάρι αυτό μόνο εφόσον η εορτή του Πάσχα έπεφτε νωρίς (αρχές Απριλίου), γιατί θα έπρεπε μέχρι τις 23 Απριλίου να έχουν τακτοποιηθεί οι υποθέσεις σχετικά με τη ρούγκα. Σε περίπτωση που το Πάσχα έπεφτε μέσα Απριλίου με αρχές Μαΐου οι κτηνοτρόφοι ρουγκιάζονταν —γύρω στις αρχές Απριλίου— στα εβδομαδιαία παζάρια που γίνονταν κατά τόπους, τη Δευτέρα στα Τρίκαλα, την Τρίτη στην Καρδίτσα, την Τετάρτη στη Λάρισα, το Σάββατο στη Φαρκαδόνα (κ.λπ).

*«Και τον Άγιο Γιώργη μαζευότανε στα Τρίκαλα και από 'κει πιανότανε οι τσομπαναράιοι.»
(Χ.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.556)*

¹⁷⁹ Στίχοι από παραδοσιακό τραγούδι του Μετσόβου (κι όχι μόνο).

¹⁸⁰ Σε περίπτωση που η γιορτή του πέσει πριν το Πάσχα, μετατίθεται ο εορτασμός του Αγίου τη Δευτέρα του Πάσχα.

¹⁸¹ Κατά τη διαδικασία αυτή, στο τέλος της κτηνοτροφικής περιόδου, ο κάθε συνεταιριζόμενος έπαιρνε από τα κέρδη του τσελιγκάτου ή του συνεταιρισμού —που προέκυπταν μετά την αφαίρεση των εξόδων του κοπαδιού— το ποσοστό που του αναλογούσε βάση του πλήθους των παραγωγικών ζώων που διέθετε (Nitsiakos, 1985). Ο ρουγκιασμένος τσοπάνος που δε διέθετε δικά του πρόβατα έπαιρνε τη ρούγκα, η οποία είχε προσυμφωνηθεί, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, στην αρχή της εκάστοτε κτηνοτροφικής περιόδου (Τσακανίκα & Ισπικούδης, 2006). Ο Κ. Καραβίδας αναφέρει περί τούτου: «Εις αυτά τα έξοδα που προκαταβάλλει, δι' έκαστον σμίχτην προσθέτει τέλος, κατ' αναλογίαν επί της δαπάνης που έκαμε δια ενοίκιον βοσκής κ.λπ δι' έκαστον πρόβατον, το ποσόν που επιβαρύνει το ποιμνιον του σμίχτου. Ούτως πως δε αφαιρών πάντα ταύτα εις το τέλος εκάστης περιόδου από την γενικής πρόσοδον εκ πωλήσεως γάλακτος, ερίων, αμνών κ.λπ., τα οποία πωλούνται από κοινού, αποδίδει εις τους σμίχτες του ως καλός διαχειριστής ό,τι αναλογεί εκάστω επί τη βάσει του ποιμνίου του και της εργασίας του. Οι λογαριασμοί αυτοί καθορίζονται εν γενική συνελεύσει των μελών του τσελιγκάτου.» (Καραβίδας, 1991, σ. 38).

¹⁸² Βλ. Κεφ. «1.1. Η προετοιμασία για το ξεχειμώνασμα» για περισσότερες λεπτομέρειες αναφορικά με το ρούγκιασμα.

¹⁸³ «Η επάνοδος από τα χειμαδιά στα βουνά είναι χαρά και αγαλλίαση. Γιορτάζουν όλες οι στάνες, όχι μόνο γιατί οι άνθρωποι και κοπάδια επιστρέφουν στους φυσικούς τους χώρους. Αλλά και γιατί πραγματοποιούνται οι οικονομικές λογοδοσίες και υπάρχει η ελπίδα της αφθονότερης παραγωγής. Επίσης τότε τελούνται οι γάμοι με πολυήμερα γλέντια, γίνονται οι προτάσεις συνοικεσίων και οι επισημοποιήσεις αρραβώνων, οι βαπτίσεις παιδιών, οι κουμπαριές, η μαζική συμμετοχή στα πανηγύρια, οι επίσημες συνεδριάσεις των οργάνων του τσελιγκάτου και η σύναψη νέων συμφωνιών, οι ανταλλαγές επισκέψεων κι ένα πλήθος άλλων πολιτισμικών και εορταστικών εκδηλώσεων. Γενικά επικρατεί ένα πνεύμα κοινωνικής ευφορίας.» (Γκόλιας, 2004, σ. 50).

¹⁸⁴ Η Κυριακή του Θωμά (κινητή εορτή) γιορτάζεται κάθε χρόνο την αμέσως επόμενη Κυριακή του Πάσχα.

«Και γινότανε ένα παζάρι την άνοιξη, το λέγανε «Νιο Παζάρι» και έβαζαν τσομπαναραίοι, κατέβαιναν οι τσελιγκάδες στα Τρίκαλα, «Νιο Παζάρι», δηλαδή μια βδομάδα πριν απ' του Αγίου Γεωργίου, το... 23 Απριλίου ήταν του Αγίου Γεωργίου, 15, 17, 16 Απριλίου γινόταν «Νιο Παζάρι» στα Τρίκαλα. Τι... ποια μέρα έπεφτε Δευτέρα. Γιατί ήταν το παζάρι στα Τρίκαλα. Μια μέρα (κρατούσε). Ο τσελιγκας έβρισκε τσοπαναραίους, ο τσοπάνος έβρισκε αφεντικό για να εξασφαλίσει το μεροκάματο, για όλο το καλοκαίρι.» (Α.Ν, ΣΥΝ.30, ΑΠ.557)

«Εγώ ήμουν τσομπάνος και θα ερχόμουν σε σένα αν ήταν απ' τον Άγιο Γεώργιο για το καλοκαίρι μέχρι τον Άγιο Δημήτριο. Ήταν λοιπόν... δηλαδή... Ήταν μια σύμβαση να μείνει. (...) Μόνο την άνοιξη (βρισκόμασταν) στο παζάρι στα Τρίκαλα, ναι. Την άνοιξη, αυτό γινόταν στο Νέο Παζάρι το λέγαν τη Δευτέρα του Θωμά. Εάν συμπίπταν πριν από το αυτό να πούμε. Γινόταν πα..., μαζεύονταν να βρεις τον τσομπάνο εσύ, ο τσομπάνος να βρει το αφεντικό για τους 6 μήνες του καλοκαιριού. (...) Επί το πλείστον αυτό γινόταν, με Μετσοβίτες. Ήταν μια (...) και ήταν που ταιριάζαμε, ήταν καλός κόσμος. Κανά παράπονο εμείς προσωπικά και γρηγορότερα από τότε που ορίσαμε δηλαδή είχαμε το '43 μέχρι που... 12 χρόνια δύο αδέρφια συνέχεια. Επί 12 χρόνια συνέχεια. (...) Καλοκαίρι και χειμώνα! (...) Είχαν κι αυτοί από λίγα, μερικά προβατάκια, όπως συνήθως... (...) Τα βάζαν στο κοπάδι. (...) Για έξι μήνες γινόταν αυτό ήταν αυτό πόσο θα πάρεις 1.000 ευρώ δυο, δέκα ξέρω γω ένα τέτοιο πράγμα... ακριβώς και έτσι γινότανε η συναλλαγή να πούμε. Έκανες παζάρ' που λένε. «Θα 'ρθεις για το καλοκαίρι;» «Θα 'ρθω.» «Πόσα λεφτά θες;» Τόσα, κάπου ταιριάζαν εκεί... (...) Εάν ήσαν (δυο αδέρφια η μοιρασιά) ήταν στο εξίσου στην μέση, και τα έσοδα και τα έξοδα. (...) Εγώ όμως, αν ο θείος μου λόγου χάρη ήταν αυτός και είχε δυο παιδιά στα πρόβατα, ο πατέρας μου ήταν αυτός, εγώ ήμουν μικρότερος πήγα μετά, ε... όποιος είχε ένα δυο ήταν ένα δυο άτομα παραπάνω έπαιρνε και έναν μισθό, όπως έπαιρνε ένας τσομπάνος που ... που παζάρευες. (...) (Δηλαδή, όσο περισσότερα αγόρια είχες να δουλεύουνε) (...) τόσο καλύτερο, γι' αυτό πήγαιναν όλοι στα πρόβατα τότε γιατί βοηθούσαν.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.558)

«Το χειμώνα άρχιζε του Αγ. Δημητρίου και τελείωνε η ρόγα τους όπως λένε, η θητεία τους, η απασχόλησή τους την άνοιξη όταν ερχόταν τα πρόβατα του Αγ. Κωνσταντίνου στο Μέτσοβο και μετά τότε πηγαίναμε στα Τρίκαλα και παίρνανε κι άλλους, κι αν χρειαζόταν τσομπάνος πήγαινε στην εμποροπανήγυρη στα Τρίκαλα ή στο Μέτσοβο στην πλατεία αν ήταν Μετσοβίτες και έβρισκε τσομπάνους από εκεί.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.35, ΑΠ.559)

«Αν ήταν αργά το Πάσχα λόγου χάρη και ήταν μπροστά γινόταν άλλο παζάρι, γιατί κάθε Δευτέρα εμείς στα Τρίκαλα είχαμε όλα αυτά να πούμε. Είχε κάθε Δευτέρα παζάρι που λέμε. Εκείνα τα χρόνια στο παζάρι γινόταν όλες οι συναλλαγές. (...) Για να βρεις έναν άνθρωπο, για να πουλήσεις ζώα, για να πουλήσεις το γάλα, για να πουλήσεις τυριά, ό,τι ... όλα τα χωριά ό,τι συναλλαγές ήθελαν με προϊόντα, με το 'να, τ' άλλο θα πήγαιναν στο παζάρι. Κι έτσι γινόταν το φθινόπωρο, την άνοιξη. Ενώ το καλοκαίρι οι συναλλαγές γίνονταν εδώ στο Μέτσοβο.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.560)

Όταν έφευγαν οι κτηνοτρόφοι για τα χειμαδιά επικρατούσε θλίψη, ενώ όταν έφτανε ο καιρός της επιστροφής, τα συναισθήματα που τους διακατείχαν ήταν η ανυπομονησία και η χαρά. «Με στραμμένη λοιπόν την καρδιά και τη σκέψη τους στα ψηλώματα (...) άρχιζαν πάλι το 'τοίμασμα για τη στράτα, για το δεύτερο «χάλασμα» του σπιτιού τους μέσα στον ίδιο χρόνο. Τώρα όμως όχι με βαριά καρδιά όπως το φθινόπωρο, αλλά με ανάλαφρη διάθεση κι όνειρα για κάτι καλύτερο.» (Καρατζένης, 1991, σ. 300). «Εκεί (στα χειμαδιά) ήμασταν... καλά ήμασταν, αλλά ήμασταν στην ξενιτιά. Εδώ ήμασταν θείο, θεία, μάνα, αδέρφια, γείτονα. Όλος ο κόσμος δικός σου. Εκεί ό,τι είχες φίλους, σου φώναζαν αλλά... κρύα πράγματα.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.16, ΑΠ.561). Η ώρα της επιστροφής ήταν στιγμή που παρέπεμπε σε πανηγύρι (Campbell, 1976). Μέχρι και τα πρόβατα αντιλαμβάνονταν, ότι είχε φτάσει η ώρα της επιστροφής στα ορεινά κι ήταν ανήσυχα¹⁸⁵.

«Όταν φεύγαμε προς τα κάτω σαν να με πλάκωνε κάτι, γιατί δεν μου άρεγε γιατί έφευγα απ' το σπίτι. Έφευγα λίγο στεναχωρημένη, ενώ όταν φεύγαμε από κάτω, σαν θέλαμε να 'ρθούμε απ' το σπίτι για το Μέτσοβο πετούσε η καρδιά. Λαχταρούσαμε για να φύγουμε, να 'ρθούμε πάνω.» (Β.Γ, ΣΥΝ. 18, ΑΠ.562)

«Απ' το Παπαδοπούλι και τα πρόβατα έτρεχαν και 'μεις τρέχαμε για να γυρίσουμε πίσω. (...) Συναισθήματα, θα βρίσκαμε τους ανθρώπους μας μετά από τόσον καιρό. Τόσα χρόνια, πηγαίνοερχόμασταν με τα ζώα. Βλέπαμε τον έναν, τον άλλον, κόσμος, στρούγκες παντού, δρόμος γεμάτος. Ένα πανηγύρι κάθε μέρα.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.563)

«Τα πρόβατα καταλαβαίνουν πότε είναι να φύγουν.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.564)

«Τα πρόβατα σαν να είναι άνθρωποι. (...) Όταν είναι κρύο εδώ θέλουν να φύγουν προς την Θεσσαλία. Και όταν είναι στην Θεσσαλία και είναι ζέστη τραβάνε για 'δω.» (Χ.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.565)

«Και τα πρόβατα χαίρονταν. Αφού την ημέρα που ξεκινούσαμε απ' το μαντρί, δεν ξέρω από πού καταλάβαιναν, γιατί κάθε μέρα βγαίνουν τα πρόβατα στην βοσκή, έτσι. Εκείνη την ημέρα, μόλις μαύλιζες, όταν φωνάζεις το μανάρι να 'ρθεί από κοντά και μαύλα τα πρόβατα... (...) Το μανάρι είναι αυτό που ζυγώνει τον άνθρωπο, του δίνει μια μπουκιά ψωμί «Ε, προύς προύς!», έρχεται αυτό και ακολουθούν και τ' άλλα. Αρχισαν και βέλαζαν όλα την μέρα που ξεκινούσαμε από κάτω απ' το μαντρί, δηλαδή καταλάβαιναν ότι ερχόμασταν για το βουνό. Το βουνό πάντα σε τραβάει, δεν ξέρω γιατί, και τους ανθρώπους αλλά και τα ζώα. Ενώ όταν φεύγουμε για το μαντρί (στα χειμαδιά) με τα πρόβατα δεν ακούγονταν τίποτα να βελάζουν. Όταν ξεκινούσαμε από εκεί (από τα χειμαδιά), ναι, βέλαζαν όλα μαζί.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.566)

Παρά την ανυπομονησία ανθρώπων και ζώων, η επιστροφή στο Μέτσοβο δεν μπορούσε να γίνει πριν τις 20 Μαΐου βάσει κοινοτικού κανονισμού (Nitsiakos, 1985; 1995), ειδάλλως υπήρχαν κυρώσεις. Μπορούσε κάποιος να κάνει μήνυση στον κτηνοτρόφο που παρέβαινε τον κανονισμό. Η

---

¹⁸⁵ «Οι ίδιοι οι κτηνοτρόφοι λένε πως όταν πλησιάζει η εποχή της μετακίνησης «δεν τα κρατάς, παίρνουν μόνα τους το δρόμο.» (Ψυχογιός & Παπαπέτρου, 1984, σ. 20).

εφαρμογή αυτού του μέτρου είχε ως σκοπό να προσφέρει ίσες ευκαιρίες βόσκησης στα κοπάδια των κτηνοτρόφων, διαφορετικά, τα κοπάδια που θα έφταναν γρηγορότερα στο Μέτσοβο θα έβοσκαν το καλύτερο χορτάρι, με αποτέλεσμα τα πιο αργοπορημένα να μην βρίσκουν καλή τροφή¹⁸⁶. Όταν κάποιος κτηνοτρόφος βιαζόταν να φύγει από τα χειμαδιά λόγω ξηρασίας έπρεπε να καθυστερήσει την πορεία της επιστροφής, για να μην του κάνουν μήνυση.

«Είχαν υπογράψει ότι 20 Μαΐου θα βγουν τα πρόβατα για να πάνε στο μέρος τους. Με τον Παπαδόπουλο ήταν ο Βασίλης ο Μπούμπας (...) Αυτός ήταν δήμαρχος. Ήταν δήμαρχος αυτός. (...) Όποιος θα 'ρθει γρηγορότερα θα μείνει εκεί. (Το έκαναν αυτό) για να μην πάω... πρώτα να πάω στο δικό σου το μερίδιο και στο χαλάω με τα πρόβατα (...). Αλλά, ευτυχώς, γιατί μπήκαμε λίγο στο δρόμο και δεν περνούσα στο δικό σου, αλλά πήγαινα κατευθείαν εκεί που πήγαινα εγώ και δεν στο χάλασα. (...) Ήταν καλό γιατί... ήταν καλό γιατί εσύ τώρα να 'ρθεις μετά και να το βρεις όλο μετά συγχωρήσεως βρωμιές, ε τώρα τι άνεση να κάνουν τα πρόβατα τα δικά σου; Αλλά μετά καθέννας πήγαινε στο δικό του.» (Γ.Π. ΣΥΝ.6, ΑΠ.567)

«Να φάνε και δικά μου πρόβατα που θα έβρισκαν το φρέσκο χορταράκι, να φάν' και τα δικά σου. Όχι να 'ρθούν να τα φάω εγώ.» (Μ.Μ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.568)

«Έπρεπε να είσαι, για να μην φας εσύ το δικό μου μέρος κι εγώ το δικό σου. Να βρουν όλοι το ίδιο χορτάρι.» (Σ.Ζ, ΣΥΝ.3, ΑΠ.569)

«Ήτανε πράξη στις 20 του μηνός να 'ρθούνε όλοι. Δηλαδή, βάλαμε το τραπέζι, να είμαστε όλοι στο τραπέζι, όχι έρχεσαι γρηγορότερα, τα τρως κι εγώ τι να βρω;» (Γ.Μ, ΣΥΝ.3, ΑΠ.570)

«20 Μαΐου ήμασταν εδώ, 20 Μαΐου. (...) Όλοι όλοι 19-20 Μαΐου, όλοι οι Μετσοβίτες γυρνούσαν. (...) Γιατί είχαμε... δεν μπορούσε να γυρίσει πιο μπροστά, γιατί είχαν πράξεις εδώ άμα γυρνούσε πιο μπροστά σε έκαναν να σε καταγγείλαν. Δεν... Έπρεπε να 'ρθεις όλοι σε μια μέρα. Όχι να 'ρθεις εσύ με τα πρόβατα να μου φας το χορτάρι το δικό μου. Ερχόταν όλοι σε μια μέρα.» (Β.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.571)

«Ε, μέσα Μαΐου. Τον Μάιο. Μερικές φορές ας πούμε όταν δεν υπήρχε νερό εκεί πέρα φεύγανε και νωρίτερα. Αλλά ήτανε δύσκολο, γιατί ήταν απαγορευμένο, ας πούμε, να φύγεις νωρίτερα. Έπρεπε στις 20 Μαΐου να πας. (...) Έτσι το είχανε. Αν κάποιος πήγαινε ας πούμε νωρίτερα τότε τον στέλνανε στο δικαστήριο. Πήγαιναν στο μονομελές. Έβγαινε ο αγροφύλακας, έγραφε ότι το τάδε κοπάδι ήρθε τις 17 του μηνός.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.571)

«Αν ερχόταν καμιά μέρα ερχότανε προς την Κατάρρα, δηλαδή... (...) Στο σύνορο του ... Ναι. Για να καθυστερήσει, δηλαδή καθυστερούσανε τις μέρες, τις ώρες. Καθυστερούσαν.» (Ε.Δ, ΣΥΝ.30, ΑΠ.572)

---

¹⁸⁶ «Μια δυο μέρες πριν την είσοδο στα κοινοτικά βοσκοτόπια, όλα τα κοπάδια συγκεντρώνονται στα όρια της κοινοτικής έκτασης του χωριού. Υπάρχουν ειδικές ρυθμίσεις τόσο για την είσοδο όσο και για τη χρήση των διαφόρων ζωνών βοσκής κατά τις πρώτες μέρες, ρυθμίσεις που ακολουθούν την παράδοση γενικά αλλά παίρνουν υπόψη και τις ιδιαίτερες συνθήκες κάθε χρονιάς» (Νιτσιάκος, 2003, σ. 60).

Μόνο οι κτηνοτρόφοι που είχαν λιβάδια στην τοποθεσία «Φάγκου Σκρίπτου» είχαν τη δυνατότητα να επιστρέψουν από τις 19 Μαΐου, γιατί τα δικά τους λιβάδια ήταν τα πρώτα που θα συναντούσαν οι Μετσοβίτες κτηνοτρόφοι κατά την επιστροφή τους στο Μέτσοβο. Προκειμένου λοιπόν να μην φαγωθούν τα χορτάρια των λιβαδιών αυτών από άλλα κοπάδια, γι' αυτό οι ένοικοί τους εγκαθίσταντο νωρίτερο από τους άλλους.

«Τότες ο δήμος Μετσόβου είχε μια πράξη φτιάξει. Δηλαδή αυτοί που πήγαν μέχρι το Φάγκου Σκρίπτου ερχόταν στις 19 του μηνός. (...) Εκεί που πήγαινε ο παππούς ο δικός σας στο Φάγκου Σκρίπτου, μπορεί να στο 'χει πει ο μπαμπάς σου, τώρα είναι η λίμνη εκεί, τέλος πάντων. Αυτοί ερχόταν μια μέρα γληγορότερα, 19 του μηνός. Εμείς ήμασταν από 'κει προς τα πάνω, την Κατάρρα δηλαδή και ερχόμασταν 20 του μηνός. Υπήρχε πράξη δημοτική. (...) Αν ερχόσουν γληγορότερα ερχόταν ο αγροφύλακας και θα σε έφερνε μήνυση. (...) υπήρχε μια σειρά τότες στην κτηνοτροφία, γιατί σου λέει τότες θα 'ρθουν αυτοί, μια μέρα, γιατί θέλουν να πάνε στο κάτω μέρος, κι αυτοί από πάνω θα 'ρθούνε μια μέρα αργότερα. (...) Η δουλειά ήταν, κοίταξε τώρα, επειδή δεν μπορούσαν να τα χωνέψει αυτός ο δρόμος όλα τα πρόβατα, κατάλαβες, γιατί τότες ήταν πολλά τα πρόβατα, δεν ήταν τα σημερινά τα πρόβατα, και θα γινόταν ανακατωσούρα μεγάλη κι έτσι σου λέει κάτσε να τους βάλουμε σε δυο μέρες να 'ρθούνε. Να υπάρχει μια τακτική.» (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.573)

2.1. Η προετοιμασία για το ταξίδι της επιστροφής

«Μας ήρθε η άνοιξη, παιδιά μ', το καλοκαίρι, πάρτε αρματώστε τα τραγιά, στολίστε τα γκισέμια, σ' αυτές τις μορφοκάλεσιες, βάλτε αργυρά κουδούνια, μαυλίστε τα κοπάδι μας, ούτε σκυλί μη μείνει, να πάμε πάνω στα βουνά (...)¹⁸⁷»

Το ταξίδι της επιστροφής φαίνεται ότι είχε ιδιαίτερη θέση στη ζωή των κτηνοτρόφων, κι αυτό το συμπεραίνουμε από την προετοιμασία που έκαναν για το ταξίδι αυτό, όπου φρόντιζαν ιδιαιτέρως την εξωτερική εικόνα και των ιδίων, αλλά κυρίως του κοπαδιού τους.

«Πλενόμασταν ωραία, να ντυθούμε, γιατί θα φύγουμε πάλι (...) και έβαζαν τα κουδούνια στα πρόβατα. Τα ετοίμαζαν για τον δρόμο, να 'χουν κουδούνια, να 'χουν αυτά, να είναι, γιατί φεύγουν για τα βουνά πάνω.» (Β.Γ, ΣΥΝ. 18, ΑΠ.574)

Η προετοιμασία αυτή δημιουργούσε μια «τελετουργική αναστάτωση» στην κτηνοτροφική ομάδα, καθώς το διάβα ήταν ένα γεγονός σύμφυτο με την κοινωνική τους υπόσταση και ιστορία (Νιτσιάκος, 1995, σ. 42). Οι κτηνοτρόφοι ήθελαν το κοπάδι τους να είναι περιποιημένο και να δημιουργήσει τις καλύτερες εντυπώσεις και το θαυμασμό των ανθρώπων που θα το έβλεπαν στο πέρασμά του για το Μέτσοβο. Δεν επρόκειτο απλώς για μια μετακίνηση από έναν τόπο σε έναν άλλο. Μέσα από το πέρασμα αυτό οι κτηνοτρόφοι, και κυρίως οι τσελιγκάδες, διαμόρφωναν,

¹⁸⁷ (Νασίκα, 1971, σ.77, Πρβλ. Γκόλιας, 2004, σ.50)

κατοχύρωναν και ενίσχυαν την θέση και το γόητρό τους στην κοινωνία και προέβαλαν την ανωτερότητα του ορεινού πολιτισμού έναντι του κάμπου (Πρβλ. Αυδίκος, 2012). Η εποχή και οι καιρικές συνθήκες καθιστούσαν το ανοιξιάτικο διάβα πιο εντυπωσιακό. Η φύση ήταν αναγεννημένη, όλα ήταν ανθισμένα και χλωρά μετά τους κρύους μήνες του χειμώνα.

«Για το Μέτσοβο την άνοιξη; Πάντα βάζαμε πιο ... να 'ναι πιο... πώς θέλεις να σου πω... πιο ωραίο το κοπάδι. Πιο νοικοκυρεμένο, όσο γινότανε καλύτερα. (...) Νοικοκυρεμένο... ήταν τσελιγκάτο, ήταν, δεν ήτανε ό,τι να 'ναι.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.575)

«Αλλά ήταν και άνοιξη! Τα δέντρα ανθισμένα, κάτω στην γη που περπατούσαμε χλόη, τα πρόβατα βοσκούσαν, τα κουδούνια χτυπούσαν, γιατί σαν ήτανε που ερχόμασταν για το Μέτσοβο, για το χωριό μας μου ερχόταν όλα ωραία. Αλλά η άνοιξη είναι πολύ μια ωραία εποχή. Όλες οι εποχές έχουν την δική τους χάρη, αλλά η άνοιξη όταν ήταν 15 Μαΐου και φεύγαμε και βγαίναμε εδώ στα βουνά ήταν άνθη παντού! Περνούσαμε από το δάσος πίσω απ' την Κατάρρα. Λαλούσε ο κούκος! Κού-κο, κού-κο!» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.576)

Στο ανοιξιάτικο διάβα τα κουδούνια που φορούσαν στα κριάρια και τις προβατίνες, τα κυπριά που έβαζαν στις γίδες και το γκισέμι σε έναν τράγο ήταν μεγάλα, επίσημα και περισσότερο σε σχέση με το φθινοπωρινό «για να βγουν στα βουνά λεβε... έτσι καμαρωτά!» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.577) και να τα δει ο κόσμος, που βρισκόταν στην ύπαιθρο για αγροτικές εργασίες. «Το «διάβα» του κοπαδιού μέσα από ένα χωριό ή πολιτεία ήταν η καλύτερη στιγμή για τους περήφανους τσελιγκάδες και τους μερακλήδες τζιομπαναραίους, που έκαναν ό,τι μπορούσαν να διαβεί το κοπάδι τους καλοαρματωμένο, ν' αφήσει άκουσμα το πέρασμά του.» (Αυδίκος, 2012, σ. 32). Η λειτουργία των κουδουνιών και κυπριών επομένως ήταν α) πρακτική, γιατί χάρη σε αυτά ήταν ευκολότερος ο εντοπισμός του κοπαδιού, β) συμβολική, γιατί προμηνούσε ο ήχος τους το τέλος του χειμώνα και την έλευση της άνοιξης, και γ) κοινωνική, επειδή προσέδιδαν κύρος στους κτηνοτρόφους (Campbell, 1976).

«Το φθινόπωρο μπορεί να 'βαζες αυτά. Την άνοιξη έμπαιναν, ήταν πιο επίσημα. (...) Ε, η άνοιξη είναι άλλο τώρα, χόρτα, αυτά πώς τα λένε... λουλούδια, δε... είχαν περισσότερη δύναμη τα πρόβατα, γιατί τρώγανε χλόη βρισκανε αυτά. Ναι, ήταν διαφορετικά. (...) πάντα το φθινόπωρο θα έπρεπε να πάνε πιο ελαφριά, να μην κουβαλάνε, να μην είναι υπέρβαρα, ενώ την άνοιξη ήταν αλλιώς. Στο βουνό, μα λύκος, μα αρκούδα, μα ξέρω 'γω τι με το που θα 'μπαινε μες στο κοπάδι θα 'κουγες έναν θόρυβο τέτοιο πώς έκανε γρηγορότερα. Με κατάλαβες; Και αυτό θα έδινε νόημα εκτός από την μυρωδιά που θα 'παιρναν τα σκυλιά, ήταν θόρυβος που θα 'καναν, που θα 'μπαινε μες στο κοπάδι, θα 'καναν «βρρρρ», ο τσοπάνος κατευθείαν θα σηκώνονταν, να πούμε, και θα κοίταγε να δει τι γίνεται. (...) θα φώναζε για τα σκυλιά. Και τώρα μιλάμε για 25 σκυλιά ήτανε.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.578)

Πέραν όμως των κουδουνιών και κυπριών οι κτηνοτρόφοι έπρεπε να είναι καλά προετοιμασμένοι για το ταξίδι της επιστροφής. Μια σημαντική εργασία που έπρεπε να γίνει πριν την αναχώρησή τους ήταν το πετάλωμα των αλόγων και των μουλαριών και η περιποίηση των νυχιών τους, γιατί η πεζοπορία ήταν μεγάλη, κοπιαστική και σε κακοτράχαλο δρόμο.

«Τα πετάλωναν τα άλογα με καινούρια πέταλα από κάτω. (...) Τους πρόσεχαν, τους περιποιούνταν το νύχι για να δουν να μην έχει πουθενά καμιά φλεγμονή, τους τα κόβανε. Θυμάμαι τον μπαμπά που τα 'κοβε «κρακ κρακ». (...) Με κάτι σαν μαχαίρι τα 'κοβε.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.579)

Όσοι κτηνοτρόφοι είχαν χτιστή καλύβα μπορούσαν να αφήσουν κάποια πράγματα εκεί π.χ τα μαγειρικά σκεύη. Οι υπόλοιποι έπρεπε να τα συμμαζέψουν και να τα φορτώσουν στα μουλάρια και τα άλογα, στα οποία κρεμούσαν από το κεφάλι τους ένα ταγάρι με τροφή, το αλογοτάστρου¹⁸⁸, για να φάνε πριν το κοπιαστικό ταξίδι. Φόρτωναν στα ζώα τα απολύτως απαραίτητα για το διάβα. Τα υπόλοιπα (σκεύη, ρουχισμός, εργαλεία κ.λπ) —συν το μαλλί που είχαν κουρέψει— τα έστελναν με το φορτηγό. Έτσι όπως είχαν ετοιμάσει την κατούνα για τα χειμαδιά, κατά παρόμοιο τρόπο έπρεπε τώρα να την ξαναμαζέψουν για το ταξίδι της επιστροφής.

«Απ' όταν πήγα εγώ τουλάχιστον από το '52 και αυτό... να πούμε όλα αυτά τα πράγματα μαλλιά ό,τι ήταν για να 'ρθούνε εδώ που δεν χρειάζονταν για τον δρόμο τα φορτώναμε στο αυτοκίνητο και τα φέρναμε εδώ. Κρατούσες δηλαδή για τον δρόμο αυτά που ήταν τα αναγκαία για να εξυπηρετηθείς.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.580)

Οι κτηνοτρόφοι που είχαν τυροκομείο έπρεπε μέχρι τελευταία στιγμή να φτιάξουν με το φρεσκοαρμεγμένο γάλα σκληρά τυριά (κεφαλοτύρι, γραβιέρα, κεφαλογραβιέρα) και βούτυρο, να περιμένουν 1-2 μέρες μέχρι να στραγγίσουν τα τυριά, ώστε να μπορούν να μεταφερθούν στη συνέχεια με το φορτηγό, και τέλος να καθαρίσουν και να ασβεστώσουν το τυροκομείο, για να το βρουν πάλι περιποιημένο, όταν θα ξαναπήγαιναν το επόμενο φθινόπωρο. Ο τυροκόμος ήταν ο τελευταίος που έφευγε από τα χειμαδιά.

«Θα έπρεπε ν' ασβεστώσουνε, να καθαρίσουνε τα σκεύη, ήθελε καθαριότητα, το τυροκομείο δεν είναι άντε πήγαμε εντάξει.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.581)

---

¹⁸⁸ «αλογοτάστρου: ο ντορβάς που κρέμεται από το κεφάλι του ζώου και περιέχει τη τροφή του» (Δασούλας, 2013, σ. 37).

2.2. Το ταξίδι προς το Μέτσοβο

Όπως χωρίσαμε το ταξίδι προς τα χειμαδιά σε δυο χρονικές περιόδους, προ του 1960 και μετά το '60- '70, έτσι ισχύει και για το ταξίδι προς το Μέτσοβο. Μετά το '60- '70 που άρχισε να εξαπλώνεται η χρήση αυτοκινήτων και το κράτος επιδοτούσε (μετά το '81) τη μεταφορά των κοπαδιών με αυτοκίνητα, σταδιακά έπαψαν οι κτηνοτρόφοι να μετακινούνται από και προς τα χειμαδιά με τα πόδια. Το ταξίδι με τα αυτοκίνητο ήταν πολύ πιο γρήγορο και ξεκούραστο.

«Μετά το 1960, άρχισε και ... '60-65, άρχισε και με τα φορτηγά. Στην αρχή, την άνοιξη που είχε περισσότερη ταλαιπωρία τα βάζαμε την άνοιξη και το φθινόπωρο τα κατεβάζαμε με τα πόδια, αλλά τώρα τελευταία τελείωσαν όλα αυτά. Και άνοιξη και φθινόπωρο τα 'βαζες στο αυτοκίνητο για δυο ώρες για το Μέτσοβο ή απ' το Μέτσοβο στο Παπαδοπούλι. (...) Αλλά ήταν και το άλλο δηλαδή. Τα ... η μεταφορά επιδοτούνταν. (...) Το κράτος δηλαδή. Ε, έδιναν μια βοήθεια, δεν ξέρω τώρα, αν πλήρωνες 500 ευρώ το αυτοκίνητο τα μισά τα 'βαζε το... (κράτος). (...) Ένα τέτοιο πράγμα και σου 'ρχονταν πιο οικονομικά. Απέφευγες την ταλαιπωρία, όλα όλα.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.582)

Όπως και στο Κεφ. «1.3. Το ταξίδι προς τα χειμαδιά», έτσι και σε αυτό, θα επικεντρωθούμε κυρίως στο ταξίδι που γινόταν με τα πόδια. Το ανοιξιάτικο διάβα, εν συγκρίσει με το φθινοπωρινό, ήταν πιο σύντομο γιατί: α) ήταν ελαφρύτερα τα πρόβατα (δεν ήταν «γκαστρωμένα») και β) άνθρωποι και ζώα επιθυμούσαν να φτάσουν όσο το δυνατόν γρηγορότερα στο Μέτσοβο.

«Όταν ερχόμασταν την άνοιξη από τα χειμαδιά για το καλοκαίρι για 'δω κάναμε 6 μέρες, γιατί ήταν και κουρεμένα, ούτε γκαστρωμένα. Ήταν ελαφριά. Όπως ο άνθρωπος ο παχύς με τον αυτόν... τον τσίγγανο που αυτός δεν έχει κρέατα, τρέχει. Εκείνος που είναι παχύς δεν μπορεί να τρέξει έτσι. Αυτή είναι η διαφορά.» (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.583)

«Την επιστροφή δεν μας συνέφερε να κάτσουμε τόσο. (...) Και όταν θυμάσαι και τις οικογένειες εδώ καταλαβαίνεις.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.584)

Μπορεί να ήταν πιο σύντομο το ταξίδι ήταν όμως και πιο κοπιαστικό για δυο βασικούς λόγους: Πρώτον, κατά μήκος της διαδρομής του διάβατος πολλά μέρη ήταν σπαρμένα, κι αυτό συνεπαγόταν καλύτερη φύλαξη του κοπαδιού, προκειμένου να μην γίνουν ζημιές, από πλευράς του κοπαδιού και επακολουθήσουν μηνύσεις από τον αγροφύλακα. Δεύτερον, ήταν η κρίσιμη περίοδος της γαλακτοπαραγωγής, που σήμαινε, ότι έπρεπε να αρμέξουν τα πρόβατα δυο φορές την ημέρα, και το γάλα να το φτιάξουν τυρί (Nitsiakos, 1985; Νιτσιάκος, 1995), το οποίο εν συνεχεία κρεμούσαν από τα σαμάρια για να στραγγίσει. Τα γινωμένα τυριά τα έβαζαν σε τουλούμια¹⁸⁹ (παλαιότερα) και σε δοχεία τσίγκινα (αργότερα).

«(...) Με τα ζώα. Και με τα πόδια. Δεν υπήρχαν τότε αμάξια, τέτοια πράγματα. Το τυρί το πήζαμε. Αρμέγαμε τα πρόβατα, ρίχναμε την πυτιά, πήζαμε το τυρί, το βάζαμε στις τσαντίλες, το φορτώναμε στα μουλάρια πηγαίναμε ... περπατούσαμε δυο- τρεις ώρες. Σταματούσαμε πάλι, αρμέγαμε τα πρόβατα, κόβαμε το τυρί το βάζαμε σε ντενε.... σε

¹⁸⁹ τουλούμι: δερμάτινο ασκί για αποθήκευση τυριού.

τλούμια ήταν τότε. Δεν ήταν ντενεκέδια. Είχαμε τομάρια από πρόβατα, τα 'χαμε φτιάσει τουλούμια και βάζαμε το τυρί μέσα. Τώρα πάνε αυτά τα πράγματα.» (Β.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.585)

«Ε, έτσι ήταν η ζωή τότες... Αποκόβαμε τα πρόβατα, τα αρνιά και το γάλα εκεί το δίναμε στον έμπορα. Όταν ερχόμασταν εδώ την άνοιξη, ερχόμασταν και αρμέγαμε στον δρόμο δυο φορές την ημέρα, εκεί που σταματούσαμε, να ξημερώσουμε 'κει. Το λεγόμενο κονάκι 'κει. Τα αρμέγαμε τα πρόβατα το απόγευμα, φτιάναμε το γάλα, το πρωί τ' αρμέγαμε, τα πρόβατα ξεκινούσαν και 'μεις με τα μουλάρια καθόμασταν, φτιάναμε το τυρί και ξεκινούσαμε πάλι τις τσαντίλες το τυρί για να στραγγίσει το κρεμούσαμε απ' τα ζώα απ' τα σαμάρια και εκεί που πηγαίναμε στο επόμενο κονάκι εκεί πάλι το κόβαμε, το βάζαμε στα λεγόμενα τουλούμια. Τα τουλούμια ήταν από δέρμα από προβατίνα, ολόκληρο, χωρίς να έχει τρύπα, το κόβαμε πολύ ψιλό ψιλό με το ψαλίδι και το τυρί γινόταν ωραίο. Και αυτό απ' το δρόμο πιο ωραίο ήτανε. (...) Αλλά μετά αργότερα βάζαμε και σε δοχεία, σε κάτι κιβώτια, σε κάτι σανιδένια κιβώτια που τα φορτώναμε στα ζώα. Δύο- τρία δοχεία απ' την μία, δύο- τρία δοχεία απ' την άλλη.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.586)

«Είχαμε ντενεκέδια, ήταν κασόνες και φόρτωναν το μουλάρι μία κασόνα απ' την μια μεριά και μία απ' την άλλη και ήταν από δυο δοχεία μέσα από 17 κιλά πόσο χωράνε;» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.587)

Η διαδικασία της καθ' οδόν αρμεγής δεν ήταν καθόλου εύκολη υπόθεση, γιατί έπρεπε να στηθεί και να ξεστηθεί όχι μόνο το κονάκι, όπως συνέβαινε στο φθινοπωρινό διάβα, αλλά να ξεφορτωθούν, να πλυθούν υποτυπωδώς και να ξαναφορτωθούν στα φορτηγά ζώα όλα τα σκεύη που ήταν απαραίτητα για το άρμεγμα και την παρασκευή τυριού (καρδάρια, τσαντίλες, πυτιά). Επίσης έπρεπε να σχηματίσουν μια πρόχειρη στρούγκα με γκορτσιές (παλαιότερα) και με σήτα (πιο πρόσφατα), για να έχουν μαντρωμένα τα πρόβατα και να ξέρουν ποια έχουν αρμεχτεί και ποια όχι, και με αυτόν τον τρόπο να διευκολυνθούν στο άρμεγμα.

«Εκεί που κάναμε κονάκια τα βράδια που λέμε που μετακινόμασταν φτιάναμε στρούγκα. (...) Παλιά, παλιά γινόταν με ξύλα, τέτοια γκορτσιές που λέγαμε εμείς και τέτοια. Τώρα τελευταία είχαμε σήτα, πόχα που λέμε αυτή, και φτιάναμε αυτό και τα βάζαμε τα πρόβατα για να τα αρμέξουν. Τα αρμέγαμε, φτιάναμε το τυρί, αρμέγαμε πρωί τα πρόβατα, μόλις τελειώναμε σηκωνόμασταν 3, 4 η ώρα το πρωί, τα αρμέγαμε μία ώρα πόσο κάναμε. Μόλις αρμέγαμε τα πρόβατα ξεκινούσαμε με τους δυο τσομπαναραίους το κάθε κοπάδι. (...) Το πρωί αφού είχαμε κοιμηθεί στο κονάκι το πρωί συμφωνάμε, τρεισήμισι, τέσσερις ή ώρα αρμέγαμε τα πρόβατα, κάπου μια ώρα, κάπου εκεί. Το κάθε κοπάδι αν ήταν θα πήγαιναν δυο άτομα, αν ήταν δυο κοπάδι θα πήγαιναν από δύο, τέσσερα. Εάν ένας, δύο, τρεις καθότανε εκεί στο κονάκι που 'μασταν, φτιάναμε το τυρί, φορτώνανε τ' άλογα μετά, φορτώναν τα πράγματα που 'τανε στα ζώα και μετακινούντανε εκεί που είχαν συμφωνήσει να πάνε να κοιμηθούνε το βράδυ, το επόμενο βράδυ, κάπου 20 χιλιόμετρα διαδρομή, δεν ήταν σάνταρ, αλλού 15 και αλλού και 30 τύχαινε. Και πήγαινες το βράδυ εκεί, το απόγευμα κατά τις 4-5 η ώρα άρμεγες, έκανες την στρούγκα και με το ένα και με το άλλο, το γάλα κάναμε πάλι τυρί εκεί, βροχές ό,τι να 'τανε αφού τα πρόβατα πήγαιναν γύρω γύρω στην

περιοχή δεν φεύγανε. (...) Το βράδυ δεν ήταν τόσο δύσκολο (το άρμεγμα) γιατί έμενε εκεί το κονάκι. Το πρωί δηλαδή 2-3 ώρες όσο η διαδικασία χρειαζότανε, μη νομίζεις και με λεπτομέρειες μεγάλες και με τέτοια πράγματα. Τα μάζευαν, φεύγανε μετά για το επόμενο κονάκι.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.588)

Κι όλα αυτά συνέβαιναν όχι πάντα υπό τις καλύτερες καιρικές συνθήκες. Άλλες φορές μπορεί να τους έπιανε βροχή κι άλλες φορές χαλάζι. Και τότε το νερό και το γάλα γινόταν ένα, όπως ανέφερε χαρακτηριστικά ο Κ.Μ (ΣΥΝ.19, ΑΠ.589).

«Αλλά την άνοιξη πάλι είχαμε ταλαιπωρία μεγάλη, γιατί ήθελες να αρμέξεις και τα πρόβατα και να βρέχει και να ραίνει και να φτιάσεις και το τυρί και να πυτιάσεις και το γάλα και να 'ναι (...) πιο ζόρικα.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.590)

«Αρμέγανε δυο φορές την ημέρα και τα αρμέγανε μέσα στο βουνό, στους δρόμους. Και το τυρί το πήζανε στις τσαντίλες και το φορτώνανε στα μουλάρια επάνω. (...) Έσταζαν τα τυρόγαλα απ' το τυρί, γιατί κάναν τυρί. (...) Φαντάσου στους δρόμους με βροχή, κρύο κ.τ.λ και να αρμέγουν δύο φορές την μέρα.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.591)

«Σχεδόν από τότε γεννηθήκαμε. Εγώ ξεκίνησα... είμαι του '33 γεννηθείς και ξεκίνησα το '40 πίσω από τα πρόβατα, και κατοχές, πείνα, δυσκολίες πάρα πολλές ή με ταλαιπωρίες, γιατί έπρεπε να φύγουμε στα μαντριά, ταλαιπωρίες στους δρόμους. Πάλι που ερχόμασταν την άνοιξη μας 'παίρναν κάτι βροχές, κάτι χαλάζια, πάλι ταλαιπωρία μεγάλη. Ε τώρα από το 1970 και είδαμε λίγο, ακολουθούμε λίγο καλύτερα... οι μικροί.» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.592)

«Ξέρεις τι ταλαιπωρία είχαν; 15 μέρες να 'ρθούν απ' το μαντρί ποδαρόδρομο. (...) Οι κτηνοτρόφοι όταν φεύγανε το... όταν ερχόταν την άνοιξη να σας πω. Α, και το φθινόπωρο όταν φεύγανε. Του Αγίου Δημητρίου φεύγανε. Θέλανε 15 μέρες στο δρόμο να περπατήσουν, έτσι... ο θείος μου τουλάχιστον που ξέρω. (...) Στον Δομοκό κάτω. (...) να πας στο Δομοκό θες 15 μέρες. (...) Φανταστείτε τώρα, φανταστείτε τι πορεία (...) φανταστείτε τι περνούσαν αυτοί οι άνθρωποι. Νηστικοί, ταλαιπωρημένοι, βρεγμένοι, γιατί ερχόταν την άνοιξη με βροχές και το φθινόπωρο πάλι που φεύγανε ήταν καλοκαίρι. Ούτε νερό για να πιεις. Στέγνωνε το στόμα.» (Δ.Γ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.593)

Το τυρί που έφτιαχναν οι κτηνοτρόφοι στο ανοιξιάτικο διάβα ήταν πιο νόστιμο, λόγω των λουλουδιών που έτρωγαν τα πρόβατα καθ' οδόν και για τον λόγο ότι το γάλα ήταν πιο παχύ.

«Και ερχότανε σε έξι μέρες. Κι εκεί, όταν ερχόταν την άνοιξη, επειδή τα πρόβατα είχαν γεννήσει και είχαμε γάλα, τα αρμέγανε στο δρόμο και το τυρί, το δι... το πήζανε, για να μην το πετάξουνε και το αφήνανε στους ντόπιους, εκεί που βοσκούσανε. Κρατούσαν και λίγο αυτό μαζί τους κι αυτό το τυρί ήταν το πιο νόστιμο, γιατί την άνοιξη είχε πολλά λουλούδια και μοσχοβολούσε.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.34, ΑΠ.594)

«Και το πιο νόστιμο τυρί γινότανε όταν ερχόμασταν με τα πρόβατα στο δρόμο, μια εβδομάδα, δέκα μέρες, ανάλογα, επειδή ήταν κουρασμένα τα πρόβατα στο δρόμο και το

γάλα ήταν πιο καλό... κουρασμένα πολύ τα πρόβατα. (...) Πάντως τα κουρασμένα πρόβατα του δρόμου περπατούσαν κάθε μέρα και το γάλα ήταν πιο παχύ, πιο καλό. Το πήζαμε στο δρόμο το γάλα. Μόλις αρμέγαμε τα πρόβατα το φτιάχναμε τυρί, το στραγγίζαμε στις τσαντίλες, όχι τώρα με φόρμες και αυτά.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.12, ΑΠ.595)

Άλλοτε τα τυριά τα κρατούσαν για την οικογένειά τους οι κτηνοτρόφοι. «Το μοιράζαμε οι οικογένειες. (...) Το μοιράζαμε. Αν ήταν ας πούμε 100 κιλά, από 30, 30 στην γιαγιά, 30 εγώ. Αν ήταν 150 ... δηλαδή όσα κιλά ήταν το κάναμε εις τρία.» (Σ.Ζ, ΣΥΝ.7, ΑΠ.596). Άλλοτε πάλι τα έδιναν σε χωρικούς που συναντούσαν καθ' οδόν ή σε συγγενείς ή γείτονες στο Μέτσοβο που δεν είχαν δικά τους ζώα¹⁹⁰.

«Ο παππούς Τριαντάφυλλος, κάποιος μου έλεγε, ό,τι τυρί το έβγαζε το μοίραζε στον κόσμο στους δρόμους, στα χωριά. Περνούσε από ένα χωριό και το μοίραζε στον κόσμο. (...) Αφού εμένα μου είπε κάποιος «Ο πατέρας σου κάθε φορά που ερχόταν ό,τι γάλα είχε το μοίραζε εκεί στα χωριά.»» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.597)

«Κι εκεί, όταν ερχόταν την άνοιξη, επειδή τα πρόβατα είχαν γεννήσει και είχαμε γάλα, τα αρμέγαμε στο δρόμο και το τυρί, το δι... το πήζανε, για να μην το πετάξουνε και το αφήνανε στους ντόπιους, εκεί που βοσκούσανε. Κρατούσαν και λίγο αυτό μαζί τους κι αυτό το τυρί ήταν το πιο νόστιμο, γιατί την άνοιξη είχε πολλά λουλούδια και μωσχοβολούσε.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.34, ΑΠ.598)

«Καθ' οδόν δίνανε έτσι για το καλό, δίνανε για το καλό.» (Γ.Π, ΣΥΝ.22, ΑΠ.599)

Άλλες φορές, όταν τους πλησίαζε ο αγροφύλακας, προκειμένου να μην έχουν μπλεξίματα με τα δικαστήρια –δικαίως ή αδικώς– για καταπάτηση και εκμετάλλευση ξένης γης, του έδιναν για φιλοδώρημα τυρί, κι αν τους περίσσευε, έσφαζαν αρνί και του έδιναν και κρέας¹⁹¹.

«Ο αγροφύλακας έβγαινε στον δρόμο. Μπορεί και να άφηνες και καμιά ζημιά ... (...) Αυτός που ήταν με τα μουλάρια είχε ξεχωριστά το τυρί. «Θα βρω τον αγροφύλακα.» «Πάρε το τυρί.» «Θα περάστε, φευγάστε», έλεγε αυτός. Δεν σε πείραζε. Την άνοιξη τυρί. Όλοι οι αγροφυλάκοι με τυρί. Από μια τσαντίλα τυρί. Ήταν φτώχεια κι αυτοί... Τότε οι αγροφυλάκοι δεν πληρώνονταν. Τι έβρισκαν από διαβάτες που περνούσαν. Δεν έδωσαν να 'ταν κρατικοί ... να παίρνουνε μισθό. Δεν υπήρχαν τέτοια πράγματα.» (Β.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.600)

«Για να περάσουνε τα πρόβατα από κάποιες περιοχές έδωσαν τυρί και λεφτά για να αφήσουν τα πρόβατα, γιατί δεν μας άφηναν. Τάχα ήταν κτήματα. Τι κτήματα; Ήταν αφορμή για να πάρουνε... (...) το χαρτζιλίκι τους, το πεσκέσι, κανά αρνάκι. Αυτά ήταν πάντα. Δεν τελείωναν αυτά. Ήταν στο πρόγραμμα.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.601)

¹⁹⁰ Θα συναντήσουμε και στο επόμενο κεφάλαιο «2.3. «Ασhtiπτάρε». Το αντάμωμα των κτηνοτρόφων με τις οικογένειές τους» την προσφορά από πλευράς των κτηνοτρόφων κάποιων προϊόντων τους (κυρίως τυρί και γάλα) σε συγγενείς ή γείτονες που είτε ήταν άποροι, είτε δεν είχαν οικόσιτα ζώα.

¹⁹¹ Στο θέμα αυτό αναφερθήκαμε διεξοδικά στο Κεφ. «1.3. Το ταξίδι προς τα χειμαδιά». Η διαφορά αναφορικά με το θέμα αυτό κατά το διάβα προς και από τα χειμαδιά ήταν ότι στην πορεία από τα χειμαδιά προς το Μέτσοβο είχαν τυροκομικά προϊόντα που μπορούσαν να δώσουν ως πεσκέσι στο δραγάτη.

«Ο αγροφύλακας; Αφού ήταν εκεί πέρα. Αυτό κοιτούσε. Μόλις ερχότανε οι κτηνοτρόφοι εδώ πέρα μας στέλναν εμάς τα παιδιά ... μόλις ερχόταν με τα πρόβατα δηλαδή, φτιάχνανε, πήζανε τυρί, φρέσκο, σε τσαντίλα. Και τώρα, με στέλνανε εμένα που ήμουν μικρός «Πήγαινε στον αγροφύλακα τυρί.». Πηγαίναμε στον αγροφύλακα. «Πήγαινε στον αγρονόμο.». Τυρί στον αγρονόμο. «Πήγαινε στον χωροφύλακα.» (...) Αυτό γινότανε όταν περνάγανε ας πούμε από διάφορα μέρη και μπορεί... ξέρεις τα πρόβατα στο πέρασμά τους να περάσουν και σε ένα χωράφι να βοσκήσουνε, γιατί δεν ήταν φραγμένα και δεν μπορούσες να τα ελέγξεις ας πούμε. Οπότε, ας πούμε κι εκεί στον αγροφύλακα, ας πούμε, στη διαδρομή κάτι του δίνανε, ας πούμε. Για να... (...) Να το παραβλέψει. Κι έτσι γινόταν ας πούμε.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.602)

«Τυριά... την άνοιξη τους δίνανε και τυριά. Το φθινόπωρο που δεν είχε τυριά τους δίνανε, αυτό... τα λέγανε... ουτουλάκια. (...) Του αγροφύλακα, του ζιργάτι, στα βλάχικα ο αγροφύλακας λέγεται ζιργάτ, δραγάτης. Και φτιάναμε ψιλά. (...) Αλλά την άνοιξη, γάλα, τυρί... (...) Καμιά, αν είχανε, αρνί παραπανίσιο διπλάρικο μικρό. (...) Σε κάθε χωριό και αγροφύλακα.» (Α.Ν, ΣΥΝ.30, ΑΠ.603)

«Και φυλάγαμε δηλαδή όλα αυτά που αρμέγαμε στον δρόμο τα παίρναν οι αγροφύλακες για να μας αφήσουν να περάσουμε, γιατί ήταν απαγορευτικά παντού. (...) Ε, και επίτηδες ας πούμε το κάνανε για να μην περάσουμε, διαφορετικά σ' έγραφε. Και για να μην μας γράψουν δίνανε έλεγες «Δε βαριέσαι να πούμε, πάρ' τα.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.604)

«Στον δρόμο δίνανε στους χωροφύλακες γάλα και τυρί και να μη μας εμποδίσουν και κανά φράγκο στην τσέπη. (...) Κοίταξε, πιο πολύ περνούσαμε κάθε χρόνο και τους γνωρίζαμε, μας ήξεραν. Κι αυτοί τι κάνανε; Άμα περνούσα εγώ παράδειγμα ρωτούσαμε, γιατί ήταν ορισμένοι που δεν δίνανε κι αυτούς τους κυνηγούσανε κι έλεγε, με ρωτούσαν «Πότε θα περάσ...». Ο παππούς σου ήταν πολύ φιλότιμος. Τον ήξεραν όλοι πότε θα περάσει ο Τριαντάφυλλος.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.605)

Και στην πορεία για το Μέτσοβο με τα πόδια ήταν μοιρασμένες οι δουλειές. Άλλος/οι ήταν με το κοπάδι κι άλλος/οι με τα μουλάρια ή άλογα. Η πρώτη ομάδα φρόντιζε να μη χαθεί κανένα πρόβατο ή γίδι απ' το κοπάδι και να μην καταπατήσουν ξένα χωράφια ή λιβάδια, ενώ η δεύτερη ομάδα έστηνε και ξέστηνε τις υποτυπώδεις στρούγκες στα κονάκια και ήταν υπεύθυνη για την παραγωγή τυριού και το μαγείρεμα. Κι οι δυο ομάδες όταν αντάμωναν στο κονάκι, άρμεγαν την άνοιξη δυο φορές μέσα στην ημέρα. Το απογευματινό άρμεγμα δεν απαιτούσε να ξεστήσουν και να φύγουν, γιατί διανυκτέρευαν εκεί, οπότε, υπό αυτήν την έννοια, ήταν πιο εύκολο. Οι κτηνοτρόφοι παραδέχονταν ότι τη δυσκολότερη δουλειά είχαν εκείνοι που ήταν με τα άλογα κι έστηναν και ξέστηναν το κονάκι.

«Ο ένας περπατούσε στον δρόμο με τα πρόβατα, ο άλλος προχωρούσε νωρίτερα και έκανε μια στρούγκα, μια σήτα για να κάνουν την στρούγκα για να αρμέξουν το απόγευμα. Στο δρόμο. Άρμεγαν τα πρόβατα το απόγευμα, πήζαν το τυρί, και την άλλη μέρα το πρωί ξανααρμέγαν τα πρόβατα, ξαναχαλούσαν την στρούγκα, ο ένας έπαιρνε τα πρόβατα για να τα βοσκήσει και ο άλλος φόρτωνε το σύρμα της στρούγκας, τα καρδάρια, τις τσαντίλες, τις

πτυές στο άλογο και προχωρούσε προχωρούσε, σταματούσε σε ένα μέρος που θα κοιμόταν το βράδυ για να κάνει την άλλη στρούγκα πάλι. (...) Να ανάψει την φωτιά κ.τ.λ, τέτοια πράγματα.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.606)

«Φεύγαμε 'μεις με τα πρόβατα, κάθονταν ο θείος Ντάφος πίσω με τα μουλάρια, είχαμε τσαντίλια τότε, το 'πηζε, το 'φτιαχνε μόνος του δηλαδή εκεί, το έπηζε, το 'βαζε στα τσαντίλια, ήθελε κανά δυο ώρες αυτό τώρα και στράγγιζε απάνω στο σαμάρι, στο μουλάρι. (...) Θα αρμέγανε τα πρόβατα, θα πήγαιναν σιγά σιγά. Αυτός με τα μουλάρια θα έφευγε γληγορότερα και θα 'κανε εργασίες που έπρεπε να τις βρούνε έτοιμες μετά.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.607)

«Κοίτα, ξεκινούσαμε, εγώ ήμουν πάντα με τα πρόβατα. 'Ημουν Ε' Δημοτικού και θεωρούμουν ότι ήμουν υπεύθυνο άτομο. Μου 'χαν δώσει έναν γάιδαρο, είχα τον γάιδαρο μαζί μου και ήμουν στο τέλος. Στο τέλος από τα πρόβατα μόνη μου να 'χω το μυαλό μου να μην χαθεί κανά πρόβατο κανά αρνί... (...) Να μην χαθεί κανένα πρόβατο, να μην χαθεί κανά αρνί και να μην χαθώ κι εγώ από το κοπάδι. (...) Ε... ξυπνούσαμε τέσσερις η ώρα το χάραμα. Έπρεπε να δώσω την στρούγκα εγώ για να αρμέξουν οι άλλοι. Τελειώναμε κατά τις εφτά ή ώρα, εφτά με εφτάμιση έπρεπε να φύγουμε να 'μαι έτοιμη, με τον γάιδαρό μου, τα πράγματά μου. Αυτοί που μένανε πίσω ... είχα μείνει μια φορά και ήταν πολύ μεγάλη ταλαιπωρία αυτοί που μέναν πίσω. Παίρναν το τυρί, το πήζανε, μαζεύαν τις κότες, τα σκυλιά, τα γατιά, τις κατατσάρολες τι είχες φάει το πρωί, τι είχες φάει το βράδυ. Να τα τακτοποιήσεις όλα μέσα σε κάτι κουτιά, σε κάτι ξύλινα και σε κάτι τέτοιο, να φορτώσεις τα άλογα, να χαλάσεις την στρούγκα που 'χες φτιάξει, να την φορτώσεις... ήτανε κάτι σήτα πολύ βαριά, παλούκια. Να τα φορτώσεις πάνω στα μουλάρια, ένα ένα ένα ένα. Μέχρι να φορτώσεις όλα αυτά είχε περάσει η ώρα για να πήξεις το τυρί, έχει πηχτεί το τυρί, να το κάνεις στις τσαντίλες, να το κρεμάσεις, να το στραγγίσεις, να χαλάσεις αυτό, να το κρεμάσεις πάνω στο άλογο να στραγγίζει μέχρι να φτάσεις στο κονάκι για να το κόψεις μετά αυτό να προετοιμαστείς για το άλλο. Πήγαινες εκεί η μαμά μου έπρεπε να κάνει και κάτι... με το που πηγαίναμε όλοι πεινούσαμε η μαμά έπρεπε να βρει πού είναι το ψωμί-τυρί, δεν είχαμε κάτι άλλο. Και κανένα αυγό. Αυτά είχαμε. (...) το βράδυ και κανά μακαροτσίνι. Αυτά.» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.608)

«(...) αυτοί που μέναν με τα άλογα είχαν το μεγαλύτερο μανίκι, γιατί ήθελαν να κάνουν τυρί, να πλύνουν τσαντίλες, να πήξουν το τυρί, να το φτιάξουν, να μαζέψουν όλα ό,τι είχαμε αφήσει εμείς με τα πρόβατα, να τα τακτοποιήσουν κότες τέτοια και μετά φεύγαν πιο αργά... μπορεί και να φεύγανε έντεκα η ώρα, φτάναν στο άλλο, στο καινούριο το κονάκι τα άλογα, δώδεκα η ώρα, δύο ή ώρα, και μετά φτιάχναν ξανά στρούγκες ιστορίες όλη όλο το νοικοκυριό.» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.609)

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, το ανοιξιάτικο διάβα ήταν πολύ εντυπωσιακό. Οι κτηνοτρόφοι κατέβαλαν κάθε προσπάθεια ώστε το κοπάδι τους να είναι όσο το δυνατόν πιο προσεγμένο. Η Β.Σ.Γ ανέφερε ότι πρόσεχαν οι κτηνοτρόφοι ιδιαίτερος και την δική τους εξωτερική εμφάνιση, γιατί έφευγαν από την ερημιά στην οποία «χωρίς να θες γίνεσαι άγριος πολύ» (ΑΠ.610) και

πήγαιναν στον κόσμο. Στο δρόμο θα συναντούσαν χωρικούς, αγροφύλακες. Για τον λόγο αυτό φορούσαν τα καλύτερά τους ρούχα για να δείξουν με αυτόν τον τρόπο ότι είναι «καλοί νοικοκυραίοι» (ΑΠ.611). Ο δε πατέρας της κουβαλούσε πάνω του ένα χτενάκι κι ανά διαστήματα χτενιζόταν. «Κοιτάτε τι κόκκινα μάγουλα που έχει αυτό το κορίτσι!» (ΑΠ.612), τους άκουγε τους ντόπιους των χωριών να λένε μιλώντας για εκείνη. Όσο για το οικογενειακό τους κοπάδι, απαρτιζόταν από 300 πρόβατα τα οποία πρόσεχαν τρεις κτηνοτρόφοι την άνοιξη λόγω των σπαρτών. Ένας βρισκόταν μπροστά από το κοπάδι, ένας από πίσω και ο τρίτος φρόντιζε να μη πάνε τα πρόβατα σε καλλιεργημένα λιβάδια. Εκείνη, ως παιδί που ήταν, την έβαζε ο πατέρας της να μαζεύει κανένα αρνάκι που κουραζόταν από την πορεία. Η ομάδα με τα μουλάρια που ήταν φορτωμένη με την κατούνα και με κανένα αρνί πανωσάμαρα κινούνταν με γρηγορότερους ρυθμούς, προπορευόταν για να ετοιμάσει το κονάκι. Στα 5-6 ευνουχισμένα τραγιά που είχαν «για να τραβούν μπροστά» είχαν φορέσει μεγάλα κυπριά. Κουδούνια έβαζαν και σε ορισμένες προβατίνες. Ήταν περισσότερα τα κουδούνια στο διάβα της άνοιξης παρά στου φθινοπώρου.

Όταν μάλιστα περνούσαν τα κοπάδια μέσα από χωριά οι κάτοικοι χάζευαν το διάβα των προβάτων, ιδίως τα παιδιά, που δεν μπορούσαν να συγκρατήσουν την περιέργεια και τον θαυμασμό τους. «*Τα κυπριά των γκισεμιών των οδηγών δηλαδή του κοπαδιού, τα γαυγίσματα των τσοπανόσκυλων, οι φωνές των ταξιδιωτών, τα βελάσματα των προβάτων, δημιουργούσαν μια ειδυλλιακή βουκολική εικόνα, προσφιλή στους ντόπιους, οι οποίοι αντιμετώπιζαν και σαν ένα γεγονός ιδιαίτερο που έσπαζε τη ρουτίνα τους και σηματοδοτούσε τον ερχομό της άνοιξης.*» (Τσιάννα- Πανταζίδου, 2005).

«Και όταν ερχόμασταν και όταν πηγαίναμε. Επί το πλείστον όταν πηγαίναμε το φθινόπωρο, γιατί τότε ήταν μαζεμένοι στα σπίτια ο κόσμος, ενώ την άνοιξη άλλοι ήταν στα χωράφια, άλλοι 'δω, άλλοι εκεί.» (Α.Ν, ΣΥΝ.30, ΑΠ.613)

«Τα παιδιά απ' το σχολείο έβγαιναν στους φράχτες, στα κάγκελα και κοιτούσαν τα πρόβατα, τα σκυλιά, θυμάμαι εδώ στην Κουτσοφλιανη.» (Α.Ν, ΣΥΝ.30, ΑΠ.614)

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: *«Αφού περνούσαμε τη άνοιξη, περνούσαμε απ' τα χωριά και έβγαιναν από το σχολείο, σταματάγανε τα μαθήματα και έρχονταν και χάζευαν το κοπάδι που περνούσε. (...) Και ήταν θυμάμαι ένας μαθητής, σε ποιο χωριό ήταν τώρα δεν θυμάμαι και «Άντε πάμε μέσα τώρα» λέει (ο δάσκαλος στους μαθητές) «τέλειωσε το κοπάδι» και ήμουν πίσω εγώ, εντωμεταξύ με τα κυπριά κι αυτά πήγαιναν πάντα μπροστά τα γίδια... (...) «Άσε μας ρε δάσκαλε να δούμε το κοπάδι!».»* (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.615)¹⁹².

Από τις πιο ωραίες και χαρακτηριστικές εικόνες από το διάβα ήταν τα μουλάρια που ήταν φορτωμένα με αρνάκια μέσα σε ταγάρια ή πανωσάμαρα. Αυτά ήταν τα όψιμα αρνιά, τα ψιμάδια, τα οποία γεννιούνταν καθ' οδόν, κι ως ότου ήταν σε θέση να περπατήσουν στην μακριά πορεία για το Μέτσοβο τα έβαζαν «*Στο πάνω μέρος του σαμαριού που στην ποιμενική ζωή έχει μείνει με την*

¹⁹² Θυμίζει το περιστατικό εκείνο που αναφέρει ο Νίκος Καζαντζάκης στο «Αναφορά στον Γκρέκο» με τον μαθητή που είπε στον δάσκαλό του «*Σώπα Δάσκαλε ν' ακούσουμε το πουλί!*», γιατί είχε μπει η άνοιξη κι οι μαθητές κι ο δάσκαλος αντί να απολαμβάνουνε την φύση και το πουλί που κελαηδούσε έξω από το παράθυρο της τάξης μιλούσαν για οξείες και περισπωμένες.

ονομασία «πανωσάμαρα», ανάμεσα από τις δυο μεριές διαμορφωνόταν μια ζεστή φωλίτσα. Οι κτηνοτρόφοι έριχναν μια φλοκιοαστή ή ένα σάισμα και μέσα σ' αυτή την αναπαυτική γουβίτσα έβαζαν τα λιανούρια που απόσταιναν από τις μακρινές πορείες.» (Καρατζένης, 1991, σσ. 146-147).

«Κι αν είχαν από κανένα αρνάκι, κι από κανένα κατσικάκι που ήτανε μικρά τα 'βαζαν πάνω στα σαμάρια, πανωσάμαρα λέγαμε εμείς, και τα 'βαζαν από πάνω και καθόταν αυτά σαν κουκουβάγια, όμορφα έτσι καθόταν στα σαμάρια απάνω, γιατί είχαν και τσουβάλια και έγινε μες στο σαμάρι γινότανε σαν φωλιά και τα 'βαζαν εκεί από κανά αρνάκι, κανένα κατσικάκι.» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.616)

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: *«Εγώ μια φορά με έναν τσομπάνο, οχτώ μέρες στον δρόμο ήταν όλο ζυγούρια, είχαν... ήταν προκομμένα και είχαν γεννήσει, έναν τσομπάνο τον Μπίσα τα έβαζε μας γέννησαν απ' το Κατσαούνη μέχρι να 'ρθούμε εδώ στο Μέτσοβο στο δρόμο, τα 'χαμε χωριστά αυτά, όχι με τα πολλά πρόβατα, 120 στον δρόμο!» (Χ.Δ, ΣΥΝ.25, ΑΠ.617)*

Η Β.Γ (ΣΥΝ.18) θυμάται ένα περιστατικό από το ανοιξιάτικο διάβα που έκανε ως παιδί. Ενώ εκείνη ήταν με την οικογένειά της και περνούσανε από το Κακοπλεύρι με το δικό τους κοπάδι είδε ένα μικρό κορίτσι με τον αδερφό της που έβοσκε πρόβατα και συγχρόνως τραγουδούσε. Αυτή η εικόνα της έκανε πολύ εντύπωση, αν και η ίδια κτηνοτρόφος.

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: *«Όταν είδα μια κοπελίτσα και 'γω κοπελίτσα ήμουνα με τον αδερφό μου και όταν την ακούω κάτω εδώ, δεν ξέρω, Κακοπλεύρι λεγόταν το χωριό που περνούσαμε, και είχε προβατάκια κι αυτή και βοσκούσε με τον αδερφό της. Μικρή ήταν κι αυτή. Κι όταν την άκουσα να τραγουδήσει, δεν ξέρω, μου 'χει μείνει αυτή που την άκουγα, αυτήν την φράση, αυτό το ωραίο τοπίο που είναι, γιατί βοσκούσαν τα προβατάκια και τα 'μασαν και ήταν με τον αδερφό της και είχε πάρει ένα τραγούδι ωραίο, το τραγούδι πώς να σου πω; Ήταν ένα ωραίο τραγούδι. Δεν θα μπορέσω να το πω «Μωρέ λαλούνε, αχ λαλούνε ...» δεν το ξέρω (...) «στα Σάλωνα». Μια φωνούλα ωραία! Μια γλυκιά φωνή από κοριτσάκι και το τραγουδούσε ωραία, αφού συγκινούμαι από αυτήν την φωνή. Το θυμάμαι αυτό. «Μωρέ να παίρνει ο Βλάχος το τυρί, η Βλαχούλα το αμπέλι» κάπως έτσι δεν μπορώ να τα πω. Ωραία, είχε ωραίο ήχο. Πολύ ωραίο. Και μο' 'μεινε κι εγώ κοριτσάκι ήμουνα, δώδεκα χρονών ήμουνα και αυτή κοριτσάκι, αλλά τι ωραίο... (...) η φύση, όλα αυτά, ο κούκος λαλούσε, περνούσαμε από κάτι ωραία... τόπους, πώς το λένε, κάτι ωραίους... (...) Βοσκοτόπια πω πω, μου άνοιγε η καρδιά όταν έβλεπα και πρόβατα κι αυτά. Αντιλαλούσαν τα κουδούνια. (...) Ήταν μια ευχάριστη εποχή, πολύ ευχάριστη, εποχή ωραία.» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.618)*

Άλλη μια ωραία εικόνα από το ανοιξιάτικο διάβα περιγράφει η Α.Τ. Εκείνη αναπολεί από τα παιδικά της χρόνια το κονάκι που έστηνε η οικογένειά της κοντά στους βράχους των Μετεώρων. Τέσσερις η ώρα τα ξημερώματα έπρεπε να βαρέσει στρούγκα για να αρμέξουν οι ενήλικες. Μέσα στο σκοτάδι άκουγε από τα γειτονικά μοναστήρια να χτυπούν τα σήμαντρα, οι τόκες. Αισθανόταν ότι αυτό που βίωνε ήταν κάτι θεϊκό.

«Ένα κονάκι που μου άρεσε πάρα πολύ, δεν ξέρω πώς λέγεται αυτό το κονάκι, ήταν απέναντι από τα Μετέωρα. Δεν ξέρω πως το λένε. Τζέρτζη το λένε; Μετέωρα το λένε; Δεν

ξέρω. Θυμάμαι ότι ήμουν Ε' Δημοτικού, με είχαν ξυπνήσει τέσσερις η ώρα το πρωί και αυτό το πράγμα δεν θα το ξεχάσω ποτέ. Τώρα τέσσερις η ώρα χτυπάνε οι κα... οι τόκες από κάθε μοναστήρι από τα Μετέωρα. Άλλη ακουγόταν πιο κοντά που ήμασταν εμείς στο μοναστήρι, άλλη ήταν πιο μακριά και ακουγότανε τώρα το σήμαντρο, η τόκα, αυτό το πράγμα νομίζω ήτανε θεϊκό. Δηλαδή στην στρούγκα να 'μαι μικρή, να βλέπω ... (...). Πολύ ωραίο. Το θυμάμαι, όχι ότι ήταν το πιο ωραίο, αλλά μου άρεσε αυτή η αίσθηση που θυμάμαι ότι άκουγα τα σήμαντρα και έδινα την στρούγκα. Αυτό μου άρεσε πάρα πολύ. Αυτό θυμάμαι.» (ΣΥΝ.26, ΑΠ.619)

2.3. «Ashτιπτάρε». Το αντάμωμα των κτηνοτρόφων με τις οικογένειές τους

Η 20η Μαΐου, παραμονή της εορτής του Αγίου Κωνσταντίνου και της Αγίας Ελένης, ήταν η μέρα κατά την οποία τα μετσοβίτικα κοπάδια αιγοπροβάτων μπορούσαν να επιστρέψουν —βάσει κοινοτικού κανονισμού— στα καλοκαιρινά τους λιβάδια, στο Μέτσοβο. Λόγω αυτού επικρατούσε ανταγωνισμός μεταξύ των κτηνοτρόφων, για το ποιο κοπάδι θα φτάσει νωρίτερα (εντός της επιτρεπτής ημερομηνίας) για να βρει χορτάρι αβόσκητο. Υπήρχαν βέβαια κοπάδια που καθυστερούσαν καθ' οδόν λόγω καιρικών συνθηκών ή, στην περίπτωση όπου έβρισκαν οι βοσκοί τους ένα μέρος πλούσιο σε χορτάρι, παρέμεναν στο σημείο αυτό παραπάνω ώρα προκειμένου να βοσκήσει καλά το κοπάδι τους.

Η αναμονή της επιστροφής αυτής των κτηνοτρόφων και το αντάμωμά τους με τις οικογένειές του, το λεγόμενο *ashτιπτάρε* —που σημαίνει αναμονή, προϋπάντηση¹⁹³— πραγματοποιούνταν σε πολύ χαρμόσυνο και πανηγυρικό κλίμα. Μετά από 6 μήνες οι κτηνοτρόφοι επέστρεφαν στο γενέθλιο τόπο και τις οικογένειές τους. Η Ε.Τ.Μ συμπληρώνει ότι με την άφιξη των κτηνοτρόφων, αλλά και των ζώων «ολοκληρωνόταν η οικογένειά μας. Το χειμώνα ήμασταν μισοί χωρίς τα ζωντανά.»(ΑΠ.620). Το κοπάδι κατείχε κι αυτό τη δική του θέση μέσα στη κτηνοτροφική οικογένεια όπως αναφέραμε σε προγενέστερο κεφάλαιο¹⁹⁴. Να θυμίσουμε, ότι πριν τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, οι άνδρες δεν είχαν καμία επικοινωνία με τις οικογένειές τους. Ούτε οι άνδρες πήγαιναν στο Μέτσοβο, ούτε οι γυναίκες πήγαιναν στα χειμαδιά κατά το διάστημα του ξεχειμωνιάσματος. Τόσο μεγάλο ήταν το χρονικό διάστημα, που άλλοτε τα πολύ μικρά παιδιά δεν αναγνώριζαν τον πατέρα τους, άλλοτε τα ζευγάρια (κυρίως τα νιόπαντρα) έπρεπε να «ξαναγνωριστούνε», και υπήρχε περίπτωση ο άνδρας να έχει αφήσει τη γυναίκα του έγκυο, χωρίς να το γνωρίζει.

«Τώρα, να χεις παιδιά αφήσει 3, 4, 5 μηνών και να το θρεις περίπου στον χρόνο, ε δεν θα σε γνωρίσει.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.621)

«Εγώ, όταν ήρθε ο Γιώργος τον Μάρτιο κι έμεινα έγκυος για την Μαρούλα, ούτε ήξερε γιατί. Με βρήκε τριών μηνών έγκυος, δεν ήξερε γιατί. Αυτός ήταν το μαρτύριό μας. Σαράντα χρόνια χωρισμένοι.» (Σ.Ζ, ΣΥΝ.3, ΑΠ.622)

Η σπάνια ή παντελής έλλειψη επικοινωνίας και σωματικής επαφής το χρονικό διάστημα των 6 μηνών ήταν γι' αυτούς μαρτύριο. Για τον λόγο αυτό η στιγμή του ανταμώματος, του *ashτιπτάρε*, ήταν στιγμή χαράς, αλλά και αμηχανίας για κάποια ζευγάρια. Λαμβάνοντας υπόψιν τα αυστηρά κοινωνικά πλαίσια της εποχής εκείνης στο ορεινό χωριό του Μετσόβου αντιλαμβανόμαστε ότι οι αντιδράσεις των ζευγαριών, κατά την συνάντησή τους, ήταν «μετρημένες» στον δημόσιο χώρο. Δεν ξέφευγαν από τους άγραφους ηθικούς κανόνες¹⁹⁵.

¹⁹³ Από το ρήμα «*astéptu*: 1) περιμένω, αναμένω, 2) (με αρνητ. μόριο, *nu me ~*) αδημονώ, 3) προσδοκώ, ελπίζω, 4) υποδέχομαι, προϋπαντώ» (Δασούλας, 2013, σ. 52)

¹⁹⁴ Γι' αυτό εξάλλου έκοβαν μερίδα από τη βασιλόπιτα για τα πρόβατα. Βλ. Κεφ. «1.5. Η ζωή στα χειμαδιά» που περιγράφονται τα έθιμα των γιορτινών ημερών όπως εορτάζονταν στα χειμαδιά.

¹⁹⁵ «Οι συμπεριφορές και οι επιλογές που αφορούν την προσωπική ζωή ενός ατόμου ελέγχονται και καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από την ομάδα στην οποία ανήκουν αλλά και από το σύνολο της κοινότητας με βάση τους κοινωνικούς κανόνες και τους κώδικες αξιών της κοινότητας.» (Νιτσιάκος, 1999, σ. 3).

«Όχι πολλά πράγματα, όπως τώρα. Ντροπαλά πράγματα, ντροπαλά.» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.623)

«Αλλά δεν είχαμε έτσι φιλιά και τέτοια. Άμα ήταν κόσμος, όχι.» (Χ.Τ, ΣΥΝ.6, ΑΠ.624)

«(...) γιατί ήμασταν από πολύ καιρό χωρισμένοι και μετά ντρεπόμασταν να κοιταχτούμε ο ένας τον άλλον στα μάτια, γιατί... (...) Μετά από τόσο καιρό.» (Σ.Ζ, ΣΥΝ.7, ΑΠ.625)

Στο ασητιπτάρε δεν πήγαιναν όλα τα μέλη της οικογενείας, οι ηλικιωμένοι/ες έμεναν πίσω με τα πολύ μικρά σε ηλικία παιδιά. Τα παιδιά που ήταν σε θέση να πάνε στο ασητιπτάρε πήγαιναν μετά το σχόλασμα, γιατί μεσημεριανές- απογευματινές ώρες έφταναν οι ταξιδιώτες.

«Ε, εκδήλωναν έτσι οι άνθρωποι εκεί την χαρά τους, τα παιδιά που ... βλέπαν τα παιδιά, γιατί οι γυναίκες έπαιρναν και τα παιδιά μαζί τους στο ασητιπτάρε, όχι όλα. (...) Όσο κι εκείνοι μπορούσαν ερχότανε, αλλά οι ηλικιωμένοι δύσκολα.» (Γ.Π, ΣΥΝ.22, ΑΠ.626)

«Αν ήταν λίγο μεγαλύτερα τα παιδιά και μπορούσαν να περπατήσουν τα παίρναμε απ' το χέρι και ερχόντουσαν κι αυτά μαζί μας και περπατούσαν.» (Σ.Ζ, ΣΥΝ.7, ΑΠ.627)

«Οι δικοί μας ερχόταν του Αγ. Κωνσταντίνου, φεύγαμε και πηγαίναμε την ημέρα που θα ερχόταν τα πρόβατα, ξέραμε περίπου πότε θα ερχότανε και πηγαίναμε μετά το σχολείο πηγαίναμε με την μάνα μου, γιατί οι μικροί ήταν... οι άλλες αδερφές ήταν μικρότερες μένανε με την γιαγιά και πηγαίναμε με τον πατέρα μου, βλέπαμε τον πατέρα μου, καθόμασταν το βράδυ, αρμέγαμε και μετά φεύγαμε το πρωί με το, με τα άλογα, για να προλάβουμε στο σχολείο. Έτσι υποδεχόμασταν τον πατέρα μας, την άνοιξη.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.35, ΑΠ.628)

Τόσος πολύς ήταν ο πανηγυρικός χαρακτήρας του ασητιπτάρε και τόσο ευχάριστη εμπειρία ήταν που όχι μόνο τα μέλη του στενού οικογενειακού κύκλου των ανδρών πήγαιναν (γυναίκες και παιδιά), αλλά και οι γείτονες που μπορεί να μην είχαν δικό τους άνθρωπο στα χειμαδιά ή δικά τους πρόβατα που να επέστρεφαν από το χειμαδιό. Η Β.Σ.Γ επεσήμανε ότι το ασητιπτάρε ήταν «η καλύτερη μέρα» (ΑΠ.629). Και μετά την πώληση των προβάτων του συζύγου της πήγαινε στο ασητιπτάρε του γαμπρού της. Οι γείτονες, πέρα από το ότι απολάμβαναν το αντάμωμα αυτό, γιατί ενδεχομένως έσπαγε τη ρουτίνα της καθημερινότητάς τους, έβρισκαν ευκαιρία να φάνε, γιατί οι μη κτηνοτροφικές οικογένειες είχαν πεινάσει, κυρίως κατά την περίοδο των πολέμων και τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια.

«Κάθε οικογένεια ξέραμε, να πούμε, πηγαίναμε σε εκείνη τη τοποθεσία. Θα ερχόταν η οικογένεια εκεί. Περίμεναν τα πρόβατα, πότε θα 'ρθουν τα πρόβατα και ερχόταν τότε, αν είχαμε πρόβατα εμείς όλη η γειτονιά θα ερχόταν ας μην είχε πρόβατα κι εκείνος κι εκείνος. «Θα 'ρθουνε τα πρόβατα του Μπούμπα, θα πάμε εκεί.» Γιατί να ερχόταν; Για να φάνε λιγάκι τυρί και λιγάκι γάλα. Γιατί ήταν νηστικοί ο κόσμος, δεν υπήρχαν. Για λιγάκι τυρί. (...) Δε είχαν πρόβατα ερχόταν η γειτονιά. 30- 40 νοματαίοι μαζευόταν, ερχόταν. Πέρα από την οικογένεια. (...) Ερχόταν όλη η γειτονιά, κι αυτός και το άλλο και το άλλο.» (Β.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.630)

«Φέρναμε γάλα εδώ εμείς που είχαμε τα πρόβατα. Ο γείτονας δεν είχε. Θα το 'δινες ένα κιλό στον γείτονα, στον άλλο γείτονα. (...) Όλη η γειτονιά. Γάλα, τυρί αν είχες, μια φέτα τυρί.» (Β.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.631)

«(...) για το καλό. (...) Ήταν καλά, όπως κάνεις το... γιατί όπως τότες οι γιορτές ήτανε και κάναμε τα σάρια, κάναμε κουραμπιέδες πηγαίναμε στα σπίτια και σε καλούσαμε. Έτσι ήταν και με τα πρόβατα. Να χαιρόταν ο άλλος. Ήταν ωραία όμως. Το έθιμο ήταν ωραίο.» (Χ.Σ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.632)

Γίνεται αντιληπτό από τα παραπάνω, ότι το ασητιπτάρε αφορούσε ένα πολύ μεγάλο μέρος των κατοίκων του Μετσόβου, κτηνοτρόφων και μη κτηνοτρόφων. Ήταν ένα γεγονός που ξέφευγε από την σφαίρα του ατομικού και συγκαταλεγόταν στο συλλογικό βίωμα.

«Κι όταν περιμέναμε το ασητιπτάρε ήταν πολύ ωραία αυτή η εικόνα. Ασητιπτάρε θα πει πως περιμένουμε τα πρόβατα πάνω στου Προφήτη Ηλία. Ξέραμε ότι θα 'ρθούν από τα χειμαδιά. Έρχονταν του Αγίου Κωνσταντίνου και της Αγίας Ελένης, τότε. (...) Ειδοποιούσε ο καθένας με το... ερχόταν ένας και ειδοποιούσε μετά «Ξέρεις είναι στο δρόμο. Τους βρήκαμε στην Καλαμπάκα.» Υπολογίζαμε εμείς τότε θα 'ρθούνε. Όταν ερχόταν κάποιος ειδοποιούσαν «Πες στην Ματίνα ότι θα 'ρθούμε τότε.» Αυτή ήταν πολύ ωραία η σκηνή. Μόλις μας ειδοποιούσαν ότι θα 'ρθούνε, σχολείο δεν πηγαίναμε, όλοι, ούτε του θείου Βασίλη τα παιδιά, ούτε του μπαμπα- Γκόγκου, και πηγαίναμε στο ασητιπτάρε. Λοιπόν το ασητιπτάρε ήταν εμείς καθόμασταν και τους περιμέναμε που λες στου Λιάρου, εκεί που είναι τώρα η λίμνη, στο τυροκομείο. Και καθόμασταν εκεί και περιμέναμε πότε θα 'ρθούνε. Και το πρώτου που βλέπαμε, είχαμε κουλούρια, είχαμε γλυκά, πίτες, ψωμιά, ... και να βλέπεις από μακριά να έρχονται πρώτα τα σκυλιά! Τι συγκινητικό που ήτανε! Να έρχονται τα σκυλιά, πάνω μας. Να τα ταιίζουμε, να τα χαϊδεύουμε κ.τ.λ κι από πίσω να έρχονται τα κοπάδια με τα πρόβατα και με τους πατεράδες μας. Μας φιλούσαν στο μέτωπο. Δεν θυμάμαι εγώ καμία φορά ... πάντα στο μέτωπο μας φιλούσαν. Να 'ρχονται όλοι οι βοσκοί, τα πρόβατα εκεί κ.τ.λ να τους κάνουμε τραπέζι, να φαν', να αρμέξουμε, γιατί έπρεπε να αρμέξουμε για το απόγευμα. Αλλά αυτή η σκηνή... να τους βλέπεις να έρχονται χαμογελαστοί από 'κει πέρα, οι άντρες ας πούμε, με τις κλίτσες... Αλλά αυτή ήταν πολύ ωραία σκηνή που περιμέναμε τα πρόβατα! Θυμάμαι τα σκυλιά που ερχόταν... τι χαρές που κάνανε! Ταλαιπωρημένα από τόσες ώρες να περπατάνε.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.633)

Η παραπάνω αφήγηση της Ε.Μ παρουσιάζει συνοπτικά το ασητιπτάρε. Τα ακόλουθα αποσπάσματα έρχονται να επιβεβαιώσουν το γεγονός ότι το ασητιπτάρε ήταν από τις πιο πανηγυρικές και συγκινητικές —ταυτόχρονα— στιγμές της ποιμενικής ζωής.

«(Η επιστροφή από τα χειμαδιά) ήταν για μας ένας πανηγυρισμός.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.3, ΑΠ.634)

«Καθένας είχε την χαρά του.» (Χ.Σ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.635)

«Κοίταξε, τότε που φεύγαν τα πρόβατα ήτανε κάτι σαν στεναχώρια, κι όταν ερχότανε ήτανε πώς είναι το Πάσχα, ας πούμε. Ακριβώς έτσι... όταν ερχότανε.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.8, ΑΠ.636)

«(...) όταν ερχόμασταν είχαν χαρά.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.637)

Πριν περιγράψουμε το γεγονός του ανταμώματος, να επισημάνουμε ότι προκειμένου να γίνει αυτό το ανταμώμα έπρεπε να προηγηθούν κάποιες ετοιμασίες, τις οποίες αναλάμβαναν εξ ολοκλήρου οι γυναίκες που ήταν στο Μέτσοβο. Όσες δε γυναίκες βρίσκονταν στα χειμαδιά, για να βοηθήσουν στις κτηνοτροφικές εργασίες τους συζύγους τους γυρνούσαν γρηγορότερα στο Μέτσοβο με το λεωφορείο για να κάνουν τις σχετικές ετοιμασίες, εφόσον βέβαια επαρκούσαν τα άτομα για το ταξίδι της επιστροφής. Αν υπήρχε έλλειψη ατόμων, οι γυναίκες (ή/ και τα παιδιά) έκαναν το διάβα με τους συζύγους τους¹⁹⁶.

Οι εργασίες που έπρεπε να γίνουν πριν καταφθάσουν οι άνδρες ήταν 1) ετοιμασίες των χώρων όπου θα έμενε το κοπάδι, στάβλους (για όσες οικογένειες είχαν), γρέκια, καλύβες για τους κτηνοτρόφους, και 2) μαγείρεμα ποικίλων εδεσμάτων (πίτες, κεφτεδάκια, κουραμπιέδες κ.λπ) για την υποδοχή. Από όλα τα φαγητά η καшиάτα, ένα είδος τυρόπιτας με φέτα και βούτυρο, φαίνεται ότι είχε πρωταγωνιστικό ρόλο. Δεν μπορούσε να απουσιάζει από το γιορτινό τραπέζι.

«Πηγαίναμε μια μέρα πριν όλοι εμείς και τα παιδιά και η θεία Σταματία, η μαμά, αυτό και ετοιμάζαμε την στρούγκα, δηλαδή φράζαμε έναν χώρο εκεί που θα τα 'βαζαν τα πρόβατα για να τα αρμέξουνε. Να το βρούνε έτοιμο.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.638)

«Εμείς φεύγαμε από 'δω (...) φορτωμένες με τον ντρουβά, φτιάναμε πίτα, βάφαμε αυγά, φτιάναμε και κανένα φαγητό, καμιά κεφτέδες και τέτοια δεν ήταν κανένα βακαλάο, ίσως δεν ξέρω, και ανταμώναμε αυτοί και βγαίναμε μαζί με τη γιαγιά σου, τη κουνιάδα, τη πεθερά...» (Σ.Ζ, ΣΥΝ.7, ΑΠ.639)

«Πηγαίναμε, ετοιμάζαμε με την μητέρα μου με τις θείες μου και πηγαίναμε να περιμένουμε τα πρόβατα της θείας μου ερχόταν από τα Τρίκαλα, και κάναμε διάφορες ετοιμασίες. Κεφτέδες, πίτες... κλασικά. Κι εμείς πεινούσαμε, περνούσε η ώρα και πεινούσαμε και πηγαίναμε κοντά στο αγροτικό το αυτοκίνητο να πάρουμε... πλησιάζαμε εκεί, γιατί οι μυρουδιές ερχόταν απ' το κοτόπουλο, απ' τους κεφτέδες... Μόλις πηγαίναμε εκεί φώναζε η θεία «Πού πάτε; Εδώ!» Δεν μας άφηναν. Περνούσε η ώρα, περνούσαν 3-4 ώρες, γιατί δεν ήξερες τι ώρα θα 'ρθούν, απλώς έλεγαν θα 'ρθουν την τάδε μέρα. Δεν ξέραμε τώρα τι ώρα. Τηλέφωνα δεν υπήρχαν, ούτε κινητά, ούτε σταθερό είχαμε εμείς. Το σταθερό τηλέφωνο το βάλαμε λίγο πριν αρραβωνιαστώ, να φανταστείς. Και πηγαίναμε εμείς με τις ώρες και περιμέναμε. Αλλά δεν μας άφηναν να φάμε τίποτα.» (Κ.Δ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.640)

«Ετοιμασίες, έφτιαχναν πίτες στο ... έφτιαχναν πίτες στο Μέτσοβο οι γυναίκες και φτιάνανε, μαγείρευαν, ψήνανε πίτα, φαγητά. Όλες οι γυναίκες. Η κάθε μία έφτιαχνε τα δικά της και πηγαίναμε λ' ασητιπτάρε λα όλιου, έρχονταν δηλαδή, περιμένανε τα πρόβατα. Λοιπόν, έφτιαχναν τις στρούγκες, τις βρίσκαμε έτοιμες...» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.641)

«Κι όταν ερχόταν την άνοιξη πηγαίναμε και τους περιμέναμε όλη η οικογένεια. Φτιάχναμαν πίτες, γλυκά, όταν ήτανε ... (...) Γλυκά. Τι γλυκά; Που γλυκά, φτιάχναμε τότε σαν τότε, αλλά

¹⁹⁶ Αυτό ίσχυε για το ταξίδι προς και από τα χειμαδιά, μετά τη δεκαετία του '60.

φτιάχναμε γλυκά, όχι... Χτυπούσαμε αυγά στο... πώς το λένε, αυγά, τέτοια, και με καρύδια μέσα και λαγαρνί. Τέτοια πράγματα φτιάχναμε και τότε. Και... καλά ήμασταν. Δόξα τω Θεώ.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.16, ΑΠ.642)

«Εγώ έψηνα και αρνί και το 'φερνα από 'κει ψημένο και τρώγαμαν, όταν ερχόμασταν, γιατί τα 'ψηνα στον φούρνο.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.16, ΑΠ.643)

«Οι οικογένειες εδώ ετοίμαζαν τα πράγματα γλυκά, φαγητά, την καशिάτα την πίτα θα την ξέρεις, θα την έχεις... ναι, απαραίτητη.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.644)

«Πρώτα απ' όλα θα υπήρχε οπωσδήποτε πίτα καशिάτα, ήταν απαραίτητος όρος, ύστερα θα υπήρχε τσίπουρο, θα υπήρχε κρασί, εκτός από τους δικούς τους ανθρώπους είχανε και τους τσομπαναραίους που ήτανε... ακολουθούσαν, γιατί όταν κάποιος είχε ένα μεγάλο κοπάδι δεν μπορούσανε μόνον δύο ή τρία άτομα από την οικογένεια να το φυλάξουν. Είχαν τσομπαναραίους. Λοιπόν, υπολόγιζαν πόσοι άνθρωποι είναι και ετοίμαζαν ανάλογη πίτα, 2-3 ταψιά κ.τ.λ, επίσης απαραίτητο το γλυκό, ο καφές, το τσίπουρο, το κρασί, κι ό,τι ακόμα σκεπτότανε η νοικοκυρά, κουλουράκια φτιάνανε.» (Γ.Π, ΣΥΝ.22, ΑΠ.645)

Παρά τις πολλές ετοιμασίες των φαγητών «Το θέμα δεν ήταν ούτε το φαΐ, ούτε αυτό. Ήτανε ένα πανηγύρι η αντάμωση που γινότανε μετά από 6 μήνες ή 5 ½ πόσο ήτανε, αντάμωνες με την οικογένεια και τα παιδιά. Σημασία αυτό ήτανε. (...) Ήταν πραγματικό πανηγύρι.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.7, ΑΠ.646)

«(...) τους άντρες, τα νέα ζευγάρια, πολύ πολύ, κυρίως τον αντρικό πληθυσμό, δεν τον ενδιέφερε τόσο πολύ η ... το τρατάρισμα, η ευωχία αυτή, να απολαύσουν τα φαγητά και τα αυτά. Τον ενδιέφερε περισσότερο να είναι με την γυναίκα του.» (Γ.Π, ΣΥΝ.22, ΑΠ.647)

Όσο δεν υπήρχαν τηλέφωνα οι κτηνοτρόφοι ειδοποιούσαν τις οικογένειές τους για την άφιξή τους μέσω άλλων κτηνοτρόφων που προπορεύονταν.

«Ειδοποιούσε ο καθένας με το... ερχόταν ένας και ειδοποιούσε μετά «Ξέρεις είναι στο δρόμο. Τους βρήκαμε στην Καλαμπάκα.» Υπολογίζαμε εμείς τότε θα 'ρθούνε. Όταν ερχόταν κάποιος ειδοποιούσαν «Πες στην Ματίνα ότι θα 'ρθούμε τότε.»» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.648)

«Εκεί διαδιδόταν από στόμα σε στόμα. Δηλαδή, «πού πας στο Μέτσοβο;» «Ναι.» «Αφού θα περάσεις πες ότι αύριο είμαστε εδώ.» Ήξεραν εν τω μεταξύ. Και όταν φεύγαμε από 'κει ξέρανε πότε θα φεύγαμε και πόσες μέρες θα κάναμε. Με κατάλαβες; Δηλαδή ήταν συγκεκριμένη μέρα πότε θα ερχόμασταν.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.649)

Ο τόπος συνάντησης των ανδρών με τις οικογένειές τους ήταν στα λιβάδια ή στις εγκαταστάσεις — όπου υπήρχανε— της κάθε οικογένειας. Όταν χρησιμοποιούνταν φορτηγά ξεφόρτωναν το κοπάδι σε ορισμένο σημείο που εξυπηρετούσε στο ξεφόρτωμα, στην Κατάρρα. Από την τοποθεσία αυτή μέχρι τα λιβάδια τους πήγαιναν οι κτηνοτρόφοι και το κοπάδι τους με τα πόδια, όπου συναντούσαν τις οικογένειές τους.

«Είχαν ... ανταμώναν στο ...ναι. Ερχόταν εδώ στο ... πάλι στο Τζινα πολλές φορές. (...) Τζαν Χορταρά, Τζαν Χορταρά. Στο σύνορο δηλαδή, πώς να σου πω τώρα... πάλι στην Κατάρα πάνω. Όποιος ήθελε έρχονταν εκεί και βοηθούσε. (...) Μετά ανταμώναμε κάτω στο ... εκεί γινόταν το πανηγύρι, κάτω στο Λιάρο. Τα πρόβατα από 'κει θα 'καναν πάνω από μία ώρα. (...) Στο Λιάρο θα κάναμε τις καλύβες, θα κάναν... με τη λιάτσα που θυμάμαι εγώ ο θείος Ντάφος μία καλύβε ξέρω 'γω δική του ξεχωριστή, ο θείος ο Γιώργος θα έκανε κάτι άλλο πιο πέρα. Εμείς θα κοιμόμασταν κάτω μια καλύβα από 'δω μέχρι πιο πέρα, ας πούμε. Με κατάλαβες; Ε, ήτανε, καλά μην φανταστείς τίποτε καλύβες... Καλύβες πρόχειρες. Και ανάβαμε τις φωτιές το βράδυ, ζεσταινόμεσταν (...)» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.650)

«Όταν ήρθαν τα φορτηγά δεν τα ξεφόρτωναν μέχρι το μαντρί μας. Τα ξεφόρτωναν πιο μακριά, όπου έβρισκαν, ανάλογα με τα χωράφια, πού έβρισκαν χωράφια.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.651)

Πρώτα ξεπρόβαλαν τα σκυλιά. Τα παιδιά έτρεχαν να τα υποδεχτούν με αγκαλιές, παιχνιδίσματα και με ψωμί στο χέρι για να τα κεράσουν. Όταν ξεπρόβαλαν κι οι άντρες και αντίκρυζαν από μακριά τις οικογένειές τους τούς χαιρετούσαν και με φωνές έκαναν γνωστή την παρουσία τους. Οι γυναίκες, με τα λευκά τους μαντήλια στο κεφάλι, για να μην τις κάψει ο ήλιος, τα φακιόλια, υποδέχονταν τους άνδρες με *χουχουτίσματα*¹⁹⁷, το «καλώς ορίσατε» κι ένα πασχαλινό αυγό στο χέρι.

«Ενώ την άνοιξη όταν ερχόμασταν ερχότανε φακιόλια, μαντήλια τα άσπρα τα λέγαμε φακιόλια. (...) Το άσπρο, όπως φοράνε οι νησιώτισσες. Φοράνε ακόμα άσπρο οι νησιώτισσες. (...) Και ερχόταν με χαρά κι έκαναν αυτό το «ουχουχου!», χουχουτιάσμα.» (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.652)

«Ε, εντάξει μερικές γυναίκες τραγουδούσανε, φορούσαν ξέρεις τα μαντήλια τα άσπρα εδώ πέρα για να μην τις κάψει ο ήλιος, οι νύφες κυρίως. Αυτά ήταν τότε.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.8, ΑΠ.653)

«Όχι, ήτανε πρώτα ξαδέρφια, ήταν θείοι μας που πηγαίναμε, χαρά κι εμείς να πάμε στο ασητιπτάρε. Πηγαίναμε, ετοιμαζόμεσταν πίτες, γλυκά, κουλουράκια, παίρναμε κανένα φρούτο και πηγαίναμε με χαρά για να περιμένουμε. Όταν βλέπαμε ότι έρχονταν στο βουνό και φώναζαν τα ξαδέρφια μου «Ε, ήρθαμε», μας χαιρετούσαν από μακριά, εμείς τρέχαμε τρέχαμε για να φτάσουμε, πού να φτάσουμε στο βουνό για να... ήταν μακριά και φαινότανε το βουνό. Εμείς πηγαίναμε στο Σηόποτα βάζαν τα πρόβατα. Και πηγαίναμε με χαρά ανταμώναμε εκεί, αγκαλιές, φιλιά, χαρές, παίζαμε με τ' αρνάκια τους, καθόμασταν, τους κερνούσαμε και συνεχίζαν μετά για να πάνε εκεί στα, στην τοποθεσία τους, που θα παν τα πρόβατα. (...) Πηγαίναν εκεί στο Σηόποτο τα έβαζαν, τα ξαδέρφια μου. (...) Στον προφήτη Ηλία είναι μια περιοχή που λέγεται Σηόποτο και κει πηγαίναμε. (...) Τους βρίσκαμε πιο κάτω. (...) Πιο πέρα απ' το προφήτη Ηλία πηγαίναμε.» (Π.Τ, ΣΥΝ.29, ΑΠ.654)

¹⁹⁷ χουχουτίσμα: είδος αλαλαγμού σε πολύ χαρμόσυνες περιστάσεις (γάμους, πανηγύρια, εν ώρα χορού).

«Εμείς εδώ στην Κατάρρα, είναι πιο πέρα, ξέραμε γιατί το δρόμο που θα βγαίνανε από το βουνό τα πρόβατα από πίσω, για να 'ρθούμε στο Μέτσοβο. Και μαζευόμασταν εκεί, κι ερχότανε τα πρόβατα. Ξέραμε ποιος ήρθε πρώτα. Ήρθε αυτός. «Έρχονται από πίσω τα δικά σας.», μας έλεγαν. Καθόμασταν εμείς. Περιμέναμε. (...) Εμείς με τα παιδιά που ήμασταν 5-6-7-10-30 πόσο μαζευόμασταν, τι σόι έχεις. Και όταν ερχόταν οι άντρες του λέγαμε «Καλώς ορίσατε» και τους δίναμε από ένα αυγό. (...) Το αυγό το κόκκινο ερχόταν πάντα. Γιατί μας τύχαινε και στο μαντρί το κόκκινο το αυγό, γιατί ήταν πιο γλήγορα, και δεν είχαμε ξεκινήσει ακόμα. Και ξεκινούσαμε κι εμείς τα πρόβατα, αυτοί μπροστά, εμείς από πίσω εκεί που θα έκαναν τη στάνη, που είχαμε το μέρος (...)» (Χ.Σ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.655)

«Και μετά εγώ θυμάμαι όταν πηγαίναμε στο ασητιπτάρε, που περιμέναμε τους συγγενείς μας που ερχόταν απ' τα πρόβατα... (...) Γιατί πήγαινα, επειδή πηγαίναμε με τα ξαδέρφια μεγάλη παρέα και μας άρεσε, πάλι πανηγύρι, συνήθως ήταν τώρα, ειδικά το Πάσχα ή κοντά του Αγίου Νικολάου στις 17 Μαΐου, κάπου 'κει. Ως του Αγίου Κωνσταντίνου ερχότανε.» (Μ.Γ, ΣΥΝ.25, ΑΠ.656)

«Οι πιο ωραίες αναμνήσεις μου ήταν αυτές. (...) ... πρώτα είχαμε αγωνία αν θα έχει καλό καιρό για να πάμε επάνω, να περιμένουμε. Θυμάμαι ότι παλιά ερχόταν με τα πόδια και εμφανιζόταν έτσι από... το κοπάδι «Φτάσανε, φτάσανε». Εμείς πηγαίναμε απ' το πρωί, ετοιμαζόμασταν, οι θείες κάναν πίτες, τέτοια πράγματα, κουλουράκια ό,τι (...) Ο παππούς μου (...) Και οι θείοι, τα αδέρφια της μαμάς μου. Και τα 'χανε μαζί τα πρόβατα. Και... αργότερα όμως ερχόταν με τα φορτηγά, ξεφόρτωναν τα κοπάδια με τα φορτηγά, αλλά πάλι ... Ήταν ωραίες στιγμές. (...) Πηγαίναμε εμείς είχαν τα πρόβατα, πώς λέγεται εκεί; (...) Κούρα λέγεται τώρα η περιοχή. Εκεί κοντά είναι η λίμνη. (...) Ξέρεις τι μ' άρεσε; Όταν είχανε τα άλογα φορτωμένα με πράγματα, με ταγάρια και μ' άρεσε, τι μ' άρεσε πάρα πολύ, συνήθως γεννούσαν και πρόβατα στον δρόμο, γεννούσαν τότε εκείνη την εποχή; (...) και είχαν τ' αρνάκια, είχανε αρνάκια φορτωμένα σε ταγάρια μάλλινα... (...) και είχαν το κεφαλάκι. Και ήταν ένα ωραίο...! Αυτό δηλαδή δεν θα το ξεχάσω ποτέ! (...) Ήταν μια ωραία εικόνα! (...) Εμείς θέλαμε να τα πάρουμε να πάμε να παίξουμε μ' αυτά.» (Μ.Γ, ΣΥΝ.25, ΑΠ.657)

Μετά το ζεστό καλωσόρισμα των γυναικόπαιδων ακολουθούσε τραπέζι, όχι για όλους όμως. Οι τσοπαναράιοι, σε αντίθεση με τους τσελιγκάδες/ αφεντικά δεν είχαν την ευκαιρία αυτήν να ξαποστάσουν και να φάνε, γιατί έπρεπε να φυλάνε τα πρόβατα, τα οποία ήθελαν να βοσκήσουν. Το «πανηγύρι» δεν κρατούσε πολύ, γιατί τα ζώα έπρεπε να βοσκήσουν και να αρμεχτούν, κι έτσι καθένας/ καθεμία γυρνούσε στο δικό του/ της πόστο: οι μεν άνδρες με τα ζώα, οι δε γυναίκες με τα παιδιά στο σπίτι στο Μέτσοβο και όσοι είχαν έρθει για το ασητιπτάρε που δεν ήταν κτηνοτρόφοι κι αυτοί επέστρεφαν, μετά από ένα ευχάριστο «διάλειμμα», στις δικές τους εργασίες.

«(...) λίγο θόρυβος και τέλειωνε γρήγορα αυτό το πράγμα, γιατί είχανε και δουλειές να κάνουν οι άνθρωποι, κούραση απ' τον δρόμο και είχαν τα ζωντανά μετά αυτό το ... Εγώ τους συμπαθώ αυτούς τους ανθρώπους και τους θαυμάζω, γιατί να 'χεις στο νοου σου την τακτοποίηση ενός ζωϊκού κεφαλαίου είναι μεγάλη υπόθεση. Σκεφθείτε το λιγάκι, διότι έχεις να κάνεις με ζωντανό πράγμα, με ζώο. Πρέπει να το προσέξεις αυτό.» (Γ.Π, ΣΥΝ.22, ΑΠ.658)

« (...) εκεί καθόμασταν μέχρι τα απόγευμα. Αρμέγαμε και φεύγαμε εμείς. Μας έδωσαν γάλα από επάνω. Ήμασταν επιτελείο. Δεν μπορούσαμε να καθίσουμε οι γυναίκες.» (Χ.Σ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.659)

2.4. Η ζωή στο Μέτσοβο¹⁹⁸

Το μεγάλο, για τους κτηνοτρόφους, κεφάλαιο του ξεχειμωνιάσματος θα μπορούσαμε να πούμε ότι «έκλεινε» με το παρακάτω κτηνοτροφικό έθιμο και με την ταχτοποίηση της κατούνας. Αμέσως μετά ξεκινούσαν οι διαδικασίες προετοιμασίας του επόμενου ξεχειμωνιάσματος. Τα παιδιά των κτηνοτρόφων, μετά την άφιξη των πατεράδων τους, πήγαιναν σε άπορους γειτόνους ή συγγενείς —χωρίς δικά τους ζώα— τυρί και γάλα, που το μετέφεραν σ' ένα δοχείο. Σύμφωνα με το έθιμο οι γείτονες ή συγγενείς άδειαζαν το γάλα σε ένα δικό τους σκεύος. Ύστερα, στο δοχείο που είχαν αδειάσει, έβαζαν κάποια ποσότητα νερού —χωρίς να έχουν πλύνει προηγουμένως το σκεύος— για να το πάρει το παιδί στο σπίτι. Οι συγγενείς ή γείτονες εύχονταν «όπως τρέχει το νερό έτσι να τρέχουν τα μαστάρια των προβάτων». Έδιναν κι άλλες ευχές για την προκοπή του κοπαδιού «Να σας ζήσουν τα πρόβατα!», «Να σας χιλιάσουν!». Στο παιδί που τους είχε φέρει το γάλα ή/ και το τυρί έδιναν *αργυρέματα* (αν είχαν).

«Φέρναμε σε 5- 10 σπίτια. Ο καθένας στις οικογένειες που είχε ας πούμε... (...) Κι ένα αυτό μπαρκατσάκι με... (...) Όπως τρέχει το νερό, έτσι το γάλα των προβάτων. (...) Είχαμε ένα μπαρκατσάκι, πώς να σου πω τώρα, μια κατσαρολικά με χερούλι και βάζαμε 1 ½ - 2 κιλά γάλα, χάλκινο, κι εγώ το 'φερναν σε σένα που σ' έχω θεία, αυτό, το φέρναμε. Εκεί που πηγαίναμε μικρά παιδιά, όπως είναι ο Νίκος, στις θείες, στις ξαδέρφες, μέσα μας έδιναν και χαρτζιλίκι και ό,τι είχαν, κανά λουκούμι, κανά αυτό και μας έριχναν, αντί να το πλύνουν το βάζο μας έβαζαν λίγο νερό μέσα, δηλαδή όπως τρέχει το νερό, έτσι να τρέχουν και τα μαστάρια των προβάτων να έχουν πολύ γάλα. (...) Στο κατσαρολάκι (...) νεράκι και το φέρναμε στο σπίτι και το πλέναμε μετά στο σπίτι. (...) Αυτοί μας λέγαν «ευχαριστώ» και «καλό καλοκαίρι» και «να σας ζήσουν τα πρόβατα» και «να σας χιλιάσουν», αυτά. (...) Μας δίναν τις ευχές και λίγο στο μπαρκατσάκι και μας έδιναν και χαρτζιλίκι. Δεν ήταν και πολλά τότε.» (Σ.Ζ, ΣΥΝ.7, ΑΠ.660)

«Τυρί φρέσκο. (...) Κι ένα βάζο με γάλα... (...) Αδειάζανε το γάλα και το βάζο δεν το πλένανε, παρά βάζανε λίγο νερό να έχουν γάλα τα πρόβατα και τα γίδια.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.7, ΑΠ.661)

«Θυμάμαι που ήταν πιο μικρό και μ' έστειλε η γιαγιά μου η μακαρίτισσα να δώσω στα σπίτια και αυτά ήταν αργυρέματα, αλλά έφερνα, άδειαζα το γάλα από μικρό βαζάκι που είχαμε δω, ξέρω 'γω 2 κιλά, 3 κιλά, ανάλογα τη οικογένεια και μέσα δεν το πλέναμε, αλλά ρίχναν λίγο νερό μέσα να το φέρουν στο σπίτι, δηλαδή συμβολίζει να έχουν γάλα τα πρόβατα πάντα. Σαν το νερό. (...) Μέσα αν είχε δυο κιλά γάλα, οκάδες ήταν τότε, βάζανε μισό κιλό νερό και το 'φέρναν.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.662)

¹⁹⁸ Το υποκεφάλαιο αυτό καθώς και το «1.1. Η προετοιμασία για το ξεχειμώνιασμα» αλληλοσυμπληρώνονται καθώς ότι αφορούν στην ίδια χρονική περίοδο. Πρέπει να ληφθούν και τα δυο υπόψιν για μια πιο «ολοκληρωμένη» εικόνα της περιόδου αυτής. Για τον λόγο που επισημάναμε στην αρχή του Κεφ. «1.1» δεν συμπεριελήφθη όλη η προετοιμασία για το ξεχειμώνιασμα στο παρόν υποκεφάλαιο («2.4. Η ζωή στο Μέτσοβο»), όπως θα ήταν η «σωστή» του χρονική θέση. Επίσης, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι εξετάζονται στο παρόν υποκεφάλαιο κάποιες πτυχές των κτηνοτρόφων του Μετσόβου από τη ζωή τους στο Μέτσοβο κατά τους θερινούς μήνες, που σχετίζονται κυρίως με τον επαγγελματικό τους βίο.

«Και 'δω πάλι αν ερχόταν στους συγγενείς που δεν είχαν πρόβατα φέρναμε από ένα πιάτο φρέσκο τυρί.» (Σ.Ζ, ΣΥΝ.7, ΑΠ.663)

«Την άλλη μέρα που ερχόταν τα πρόβατα η μάνα μου μας έστελνε σε όλους τους συγγενείς να φέρουμε τυρί, Σοφία, στην θεία μου, στον γείτονα, από 'να πιάτο γεμάτο τυρί.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.664)

Παρεμφερής με αυτό το έθιμο ήταν η συνήθεια των κτηνοτροφικών οικογενειών να στέλνουν με τα παιδιά τους γάλα και τυρί στους ανθρώπους που είχαν υποχρέωση, στον αγροφύλακα, στον δικηγόρο, στον ιερέα, στο δάσκαλο.

«Και εδώ πέρα στο δάσκαλο πηγαίναμε τυρί. Τσαντίλα με τυρί στον δάσκαλο, για να μας περάσει στις τάξεις, γιατί εμείς ήμασταν απασχολημένοι στα πρόβατα. Ας πούμε, θα 'πρεπε κι αυτός να δείξει κάποια ανοχή (...）」 (Γ.Μ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.665)

«Πάντως στους δασκάλους φέρναμε ένα δώρο, ή αυγά θα 'τανε ή λίγο τυρί από τα πρόβατα και το θεωρούσανε ότι «Πω, τι κάνουνε αυτά τα παιδιά, που βοηθάνε τους γονείς.». Ήταν και άλλα τα χρόνια τότε. Οι περισσότεροι δάσκαλοι που ερχόταν εδώ στο Μέτσοβο είχαν κι αυτοί πρόβατα, γνωρίζανε.» (Α.Τ, ΣΥΝ.26, ΑΠ.666)

«Μας έστελναν εμάς τα παιδάκια στον δικηγόρο που είχαμε δικηγόρο, που είχαμε διάφορα, στον αγροφύλακα, στους συγγενείς μας, στις θείες, σε έναν γείτονα, ε... όπου είχαμε υποχρέωση. Παίρναμε, νοικιάζαμε κάτι λιβάδια, νοικιάζαν και κάτι λιβάδια για να βοσκήσουν τα πρόβατα, τους δίναμε τυρί, τενεκέ τυρί.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.667)

Με την τακτοποίηση των υποχρεώσεων αυτών, οι γυναίκες επιδίδονταν στο «ξεπακετάρισμα» της κατούνας. Τα σκεύη του αρμέγματος και της παρασκευής του τυριού τα άφηναν στα καλοκαιρινά λιβάδια, ενώ τα ρούχα των κτηνοτρόφων που βρίσκονταν σε πολύ άσχημη κατάσταση από την απλυσιά τα πήγαιναν στο χωριό για πλύσιμο. Τόσο λερωμένα και πολυφορεμένα ήταν που πολλές φορές έλιωναν πριν καλά καλά πλυθούν. Όποια ρούχα επιδέχονταν επιδιορθώσεων τα μάλωναν οι γυναίκες. Τα πιο δύσκολα μπαλώματα, όπως έχουμε ήδη αναφέρει¹⁹⁹, τα αναλάμβαναν οι ράφτες. Τα ρούχα τα έπλεναν σε μεγάλους νεροχύτες εντός των σπιτιών με αλσίβα (σταχτόνερο) και ουσούκου (σαριά στα ελληνικά)²⁰⁰. Πιο πρόσφατα, το τελευταίο πλύσιμο γινόταν με σαπούνι, «ΟΜΟ» ή «Tide». Τα πλυμένα ρούχα τα χτυπούσαν με ένα ξύλο, τον κόπανο, για να φύγει η βρωμιά και να στραγγίσουν και τα κρέμαγαν στην αυλή του σπιτιού πάνω στον φράχτη.

«Όταν ερχόταν και μας 'φέρναν τα ρούχα την άνοιξη, τα ρούχα καθόταν έτσι από την βρωμιά, όρθια, ντίπου!» (Χ.Τ, ΣΥΝ.6, ΑΠ.668)

¹⁹⁹ Στο «Κεφ. 1.1. Η προετοιμασία για το ξεχειμώνιασμα».

²⁰⁰ «*usúcu*: απόπλυμα από ποκάρι που το έχουν ζεματίσει» (Δασούλας, 2013, σ. 229). Για τη διαδικασία συλλογής της σαριάς και τη χρήση της: «Το πρόβειο μαλλί πλένεται σε ζεστό νερό, πολύ ζεστό, όχι όμως ζεματιστό. Όταν πλυθή, απλώνεται να λιαστή, απομένει δε μέσα στο καζάνι η κόλλα που έχει το μαλλί, μαζί με τις σκόνες, χρώματα και γενικά ό,τι έχει κολλήσει. Η εναπομένουσα ύλη με το νερό μαζί λέγεται σαριά (η) και χρησιμοποιείται δια βάψιμο με λουλάκι, για πλύσιμο σκούρων ρούχων, αλλά περιέργως και για το λεύκασμα των ασπρορούχων.» (Παυλίδης, 1973, σ. 672).

«Έχω φέρει εγώ μια φανέλα εδώ, μάλλινη φανέλα, μπιτάλιου, να το γράψεις, μπιτάλιου, και μόλις την έφερα κάθισε όρθια. (...) Και είπε η μάνα μου για να φύγει αυτό το πράμα πρέπει —σαπούνη δεν υπάρχει, σαπούνη δεν υπήρχε— να βάλουμε λίγο στάχτη, το λέγανε αλσίβα, λίγο στάχτη στο νερό, να βράσει το νερό και να ρίξουμε λίγη αλσίβα, γιατί τα 'κοβε. (...) και ρίχναν αυτό. Και μόλις βάλαν την φανέλα, για τη δική μου τη φανέλα, δεν ξέρω οι άλλοι τι κάνανε, διαλύθηκε. (...) Έλιωσε.» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.669)

«Και μόλις την πλύνουμε κόπηκε. Κόπηκε. (...) Ε, ήταν από τα ιδρώτα, όλον τον χειμώνα.» (Χ.Τ, ΣΥΝ.6, ΑΠ.670)

«Ε, καλύτερα είναι γιατί δεν ξέραμε από τόσες ανέσεις και τόσο, είμαστε παιδεμένες. Ερχόταν τα πρόβατα την άνοιξη εδώ, οι άντρες, τα ζώα, βγάζαν τις κουβέρτες αυτές, βγάζαν απ' τα άλογα αυτά, έφερναν τις κάπες τις χοντρές, έπρεπε όλα να τα πλύνεις αυτά τώρα που είχες ετοιμάσει για τον χειμώνα. Ερχόταν το καλοκαίρι τώρα εδώ την άνοιξη, λίγα λίγα λίγα λίγα στα 'φερναν και έπρεπε να τα πλύνεις όλα αυτά. Έφερναν τις φανέλες, τις φανέλες δεν ήταν τα Tide αυτά τώρα που ρίχνεις, τις σκόνες αυτές. Έπρεπε με το σαπούνη, έπρεπε με το μαλλί. Παίρνεις το μαλλί που ήταν άπλυτο και το βάζαμε στο καζάνι μέσα σε λίγο νερό και αυτό το μαλλί το ζεμάτιζες, το μαλλί αυτό έβγαζε την λέρα του, πώς το λένε, ήτανε... σαριά το λέγανε αυτό και μ' αυτό εμείς πλέναμε μια φορά τα ρούχα, τα εσώρουχα, τις φανέλες, γιατί τα 'κοβε από λέρες. (...) Όταν κουρεύαμε τα μαλλιά, τα μαζεύαμε πουκάρι. Πουκάρι έλεγε κάθε πρόβατο που έβγαζε το μαλλί του από πάνω και τα μαζεύαμε στον κούρο, τα δέναμε. Και παίρναμε από ένα πουκάρι εμείς, το βάζαμε στο νερό ζεστό, ζεματιστό και έβγαине όλη η λέρα απ' το μαλλί και το μαλλί γινόταν άσπρο, έτσι ... πώς το λένε, γιατί το ξαναπερνούσανε σε κρύο νερό, κι αυτή η λέρα απ' το μαλλί πλέναμε τα ρούχα, τα εσώρουχα, γιατί τα 'κοβε, τα 'κανε έτσι πολύ ωραία τα 'πλενε. Τα περνούσε, τα καθάριζε, ναι. Και μετά από μια φορά που τα περνούσαμε στο τη λέρα, μετά τα περνούσαμε σε κρύο νερό και έφυγε αυτά και μετά άλλες δυο φορές τα πλέναμε νερό ζεστό και με λίγο σαπούνη, λίγο σαπούνη καλούπι.» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.671)

Με το πέρας και των τελευταίων πλυσιμάτων και την τακτοποίηση όλων των πραγμάτων της κατούνας στην θέση τους, οι γυναίκες μπορούσαν να ασχοληθούν αποκλειστικά με τις υπόλοιπές τους δουλειές: τα κηπάρια, την ανατροφή των παιδιών, την φροντίδα των ηλικιωμένων πεθερικών ή γονέων, το μαγείρεμα για την οικογένεια στο Μέτσοβο και τους βοσκούς στα λιβάδια, την επεξεργασία του μαλλιού (γνέσιμο, βάψιμο κ.λπ), την ύφανση μαλλιού για προικιά, ενδύματα ή χαράρια, σάσμες, ντορβάδες για τα πρόβατα, το νοικοκύρεμα του σπιτιού, την μέριμνα των οικόσιτων ζώων (να τα ταΐσουν ή να τα πάνε στον αγελαδάρη ή γιδάρη, να τα αρμέξουν), παρασκευή τραχανά, χυλοπιτών, γλυκών του κουταλιού κι ένα πλήθος εργασιών ακόμα «ων ουκ έστιν αριθμός».

«Η μητέρα μου η καημένη πω πω τι δουλειά έκανε που απορούμε. Δεν ήταν που είχε τα ζώα και αυτά είχε και βαψίματα, να βάψει λουλάκια, καζάνια, γιατί αυτά ήθελαν όλα για τα ζώα που ήθελαν που κάναν κάτι που βάζανε για τον χειμώνα είχανε κουβέρτες από τραγόμαλλο που βάζανε, χοντρές, εδώ στο σαμάρι, πίσω. Τον χειμώνα βάζαν χοντρά από

τραγόμαλλο και μαλλί μέσα και τα κάνανε αυτά, τα ύφαιναν μετά ήθελαν να τα φέρουν στο, κάτω στο μαντάνι που το λέμε, στο δριστέλα. (...) Να τα χτυπήσουνε. Και μετά να τα βάλουνε το ύφασμα αυτό το, αυτό που το παίρνανε απ' τη δριστέλα μετά γινόταν χοντρό χοντρό αυτό και μετά έπρεπε να τα βάψουν σε καζάνι και σε, με τι με, αυτό βάζανε, κάτσε πώς το λέγανε ένα για το τραγόμαλλο ειδικό... καραμπογιά! Με καραμπογιά και το βάζαν στο καζάνι και τα βάφαν για να τα βάλουν στα ζώα μαύρα.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.672)

«Εδώ στο σπίτι είχαμε αγελάδες. Έπρεπε να σηκωνόμασταν όταν ήμασταν και μεγαλύτερες να αρμέξουμε τις αγελάδες και να τις φύγουμε πέρα στην Γκούρα, που είναι το Άναξ, εκεί μαζευότανε όλα τα γελάδια, αλλά είχαμε, είχε και το χωριό όλοι τότε αγελάδες, ή από μία, ή από δύο. Ο Πλατάρης που ήταν ράφτης είχε 5- 6, στο Τρυτου είχαν κι αυτοί πολλά. Είχαμε κι εμείς πολλά, τα δίνανε στον γελαδάρη που τα βοσκούσε όλο το καλοκαίρι. (...) Τα μάζευε εκεί πέρα, στο Άναξ, εκεί που έχουν κάνει οι Τσουμπίκηδες το σπίτι. Εκεί ήτανε η συγκέντρωση και έβγαζαν όλες εδώ οι Μετσοβίτισσες, όποιος είχε αγελάδα δυο, τρεις, μία και τις φέρναμε το πρωί, κάθε πρωί, παίρναν τις, τ' αρμέγαμε και μόλις τελειώναμε τις ξεδένανε απ' την τριχιά και τα παίρναμε μπροστά και αυτές τραβούσαν μετά για να φύγουν. (...) Ο γελαδάρης καθόταν εκεί και τις περίμενε. Παρέλαβε... τις έπαιρνε όλες τις αγελάδες. Μόλις μαζευόταν όλοι φεύγανε, θα 'φευγαν απάνω στις Πολιτισίες, τις βοσκούσε. (...) Ο κάθε ιδιοκτήτης που είχε την αγελάδα έπρεπε να πληρώσει. (...) Σε χρήμα, σε χρήμα. 50 δραχμές τον μήνα, δεν ξέρω, δεν θυμάμαι, αλλά πάντως πληρωνόταν.» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.673)

«Ο γιδάρης μάζευε εκεί στο Γαζέλι τα γίδια. Η κάθε νοικοκυρά έβγαζε τα γίδια της εκεί και τα συγκέντρωνε αυτός και τα πήγαινε στον προφήτη Ηλία. (...) Τα έβοσκε, το βράδυ μόλις βασίλευε ο ήλιος και σωρούπωνε, έφερνε τα γίδια στο σπίτι, τα έπαιρνε τα γίδια, ερχόταν, έβγαινε η κάθε νοικοκυρά, ήξεραν ήξεραν και πήγαινε ο καθένας στα σπίτια τους. (...) Κάθε μέρα! (...) (Ο γιδάρης πληρωνόταν) με το κεφάλι. Εγώ θα είχα δυο γίδες θα πλήρωνα το δικό μου. (...) Με λεφτά. Ναι. Άλλος με λεφτά, άλλος με είδος, γιατί τότε ήτανε κι αυτό, ανάλογα. Εεε, έτσι ήταν. Δεν ήταν λεφτά τότε, όπως τώρα. Άλλος έδινε αλεύρι, άλλος έδινε, γιατί έδινε τυρί, άλλος είχε άλλο πράγμα και έδινε. Είχαν και τέτοια πράγματα (...).» (Ε.Μ, ΣΥΝ.16, ΑΠ.674)

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Η μάνα μου όταν ήτανε νύφη καινούργια, παντρεμένη είχαν γίδες στο σπίτι, και το πρωί την πήρε ο ύπνος. Ήταν μεγάλο κακό γιατί σε πήρε ο ύπνος να μην βγάλεις τις γίδες στο γιδάρι. Θα 'ταν η πεθερά σου, θα 'ταν ο πεθερός σου «Κοιμήθηκες, δεν μπόρεσες να βγάλεις τις γίδες;». Και σαν τα παίρνει... τις τα παίρνει μία που ήταν εκεί φίλες, γειτόνισσα «Φέρτα 'δω στα πάω εγώ». «Σαν τα παίρνει» λέει η μάνα μου «και τα φέρνει» λέει «έφτασε στο Γκρίζο και τα 'φερε, για να με 'ξυπηρετήσει». Μα ήταν αλλιώς τα πράγματα. Ήταν μεγάλη, πώς να σου πω, έπρεπε να κάνεις αυτά τα πράγματα. Δεν είχε συγχώριο άμα κοιμόσουνα ή άμα σ' έπαιρνε ο ύπνος ή πώς να στο πω κάπως αλλιώς. Έπρεπε να γίνουν αυτά τα πράγματα.» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.675)

Ουσιαστικά οι γυναίκες μόλις τέλειωναν την τακτοποίηση των πραγμάτων της κατούνας έπρεπε να αρχίσουν να ετοιμάζουν σιγά- σιγά την κατούνα της επόμενης χρονιάς (τα ενδύματα, τις σάσμες, τα χαράρια, τον τραχανά, τις χυλοπίτες, τον ζαστραμά κ.ο.κ).

«Προετοιμασία για τον χειμώνα. Γιατί είχαμε μαλλιά να ζεματίσουμε, γιατί δεν ήταν μηχανές ακόμα τότες. Ήταν δύσκολη η ζωή. Να πλέξουμε φανέλες για το... για τους άντρες, γιατί κι εμείς για τα παιδιά βάζαμε φανέλες μάλλινες. (...) Τραχανάδες, τυριά, αυτά τα πράγματα που είχαμε απ' τον κήπο τίποτα, γιατί έκανα κηπάρια το καλοκαίρι πολλά.» (Γ.Τ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.676)

Οι συμμετοχή των παιδιών στις δουλειές της οικογενείας ήταν επιβεβλημένη. Σε γενικά πλαίσια τα αγόρια αναλάμβαναν κτηνοτροφικές εργασίες (βλ. ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ 1 και 2) ενώ τα κορίτσια οικιακές (βλ. ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ 3). Εάν υπήρχε έλλειψη εργατικών χεριών τότε τα κορίτσια —αναγκαστικά— απασχολούνταν και με την κτηνοτροφία (βλ. ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ 4 και 5). Ο έμφυλος διαχωρισμός των εργασιών ήταν πιο ξεκάθαρος κατά την θερινή περίοδο (Nitsiakos, 1985, σ. 62). Να σημειώσουμε επίσης ότι για τον καταμερισμό των εργασιών έπαιζε ρόλο και η ηλικία. Άλλες ήταν οι αρμοδιότητες ενός μικρού παιδιού, άλλες ενός/ μιας εφήβου/ έφηβης κι άλλες ενός ενήλικα. *«Τη μια ηλικία κάνεις αυτή τη δουλειά, κουβαλάς το ψωμί με το γομάρι, βαράς στρούγκα. Μετά όταν μεγαλώνεις αρχίζεις ν' αρμέγεις, αναλαμβάνεις το κοπάδι, ας πούμε τα στέρφα στο Μαυροβούνι. Έτσι πάει, σύμφωνα με την ηλικία.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.677)*

ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ 1: *«Λοιπόν, το καλοκαίρι πήγαινα (...) εκεί και μετά τα σχολεία κάναμε το πρωί, ξυπνούσαμε τέσσερις η ώρα το πρωί και είχε ένα κρύο το πρωί, γιατί το πρωί είναι πάντα ψύχρα. Τέσσερις. Τέσσερις με πέντε κάναμε, να νυστάζεις εντωμεταξύ και τελειώναμε πέντε- πεντέμιση πηγαίναμε το γάλα στο τυροκομείο, κι εκεί πηγαίναμε λίγο και κοιμόμασταν ώσπου να βγει ο ήλιος κατά τις οχτώ και μετά πηγαίναμε, τελειώναν οι δικές μας... ή πηγαίναμε και βόσκαμε τα πρόβατα, βοηθούσαμε καμιά φορά, πήγαινα με τα ξαδέρφια μου και ψαρεύαμε, ώσπου να 'ρθει το μεσημέρι και ξανααρμέγαμε στις τέσσερις η ώρα το μεσημέρι. Τέσσερις το πρωί, τέσσερις το μεσημέρι. Ανά 12 ώρες. (...) Στο Λιάρο. Εδώ στις Πολιτισιές, στο Λιάρο.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.34, ΑΠ.678)*

ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ 2: *«Εγώ στα πρόβατα πήγα από 14, 13 χρονών, 14, αλλά το καλοκαίρι πήγαινα και από 10 χρονών. Μόλις τελείωνε το σχολείο βοηθούσα.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.679)*

ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ 3: *«Και το καλοκαίρι δεν πηγαίναμε εμείς στα πρόβατα. Πηγαίναμε μόνο και βοηθούσαμε στο χορτάρι, όταν μαζεύαμε τα χορτάρια, εμείς τα κορίτσια. (...) Τα αγόρια συνήθως πηγαίνουν και βοηθούσανε το καλοκαίρι.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.17, ΑΠ.680)*

ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ 4: *«Πηγαίναμε όλο το καλοκαίρι στα πρόβατα να δώσουμε στην στρούγκα, ας ήμασταν μικρές μας έπαιρνε. Στα λιβάδια πο' 'κοβαν λιβάδια βοηθούσαμε όλοι εκεί μαζεύαμε το χορτάρι μέχρι που ερχόταν το φθινόπωρο, αλλά στα πρόβατα σηκώναμε απ' το πρωί, βαρούσαμε στην στρούγκα, στρούγκα είναι ένας απ' τα πρόβατα για να περάσει μία μία να τις αρμέξουμε. Έπρεπε να κάτσει άνθρωπος μέσα στην στρούγκα λεγόταν, που τα μάζευαν τα πρόβατα και είχαν δυο σκαμνιά και περνούσαν μία μία προβατίνα να τ' αρμέξουν. Έπρεπε άνθρωπος να βαρέσει τα πρόβατα. Σηκωνόμασταν απ' το πρωί, ο κούκος*

λαλούσε στα δέντρα, στα πεύκα πάνω που ήμασταν εδώ στο Μέτσοβο. «Άντε» μου 'λεγε ο πατέρας μου «τι θα λαλήσει ο κούκος «Άντε σήκω Κίου, τι καλά που θα είναι, θα πας στο σπίτι θα πάρεις το ψωμί, θα πάρεις το γομάρι θα πας καθάλα...». Όλο αυτά μας έλεγε, να μας γελάσει, να περάσει ή ώρα, γιατί αλλιώς άμα δεν έχεις μαλαμάτι στα παιδάκια δεν τα καταφέρνεις και αυτό ήτανε λίγο η ζωή μας, α... γιατί είχαμε ζώα, είχαμε πρόβατα έπρεπε να είμαστε όλοι επί ποδός. Και στο σπίτι 'δω είχαμ' αγελάδες, πρόβατα στο υπόγειο, πώς να σας πω; Γιατί άμα δεν βοηθούσε όλη η οικογένεια δεν βγαίνεις πέρα. Θα ήταν κι άλλες οικογένειες που δεν είχανε τέτοια ζώα κι αυτά. Αυτοί περνούσαν καλά. Αλλά εμείς αν είχαμε ζώα ήμασταν πολλοί. Όλο με τα πρόβατα και μ' αυτά έξω (...). Μέχρι που ερχόταν στο φθινόπωρο που κόβαν τα λιβάδια, τα πρόβατα τα άφηναν ελεύθερα και βοσκούσαν, τελείωνε το άρμεγμα γιατί έπρεπε να καθίσουν τα πρόβατα να ... για την επόμενη που θα γεννούσαν, πώς να το λέμε... πώς το λέμε; (...) Τελείωνε το άρμεγμα, γιατί δεν είχαν πρόβατα, δεν άρμεγαν μέχρι που γεννούσαν ξανά τον Γενάρη, Νοέμβρη, Δεκέμβρη. Τότε γεννούσαν ξανά και άρχινε πάλι μέχρι να μεγαλώσουν τ' αρνιά, δυο μήνες τα 'σφάζαν και τα πρόβατα ξανά τα 'βγάζαν για άρμεγμα.» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.681)

ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ 5: «Εγώ μικρή με την κτηνοτροφία, εγώ ήμουνα έξι χρονών και άρμεγα αγελάδες, έξι χρονών, και δεν έφτανα, γιατί με 'παιρναν οι γονείς μου, ταλαιπωρία από μικρά δηλαδή, δεν έφτανα να αρμέξω την αγελάδα από κάτω και είχα ένα σκαμνάκι που το 'βαζα και καθόμουνα στο σκαμνάκι για να φτάσω την αγελάδα.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.682)

Οι άνδρες αναλάμβαναν —στα πλαίσια της όσο το δυνατόν καλύτερης προετοιμασίας τους για το επόμενο ξεχειμώνιασμα— την εύρεση και ενοικιάση χειμερινών βοσκοτόπων (για τις οικογένειες που δεν είχαν ιδιόκτητα λιβάδια), την εύρεση και αγορά ζωτροφής και το ρούγιασμα των τσοπάνων για τη φθινοπωρινή ρούγκα²⁰¹. Η ζωή των ανδρών στο Μέτσοβο ήταν πιο ξεκούραστη εν συγκρίσει με των χειμαδιών γιατί σταδιακά ελλατωνόταν το γάλα, επομένως μειώνονταν και τα αρμέγματα και σταματούσαν το τάισμα με ζωτροφές (Λάγκα & Ράγκος, 2017). Η κύρια όμως διαφορά με τα χειμαδιά ήταν η εγγύτητα που είχαν οι άνδρες με τις οικογένειές τους στο Μέτσοβο και η συμμετοχή τους στην κοινωνική ζωή του Μετσόβου (γάμοι, πανηγύρια, βαφτίσεις, κηδείες, συζητήσεις στο καφενείο, στην πλατεία κ.λπ) —όποτε κι αν τους δινόταν η ευκαιρία.

Λόγω της μικρότερης —σε σχέση με τα χειμαδιά— απόστασης οι γυναίκες αναλάμβαναν το μαγείρεμα (στο χωριό) και το ζύμωμα και ψήσιμο του ψωμιού για τους ανθρώπους και τα σκυλιά. Το φαγητό και το ψωμί το έστελναν με τα παιδιά στο μαντρί. Εκείνα το μετέφεραν καβαλώντας κάποιο γαϊδούρι ή μουλάρι και γι' αυτό τα αποκαλούσαν «γαϊδουράδες», και τη δουλειά μεταφοράς με γαϊδούρι «ταράρε»²⁰². Επειδή ήταν πολλά τα παιδιά που έκαναν αυτή τη δουλειά σχηματιζόταν κάτι σαν φάλαγγα καθώς πορεύονταν για τα λιβάδια.

«Αλλά το καλοκαίρι κοίταξε να δεις είχαμε πολλή δουλειά γιατί είχαμε τα πρώτα στο Μέτσοβο κι έπρεπε κάθε μέρα η γιαγιά Ματίνα να μαγειρεύει φαγητό. Μια βδομάδα μαγείρευε η γιαγιά Ματίνα για τους βοσκούς, μια η θεία Σταυρούλα, μια η θεία Σταματία.

²⁰¹ Αναφερθήκαμε αναλυτικά στο θέμα αυτό στο «1.1. Η προετοιμασία για το ξεχειμώνιασμα».

²⁰² «τάρι - τάρα: 1) γάιδαρος- γαϊδούρα, αρσενικό- θηλυκό γαϊδούρι, 2) (μτφ. για άνδρα- γυναίκα) ξεδιάντροπος/η, αναίσχυντος/η, 3) (μτφ. για άνδρα- γυναίκα) αναίσθητος/η» (Δασούλας, 2013, σ. 212).

(...) γιατί έπρεπε να ταΐσουν τους βοσκούς που ήταν στο Λιάρο. Οπότε τους ταΐζαν. Και ετοιμάζαμε τον ντρουβά κάθε μεσημέρι με το φαγητό, ψωμί, σαλάτα, τι είχαμε. Και κάθε μέρα κάποιος περνούσε και του δίνανε τον ντρουβά και το πήγαινε στον παππού Τριαντάφυλλο να φάει ο παππούς Τριαντάφυλλος και οι βοσκοί όλοι, όταν ήταν στο Μέτσοβο όμως, δεν μαγείρευαν εκεί στον Λιάρο. Στο Παπαδοπούλι μαγείρευε ο παππούς Τριαντάφυλλος μόνος του.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.683)

«Όταν ήμασταν μικροί είχαμε γαϊδουράκια και κουβαλούσαμε το ψωμί, από 'δω πηγαίναμε στα πρόβατα. Ήταν 4-5 οικογένειες. Φέρναν το ντρουβά, που λέγαμε εμείς, τα φορτώναμε στα γομάρια, τα πηγαίναμε στα πρόβατα, τρώγαν ψωμί οι τσομπαναραίοι, βάζαμε τα πρόβατα και τα αρμέγαμε. Τα αρμέγαμε τα πρόβατα και το γάλα το πηγαίναμε στο τυροκομείο.» (Β.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.684)

«Με το γομαράκι... Τώρα μπορείς να στείλεις ένα παιδί να πάει καθάλα στα πρόβατα, ένα κορίτσι; Το καλοκαίρι με το γομαράκι έπαιρνα τα ντρουβάδια και με το γομαράκι δεν το καθαλίκευα, γιατί μου ήταν κρίμα εδώ μέχρι που να βγω απάνω, όχι στον προφήτη Ηλία, εδώ προς τα εδώ στο Τζάνα Πούλο το λέμε εμείς, και μετά από 'κει καθαλίκευα, γιατί κουραζόμουνα όλην την ανηφόρα εδώ ν' ανεβώ μέχρι τις Πολιτσές και μου 'ταν και κρίμα απ' το γομαράκι, γιατί τόσα ντρουβάδια έλεγα έχει, να μπω και 'γω καθάλα; Και περπατούσα και με τα πόδια τον περισσότερο δρόμο. Και πώς περνούσαμε τόσες στάνες; Πώς...; Δεν ξέρω απ' το Θεό να μην πάθουμε τίποτα; Τι σκυλιά στον δρόμο, ορμούσαν τα σκυλιά στον δρόμο, το γομάρι πόσο ήταν το γομάρι. Πώς δεν μας είχε... Μια φορά μόνον μ' έπιασε ένα σκυλί απ' την μπότα, αλλά δεν μου ήκανε, δεν με δάγκωσε πολύ, (...) το 'κανα έτσι, γιατί ήμουνα καθάλα στο μουλάρι, και μου το 'πιασε έτσι με το στόμα, αλλά δεν το δάγκωσε πολύ.» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.685)

«Τα μικρά παιδιά, μέχρι μια ηλικία ας πούμε, η δουλειά τους ήτανε να μεταφέρουν να κουβαλάν με τα γαϊδούρια το φαγητό, το ψωμί δηλαδή, κάθε δυο μέρες. Ερχόμασταν με τα μουλάρια, πολλά παιδιά τότε, κάναμε φάλαγγα. (...) τα παιδιά σ' αυτήν ηλικία όταν κάναν αυτή τη δουλειά τα λέγανε ταράρε, ταράρε απ' το τάρου βγαίνει, σαν να λέμε γαϊδουράδες, επειδή κυκλοφορούσαμε με τα γαϊδούρια. Κάθε δύο μέρες ερχόμασταν εδώ να πάρουμε ψωμί, φαΐ, ψωμί για τα σκυλιά...(...) Ανά δύο μέρες.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.686)

«Τότε ήμασταν δύσκολα. Και κάθε μεσημέρι στέλναμε από 'δω το καλοκαίρι, μαγειρεύαμε, ερχόταν ένα παιδάκι με το γομαράκι και στέλναμε το μεσημέρι φαγητό, ό,τι φτιάναμε. Πίτα, γεμιστά, φασολάδα. Κάθε μέρα. Ερχόταν τα παιδάκια, (...) ερχόταν απάνω, τους στέλναμε τα φαγητά, τα γαϊδουράκια το είχαν μάθει τον δρόμο και σε πήγαινε ο καθένας στο μαντρί του, στη στρούγκα του, στο αυτό. Και ζυμώναμε ψωμιά και για τα σκυλιά. Βάζαμε και ψωμιά και για τα σκυλιά. Και άντε πάλι.» (Σ.Ζ, ΣΥΝ.3, ΑΠ.687)

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Και θα σου πω και μια περίπτωση. Πρέπει να ήταν το 1944, το '45, ήμουν 8,9 χρονών πήγαινα στα πρόβατα το καλοκαίρι και πήγαινα με το γαϊδουράκι με ψωμί για να φέρω στα πρόβατα και μόλις φτάνω 'δω στο, πού είναι το τελεφερίκ, περίπου 2 χιλιόμετρα πιο πέρα κοιμήθηκα στο γομάρι, έτσι, στο γομάρι σιγά σιγά. Ερχότανε ο μακαρίτης ο πεθερός μου, ο πατέρας εδώ στην εικόνα και, το θυμάμαι, και ήρθε και με 'πιασε «Ξύπνα ρε διάολε, τι κοιμάσαι; Θα πέσεις;» μου 'πε «απ' το γομάρι». Κοιμήθηκα

παιδάκι μικρό. Στα πρόβατα ξυπνούσαμε πρωί για να αρμέξουμε (...) ξυπνούσαμε νύχτα και νύσταζα. Ήρθα εδώ για να πάρω ψωμί το μεσημέρι έφυγα και κοιμήθηκα. Και θυμάμαι ερχόταν προς τα δω, πεζός, έτσι. Μ' έπιασε έτσι από 'δω. «Ξύπνα βρε θα πέσεις διάβολε» μου λέει.» (Χ.Δ, ΣΥΝ.13, ΑΠ.688)

Στο ακόλουθο περιστατικό είχαν αναθέσει στο Δ.Μ, ως μικρό παιδί που ήταν, να πάει το φαγητό στον τσοπάνο που έβοσκε τα πρόβατα πάνω στο βουνό, στο Μαυροβούνι. Ο Δ.Μ έφτασε στο σημείο συνάντησης αλλά διαπίστωσε ότι ο τσοπάνος και τα πρόβατα ήταν μακριά και χρειάζονταν ακόμα αρκετή ώρα για να φτάσουν στο σημείο που ήταν εκείνος. Επειδή βιαζόταν να πάει σε ένα γάμο στο Μέτσοβο άφησε τους ντορβάδες με το φαγητό του τσοπάνου κι έφυγε χωρίς να τον ανταμώσει. Ο βοσκός όταν συνειδητοποίησε την πράξη του αυτή θύμωσε πολύ κι άρχισε να βλαστημάει. Του είχε κακοφανεί που δεν περίμενε ο Δ.Μ να τον συναντήσει, να δει αν ήταν καλά, ή αν είχε ο τσοπάνος να του δώσει κρέας για το σπίτι. Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι «ο στερφάρης πολλές φορές όλη τη μέρα δε συναντούσε ψυχή.» (Καρατζένης, 1991, σ. 196), επομένως είχε πολύ μεγάλη ανάγκη επικοινωνίας. Αυτό από ό,τι φαίνεται δεν το έλαβε υπόψη του ο Δ.Μ.

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: «Στο Μαυροβούνι όταν στερεύανε τα πρόβατα μετά πηγαίναμε μια φορά, μετά της Παναγίας πηγαίναμε, τον βλέπαμε τι γίνεται και το κάνει... και... αφήναμε το φαγητό και φεύγαμε, δεν τ' αρμέγαμε. Μια φορά θυμάμαι ήταν Κυριακή κι ήθελα να γυρίσω, έφτασα λίγο πιο νωρίς εκεί, τα πρόβατα ήταν πολύ μακριά και δεν περίμενα. Έβγαλα, έβγαλα τα ψωμιά τους έβαλα, τα 'βαλα εκεί τους ντορβάδες, τους άφησα κι έφυγα, δεν περίμενα τον βοσκό. Οπότε γυρνάει ο Αποστόλης ο Μέτσιος όλο νεύρα κι άρχισε και φώναζε και βλαστήμαγε και φώναζε και «Να πεις στην Μαντίνα την άλλη φορά που θα τον στείλει να τον κοινωνήσει!». Κι έστειλε μηνύματα με διάφορους γείτονες εκεί και την άλλη φορά που πήγα, πήγα με τον πατέρα μου. Αυτός φώναζε και πήγαινα, κρυβόμουν και λέει «Κρύβεσαι απ' τον πατέρα σου;» λέει, «Τι θα 'κανα εγώ; Εγώ μπορεί να 'μωνα άρρωστος» λέει «μπορεί να 'χα κανένα ψο... κανένα ζώο που είχα σφάξει. Τι θα το 'κανα;» λέει. Και φώναζε εκεί, εκεί. Φώναζε και ... τον ακούγαν όλοι, όλες οι καλύβες εκεί. (...) πηγαίναμε για ψωμί κάθε δυο- τρεις μέρες και πήγα εγώ στις δυο- τρεις μέρες ήταν μόνος του και δεν κάθισα να δω ήταν ζωντανός, δεν ήτανε, ήθελε τίποτα, ήθελε κανά... είχε σφάξει κανά πρόβατο που έπρεπε να το πάρω, είχε καμιά παραγγελία... κι έφυγα. Κι έφυγα για τον γάμο. Είχα ένα γάμο στο Μέτσοβο και βιαζόμουν.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.35, ΑΠ.689)

Η διαρκής τριβή με τα ζώα (γαϊδούρια, μουλάρια, αιγοπρόβατα, σκυλιά κ.λπ) είχε σαν αποτέλεσμα το «δέσιμο» των ανθρώπων με τα ζωντανά. Στην παρακάτω αφήγηση βλέπουμε από τη μία τη στεναχώρια του Δ.Μ (που ήταν περίπου 12 χρονών) όταν έμαθε ότι ο πατέρας του πούλησε τον πεισματάρη γάιδαρο που είχανε κι από την άλλη τον έπαινο του πατέρα προς το γιο για την αντίδρασή του αυτή, γιατί αυτή αποδείκνυε ότι ο Δ.Μ αγαπούσε τα ζώα. Επομένως μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η εκδήλωση αγάπης προς τα ζώα ήταν επιθυμητή συμπεριφορά.

«Μετά είχαμε έναν άλλο γάιδαρο, ακούς, πώς δένεσαι, γιατί ένας βοσκός εκεί στο ντοκουμαντέρ που λέει «Δένεσαι. Τα ζώα είναι σαν τους ανθρώπους, είναι πανέξυπνα και

δένεσαι μαζί τους». Είχαμε έναν γάιδαρο που με αυτόν πήγαινα (...), όταν φτιάχναμε το σπίτι, πήγαινα απ' το Μέτσοβο, ξεκινούσα, έφερνα ψωμί πάνω στο Μαυροβούνι και αρμέγαμε τα πρόβατα, έπαιρνα το γάλα και το γυρνούσα κάτω, και περνούσα και είχε πολλά σκυλιά και είχαμε ταλαιπωρηθεί. Αυτός ήταν πεισματάρης, ήταν αργός γάιδαρος και δεν ήτανε, αν ήθελες να πάει πιο γρήγορα και τον, αν βιαζόσουν να γυρίσεις στο Μέτσοβο πιο γρήγορα, αν είχε κανά γάμο, αν είχε αυτό και το χτυπούσες ξέρεις τι έκανε; Ή το χτυπούσα στα αυτό, είχα μια βίτσα, ένα κλαρί και το χτυπούσα στα καπούλια ή είχα κάτι μυτερό και κάτω απ' το σαμάρι το τσίμπαινα για να περπατήσει πιο γρήγορα. Μόλις του το 'κανες αυτοunuού ξέρεις τι έκανε; Καθότανε, ή στύλωνε τα πόδια ή καθόταν κάτω. Άμα θύμωνε πολύ καθόταν και κάτω με τους τενεκέδες. (...) Τον γάιδαρο δεν ξέρω πώς το λέγανε. Δεν είχε όνομα. Μετά είχαμε ένα άλλο πιο ψηλό Γκααραγκούνη, που 'ταν πιο γρήγορος. (...) Γκααραγκούνη επειδή ήταν από την Θεσσαλία πιο ψηλός. Και που λες, έρχεται μια φορά ο τέτοιος, ο πατέρας μου και λέει «Αυτόν τον γάιδαρο τον πουλήσαμε», λέει, τον πούλησε κάτω, λέει. (...) Τον πεισματάρη. Και μ' έπιασε που λες, μ' έπιασε το... άρχισα να κλαίω... Ήμουνα μεγάλος (γύρω στα 12). (...) Λέει «Μπράβο στο αυτό, το πουλήσαμε» λέει, κι άρχισα να κλαίω, «Μπράβο στον, μπράβο στον Μήτηρη» λέει «που τ' αγαπάει τα τα τα... τα ζωντανά και δένεται μαζί τους». Έτσι; Κι έτσι κι εγώ, έτσι ανακουφίστηκα κι εγώ λίγο, ότι μπράβο λέει. (...) Με παίνεσε. (...) Ενώ ο ξάδερφός μου που ήταν εκεί με κορόιδευε ο Δημήτρης. (...) Οπότε παρεμβαίνει ο πατέρας μου και λέει «Μπράβο του Δημήτρη, ο οποίος αγαπάει τα αυτά, τα ζωντανά». (Δ.Μ, ΣΥΝ.34, ΑΠ.690)

Παρά την εγγύτητα ο χωρισμός εξακολουθούσε να υφίσταται, «το σπίτι σπάνια το βλέπαμε.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.691). Πριν την έλευση των αυτοκινήτων οι κτηνοτρόφοι όσο ήταν στα καλοκαιρινά λιβάδια του Μετσόβου έβλεπαν για 2-3 μέρες τις οικογένειές τους ανά δεκαπενθήμερο. Σε άλλους τσοπάνους έδιναν άδεια τα αφεντικά τους στις 22 μέρες.

«Λοιπόν, άμα ήσουν βοσκός σε άλλον σε 22 μέρες σου 'δινε άδεια 24 ώρες για να 'ρθεις. Άμα είχες δικά σου ερχόσουν κάθε 15, γιατί με τον σύντροφο που είχες ... (...) 15 θα πάω εγώ, 15 θα πας εσύ, ώσπου να περάσουν 15 από 'δω, 15 από 'κει ερχόταν το φθινόπωρο...» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.691)

«Κάθε 15 μέρες ερχότανε. Δυο μέρες (έμενε στο σπίτι). Ήτανε κανόνας. Ο τσομπάνος κάθε (...) 15 μέρες, για δυο μέρες πήγαινε σπίτι. (...) Ε, κάθε φορά γνωρίζονταν (το αντρόγυνο) από την αρχή. Πώς να το πούμε; Σαν ξένοι ήτανε. Τι ήταν; Και τα παιδιά τον πατέρα τον έβλεπαν έτσι σαν επισκέπτη. Οι γυναίκες κάναν κουμάντο στο σπίτι. Οι άντρες ήταν φευγάτοι. (...) Ε, το είχαμε μάθει έτσι. Είχαμε μάθει έτσι. (Ο πατέρας ήταν) λίγο απόμακρος ήτανε απ' τα παιδιά. Δεν ήτανε... Ωσπου να αποκτήσει κάποιες σχέσεις έφευγε ξανά. Δεν υπήρχε τόσο θάρρος να το πούμε με τον πατέρα, ήταν κάτι απόμακρο. (...) Αφού μερικές φορές θυμάμαι... λέγαμε στην μάνα «Πότε θα φύγει ο πατέρας;» [το είπε ψιθυριστά], γιατί αισθανόμασταν κάπως περιορισμένοι. (...) (Η γυναίκα του) τότε έπρεπε να του κάνει κανένα φαγητό πιο καλό. Έπρεπε να τον περιποιηθεί. Σαν ξένος ερχόταν. Σαν επισκέπτης. (...) Καλό δεν ήταν, αλλά έτσι ήταν... τι να κάνουμε; Ούτε υπήρχε τότε δυνατότητα κάποιος να αλλάξει επάγγελμα, να κάνει κάτι άλλο. Ήταν δύσκολα χρόνια. Διότι τα χρόνια που θυμάμαι εγώ ήταν τα χρόνια του πολέμου και λίγο μετά τον πόλεμο. Ήταν δύσκολα. Μετά

σιγά σιγά άρχισαν και άνοιξαν κι άλλες δουλειές, τα παιδιά άρχισαν να φεύγουν από 'δω από 'κει.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.692)

«Με οχτώ μέρες ερχόταν κι άλλαζαν. Οι τσομπαναραίοι άλλαζαν και στις δεκαπέντε μέρες. Τα αφεντικά ερχόταν. Αν είχαν και καμιά δουλειά θα ερχόταν λίγο το πρωί, άσε ο Γιώργος, ο παππούς, ο πεθερός σου²⁰³ ερχόταν, γιατί άμα άρμεγαν τα πρόβατα, οι τσομπαναραίοι έπαιρναν το κοπάδι και αυτός έπαιρνε το άλογο κι ερχόταν στις μιάμιση ή το μεσημέρι και άμα ήθελε ερχόταν και το βράδυ, γιατί ήταν οι τσομπαναραίοι. Ο Γιώργος είχε στο τυροκομείο το γάλα και δεν μπορούσε να 'ρθεί γιατί τότε το κάναν πολλές φορές και δυο φορές την ημέρα. Το 'καναν μέχρι το μεσημέρι και μετά άντε πάλι το απόγευμα, και τελείωναν στις μια η ώρα τη νύχτα. Και στις τρεις πάλι το πρωί έπρεπε να σηκωθούν, να αρμέξουν, να μαζέψουν. Να, ο Γιώργος πήγαινε και γάλατα από άλλους γαλατάδες εκεί και ήταν πιο δεμένος, αλλά ε... ερχόταν. Εμείς δεν μπορούσαμε να πάμε, γιατί είχαμε εδώ το τυροκομείο και τα τυριά. Δεν μπορούσαμε να φύγουμε. Και σχεδόν και καλοκαίρι και χειμώνα ζούσαμε πολύ χωριστά. Πολύ χωριστά, κορίτσι μου. Ήταν δύσκολη ζωή.» (Σ.Ζ, ΣΥΝ.3, ΑΠ.693)

Την περίοδο απ' του Αη- Δημήτρη ως τ' Αη- Γιώργη οι κτηνοτρόφοι βρίσκονταν στα χειμαδιά και από τ' Αη-Γιώργη ως τ' Αη-Δημήτρη βρίσκονταν στο Μέτσοβο ετοιμάζοντας το επόμενο ξεχειμώνιασμα.

«Μια ζωή ολάκερη χυμένη στους δρόμους και στα μονοπάτια των βουνών. Ένα διάβα που δεν έχει τελειωμό, που δεν έχει ούτε αρχή μα κι ούτε τέλος»²⁰⁴.

Και όμως, το διάβα και αρχή είχε (προ χιλιάδων χρόνων) και τέλος θα έχει, όπως θα δούμε στη συνέχεια, αν δεν ληφθούν μέτρα ενίσχυσης, ανάδειξης και εκσυγχρονισμού του ημινομαδικού τρόπου ζωής.

---

²⁰³ Έννοεί ο παππούς.

²⁰⁴ (Λαμνάτος, 2005, σ. 119)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑΣ ΓΟΗΤΡΟ, ΠΑΡΑΚΜΗ ΚΑΙ ΣΤΑΔΙΑΚΗ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΗ

Για πολλούς αιώνες η νομαδική ή ημι- νομαδική κτηνοτροφία υπήρξε πολύ σημαντικός παράγοντας για τις οικονομίες των τοπικών κοινοτήτων, των πόλεων, των αυτοκρατοριών, των εθνών- κρατών, καθότι, χάριν εκείνης, η κοινωνία τρεφόταν με προϊόντα υψηλής θρεπτικής αξίας (κρέας, γάλα) (Αρσενίου, 2005). Η σημασία της αυτή σε συνδυασμό με την εμπορευματοποίηση του πλεονάσματος των κτηνοτροφικών προϊόντων οδήγησε στην ανάπτυξή της και στην κορυφαία στιγμή της κοινωνικής της καταξίωσης με το θεσμό του *τσελιγκάτου*. Επειδή όμως κατά τη λαϊκή έκφραση «*έρχεται (γυρίζει) ο τροχός για όλους*» (Αλεξάκης, 2009, σ. 34), έτσι «*ήρθε ο τροχός*» για την κτηνοτροφία, κι από επάγγελμα υψηλού κοινωνικού γοήτρου κατέληξε στις μέρες μας επάγγελμα απαξιωμένο. Αξίζει όμως να δούμε πώς οι ίδιοι οι Μετσοβίτες μιλούν για την κτηνοτροφία στην ακμή της, στο μεταβατικό στάδιο έως την παρακμή και τη σταδιακή της εγκατάλειψη.

3.1. «Ο τσέλιγκας ήταν ο καλύτερος νοικοκύρης»

Μέχρι τη δεκαετία του 1960 «*Ο τσέλιγκας ήταν ο καλύτερος νοικοκύρης τότε. Ήταν ο καλύτερος νοικοκύρης.*» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.694)²⁰⁵. Οι κτηνοτρόφοι²⁰⁶ είχαν ζωϊκό κεφάλαιο στην κατοχή τους το οποίο μπορούσε να τους εξασφαλίσει τα στοιχειώδη για την επιβίωση αυτών και των οικογενειών τους. «*Φτώχεια και μιζέρια. (...) Μα αν δεν υπήρχαν τα ζώα δεν μπορούσες να επιβιώσεις.*» (Δ.Γ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.695). Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι στην κοινωνία του Μετσόβου οι κτηνοτροφικές οικογένειες, οι οποίες έμεναν «*πάνω απ' το δρόμο*» (Α.Μ, ΣΥΝ.28), ήταν σε μεγάλο βαθμό αυτάρκεις, παρήγαγαν οι ίδιες τα προϊόντα που τους ήταν απαραίτητα (ενδυμασία, κηπευτικά, κτηνοτροφικά προϊόντα: γάλα, κρέας, γαλακτοκομικά προϊόντα), όπως είδαμε σε προηγούμενο υποκεφάλαιο, «*Ήταν όλα δικά μας. Λίγα πράγματα παίρναμε απ' το μπακάλη. Λίγο ζάχαρη, λίγο αλάτι, αυτό. Δεν παίρναμε τίποτα άλλο. Όλα τ' άλλα ήταν δικά μας.*» (ΑΠ. 214).

«*(...) γιατί οι τσομπάνηδες τότε ήταν άμα είχες πρόβατα ήσουν πρώτος νοικοκύρης, γιατί τα άλλα επαγγέλματα δεν ήτανε... δεν είχαν έτσι... πώς να σου πω πάρσιμο, δεν είχανε εισόδημα, ενώ άμα είχες πρόβατα ήσουν ο πρώτος νοικοκύρης.*» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.696)

«*Ω! Κάθε οικογένεια (είχε πρόβατα)! Απ' τον δρόμο και πάνω ήτανε ... τα πιο πολλά πρόβατα είχε του Τόλη του Μπίσα.(...) (Κάτω από το δρόμο ήταν) μαραγκιάτες, αργάτες, όχι σιαν εδώ πάνω. Εδώ πάνω ήταν όλο τσελιγκάδες με πρόβατα (...) πολλά πρόβατα. (...) Ήτανε άνθρωποι (με λιγότερα πρόβατα) που είχανε 80 πρόβατα είχανε, 60 πρόβατα. Καταλαβαίνεις; Είχανε.*» (Α.Μ, ΣΥΝ.28, ΑΠ.697)

«*Ήταν πολύ φθηνή η ζωή. Τώρα εντάξει κοίταξε, έκανες τρομερό κουμάντο, γιατί δεν υπήρχαν επιδοτήσεις, δεν υπήρχαν, και κοιτούσες να βγάλεις όλη τη χρονιά με τα αρνιά που θα πουλήσεις, με το γάλα που θα δώσεις, να θάλεις πρώτα, έβαζες τις ζωοτροφές για*

²⁰⁵ «Όσοι είχαν πρόβατα ήταν αρχοντάδες» (Ρόκου, 2007, σ. 171).

²⁰⁶ Δεν αναφερόμαστε στους τσοπάνους. Εκείνοι μεν ασχολούνταν με την κτηνοτροφία, όμως δεν είχαν κοπάδι ικανό να τους συντηρήσει.

τα ζώα, κοιτούσες αν θα βάλεις τσομπάνο, να τους έχεις εξασφαλίσει το μεροκάματο και ύστερα θα κοιτούσες για τα υπόλοιπα τα δικά σου, της οικογενείας. Αλλά και μέτρο, με οικονομία όμως, έτσι; όπως είπε δεν είχαμε εμείς τότε τα μπεμπιλίνα, δεν είχαμε... κοιτούσαμε όσο πιο φυσική ζωή να κάνουμε, από τον κήπο, ό,τι έδιναν τα πρόβατα, γάλα από τις γίδες ή από γελάδα... με τέτοια δηλαδή κοιτούσαμε πολύ στριμωχτά.» (Ε.Δ, ΣΥΝ.30, ΑΠ.698)

Οι οικογένειες που είχαν αιγοπρόβατα είχαν συνήθως και φορτηγά ζώα που τους εξυπηρετούσαν στις μεταφορές ανθρώπων ή πραγμάτων. Οι υπόλοιπες κατέφευγαν σε κερατζήδες²⁰⁷, επί πληρωμή φυσικά (π.χ για τη μεταφορά ξυλείας από το δάσος στα σπίτια τους).

Η αυτάρκειά τους σε συνδυασμό με την αίσθηση της εξουσίας που είχαν στο κοπάδι τους και την αυτοϊκανοποίησή τους από το γεγονός ότι προσέφεραν στην κοινωνία ήταν τα αίτια που τους έκαναν περήφανους για το επάγγελμα και το κοπάδι τους, σύμφωνα με τον Γ.Μ.

«Κοίταξε, κύρος ήταν γιατί οι ίδιοι νιώθανε ικανοποίηση σ' αυτό. Εξουσιάζανε το κοπάδι τους. Και αυτό ας πούμε... βλέπαν το κοπάδι και το χαίρονταν. Βάζαν τα κουδούνια και τα χαίρονταν. Αυτό ήταν... ηθικά δηλαδή ήταν ικανοποιημένοι. Είχαν στο σπίτι τους το τυρί, είχανε το κρέας, είχαν αυτό, και αυτό ήταν ικανοποίηση γι' αυτούς. Πέραν απ' τη προσφορά που είχανε ας πούμε στην κοινωνία, γιατί προσέφεραν. Κι αυτό ήταν ικανοποίηση.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.700)

Την περηφάνια αυτή την εντοπίσαμε στο διάβα των κοπαδιών σε προηγούμενα κεφάλαια. Όπως είχαμε επισημάνει, οι κτηνοτρόφοι πρόσεχαν ιδιαίτερως την εικόνα του κοπαδιού τους κατά το διάβα, έβαζαν κουδούνια, κυπριά, χαϊμαλιά, άφηναν κατά τον κούρο μερικές φούντες για ομορφιά. Ήταν σημαντικό γι' αυτούς να ξεχωρίσουν μεταξύ των συντοπιτών τους και να «φανούν» στους ντόπιους πληθυσμούς που συναντούσαν κατά την πορεία τους προς κι από τα χειμαδιά. «*Η θέση του τσέλιγκα και του αρχιτσέλιγκα ήταν πολύ υψηλή στην κοινωνική ιεραρχία, την οποία αυτοί επιδίωκαν να ενισχύσουν με διάφορους τρόπους ή ιδιοτροπίες, όπως την εμφάνιση του κοπαδιού τους. (...) Το έκαναν αυτό, όπως λένε, «επειδή ήταν σεβνταλήδες και ήθελαν να έχουν τα ζώα τους στην τρίχα.» (Αλεξάκης, 2009, σσ. 36-37).* Στο περιστατικό που ακολουθεί φαίνεται ξεκάθαρα, από τη μία, η περηφάνια του τσέλιγκα για το κοπάδι του, «ένιωθε βασιλιάς», παρά την «ακατάστατη» και ταλαίπωρη εξωτερική του εικόνα, κι από την άλλη, η λύπηση του ανθρώπου που δεν ασχολείται με την κτηνοτροφία προς τον κτηνοτρόφο αυτό. Μιλάμε για τελείως διαφορετικούς «κόσμους». Ήταν άλλος τρόπος ζωής όπως διευκρίνισε ο Γ.Μ (ΣΥΝ.10).

---

²⁰⁷ Ο πατέρας της Κ.Δ ήταν κερατζής. Είχε δουλειά κυρίως το καλοκαίρι. Το χειμώνα καθόταν, ήταν «άνεργος». «*Κουβαλούσε ξύλα για σόμπες, για τέτοια. Και δούλευε στο δάσος. Και πολλές φορές δούλευε στο δάσος, έφευγε μέρες πολλές και έμενε στο δάσος σε μια, ξέρει, από νάιλον και έβγαζαν τα ξύλα στον δρόμο για να τα πάρουν τα φορτηγά. Γιατί ξέρεις, μες στο δάσος δεν μπορεί να μπει το φορτηγό, το αυτοκίνητο... (...) Οπότε τα μεταφέρονε από κει στο δρόμο στο δημόσιο ας πούμε. (...) Το καλοκαίρι γινόταν αυτές οι δουλειές. (...) Τον χειμώνα τίποτα. Δεν είχε δουλειά. (...) Τα ζώα μέσα στον στάβλο και καμιά δουλειά έτσι άμα πήγαινε τίποτα βαρέλια, έτσι λίγο, ξέρεις, περιστασιακές δουλειές. Όχι κάτι συγκεκριμένο. (...) Έβγαζε τα μουλάρια έξω στο χιόνι. Αυτή τη δουλειά. Τίποτα άλλο. Καταλαβαίνεις τώρα τι χειμώνας βαρύς ήταν στο Μέτσοβο.» (Κ.Δ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.699)*

«Ο παππούς Τριαντάφυλλος που ήτανε πάρα πολύ δηλαδή... του άρεγε πάρα πολύ. Είχε μεράκι, πώς το λένε... (δεν το 'κανε) από ανάγκη. Ήταν ας πούμε τρόπος ζωής.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.701)

ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ: *«Θυμάμαι, Σοφία, μια φορά είχε πάει ο θείος Ευρυσθένης με την θεία Ανθούλα στο Λιάρο και είδαν τον παππού τον Τριαντάφυλλο, ο οποίος ήταν μέσα στις βρωμιές, με τα παλιά τα ρούχα με την κλίτσα μπροστά κι οδηγούσε τα πρόβατα, κι ο θείος Ευρυσθένης λυπήθηκε «Πω πω μες στην ταλαιπωρία πώς είναι!» Και η θεία Ανθούλα του λέει «Βρε, δεν βλέπεις; Αυτός καμαρώνει!». Δηλαδή τον βλέπεις τον άλλο ταλαιπωρία, αλλά όταν είσαι μπροστά στο κοπάδι νιώθεις βασιλιάς, πώς να σου πω; Έτσι ήταν κι ο παππούς Τριαντάφυλλος. Δηλαδή με όλη του την καρδιά έπαιρνε την κλίτσα και καμάρωνε. Ανέβαινε στο άλογο πάνω για να πάει, πού θα πήγαινε, έτρεχε πολύ. Καμάρωνε. Ήταν περήφανος έτσι, άρχοντας. Έτσι πού περήφανος. Και του άρεσε αυτό. Δεν του άρεσε η μιζέρια, κακομοιριά. Δεν ήθελε... είμαστε και λίγο εγωιστές, το Μπουμπαίκο.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.1+2, ΑΠ.702)*

Η νοοτροπία των κτηνοτρόφων ότι υπερείχαν των άλλων επαγγελματικών ομάδων εικάζω ότι αντανακλάται στις επιλογές που έκαναν οι ανύπανδροι/ες νέοι/ες, ή πολύ συχνά οι οικογένειες αυτών ή κάποια κοντινά τους πρόσωπα που είχαν τον ρόλο του προξενητή για την επιλογή συντρόφου. Για το μεν άνδρα πρόσεχαν ιδιαιτέρως η κοπέλα που θα πάρει να είναι από κτηνοτροφική οικογένεια κι εκείνη, ώστε να γνωρίζει πώς γίνονται οι κτηνοτροφικές εργασίες κι οι συμπληρωματικές αυτών (επεξεργασία μαλλιού, βαφή νημάτων, ύφανση στον αργαλειό, ζύμωμα σκυλόψωμων κ.λπ).

«Εκείνα τα χρόνια ο κτηνοτρόφος έπαιρνε γυναίκα από κτηνοτροφική οικογένεια. Αυτό τι σήμαινε ας πούμε... ότι η γυναίκα αυτή, κοπέλα ήταν εκπαιδευμένη από το σπίτι της να διαχειριστεί αυτό το πράγμα, ας πούμε, όλο αυτό. Δηλαδή θα ήξερε να προετοιμάσει τον άντρα της για να πάει στα πρόβατα. Ήξερε τι έπρεπε να του βάλει. Να του βάλει το ανάλογο ψωμί, το φαγητό της ημέρας, να του βάλει να κάνει ... για τα σκυλιά τα ψωμιά για τα σκυλιά. Ήξερε να τα κάνει αυτά τα πράγματα η νοικοκυρά. Ήξερε να του φτιάξει ξέρω 'γω τα σκεπάσματα... όλα αυτά. Να το πάρει το μαλλί και να το κάνει υφαντό, ύφασμα για κάλτσα. Να τον ντύσει και να το ντύσει και το σπίτι. Αν κάποια, ας πούμε, ξέρω 'γω, έφευγε ας πούμε και πήγαινε σε άλλους να πάρει μάστορα, ας πούμε, κάπως ήταν δύσκολο και γι' αυτή, γιατί αλλιώς είχε μάθει στο σπίτι της. Γιατί όταν έπαιρνε κτηνοτρόφο ήταν από κτηνοτροφική οικογένεια και έπαιρνε κτηνοτρόφο, ήξερε, ας πούμε... (...) Ήξερε κι από πρόβατα, ήξερε να πάει στα πρόβατα να βοηθήσει και τον άλλον, γιατί ήταν η παιδεία που έπαιρνε από την οικογένειά της.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.703)

Την κοπέλα φρόντιζαν να την προξενέψουν με κτηνοτρόφο, που λόγω επαγγέλματος θα ήταν «καλή περίπτωση». Η Α.Μ αναφέρει χαρακτηριστικά ότι αν την προξένευαν σε μη κτηνοτροφική

οικογένεια ήταν σαν να την «πουλούσαν για ένα κομμάτι ψωμί», τόσο πολλή σημασία είχε η κτηνοτροφία μέχρι το '60²⁰⁸.

«Κοιτάω εγώ ... οι αδερφές στον άντρα μου παντρεύτηκαν πάλι στα πρόβατα. Πάλι. Δεν σ' έδωσαν αυτά τα χρόνια χίλιοι να σε δώσουν να μην είχαν πρόβατα. Καταλαβαίνεις; Γιατί άμα σ' έδιναν που να μην είχαν πρόβατα λες γιατί σε πουλούσανε για ένα κομμάτι ψωμί, αρκεί να ήταν... να είχε πρόβατα.» (Α.Μ, ΣΥΝ.28, ΑΠ.704)

Γενικά φαίνεται να υπήρχε μέχρι το '60- '70 η νοοτροπία στους κτηνοτρόφους να στέλνουν τα παιδιά τους στα πρόβατα εγκαταλείποντας το σχολείο μετά από κάποια χρόνια «βασικής εκπαίδευσης». Τότε «τα γράμματα δεν ήταν πουθενά.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.3, ΑΠ.705) κι αυτό κατά τον Γ.Μ ήταν «το ευχάριστο» γιατί τα παιδιά ασχολούνταν από μικρά με την κτηνοτροφία κι υπήρχε μια συνέχεια, μια φυσική διαδοχή, οι γιοι διαδέχονταν τους πατέρες τους²⁰⁹. Μέριμνα των γονιών ήταν να ενταχθούν τα παιδιά τους όσο το δυνατόν γρηγορότερα στην παραγωγική διαδικασία (Παπαθανασίου, 2003). Οι γονείς δεν ασχολούνταν (ή δεν προλάβαιναν να ασχοληθούν) με τις επιδόσεις των παιδιών τους στο σχολείο. Επικοινωνία με το δάσκαλο είχανε μόνο στο τέλος της χρονιάς, όταν του πήγαιναν κάποια κτηνοτροφικά προϊόντα (τυρί ή μαλλί) για να περάσει τα παιδιά τους στην επόμενη τάξη.

«Αλλά όλοι τελειόφοιτοι δημοτικού. Δεν πήγε κανένας στο γυμνάσιο από εμάς.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.706)

«Μέχρι την ΣΤ' δημοτικού. Τα χρόνια ήτανε δύσκολα. Δεν είχαμε τάση για γράμματα εμείς. Εμείς είχαμε να δουλέψουμε να φάμε, διότι τότες δεν υπήρχε το φαγητό. Ξέρεις, δεν ρωτούσε η μάνα το παιδί να δει να πάει στο σχολείο. Και σάκα και στο σχολείο.» (Δ.Γ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.707)

«Σχολαρχείο υπήρχε τότε, αλλά δεν νομίζω ότι άνθρωποι από τα πρόβατα να σκέφτονταν κανένας. Δεν πήγαινε κανένας απ' τους ανθρώπους που ήταν στα πρόβατα. Όχι μόνο αυτοί οι τσομπαναραίοι και οι άλλοι.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.708)

«Και εγώ ήρθα με τα πρόβατα εδώ, πήγα στο σχολείο, ντρεπόμουν και να πάω, μήπως θα ερχόταν κι η μάνα μου; Η μάνα μου ποτέ δεν ενδιαφερόταν, γιατί είχε τόσες δουλειές, δεν ασχολούνταν καθόλου με μας τότε. Και πήγα θυμάμαι στο σχολείο με ντροπή «Πώς θα πάω;», γιατί θα με μαλώσει και ο δάσκαλος. Και πήγα στο σχολείο με είχα κάτι πουκάρια «Πώς θα πάω στον δάσκαλο;» έλεγα «Τι θα μου πει αύριο» και τελικά εντάξει, μου είπε

²⁰⁸ Η Α. Οικονόμου (2008) μιλώντας για τις αρβανίτικες κοινότητες του Κιθαίρωνα εντοπίζει την τάση, ιδίως της κτηνοτροφικής ομάδας, για ενδογαμία προκειμένου α) να ισχυροποιηθεί η οικονομικο-κοινωνική τους θέση εντός της κοινότητας και β) να ελέγχονται οι μετακινήσεις των κοπαδιών.

²⁰⁹ Η Α. Κλωνή (2000) στην έρευνά της σχετικά με την εργασία, το παιδί και το παιχνίδι στη Λυγαριά της Θεσπρωτίας (1979- 1980) διαπιστώνει ότι ως τη δεκαετία του '60 η εγκατάλειψη του σχολείου από τα παιδιά —πριν την ολοκλήρωση των σπουδών τους στο Δημοτικό, προκειμένου να συμμετάσχουν στην παραγωγική διαδικασία— ήταν ο κανόνας. Συνεχίζει λέγοντας ότι, ειδικά τις περιόδους κορύφωσης των εργατικών εργασιών, τα παιδιά απουσιάζαν από το σχολείο χωρίς δυσκολία, προκειμένου να βοηθήσουν στις αγροτικές δουλειές. Η ίδια η οικογένεια έδινε μεγαλύτερη έμφαση στη συμμετοχή των παιδιών στην παραγωγική διαδικασία παρά στην παρακολούθηση των μαθημάτων.

«Γιατί άργησες; Γιατί καθυστέρησες;» «Γιατί οι γονείς μου δεν με άφησαν να 'ρθώ» αλλά λέει «Δεν σκέπτονται το σχολείο, γιατί θα χάσεις την χρονιά, γιατί δεν θα πας γυμνάσιο;» μου λέει ο Παρα... Είχαμε τον κύριο Παρασκευά τον Μπαϊκούση, Μπαϊκούσης Παρασκευάς. Λέω «Οι γονείς μου δεν θέλουνε να με στείλουν.» Λέει «Είναι μεγάλο έγκλημα άμα δεν σε αφήσουν να πας σχολείο» μου λέει ο δάσκαλος. Το αφήσαμε έτσι, εντάξει, μου 'βαλε, με έβγαλε, δεν με άφησε απ' τις απουσίες, με... Τέλος πάντων.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.709)

«Και εδώ πέρα στο δάσκαλο πηγαίναμε τυρί. Τσαντίλα με τυρί στον δάσκαλο, για να μας περάσει στις τάξεις, γιατί εμείς ήμασταν απασχολημένοι στα πρόβατα. Ας πούμε, θα 'πρεπε κι αυτός να δείξει κάποια ανοχή (...）」 (Γ.Μ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.710)

Δυο παραδείγματα παιδιών από κτηνοτροφικές οικογένειες, ο Β.Τ και η Α.Γ, που ενώ ήταν άριστοι μαθητές οι γονείς τους δεν τους επέτρεψαν να συνεχίσουν το σχολείο. Η απόφαση αυτή των γονέων τους πολύ τους στοίχισε. *«Ο Βασίλης απ' ό,τι μου 'χει πει ήταν άριστος, αλλά δεν τα στέλναν τα παιδιά στο σχολείο.»* (Μ.Α, ΣΥΝ.31, ΑΠ.711). Η Α.Γ ήταν άριστη μαθήτρια, όπως ισχυρίζεται, παρά το γεγονός ότι απουσίαζε από το σχολείο ανά διαστήματα λόγω κτηνοτροφικών εργασιών και παρά το γεγονός ότι δεν είχε υποστήριξη και βοήθεια από τους γονείς της. Μόνη της ενδιαφερόταν να βρει τα βιβλία που της χρειάζονταν.

«Εγώ δεν ξέρω, είχα πολύ κακές αναμνήσεις από τα παιδικά μου χρόνια, απ' τα πρόβατα. Δεν μ' άρεγαν καθόλου, δεν ξέρω. Τα ήθελα σαν ζώα, τ' αγαπούσα, τα γνώριζα, με κρατούσανε πολύ καιρό στα πρόβατα και τότες αυτόν τον καιρό δεν έβλεπα άλλα κορίτσια σαν εμένα να τους κρατάνε οι γονείς και στεναχωριόμουναν. Ήθελα να είμαι στο σπίτι μου, να πάω στο σχολείο στο γυμνάσιο είχα πολύ στεναχωρηθεί τότε, γιατί ήθελα να πάω γυμνάσιο, γιατί ήμουν και καλή μαθήτρια παρόλο που δεν ασχολούνταν οι γονείς μας με μας, εγώ διάβαζα, προσπαθούσα να είμαι εντάξει στο σχολείο και διάβαζα και όταν είπα στον δάσκαλο ότι δεν θα πάω γυμνάσιο, ήμουνα πολύ καλή στην... στην έκθεση, στην ορθογραφία ήμουν πάρα πολύ, στην γραμματική, στις εκθέσεις ήμουν πολύ καλή, στην γραμματική ήμουν άριστη. (...) Ήμουν άριστη, ήμουν η πρώτη στις εκθέσεις και στην γραμματική. Ήξερα πάρα πολύ γραμματική ήμουνα στα λάθη... δεν έκανα ποτέ λάθη στο σχολείο στην γραμματική. Μ' έβαζε ο δάσκαλος με όλα τα παιδιά τα καλύτερα εκεί, οι καλύτεροι μαθητές της τάξης που ήτανε, που ασχολούνταν οι γονείς και τους έτρωγα στην ορθογραφία, άγνωστη ορθογραφία. Πάντα εγώ ήμουν άριστη. Και εκθέσεις, έγγραφα πολύ καλές εκθέσεις. Ωραίες εκθέσεις, γιατί μου 'λεγε και ο δάσκαλος «Ξεχωρίζεις στις εκθέσεις. Έχεις πολύ καλό (...) λόγο στις εκθέσεις» μου λέει. (...) Αφού όταν είπα στον δάσκαλο γιατί δεν θα πάω. «Γιατί» λέει, «δεν θα πας» λέει «και το λες;». «Γιατί δεν μ' αφήνον οι γονείς μου», γιατί μας ρωτούσε την τελευταία μέρα που παίρναμε το απολυτήριο, το πήρα με εννιά τ' απολυτήριο και παρόλο που έλειπα πολλές φορές απ' το σχολείο, και ούτε οι γονείς μας μάς έπαιρναν τα βιβλία που έπρεπε να πάρουμε για το σχολείο. Εγώ ζητούσα απ' τα ξαδέρφια μου. Δε ασχολούνταν οι γονείς καθόλου, γιατί μας ήτανε σίγουρο ότι δεν θα πάμε σχολείο.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.712)

Ειδικότερα τα παιδιά που «δεν έπαιρναν τα γράμματα» ακολουθούσαν αδιαμφισβήτητα την πορεία των γονιών τους (τα αγόρια την κτηνοτροφία και τα κορίτσια τα οικιακά). Όπως

επισημαίνει η Γ.Τ (ΣΥΝ.20), οι γονείς δεν προσπαθούσαν να βελτιώσουν τις επιδόσεις των παιδιών τους με φροντιστήρια, όπως συμβαίνει σήμερα.

«Ενώ τότες τελείωναν το δημοτικό και τα 'φερναν τα παιδιά μαζί. Εγώ έτοι τα πήρα στο αυτό. Ο Γιώργος δεν μάθαινε και γράμματα καθόλου, τον πήραμε μαζί. Και ο Κώστας τα ίδια. Τελείωσε κι αυτός το δημοτικό. Ο Κώστας έμαθε, μάθαινε καλύτερα. Κι ο Παντελής τα ίδια. Δεν προσπαθούσαμε να του βάλουμε φροντιστήριο και τέτοια πράγματα που κάνουν τώρα. Και τα παίρναμε μαζί. Δηλαδή οι κτηνοτρόφοι έτοι έκαναν. Από κανέναν που μάθαιναν Σοφία. Ο μπαμπάς σου έμαθε, μάθαινε γράμματα. (...) Ένας στους τόσους. Ήταν κάμποσοι που μάθαιναν και τα 'στελναν τα παιδιά τους.» (Γ.Τ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.713).

Η επιλογή να ακολουθήσουν «τα γράμματα» άρχισε μετά το '60- '70 να υφίσταται, όπως προαναφέραμε. *«Και οι τσελιγκάδες, μετά σπούδασαν τα παιδιά οι τσελιγκάδες και σιγά σιγά τ' άφησαν κι αυτοί (τα πρόβατα). Μετά που σπούδασαν, γιατί τα παιδιά σπούδασαν.» (Α.Γ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.714).* Μέχρι τότε με «τα γράμματα» ασχολούνταν *«τα πολύ άγονα μέρη, τα Τζουμέρκα απ' τα Ζαγόρια, που δεν μπορούσαν τίποτε άλλο να κάνουν (...).» (Γ.Μ, ΣΥΝ.3, ΑΠ.715).*²¹⁰

«Μέχρι ΣΤ' αλλά μ' έπαιρνε ο πατέρας μου και πήγαινα στα πρόβατα, δυο μήνες τον χειμώνα, αρχή φθινοπώρου δύο μήνες, Δεκέμβρης- Γενάρης με άφηνε και τον Μάρτη Μάη με έπαιρνε ξανά εκεί στα πρόβατα, στο μαντρί. (...) Από 10 χρονών; 10 χρονών. (...) Μ' έπαιρνε δυο μήνες εδώ, γιατί γράφαμε στο σχολείο τάχα τότε, γράφαμε τάχα πώς το λένε αυτό; Δίναμε εξετάσεις και γράφαμε τα μαθήματα μέχρι τον Φλεβάρη που είχαμε κάνει τα μαθήματα. Και ξανά γράφαμε, γράφαμαν πάλι την άνοιξη από 'κει και πέρα πόσα μαθήματα είχαμε διαβάσει; Ιστορίες αυτές τι είχαμε και τάχα διαγωνισμός τα λέγανε αυτά όλα. Γράφαμε διαγωνισμό και μ' άφηνε ο πατέρας. Έπιανε τον δάσκαλο, τον έταζε κάτι τις και μ' άφηνε, γιατί έλεγε στον δάσκαλο «Δεν την θέλω για να πάει σχολείο να συνεχίσει, όσο να βγάλει την τάξη και μετά δεν με πειράζει.» Και ο δάσκαλος τι θα 'κανε ο Μιχαλάκης του Πλατάρη ήταν τότε. (...) Με κρατούσαν δεν θυμάμαι και καλά, αλλά δυο φορές με έπαιρνε πάντως.(...) Και η Καίτη ερχόταν στο μαντρί. Μας έλεγε «Ελάτε 15 μέρες γιατί έχουμε δουλειές» κι αυτό κι άμα μας έβαζε στο μαντρί, Σοφία, δεν ξανά μας άφηνε να ερχόμασταν εδώ. Κλαίγαμε για να φύγουμε, γιατί δεν ήθελε να μας αφήσει. Γιατί ο πατέρας ήταν... τον βοηθούσες, το άναβες εκεί την φωτιά, καθόσουν στην καλύβα σ' έβρισκε μετά ήθελες (...) να βοσκήσεις τα προβατάκια αυτά.» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.716)

«Σχολείο μέχρι ΣΤ' δημοτικού κι αυτό ούτε και το, γιατί είχαμε και διακοπές και μας παίρνανε κάτω στα χειμαδιά και ο πατέρας μου ούτε καν ενδιαφερότανε για το σχολείο, ο πατέρας μου, δεν είχε πρόβλημα, γιατί ήθελα να πάω σχολείο και θέλαμε διαγωνισμούς να γράψουμε.» (Α.Γ, ΣΥΝ.27, ΑΠ.717)

²¹⁰ Η θέση αυτή επιβεβαιώνεται κι από τον Κ. Καραβίδα (1991, σ. 417) «Όπου πάλιν επρόκειτο περί όλως πενιχρών και στενών γαιών, εκεί αι εργασίαι διεφορίσθησαν τρομερά, έγεινε βαθμιαία επίκλησις προς την πνευματικήν δραστηριότητα και αι νέαι γενεαί περιεβλήθησαν σιγά σιγά την πανοπλίαν την οποίαν η ελληνική μόρφωσις έδιδε δια τον αγώνα της ζωής. Εκ των πρώτων εις τα χωρία αυτά εγένετο αισθητή η ανάγκη της εκπαιδεύσεως και η σχολική κίνησις υπήρξεν εδώ πολύ χαρακτηριστική.»

Η κτηνοτροφία μπορεί να ήταν ένα επάγγελμα κοινωνικά καταξιωμένο —για τους κτηνοτρόφους που είχαν ικανό αριθμό προβάτων, όχι όμως και για τους τσομπάνους— δεν έπαυε όμως να είναι απαιτητικό και κοπιαστικό. Όπως προκύπτει από τα προηγούμενα κεφάλαια η κτηνοτροφία ήταν «το πιο σκληρό» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.718) και «πολύ ταλαιπωρημένο επάγγελμα» (Γ.Τ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.719). Οι δυσκολίες του ήταν: ασταθείς και πολλές φορές ακραίες καιρικές συνθήκες, ασθένειες ζώων, απώλειες ζώων λόγω α) καιρικών φαινομένων, β) έλλειψης επαρκούς τροφής, γ) θανατηφόρων ασθενειών και δ) σαρκοβόρων ζώων. Οι σκληρές συνθήκες διαβίωσης, ο χωρισμός της οικογένειας για μεγάλα χρονικά διαστήματα, η καθημερινή περιποίηση ζώων χωρίς δυνατότητα «αργίας». Φαίνεται όμως ότι οι δυσκολίες αυτές δεν προβλημάτιζαν τους κτηνοτρόφους. Είχαν φυσικοποιήσει αυτόν τον τρόπο ζωής, «Ήταν σε όλον τον κόσμο και δεν δώσαμε σημασία... (...) Δεν μπορούσαμε να πούμε τίποτα.» (ΑΠ.87) συμπεριλαμβανομένων όλων των δυσκολιών του. Αυτόν τον τρόπο ζωής είχαν παραλάβει από τους δικούς τους, αυτό ζούσαν εκείνοι κι αυτό θα παρέδιδαν στα παιδιά τους αν δεν είχαν επέλθει κάποιες πολύ σημαντικές κοινωνικο-οικονομικές αλλαγές, τις οποίες θα δούμε παρακάτω.

Ίσως η αποδοχή του συγκεκριμένου τρόπου διαβίωσης να οφειλόταν στην έλλειψη καλύτερου — από την κτηνοτροφία— μέτρου σύγκρισης, που θα είχε περισσότερο κύρος και καλύτερες απολαβές. Το μέτρο σύγκρισης μέχρι τότε ήταν τα επαγγέλματα των βαρελοποιών, των τσαγκάρηδων, των κερατζήδων κ.λπ που σε καμία περίπτωση δεν ήταν «ανώτερα» από την κτηνοτροφία. Τα επαγγέλματα αυτά εξάλλου απασχολούσαν μόνο ένα πολύ μικρό τμήμα του πληθυσμού του Μετσόβου. Κατά την Ε.Δ το 85% ασχολούνταν με την κτηνοτροφία.

«Ε, λίγοι ήταν μάστοροι και λίγοι ήταν βαϊνάδες (...) που φτιάχνανε βαρέλια. Βαϊνάδες τους λέγανε τότε. (...) Οι βαρελάδες. Και πολλοί λίγοι ήταν οι άλλοι. Πάρα πολύ μετρημένοι στα διάφορα επαγγέλματα.» (Ε.Δ, ΣΥΝ.30, ΑΠ.720)

«Θα σου πω πολλές φορές συνηθίζεις σε μερικά πράγματα και δεν σου... Βλέπεις αυτή η ζωή ήταν σκληρή, το πιο σκληρό επάγγελμα. Εμείς το είχαμε συνηθίσει όμως και μας ευχαριστούσε μάλλον. Είναι συνηθισμένο. Ήταν και τα χρόνια, τώρα άλλο να 'σαι 70 χρονών (...) κι άλλο να 'σαι 20, 30, 40, 50, 60 χρόνια. Δεν το αντέχεις. Αλλά και (...) ήταν ο κόσμος γενικά ταλαιπωρημένος τότε. Δεν είχε ζήσει σε συνθήκες που 'ναι τώρα και στο σπίτι και το ένα και το άλλο.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.721)

«Καλή ήταν, αλλά και τώρα πάλι... Καλή ήταν ναι, στα παιδικά μου χρόνια τότε δεν ήξερα από άλλα και μ' άρεγε και αυτή η ζωή, αλλά τώρα με τόσα καλά...» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.722)

«Ήταν ταλαιπωρία, φιάτση. (...) Αλλά δεν ξέραμε από καλύτερο και μας φαινόταν παιχνίδι. Δεν ξέραμε από καλύτερο. (...) Δεν ξέραμε τότε. Ήμασταν 'πισθοδρομικοί. Λέγαμε ότι ήμασταν καλά. Μας άρεζε εκεί.» (Β.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.723)

«Πολύ καλά (ήταν η ζωή αυτή). Ήταν άλλη... δεν ξέρω, ίσως ήμασταν νέοι; Είχαμε περισσότερο όρεξη, περισσότερη δύναμη; Δεν ξέραμε από την πιο καλύτερη ζωή; Δεν είχαμε γλυκαθεί δηλαδή στην πιο καλύτερη ζωή; Ίσως...» (Ε.Δ, ΣΥΝ.30, ΑΠ.724)

Η φυσικοποίηση του τρόπου ζωής σε συνδυασμό με την έλλειψη εναλλακτικής ενασχόλησης που να μπορεί να εξασφαλίσει τα προς το ζην (και να έχει ανάγκη από εργατικά χεριά) πρέπει να ήταν οι λόγοι που η μία γενιά διαδεχόταν την άλλη στην κτηνοτροφία χωρίς να παρεκκλίνει κανείς από τη δραστηριοποίηση στον τομέα αυτό. «Είναι δύσκολο να ξεφύγει από το κανάλι της «συντεχνίας» των γονιών του. Δεν υπάρχουν οι προϋποθέσεις για την αλλαγή του πατροπαράδοτου επαγγέλματος. Γι' αυτό πρέπει εδώ να σπουδάσει την επιστήμη της σκληρής επιβίωσης.» (Γάτσιος, 2002, σ. 21).

«Το πήρα (απόφαση) γιατί αφού δεν είχα άλλη επιλογή, πού να πήγαινα; Για να πήγαινα στο τυροκομείο ήταν βαριά η δουλειά, δηλαδή βαριά όταν λέμε ήταν να σηκώνεις βάρη. Βέβαια, από βάρη ήμουν μαθημένος εγώ αλλά είπε τότε ο πατέρας μου «Σύρε μια χρονιά εκεί και του χρόνου θα δούμε πως θα γίνει να πάμε στη Πετσάλη θα δούμε πως θα κάνουμε.» Ε, και πήγα δύο χρονιές. Δύο χρονιές πήγα, πηγαينوερχόμουν με τα πρόβατα, δύο χρονιές.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.725)

«Τότε όλοι κτηνοτρόφοι, με ζώα. Δεν υπήρχε κάτι άλλο.» (Α.Γ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.726)

«(...) δεν ήταν καθόλου ωραία. Να στο πω εγώ. (...) Δεν υπήρχε άλλη επιλογή. (...) Πού να πας;» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.727)

«Δεν υπήρχαν αλλιώς να κάνεις. Αυτόν τον δρόμο είχαμε πάρει.» (Χ.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.728)

Ελάχιστες πρέπει να ήταν οι περιπτώσεις που προσπάθησαν να «ξεφύγουν» από τον ασφυκτικό — γι' αυτούς— κλοιό της κτηνοτροφίας. Μια εξ αυτών ήταν ο Β.Τ, γιος τσοπάνου, που εργάστηκε την παιδική του ηλικία ως τσοπάνος έως ότου, στην εφηβεία, έκανε τη δική του «επανάσταση» κι έφυγε από το Μέτσοβο με τα πόδια (στα τέλη της δεκαετίας του '50), κρυφά από τους γονείς του, προσπαθώντας να αναζητήσει μια καλύτερη τύχη στα Τρίκαλα. Η Μ.Α (ΣΥΝ.31) ισχυρίστηκε ότι ήταν από τους πρώτους που άφησαν την κτηνοτροφία.

«Ε, είχα κάνει και μια επανάσταση. (...) Ε, έφυγα στα 16 χρόνια. Έφυγα από δω με τα πόδια έφτασα στα Τρίκαλα. (...) Έτσι, ήθελα να φύγω. Δεν μου άρεσε στα πρόβατα. (...) Έφυγα χωρίς να ξέρουν πού είμαι. Αυτό είναι, τώρα που το σκέφτομαι ... δηλαδή λέω τι έχω κάνει! (...) Κι έψαχναν οι άνθρωποι να με βρουνε. (...) Δεν μου άρεσαν τα πρόβατα. Έκανα... έφυγα... Πώς το λένε; Εξαφανίστηκα. Και όπως είναι τώρα θα με αναζητούσανε. (...) Τόσο μου 'κοβε τότε, έτσι έκανα. (...) Ήθελα κάτι άλλο, αλλά δεν γίνεται έτσι το κάτι άλλο. Φαντάζεσαι οι άνθρωποι αυτοί τι αγωνία έχουν τραβήξει μέχρι να με βρουν;» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.729)

3.2. «Κι άρχισαν σιγά σιγά να ξηλώνονται τα πρόβατα»

Κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου σημειώθηκαν πολλές εξελίξεις που είχαν σαν αποτέλεσμα την καλύτερευση των συνθηκών της κτηνοτροφίας στο Μέτσοβο (ευρύτερη διάδοση ζωοτροφών, σταδιακή χρησιμοποίηση φορτηγών, κατασκευή μόνιμων ποιμνιοστασίων, διάνοιξη οδικών αρτηριών, εγκατάσταση τηλεφωνικών γραμμών κ.λπ)²¹¹. Οι πληροφορητές/τριες επισήμαναν ότι την περίοδο της στρατιωτικής δικτατορίας του Παπαδόπουλου (1967- 1974) η οικονομική κατάσταση των κτηνοτρόφων και γενικότερα το επίπεδο ζωής τους βελτιώθηκε κατά πολύ. Το δικτατορικό καθεστώς τους απάλλαξε από δάνεια που είχαν να αποπληρώσουν για την αγορά λιβαδιών, έκανε δρόμους για τα ζώα, έδωσε επιδοτήσεις για σταβλικές εγκαταστάσεις κ.λπ. Έδωσε «μιαν ανάσα» στους κτηνοτρόφους που μέχρι πρότινος έβγαζαν πέρα τα οικονομικά τους πολύ οριακά, ιδίως όσοι δεν είχαν ιδιόκτητα λιβάδια. Επίσης τονίζουν ότι το καθεστώς αυτό έδωσε αξία στους κτηνοτρόφους και στους εργάτες, κι έτσι αναπτέρωσε το ηθικό των κτηνοτρόφων που είχε ήδη αρχίσει να παίρνει την κατιούσα.

«Άλλαξε από τότε που βγήκε που την λένε Χούντα, εμείς οι μικροκτηνοτρόφοι, από τότες χορτάσαμε ψωμί, γιατί μας χάρισαν 5-10 χιλιάδες που χρωστούσαμε, μας τα χάρισαν. Γιατί, χορτάσαμε ψωμί. Τώρα τι έκανε η Χούντα, την κατηγορούν, τι κάνουν τι ράνουν δεν ξέρω. Από τότες αρχίσαμε για να δούμε. Έχουμε περάσει τρία άτομα με μισή οκά —οκάδες ήταν τότες— με μισή οκά λάδι όλον τον χειμώνα. Αφού δεν είχαμε.» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.730)

«Η καλύτερευση της ζωής ήρθε με τον Παπαδόπουλο. Τα 'χω ζήσει αυτά και τα λέω. Και απ' όταν ήμουν 5 χρονών θυμάμαι πράγματα τα οποία... άσε δεν υπήρχε φαγητό και αλεύρι ως το πούμε που ξεκινούσε τότες και βάζαμε για τον χειμώνα. Δεν υπήρχανε χρήματα. Έπρεπε να βάλεις ένα, δυο τσουβάλια αλεύρι όλον τον χειμώνα. Αυτό τι θα το 'κανες; Πότε ψωμί, πότε κουρκούτι, πότε καμιά πίτα. Τι πίτα, με τυρί, όπως βλέπεις τώρα και με λάδι μπόλικο; Λίγο λάδι να μην κολλήσει στο ταψί και αυτή να 'ναι προζύμι σκέτο. Θεσ δε θεσ θα το φας. Στα φασόλια έβαζες ένα κουτάλι λάδι για όλα τα, τον τέντζερη εκεί που είχε. Μπα, τελείωσε. Η ελιά ήταν μετρημένη. Το αλάτι ήταν πολλές φορές, για να φανταστείς, όχι το αλάτι το σπασμένο, όπως είχε ο άλλος για τα ζώα και θυμάμαι το σπάγαμε με το μπουκάλι. Παίρναμε ένα μπουκάλι, το βάζαμε σε ένα ξύλο, το γυρνούσαμε έτσι, το κάναμε ψιλό και το ρίχναμε στο αυτό.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.731)

«Εγκρίθηκε το δάνειο (για την αγορά χειμαδιών), όλα τα πάντα, θα 'ρθούμε σ' αυτό τώρα που είπαμε γιατί χορτάσαμε ψωμί, τώρα θα δεις. Κάθε 31 Μαρτίου έπρεπε να υποβάλουμε την δόση, να την δώσουμε την δόση. Δώσαμε 2-3 δόσεις, μετά το '67, το '71 πότε βγήκε ο Παπα... το '71 νομίζω, έτσι; Ο Παπαδόπουλος... μιλάω για Παπαδόπουλο, πραξικόπημα, Χούντα... (...) Λοιπόν τότες κάνα δυο είχαμε σχεδόν πληρωμένα. Μερικοί δεν πλέρωσαν 2-3 δόσεις. Μας τα χάρισε ο Παπαδόπουλος, γι' αυτό ήρθε η ώρα για να χορτάσουμε ψωμί.» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.732)

²¹¹ Βλ. Κεφ. «1.4. Η εγκατάσταση και οι εγκαταστάσεις στον τόπο του ξεχειμωνιάσματος» για πιο αναλυτικά.

«*«Δουλεύαμε» λέει «για ένα κομμάτι ψωμί» κάτω που έφευγαν τον χειμώνα. Δεν είχαν λεφτά. Μετά τα λεφτά ξέρετε Σοφία βγήκαν από όταν βγήκε ο Παπαδόπουλος απ' ότι βγήκαν επιδοτήματα και στα πρόβατα και όλες οι τέχνες πήρανε, πώς το λένε, πήρανε μπροστά, πια... πιάστηκε ο κόσμος από λεφτά. Μέχρι τότε υπέφεραν ο κόσμος, ειδικά οι αυτοί που δεν είχαν πρόβατα είχαν πρόβλημα με την... με τα λεφτά, η σοδειά.» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.734)*

«*Να πούμε Σοφία βοηθούσανε τους φτωχούς η Χούντα, εδώ στο χωριό μας. (...) Παντού. Με την Χούντα είχαν γίνει πολλά. Είχε δώσει αξία στον εργάτη, στον κτηνοτρόφο. Δεν ήταν τότε οι δημόσιοι υπάλληλοι, δεν είχαν τόση αξία όσο είχαν οι κτίστες, τέτοια, μαστόρια. (...) Με τον Παπαδόπουλο. Δεν ξέρω, εμείς στην μάνα μας, στο σπίτι που ήμουνα τότε είδανε πολύ καλά πράγματα απ' τον Παπαδόπουλο. (...) Δηλαδή βοήθησε τους κτηνοτρόφους. Είχαν πάρει κάτι δάνεια οι κτηνοτρόφοι για στάβλους, για... τα χάρισε όλα αυτά στους κτηνοτρόφους ο Παπαδόπουλος. Έκανε δρόμους για τα ζώα. Ο Παπαδόπουλος βοήθησε πολύ τον κτηνοτρόφο, τον εργάτη και τους τεχνίτες. Ήταν εποχή γι' αυτούς τους ανθρώπους, όχι τόσο οι δημόσιοι υπάλληλοι. Οι δημόσιοι υπάλληλοι δεν ήταν τόσο όσο αξία ήταν οι τεχνίτες κι οι κτηνοτρόφοι. Ζούσαμε πιο καλά εμείς με τον Παπαδόπουλο. (...) Ο Παπαδόπουλος βοήθησε, μας έδωσε και λεφτά, έδινε και λεφτά στο τρίτο παιδί, είχε βοηθήσει πολύ. (...) Ο Παπαδόπουλος την κοίταξε πολύ την κτηνοτροφία.» (Α.Γ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.735)*

Παρά τις διαρκείς βελτιώσεις του κτηνοτροφικού τομέα²¹² όσον αφορά τις εγκαταστάσεις (κτιριακές υποδομές, μηχανήματα κ.τ.λ), τις ζωοτροφές, την πρόληψη και θεραπεία ασθενειών, τις επικοινωνίες, τις μεταφορές κ.λπ., τις επιδοτήσεις που « (...) από τότες είδαμε μια μέρα άσπρη. Να πούμε την αλήθεια (...). Με τις επιδοτήσεις είδαμε λίγο καλύτερα ζωή, εμείς στα πρόβατα.» (Γ.Τ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.737)²¹³, η κτηνοτροφία «έχανε έδαφος» μέρα με τη μέρα, ειδικότερα κατά τη δεκαετία του '70 που άνοιξαν κι άλλα επαγγέλματα, στο χώρο της λαϊκής τέχνης, στον τουρισμό και στην ανέγερση οικοδομικών έργων. Ο Β.Α.Τ ανέφερε ότι όσοι τσοπάνοι εγκατέλειψαν την κτηνοτροφία οδηγήθηκαν στη λύση αυτή λόγω α) των δύσκολων συνθηκών διαβίωσης, β) του ότι δεν είχαν δική τους δουλειά, ήταν διαρκώς υπό τις διαταγές κάποιου αφεντικού, γ) της καταπίεσης που ένιωθαν από τους εργοδότες²¹⁴, δ) του ασυμβίβαστου, ανυπότακτου, επαναστατικού χαρακτήρα μερικών

²¹² «Κανένας δεν έχει πρόβατα τώρα να μην τα 'χει μέσα, στο καλό φαγητό, στη ζέστη, στρωμένα είτε με πριονίδι, είτε με άχυρο, στρωμένο.» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.736). Ο Ε. Αλεξάκης (Αλεξάκης, 2009, σ. 62) προσθέτει «Άλλες διευκολύνσεις που συνέτειναν στο να διατηρηθεί η προβατοτροφία και η αιγοτροφία είναι η κατασκευή δρόμων προς τα ορεινά και δεξαμενών ποτίσματος των ζώων καθώς και η απόκτηση αγροτικών αυτοκινήτων με χαμηλότοκα δάνεια (Πρβλ. Γάτσιος, 2002, σ.77).».

²¹³ «Μετά το 1981, όταν η Ελλάδα μπήκε στην ΕΟΚ τονώθηκε κάπως η προβατοτροφία λόγω των επιδοτήσεων, που γίνονται ανά κεφαλή ζώου.» (Αλεξάκης, 2009, σ. 61).

²¹⁴ Ο ίδιος μάλιστα ανέφερε ότι όταν βρίσκονταν οι τσοπάνηδες μεταξύ τους, χωρίς παρουσία αφεντικών, έλεγαν στα βλάχικα για τα αφεντικά τους «όλα τα γουρούνια την ίδια μύτη έχουν», εννοώντας ότι όλα τα αφεντικά ίδια είναι. Όλα εκμεταλλεύονται τους υπαλλήλους τους. Για τις σχέσεις εκμετάλλευσης μεταξύ τσελιγκάδων- τσοπάνων βλ. (Nitsiakos, 1985; Nitsiakos, 1986). Ο Μ. Γκόλιας (2004) από την άλλη παρουσιάζει τον τσελιγκά σαν ένα πρόσωπο που φέρει την αγάπη και την εκτίμηση των άλλων μελών της στάνης διότι ενδιαφέρεται για το κοινό καλό του τσελιγκάτου που ηγείται και λογοδοτεί για τις πράξεις του στο τέλος του εξαμήνου, δε δρα αυθαιρέτως.

(τσοπάνων). Ακόμα κι οι οικογένειες των τσελιγκάδων που είχαν μακρά παράδοση στο χώρο της κτηνοτροφίας και χάριν αυτής είχαν αποκτήσει οικονομική και κοινωνική επιφάνεια φαίνεται να μην μπορούσαν να «αντισταθούν» στο ρεύμα της εποχής εκείνης. Παράλληλα με τη στροφή στα νέα επαγγέλματα εμφανίστηκε και η στροφή προς τα γράμματα.

«Τώρα που κάναμε σπίτι δικό μας εκεί πέρα τα παρατήσαμε και φύγαμε. Κατάλαβες; Τώρα έχουμε χτίσει σπίτι (...) κι ένα οικόπεδο. Χτίσαμε στάβλο, και ... (...) για νερό, όλα. Και κάναμε και σπίτι. Τώρα το αφήσαμε, το κλειδώσαμε και φύγαμε. Κι αυτά παν χαμένα.» (Γ.Τ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.738)

«Άμα έβλεπε ας πούμε, γιατί τότε εκείνη την περίοδο, κάποιοι πουλούσαν ... αναγκαζόταν και πουλούσαν τα πρόβατα, όπως ο πατέρας της Πόπης. Άλλοι κι άλλοι... (...) Από το '75 άρχισαν να πουλάνε πρόβατα... (...) Γιατί δεν βγαίνουν οικονομικά. (...) Γιατί εξελιχθήκανε κι άλλα επαγγέλματα μετά. (...) Άρχισαν ... Λίγο ο τουρισμός που ξεκίνησε στο Μέτσοβο, ύστερα βγήκανε άλλα επαγγέλματα, οικοδομές, δηλαδή ανοίξανε δουλειές, ή αλλού φύγαν, πήγαν αλλού για να γίνουνε μαστόροι, άλλοι γίναν μαραγκοί. Πήγαν σε τέχνες. Μάθανε τέχνες τέτοιες δηλαδή. Και φύγαν... (...) Εκείνη την περίοδο ήταν... δεν ήτανε ας πούμε (αποδοτικό το επάγγελμα του κτηνοτρόφου), γιατί βγαίνουν άλλα επαγγέλματα που ήταν πιο αποδοτικά. (...) Ήτανε τάση της εποχής, γιατί ήτανε μια μεταβατική περίοδος. Άρχισε μια εξέλιξη, μια ανοικοδόμηση. Κατάλαβες; Ζητούσαν χέρια κι αλλού.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.739)

«Μα εγώ δεν την ήθελα, αλλά κι αυτοί που είχαν τα πρόβατα ούτε αυτοί την ήθελαν. Και τότε ήταν ένας στα στέρφα, άλλος στα γαλάρια, άλλος... είχανε φοράδες τότε. Γιατί, ήταν πολύς κόσμος με πολύ λίγα λεφτά. Μετά σιγά σιγά άρχισαν να αραιώνει ο κόσμος. Βγήκαν κι άλλες δουλειές, έφυγαν αυτοί που δεν είχαν δικά τους πρόβατα. Παράδειγμα εγώ πήγα κι έκανα ένα σωρό δουλειές και αναγκάζονταν οι ίδιοι να τα βοσκάνε, και μετά τα πούλησαν. Άλλοι γίνανε χασάπηδες, άλλοι γίνανε τυροκόμοι, έμποροι. Και οι δικοί σας είχαν τυροκομείο και πολύ πριν που τα είχαν τα πρόβατα. Αλλά τα πρόβατα τα άφησαν. Αν ήταν καλά, όπως είπαμε και πριν, θα καθόταν. Βέβαια, τώρα σε σύγκριση με τότε έχει βελτιωθεί η ζωή πάρα πολύ.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.740)

«Μετά άλλαξαν τα πράγματα μέχρι τότε, μέχρι το '65 και αυτά ήταν πολλοί κτηνοτρόφοι. Πάρα πολλά, τα ζώα πολλά, απ' το '65 μετά κάθε χρόνο και πουλιόταν τα ... φεύγανε απ' το επάγγελμα. Να σκεφτείς εμείς στο Παπαδοπούλι ήμασταν, οι πατεράδες μας τουλάχιστον, ήμασταν δυο εμείς και πέντε οι άλλοι που λέμε εμείς οι δικοί σας, εφτά. Μπορεί να 'μασταν εκεί το λιγότερο 40 άτομα.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.741)

«Με την εξέλιξη όμως μετά ίσως να 'ταν μετά τον πόλεμο, μετά απ' το '70 και μετά άρχισε ο άνθρωπος να εξελίσσεται μετά και σιγά σιγά να πιάσουν οι δουλειές, να γίνουν οικοδομές, να ξεκινήσει το μεροκάματο. (...) Με το που άνοιξε, άνοιξαν οι δουλειές πουληθήκανε τα πρόβατα... (...) στην Αθήνα όλοι και δουλεύανε εργάτες.» (Δ.Γ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.742)

«(...) πάρε ένα παράδειγμα από σας. Στο Παπαδοπούλι έμεινε κανένας δικός σας; (...) Κανένας. Από πέντε αδέρφια που ήταν οι παππούδες, άσε τα ανίψια ύστερα που (...) ... δεν έμεινε κανένας. (...) Δεν κράτησε ένας πρόβατα.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.743)

«Τώρα με αυτά τα δάνεια φτιάξανε 'δω σπίτια, ιι... πολυδάπανα, κι έμειναν. Δεν είν' δουλειές. Είναι κι άλλο ένα φταίξιμο. Θέλω να το πω κι αυτό. Γιατί από τότες που άρχισαν να πάνε καλύτερα τα πράγματα δεν ήθελε κανένας τα πρόβατα κι αρχισαν όλοι στα γράμματα, γράμματα, γράμματα... Ε, δε δίνουν ψωμί τα γράμματα!» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.744)

Μεταξύ των δυσκολιών του κτηνοτροφικού επαγγέλματος ήταν 1) ο χωρισμός, 2) οι καιρικές συνθήκες, 3) οι απώλειες ζωντανών, 4) τα άγρια ζώα, 5) η έλλειψη ωραρίου, 6) η έλλειψη αργιών, 7) επάγγελμα χωρίς ιδιαίτερο κέρδος [Ειδικά οι κτηνοτρόφοι που δεν είχαν δικά τους λιβάδια (χειμερινά ή θερινά)], 8) οι συνεχείς μετακινήσεις (κάθε χρόνο από δυο φορές), 9) η απλυσιά, υποτυπώδεις εγκαταστάσεις για τα ζώα και τους ανθρώπους [παλαιότερα], 10) οι μη παραγωγικές χρονιές (όχι πολλά αρνιά, όχι πολύ γάλα), 11) οι πολύ χαμηλές τιμές των κτηνοτροφικών προϊόντων πριν περάσουν στο στάδιο της επεξεργασίας και μεταποίησης και 12) η έλλειψη κρατικής βοήθειας.

«Ε. μετά... εκείνη την εποχή άρχισαν να αλλάζουν τα πράγματα. (...) Απ' το '60 και μετά. Γιατί η ζωή ήταν σκληρή. Ή τσέλιγκας ή τσομπάνος η γυναίκα έκανε 6 μήνες να δει τον άντρα. Άντε, ας ερχόταν και μια φορά τις απόκριες και τι έγινε; Δεν είναι σκληρή ζωή αυτή, δεν είναι σκληρή ζωή να ζεις στην καλύβα; (...) πιστεύω ότι το ζευγάρι πρέπει να 'ναι μαζί.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.745)

«Μόνο αυτοί που είχαν κοπάδια, τα κτήματα δικά τους (έβγαζαν κέρδος) (...) οι τσιφλικάδες Τάκη είχανε καλά. (...) σαν τους Μπουμπαίους εδώ, σαν τους Τσουμπικαίους που 'χαν τα χτήματα τα δικά τους, ήταν οι Παναγαίοι... (...) Είχανε αυτοί κέρδος. Βρισκόταν καλά, αφού είχαν 4-5 τσομπάνους στα πρόβατα. (...) Αλλά αυτοί οι τσελνικάδες βρισκόταν καλά, τα παιδιά τους με προίκα, με προικιά με... Ήταν αλλιώς.²¹⁵» (Α.Γ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.746)

«Μετά βγήκανε δουλειές, άρχισε η ανοικοδόμηση μετά και ήθελε τόσο πολλά χέρια που δεν έφτανε. Και μεγάλα μεροκάματα. Σο 'λεγε «Έλα δω, φτιάξε μου, πόσα θέλεις;» Άρχισε το χρήμα να κυκλοφορεί να ρέει δηλαδή, οπότε ο χτηνοτρόφος είχε μείνει εκεί, πόσο γάλα ν' αρμέξει, πόσο να... και τι να πουλήσει; Κι άρχισαν σιγά σιγά να ξηλώνονται τα πρόβατα. Εδώ, μιλάω για το Μέτσοβο τώρα. Για το Μέτσοβο πάντα. Άρχισαν σιγά σιγά να ξηλώνονται τα πρόβατα. Αυτοί που δεν είχαν στον ήλιο μοίρα, δηλαδή είχαν μαντρί κάτω, δεν είχαν πολλά πράγματα τι να κάνουν; Αυτοί που ζούσανε, δηλαδή είχαν πρόβατα όσο ζούσανε, όχι γιατί κάναν τίποτα παραπάνω. (...) Μηδέν, μηδέν το κέδρος! Μηδέν το κέρδος. (...) Ποτέ στα πρόβατα δεν είχανε κέρδος, όση οικονομία κι αν έκανες. (...) Άμα είχες χτήμα δεν πλήρωνες, ενώ ο άλλος (που δεν είχε) ήθελε να πληρώσει το μαντρί, εκεί που νοίκιαζε, αυτά τα λεφτουδάκια...» (Δ.Γ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.747)

«Τώρα κάμποσοι που λένε ότι έχουν πάρει μία κατηφόρα πάνε από κανένα κοπάδι γιατί κοίταξε Σοφία, να πούμε το σωστό που είναι, γιατί τα πρόβατα δεν είναι πάντα (...), έχουν

---

²¹⁵ «Το τσελιγκάτο στην απλή του μορφή του εξασφάλιζε επάρκεια και το «ευ ζειν» σε όσους νομάδες μετείχαν σ' αυτό, Σαρακατσάνους ή Βλάχους. Αλλά το τσελιγκάτο με ιδιόκτητο βοσκότοπο υπερέβη τον σκοπό αυτόν: έβαλε την επιδίωξη του κέρδους και τον σχηματισμό του πλούτου. Και επέφερε μετάλλαξη στον χαρακτήρα του.» (Αρσενίου, 2005, σ. 95).

και ζημιές, δεν θα 'χουν γάλα, δεν θα κάνεις αρνιά καλά, δεν θα έχει τιμή. Μην λες γιατί βγαίνεις πάντοτε με καλό... Κατάλαβες; (...) Αρρωσταίνουν, ένα σωρό πράγματα είναι. Και δεν... δεν βγαίνεις. Δεν σε βοηθάει ύστερα τίποτ' άλλο, αφού δεν βγαίνεις, γι' αυτό είπαμε, γιατί απ' όταν βγήκαν οι επιδοτήσεις ο κόσμος πήραν λίγο, λίγο καλύτερα πάνω του, γιατί το... το περιμένανε λίγο κι αυτό, να βοηθήσουμε, να δώσουμε άμα θέλαμε από την τράπεζα λεφτά άμα θέλανε αυτό. Δεν είχαν ο κόσμος τότε λεφτά.» (Γ.Τ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.748)

«Αυτοί ξέρουν τι ταλαιπωρία έχουνε περάσει στην ζωή τους, όσο δεν χωρούσε το τομάρι τους. Τόση ταλαιπωρία. Πού να κοιμηθείς; Όλη νύχτα να βρέχει. Και να 'σαι και υπεύθυνος γιατί φεύγουν τα πρόβατα, γιατί γεννάν τα πρόβατα, γιατί ψοφάν τα πρόβατα, γιατί έχει λύκους, γιατί έχεις... Πολύ σκληρή δουλειά! Σας λέω, ή νηστικός, γιατί ποιος να μαγειρεύει; Άρπαζες κανένα καρβέλι ψωμί να το φας με τι; Πόσες φορές να κάτσεις νηστικός; Λίγο τυράκι κι αυτό δεν το είχες, γιατί το 'παιρνες απ' το σπίτι, είτε χαλνούσε απ' τον ήλιο, είτε απ' τις μύγες. Μεγάλη... έχουνε πάθει πολλά οι άνθρωποι. Μεγάλη ταλαιπωρία. Ταλαιπωρία ήταν για όλους τους ανθρώπους που δεν είχανε ας πούμε, γιατί παρεμφερή ήτανε εκτός τους κτηνοτρόφους και οι αγωγιάτες, οι οποίοι έπαιρναν τα ζώα και πηγαίναν από δω στην Μακεδονία απάνω, ν' αλλάξουν αλάτι, να φέρουνε αλάτι, να πάρουνε ψωμί να... Ήτανε έτσι τα χρόνια. Δύσκολα.» (Δ.Γ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.749)

«Ύστερα, δεν είχαμε και κράτος εμείς. Δεν ενδιαφέρονταν καθόλου να σε υποστηρίξει, μια υποστήριξη. Καθόλου.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.750)

Η έλλειψη αργιών, σταθερού ωραρίου σε συνδυασμό με την πολλή δουλειά με χαμηλές απολαβές φαίνεται να ήταν από τους πιο καθοριστικούς παράγοντες που οδήγησαν σταδιακά στην εγκατάλειψη της κτηνοτροφίας.

«Το μεράκι μου ήταν τα ζώα. Και αρκετά χρόνια, πάρα πολλά χρόνια μετά και στην τέχνη που πήγαινα ας πούμε το μεράκι μου ήτανε στα ζώα. Αλλά μόλις μπήκα μετά στην τέχνη και έμαθα τι να σου δώσει ένα κιλό γάλα (...) εδώ παίρνουν δέκα κιλά γάλα τώρα, άρχισα και μπήκα στο επάγγελμα και τα ξέχασα. Δεν θέλησα, γιατί δεν είχε απόδοση.» (Δ.Γ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.751)

«Από το '75 άρχισαν να πουλάνε πρόβατα... (...) Γιατί δεν βγαίναν οικονομικά. (...) Γιατί εξελιχθήκανε κι άλλα επαγγέλματα μετά. (...) Άρχισαν ... Λίγο ο τουρισμός που ξεκίνησε στο Μέτσοβο, ύστερα βγήκανε άλλα επαγγέλματα, οικοδομές, δηλαδή ανοίξανε δουλειές, ή αλλού φύγαν, πήγαν αλλού για να γίνουνε μαστόροι, άλλοι γίναν μαραγκοί. Πήγαν σε τέχνες. Μάθανε τέχνες τέτοιες δηλαδή. Και φύγαν... (...) Εκείνη την περίοδο ήταν... δεν ήτανε ας πούμε (αποδοτικό το επάγγελμα του κτηνοτρόφου), γιατί βγαίναν άλλα επαγγέλματα που ήταν πιο αποδοτικά. (...) Ήταν τάση της εποχής, γιατί ήτανε μια μεταβατική περίοδος. Άρχισε μια εξέλιξη, μια ανοικοδόμηση. Κατάλαβες; Ζητούσαν χέρια κι αλλού. (...) Πιο παλιά ήταν... πώς να σου πω, ευλογία να 'χει κάποιος πρόβατα, ας πούμε και ζωντανά δικά του. Μετά, μόλις εξελίχθηκαν οι άλλες τέχνες, μετά το '70 που εξελίχθηκαν, ας πούμε οι άλλες τέχνες έπεσε το κύρος των κτηνοτρόφων, δηλαδή είχαν...

και τώρα ακόμα περισσότερο, γιατί σου κτηνοτρόφος... Δεν θέλαν, ας πούμε, κτηνοτρόφο. Τώρα, οι κοπέλες δεν θέλουν να παντρευτούν κτηνοτρόφο.» (Κ.Δ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.752)

«Δεν έχει Κυριακή, δεν έχει αργία, δεν έχει να πεις σήμερα δεν μπορώ με πονάει το κεφάλι και δεν θα πάω στην δουλειά. Θα πας θέλεις δεν θέλεις, γιατί τα πρόβατα δεν περιμένουνε. Γιατί γι' αυτό έχουν κάνει οι πιο πολλοί γελάδια, γιατί όσο να 'ναι δεν θέλουν τόση φροντίδα. Δεν θέλουν άρμεγμα, βοσκάνε και μόνα τους. Αλλά το ότι έχει βελτιωθεί η ζωή, πρώτα με τα αυτοκίνητα. Δεύτερον, έχουν στάβλους όλοι.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.753)

«Βρήκαν αλλού πιο αποδοτικές δουλειές ο κόσμος. Αλλά υπήρχαν. Εμείς φύγαμε μόνο, μη σου πω και από το Μέτσοβο απ' τα πρόβατα σκέψου στο Παπαδοπούλι ήμασταν 7 εμείς οι Μπουμπαίοι, οι πατεράδες μας, όχι εμείς. Και εμείς όλοι φύγαμε τακτοποιηθήκαμε, άλλος δεξιά, άλλος αριστερά, άλλος καλύτερα, άλλος χειρότερα, άλλος περισσότερο, λιγότερο. Εν πάση περιπτώσει. Όλοι κάπου βρήκαν.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.754)

Άλλος ένας ζημιογόνος παράγοντας για την κτηνοτροφία ήταν οι πολύ χαμηλές τιμές κάποιων κτηνοτροφικών προϊόντων (Λάγκα & Ράγκος, 2017), όπως του μαλλιού, του γάλακτος, του κρέατος όσο ακόμα βρίσκονταν στο στάδιο που δεν είχαν επεξεργαστεί ή μεταποιηθεί²¹⁶. Η πολιτική των χαμηλών τιμών, που κατά τον Λ. Αρσενίου ήταν αιφνιδιαστική, αδικαιολόγητη και απερίσκεπτη επίθεση εναντίον της κτηνοτροφίας (νομαδικής και ενσταβλισμένης), ξεκίνησε από τη δεκαετία του 1950 κι εξής και είχε σαν αποτέλεσμα να πληγεί η κτηνοτροφία στο σύνολό της. «Η πολιτική αυτή έπληξε την νομαδική κτηνοτροφία, καθώς και τους κατοίκους της ορεινής Ελλάδας. (...) Τα ποιμνία άρχισαν να διαλύονται. Οι ορεινές οικογένειες έχασαν τις ισχυρές καθημερινές τροφές και τον «κουμπαρά». Βρέθηκαν σε απόγνωση. Και φεύγοντας από κάθε χωριό γιδοπρόβατα, άρχισαν να φεύγουν και κάτοικοι. Οι νεότεροι και οι δυναμικότεροι. Μαζί τους, όμως, έφυγαν και δραστηριότητες της ελληνικής υπαίθρου. (...) Ο βίαιος εκσυγχρονισμός, με όση καλή θέληση και αν υποστηριχθεί ότι επιχειρήθηκε, έπληξε την ορεινή οικονομία σε σημείο να έχει δημιουργηθεί η πλάνη ότι η ορεινή Ελλάδα είναι άγονη, ενώ διαθέτει σημαντικές πηγές πλούτου.» (Αρσενίου, 2005, σσ. 133-136).

«Είναι πολλά τα έξοδα (...), εγώ θυμάμαι στα Φάρσαλα, όταν ήμασταν στα Φάρσαλα τόσο το πουλούσαμε το κρέας, όπως έχει σήμερα. Δεν έχει πάρει αύξηση το κρέας. Το γάλα δεν έχει φύγει κι αυτό και τώρα με την ... και με την δραχμή, όταν χα... και με το ευρώ, τότε χαντακώθηκαν! Γιατί τόσο, ένα ευρώ είχε το... 300 δραχμές είχε το γάλα και με το ευρώ 300.(...) Ένα ευρώ. Ενώ τα πράγματα τα άλλα έφυγαν, φύγανε. (...) Όλα τα πράγματα τα άλλα... πήραν αύξηση. Ενώ ετούτα τα είδη των προβάτων δεν... Το τυρί ακρίβυνε. Το τυρί που πουλάει ο έμπορας ακρίβυνε, ενώ το γάλα που το παίρνει από τον κτηνοτρόφο δεν έφυγε.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.755)

---

²¹⁶ Γιατί η τιμή του τυριού για παράδειγμα ήταν και παρέμεινε υψηλή.

Το μαλλί έπαψε να έχει ζήτηση (Λάγκα & Ράγκος, 2017)²¹⁷, παρά τις εξευτελιστικά χαμηλές του τιμές. «Τώρα δεν έχει καμιά αξία. Εμείς και πέρσι και πρόπερσι κουρέψαμε εδώ, εδώ τα κουρεύουμε τούτα 'δω τώρα, γιατί είμαστε εδώ. Τα κουρεύουμε εδώ. Πόσο πήρε 300 κιλά μαλλί, όχι 300, 400 κιλά μαλλί; 60 δραχμές. 60 ευρώ.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.757). Παλαιότερα, η τιμή του μαλλιού ήταν όσο ήταν του κρέατος. «Μια εποχή, μια εποχή είχε το μαλλί 20 δραχμές, θυμάσαι; 20 δραχμές. Πότε ήταν; Όσο είχε και το κρέας. 20 είχε το κρέας, 20 είχε και το μαλλί. (...) Το κιλό. Τώρα τζάμπα. Τώρα δεν το παίρνει κανένας το μαλλί.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.758). Λόγω των σημερινών χαμηλών τιμών κάποιοι κτηνοτρόφοι αναγκάστηκαν άλλοτε να το κάψουν κι άλλοτε να το πετάξουν. Ούτε τα έξοδα του κούρου δεν έβγαζαν με την τρέχουσα τιμή του μαλλιού. «Ούτε τα έξοδα από το κούρεμα, γιατί μαζεύεις κόσμο (...) να τα κουρέψει και έψησες αρνί... (...) μπύρες. Λοιπόν, να δεις εκεί γιατί έκανε ζέστα καμιά δεκαριά εκεί να τα κουρέψουμε και πήρε, ήρθε ένας από την Μηλιά εκεί πόσο; 60 δραχμές. Τι να το... τα κάνεις; Πέρσι το πετάξαμε στο λάκκο.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.759). Μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα το οικονομικό αδιέξοδο μπρος στο οποίο βρίσκονταν οι κτηνοτρόφοι λαμβάνοντας υπόψη μας την περίπτωση του Σ.Μ ο οποίος πρόσφερε όλο το μαλλί της χρονιάς δωρεάν σε κάποιες γυναίκες από τη Μηλιά κι εκείνες δεν το πήραν.

«Είπα σε ένα χωριό αυτού στην Μηλιά σ' έναν εκεί «στείλε τίποτα γυναίκες να μα... να διαλέξουν μαλλί, γιατί ρούτου. Τζάμπα! Άμα θέλει κανένας.» τον είπα. Δεν ήρθε κανένας. «Τζάμπα!» τον είπα. «Δεν θέλω ούτε λεφτά ούτε τίποτα. Να το διαλυ... να φύγει.» Δεν πήρε κανένας.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.760)

Οι παραπάνω δυσκολίες σε συνδυασμό με καινούρια πρακτικά προβλήματα που προέκυψαν όπως 1) τα παιδιά που ήταν σε σχολική ηλικία έπρεπε να πάνε σχολείο και 2) υπήρχαν κτηνοτρόφοι που δεν είχαν άλλο συνεργάτη για να διαχειριστούν από κοινού το κοπάδι ήταν «το τελευταίο καμπανάκι» που χτυπούσε για τους κτηνοτρόφους αυτούς. Στη μεν πρώτη περίπτωση οι οικογένειες που είχαν γυναίκες που πήγαιναν στα χειμαδιά ελλείψει ανδρών και είχαν παιδιά σε σχολική ηλικία δεν μπορούσαν να τα αφήσουν στο Μέτσοβο σε συγγενικά πρόσωπα για να πάνε εκείνες στα χειμαδιά. Πολλές γυναίκες το έκαναν μεν, τα άφησαν στην γιαγιά ή την θεία των παιδιών, αλλά δεν κράτησε απ' ό,τι φαίνεται αυτή η εναλλακτική λύση πάνω από ένα με δύο χρόνια. Η Β.Σ.Γ ανέφερε ότι την πρώτη χρονιά άφησε το παιδί της με συγγενικό πρόσωπο, αλλά την επόμενη χρονιά «δεν μας έπιασαν καλά να το αφήσουμε» (ΑΠ.761).

«(Πούλησαν τα πρόβατα) επειδή πέθανε η γιαγιά μου και μετά πού να μας αφήναν; Μια χρονιά με τον αδερφό μου μας άφησαν στην θεία μου... γιατί μετά ξεκίνησε ο αδερφός μου στην Α' Δημοτικού και έμεινε στην αδερφή του πατέρα μου μια χρονιά. Μετά τι έπρεπε να γίνει; Έπρεπε η αδερφή μου να πάει την επόμενη χρονιά, εγώ την επόμενη, οπότε αναγκαστικά...» (Κ.Δ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.762)

---

²¹⁷ Παλαιότερα το είχαν ανάγκη το μαλλί, ήταν είδος πρώτης ανάγκης αφού με εκείνο, όπως έχουμε ξαναπεί έφτιαχναν τα χαράρια, τις σάσμες, κι όλα τα ενδύματα ανδρών και γυναικών. «Ενώ πριν τότες πού ήταν τα μαλλιά. Τότες τα είχες ανάγκη γιατί σου λέω και για τα ζώα κάναμε, γιατί τα άλογα είχανε σαμάρια επάνω στις πλάτες.» (Γ.Τ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.756).

«(...) μέχρι τότε παντρεύτηκα εδώ ξανά πήγα λίγο στο μαντρί εδώ μέχρι που μεγάλωσαν τα παιδιά και μετά θέλαμε δεν θέλαμε πουλήσαμε τα πρόβατα και ήρθαμε γιατί δεν είχε σχολείο κάτω.» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.763)

«Γίναμε καλύτερα γι' αυτό λένε όταν κάνεις κάτι καλύτερο το αφήνεις και φεύγεις. Τώρα που ήμασταν καλά 'κει κάτω, ήταν κι ωραίο, αφού από δω δεν το περιποιόμασταν τόσο όσο αυτό εκεί πέρα. (...) Και δω γυρίσαμε τώρα και το αφήσαμε εκεί... παράδειγμα, έχει φθορά μεγάλη, γιατί φεύγαμε τον χειμώνα. Και 'κει πάλι το αφήσαμε και φύγαμε ντιπ. Το αφήσαμε, πάει χαμένο. Γιατί εκεί δεν μπορούν τα παιδιά να πάνε, γιατί έχουν παιδιά σχολείο, παιδιά... θέλουν να είναι κοντά. Δεν ήμασταν κοντά απ' το σχολείο. Έπρεπε να πας στην Λάρισα.» (Γ.Τ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.764)

Στη δε δεύτερη περίπτωση οι κτηνοτρόφοι δεν είχαν συνεργάτη για τα πρόβατα, είτε γιατί μεγάλωσε πολύ ή πέθανε ο πατέρας τους, είτε δεν είχαν άλλο αδερφό ή αρσενικό παιδί, είτε ο αδερφός ή το παιδί τους καταπιάστηκε με άλλο επάγγελμα, πιο κερδοφόρο ή ακολούθησε τα «γράμματα».

«Αλλά εντάξει, ο πατέρας μου ήταν μόνος του, δεν είχε άλλον αδερφό, με τον παππού μου όσο μπορούσε ο παππούς, κι αυτό που σου 'πα ύστερα... έπρεπε να πάνε, να πάμε για σχολείο. Οπότε δεν μπορούσαν να αφήσουν πάλι στην θεία μου δυο παιδιά και γι' αυτό το λόγο πουλήσαμε ύστερα τα πρόβατα.» (Κ.Δ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.765)

«Εμείς αυτό, αφού δεν ακολούθησε το παιδί μετά δεν μπορούσαμε εμείς μόνοι μας, γιατί πρέπει να 'χει... εσύ είσαι από πίσω ο μεγαλύτερος να κάνεις μια βοήθεια, μπροστά τραβάει ... τα νιάτα, όπως τραθήσαμε κι εμείς. Ήταν οι παππούδες, αλλά ήταν βοηθητικοί. Εμείς ήμασταν μπροστά στις δουλειές. Ήταν ο Στέργιος, ο Τόλης, το παιδί, εγώ. Ήμασταν εμείς. Μετά ήρθαν οι Αλβανοί, είχαμε Αλβανό (...) τσομπάνο, και εεε... 13 χρόνια είχαμε τους Αλβανούς.» (Ε.Μ, ΣΥΝ.16, ΑΠ.766)

«Κοιτάξτε να δείτε, κτηνοτροφία ήταν παλιό επάγγελμα απ' τους παππούδες μας. Εντάξει, την αγάπησα μέχρι ένα σημείο. Από 'κει και πέρα αναγκαστικά έφυγα από αυτό το επάγγελμα, γιατί τα παιδιά μεγαλώνανε, οι οικογένειες ήταν δύσκολο να μετακινηθούνε εκεί, να πάνε σχολείο παιδιά και τέτοια, ο πατέρας μου μεγάλωσε στα χρόνια, εγώ ήμουν μόνος μου και έτσι αποφάσισα και άλλαξα το επάγγελμα. Άλλα τέσσερα χρόνια ασχολήθηκα κτηνοτροφία- γεωργία όπως στα 'πα αυτά να πούμε. Δεν με τραβούσε και τόσο. Τελικά ασχολήθηκα με την τυροκομεία και το μαγαζί το οποίο με ευχαριστεί περισσότερο απ' όλα.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.767)

Οι εξελίξεις αυτές καθρεφτίστηκαν —κατά τη γνώμη μου— και στις νοοτροπίες της κοινωνίας, οι οποίες νοοτροπίες υπέστησαν κι εκείνες αλλαγές. Το επάγγελμα των κτηνοτρόφων δεν είχε το πρότερον κύρος. Οι ανύπανδρες κοπέλες αρνούταν να παντρευτούν κτηνοτρόφους²¹⁸. Ο Β.Τ τονίζει ότι ακόμα και οι οικογένειες των τσελιγκάδων έπαψαν «να δίνουν» τις κόρες τους σε κτηνοτρόφους. Το μέλλον της κτηνοτροφίας ήταν αβέβαιο. Οι κτηνοτρόφοι από εκεί που ήταν η

²¹⁸ Η Α. Οικονόμου (2008) παρατηρεί ότι η άρνηση των νεαρών κοριτσιών να παντρευτούν κτηνοτρόφους εμφανίζεται από το 1970 κι εξής.

συντριπτική πλειοψηφία έγιναν συντριπτική μειοψηφία. Τα παιδιά των κτηνοτρόφων, αλλά και των κερατζίδων, ένιωθαν μειονεκτικά στο σχολείο μπρος στους συμμαθητές τους που είχαν πατεράδες με καταστήματα, α) γιατί αποτελούσαν μειοψηφία και β) γιατί οι γονείς των πρώτων ουδέποτε έδειχναν ενδιαφέρον (ή δεν είχαν το χρόνο να ενδιαφερθούν) για την πρόοδο των παιδιών τους κι ως εκ τούτου δεν είχαν επικοινωνία με το δάσκαλο, ενώ οι γονείς των δεύτερων είχαν.

«Μετά, μόλις εξελίχθηκαν οι άλλες τέχνες, μετά το '70 που εξελίχθηκαν, ας πούμε οι άλλες τέχνες έπεσε το κύρος των κτηνοτρόφων, δηλαδή είχαν... και τώρα ακόμα περισσότερο, γιατί σου κτηνοτρόφος... Δεν θέλαν, ας πούμε, κτηνοτρόφο. Τώρα, οι κοπέλες δεν θέλουν να παντρευτούν κτηνοτρόφο. Ή δεν είναι έτσι;» (Γ.Μ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.768)

«(...) αφού και τραγούδια λέγανε ότι δεν θέλαμε και στο ... τσελνικάδες.» (Α.Μ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.769)²¹⁹

«Εγώ όταν πήγαινα σχολείο στο δημοτικό, να σου πω απ' την τάξη μου (ήμουν) η μοναδική... δυο παιδιά αν ήταν παιδιά κτηνοτρόφων, στην εποχή μου. Στην εποχή του Γιώργου ήταν πιο πολλοί. (...) Αγωγιάτης (ήταν ο πατέρας μου). Μετά που πούλησε τα πρόβατα, γιατί δεν μπορούσαν να μείνουν άλλο εκεί πέρα, γιατί και εμείς μεγαλώσαμε και έπρεπε να πάμε σχολείο, οπότε αγόρασε μουλάρια για να ζήσει. Ναι, κι εγώ... εμάς μας έβλεπαν έτσι τα παιδιά που ήμασταν ... που 'χαμε ζώα, ξέρεις, οι συμμαθητές μου. Ένιωθα μειονεκτικά. (...) Το μεγαλύτερο (ποσοστό παιδιών κτηνοτρόφων) μιλάμε για 5% αν είχαν ζώα τότε, στην εποχή μου. Το ίδιο και η αδερφή μου. (...) Εγώ είμαι του '71 γεννηθείσα. Οπότε, τότε δεν ήταν πάρα πολλοί. Ειδικά με τ' άλογα, χειρότερα ακόμα με τα μουλάρια, σαν αγωγιάτης απ' ότι τα πρόβατα.» (Κ.Δ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.770)

«Πρώτα, αυτοί που ήταν στο δημόσιο, αυτοί που είχανε τα καταστήματα, αυτοί ήταν ας πούμε «κάπως», γιατί είχανε επικοινωνία με τους δασκάλους, τους βλέπανε. Τώρα, εμείς πηγαίναμε μόνο το τυρί. Αυτή ήταν η μόνη επικοινωνία που είχαμε με τον δάσκαλο. (...) Καλύτερα ήταν αυτοί που είχαν τις τέχνες. Εδώ ήταν ένα υποτιμητικό επάγγελμα να 'σαι κτηνοτρόφος. Έτσι ήταν τότε. (...) Εγώ το έβλεπα ας πούμε σαν παιδί. Και έτσι είναι και τώρα. «Άι τσομπάνη» του λέει ο άλλος. Κατάλαβες;» (Γ.Μ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.771)

«Σε κάποια ηλικία, ας πούμε, εντάξει και 'μεις δεν τα θέλαμε. Μην νομίζεις ότι θέλαμε, ας πούμε, γιατί βλέπαμε τα παιδιά, τους συμμαθητές που πήγαιναν σε κατασκηνώσεις, παίζανε τα παιχνίδια, είχανε το καλοκαίρι δικό τους να ασχολούνται και 'μεις ήμασταν στην δουλειά.» (Γ.Μ, ΣΥΝ.10, ΑΠ.772)

Στον κτηνοτροφικό τομέα έμειναν λίγα άτομα, κάποια από τα οποία ήταν παλαιότερα τσοπάνοι, γιατί κατά τον Β.Τ οι τσοπάνοι είχανε μεράκι να γίνουν κάποια μέρα κι εκείνοι κτηνοτρόφοι με υπολογίσιμο αριθμό αιγοπροβάτων. Άλλοι, ενώ δεν άφησαν την κτηνοτροφία, ασχολήθηκαν με

²¹⁹ Αναφέρεται στο τραγούδι «Nu- ni te voi bre picurare» που σημαίνει «Δε σε θέλω βρε τσοπάνη». Για τους στίχους του τραγουδιού βλ. «ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ».

την εκτροφή αγελάδων που απαιτούσε λιγότερη μέριμνα. Υπήρχαν άλλες περιπτώσεις που στράφηκαν στο επάγγελμα του τυροκόμου και του κρεοπώλη.

«Και στο Παπαδοπούλι όλοι αυτοί οι τσελιγκάδες που ήταν οι Μπουμπαίοι οι δικοί σας και αυτοί κανένας δεν έχει πρόβατα τώρα. Πιο πολύ τώρα στο Μέτσοβο έχουν πρόβατα όσοι ήταν τσομπαναραίοι. Ίσως αυτοί είχαν το μεράκι να δουν, να κάνουν δικά τους κοπάδια κι έχουν κάνει πρόβατα κι έχουν μεγάλα κοπάδια.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.772)

«Και τα τρία (τα παιδιά ασχολήθηκαν με την κτηνοτροφία. (...)) Αλλά σαν επάγγελμα τα παιδιά μετάνιωσαν. (...) Αλλά από ένας ένας ύστερα έφυγαν. Ένας πάει τυροκομείο πάει για δουλειά βρήκε ένα τυροκομείο, παντρεύτηκε, ο άλλος έμεινε με τα πρόβατα μένα μαζί, και ο τρίτος πάει στο τυροκομείο το άλλο.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.773)

Τόσο μεγάλη ήταν η έξοδος των ανθρώπων από το κτηνοτροφικό επάγγελμα που η κτηνοτροφία θα είχε εγκαταλειφθεί σε μεγάλο βαθμό αν δεν είχε ενισχυθεί, από τη δεκαετία του '90 κι εξής, από τους Αλβανούς μετανάστες (νομίμους και μη) όπως ομολογούν οι Μετσοβίτες²²⁰.

«Μετά, εκείνα τα χρόνια υπήρχε κόσμος. Τα εργατικά τα χέρια ήταν πιο φθηνά, δεν ήταν μόνο πιο φθηνά, δεν έβρισκε δουλειές ο κόσμος. Σήμερα τα χρόνια που πέρασαν τώρα ήταν τόσο οι δουλειές που δεν έβρισκες άνθρωπο. Η κτηνοτροφία τώρα τελευταία απ 'το '90 και την έσωσαν οι Αλβανοί. Εάν δεν υπήρχαν οι Αλβανοί δεν θα υπήρχε κτηνοτροφία, θα 'ταν ελάχιστα.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.774)

«Αλλά ήταν πολύς κόσμος όπως είπαμε. Δεν κόστιζαν και πολύ. Μετά άρχισαν σιγά σιγά να αραιώνουν. Και τώρα ξέρεις τσομπάνοι είναι μόνο οι Αλβανοί. Αυτοί που δεν έχουν δικά τους πρόβατα. Αλλάξαν τα πράγματα.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.775)

Η κατάσταση της κτηνοτροφίας από το '70 κι εξής παρουσιάζει συνοπτικά την παρακάτω εξέλιξη. Η συντριπτική πλειοψηφία των Μετσοβιτών ασχολείται με άλλα επαγγέλματα (καταστήματα, ξενοδοχεία, καφετέριες, ταβέρνες κ.λπ). Οι ασχολούμενοι με την κτηνοτροφία μπορεί να είναι λιγότεροι αριθμητικά, αλλά έχουνε μεγαλύτερα κοπάδια²²¹. Η πλειοψηφία των υπαλλήλων/τσοπάνων είναι Αλβανικής καταγωγής. Όπως αναφέραμε και προηγουμένως ένα μέρος των κτηνοτρόφων έστρεψε την οικονομική του δραστηριότητα στην ανατροφή αγελάδων (Γάτσιος, 2002, σ. 77) κι άλλοι αλόγων αντί των αιγοπροβάτων, χάριν ευκολίας.

«Είχαμε από 30, ενώ τώρα δεν υπάρχει κοπάδι με 30, πάνω από 500 κάθε κοπάδι, οπότε υπάρχει ένα ποσό μεγάλο. (...) Είναι λιγότερα... λιγότερες οικογένειες, αλλά αυτές οι οικογένειες... ήμασταν πολλές οικογένειες, αλλά τον αριθμό των προβάτων ήταν το ίδιο,

²²⁰ «Μετά το 1990 λύθηκε εν μέρει και το πρόβλημα των βοσκών/τσοπάνων με την είσοδο στη χώρα και ιδιαίτερα στην περιοχή της Ηπείρου Αλβανών, λαθρομεταναστών ή νόμιμων που εργάζονται στις στάνες έναντι χαμηλού μισθού (70.000- 100.000 δρχ. το μήνα). Οι Βλάχοι κτηνοτρόφοι δεν είναι πολύ ευχαριστημένοι από τις υπηρεσίες αυτών των τσοπάνων αλλά λένε ότι για να πάρουν δικούς τους, θα πρέπει να πληρώσουν τα διπλάσια και παραπάνω, 160.000-200.000 το μήνα (...) Όλοι όμως οι κτηνοτρόφοι του Κεφαλοβρύσου αναγνωρίζουν και συχνά το δηλώνουν ότι, αν δεν υπήρχαν οι Αλβανοί, θα είχε εγκαταλειφθεί οριστικά η αιγοπροβατοτροφία.» (Αλεξάκης, 2009, σ. 62).

²²¹ Η Α. Οικονόμου (2008) υποστηρίζει ότι η αύξηση των κοπαδιών παρά τη μείωση των ενασχολούμενων με την κτηνοτροφία ήταν συνέπεια και του ενσταθλισμού των ζώων σε τοποθεσίες που βρίσκονταν σε κοντινή ακτίνα από τους οικισμούς.

γιατί εγώ 50, εσύ 70, ο άλλος 100. Ενώ τώρα, αυτές οι οικογένειες που παραμείνανε ακόμα στην κτηνοτροφική αυτή, φτιάξανε από 1.000, 500, 700, 800 και τα έχουν αυτοί ακόμα... τους βοήθησε όμως, βοηθηθήκανε, γιατί παίρνουν επιδοτήσεις.» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.776)

«Είναι πολύ λίγες οι οικογένειες τώρα. (...) Τώρα έχουν πρόβατα, έχουν κάνει και γελάδια. Τώρα είναι Μπουμπαίοι αυτοί και αυτοί εκεί επάνω είναι στην γειτονιά σας που είμαστε εκεί συμπέθεροι. Του Σωτήρη του Μπούμπα της Αντιγόνης... Την ξέρεις την Αντιγόνη; Είναι η νύφη μας από αυτή την οικογένεια. Αυτοί έχουν πρόβατα, δυο αδέρφια, οι Τριταίοι, οι Σιουτήδες. Γελάδια έχουν πολλοί, ο Τόλιας έχει πρόβατα, και γελάδια ένας άλλο Τόλιας.. (...) Ο Τόλιας ο Γκόκας που τον λέμε, του Αποστόλη του Τόλια, ο Τάκης ο Τόλιας του Μενέλα που έχει αγελάδια, οι Σιουταίοι είναι τρία αδέρφια οι οποίοι έχουν και πρόβατα και γελάδια έχουν αυτοί, άλογα έχουν πολλά. Είναι ένας που έχει πολλά άλογα ο Τόπης ο Γκόγκος, πάνω από 100 άλογα. Έχει για να αναπαραγωγή, πουλάει. Τσομπικαίοι... Οι Τσομπικαίοι έχουν πρόβατα, ο Μπίσας ο Τριαντάφυλλος, ο Πλάκας... (...) Μπούμπας κι αυτός. (...) Έχουν όλοι μεγάλα κοπάδια τώρα, 600, 700. Έχουνε πολλά.» (Β.Τ, ΣΥΝ.31, ΑΠ.777)

Την πορεία για τα χειμαδιά την κάνουν σήμερα μόνο δυο κοπάδια με τα πόδια, χωρίς τη χρήση φορτηγού. Με αυτόν τον τρόπο 1) γλιτώνουν τα μεταφορικά έξοδα που θα είχαν αν έπαιρναν φορτηγό και 2) βρίσκουν πολύ χορτάρι καθ' οδόν αβόσκητο. Οι υπόλοιποι φορτώνουν το κοπάδι τους στα φορτηγά.

«Στο δρόμο που πηγαίνεις τώρα υπάρχουν χορτάρια πολλά και δεν υπάρχουν πρόβατα και κόσμος και τρώνε καλά.» (Β.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.778)

«Αυτοί είναι ο Τσομπικός ο Τάκης, δεν ξέρω αν τον ξέρεις, του Πέτρη το παιδί, του Πέτρη του Τσομπίκου. Ξαδέρφια με το μπαμπά σου. Πρώτα ξαδέρφια. Ο άλλος ο Τόλιας. Δεν τον ξέρεις ούτε αυτόν εσύ. Τα πηγαίνουν με τα πόδια. (...) Άκουσε 'δω, τα πηγαίνουν με τα πόδια, εμ να βοσκήσουν, γλιτώνουν και τα λεφτά απ' τα αμάξια, κατάλαβες; Θέλουν 2.000 ευρώ για να τα φορτώσουν. Τα γλιτώνουν αυτά τα λεφτά. (...) Έμαθαν έτσι αυτοί ... τα πηγαίνουν συνέχεια.» (Β.Κ, ΣΥΝ.4, ΑΠ.779)

«Την άνοιξη μετά, αλλά μετά όταν βγήκαν τούτοι οι νέοι κτηνοτρόφοι, που βγήκαν με αυτοκίνητα, με αυτοκίνητα, και τα φέρναν με αυτοκίνητα, δεν ταλαιπωρήθηκαν αυτοί καθόλου.» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.780).

«Είχαμε εμείς συνηθίσει και χειρότερα. Σήμερα δεν το κάνει, δεν μπορεί και έχει δίκιο ο άλλος, δεν το κάνει. Μόνο γιατί σήμερα κοίταξε τώρα είναι τα μέσα. Τώρα για να πας στο Παπαδοπούλι από δω άμα έχεις αυτοκίνητο για 2- 2 ½ ώρες είσαι στο Παπαδοπούλι. Τότε με τα πόδια ήθελες τρεις μέρες να 'ρθεις, τρεις μέρες. Και χώρια η ταλαιπωρία. Τώρα πας άνετα. Όσην ώρα έκανες να πας απ' εδώ στα λιβάδια που είχες τις στρούγκες, ήθελες 2 ½ ώρες περίπου, τώρα για 2 ½ ώρες πας Παπαδοπούλι.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.781)

Άλλοι πάλι τα κρατούν και το χειμώνα στο Μέτσοβο σταβλισμένα²²². Με την είσοδο της Ελλάδος στην Ε.Ο.Κ, τη νυν Ευρωπαϊκή Ένωση, εδόθησαν επιδοτήσεις στους κτηνοτρόφους. Κατά τα λεγόμενα κάποιων πληροφορητών ένα μεγάλο μέρος των κτηνοτρόφων ξόδεψε τα επιδοτούμενα χρήματα σε α) αυτοκίνητα, β) άλλες ανέσεις που δεν σχετίζονταν με την κτηνοτροφία, γ) για να πληρώνουν Αλβανούς τσοπάνους για να αναλαμβάνουν εξολοκλήρου τις κτηνοτροφικές εργασίες. Έτσι πολλά μαντριά του Μετσόβου έμειναν στην κατάσταση που βρίσκονταν χωρίς να αναβαθμιστούν.

«Αυτές οι επιδοτήσεις και βρήκαν και μια ευκαιρία με τους Αλβανούς και βάζανε... πώς το λέγανε... τσομπαναραίοι το λέγαμε όποιος πήγαινε υπάλληλος στα πρόβατα, τσομπαναραίοι, πάω για τσομπάνος, και τότε πήγαν καλά τα πράγματα με τις επιδοτήσεις απ' την ΕΟΚ πήραν κι αυτοκίνητα —που ξέραμε αυτοκίνητα, και πού ξέραμε εμείς... (...) Το μόνο μέσο τότε ήταν το γαϊδούρι...(...) Δεν κάθονται αυτοί ρε παιδί μου. Αφού βρήκαν μια ευκαιρία με τους Αλβανούς, με την επιδότηση. Θα είχαν πλουτίσει εδώ οι κτηνοτρόφοι. (...) Θα είχαν πλουτίσει. Τα λεφτά τα έδωσαν για να κάνουν βόλτες με τ' αυτοκίνητα και τα λεφτά τα παίρνουν οι Αλβανοί, που βοσκούσαν τα πρόβατα.» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.783)

«Παίρναν αυτοκίνητο, γλεντούσαμε... Πάνε τα λεφτά. (...) Για κοίταξε να σου πω εγώ. Ήταν άνθρωπος εδώ με 2.000 πρόβατα, με 1.000 πρόβατα και δεν έχουν στάβλο. Δεν είχαν στάβλο για τα πρόβατα. Πώς είχαν εγκαταστάσεις; (...) Δεν είχαν καθόλου (εγκαταστάσεις). Έπαιρναν, έτρωγαν τις επιδοτήσεις μοναχά. Τα πρόβατα έξω, στα χιόνια. Οι επιδοτήσεις ήταν να κάνεις στάβλο. (...) Μας έκαναν απ' την ΕΟΚ, πέντε- δέκα στάβλοι έκανε η ΕΟΚ, κι αυτά δεν τα περιποιηθήκαμε και πέσανε. Είχαμε μάθει για φαΐ εμείς. Για έτοιμο. Είχαμε μάθει για έτοιμο η Ελλάδα, για έτοιμο. Δεν δούλευαν²²³. Κάποιοι Γκαραγκούνηδες, γιατί αυτοί μας χρέωσαν περισσότερο, οι Γκαραγκούνηδες που έχουν πλούσια τόπια που παράγουν εκεί, δεν δούλευαν. (...) Ή έβαζαν είτε ... 20 στρέμματα χωράφι έβαζαν τον

---

²²² Η Γ.Τ υποστηρίζει ότι η σταβλισμένη κτηνοτροφία είναι μεν ευκολότερη για τους κτηνοτρόφους γιατί αποφεύγουν τη μεγάλη ταλαιπωρία της μετακόμισης, αλλά δεν είναι η καλύτερη λύση για τα πρόβατα.

«Καλό δεν είναι, γιατί έξω είναι καλύτερα να τα βγάλεις από λίγο έξω τα πρόβατα, αλλά τι να τα κάνεις, πού να τα βγάλεις δω έξω τώρα; Παράδειγμα φέτος είναι καλός καιρός και μπορείς και τα κρατάς λίγο έξω, αλλά άμα χιονίσει, γιατί φέτος δεν έχει χιονίσει κιόλας, παράδειγμα, ναι. (...) Γιατί ξέρεις, γιατί είναι πιο εύκολο (να τα σταβλίζουν); Γιατί δεν έχεις την μετακίνηση αυτήν. Γιατί τι κάναμε; Μαζεύαμε όλα τα πράγματα από δω τα φορτώναμε στο αυτοκίνητο, πήγαινε εκεί βάλ' τα στην σειρά. Όλο ταλαιπωρίες, όλο δουλειές παραπανίσιες ήταν!» (Γ.Τ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.782)

²²³ Η Γ.Τ όμως εξηγεί γιατί οι Γκαραγκούνηδες δε δούλευαν. Το κράτος στα πλαίσια αγροτικών μεταρρυθμίσεων που έκανε είχε προτείνει την αγρανάπαυση των χωραφιών αντί της εντατικής καλλιέργειας. Λόγω της μη χρήσης των χωραφιών τους εκείνη τη χρονιά οι γεωργοί θα ελάμβαναν επιδότηση από τον αρμόδιο κρατικό μηχανισμό. Επισημαίνει δε ότι κάτι αντίστοιχο δεν εφάρμοσε το κράτος για τους κτηνοτρόφους, να τους πληρώνει χωρίς εκείνοι να δουλεύουν.

«Είναι, αλλά αυτοί οι πιο πολλοί τα χάλασαν με επιδοτήσεις, γιατί τους είπαν από το κράτος να μην τα βάλουν κάθε χρόνο, να αφήσουν τα χωράφια να ξεκουραστούνε και θα τα πληρώσουμε εμείς. Τους έδιναν επιδοτήσεις πιο πολλές. Κα... κι ο κόσμος έμαθε ύστερα, δίχως να δουλέψουνε ... (...) έπαιρναν τις επιδοτήσεις δίχως να βάλουν ρεύμα να κάνουν έξοδα τέτοια... Γι' αυτό ήταν μια περίοδος που γινόταν κάτι τέτοια αυτά, ενώ στα πρόβατα δεν είτε κανείς «να τα πουλήσεις για να καθίσεις και να σε πληρώσουμε.» ή «να μην τ' αρμέξεις», γιατί άμα δεν τ' άρμεγες δεν γινόταν τίποτα. Αυτό έγινε.» (Γ.Τ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.782)

Αλβανό να αλλάξει τους σωλήνες και αυτός καθόταν στο καφενείο.(...) Παίρναν τα λεφτά απ' τις επιδοτήσεις... (...) Το '81 βγήκανε (οι επιδοτήσεις); Τότε. Πότε βγήκε ο Παπαντρέου; Το '81, γιατί έπεσε στα πακέτα. Έπεσε στα πακέτα ο Παπαντρέου, τότε. Αυτός τα διαχειρίστηκε τα λεφτά της ΕΟΚ και τα σκόρπισε στον λαό. Γι' αυτό λέει «Τσοβόλα δωσ' τα όλα». (...) Βγήκε ο Παπαντρέου τότε και πήρε τα πακέτα και τα σκόρπισε στο λαό «Δώσε κι εσύ, πάρε κι αυτόν, μόνο να μας ψηφίσεις.» Δώσ' του και δώσ' του.(...) Και φτάσαμε σ' αυτά τα χάλια. (...)Ε, μα έφαγαν οι μεγάλοι. Όποιος είχε μαχαίρι έκοβε.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.785)

Όσοι όμως κτηνοτρόφοι διαχειρίστηκαν σωστά τα χρήματα των επιδοτήσεων βελτίωσαν τις σταβλικές τους εγκαταστάσεις και το σπίτι όπου έμεναν εκείνοι κοντά στα πρόβατα έτσι ώστε να έχει όλες τις ανέσεις της σημερινής εποχής (πλυντήριο ρούχων, ψυγείο, τηλεόραση, φως, ηλεκτρική κουζίνα κ.λπ). «Η μάντρα, το γρέκι είναι έβαζαν τις πλάτες τότε, έφτιαχναν πλάτες από τσίγκια κι από άχυρα και έφραζαν γύρω γύρω γύρω μεγάλο για να μη τις αρπάξει αέρα κι έβαζαν τα πρόβατα μέσα και τα κλιναν πόρτα. Ενώ τώρα δεν έχουνε γρέκια. Το γρέκι έχουν μόνο το καλοκαίρι. Έχουν ασφάλεια τώρα τα πρόβατα. Έχουνε στάβλο. Μπαίνουν μέσα σε στάβλο και δεν έχουν ανάγκη από χιόνια και από ... τότε δεν υπήρχαν έτσι ... τα είχαν σε γρέκια και ήταν ταλαιπωρία και για τα ζώα και για όλα. Αλλά τώρα είναι μέχρι και φως βάζουν μέσα τώρα στους στάβλους όταν γεννάν τα πρόβατα για να μην τα χάσουνε τα αρνάκια, να τα γνωρίσουνε τ' αρνάκια τους, (...)» (Β.Γ, ΣΥΝ.18, ΑΠ.786). Τα ζώα τρέφονται καλύτερα χάρη στο πλήθος των ζωοτροφών που κυκλοφορούν στην αγορά.

«Σήμερα τα ταΐζουν πολύ τα πρόβατα, τα δίνουν πολύ φαγητό. Τότες δεν υπήρχε χρήμα, όπως τώρα με την Ευρωπαϊκή Ένωση, που παίρνει τις επιδοτήσεις. Είναι διαφορετικά τότες με τώρα. Είναι μέρα με νύχτα.» (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.787).

«Καλομάθανε (τα πρόβατα). Ή ας είχε χιόνι και βροχή να 'τανε δεν τα 'βγαζες έξω, με το χιόνι και 15 μέρες να 'ταν συνέχεια μέσα και τώρα τελευταία, εντάξει εμείς τώρα έχουμε φύγει, τρεις- τέσσερις μήνες και στα χειμαδιά κάτω οι περισσότεροι ή βρέχει ή χιονίζει ή έχει καλοκαίρι τα κρατάνε μέσα. (...) Ή θα 'ναι σταθερά στο γάλα και στην ταλαιπωρία, και στα δύο. Αλλά και στο γάλα θα 'ναι σταθερά, γιατί η προβατίνα έχει ένα αυτό, έκανε σήμερα καλό καιρό 2-3-5 μέρες μόλις άρχισε ή κρύο ή τέτοια ελάττωνε το γάλα. Είναι φυσικό ότι κάτι όταν δεν αισθανόμαστε καλά... Έτσι δεν είναι; Έτσι και τα ζώα. (...) Τώρα είναι καλύτερο το σύστημα γιατί και σταθερό έχουνε το γάλα και ταλαιπωρία δεν υπάρχει και στα ζώα, αλλά και στον άνθρωπο. Αλλά τότε τα παλιά με το χορτάρι.» (Κ.Μ, ΣΥΝ.19, ΑΠ.788)

«Μερικές φορές είχαμε (απώλειες), άμα ήταν κακοκαιρία είχαμε γιατί δεν είχες να τα ταΐσεις τα πρόβατα. Όσο να ήταν είχαμε απώλειες. Ήταν κακοριζικιά μεγάλη. Τώρα έχουν τακτοποιηθεί πολύ καλύτερα, εδώ και τριάντα, σαράντα χρόνια (...)» (Γ.Τ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.789)

«Τότε άμα έριχνε χιόνι πολύ μπορούσες και να τα χάσεις τα πρόβατα. (...) Μια βδομάδα νηστικά τα μισά ψοφούσαν.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.790)

Οι καλές εγκαταστάσεις σε συνδυασμό με το τάισμα των αιγοπροβάτων με ζωοτροφές ήταν από την μία οι σημαντικότεροι παράγοντες χάρη στους οποίους αυξήθηκε και σταθεροποιήθηκε η γαλακτοπαραγωγή, αλλά από την άλλη οι ίδιοι υπήρξαν οι παράγοντες που ανέβασαν κατά πολύ τα έξοδα των κτηνοτρόφων. «Δεν είχαν τα πρόβατα έξοδα όπως έχουν τώρα. Δεν έπαιρνες παραγωγή. Δεν ήσπραζες τίποτα, αλλά δεν έδωνες τουλάχιστον. Δεν ξόδευες. Τώρα έχουν έξοδα μεγάλα.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.791). Κατά τον Δ.Γ (ΣΥΝ.33) το Μέτσοβο χάνει ένα μεγάλο μέρος πιθανών εσόδων του λόγω των εισαγόμενων ζωοτροφών και της χαμηλής τιμής των κτηνοτροφικών προϊόντων. Προτείνει οι ίδιοι οι παραγωγοί να πουλούν στην τοπική αγορά τα προϊόντα τους για να έχουμε μεγαλύτερο κέρδος.

«Χορτάρια δεν έχεις, ας πούμε εδώ στο Μέτσοβο, πρέπει να το φέρεις απ' το Μποχώρι. Γιατί δεν προόδεψε η κτηνοτροφία στο Μέτσοβο; Γιατί την πρώτη ύλη την παίρνουμε από αλλού. Δεν έχουμε, δεν παράγουμε, ούτε χορτάρια παράγουμε. Μόνο και μόνο την μεταφορά να σας βάλω εγώ, αυτό το κέρδος που θα 'χες, παρόλο που έχουσε βελτιώσει την ράτσα, τα πρόβατα, τις αγελάδες, πο' 'χουνε γάλα πολύ, υπάρχει συναγωνισμός, βγάζεις 2 τόνους γάλα αλλά στο παίρνει με 40 λεπτά. Για να πιάσεις ένα ευρώ πρέπει να το μοιράσεις στα σπίτια, να πεις ότι πουλάω γάλα, το δίνω ένα ευρώ, το παίρνει ο κόσμος. Αυτό ποιος να το κάνει τώρα; Οι νέοι; Δεν υπάρχει κάποιος νέος να κάνει αυτή τη δουλειά, να πουλάει φρέσκο γάλα.» (Δ.Γ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.792)

Οι κτηνοτρόφοι διευκολύνονται για τις δικές τους μετακινήσεις με τα Ι.Χ αυτοκίνητα που διαθέτουν. Χάρη στα αυτοκίνητα, τη θερινή περίοδο πηγαίνουν στο σπίτι τους στο Μέτσοβο και κοιμούνται κι όχι στο μαντρί όπως παλαιότερα. «Τώρα έχουν τα αυτοκίνητα οι κτηνοτρόφοι. «Τώρα δεν κοιμάται κανένας με τα πρόβατα στις στάνες τους.» (Α.Τ, ΣΥΝ.5, ΑΠ.793).

Από όλα τα παραπάνω μπορούμε να συνάγουμε το συμπέρασμα ότι η ζωή των κτηνοτρόφων έχει σημειώσει μεγάλες προόδους. Ο Γ.Π (ΣΥΝ.6) ενώ ισχυρίζεται ότι η κτηνοτροφία με τις σημερινές συνθήκες είναι «η καλύτερη επιχείριση», εντούτοις διακρίνει ότι οι σημερινοί άνθρωποι έχουν πολύ άγχος.

«Τώρα κοίταξε, θα σου πω μια λέξη εδώα. Τώρα η καλύτερη επιχείριση είναι, όπως επιδοτήσεις, μαντρί με όχι με... μέχρι μπάνιο, μαντρί μέχρι τα πάντα που ούτε εδώ δεν τα 'χουμε τόσα, τα πάντα, είναι η μεγαλύτερη, η καλύτερη επιχείριση (...）」 (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.794)²²⁴

«Από ταλαιπωρίες μεγάλες, αλλά εγώ τώρα όπως βλέπω, που έζησα τόσα χρόνια και έγινα 82 χρονών, δεν είχαμε άγχος έτσι, όπως έχουμε τώρα... (...) δεν τους λείπει τιπα- τίποτα, και τους βλέπεις αγχωμένους. Εμείς, και νηστικοί και σφυρίζαμε στο δρόμο, και τραγουδούσαμε στο δρόμο. Τα πάντα. Τώρα δεν βλέπεις κανένα.» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.795)

Αν ισχύει η άποψη ότι το μέλλον βρίσκεται στη νέα γενιά, για την κτηνοτροφία, απ' ό,τι φαίνεται, είναι δυσοίωνο. Η πλειοψηφία των νέων στράφηκε «στα γράμματα», αλλά τα γράμματα «δεν

---

²²⁴ Για την αντίθεση μεταξύ θερινής vs χειμερινής κατοικίας βλ. (Nitsiakos, 1985, σ. 36). Την πρώτη (στο ορεινό χωριό) τη περιγράφει θλιβερή, ενώ τη δεύτερη (στα χειμαδιά) σύγχρονη κατασκευή, πλήρως επιπλωμένη και εξοπλισμένη, σαν τις κατοικίες των γηγενών.

έχουν ψωμί». Ο Γ.Π (ΣΥΝ.6) επισημαίνει ότι «τα γράμματα δεν έχουν ψωμί» είτε επειδή βλέπει τη δύσκολη οικονομική κατάσταση της σημερινής εποχής, είτε επειδή δεν αντιλαμβάνεται «την πνευματική εργασία ως πραγματική εργασία» (Κλωνή, 2000, σ. 424). Υποστηρίζει ότι δεν μπορεί να ζήσει κάποιος από την πνευματική εργασία. «Μετά αυτή η γενιά που ήρθε το ρίξαν όλοι στα γράμματα, που δεν έχουν τώρα ψωμί τα γράμματα, έτσι όπως φαίνεται. Φαίνεται πως φανερά, δεν έχουν ψωμί. Και φύγαν τα παιδιά από 'δω, γιατί δεν υπήρχε δουλειά.» (Γ.Π, ΣΥΝ.6, ΑΠ.796). Μόνο δύο νέοι, βιώνοντας τη δύσκολη οικονομική κατάσταση της χώρας, δραστηριοποιήθηκαν στον κτηνοτροφικό τομέα ελπίζοντας σε κάτι καλύτερο. «Δεν έχει τσάρκους τώρα, τσάρκους, δεν έχουν, δεν βγαίνουν παιδιά για ν' ακολουθήσουν στα πρόβατα. Κάπως να σφίχτηκε λίγο και είναι κανά δυο νέοι.» (Σ.Μ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.797). Η Γ.Τ σχολιάζει ότι τα παιδιά αυτά είναι ακόμα ανύπανδρα κι αν παντρευτούν, αμφιβάλει για το κατά πόσο θα μπορέσουν να αναταπεξέλθουν οι σύζυγοί τους στις «δυσκολίες» της κτηνοτροφικής ζωής. «Τάχα λέμε ότι τώρα έχουμε δυσκολία, έχουμε μάθει τώρα με πολλές ανέσεις Σοφία. Αναλόγως από τι έχουμε ζήσει εμείς, τώρα είμαστε στον Παράδεισο. Σήμερα. Τώρα δεν ξέρω αύριο, μεθαύριο. Σήμερα είμαστε με το φως μας, με τη ζέστη μας. Με όλα. Με το φαγητό μας. Με την καθαριότητα. Με όλα τα καλά. Καμία σχέση όπως παλιά. Καμία σχέση.» (Α.Γ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.798). Η Γ.Τ και ο Δ.Γ παραθέτουν τις ευκολίες της σημερινής κτηνοτροφίας και γενικότερα της σημερινής ζωής: τηλέφωνα, αυτοκίνητα, διαμονή στο σπίτι του ο κτηνοτρόφος, σταβλισμένη κτηνοτροφία και το χειμώνα, πηγαionoφέρουν τα παιδιά στο σχολείο με το αυτοκίνητο, πηγαίνουν μια στο τόσο διακοπές.

«Έχουν μπει σε πρόγραμμα. (...) Έχουν τώρα κανά δυο στο Μέτσοβο έχουν γυρίσει τα παιδιά τώρα εδώ. Εάν θα καθίσουν δεν ξέρω. Τώρα που γύρισαν στην φύση δεν έχουνε γυναίκες ακόμα. Όταν θα έχουν γυναίκες δεν αντέχουν σε τέτοια, στις ταλαιπωρίες κι αυτό... Δεν είναι ταλαιπωρίες τώρα, γιατί έχουν αυτοκίνητα τώρα, είναι... δεν πάνε με τα πόδια... (...) Τηλέφωνα στο αυτί όλην την ώρα. (...) Είναι τα σπίτια άμα έχουν ... παράδειγμα, άμα είναι εδώ έρχονται εδώ το βράδυ. Κλείνουν τα πρόβατα τον χειμώνα, το καλοκαίρι αυτού πάνω, το αυτό... τα... κι έρχονται εδώ στο σπίτι. Γιατί τον χειμώνα πάλι μαζεύονται μαζί εκεί στο σπίτι όλοι. Πάνε και τα παιδιά, άμα τα παιδιά στο σχολείο τα παίρνουν με τ' αυτοκίνητο. (...) Τώρα τα παιδιά κάτι τώρα κάνουν (όσον αφορά τις διακοπές). Δεν είναι σαν και μας. Εμείς δεν κουνιόμασταν πουθενά... οι παλιοί.» (Γ.Τ, ΣΥΝ.20, ΑΠ.799)

«Σήμερα η ζωή είναι πολύ καλή. Εμείς, εγώ τουλάχιστον προσωπικά εκτιμώ, γιατί και μακροζωία έχει δώσει και καλά περνάμε και ζεσταινόμαστε και τρώμε καλά εν συγκρίσει. Κι αν δεν έχουμε λεφτά να πληρώσουμε τώρα αυτά τα χρέη που μας βάλανε είναι συνθήκες οι οποίες τώρα γύρισαν αυτό το μοντέλο. Θα κρατήσει 10 χρόνια θα κρατήσει 5, θα πεθάνουμε, αφού είμαστε πιο φτωχοί θα υποστούμε τις συνέπειες. Αλλά ότι περνάμε καλά, περνάμε καλά. Ένα που ευχαριστιέμαι, όχι τόσο το φαγητό που υπάρχουν όλα τα αγαθά μ' αρέσει ότι είναι το πλούσιμο, που πλενόμαστε όλη την ώρα. Και τότες ο άνθρωπος έκανε απ' το μαντρί σε 15 μέρες, και αν μην σου πω, όπως έχω ακούσει ότι δεν υπήρχε νερό στο μαντρί, να πλυθείς κι όλο τον χειμώνα. Σάπιζε, όχι... Χρόνια δύσκολα.(...) Άσε τα φάρμακα που δώσανε ζωή στον άνθρωπο κτλ. Δεν έχει αυτήν την ταλαιπωρία. Δεν θα μπορέσει κανείς να κρατήσει να γυρίσει έτσι, δεν ξανάρχονται αυτά τα χρόνια, όπως και να 'ναι

δηλαδή δεν γυρίζει ο κόσμος πίσω να κάνει πρόβατα, αφού τι να κάνεις πρόβατα;» (Δ.Γ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.800)

Από όλους/ες τους πληροφορητές/τριές μου μόνο ο Δ.Μ εξέφρασε την έντονη επιθυμία να ξαναγυρίσει στην παλαιά εκείνη κτηνοτροφική ζωή που είχε ζήσει στην παιδική έως εφηβική του ηλικία. Η σημερινή κατάσταση τον έχει κουράσει πολύ.

«Λοιπόν, θα σου πω την αλήθεια, θα προτιμούσα να ζήσω όπως τότε, να παιδευτώ, να κουραστώ, να μην έχω κινητό, να μην έχω εργοστάσιο, να μην έχω μαγαζί, να έχω αυτά το 200 με 300 πρόβατα και να κάνω αυτήν τη ζωή που έκανα τότε, παρά αυτό που ζούμε σήμερα, αυτό είναι ό,τι χειρότερο. (...) Θα προτιμούσα την προηγούμενη τη ζωή εκείνη και, παρά αυτό που γίνεται. Όταν πάω στο σπίτι βρίσκω ΟΤΕ, ΔΕΗ, ΕΝΦΙΑ, το ένα, το άλλο. (...) Πολλές πληρωμές παντού. Πόσα λεφτά να βγάλεις; (...) Ε, μπορεί να 'τανε δύσκολα χρόνια, αλλά δεν ήταν αυτό που είναι τώρα. Τώρα εδώ δεν τρώγετε με τίποτα. Δηλαδή, προσωπικά με κουράζει πολύ.» (Δ.Μ, ΣΥΝ.9, ΑΠ.801)

Οι υπόλοιποι/ες πληροφορητές/τριές μου νομίζω θα συμφωνούσαν με την Μ.Α.

«Δηλαδή με λίγα λόγια να μην ξαναγυρίσει τέτοιο ζωή. (...) Έχουμε τραβήξει πολλά, αλλά πέρασαν. Ας έρθουν καλύτερα, γιατί πρέπει.» (Μ.Α, ΣΥΝ.13, ΑΠ.802)

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ- ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Μετά από αρκετή τριβή με το θέμα του ξεχειμωνιάσματος των Βλάχων του Μετσόβου οδηγήθηκα σε κάποια συμπεράσματα όσον αφορά στο πώς βίωναν το ξεχειμώνιασμα αυτό στο παρελθόν και πώς το ανακαλούσαν στο παρόν μέσω των αναμνήσεών τους. Μου δημιουργήθηκε η εντύπωση ότι δεν μιλάμε για ένα, αλλά για πληθώρα «ξεχειμωνιασμάτων». Φάνηκε ότι οι παράμετροι του φύλου, της ηλικίας, της θέσης των πληροφορητών/τριών στην κατανομή της εργασίας εντός του τσελιγκάτου, της κοινωνικής και οικονομικής αναγνώρισης των κτηνοτρόφων, της οικογενειακής τους κατάστασης (έγγαμος/η- άγαμος/η), του «προφίλ» της οικογενείας τους (διευρυμένη- πυρηνική οικογένεια, πολύτεκνη ή όχι), της ιδιοσυγκρασίας και του χαρακτήρα του/της πληροφορητή/ήτριας έπαιξαν σημαντικό ρόλο για το τι συναισθήματα, αναμνήσεις και εικόνες ανακάλεσαν από τη ζωή αυτή²²⁵.

Η κάθε αφήγηση αποτελούνταν από συνδυασμό των παραπάνω παραμέτρων. Είχαμε αφηγήσεις από γυναίκες τσελιγκάδων, άλλες από γυναίκες με μικρότερα κοπάδια, άντρες που έζησαν όλα τους τα χρόνια κοντά στα πρόβατα, άντρες που έζησαν μόνο κατά την παιδική έως εφηβική ηλικία με την κτηνοτροφία, άντρες που άλλαξαν σταδιακά επάγγελμα λόγω των δυσκολιών του κτηνοτροφικού επαγγέλματος, γυναίκες και άντρες που εκ χαρακτήρος αγαπούσαν την κτηνοτροφία κι άλλες/ους που προσπαθούσαν πάση θυσία να ξεφύγουν από αυτήν κ.ο.κ. Η κάθε αφήγηση έδινε τη δική της «αίσθηση» για το ξεχειμώνιασμα.

Αλλιώς βίωνε το ξεχειμώνιασμα η γυναίκα που έμενε στο Μέτσοβο με τα παιδιά της, άνευ συζύγου, κι αλλιώς εκείνη που βρισκόταν στα χειμαδιά με όλη της την οικογένεια. Αλλιώς περνούσαν οι γυναίκες στην κοινωνία του Μετσόβου, και διαφορετικά οι άνδρες στην ερημιά των χειμαδιών. Άλλες μνήμες ανακάλεσε ο/η πληροφορητής/τρια που εργάστηκε στο κτηνοτροφικό επάγγελμα και πήρε σύνταξη από αυτό κι άλλες αναμνήσεις ανακάλεσε εκείνος/η που έζησε κοντά στα πρόβατα μόνο κατά την παιδική του/ της ηλικία. Περισσότερα κι άλλης συναισθηματικής φόρτισης βιώματα είχαν οι κτηνοτρόφοι που ως παιδιά ξεχειμάζαν όλον τον καιρό από εκείνους που επισκέπτονταν τα χειμαδιά μόνο κατά την περίοδο των σχολικών τους διακοπών. Διαφορετικές μνήμες για το ξεχειμώνιασμα είχε ο τσοπάνος που για έξι ολόκληρους μήνες δεν έβλεπε την οικογένειά του, κι άλλες το αφεντικό που πήγαινε —έστω μια φορά— να δει τους δικούς του. Με διαφορετική οικονομική άνεση ζούσαν οι τσελιγκάδες από τους έχοντες λίγα πρόβατα ή τους τσοπάνους.

Πιο συγκεκριμένα, οι γυναίκες φαίνεται ότι είχαν αποδεχτεί αυτόν τον τρόπο ζωής. Είχαν αποδεχτεί ότι έξι μήνες θα ζούσαν —οι περισσότερες— χωρίς τους συζύγους τους ή χωρίς τα παιδιά τους, τα οποία πήγαιναν στα χειμαδιά να βοηθήσουν. Μάλλον οι γυναίκες- μητέρες στεναχωριούνταν περισσότερο που έφευγαν τα ανήλικα παιδιά τους, παρά για τους συζύγους τους. Τους «ερχόταν ζόρι» κι έκλαιγαν όταν εκείνα αναχωρούσαν για τα χειμαδιά. Υπήρχαν γυναίκες που η απουσία του συζύγου τους τούς προκαλούσε στεναχώρια, αλλά υπήρχαν κι εκείνες

---

²²⁵ Όπως είχε συμπεράνει για τη δική της έρευνα η Μ. Παπαθανασίου (2003, σ. 310) «Αυτές οι κατηγορίες δεν ήταν κατά κανένα τρόπο απόλυτα διακριτές η μια από την άλλη, αλληλοεπικαλύπτονταν και συγκροτούσαν διαφορετικές, πολυπρισματικές περιπτώσεις».

που προτιμούσαν να περάσουν το χειμώνα στο Μέτσοβο, παρά στα χειμαδιά, αν και εκεί θα ήταν κι ο σύζυγος μαζί. Αυτό μάλλον συνέβαινε σε γυναίκες που είχαν περάσει κάποια χρόνια μαζί με τον άνδρα τους, είχαν τεκνοποιήσει κι είχε ατονήσει ο «πρώτος έρωτας», η πρότερη λαχτάρα του ζευγαριού να βρίσκεται όσο το δυνατόν περισσότερο μαζί.

Μέσα από τις αφηγήσεις έγινε αντιληπτό ότι για την τύχη των γυναικών —όσον αφορά στην κτηνοτροφία— αποφάσιζαν πολλές φορές οι άνδρες με την ιδιότητα του πατέρα ή του συζύγου, αλλά υπήρχαν κι εκείνες που ακολουθούσαν τους άνδρες τους στα χειμαδιά εκουσίως για να καλύψουν το κενό των εργατικών χεριών και για να είναι όλη η οικογένεια μαζί. Ενδιαφέρουσα ήταν η περίπτωση της Α.Γ, ως εξαίρεση στον κανόνα, που αντιστάθηκε στη «διαταγή» του πατέρα. Η μητέρα της και η μεγάλη της παντρεμένη αδερφή συνήργησαν επιτυχώς ώστε να κρυφτεί καλά από τον πατέρα της κατά την μέρα της αναχώρησής του για τα χειμαδιά, και να αναγκαστεί να φύγει χωρίς αυτήν.

Σε γενικές γραμμές οι γυναίκες φαίνεται ότι δε συμμετείχαν στις αμιγώς κτηνοτροφικές δουλειές, τις «αντρικές» πλην του κούρου, στον οποίο συμμετείχαν απαραίτητως, όπως έχουμε επισημάνει. Μερικές βοηθούσαν και στο γέννο. Η Ε.Μ μάλιστα, συγκρίνοντας τις Μετσοβίτισσες με τις γυναίκες του κάμπου επισήμανε ότι οι πρώτες ήταν «κυρίες στο σπίτι»²²⁶. Μοναδική τους μέριμνα ήταν τα του οίκου τους, ενώ οι καμπίσσιες δούλευαν σκληρά όχι μόνο στο σπίτι αλλά και στα χωράφια. Στις περιπτώσεις βέβαια που υπήρχε έλλειψη εργατικών χεριών ή η οικογένεια ήταν πολυμελής τότε οι οικογενειάρχες «επιστράτευαν» και τις γυναίκες και τις κόρες τους για να βοηθήσουν στις κτηνοτροφικές εργασίες, αλλά αυτό συνέβαινε στις «δύσκολες οικογένειες», όχι σε όλες. Άντρες και γυναίκες παραδέχτηκαν ότι οι γυναίκες δούλευαν περισσότερο σε σχέση με τους άντρες²²⁷. Εκείνοι είχαν λίγο χρόνο να ξαποστάσουν²²⁸, ενώ εκείνες συνέχεια με κάτι απασχολούνταν. Εκείνες ταλαιπωρούνταν περισσότερο²²⁹ όπως μας είπε η Γ.Τ, ήταν σαν «χουζμικιάρες», σαν δούλες κατά τη Ε.Μ.

Η δραστηριοποίηση των γυναικών τις έφερνε σε άμεση επαφή με τα παιδιά τους, επομένως υπήρχε μεγαλύτερη οικειότητα μαζί της. Η προσφορά των συζύγων- μητέρων προς τα μέλη της οικογένειας εξασφαλιζόταν με την άμεση επαφή μαζί τους, «είναι το χρυσό πάπλωμα που μας σκεπάζει» (Κατάκη, 1984, σ. 167). Εκείνες ασχολούνταν με τις άμεσες βιοτικές ανάγκες των υπολοίπων μελών της οικογενείας (μαγειρέμα, πλύσιμο ρούχων, νοικοκυριό, ανατροφή παιδιών, γηροκόμιση πεθερικών ή γονέων). Η έλλειψη της μητρικής παρουσίας δυσκόλευε τα παιδιά. Η Α.Γ

---

²²⁶ Για τη θέση των γυναικών εντός τους τσελιγκάτου εν αντιθέσει με αυτή των γυναικών- γεωργών βλ. Μ. Γκόλιας (2004, σσ. 216-218). Εν ολίγοις αναφέρει ότι οι γυναίκες του τσελιγκάτου είναι ισότιμα μέλη με τους άνδρες κι έχουν κι εκείνες δικαιώματα, ο λόγος τους έχει ισχύ, δεν θεωρείται αποδεκτό να κακοποιούνται από τους άνδρες τους, τα ζωντανά ανήκουν εξίσου και σε εκείνες κι όχι μόνο στους άνδρες και επίσης μπορούν να οπλοφορούν.

²²⁷ «Με το πέρασμα του χρόνου, προπάντων τα κορίτσια, επιβαρύνονταν με οικιακές και αγροτικές εργασίες, με τον ίδιο τρόπο που μάλλον οι γυναίκες παρά οι άνδρες επωμίζονταν τις μεγαλύτερες εργασιακές ευθύνες σε καθημερινό επίπεδο.» (Παπαθανασίου, 2003, σ. 310).

²²⁸ Η Μ. Παπαθανασίου (2003, σ. 311) μιλώντας για το Κροκύλειο της Δωρίδος αναφέρει ότι ο ελεύθερος χρόνος στο πλαίσιο της καθημερινής ζωής εντός της κοινότητας είναι προνόμιο των ανδρών.

²²⁹ Οι γυναίκες βίωναν «—λόγω της κοινωνικής και οικογενειακής οργάνωσης, της πολυτεκνίας και της σκληρής δουλειάς— πιο βαρειά τις τραχιές συνθήκες της ποιμενικής ζωής (...).» (Ψυχογιού, 2008, σ. 173).

θέλησε να πάει στα χειμαδιά μόνο και μόνο για να δει τη μητέρα της, ενώ γενικώς τα χειμαδιά τα απέφευγε, δεν της άρεσε καθόλου η ζωή εκεί. Εν απουσία των ανδρών οι γυναίκες ήταν «άντρας και γυναίκα στο σπίτι».

Οι άνδρες δούλευαν μεν πολύ σκληρά και υπό δύσκολες συνθήκες (καιρός, ασθένειες ζωντανών, υποτυπώδεις εγκαταστάσεις, μοναξιά, σαρκοβόρα ζώα κ.λπ), αλλά είχαν χρόνο για ξεκούραση σε αντίθεση με τις γυναίκες. Υπό άλλες συνθήκες ζούσαν αυτούς τους έξι μήνες οι άνδρες που βρίσκονταν μακριά από άλλα χωριά και διαφορετικά εκείνοι που έμεναν κοντά στη Φαρκαδόνα, στη Λάρισα κ.λπ. Οι δεύτεροι μπορούσαν να ανταλλάξουν μια κουβέντα με άλλους ανθρώπους, ενώ τους πρώτους τους έτρωγε η μοναξιά κι η ερημιά. Λόγω της έλλειψης συχνής επικοινωνίας με άλλον κόσμο ήταν σαν «αγριάνθρωποι». Αλλά η κατάσταση στα χειμαδιά βελτιώθηκε ριζικά κατά κοινή ομολογία όταν άρχισαν —μετά το '60— να ξεχειμάζουν και οι γυναίκες. Έπαψαν πια να ζουν μες στην «κακοριζικιά». Άλλοι έδιναν σημασία στο ότι έβρισκαν το σπίτι νοικοκυρεμένο και έβρισκαν μαγειρεμένο φαγητό, άλλοι στο ότι, χάρη στη γυναίκα τους, είχαν πλυμένα ρούχα. Δόθηκε η εντύπωση ότι οι οικογένειες των οποίων όλα τα μέλη (άνδρας, γυναίκα, παιδιά) ξεχειμάζαν μαζί ήταν ικανοποιημένες από τη ζωή τους στα χειμαδιά υπό την έννοια ότι δεν χωρίζονταν, ενώ αυτές που χωρίζονταν ήταν «καθυστερημένες», σύμφωνα με τα λόγια των πληροφορητών, εννοώντας ότι σε εκείνες δεν είχε έρθει η «εξέλιξη», δηλαδή το να ξεχειμωνιάζει όλη η οικογένεια μαζί. Όσο βρίσκονταν στα χειμαδιά, εκείνο που τους προξενούσε στεναχώρια ήταν το γεγονός ότι δεν είχαν επικοινωνία με την οικογένεια, δεν μπορούσαν να μάθουν τα νέα τους. Ανά αραιά χρονικά διαστήματα επικοινωνούσαν μέσω αλληλογραφίας. Το τηλέφωνο όμως ήταν εκείνο το μέσο που τους έκανε να μη νιώθουν τόσο έντονα την απόσταση και την απουσία.

Οι άνδρες ήταν «φευγάτοι», διαρκώς απόντες από το σπίτι. Τόσο μεγάλη σε διάρκεια και συχνή ήταν η απουσία τους που τα άλλα μέλη ένιωθαν σαν να βρίσκονταν στην Αμερική. Ενδεχομένως τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας είχαν συνηθίσει στην απουσία του συζύγου/πατέρα, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι δεν έλειπε ιδίως στις γυναίκες ο άνδρας τους. Σαν ξένο, σαν επισκέπτη δέχονταν τα παιδιά των τσοπάνων τον πατέρα τους, «Όσπου να αποκτήσει κάποιες σχέσεις έφευγε ξανά.». Παιδιά τσέλιγκα αναφέρθηκαν στα ανάμεικτα συναισθήματα που ένιωθαν όταν ερχόταν ο πατέρας τους για λίγες μέρες από τα χειμαδιά και το πόσο τους παραξένευε —και ενοχλούσε πολλές φορές— η παρουσία του στο σπίτι. Δεν ήταν λίγες οι φορές κατά τις οποίες αναφέρθηκαν ότι θα προτιμούσαν τα παιδιά να φύγει, να γυρίσει στα πρόβατα (στα λιβάδια του Μετσόβου ή στα χειμαδιά) παρά να τους «ανακατεύει» στο σπίτι. Μόνο μια περίπτωση είδαμε που εξέφρασε παράπονο που ήταν διαρκώς απών ο πατέρας από το σπίτι της λόγω της φύσης της κτηνοτροφικής δουλειάς. Όσο για τις σχέσεις μεταξύ του αντρογύνου αναφέρθηκε ότι «Κάθε φορά γνωρίζονταν από την αρχή». Μπορούμε ίσως να συμπεράνουμε ότι οι πιο απόμακρες σχέσεις που είχαν αναπτύξει με τις συζύγους τους και τα παιδιά τους οφείλονταν στη μακρά απουσία των ανδρών από την οικογενειακή εστία καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Αυτός ήταν μάλλον ο κυριότερος λόγος για τον οποίο τα παιδιά δεν είχαν αναπτύξει σχέσεις οικειότητας με τον πατέρα τους. Παρά το γεγονός ότι οι άνδρες ήταν, όπως αναφέραμε, τον περισσότερο καιρό απόντες από το σπίτι του Μετσόβου, εντούτοις κάθε φορά που έφτανε η ώρα του αποχωρισμού τούς προξενούσε πικρία ο αποχωρισμός αυτός.

Αντιπαραβάλλοντας την προσφορά του πατέρα προς τα άλλα μέλη της οικογένειας με της μητέρας μπορούμε να καταλήξουμε σε όμοια συμπεράσματα με τη Χ. Κατάκη (1984). Οι πατέρες πρόσφεραν υλικά αγαθά στην οικογένεια. Ο ρόλος τους ήταν να αποτελούν «το στήριγμα του σπιτιού», να κουβαλάνε λογίων λογίων πράγματα και να εξασφαλίζουν τα αναγκαία για την οικογένεια. *«Αναπόφευκτα λοιπόν το γεγονός ότι η προσφορά του άντρα στους δικούς του μεταφράζεται σε υλικά αγαθά, μεγαλώνει την απόσταση που τον χωρίζει απ' αυτούς. Η προσφορά του δεν απαιτεί άμεση συναλλαγή μαζί τους. Μπορεί να προσφέρει χωρίς να είναι παρών (1984, σσ. 167-168)»*. Η Β.Γ μας είπε *«Τον θέλαμε και τον πατέρα πολύ. Όταν ερχόταν από τα Τρίκαλα μας έπαιρνε πράγματα, τι μας έπαιρνε, τον ντρουβά γεμάτο τάχα, απ' τα Τρίκαλα και την Καλαμπάκα. Και χαιρόμασταν, αλλά στο μαντρί δεν θέλαμε, γιατί μας κρατούσαν»*. Σε άλλες περιπτώσεις οι πατέρες προσπαθούσαν να «ξεγελάσουν» τα παιδιά (στην ουσία να τους δώσουν κίνητρο) να βοηθήσουν στις κτηνοτροφικές δουλειές δίνοντάς τους κάποιο κέρασμα, ενώ άλλοι πατεράδες χρησιμοποιούσαν το κέρασμα σαν τρόπο ευχαριστίας για τη βοήθεια που τους προσέφεραν τα παιδιά στις κτηνοτροφικές εργασίες.

Οι σχέσεις πατέρων με τα παιδιά τους φαίνονται —για τα σημερινά δεδομένα— απόμακρες, χωρίς τρυφερότητα και ίσως θα μπορούσαμε να πούμε «συναλλαγματικές». Η Ε.Τ.Μ χαρακτήρισε τη γενιά του πατέρα της —καθώς και τις προηγούμενες— «σκληρή γενιά». Είχαν ζήσει πείνα, πολέμους, κακουχίες, *«φτώχεια με το τσουβάλι»* (Δ.Γ, ΣΥΝ.33, ΑΠ.803) έπρεπε να παλέψουν για την επιβίωση του κοπαδιού τους και κατ' επέκταση τη δική τους και της οικογένειάς τους. Αυτό αναγκαστικά, κατά την Ε.Τ.Μ, τους έκανε σκληρούς σαν ανθρώπους. Είτε οι κτηνοτρόφοι αυτοί ήταν υγιείς, είτε όχι, τα ζωντανά ήθελαν τη δική τους μέριμνα επί εικοσιτετραώρου βάσεως. Δεν υπήρχαν ούτε αργίες, ούτε ωράριο. Οι κτηνοτρόφοι δεν λογάριζαν ούτε τον εαυτό τους αλλά ούτε το νεαρό της ηλικίας των παιδιών τους. Τα έστελναν μόνα τους άλλοτε για βοσκή, άλλοτε να κουβαλήσουν φαγητό, άλλοτε να βρουνε υπό δύσκολες συνθήκες (π.χ μες στη νύχτα) κάποιο χαμένο πρόβατο κ.λπ.

Η ζωή των κτηνοτρόφων διαμορφωνόταν γύρω από τα πρόβατα και σε μεγάλο βαθμό γύρω από το ξεχειμώνιασμα. Προηγούνταν τα πρόβατα κι ύστερα οι άνθρωποι. Σε δεύτερη μοίρα ερχόταν η ξεκούραση, η οικογένεια, οι κοινωνικές εκδηλώσεις. *«Σε όλες τις περιστάσεις σε πρώτη μοίρα έμπαιναν τα ζωντανά κι ύστερα οι άνθρωποι, πρώτα τα πρόβατα και από 'κει και πέρα τα γίδια, τ' άλογα, τα σκυλιά...»* (Καρατζένης, 1991, σ. 254). Αυτό ισχύει πρωτίστως για τους άνδρες και δευτερευόντως για τις γυναίκες και τα παιδιά που ξεχείμαζαν και τελευταία για τις οικογένειες που «έμεναν πίσω». Για τους άνδρες- ιδιοκτήτες κοπαδιών το ξεχειμώνιασμα ήταν πολύ καθοριστικής σημασίας για την επιβίωση και προκοπή του κοπαδιού τους και κατ' επέκταση και της οικογένειάς τους. Στα χειμαδιά συντελούνταν πολύ σημαντικές φάσεις της παραγωγικής διαδικασίας, όπως ο γέννος, ο απογαλακτισμός, η αρμεγή, η πώληση αρνιών στον έμπορα, ο κούρος. Οι κτηνοτρόφοι περίμεναν την εποχή αυτή για να εισπράξουν από την πώληση των κτηνοτροφικών τους προϊόντων (γάλα, κρέας, μαλλί), γιατί μέχρι τότε μόνο έξοδα είχε το κοπάδι. Δεν θα ήταν υπερβολή —νομίζω— να πούμε ότι δούλευαν όλη τη χρονιά για να μπορέσουν να έχουν όσο το δυνατόν καλύτερη απόδοση την περίοδο αυτή. Μπορούμε να πούμε ότι τα αποτελέσματα των κόπων τους τα έβλεπαν στα χειμαδιά. Για το λόγο αυτό, ενώ η αναχώρησή τους

για τα χειμαδιά, κατά τα τέλη του Οκτωβρίου, τους προξενούσε στεναχώρια, επειδή θα αποχωρίζονταν τις οικογένειές τους, εντούτοις μας είπαν ότι σαν χαλούσε ο καιρός και πλησίαζαν οι γέννες τίποτα δεν τους κρατούσε στο Μέτσοβο, βιάζονταν να φύγουν. Έπρεπε να μεριμνήσουν, όπως είπαμε πρωτίστως για το κοπάδι τους.

Λόγω της εξάρτησής τους από τα ζωντανά οι κτηνοτροφικές οικογένειες είχαν αναπτύξει μια ιδιαίτερη σχέση²³⁰ με αυτά και ιδίως με τα πρόβατα, που όπως μας ανέφερε η Ε.Τ.Μ τα θεωρούσαν μέρος της οικογένειας, κι όταν έλειπαν στα χειμαδιά η οικογένεια στο Μέτσοβο ήταν ελλιπής, ενώ με τον ερχομό τους «ολοκληρωνόταν η οικογένεια». Να θυμηθούμε επίσης τη φράση της Β.Γ «το κορίτσι δεν θα το κλαιγε τόσο όσο έκλαιγε τα γελάδια!» για να τονίσουμε τη σημασία που είχαν τα ζωντανά για τις κτηνοτροφικές οικογένειες.

Έγινε, επίσης, αντιληπτό πως έπαιζε σημαντικό ρόλο η θέση των ανθρώπων εντός της ιεραρχίας της κτηνοτροφικής ομάδας (αφεντικό ή υπάλληλος). Άλλο ενδιαφέρον για το κοπάδι είχαν τα αφεντικά κι άλλο οι τσοπάνοι. Στην ιδιαίτερη μέριμνα των αφεντικών για το κοπάδι αναφερθήκαμε παραπάνω. Όσο για τους τσοπάνους, δεν φαίνεται να έδειχναν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το κοπάδι —όπως είναι φυσικό— αφού δεν ανήκε σε εκείνους. Εκείνοι ενδιαφέρονταν να πάρουν τη ρούγκα. «Ο δε μισθωτός φεύγει, ότι μισθωτός εστί και ου μέλει αυτώ περί των προβάτων»²³¹. Για παράδειγμα ενώ ο τσοπάνος χαιρόταν όταν έβρεχε γιατί λόγω της βροχής δε θα σκαρνούσε, το αφεντικό αγωνιούσε για τη μείωση της παραγωγής γάλακτος. Οι τσοπάνοι έβοσκαν τα πρόβατα σε κοντινή ακτίνα γύρω από το μαντρί ενώ τα αφεντικά φρόντιζαν να πάνε τα πρόβατα για βοσκή σε μακρινότερα —πολλές φορές— μέρη προκειμένου να βρουν καλύτερο και αβόσκητο χορτάρι. Υπήρχαν φυσικά και οι εξαιρέσεις, εκείνοι δηλαδή οι τσοπάνοι που ήταν υπεύθυνοι, συνεπείς, προσεκτικοί, έμπιστοι και για το λόγο αυτό ήταν περιζήτητοι. Η Ε.Τ.Μ ανέφερε από την προσωπική της εμπειρία όταν έγινε αφεντικό στο μαντρί απέκτησε άλλο μεράκι για τα πρόβατα σε σχέση με πριν που ήταν υπό τις διαταγές άλλης. Το αφεντικό 1) κάνει «του κεφαλιού» του, δεν είναι «υπό», 2) τα κέρδη τα παίρνει εκείνος, 3) το κοπάδι ανήκει σε εκείνο, έχει την ικανοποίηση της ιδιοκτησίας, επομένως, όσο περισσότερο το φροντίσει, τόσο περισσότερα θα είναι και τα κέρδη.

Διαφοροποιήσεις εντοπίσαμε όχι μόνο στο πως βίωναν τα παιδιά το ξεχειμώνιασμα και την κτηνοτροφία εν συγκρίσει με τους ενήλικες²³², αλλά και μεταξύ των παιδιών αναλόγως του χρονικού διαστήματος που πήγαιναν στα χειμαδιά. Είδαμε ότι σε πολυμελείς οικογένειες, σε οικογένειες που είχαν έλλειψη εργατικού δυναμικού ή ήταν οικονομικά ασθενείς οι πατέρες υποχρέωναν τα παιδιά (αγόρια κυρίως κι αν υπήρχε μεγάλη ανάγκη και τα κορίτσια) να τους ακολουθήσουν στα χειμαδιά. Η πλειοψηφία των παιδιών αυτών δεν χαιρόταν που θα έμενε τους μήνες αυτούς στα χειμαδιά, το κάθε παιδί για τους δικούς του λόγους. Ήθελαν να φύγουν από τα χειμαδιά με την πρώτη ευκαιρία. Η αναγκαστική ενασχόληση με την κτηνοτροφία είχε στιγματίσει

²³⁰ Να διευκρινίσω ότι δεν αναφέρομαι στη συναισθηματική σχέση που αναπτύσσουν σήμερα πολλοί άνθρωποι, κυρίως του αστικού χώρου, με τα κατοικίδια τους.

²³¹ Κατά Ιωάννη Ευαγγέλιο, Κεφ.10, στίχος 13.

²³² Να υπενθυμίσω ότι οι πληροφορητές/τριες είναι μόνο ενήλικες εκ των οποίων άλλοι/ες αναφέρονται κυρίως στην ενήλικη κι άλλοι στην παιδική τους ηλικία με άξονα την κτηνοτροφία και ειδικότερα το ξεχειμώνιασμα.

κάποια από αυτά. Άλλα παιδιά στεναχωριούνταν που θα άφηναν την μητέρα τους, άλλα εκ χαρακτήρος δεν ήθελαν να ασχοληθούν με την κτηνοτροφία. Είδαμε την περίπτωση του Β.Τ. που προσπάθησε να ξεφύγει από το επάγγελμα του κτηνοτρόφου με το να φύγει κρυφά από το σπίτι, αλλά αυτή ήταν μεμονωμένη περίπτωση. Η μαζική εγκατάλειψη του επαγγέλματος, όπως αναφέρθηκε, συντελέστηκε από τη δεκαετία του 1960- 1970 κι εξής. Ορισμένα παιδιά δυσσαρροούνταν από την απομόνωση που βίωναν στα χειμαδιά, εκεί δεν είχαν φίλιες, υπήρχε ερημιά. Υπήρχαν περιπτώσεις που το έφερναν βαρέως που έχαναν το σχολείο και που δεν είχαν τη γονεϊκή βοήθεια όσον αφορά στα διαβάσματα για το σχολείο. Οι δυσάρροες αυτές εμπειρίες είχαν σχηματίσει στη συνείδηση των παιδιών πολύ κακή εικόνα για την κτηνοτροφία και γι' αυτό οι κοπέλες κατά κάποιο τρόπο «υπόσχονταν» στον εαυτό τους ότι δεν θα παντρευτούν κτηνοτρόφο. Υπήρχαν όμως και μερικές θετικές αναμνήσεις που σχετίζονταν με ομαδικές κτηνοτροφικές εργασίες (κούρος και κόψιμο χορταριών) οι οποίες έσπαγαν τη ρουτίνα της καθημερινότητας και της έδιναν μια ευχάριστη διάσταση.

Τα παιδιά τσελιγκάδων, των πιο ευκατάστατων οικογενειών, καθώς και των οικογενειών εκείνων που είχαν επάρκεια σε εργατικά χέρια, ασχολούνταν κι εκείνα με την κτηνοτροφία (κυρίως τα αγόρια, όπως έχουμε επισημάνει πολλαπλώς) αλλά όχι εις βάρος του σχολείου. Εκείνα πήγαιναν στα χειμαδιά κατά την περίοδο των διακοπών (Χριστούγεννα και Πάσχα). Οι δικές τους αναμνήσεις από τα χειμαδιά ήταν εξιδανικευμένες, μόνο θετικά φορτισμένες. Τα χειμαδιά για τα παιδιά αυτά ήταν «παράδεισος». Το καλό κλίμα σε σχέση με του Μετσόβου, η αλλαγή περιβάλλοντος και παραστάσεων π.χ κατά το ταξίδι τους προς τα χειμαδιά που περνούσαν από τα Τρίκαλα πρέπει να ήταν από τους πιο σημαντικούς παράγοντες που συνέβαλαν σε αυτήν την θετική εικόνα των χειμαδιών παρότι δούλευαν «σαν τα σκυλιά».

Η οπτική των πληροφορητών/τριών για την ενήλικη ζωή τους αναφορικά με την κτηνοτροφία μας δίνει την αίσθηση ότι μπορεί να είχε τις δικές τις δυσκολίες αλλά τις είχαν αποδεχτεί. Είχαν αποδεχτεί τον χωρισμό, όσο κι αν τους στεναχωρούσε, όπως επίσης και το ότι και οι ζημιές είναι «μες στο πρόγραμμα». Μπορεί να τους στοίχιζε υλικά και ψυχολογικά η κάθε απώλεια σε ζώα ή οι ζημιές στις εγκαταστάσεις τους, οι «φόροι» των αγροφυλάκων, αλλά είχαν φυσικοποιήσει τις δυσκολίες αυτές κι έτσι τις ξεπερνούσαν πιο γρήγορα σε αντίθεση με τα παιδιά που φαίνεται ότι στεναχωριούνταν περισσότερο από τις ζημιές αυτές, γιατί είχαν άλλη αντίληψη και ευαισθησία για τα πράγματα.

Παρά τις παραπάνω διαφοροποιήσεις, εντούτοις υπάρχουν και μερικά σημεία που συμπίπτουν — αν όχι σε όλες— στις περισσότερες τουλάχιστον αφηγήσεις. Είναι το «μοτίβο» της ταλαιπωρίας, των δύσκολων χρόνων που έζησαν κι —ευτυχώς για εκείνους/ες— πέρασαν. Όλοι ανεξαιρέτως φύλου και οικονομικής κατάστασης βίωναν τις κακουχίες, την ταλαιπωρία, την πολλή οικονομία προκειμένου να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες του κοπαδιού και της οικογένειας, απλώς υπήρχαν διαβαθμίσεις. Υπήρχαν οι τσελιγκάδες που κατάφερναν μετά από πολύ μόχθο, κόπο και στερήσεις να βγάλουν κάποιο κέρδος και με το κέρδος αυτό μπόρεσαν να επεκτείνουν κι άλλο το κοπάδι τους, να βελτιώσουν τις εγκαταστάσεις τους, να φτιάξουν προίκες για τα παιδιά τους και υπήρχαν εκείνοι που είχαν μικρό αριθμό προβάτων και δεν είχαν δικά τους λιβάδια, επομένως ένα μεγάλο

μέρος των εσόδων το έδιναν για την ενοικίαση χειμερινών λιβαδιών. Εκείνοι εξασφάλιζαν την επιβίωσή τους χωρίς να μπορούν να αποκτήσουν πλεόνασμα.

Πρέπει να επισημάνουμε ότι μέσα από τις αφηγήσεις τους αναδεικνύεται το γεγονός ότι τις ταλαιπωρίες αυτές δεν τις αντιλαμβάνονταν ως τέτοιες στο παρελθόν —τουλάχιστον στο βαθμό που τις χαρακτηρίζουν ως τέτοιες στο παρόν— για τρεις λόγους²³³: 1) Τις ίδιες ταλαιπωρίες και δυσκολίες υφίσταντο όλοι/ες οι Μετσοβίτες/ίτισσες, και μάλιστα πριν το '60 οι κτηνοτρόφοι βρίσκονταν σε καλύτερη μοίρα σε σχέση με τα υπόλοιπα επαγγέλματα. 2) Είχαν φυσικοποιήσει το συγκεκριμένο τρόπο ζωής με όλες τις «ευκολίες» (δεν πείνασαν, είχαν πρώτη ύλη για ένδυση) ή «δυσκολίες» του. 3) Δεν είχαν καλύτερο, από την κτηνοτροφία, μέτρο σύγκρισης. Και δεν υπήρχε άλλη επιλογή. Τότε ήταν ευχαριστημένοι/ες από τη ζωή τους γιατί μπορούσαν να θρέψουν σε ικανοποιητικό βαθμό την οικογένειά τους. Τώρα θυμούνται τα χρόνια εκείνα και τα χαρακτηρίζουν δύσκολα, σκληρά. Εύχονται να μη ξαναγυρίσουν τέτοια χρόνια.

Οι πληροφορητές/τριές μου στάθηκαν κυρίως στη δύσκολη πλευρά της ημινομαδικής κτηνοτροφίας. Κάποιοι πιθανοί λόγοι για τους οποίους συνέβη αυτό: 1) ήταν ενήλικες (κατά τον χρόνο της συνέντευξης) κι αυτό φαίνεται να είχε σα συνέπεια να δουν κριτικά την κατάσταση. Εκείνοι/ες ως παιδιά δεν μπορούσαν να αντιληφθούν τις δυσκολίες που περνούσαν οι μεγάλοι, ζούσαν αμέριμνα. 2) Ανακάλεσαν τις μνήμες αυτές συγκρίνοντάς τις αναπόφευκτα με τις εμπειρίες του σήμερα και γι' αυτό προβάλλονται τόσο δύσκολες. Η συντριπτική πλειοψηφία αξιολόγησε τη ζωή στο παρόν ως καλύτερη σε σχέση με το παρελθόν. Εξαιρέσεις: α) Ο Δ.Μ (ΣΥΝ.9) που περιέγραψε τη σύγχρονη ζωή πολύ κουραστική και με πολλά έξοδα σε σχέση με τον καιρό εκείνο, β) ο Β.Τ (ΣΥΝ.31) νοστάλησε εκείνα τα χρόνια γιατί ήταν τα χρόνια της νιότης, αν και η κτηνοτροφία δεν του άρεσε καθόλου, γ) η Κ.Δ (ΣΥΝ.10) ανακαλούσε τα ξέγνοιαστα παιδικά της χρόνια στα χειμαδιά όταν ήταν στεναχωρημένη για να ευθυμήσει, γ) η Ε.Μ (ΣΥΝ.1+2) ανακάλεσε μόνο ευχάριστες αναμνήσεις από τη ζωή αυτή.

Ένας τέτοιος τρόπος ζωής (ημινομαδική κτηνοτροφία) που ασκήθηκε επί αιώνες δεν μπορεί να μην είχε και την «ωραία του πλευρά». Μπορεί το «μοτίβο της ταλαιπωρίας και της πολλή οικονομίας, στέρησης και μετρημένης ζωής» να εμφανίζεται επανειλημμένα μέσα από τις αφηγήσεις, αλλά με μια προσεκτική εξέταση της ζωής των κτηνοτρόφων μπορούμε να εντοπίσουμε και μια άλλη πλευρά, θετικά φορτισμένη. Αυτήν την «ωραία πλευρά» την εντοπίσαμε στο γόητρο που αντλούσαν οι κτηνοτρόφοι από την κατοχή μεγάλου κοπαδιού. Όσο μεγαλύτερο κι όσο πιο περιποιημένο το κοπάδι, τόσο πιο εντυπωσιακό ήταν στο πέρασμά του και τόσο περισσότερο το κύρος των κτηνοτρόφων. Οι μερακλήδες κτηνοτρόφοι μάλιστα έκαναν «το κάτι παραπάνω» για το

---

²³³ «Η μνήμη δεν είναι επανάληψη ή μια παθητική εικόνα που εδρεύει στον εγκέφαλο. Είναι μια δυναμική διαδικασία οικοδόμησης του παρελθόντος που τη χαρακτηρίζουν η σύνθεση, δημιουργία και η φαντασία. Η ενθύμηση δεν είναι μια αναπαραγωγή, αλλά μια κατασκευή του παρελθόντος που τη χαρακτηρίζουν η σύνθεση, η δημιουργία και η φαντασία στο παρόν, που επιτυγχάνεται με υλικά που βρίσκουμε στην κοινή μας ζωή με τους άλλους» (Halbwachs, 1994; Halbwachs, 1968; Bartlett, 1954; Jodelet, 1992, Πρβλ. Μαντόγλου, 2011, σ. 194).

κοπάδι τους. Έβρισκαν τα καλύτερα και πιο αρμονικά κουδούνια για το κοπάδι τους²³⁴ και κατά τον κούρο έκαναν ιδιαίτερο κούρεμα στα καλύτερα πρόβατα, αφήνοντάς τους φούντες για σχέδιο.

Ας μιλήσουμε όμως και για πολύ πρακτικές πτυχές της κτηνοτροφίας. Χάρη σε αυτήν οι κτηνοτροφικές οικογένειες δεν πείνασαν ακόμα και μες στην καρδιά του πολέμου. Είχαν πάντα πρώτη ύλη για βρώση και ένδυση. Οι Β. Λάγκα και Θ. Ράγκου (2017) υποστηρίζουν ότι με την εξασφάλιση της καθημερινής τους διατροφής ενισχυόταν το κοινωνικό τους γόητρο. Εκεί που οι μη κτηνοτροφικές οικογένειες πέθαιναν από την πείνα, εκείνες επιβίωναν χάρη στα ζωντανά τους.

Άλλη μια θετική πλευρά της ζωής αυτής ήταν η επαφή με τη φύση, κυρίως κατά την περίοδο της άνοιξης και του καλοκαιριού. Το κελάηδημα του κούκου, τα ανθισμένα λουλουδία, τα χαριτωμένα αρνάκια ασκούσαν τη δική τους γοητεία στους «*ανθρώπους των αετοκορφών, της αυγής και του ήλιου*» (Καρατζένης, 1991). Ίσως όμως η ωραιότερη πλευρά του ξεχειμωνιάσματος ήταν το σμίξιμο των ανθρώπων κατά τη διάρκεια διαφόρων κτηνοτροφικών εργασιών που απαιτούσαν πολλά άτομα για την πραγματοποίησή τους (κούρος, κόψιμο χορταριών, γέννος) και κατά το ασητιπάρε. Όχι μόνο δε βρέθηκε ούτε ένας/ μία πληροφορητής/τρια να πει αρνητικά λόγια για τον κούρο, αλλά αντιθέτως, τον περιέγραψαν ως μια από τις καλύτερες αναμνήσεις από τα χειμαδιά, ακόμα και εκείνα τα άτομα που δεν τους άρεσε καθόλου η κτηνοτροφική ζωή. Για το δε ασητιπάρε, όπως είδαμε στο ομώνυμο κεφάλαιο, οι αναμνήσεις ήταν επίσης θετικά φορτισμένες. Θυμίζω ότι στο ασητιπάρε συμμετείχαν όχι μόνο κτηνοτροφικές οικογένειες, αλλά και μη κτηνοτροφικές. Συμμετείχαν όλοι/ες στην χαρά αυτή. Το ατομικό βίωμα (για κάθε οικογένεια χωριστά) γινόταν συλλογικό βίωμα εντός της κτηνοτροφικής ομάδας και διευρυνόταν σε συλλογικό βίωμα εντός της κοινότητας του Μετσόβου.

Αναδεικνύεται από τις αφηγήσεις των πληροφορητών/τριών ότι για τους κτηνοτρόφους το ένα ξεχειμώνιασμα επακολουθούσε το άλλο χωρίς διακοπή, εφ' όρου ζωής. Έκλεινε η περίοδος του Αγίου Δημητρίου- Αγίου Γεωργίου και ξεκινούσε η περίοδος του Αγίου Γεωργίου- Αγίου Δημητρίου, και πάλι από την αρχή. Διαπιστώνουμε ότι ο κτηνοτροφικός χρόνος ήταν διπολικός, περίοδος «χειμαδιών» και περίοδος «ψηλωμάτων», και κυκλικός, η μια περίοδος διαδεχόταν και συμπλήρωνε την άλλη (Αυδίκος, 2012, σσ. 24-25). Φάνηκε επίσης ότι οι αναφορές τους στο χρόνο γίνονταν μέσα από το θρησκευτικό εορτολόγιο, δηλαδή αναχωρούσαν για τα χειμαδιά κατά την εορτή του Αγίου Δημητρίου ή το αργότερο των Ταξιαρχών. Η εορτή του Αγίου Γεωργίου προμηνούσε την επιστροφή των κτηνοτρόφων στο Μέτσοβο. Έφταναν στο Μέτσοβο, για τη θερινή τους διαμονή, παραμονή της εορτής του Αγίου Κωνσταντίνου και της Αγίας Ελένης. Το μνημόσυνο πριν την αναχώρηση των κτηνοτρόφων, το *Λουτσούνου*, πραγματοποιούνταν ανήμερα της εορτής του Αγίου Λουκά κ.ο.κ.

Η διαίρεση του χρόνου σε χειμερινή και θερινή περίοδο συνεπαγόταν μετακίνηση των κτηνοτρόφων και των κοπαδιών αυτών από το βουνό στον κάμπο κατά την χειμερινή περίοδο κι αντιστρόφως κατά τη θερινή περίοδο. Πέρα από τη γεωγραφική απόσταση και τις οικολογικές

---

²³⁴ «Τα κουδούνια είναι μέχρι και σήμερα ενδεικτικά ενός υγιούς και περιποιημένου κοπαδιού (...)» (Λάγκα & Ράγκος, 2017, σ. 9).

διαφορές μεταξύ των δύο τόπων υπήρχε κι άλλη μία διαφορά. Τη χειμερινή περίοδο οι κτηνοτρόφοι ήταν διασκορπισμένοι σε μεγάλες πεδινές εκτάσεις, ενώ κατά τη θερινή αντάμωσαν όλα τα μέλη της κοινότητας στον τόπο καταγωγής τους (Νιτσιάκος, 1995; Λάγκα & Ράγκος, 2017). Όσον αφορά στον τόπο, αυτομάτως δημιουργείται άλλο ένα δίπολο: από τη μία είναι ο κάμπος κι από την άλλη το βουνό. *«Αν οι κάμποι χωρίζουν, τα βουνά ενώνουν. Το καλοκαιρινό αντάμωμα αναδεικνύει και τη σημασία των ορεινών περιοχών ως τόπων συνάντησης και επικοινωνίας ανθρώπων διαφορετικής προέλευσης, μέσα από μια επαναλαμβανόμενη, συνεχή κινητικότητα. (...) Γιατί οι πλάνητες κτηνοτρόφοι αντιμετώπιζαν τη χειμερινή περίοδο στους κάμπους σαν ένα αναγκαστικό, περιοδικό διάλειμμα της ποιμενικής ζωής τους, την οποία φαντασιακά θεωρούν ενταγμένη πάντα στο βουνό, τα όποια βουνά, όπου ανήκει η ψυχή τους.»* (Braudell, 1991; Πρβλ. Ψυχογιού, 2008, σ. 169). Ο Ε. Αυδίκος (2012) χαρακτηρίζει τον κάμπο ως τον αρνητικό πόλο, ενώ το βουνό ως το θετικό. Με τη θέση αυτή συμφωνούν κι άλλοι μελετητές που έχουν γράψει για την ημινομαδική κτηνοτροφία (επιστήμονες, ερασιτέχνες λαογράφοι ή συγγραφείς²³⁵). Αναφερθήκαμε στον Ν. Καρατζένη (1991, σ. 300) που υποστήριζε ότι οι κτηνοτρόφοι απέφευγαν να αγοράσουν χειμερινά λιβάδια λόγω του φόβου μη τυχόν ριζώσουν στον κάμπο.

Για την περίπτωση των Μετσοβιτών δεν μπορούμε να πούμε ότι επικρατούσε ο ίδιος φόβος. Έχω επισημάνει κι αλλού²³⁶ ότι οι Μετσοβίτες, εφόσον είχαν οικονομική άνεση, αγόραζαν χειμερινά βοσκοτόπια και έφτιαχναν μόνιμες εγκαταστάσεις για τη στέγαση του κοπαδιού και των ιδίων. Ήταν προσόν για εκείνους να έχουν ιδιόκτητα χειμαδιά. Έπειτα το γεγονός ότι στα χειμαδιά συντελούνταν πολύ σημαντικές φάσεις/δραστηριότητες της κτηνοτροφικής ζωής (γέννος, αρμεγή, κούρος) (Nitsiakos, 1985) είχε ως επακόλουθο οι κτηνοτρόφοι να θέλουν να φύγουν για τα χειμαδιά γιατί ενδιαφέρονταν πρωτίστως για την προκοπή του κοπαδιού τους. Φαίνεται να μην υπήρχε πολύ χώρος για συναισθηματισμούς κατά τον αποχωρισμό, γιατί τους «κυνηγούσε» η δουλειά, οι καιρικές συνθήκες και οι γέννες. Αυτό δε σημαίνει όμως ότι το βουνό δεν είχε τη δική του ιδιαίτερη θέση στο αξιολογικό σύστημα των κτηνοτρόφων.

Σαφώς το βουνό ταυτιζόταν με την ταυτότητα των Μετσοβιτών κτηνοτρόφων. Η οικογενειακή τους εστία βρισκόταν στο Μέτσοβο. Εκεί ήταν η βάση τους. Στον κάμπο ξεχειμώνιαζαν, ρήμα που υποδηλώνει τον προσωρινό χαρακτήρα της επαγγελματικής τους διαμονής, όπως αναφέραμε αλλού (Γκόλιας, 2004). Τα βουνά ήταν ο χώρος της συμμετοχής τους στη θρησκευτική, πολιτική και κοινωνική ζωή του τόπου. *«Η αγάπη των ποιμένων για τα βουνά είναι συνυφασμένη με όλους αυτούς τους κοινωνικούς και πολιτισμικούς όρους της ύπαρξής τους. Δεν έχει αποκλειστικά μονοδιάστατο συναισθηματικό χαρακτήρα.»* (Γκόλιας, 2004, σ. 50). Η ιδιαίτερή τους αγάπη για το βουνό επιβεβαιώνεται κι από το γεγονός ότι φαίνεται ότι ερμηνεύουν τη συμπεριφορά των ζώων κατά την αναχώρηση για τα χειμαδιά ή για το Μέτσοβο βάσει των συναισθημάτων για

---

²³⁵ (Campbell, 1976; Καρατζένης, 1991; Γκόλιας, 2004; Τσιάνια- Πανταζίδου, 2005; Μπαλάφας, 2005; Ψυχογιού, 2008; Λάγκα & Ράγκος, 2017).

²³⁶ Στο Κεφ.1.4. Η εγκατάσταση και οι εγκαταστάσεις στον τόπο του ξεχειμωνιάσματος».

το βουνό²³⁷. Στα βουνά βρίσκονταν οι συγγενείς, οι φίλοι. Στα χειμαδιά όσο καλές σχέσεις κι αν είχαν με τους ντόπιους ήταν πάντα «ξένοι».

«(...) φαίνεται πως η ζωή των νομάδων ήταν μια ατελείωτη μετακίνηση, μια περιπλάνηση ασταμάτητη από τα βουνά στους κάμπους. Οι κτηνοτρόφοι ήταν μια ολάκερη ζωή ξένοι μέσα στους ξένους στα χειμαδιά, προσωρινοί ακόμα και στα χωριά τους, διαβαταραίοι γυρεύοντας την «Ιθάκη» τους από τόπο σε τόπο χωρίς να μπορούν να τη βρουν ποτέ» (Καρατζένης, 1991, σ. 172).

Μια τέτοιου είδους κτηνοτροφία που ασκήθηκε επί αιώνες κι έδειξε τέτοια ανθεκτικότητα²³⁸ — παρά το πλήθος των πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών και ιστορικών αλλαγών που συντελέστηκαν— και αποτέλεσε τρόπο ζωής για πλήθος ανθρώπων οφείλει γι' αυτό και μόνο να διερευνηθεί. Τι την έκανε ανθεκτική στις αλλαγές; Τι είδους πολιτισμό δημιούργησαν οι ασκούμενοι/ες την ημινομαδική κτηνοτροφία α) στον τόπο καταγωγής τους, β) στα μέρη κατά την πορεία τους προς ή από τα χειμαδιά, γ) στον τόπο των χειμαδιών τους συναναστρεφόμενοι/ες με άλλους/ες ανθρώπους, άλλους πολιτισμούς, άλλες συνήθειες, άλλες αντιλήψεις; «Οι ποιμενικοί μετακινούμενοι πληθυσμοί, όσο κι αν αποτελούν ιδιαίτερη, εσωστρεφή ομάδα, δεν παύουν να είναι φορείς και διάμεσοι για τη μεταφορά, διάδοση και ανταλλαγή πολιτισμικών και υλικών αγαθών (Ψυχογιού, 2008, σ. 169; Braudell, 1991, σσ. 29-61). Πώς επηρέασε αυτός ο τρόπος ζωής τα ήθη, τα έθιμα, τις νοοτροπίες, τη μουσική, το χορό, τη λαϊκή τους τέχνη, τη γλώσσα, τα παραμύθια, τη μαγειρική, την ενδυματολογία τους καθώς κι άλλες εκφάνσεις του πολιτισμού τους;

Στις 21/7/2017 η μετακινούμενη κτηνοτροφία εγγράφηκε στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς κατόπιν έγκρισης του δελτίου της μετακινούμενης κτηνοτροφίας από τον αρμόδιο φορέα²³⁹. Στις 27/3/2018 κατέθεσε στην UNESCO η Ιταλία (ως επικεφαλής χώρα) μαζί

²³⁷ «Και τα πρόβατα χαίρονταν. Αφού την ημέρα που ξεκινούσαμε απ' το μαντρί, δεν ξέρω από πού καταλάβαιναν, γιατί κάθε μέρα βγαίνουν τα πρόβατα στην βοσκή, έτσι. Εκείνη την ημέρα, μόλις μαύλιζες, όταν φωνάζεις το μανάρι να 'ρθεί από κοντά και μαύλα τα πρόβατα... (...) Το μανάρι είναι αυτό που ζυγώνει τον άνθρωπο, του δίνει μια μπουκιά ψωμί «Ε, προύς προύς!», έρχεται αυτό και ακολουθούν και τ' άλλα. Άρχισαν και βέλαζαν όλα την μέρα που ξεκινούσαμε από κάτω απ' το μαντρί, δηλαδή καταλάβαιναν ότι ερχόμασταν για το βουνό. Το βουνό πάντα σε τραβάει, δεν ξέρω γιατί, και τους ανθρώπους αλλά και τα ζώα. Ενώ όταν φεύγουμε για το μαντρί (στα χειμαδιά) με τα πρόβατα δεν ακούγονταν τίποτα να βελάζουν. Όταν ξεκινούσαμε από εκεί (από τα χειμαδιά), ναι, βέλαζαν όλα μαζί».

²³⁸ «Παρά το χάλασμα των χειμαδιών, παρά την κατοχή και τον εμφύλιο, διαπιστώνουμε πως η νομαδική κτηνοτροφία έδειξε θαυμαστή αντοχή στην 35ετία 1925-1960.» (Ψυχογιός & Παπαπέτρου, 1984, σ. 11).

²³⁹ Το Δελτίο περιλαμβάνει: 1) Σύντομη παρουσίαση του στοιχείου Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (ΑΠΚ), 2) Ταυτότητα του φορέα του στοιχείου ΑΠΚ, 3) Αναλυτική περιγραφή του στοιχείου ΑΠΚ όπως απαντάται σήμερα, 4) Χώρος/ εγκαταστάσεις και εξοπλισμός που συνδέονται με την επιτέλεση/ άσκηση του στοιχείου ΑΠΚ, 5) Προϊόντα ή εν γένει υλικά αντικείμενα που προκύπτουν ως αποτέλεσμα της επιτέλεσης/ άσκησης του στοιχείου ΑΠΚ, 6) Ιστορικά στοιχεία για το ΑΠΚ, 7) Η σημασία του στοιχείου σήμερα, 8) Διαφύλαξη/ ανάδειξη στοιχείου, 9) Βασική βιβλιογραφία, 10) Συμπληρωματικά τεκμήρια, 11) Στοιχεία συντάκτη δελτίου. Μεταξύ άλλων αναφερόταν στο Δελτίο «Ο όρος «μετακινούμενη κτηνοτροφία» δηλώνει την ετήσια μετακίνηση των κοπαδιών αιγοπροβάτων μεταξύ θερινών και χειμερινών βοσκοτόπων, ανεξάρτητα από το μέσο και την απόσταση που διανύουν. Η πρακτική της μετακίνησης βρίσκεται στον πυρήνα της πολιτισμικής και κοινωνικής συγκρότησης των ορεινών κτηνοτροφικών κοινοτήτων, ενώ έχει συμβάλει σε μεγάλο βαθμό στη διαμόρφωση του τοπίου των περιοχών που αναπτύχθηκε ιστορικά. Οι μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι είναι φορείς γνώσεων και πρακτικών, που σχετίζονται αφενός με τη βέλτιστη αξιοποίηση των διαθέσιμων φυσικών πόρων (λιβάδια, υδάτινες πηγές κ.ά.) και των κλιματικών δεδομένων, και αφετέρου με την παραγωγή ποιοτικών αγροδιατροφικών προϊόντων.» (Λάγκα & Ράγκος, 2017, σ. 2).

με την Ελλάδα και την Αυστρία την υποψηφιότητά τους για την αναγνώριση αυτού του είδους κτηνοτροφίας ως στοιχείου της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς²⁴⁰ των χωρών αυτών. Η υπερεθνική υποψηφιότητα προβλέπεται να αξιολογηθεί έως το Νοέμβριο του 2019 από τη διοικούσα επιτροπή της UNESCO.

Γίνεται αναφορά στις τρέχουσες εξελίξεις γύρω από το θέμα της ημινομαδικής κτηνοτροφίας για να καταστεί σαφές ότι το είδος αυτός της κτηνοτροφίας είναι επίκαιρο. Μπορεί στην παρούσα έρευνα να επισημάνθηκε η σταδιακή εγκατάλειψη του συγκεκριμένου τρόπου ζωής, όμως από τις παραπάνω εξελίξεις φαίνεται ότι υπάρχει ενδιαφέρον από επιστημονικούς κλάδους και αρμόδιες επιτροπές σε εθνικό και διεθνές επίπεδο για τη διαφύλαξη και ανάδειξη του ιδιαίτερου αυτού είδους κτηνοτροφίας²⁴¹.

---

²⁴⁰ Βλ. <http://www.onuitalia.com/2018/03/27/unesco-italy-alongside-greece-and-austria-nominate-transhumance-as-world-heritage/>

²⁴¹ Άλλες δράσεις είναι η Mediterranean Consortium for Nature and Culture (MCNC) (συστάθηκε το 2012) που «είναι ένα συλλογικό κίνημα για την υποστήριξη και την ευαισθητοποίηση των πολιτιστικών πρακτικών που έχουν θετικό αντίκτυπο στη βιοποικιλότητα στη Μεσόγειο.» (Home) και η Mediterranean Institute for Nature and Anthropos (MedINA) (συστάθηκε το 2003) με έδρα την Αθήνα, που «Η αποστολή του είναι να συμβάλλει σε μια αρμονική σχέση μεταξύ Ανθρώπου και Φύσης, δουλεύοντας στη διεπαφή τους, ιδιαίτερα στην περιοχή της Μεσογείου, μέσω της έρευνας, της δράσης και της ευαισθητοποίησης» (About MedINA).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- About MedINA*. (n.d.). Ανάκτηση Απρίλιος 15, 2018, από Mediterranean Institute for Nature and Anthropos: <http://www.med-ina.org/ABOUTMedINA.aspx>
- Alessandro, P. (2003). What makes oral history different. Στο R. Perks , & A. Thomson (Επιμ.), *The oral history reader* (σσ. 63-74). Taylor & Francis Group.
- Bartlett, F. (1954). *Remembering: A study in experimental and social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Braudell, F. (1991). *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β' της Ισπανίας: Ο ρόλος του περιγύρου* (Τόμ. Α'). (Κ. Μισσοτάκη, Μεταφρ.) Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Brown, R., & Kulik, J. (1977). Flashbulb memories. *Cognition*(5), σσ. 73-99.
- Campbell, J. (1976). *Honour, family, and patronage: A study of institutions and moral values in a Greek mountain community*. New York, USA: Oxford University Press.
- Chang, C. (1993). Pastoral Transchumance in the Southern Balkans as a Social Ideology: Ethnoarcheological Research in Northern Greece. *American Anthropologist*(95/3), σσ. 687-703.
- Glatzer, M., & Casimir, J. (1983). Herds and Households among Pashutan Pastoral Nomads: Limits of growth. *Ethnology*(22), σσ. 307-324.
- Haas, V., & Jodelet, D. (1999). Pensée et mémoire sociale. Στο J. P. Pétard (Επιμ.), *Psychologie Sociale* (σσ. 111-160). Paris: Bréal.
- Halbwachs, M. (1968). *La mémoire collective*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Halbwachs, M. (1994). *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris: Albin Michel.
- Home*. (n.d.). Ανάκτηση Απρίλιος 15, 2018, από Mediterranean Consortium for Nature & Culture: <http://medconsortium.org/>
- Jodelet, D. (1992). Mémoire de masse: Le côté morale et affectif de l'histoire. *Bulletin de Psychologie*, XLV, σσ. 239-256.
- Kahl, T. (2009). *Για την ταυτότητα των Βλάχων: Εθνοπολιτισμικές προσεγγίσεις μιας βαλκανικής πραγματικότητας*. (Κ. Βούλγαρης, Επιμ., & Σ. Μπουλασίκης, Μεταφρ.) Αθήνα: Εκδόσεις: Βιβλιόραμα.

- Licata, L., Klein, O., & Gely, R. (2007). Mémoire des conflits, conflits des mémoires: Une approche psychosociale et philosophique du rôle de la mémoire collective dans les processus de réconciliation intergroupe. *Sociale Science Information*(46), σσ. 563-589.
- Nitsiakos, V. (1985). *A Vlach pastoral community in Greece: The effects of its incorporation into the national economy and society*.
- Olick, J. K. (1999). Collective memory: The two cultures. *Sociological Theory*(17), σσ. 333-348.
- Plummer, K. (1983). *Documents of life*. London: Allen & Unwin.
- Thadden, R. (1999). Une histoire, deux mémoires. Στο F. Barret-Ducrocq (Επιμ.), *Pourquoi se souvenir?* (σσ. 42-45). Paris: Grasset.
- Wace, A., & Thompson, M. (1989). *Οι νομάδες των Βαλκανίων. Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της Βόρειας Πίνδου*. Θεσσαλονίκη: Φ.Ι.Λ.Ο.Σ Τρικάλων & Αφοί Κυριακίδη.
- Αβέρωφ- Ιωάννου, Τ. (1994, Νοεμβρίου 20). Κοινωφελή ιδρύματα: Η σπουδαία τους προσφορά στην ανάπτυξη του Μετσόβου. (Β. Σταύρακας, Επιμ.) *Επτά Ημέρες της Καθημερινής*(???), σσ. 20-21. Ανάκτηση 02 23, 2015, από Καθημερινή.
- Αγγελόπουλος, Γ. (1997). Εθνοτικές ομάδες και ταυτότητες: Οι όροι και η εξέλιξη του περιεχομένου τους. *Σύγχρονά Θέματα*(63), 18-25. Ανάκτηση Σεπτέμβριος 14, 2015, από Balkan Mahabbet: <http://afroditi.uom.gr/mahabbet/Researchers/Publications/Ethnic.pdf>
- Ακοβιτσιώτη- Hameau, Ά., & Οικονόμου, Α. (2010). Κτηνοτρόφοι στην Κωπαΐδα: Διευθέτηση χώρων, διαχείριση κοπαδιών, συγκρότηση ταυτοτήτων. *Εθνολογία*, 14, σσ. 9-51.
- Αλεξάκης, Ε. (2003). Τα τσελιγκάτα και οι μετακινήσεις των αρβαντιοβλάχων κτηνοτρόφων της Ηπείρου. *Γεωγραφίες*(5), 114-134.
- Αλεξάκης, Ε. (2006). Η διαπραγμάτευση της συλλογικής ταυτότητας στους Έλληνες Βλάχους του Κεφαλόβρυσου (Μετζιτιέ) Πωγωνίου. Στο Ε. Αλεξάκης, *Ταυτότητες και ετερότητες: Σύμβολα, συγγένεια, κοινότητα στην Ελλάδα- Βαλκάνια* (2η εκδ., σσ. 164-180). Αθήνα: Εκδόσεις: Δωδώνη.
- Αλεξάκης, Ε. (2009). Η οικονομία των ισχυρών αντρών: τσελιγκάτα και μετακινήσεις των κοπαδιών. Στο Ε. Αλεξάκης, *Οι Βλάχοι του Μετζιτιέ και η ειρωνεία της ιστορίας: Μια εθνογραφία του μη προβλέψιμου*. Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη.
- Απογραφή Πληθυσμού-Κατοικιών 2011. (n.d.). Ανάκτηση Μάιος 25, 2018, από Ελληνική Στατιστική Αρχή:
www.statistics.gr/documents/20181/1204266/resident_population_urban_census2011.xls/9ca6ff51-ac1a-492d-a37d-72773f712394

- Αραβαντινός, Π. (1856). *Χρονογραφία της Ηπείρου των τε όμορων ελληνικών και ιλλυρικών χωρών. Διατρέχουσα κατά σειράν τα εν αυταίς συμβάντα από του σωτηρίου έτους μέχρι του 1834.* Αθήναι: Τυπογραφείο Σ. Κ. Βλαστού.
- Αραβαντινός, Π. (1880). *Συλλογή δημοδών ασμάτων της Ηπείρου.* Αθήνα.
- Αράπογλου, Μ. (2008). Οι εγκαταστάσεις στον ορεινό χώρο της βόρειας Πίνδου (19ος- 20ος αιώνας). Στο Β. Νιτσιάκος, & Χ. Κασίμης (Επιμ.), *Ο ορεινός χώρος της βαλκανικής: Συγκρότηση και Μετασχηματισμοί* (2η εκδ., σσ. 185-200). Αθήνα: Πλέθρον & Δήμος Κόνιτσας.
- Αρσενίου, Λ. (2005). *Τα τσελιγκάτα Σαρακατσάνων και Βλάχων.* Λάρισα: Εκδόσεις "Ελλα".
- Αυδίκος, Ε. (1994). Πολιτισμικός δυϊσμός στο έργο του Κ. Κρυστάλλη: Ο κάμπος και το βουνό. *Σκουφάς, Θ'*(84), σσ. 522-528.
- Αυδίκος, Ε. (2012). Χρόνος και κοινωνική οργάνωση στους νομάδες. Στο *Πολιτισμοί και κοινωνίες της νοτίας Πίνδου* (σσ. 19-39). Αθήνα: Πεδίο.
- Βεργέτη, Μ. (1993). Εθνοτοπική ταυτότητα: Η περίπτωση των Ελλήνων του Πόντου. *Ανέκδοτη διδακτορική διατριβή.*
- Γάτσιος, Δ. (2002). *Κτηνοτρόφων άνοδος και κάθοδος.* Ιωάννινα: Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων & Σύνδεσμος Συρρακιωτών Ιωαννίνων.
- Γέρου, Κ. (2011). Απόψεις, αντιλήψεις και πρακτικές των κτηνοτρόφων της Δ. Λέσβου σχετικά με τη βόσκηση και υποβάθμιση των κοινοτικών και ιδιωτικών βοσκοτόπων. *Ανέκδοτη διπλωματική εργασία στο Τμήμα Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου.* Ανάκτηση 11 10, 2015, από http://euroidice.lib.aegean.gr/_upload_/id904/file0.pdf
- Γκασούκα, Μ., & Φουλίδη, Ξ. (2012). Η έμφυλη διάσταση των λαογραφικών σπουδών. Στο Μ. Γκασούκα, & Ξ. Φουλίδη, *Σύγχρονοι λαογραφικού ορίζοντες* (σσ. 77-109). Αθήνα: Εκδόσεις Σιδέρης.
- Γκόλιας, Μ. (2004). *Παραδοσιακό δίκαιο και οικονομία του τσελιγκάτου.* Αθήνα: Πορεία.
- Δαλκαβούκης, Β. (2005). *Η πένα και η γκλίτσα: Εθνοτική και εθνοτοπική ταυτότητα στο Ζαγόρι τον 20ο αιώνα.* Αθήνα: Εκδόσεις: Οδυσσέας.
- Δασούλας, Φ. (2013, Αύγουστος). «*Η αποκωδικοποίηση ενός πολιτισμού μέσα από το πεδίο της γλωσσικής του έκφρασης. Το βλαχικό ιδίωμα του Μετσόβου*», 2η ψηφιακή έκδοση. Ανάκτηση Ιανουάριος 27, 2018, από academia.edu: https://www.academia.edu/12307931/_%CE%97_%CE%B1%CF%80%CE%BF%CE%BA%CF%89%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%AF%CE%B7%CF%83%CE%B7_%CE%B5%CE%BD%CF%8C%CF%82_%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%BF%CF%8D_%CE%BC%CE%AD%CF%83%CE%B1_%CE%B1%CF%8

- Δήμος Μετσόβου (πρόγραμμα Καποδίστριας). (2018, Μάρτιος 16). Ανάκτηση Απρίλιος 18, 2018, από Βικιπαιδεία: [https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%94%CE%AE%CE%BC%CE%BF%CF%82_%CE%9C%CE%B5%CF%84%CF%83%CF%8C%CE%B2%CE%BF%CF%85_\(%CF%80%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1_%CE%9A%CE%B1%CF%80%CE%BF%CE%B4%CE%AF%CF%83%CF%84%CF%81%CE%B9%CE%B1%CF%82\)](https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%94%CE%AE%CE%BC%CE%BF%CF%82_%CE%9C%CE%B5%CF%84%CF%83%CF%8C%CE%B2%CE%BF%CF%85_(%CF%80%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1_%CE%9A%CE%B1%CF%80%CE%BF%CE%B4%CE%AF%CF%83%CF%84%CF%81%CE%B9%CE%B1%CF%82))
- Έξαρχος, Γ. (1994). *Αυτοί είναι οι Βλάχοι*. Αθήνα: Γαβριηλίδης.
- Θανοπούλου, Μ., & Πετρονώτη, Μ. (1987). Βιογραφική προσέγγιση: Μια άλλη πρόταση για την κοινωνιολογική θεώρηση της ανθρώπινης εμπειρίας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*(65), σσ. 25-26.
- Ίσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2015). Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Ανάκτηση από <http://hdl.handle.net/11419/5826>
- ΙΣΤΟΡΙΑ: *Ιστορία ανά τους αιώνες*. (n.d.). Ανάκτηση Φεβρουάριος 23, 2015, από Μέτσοβο: <http://metsovo.gr/>
- Κακάμπουρα, Ρ. (2011). *Αφηγήσεις ζωής: Η βιογραφική προσέγγιση στη σύγχρονη λαογραφική έρευνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Διάδραση.
- Κακάμπουρα, Ρ. (2012). Εικόνες των Τούρκων σε προσωπικές αφηγήσεις του ξεριζωμού Ελλήνων Μικρασιατών προσφύγων. Στο Ε. Αυδίκος (Επιμ.), *Λαογραφικές αναγνώσεις στην Ελλάδα και την Τουρκία* (σσ. 421-461). Αθήνα.
- Κακάμπουρα, Ρ. (2013). Προϋποθέσεις και προβληματισμοί για μια δευτερογενή ανάλυση αφηγήσεων ζωής. Στο Δ. Δασκαλάκης (Επιμ.), *Οι κοινωνικές επιστήμες και η υφιστάμενη κρίση* (Εκδόσεις Παπαζήση εκδ.). Αθήνα.
- Κακάμπουρα, Ρ. (2014). Αδελφότητες και εθνοτοικοί σύλλογοι στα αστικά κέντρα. Στο Ε. Αυδίκος (Επιμ.), *Ελληνική λαϊκή παράδοση: Από το παρελθόν στο μέλλον* (σσ. 463-471). Αθήνα: Αλέξανδρος.
- Καλλιβρετάκης, Λ. (1994). Το εθνοπολιτισμικό φαινόμενο στην εποχή μας. Ανάκτηση Σεπτέμβριος 14, 2015, από helios-eie.ekt.gr/EIE/bitstream/10442/8793/1/LK_1994_03_TEXT.pdf
- Καραβίδας, Κ. (1991). *Αγροτικά: Μελέτη Συγκριτική* (2η Έκδοση εκδ.). Αθήνα: Αγροτική Τράπεζα Ελλάδος.
- Καρατζένης, Ν. (1991). *Οι νομάδες κτηνοτρόφοι των Τζουμέρκων. Οι άνθρωποι των αετοκορφών, της αυγής, του ήλιου και των καταιγίδων*. Άρτα.
- Κατάκη, Χ. (1984). *Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας* (5η Έκδοση εκδ.). (Ε. Νίκα, Επιμ.) Αθήνα: Εκδόσεις Κέδρος.

- Κεραμόπουλος, Α. (1939). *Τι είναι οι Κουτσόβλαχοι*. Αθήναις.
- Κλωνή, Ά. (2000). Εργασία, παιδί και παιχνίδι στην ελληνική ύπαιθρο: Η περίπτωση της Λυγαριάς: Ανθρωπολογική προσέγγιση. Στο Κ. Γκουγκούλη, & Α. Κούρια (Επιμ.), *Παιδί και παιχνίδι στη νεοελληνική κοινωνία: 19ος και 20ός αιώνας* (σσ. 417-473). Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Κολτσίδας, Α. (1993). *Κουτσόβλαχοι οι βλαχόφωνοι Έλληνες : Εθνολογική λαογραφική και γλωσσολογική μελέτη: Γραμματική και λεξικό της κουτσοβλαχικής γλώσσας* (Τόμ. Α). Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Λάγκα, Β., & Ράγκος, Θ. (2017, Ιανουάριος). *Δελτίο μετακινούμενης κτηνοτροφίας*. Ανάκτηση Απρίλιος 14, 2018, από Άυλη πολιτιστική κληρονομιά της Ελλάδας: http://ayla.culture.gr/wp-content/uploads/2017/07/%CE%94%CE%95%CE%9B%CE%A4%CE%99%CE%9F-%CE%9C%CE%95%CE%A4%CE%91%CE%9A%CE%99%CE%9D%CE%9F%CE%A5%CE%9C%CE%95%CE%9D%CE%97%CE%A3-%CE%9A%CE%A4%CE%97%CE%9D%CE%9F%CE%A4%CE%A1%CE%9F%CE%A6%CE%99%CE%91%CE%A3_s.pdf
- Λαζάρου, Α. (1993). *Βαλκάνια και Βλάχοι*. Αθήνα: Εκδόσεις: Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός.
- Λαμνάτος, Β. (1987). *Οι μήνες στην αγροτική και ποιμενική ζωή του λαού μας*. Αθήνα- Γιάννενα: Εκδόσεις Δωδώνη.
- Λαμνάτος, Β. (2005). *Η βλαχοζωή στα βουνά και στους κάμπους (Τσοπάνηδες και Τσελιγκάδες)*. Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη.
- Λουκάτος, Δ. (1995). *Τα φθινοπωρινά* (β' εκδ.). Αθήνα: Φιλιππότης.
- Λουκόπουλος, Δ. (1930). *Ποιμενικά της Ρούμελης*. Αθήνα: Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων.
- Μαντόγλου, Ά. (2011). Αυτοβιογραφική μνήμη και "λήθη" σε προσωπικό, οικογενειακό και κοινωνικό πλαίσιο. *Hellenic Journal of Psychology*(8), σσ. 193-228.
- Μερακλής, Μ. (1993). Αυτοβιογραφίες Ηπειρωτών χωρικών. Στο Μ. Μερακλής, *Έντεχνος Λαϊκός Λόγος* (σσ. 247-255). Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσας.
- Μερακλής, Μ. (1993). Ενδιάμεσα πρόσωπα στο λαϊκό παραμύθι. Στο *Έντεχνος Λαϊκός Λόγος* (σσ. 117-124). Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσας.
- Μερακλής, Μ. (2004). Η ιστορικότητα των λαογραφικών φαινομένων. Στο Μ. Μερακλής, *Λαογραφικά Ζητήματα* (σσ. 15-25). Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη & Διάττων.
- Μέρτζος, Ν. (2010). *Οι Αρμάνοι Βλάχοι*. (Θ. Δαρδαβέσης, Επιμ.) Θεσσαλονίκη: Φιλόπτωχος Αδελφότης Ανδρών Θεσσαλονίκης.

- Μπαλάφας, Κ. (2005). Μέτσοβο. Στο Κ. Μπαλάφας, *Μέτσοβο* (σσ. 10-12). Αθήνα: Εκδόσεις Ποταμός.
- Νασίκα, Α. (1971). *Το χωριό μας η Σμίξη, ιστορία, ήθη και έθιμα*. Αθήνα: χ.έ.
- Νιτσιάκος, Β. (1986). *Η ημι-νομαδική κτηνοτροφική κοινότητα στην Ήπειρο: Σχέσεις παραγωγής και κοινωνική συγκρότηση*. Γιάννενα: χ.ε.
- Νιτσιάκος, Β. (1995). Η κτηνοτροφική κοινότητα: Οικολογική προσαρμογή, σχέσεις παραγωγής και κοινωνική συγκρότηση. Το παράδειγμα της Αετομηλίτσας. Στο *Οι ορεινές κοινότητες της Βορείας Πίνδου. Στον απόηχο της μακράς διάρκειας*. (σσ. 37-78). Αθήνα: Πλέθρον.
- Νιτσιάκος, Β. (1999). *Ο έρωτας στην παραδοσιακή κοινωνία*. Ανάκτηση Ιανουάριος 27, 2018, από Ιδρυματικό Αποθετήριο Ολυμπιάς: <http://olympias.lib.uoi.gr/jspui/bitstream/123456789/6356/1/16.%20%CE%9F%20%CE%AD%CF%81%CF%89%CF%84%CE%B1%CF%82%20%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD%20%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%B1%CE%B4%CE%BF%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AE%20%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%89%CE%BD%CE%AF%CE>
- Νιτσιάκος, Β. (2003). *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Νιτσιάκος, Β. (2004). *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές* (4η εκδ.). Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας.
- Νιτσιάκος, Β. (2007). Οι βλάχοι της Ελλάδας: Εθνική ένταξη και πολιτισμική αφομοίωση. Στο Κ. Δημάδης (Επιμ.), *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον 20ο αιώνα. Α'*, σσ. 485-494. Αθήνα: Εκδόσεις: Ελληνικά γράμματα. Ανάκτηση Απρίλιος 18, 2018, από https://www.academia.edu/35483503/%CE%9F%CE%B9_%CE%92%CE%BB%CE%AC%CF%87%CE%BF%CE%B9_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1%CF%82_%CE%88%CE%BD%CF%84
- Οικονόμου, Α. (2008). Οικονομία και συγγένεια στις αρβανίτικες ορεινές κοινότητες του Κιθαίρωνα. Στο Β. Νιτσιάκος, & Χ. Κασίμης (Επιμ.), *Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής. Συγκρότηση και Μετασχηματισμοί* (2η Έκδοση εκδ., σσ. 149-162). Αθήνα: Πλέθρον & Δήμος Κόνιτσας.
- Παδιώτης, Γ. (1988). *Cantiti Armanesti di- Aminciu: Βλάχικα τραγούδια του Μετσόβου*. Αθήνα: Εκδόσεις Γέρου.
- Παπαθανασίου, Μ. (2003). *Μεγαλώνοντας στον ορεινό χώρο: Παιδιά και παιδική ηλικία στο Κροκύλειο Δωρίδας τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα*. Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε.
- Παπαταξιάρχης, Ε. (1998). Εισαγωγή. Στο Ε. Παπαταξιάρχης, & Θ. Παραδέλλης (Επιμ.), *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα* (3η Έκδοση εκδ.). Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

- Παππάς, Δ. (2008). *Τζουμερκιώτικα Λαογραφικά* (Τόμ. Α). Ιωάννινα: χ.ε.
- Παυλίδης, Β. (1973, Νοέμβριος- Δεκέμβριος). Πρόβατα και γίδια- Γάλα και τυρί στην Λαογραφία του τόπου μας. *Ηπειρωτική Εστία*(259-260), σσ. 671-683. Ανάκτηση Μάιος 22, 2018, από <http://olympias.lib.uoi.gr/jsrui/handle/123456789/27633>
- Πλατάρης- Τζίμας, Γ. (2005). Ένα σπάνιο έθιμο. Στο Κ. Μπαλάφας, *Μέτσοβο* (σ. 13). Αθήνα: Ποταμός.
- Πλατάρης- Τζίμας, Γ. (2007). *Κώδικας διαθηκών Μετσόβου. Μείζονες και ελάσσονες ευεργέτες* (Τόμ. Α'). Αθήνα: Πάλλης ABEE.
- Ρόκου, Β. (2007). *Ορεινές κοινωνίες κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας στα Βαλκάνια: Το Μέτσοβο της κτηνοτροφίας από τον 17ο έως τον 20ο αιώνα*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ερωδιός.
- Σιούτα, Β. (2010). *Ελληνική οικονομία και ανάπτυξη 1950-2010. Από την "Περιφέρεια" στο "Κέντρο"*; Ανάκτηση Σεπτέμβριος 26, 2017, από Εθνικό Κέντρο Δημοσίας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης: http://www.ekdd.gr/ekdda/files/ergasies_esdd/20/2/1467.pdf
- Σκαφιδά, Β. (2016). *Ιστορία του Μετσόβου*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Τρίτος, Μ. (1992). *Το Μέτσοβο. Ιστορία- Αξιοθέατα- Σύγχρονη ζωή*. Αθήνα: Γραφικές τέχνες.
- Τσακανίκα, Β., & Ισπικούδης, Ι. (2006). Η ημινομαδική κτηνοτροφία ως κύρια οικονομική δραστηριότητα των Βλάχων της Β. Πίνδου. (Π. Πλατής, Α. Σφουγγάρης, Θ. Παπαχρήστου, & Α. Τσιόντσης, Επιμ.) *Λιβάδια των πεδινών και ημι-ορεινών περιοχών: Μοχλός ανάπτυξης της υπαίθρου*(12), 589-595. Ανάκτηση Νοέμβριος 11, 2015, από Πρακτικά 4ου Πανελληνίου Συνεδρίου: <http://www.elet.gr/pages/publications-list/elet-books/>
- Τσιαμήτρος, Γ. (2015, Ιανουάριος 21). *Το παραδοσιακό κτηνοτροφικό κοπάδι*. Ανάκτηση Σεπτέμβριος 27, 2017, από Βλάχοι.net: <http://www.vlahoi.net/politismos/paradisiako-ktinotrofiko-kopadi.html>
- Τσιάννα- Πανταζίδου, Κ. (2005). *Από τα χειμαδιά στα βλαχοχώρια: Μια διαδρομή μνήμης*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Τσουτσοπλίδης, Ν. (1993). Η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη του Μετσόβου: Ιστορική αναδρομή- Παρούσα κατάσταση- Μελλοντική προοπτική. Στο Τ. Παπαζήσης (Επιμ.), *Πρακτικά Α' συνεδρίου μετσοβίτικων σπουδών: Μέτσοβο 28-30 Ιουνίου 1991* (σσ. 35-52). Αθήνα: Εξωραϊστικός Σύλλογος Μετσόβου.
- Χατζημιχάλη, Α. (2007). *Σαρακατσάνοι* (Τόμ. Α). (Τ. Ιωάννου- Γιανναρά, Επιμ.) Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη.

- Χατζημιχάλη, Α. (2010). *Σαρακατσάνοι* (Τόμ. Β). (Τ. Ιωάννου- Γιανναρά, Επιμ.) Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη.
- Ψυχογιός, Δ., & Παπαπέτρου, Γ. (1984). Οι μετακινήσεις των νομάδων κτηνοτρόφων. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*(53), σσ. 3-23.
- Ψυχογιού, Ε. (2008). Οι δρόμοι των νερών και των κοπαδιών: Οι τελευταίοι νομάδες κτηνοτρόφοι στη βορειοδυτική Πελοπόννησο. Στο Β. Νιτσιάκος, & Χ. Κασίμης, *Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής: Συγκρότηση και μετασχηματισμοί* (σσ. 163-183). Αθήνα: Εκδόσεις Πλέθρον& Δήμος Κόνιτσας.

ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΕΣ- ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΡΙΕΣ

α/ α	ΕΠΩΝΥΜΟ	ΟΝΟΜΑ	ΠΑΤΡΩΝΥΜΟ	ΜΗΤΡΩΝΥΜΟ	ΗΜ. ΓΕΝ.
1	χ *	χ	χ	χ	χ
2	Γιαννούκα	Αικατερίνα (Καίτη)	Σταύρος	Καλλιόπη Τρίτου	13/03/1954
3	Γιαννούκα	Βασιλική (Κίω)	Σταύρος	Καλλιόπη Τρίτου	12/07/1946
4	Γκαλιμάνα	Μαρία (Μαρούλα)	Δημήτριος	Αικατερίνα Γιαννούκα	20/07/1973
5	Γκαλιμάνας	Δημήτριος (Τάκης)	Γεωργίου	Μαρία (Μαρίκα)	10/10/1945
6	Δασούλα	Ελένη (Νίτσα)	Νικόλαος	Ζωή Μπούμπα	30/03/1959
7	Δασούλα	Καλλιόπη (Πόπη)	Απόστολος (Τουλίκας)	Βασιλική (Κίω)	16/05/1971
8	Δασούλα	Παρασκευή (Σηούκω)	Γεώργιος	Βερδίκη Ελένη Μπούμπα [Γαλάνη]	02/05/1933
9	Δασούλας	Βασίλειος (Λάκης)	Χρήστος	Σταματία Κασκόρα	21/04/1965
10	Δασούλας	Κωνσταντίνος (Κώστας)	Γεώργιος	Σταματία Κασκόρα	15/06/1953
11	Δασούλας	Μιχάλης (Μίχος)	Στέργιος	Παρασκευή	Μάρτιος 1926
12	Δασούλας	Χρήστος	Βασίλειος	Αθηνά	1935
13	Ζάμπα	Σταματία	Γεώργιος	Ευαγγελία	03/05/1942
14	Καπέτης	Ιωάννης (Γιάννης)	Γεώργιος		26/11/1942
15	Καχριμάνης	Αλέξανδρος (Αλέκος)			
16	Κιούρας	Βασίλειος	Ιωάννης	Μαρία	15/9/1927
17	Κουτσαμάνης	Βασίλειος			
18	Μπούμπα	Αγγελική (Κίτσω)	Θεόδωρος	Χαϊδή Πανάγιου	περ. 1932
19	Μπούμπα	Αθηνά	Βασίλειος	Σταυρούλα	09/07/1953
20	Μπούμπα	Ελένη (Νίτσα)	Δημήτριος	Αθηνά	14/02/1936
21	Μπούμπα	Ευτυχία	Τριαντάφυλλος	Ματίνα Μπούμπα (Γαλάνη)	14/05/1963
22	Μπούμπα	Παρασκευή (Βούλα)	Βασίλειος	Σταυρούλα	10/02/1952
23	Μπούμπα [Γαλάνη]	Μαρία (Αιμιλία)	Αποστόλης	Ευτυχία	06/08/1942
24	Μπούμπα [Γαλάνη]	Χάιδω	Αποστόλης	Ευτυχία	Μάιος 1933
25	Μπούμπας	Απόστολος (Τουλίκας)	Ιωάννης		1936
26	Μπούμπας	Βασίλειος	Απόστολος		1944
27	Μπούμπας	Βασίλειος	Αλέξανδρος		1946
28	Μπούμπας	Γεώργιος (Γκόγκος)	Δημήτριος	Αθηνά	26/06/1928
29	Μπούμπας	Γεώργιος (Γάκης)	Βασίλειος	Σταυρούλα	27/05/1960
30	Μπούμπας	Δημήτρης	Βασίλειος	Σταυρούλα	05/03/1956
31	Μπούμπας	Δημήτριος	Θεόδωρος	Τριανταφυλλιάς	1936
32	Μπούμπας	Δημήτριος	Τριαντάφυλλος	Ματίνα Μπούμπα (Γαλάνη)	11/11/1957
33	Μπούμπας	Κωνσταντίνος	Βασίλειος		1934
34	Μπούμπας	Μιχαήλ	Γεώργιος		1940
35	Μπούμπας	Στέργιος	Γεώργιος		1930
36	Μπούμπας	Σωτήρης [Πλάκας]	Γεώργιος	Μαρίας	29/06/1928
37	Μπούμπας	Χριστόδουλος	Γεώργιος		1936

38	Μπούμπας [Καραγιάννης]	Κωνσταντίνος (Κώστας)	Δημήτριος	Ελένη Μπίσα	19/02/1939
39	Νάκας	Αναστάσιος (Τάσος)	Γεώργιος	Ελένη Περιστέρη	28/08/1947
40	Πανάγιος	Στέφανος	Ιωάννης		03/03/1936
41	Πατέλης	Γεώργιος (Γάκης)	Κωνσταντίνος	Αικατερίνα (Ρήνω)	12/04/1933
42	Πλατάρης- Τζίμας	Γεώργιος (Γούλης)	Κωνσταντίνος	Αικατερίνα Τζίμα	15/06/1934
43	Πλαχούρα	Μαρία			
44	Σταχούλη	Χαρίκλεια	Αποστόλης		10/03/1931
45	Τάμπα	Γεωργία (Γίτσα)	Κίμων		Αύγουστος 1943
46	Τόδης	Αναστάσιος (Σίκας)	Γεώργιος	Ελευθερία	21/02/1943
47	Τόδης	Βασίλειος	Απόστολος	Καλλιόπη (Όπου) Τσιρογιάννη	26/08/1941
48	Τόλια	Χρυσούλα	Γεώργιος	Μαρία Νάκα	10/12/1935
49	Τόλιας	Μενέλαος (Μενέλας)	Γεώργιος		
50	Τρίτου	Αικατερίνα (Κατερίνα)	Αποστόλης	Τατιανή	14/07/1972
51	Τσίμπα	Παρασκευή (Βουλικά)	Δημήτριος	Ευτυχία Περιστέρη	11/12/1955

*= Το «x» υποδηλώνει ότι δεν επιθυμεί ο/η πληροφορητής/τρια να αναγραφούν τα προσωπικά του/της στοιχεία.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Κεντρικοί άξονες ημι-κατευθυνόμενης συνέντευξης

Α) Η αναχώρηση των κτηνοτρόφων προς τα χειμαδιά:

~Ο αποχωρισμός

~Το ταξίδι προς τα χειμαδιά

~Η εγκατάσταση στον τόπο του ξεχειμωνιάσματος

Β) Η ζωή χωριστά (οι άντρες στα χειμαδιά και τα γυναικόπαιδα στο Μέτσοβο)

Γ) Μικρά «διαλείμματα» (άλλοτε τα γυναικόπαιδα κι άλλοτε οι άντρες επισκέπτονταν για μερικές μέρες οι μεν τους δε)

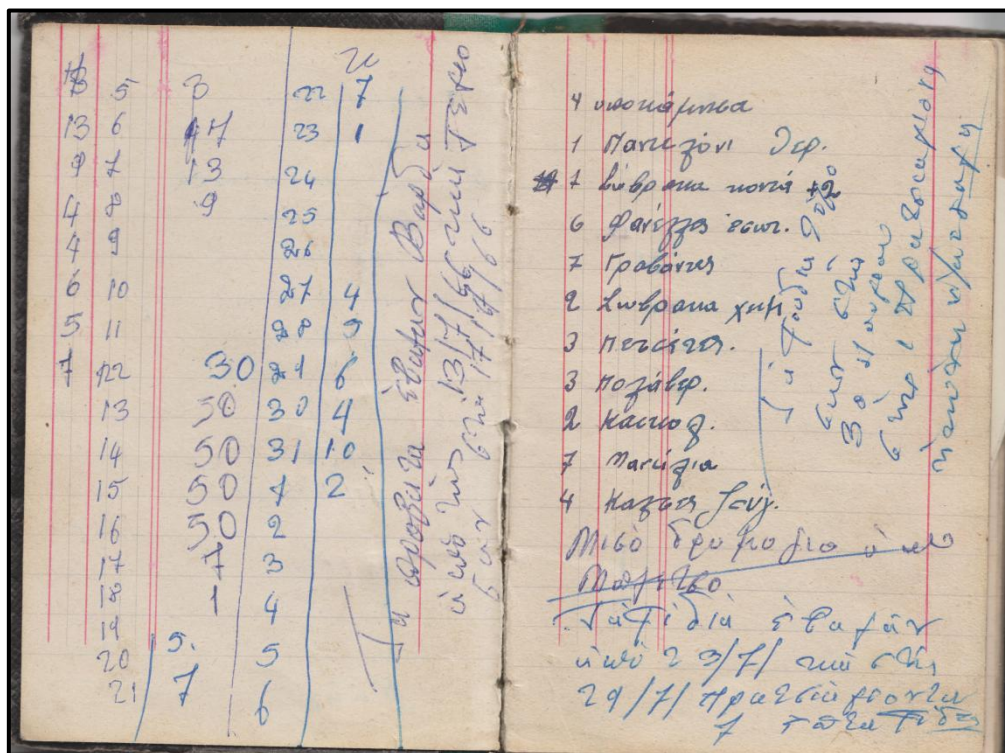
Δ) Η επιστροφή στο Μέτσοβο:

~Οι ετοιμασίες για το ταξίδι της επιστροφής

~ Το ταξίδι προς το Μέτσοβο

~Το αντάμωμα των αντρών με τις οικογένειές τους

Φωτογραφικό υλικό

Εικόνα 7- Σελίδες από τεφτέρι κτηνοτρόφου (Αρχ. Τέκνων Τριανταφύλλου Δ. Μπούμπα)

Εικόνα 8- Το σημείο του αποχωρισμού (Αρχ. Σοφίας Δ. Μπούμπα)

Εικόνα 9- Στο διάβα
(Αρχ. Ανθούλας Τρίτου)

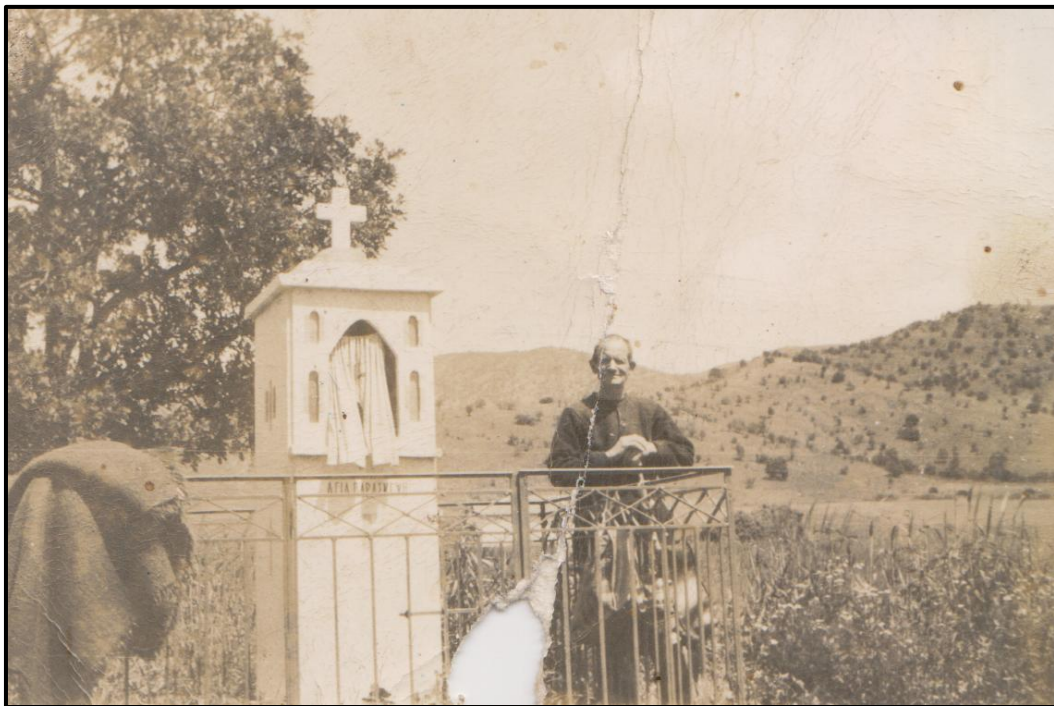

Εικόνα 10- Στο διάβα
(Αρχ. Ανθούλας Τρίτου)

Εικόνα 11- Άποψη της «Τραγόπετρας» (αριστερά) και της Θεσσαλίας (δεξιά) από το σημείο «Αυχένας» της Κατάρας. (Αρχ. Σοφίας Δ. Μπούμπα)

Εικόνα 12- Ο κτηνοτρόφος Δημήτριος Μπούμπας [Καραγιάννης] μπρος στο προσκυνητάρι της Αγ. Παρασκευής στο Παπαδοπούλι (Αρχ. Κώστα Μπούμπα [Καραγιάννη])

Εικόνα 13- Καθαρίζοντας το εκκλησάκι της Αγίας Παρασκευής στο Παπαδοπούλι
(Αρχ. Τέκνων Τριανταφύλλου Δ. Μπούμπα)

Εικόνα 14- Σταβλικές εγκαταστάσεις Αφών Μπούμπα (Β+Τ+Γ)
(Χειμώνας του 1979) (Αρχ. Τέκνων Τριανταφύλλου Δ. Μπούμπα)

**Εικόνα 15- Εκκλησάκι Αγίας Παρασκευής στο Παπαδοπούλι (2017)
(Αρχ. Σοφίας Δ. Μπούμπα)**

**Εικόνα 16- Προσκυνητάρι Αγίας Παρασκευής στο
Παπαδοπούλι (2017) (Αρχ. Σοφίας Δ. Μπούμπα)**

**Εικόνα 15- Σταβλικές εγκαταστάσεις στο Παπαδοπούλι (2017)
(Αρχ. Σοφίας Δ. Μπούμπα)**

**Εικόνα 16- Σταβλικές εγκαταστάσεις στο Παπαδοπούλι (2017)
(Αρχ. Σοφίας Δ. Μπούμπα)**

Εικόνα 17- Σταβλικές εγκαταστάσεις στο Παπαδοπούλι (2017)
(Αρχ. Σοφίας Δ. Μπούμπα)

Εικόνα 18- Σταβλικές εγκαταστάσεις στο Παπαδοπούλι (2017)
(Αρχ. Σοφίας Δ. Μπούμπα)

Εικόνα 19- Σταβλικές εγκαταστάσεις στο Παπαδοπούλι (2017)
(Αρχ. Σοφίας Δ. Μπούμπα)

Εικόνα 20- Σταβλικές εγκαταστάσεις στο Παπαδοπούλι (2017)
(Αρχ. Σοφίας Δ. Μπούμπα)

Εικόνα 21- Εσωτερικό σπιτιού στο Παπαδοπούλι (2017)
(Αρχ. Σοφίας Δ. Μπούμπα)

Εικόνα 22- Εσωτερικό σπιτιού στο Παπαδοπούλι (2017)
(Αρχ. Σοφίας Δ. Μπούμπα)

**Εικόνα 24- Κοπάδι οικογενείας Τρίτου
(Αρχ. Αναστασίας Τρίτου)**

**Εικόνα 23- Κοπάδι και τσπανόσκυλα οικογενείας Τρίτου
(Αρχ. Αναστασίας Τρίτου)**

Εικόνα 25- Τραγιά και κασίκες οικογενείας Τρίτου
(Αρχ. Αναστασίας Τρίτου)

Εικόνα 26- Κοπάδι Αφών Μπούμπα (B+T+Γ), Παπαδοπούλι Απρίλιος 1976
(Αρχ. Τέκνων Τριανταφύλλου Δ. Μπούμπα)

Εικόνα 27- Η Ματίνα Α. Μπούμπα με το κοπάδι της στα χειμαδιά
(Αρχ. Τέκνων Τριανταφύλλου Δ. Μπούμπα)

Εικόνα 28- Το ζεύγος Βασίλης Κιούρας και Χαρίκλου Σταχούλη αρμέγουν,
Παπαδοπούλι 1975 (Αρχ. Βασιλείου Κιούρα)

Εικόνα 29- Άρμεγμα κοπαδιού της οικογενείας Τρίτου
(Αρχ. Αναστασίας Τρίτου)

Εικόνα 30- Άρμεγμα κοπαδιού οικογενείας Τρίτου (1985)
(Αρχ. Αναστασίας Τρίτου)

**Εικόνα 33- Άρμεγμα κοπαδιού οικογενείας Τρίτου
(Αρχ. Αναστασίας Τρίτου)**

**Εικόνα 31- Μετά το άρμεγμα
(Αρχ. Αναστασίας Τρίτου)**

Εικόνα 35- "Βαράνε" στρούγκα
(Αρχ. Αναστασίας Τρίτου)

Εικόνα 36- Άρμεγμα στο Παπαδοπούλι
(Αρχ. Κώστα Μπούμπα [Καραγιάννη])

**Εικόνα 32- Οικ. Βασιλείου και Δημητρίου Μπούμπα
[Καραγιάννη] μετά τον κόυρο, Παπαδοπούλι, 1974
(Αρχ. Κώστα Μπούμπα [Καραγιάννη])**

**Εικόνα 33- Οικογένεια Τρίτου στον τόπο ξεχειμωνιάσματος
(Αρχ. Αναστασίας Τρίτου)**

**Εικόνα 34- Ο Δημήτρης Τ. Μπούμπας βόσκοντας τα πρόβατα
(Αρχ. Τέκων Τριανταφύλλου Δ. Μπούμπα)**

**Εικόνα 40- Η Αθηνά Τ. Μπούμπα πλέκει καθώς βόσκει τα πρόβατα στο
Παπαδοπούλι (Αρψ. Τέκων Τριανταφύλλου Μπούμπα)**

**Εικόνα 41- Οικογένεια Μπούμπα στο Παπαδοπούλι
(Αρχ. Τέκνων Τριανταφύλλου Δ. Μπούμπα)**

**Εικόνα 42- Ο Δημήτρης Τ. Μπούμπας με τα τσοπανόσκυλα
(Αρχ. Τέκνων Τριανταφύλλου Δ. Μπούμπα)**

**Εικόνα 43- Ο Γιώργος Δ. Μπούμπας φτιάχνει τυρί
(Αρχ. Γεωργίου Δ. Μπούμπα)**

**Εικόνα 44- Ο Γιώργος Δ. Μπούμπας στο τρακτέρ, Παπαδοπούλι 1977
(Αρχ. Γεωργίου Δ. Μπούμπα)**

Εικόνα 35- (Αρχείο Αναστασίας Τρίτου)

Εικόνα 36- Η Ευτυχία Τ. Μπούμπα μεταφέρει με το κάρο κοπριά (Παπαδοπούλι)
(Αρχ. Τέκνων Τριαναταφύλλου Μπούμπα)

Εικόνα 47- Κέρασμα μετά τον κούρο
(Αρχ. Χρήστου Β. Δασούλα)

Εικόνα 48- Μετά τον κούρο
(Αρχ. Κώστα Δ. Μπούμπα [Καραγιάννη])

**Εικόνα 49- Μάζεμα μαλλιών στα χαράρια
(Αρχ. Αναστασίας Τρίτου)**

**Εικόνα 50- Στον κούρο
(Αρχ. Αναστασίας Τρίτου)**

**Εικόνα 51- Κούρος στο μαντρί των Αφών Μπούμπα (Παπαδοπούλι)
(Αρχ. Τέκνων Τριανταφύλλου Μπούμπα)**

**Εικόνα 52- Κούρος στο μαντρί των Αφών Μπούμπα (Παπαδοπούλι)
(Αρχ. Τέκνων Τριανταφύλλου Μπούμπα)**

**Εικόνα 53- Τραπέζι μετά τον κούρο στο μαντρί των Αφών Μπούμπα
(Αρχ. Τέκνων Τριανταφύλλου Μπούμπα)**

**Εικόνα 54- Τραπέζι μετά τον κούρο στο μαντρί των Αφών Μπούμπα
(Αρχ. Τέκνων Τριανταφύλλου Μπούμπα)**

Εικόνα 55- Κούρος στο μαντρί της Οικογενείας Τρίτου
(Αρχ. Αναστασίας Τρίτου)

Εικόνα 56- Κούρος

Εικόνα 57- Χορός μετά τον κούρο στο μαντρί της Οικογένειας Τρίτου (1984)
(Αρχ. Αναστασίας Τρίτου)

Εικόνα 58- Χορός μετά τον κούρο (1984)
(Αρχ. Αναστασίας Τρίτου)

**Εικόνα 38- Πάσχα στο Παπαδοπούλι το 1977
(Αρχ. Τέκνων Τριανταφύλλου Δ. Μπούμπα)**

**Εικόνα 37- Πάσχα στο μαντρί των Αφών Μπούμπα (1981)
(Αρχ. Τέκνων Τριανταφύλλου Δ. Μπούμπα)**

**Εικόνα 61- Πάσχα στο μαντρί των Αφών Μπούμπα
(Αρχ. Τέκνων Τριανταφύλλου Δ. Μπούμπα)**

**Εικόνα 392- Πάσχα στο μαντρί της οικ. Τρίτου
(Αρχ. Αναστασίας Τρίτου)**

**Εικόνα 63- Στο δρόμο για το Μέτσοβο
(Αρχ. Ανθούλας Τρίτου)**

**Εικόνα 64- Παρασκευή τυριών καθ' οδό
(Αρχ. Ανθούλας Τρίτου)**

**Εικόνα 65- Στο διάβα
(Αρχ. Ανθούλας Τρίτου)**

**Εικόνα 66- Άρμεγμα καθ' οδόν
(Αρχ. Ανθούλας Τρίτου)**

**Εικόνα 67- Η επιστροφή στο Μέτσοβο
(Αρχ. Ανθούλας Τρίτου)**

**Εικόνα 68- Το διάβα της επιστροφής στο Μέτσοβο
(Αρχ. Ανθούλας Τρίτου)**

**Εικόνα 69- Παιδιά με αρνάκια
(Αρχ. Ανθούλας Α. Μπούμπα)**

Εικόνα 70- (Αρχ. Ανθούλας Α. Μπούμπα)

Εικόνα 71- Άρμεγμα στο μαντρί των Αφών Μπούμπα (Μέτσοβο)
(Αρχ. Ανθούλας Μπούμπα)

Εικόνα 72- (Αρχ. Ανθούλας Α. Μπούμπα)

**Εικόνα 40- Χορός στο πανηγύρι του Προφ. Ηλία (20/7/1954)
(Αρχ. Γιώργου Δ. Μπούμπα)**

**Εικόνα 41- Βοσκός και κοπάδι στο Μέτσοβο
(Αρχ. Αναστασίας Τρίτου)**

Εικόνα 42- Πλέξιμο ανοιξιιάτικων στεφανιών
(Αρχ. Τέκνων Τριανταφύλλου Δ. Μπούμπα)

Εικόνα 43- Χιόνια στη γειτονιά "Γαζέλη" (Μέτσοβο)

Τραγούδι «Nu-ni te voi bre picurare»²⁴²

Nu-ni te voi bre picurare
ca-ni ta hu catalu din vale
c-una oara ti vini tu mesu
s-apo tea ti turni- nafaora
cu fluiara virli- virli
maldzarusa capitaniu
catalusi gapu- gapu
s-tavardzica dinapoi
-Picuraru n-iramu,
noaua namalle ni pasteamu,
tu-ameridzu ni lli- ameridzamu
la fantana ni le-adapamu
ma s-trecu una musata
si- ne se spru (sparu) lumbad- apreasa:
-Da-ni-na chica di apa s- beau!
-Nu ta dau ma si- crechi!

Δε σε θέλω βρε τσοπάνη
γιατί είσαι σκυλάκι απ' το ποτάμι
με μια φορά που 'ρχεσαι το μήνα
κι έπειτα γυρίζεις έξω
με τη φλογέρα βίρλι- βίρλι
η καρδάρα στο προσκέφαλο
τα σκυλάκια «γκαπ- γκαπ»
τ' ασκί (τουλούμι) πίσω στην πλάτη.
-Τσοπάνος ήμουνα
εννιά πρόβατα βοσκούσα
στο στάλο τα στάλιζα
στη βρύση τα πότιζα
αλλά πέρασε μια όμορφη
και μου φάνηκε λαμπάδα αναμμένη.
-Δος μου λίγο νερό να πιώ!
-Δε σου δίνω να σκάσεις!

---

²⁴² (Παδιώτης, 1988, σ. 93)

Σημειωματάριο «Η ζωή του πατέρα μου στα πρόβατα»

Το παρακάτω σημειωματάριο το έγραψε η Γιώτα Τρίτου, σε εφηβική ηλικία, από θαυμασμό και ιδιαίτερη αγάπη, όπως μου είπε, στον πατέρα της. Αφηγείται τη ζωή του σε σχέση με τα πρόβατα. Το κείμενο το πλαισιώνουν φωτογραφίες από το προσωπικό της αρχείο που σχετίζονται με τη ζωή που περιγράφει. Όπως μου ανέφερε, στις υπόλοιπες σελίδες του τετραδίου που είναι κενές θα ήθελε να γράψει εκείνη —ή η κόρη της— για τη ζωή του συζύγου της στα πρόβατα.

ΘΕΜΑ // SUBJECT

" Η ΖΩΗ ΤΟΥ ΠΑΤΕΡΑ
ΜΟΥ ΣΤΑ ΠΡΟΒΑΤΑ "

Τρίτου
Γιώτα

.....Οι μέρες του καλοκαιριού πέρασαν γρήγορα.
Φθινοπώριασε! Αρχές Νοεμβρίου και έφτασε η μέρα
που τα πρόβατα αλλάζουν μέρος και πάνε να ξεχει-
μωνιάσουν σε πιο ζεστά μέρη. Ο χειμώνας όμως που
τα περιμένει δύσκολος.

Το τοπίο γύρω από το εκκλησάκι του προφήτη-Ηλία
μελαγχολικό, άγρωμο. Στον ουρανό σύννεφα φωραρισμένα,
τα πουλιά δεν μελανδάνε και ο καιρός είναι συνήθως
κρύος.

Ο μπαμπάς μου έτοιμος και αυτός για το καφίσι
που θα διαρμύσει επτά μήνες έτοιμος και ο θείος, ο
θεός Κώλας, η μαμά μου, η θείτσα, η Σούκο και οι βοσκαί.

Ο χειρῶνας ὄπως πού τους περιμένει δύσκολος με πολλή
ζαλιειά. Τα συναισθήματα πού τους κυριεύουν ἀγάπη, ἀφού
ἀφήνουν πίσω τους, τὸ σπίτι τους, τὸ Μέγισσοβο καὶ
τὰ παιδιά τους.

Ἡ διαδικασία τῆς μεταφοράς ἀρχίζει. Τα φορτηγά παίρνουν
τὴν θέση τους καὶ ἕνα-ἕνα τὰ πρόβατα ἀνεβαίνουν
σὲν καρὸσσα τοῦ φορτηγού. Αυτό διαρκεῖ περίπου δύο
ῶρες ἀν βέβαια ὅλα πάνε καλὰ καὶ μας βοηθάει
καὶ ὁ καιρός. Οἱ κότες, τὰ σωλιὰ, οἱ γάτες καὶ γενιὰ ἡ λεζό-
μειν "κουτσόνα" εἶναι ἑτοιμηγιά τὰ χειμαδιά. Ἀφού φορτωθεῖ
καὶ τὸ τελευταῖο πρόβατο τὰ φορτηγά ξεκινᾶνε. Ἡ συμμι-
ση πού ἀισθάνομαι τὴ σαχημὴ πού χαυρετάω τους γονεὶς μου

είναι μεγάλη.

Το κατίδι διαρμει' αριετὰ. Τα φορτηγά ηηγαίναν πολύ σίγα
και κάνουνε αριετὲς σιάσεις για να ελέγχουνε τα πρόβατα
Μετά από τέσσερεις περίπου ώρες φτάνουνε.

Εδώ θα' θελα ν' αναφέρω πως η διαδικασία του φορτωμάτος
παλιά ήταν διαφορετική και πολύ πιο δύσκολη αφού μεταφέρονε
τα πρόβατα με τα πόδια. Αυτό υπατούσε οχτώ μερόνυχτα. Κό-
νανε δηλαδή οχτώ κονάκια. Σε κάθε κονάκι φηματοσηνότανε
προσωρικά, και το επόμενο ηρωί φημνούσανε και πάλι.

Ευτυχώς όμως τα τελευταία χρόνια τα πράγματα έχουν
γίνει πολύ πιο εύκολα και λίγοι είναι οι υπηκοτόφοροι ειδικοί
και ηηγαίνουν αμόρη με τα πόδια.

Όταν φτάνουν στο Παπαδοπούδι τα πράγματα δεν είναι και τόσο καλά. Τα βόια βολισμένα βρίσκονται φαφνιά σε άλλο μέρος. Η καλύβα είναι χάλια, αφού είναι παραμελημένη ολόκληρο το καλοκαίρι. Η Σούκο, η Δείτσα και η Μαριά ασχολούνται με το νοικοκυριό της καλύβας. Όσο αφορά το φαγητό έχουν ήδη ετοιμάσει ριζες από το μέτσοβο για να φάνε την πρώτη μέρα. Οι άνδρες ασχολούνται με τις εφωτεριστές δουλειές. Τοποθετούν τις ταινίες και τις κουπάνιες, μαρμάρουν τους τσίμους, κάνουν τους σάβλους και τις στρούγκες. Μέχρι να προσαρμοσούνε χρειάζεται λίγος καιρός. Σιγά - σιγά όμως όλα μπαίνουν στο ρυθμό τους.

Την περίοδο αυτή τα πρόβατα είναι χωρισμένα σε τρία κοπάδια. Είναι τα στείρα, τα βαριά και πολύ λιγα γαλάρια. Τα στείρα τ' αναλαμβάνει συνήθως κάποιος βοσκός. Τα βαριά πρόβατα τα χωρίζουν σε δύο κοπάδια: σ' εκείνα που θα γεννήσουν πρόωρα και σ' εκείνα που θ' αρχίσουν λιγο. Όσο για τα γαλάρια ενώ στην αρχή είναι πολύ λιγα μέσα σε λίγες μέρες γίνονται το μεγαλύτερο κοπάδι. Την περίοδο αυτή γεννιούνται τα περισσότερα αρσενικά φτάνουν μέχρι και οχτώ την ημέρα, τις πρώτες μέρες και σιγά-σιγά ελαττώνονται. Τα πρόβατα τσίφονται πολλές φορές την ημέρα. Το πρωί τρώνε υαλαμπόκι και βαμβούκιστρα και το απόγευμα τριφύλλι.

Όσο για τ' αρνιά ταιΐονται με γάλα τις πρώτες
μέρες και στη συνέχεια με ζωτροφές.

Τ' αρνιά όσο περνάνε οι μέρες μεγαλώνουν. Τα
κρατάνε περίπου ένα μήνα, μέχρι να φτάσουν περίπου
επτά με οχτώ κιλά για να σφαχτούν, αν βέβαια το
κρέας έχει καλή τιμή.

Πριν την μέρα των Χριστουγέννων σφάζονται τα πρώτα
αρνιά. Η έλλειψη τους είναι μεγάλη καθώς τα πρό-
βατα βελάζουν για τρεις συνεχόμενες ημέρες μέχρι
να συνθιθούν την απουσία τους.

Από ευείνη την ημέρα, μέχρι και γ' αρκετούς μήνες,
αρχίζει η αρρεγή.

Οι μέρες των Χριστουγέννων ενώ για τους περισσότερους είναι μέρες φευούρασης και διασκέδασης, για τους δικούς μου είναι μέρες ίδιες με τις άλλες, αφού δεν αλλάζει τίποτα. Η μόνη διαφορά είναι ότι πηγαίνουμε εμείς τα παιδιά και σπάρε λιγάκι την ρουτίνα της καθημερινότητας. Τίποτα δεν θυμίζει Χριστούγεννα παρά μόνο το Χριστουγεννιάτικο δέντρο από πουρνάρι που είναι στολισμένο σε μια γωνία της καλύβας.

Κάλλιστα δεν μας λέει κάποιος φέτος, αλλά εμείς μεταξύ μας, όσο για να μπορούμε στο πνεύμα των Χριστουγέννων. Έτσι η μέρα των Χριστουγέννων περνάει χωρίς κάτι το ιδιαίτερο.

Όσο για την πρωτοχρονιά, πάλι τα ίδια. Λέμε τα κάλαντα μεταξύ μας, κάνουμε πίτα κασάτα για βασιλόπιτα, και παίζουμε τριάντα ένα.

Μετά έρχονται τα θεοφάνεια, που μορτάζει ο μπαμπάς μου. Το πρωί πίνουμε αγιάσμα από το λάδι, τρώμε σάρι που έχει κάνει η μαμά και μας κερνάει γλυκό από κίτρο.

Έτσι οι μέρες των Χριστουγέννων περνάνε και όλα μπαίνουν στο πρόγραμμα τους. Τα παιδιά επιστρέφουν στα σχολεία και οι γυναίκες δίνουν την σειρά τους, δηλαδή οι δύο φεύγουν για το μέσοβο και η μία μένει εκεί για τις δουλιές του σπιτιού και το φαγητό.

Το σύστημα γι' αυτούς που μένουν εκεί είναι η αρμεγή των προβάτων, η οποία γίνεται τρεις φορές την ημέρα, πρωί μεσημέρι και βράδυ. Έτσι ξεκινάει πρωί, και αφού φάνε ξεκινάει την δουλειά. Το πρόγραμμά τους είναι σταθερό. Το πρωί πάνε για αρμεγή, μετά βοσκή, μετά πάλι αρμεγή και το απόγευμα πάλι βοσκή γύρω από την καλύβα, και η μέρα τους τελειώνει με το τελευταίο άρμεγμα. Ο μπαμπάς μου και ο δαδός οδηγούν σε βοσκή έχοντας για μεταφορικά μέσα τα γαϊδούρια, καθώς η ηλικία τους δεν τους βοηθάει, για να πάνε πολλά χιλιόμετρα. Η φωτογραφία από πάνω νομίζω θα λέξει όλα. Έτσι οι μέρες κυλάνε.....

Σημαντικό ρόλο παίζει ο καιρός. Δυστυχώς φέτος οι χειμώνες ήταν πολύ βαρύς, το χιόνι πολύ, το υψό τοσυχρεφό και η έλλειψη του νερού μεγάλη.

Οι μέρες όμως περνάνε γρήγορα, αν και είναι ίδιες μεταξύ τους. Ασχολείσαι συνέχεια με τα βώτα. Το ευχάριστο όμως είναι ότι είσαι κοντά στη φύση. Αισθάνεσαι μια χαλάρωση, μια ηρεμία. Δεν σ' ενδιαφέρει να ηλυθείς, να πωθείς, να χτενιστείς. Ενδιαφέρεσαι μόνο για τα βώτα και αδιαφορείς για τον εγωτισμό σου εμφάνιση.

Οι μέρες κυλάνε χωρίς ιδιαίτερο άγχος. Οι γυναίκες κάνουν τις αλλαγές στην σειρά τους και η ζωή συνεχίζεται.

... Η άνοιξη ήρθε. Οι ημέρες του Πάσχα έφτασαν. Η
φύση έχει φορέσει τα πράσινα της. Ο ήλιος έχει απλώσει
τη γλιοχτίδες του. Το κοπίο χύρω από τη γιυρή μαλίβα
ματαπράσινο. Στα ποσάρια τρέχει γάργαρο το νερό, τα
κουλιά μελανόανε και τα δέντρα είναι ανθισμένα.
Η μέρα έχει μεγαλώσει και όλα μοιάζουν τόσο μαγικά.
Τα σχολεία έυλασαν πάλι για τις διακοπές του
Πάσχα και τα εγγόνα ηηχάινουν και πάλι στους παππού-
δες τους. — —

Μεγάλη εβδομάδα και το γιυρό ραδιόφωνο στο τραπέ-
ζιου της μαλίβας μας θυμίζει με τους ύμνους του, τις
άγιες αυτές ημέρες.

Την Μ. Παρασκευή πληθαίνουμε με τα πόδια μαζί με την Σεσίλια και την Τζίμα την Τρίτου στο μυχό εμιλησάμι της Αγίας Παρασκευής που βρίσκεται κοντά στα πρόβατα Πληθαίνοντας στο δρόμο μαζεύουμε παπαρούνες και άλλα λουλούδια και κάνουμε το σερβάν που θα βάλουμε στον σπασμένο χριστό. Εκεί στο εμιλησάμι μας περιμένει η Παναράια και η Βούλα η Μπίσσα. Κάνουμε εμείς οι ίδιοι την λειτουργία, γέλυουμε και στην συνέχεια τραίμε έφυ από το εμιλησάμι νησίονα και επιστρέφουμε και πάλι στην καλύβα μας.

Η ημέρα του Πάσχα είναι αυτή που διαφοροποιείται λίγο από τις άλλες. Το πρωί κούβουμε και γίνουμε στη

σουβλα τ' αρνιά. Λέμε καλαμπούρια, χορεύουμε και το μεση-
μέρι τρώμε όλοι μαζί. Βέβαια το πρόγραμμα των προβάτων
μένει το ίδιο δηλαδή πάλι βοσούη, αρμεγή κ.λ.π.

Τις άγιες αυτές ημέρες, όπως προείπα μαζεύομασε πάλι
όλα τα παιδιά. Τα μικρά της Λουκιάς, της Εβδομιάς και
της Ματούλας παίζουν τζουκασιόρα και ανέμελα κονά στα φίλα.

Γρήγορα όμως περνάνε και οι άγιες μέρες του Πάσχα.
Ο καιρός που έχει απομείνει για να γυρίσουν και πάλι
στο Μέτσοβο δεν είναι πολλός.

Οι μέρες υψιάνε, ο Μαΐος φτάνει και θ' αρχίσουν
και πάλι οι ετοιμασίες της μεταφοράς.

Πρώτα απ' όλα καθαρίζουν τους στάβλους, μαζεύουν τις

Ταϊσες και τις ιουρνίες

Μαζεύουν τα πράγματα από την υαλύβα και η διαδρομιά είναι και πάλι ίδια, μόνο που τώρα η γεωλογία είναι πολύ καλύτερη, καθώς γυρίζουν στο σπίτι τους και τους περιμένει ένα όμορφο υαλουαίρι.

Έρχομαι πάλι τ' αυτοκίνητα για να φορτώσουν τα πρόβατα και το ταξίδι ξεκινάει με ακίδετη τώρα υατεύθυνση.

Το υαπάδι με τα σείρα πρόβατα υαθεβαίνει στην υατάρα ενώ τ' άλλα πρόβατα στην υαύρβα.

Η γαρά μου, όταν ακυρίσω τους γονείς μου είναι πολύ μεγάλη. Τις πρώτες ώρες υαυαθυούνε να ταυτουοιυθούνε και το απόγευμα έρχομαι στο υαύσβα.

Η αλήθεια είναι ότι το καλοκαίρι η δουλειά δεν είναι
τόση πολλή όπως το χειμώνα και όπως βέβαια τα
παλιά χρόνια. Παλιά δεν είχαν τους βοσκούς και ανομα-
ζόταν να καθίσουν οι ίδιοι στα πρόβατα. Άλλωστε το
γάλα το κάνουν τυρί οι ίδιοι στο παζαριό, πράγμα που
τους έπαιρνε πολύ χρόνο, ενώ τώρα το φέρνουνε στο
ίδρυμα μετσόβου και είναι πιο εύκολο γι' αυτούς.

Το καλοκαίρι κάθε πρωί ξεκινάει οι γεωγράφοι το πρωί
πηγαίνουν για αρμερή και επιστρέφουν και πάλι στο μετσόβο.

Το μεσημέρι πηγαίνουν πάλι για αρμερή και για να φέρουν
φαγητό στους βοσκούς.

Στα μέσα του καλοκαιριού γίνεται το κούρεμα των

προβάτων. Μαζεύονται αρκετοί κουρεφτάδες για υούριμα και
πολλά άτομα για βοήθεια. Ψήνουμε πολλά αρνιά και τρώμε.
Έτσι υιλάνε οι μέρες.....

Θα περάσει και αυτό το υαλουαίρι όπως έχουν περάσει
τόσα πολλά υαλουαίρια.

Ο μπαμπός μου συνεχίζει να υάνει αυτή τη ζωή
εδώ και πενήντα χρόνια.

Αραγε θα συνεχίσει για πολύ υιόρι;

Δεν θα 'θελα βέβαια να ξεχάσω και τους παππούδες μου, τον
μούμο και τον παππού, που όλα τους τα χρόνια τα πέρασαν στα
πρόβατα. Δυστυχώς τώρα δεν υάρχουν στη ζωή, αλλά θα
τους θυμόμαστε για πάντα!!!!!!